๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ทีฆนิกาเย

ปาถิกวคฺคฏีกา

๑. ปาถิกสุตฺตวณฺณนา

สุนกฺขตฺตวตฺถุวณฺณนา

๑. **อปุพฺพปทวณฺณนา**ติ อตฺถสํวณฺณนาวเสน เหฏฺฐา อคฺคหิตตาย อปุพฺพสฺส อภินวสฺส ปทสฺส วณฺณนา อตฺถวิภาวนา๚ ‘‘หิตฺวา ปุนปฺปุนาคตมตฺถ’’นฺติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา) หิ วุตฺตํ๚ **มเลฺลสู**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมว๚ **ฉายูทกสมฺปเนฺน วนสเณฺฑ วิหรตี**ติ อนุปิยสามนฺตา กตสฺส วิหารสฺส อภาวโต๚ ยทิ น ตาว ปวิโฏฺฐ, กสฺมา ‘‘ปาวิสี’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ปวิสิสฺสามี’’**ติอาทิ, เตน อวสฺสํ ภาวินิ ภูเต วิย อุปจารา โหนฺตีติ ทเสฺสติ๚ อิทานิ ตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวโนฺต **‘‘ยถา กิ’’**นฺติอาทิมาห๚ **เอต**นฺติ เอตํ ‘‘อติปฺปโค โข’’ติอาทิกํ จินฺตนํ **อโหสิ๚ อติวิย ปโค โข**ติ อติวิย ปาโตว๚ ฉนฺนโกปีนตาย, ปริพฺพาชกปพฺพชฺชุปคเมน จ **ฉนฺนปริพฺพาชกํ,** น นคฺคปริพฺพาชกํ๚

๒. ยสฺมา ภควโต อุจฺจากุลปฺปสุตตํ, มหาภินิกฺขมนนิกฺขนฺตตํ, อนญฺญสาธารณทุกฺกรจรณํ, วิเวกวาสํ, โลกสมฺภาวิตตํ, โอวาทานุสาสนีหิ โลกสฺส พหุปการตํ, ปรปฺปวาทมทฺทนํ, มหิทฺธิกตํ , มหานุภาวตนฺติ เอวมาทิกํ ตํตํอตฺตปจฺจกฺขคุณวิเสสํ นิสฺสาย เยภุเยฺยน อญฺญติตฺถิยาปิ ภควนฺตํ ทิสฺวา อาทรคารวพหุมานํ ทเสฺสนฺติเยว, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘*ภควนฺตํ ทิสฺวา* มานถทฺธตํ อกตฺวา’’**ติอาทิ๚ **โลกสมุทาจารวเสนา**ติ โลโกปจารวเสน๚ **จิรสฺส**นฺติ จิรกาเลน๚ **อาทีนิ วทนฺติ** อุปจารวเสน๚ **ตสฺสา**ติ ภคฺควโคตฺตสฺส ปริพฺพาชกสฺส๚ **คิหิสหาโย**ติ คิหิกาลโต ปฏฺฐาย สหาโย๚ **ปจฺจกฺขาโต**ติ เยนาการเรน ปจฺจกฺขานา, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปจฺจกฺขามี’’**ติอาทิ วุตฺตํ๚

๓. **อุทฺทิสฺสา**ติ สตฺถุการภาเวน อุทฺทิสฺสาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยติ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘*ภควา เม*’’**ติอาทิมาห๚ ยทา สุนกฺขตฺตสฺส ‘‘ภควนฺตํ ปจฺจกฺขามี’’ติ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ, วาจา ภินฺนา, ตทา เอวสฺส ภควตา สทฺธิํ โกจิ สมฺพโนฺธ นตฺถิ อสกฺยปุตฺติยภาวโต สาสนโต ปริพาหิรตฺตา๚ อยํ ตาเวตฺถ สาสนยุตฺติ, สา ปนายํ ฐเปตฺวา สาสนยุตฺติโกวิเท อเญฺญสํ น สมฺมเทว วิสโยติ ภควา สพฺพสาธารณวเสนสฺส อตฺตนา สมฺพนฺธาภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิ นู’’**ติ อาทิํ วตฺวา สุนกฺขตฺตํ **‘‘โก สโนฺต กํ ปจฺจาจิกฺขสี’’**ติ อาห๚ ยสฺมา มุขาคโตยํ สมฺพโนฺธ, น ปูชาคตาทิโก, โย จ ยาจกยาจิตพฺพตาวเสน โหติ, ตทุภยเมฺปตฺถ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต ภควา สุนกฺขตฺตํ ‘‘โก สโนฺต กํ ปจฺจาจิกฺขสี’’ติ อโวจ, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยาจโก วา’’**ติอาทิ วุตฺตํ๚ ยาจิตโก วา ยาจกํ ปจฺจาจิเกฺขยฺยาติ สมฺพโนฺธ๚ **ตฺวํ ปน เนว ยาจโก** ‘‘อหํ ภเนฺต ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส วิหริสฺสามี’’ติ เอวํ มม สนฺติกํ อนุปคตตฺตา๚ **น ยาจิตโก** ‘‘เอหิ ตฺวํ สุนกฺขตฺต มมํ อุทฺทิสฺส วิหราหี’’ติ เอวํ มยา อปตฺถิตตฺตา๚

โก สมาโนติ ยาจกยาจิตเกสุ โก นาม โหโนฺตฯ **ก**นฺติ ยาจกยาจิตเกสุ เอว กํ นาม โหนฺตํ มํ **ปจฺจาจิกฺขสิฯ ตุจฺฉปุริสา**ติ ฌานมคฺคาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺเมสุ กสฺสจิปิ อภาวา ริตฺตปุริสาฯ นนุ จายํ สุนกฺขโตฺต โลกิยชฺฌานานิ, เอกจฺจาภิญฺญญฺจ อุปฺปาเทสีติ? กิญฺจาปิ อุปฺปาเทสิ, ตโต ปน ภควติ อาฆาตุปฺปาทเนน สเหว ปริหีโน อโหสิฯ อปราโธ นาม สุปฺปฏิปตฺติยา วิรชฺฌนเหตุภูโต กิเลสุปฺปาโทติ อาห **"ยตฺตโก เต อปราโธ, ตตฺตโก โทโส"**ติฯ **ยาวญฺจา**ติ อวธิปริเจฺฉทภาวทสฺสนํ ''ยาวญฺจ เตน ภควตา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๓) วิยฯ **เต**ติ ตยาฯ **อิท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **อปรทฺธ**นฺติ อปรชฺฌิตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ''ปจฺจาจิกฺขามิทานาหํ ภเนฺต ภควนฺต''นฺติอาทีนิ วทเนฺตน ตุจฺฉปุริส ตยา ยาวญฺจิทํ อปรทฺธํ, น ตสฺส อปราธสฺส ปมาณํ อตฺถีติฯ

๔. มนุสฺสธมฺมาติ ภาวนานุโยเคน วินา มนุเสฺสหิ อนุฏฺฐาตพฺพธมฺมาฯ โส หิ มนุสฺสานํ จิตฺตาธิฏฺฐานมเตฺตน อิชฺฌนโต เตสํ สมฺภาวิตธโมฺม วิย ฐิโต ตถา วุโตฺต, มนุสฺสคฺคหณเญฺจตฺถ เตสุ พหุลํ ปวตฺตนโตฯ **อิทฺธิภูตํ ปาฏิหาริยํ,** น อาเทสนานุสาสนีปาฏิหาริยนฺติ อธิปฺปาโยฯ **กเต**ติ ปวตฺติเตฯ **นิยฺยาตี**ติ นิคฺคจฺฉติ, วฏฺฏทุกฺขโต นิคฺคมนวเสน ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ ธเมฺม หิ นิคฺคจฺฉเนฺต ตํสมงฺคิปุคฺคโล ''นิคฺคจฺฉตี''ติ วุจฺจติ, อฏฺฐกถายํ ปน นิ-สโทฺท อุปสคฺคมตฺตํ, ยาติ อิเจฺจว อโตฺถติ ทเสฺสตุํ **คจฺฉตี**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **ตตฺรา**ติ ปธานภาเวน วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ภุมฺมวเสน ปฏินิเทฺทโสติ ตสฺมิํ ธเมฺม สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย นิยฺยเนฺตติ อยเมตฺถ อโตฺถติ ทเสฺสโนฺต อาห **"ตสฺมิํ…เป…. สํวตฺตมาเน"**ติฯ

๕. อคฺคนฺติ ญายตีติ **อคฺคญฺญํฯ โลกปญฺญตฺติ**นฺติ โลกสฺส ปญฺญาปนํฯ **โลกสฺส อคฺค**นฺติ โลกุปฺปตฺติสมเย **"อิทํ นาม โลกสฺส อคฺค"นฺติ เอวํ ชานิตพฺพํ** พุชฺฌิตพฺพํฯ **อคฺคมริยาท**นฺติ อาทิมริยาทํฯ

๖. เอตฺตกํ วิปฺปลปิตฺวาติ ''น ทานาหํ ภเนฺต ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส วิหริสฺสามี''ติ, ''น หิ ปน เม ภเนฺต ภควา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อิทฺธิปาฏิหาริยํ กโรตี''ติ, ''น หิ ปน เม ภเนฺต ภควา อคฺคญฺญํ ปญฺญเปตี''ติ จ เอตฺตกํ วิปฺปลปิตฺวาฯ อิทํ กิร โส ภควา สตฺถุกิจฺจํ อิทฺธิปาฏิหาริยํ, อคฺคญฺญปญฺญาปนญฺจ กาตุํ น สโกฺกตีติ ปกาเสโนฺต กเถสิฯ เตนาห **"สุนกฺขโตฺต กิรา"**ติ อาทิฯ อุตฺตรวจนวเสน ปติฏฺฐาภาวโต **อปฺปติโฏฺฐฯ** ตโต เอว **นิรโว** นิสฺสโทฺทฯ

อาทีนวทสฺสนตฺถนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกสฺส อาทีนวสฺส ทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **"สยเมว ครหํ ปาปุณิสฺสสี"**ติฯ สมฺปรายิกา ปน อาทีนวา อเนกวิธา, เต ทเสฺสโนฺต สุนกฺขโตฺต น สทฺทเหยฺยาติ ทิฏฺฐธมฺมิกเสฺสว คหณํ ฯ **อเนกการเณนา**ติ ''อิติปิ โส ภควา อรห''นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๕๗, ๒๕๕) อเนกวิเธน วณฺณการเณนฯ เอวํ เม อวโณฺณ น ภวิสฺสตีติ อชฺฌาสเยน **อตฺตโน พาลตาย** วณฺณารหานํ **อวณฺณํ กเถตฺวาฯ** เอวํ ภควา มกฺขิภาเว อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา ปุน ตสฺส กถเน การณํ วิภาเวตุํ ''อิติ โข เต''ติอาทิมาหาติ ตํ ทเสฺสตุํ **"ตโต"**ติ อาทิ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ สุนกฺขตฺตสฺส อปฺปโกปิ วจโนกาโส น ภวิสฺสตีติฯ **อปกฺกมี**ติ อตฺตนา ยถาฐิตา วุฏฺฐาย อปสกฺกิฯ **อปกฺกโนฺต** สาสนโต ภโฏฺฐฯ เตนาห **"จุโต"**ติฯ **เอวเมวา**ติ อปกฺกมโนฺต จ น ยถา ตถา อปกฺกมิ, ยถา ปน กายสฺส เภทา อปาเย นิพฺพเตฺตยฺย, เอวเมว **อปกฺกมิฯ**

โกรขตฺติยวตฺถุวณฺณนา

๗. **ทฺวีหิ ปเทหีติ** ทฺวีหิ วาเกฺยหิ **อารทฺธํ** พฺยติเรกวเสน ตทุภยตฺถนิเทฺทสวเสน อุปริเทสนาย ปวตฺตตฺตาฯ **อนุสนฺธิทสฺสนวเสนา**ติ ยถานุสนฺธิสงฺขาตอนุสนฺธิทสฺสนวเสนฯ

เอกํ สมยนฺติ จ ภุมฺมตฺเถ อุปโยควจนนฺติ อาห **“เอกสฺมิํ สมเย”**ติ จฯ **ถูลุ นาม ชนปโท**ติ ชนปทีนํ ราชกุมารานํ วเสน ตถาลทฺธนาโมฯ กุกฺกุรวตํ สมาทานวเสน เอตสฺมิํ อตฺถีติ **กุกฺกุรวติโก**ติ อาห **“สมาทินฺนกุกฺกุรวโต”**ติฯ **อญฺญมฺปี**ติ ‘‘จตุโกฺกณฺฑิกเสฺสว วิจรณํ, ตถา กตฺวาว ขาทนํ, ภุญฺชนํ, วามปาทํ อุทฺธริตฺวา มุตฺตสฺส วิสฺสชฺชน’’นฺติ เอวมาทิกํ อญฺญมฺปิ สุนเขหิ กาตพฺพกิริยํฯ จตูหิ สรีราวยเวหิ กุณฺฑนํ คมนํ **จตุโกฺกโณฺฑ,** โส เอตสฺมิํ อตฺถีติ **จตุโกฺกณฺฑิโก**ฯ โส ปน ยสฺมา จตูหิ สรีราวยเวหิ สงฺฆฏฺฏิตคมโน โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“จตุสงฺฆฏฺฏิโต”**ติฯ เตเนวาห **“เทฺว ชณฺณูนี”**ติอาทิฯ **ภกฺขส**นฺติ วา ภกฺขิตพฺพํ, อสิตพฺพญฺจฯ เตเนวาห **“ยํ กิญฺจิ ขาทนียํ โภชนีย”**นฺติฯ กามํ ขาทนญฺจ นาม มุเขน กาตพฺพํ, หเตฺถน ปน ตตฺถ อุปนามนํ นิวาเรตุํ อวธารณํ กตนฺติ อาห **“หเตฺถน อปรามสิตฺวา”**ติ, อคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ **สุนฺทรรูโป**ติ สุนฺทรภาโวฯ **วตาติ ปตฺถนเตฺถ นิปาโต** ‘‘อโห วตาหํ ลาภี อสฺส’’นฺติอาทีสุ วิยฯ ‘‘สมเณน นาม เอวรูเปน ภวิตพฺพํ อโห วตาหํ เอทิโส ภเวยฺย’’นฺติ เอวํ ตสฺส ปตฺถนา อโหสิฯ เตนาห **“เอวํ กิรา”**ติอาทิฯ

ครหเตฺถ อปิ-กาโร ‘‘อปิ สิเญฺจ ปลณฺฑก’’นฺติอาทีสุ วิยฯ **อรหเนฺต จ** พุเทฺธ, พุทฺธสาวเก ‘‘อรหโนฺต ขีณาสวา น โหนฺตี’’ติ **เอวํ ตสฺส ทิฏฺฐิ อุปฺปนฺนา**ฯ ยถาห **มหาสีหนาทสุเตฺต** ‘‘นตฺถิ สมณสฺส โคตมสฺส อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อลมริยญาณทสฺสนวิเสสา’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๔๖)ฯ **สตฺตมํ ทิวส**นฺติ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํฯ **อลสเกนา**ติ อชีรเณน อามโรเคนฯ

อฏฺฐิตจมตฺตตาย **ปุราณปณฺณสทิโสฯ พีรณตฺถมฺพก**นฺติ พีรณคจฺฉาฯ

มตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ **มตฺตํ,** โภชนมตฺตวนฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปมาณยุตฺต”**นฺติฯ **มนฺตา มนฺตา**ติ มนฺตาย มนฺตายฯ

๘. **เอกทฺวีหิกาย** คณนายฯ **นิราหาโรว อโหสิ** ภควโต วจนํ อญฺญถา กาตุกาโม, ตถาภูโตปิ สตฺตเม ทิวเส อุปฏฺฐาเกน อุปนีตํ ภกฺขสํ ทิสฺวา ‘‘ธี’’ติ อุปฏฺฐาเปตุํ อสโกฺกโนฺต โภชนตณฺหาย อากฑฺฒิยมานหทโย ตํ กุจฺฉิปูรํ ภุญฺชิตฺวา ภควตา วุตฺตนิยาเมเนว กาลมกาสิฯ เตน วุตฺตํ **“อถสฺสา”**ติอาทิฯ **สเจปิ...เป.... จิเนฺตยฺยา**ติ ยทิ เอโส อเจโล ‘‘ธี’’ติ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ‘‘อชฺชปิ อหํ น ภุเญฺชยฺย’’นฺติ จิเนฺตยฺย, ตถาจินฺตเน สติปิ เทวตาวิคฺคเหน **ตํ ทิวสํ...เป.... กเรยฺย**ฯ กสฺมา? **อเทฺวชฺฌวจนา หิ ตถาคตา,** น เตสํ วจนํ วิตถํ โหติฯ

คตคตฏฺฐานํ องฺคณเมว โหตีติ เตหิ ตํ กฑฺฒิตฺวา คจฺฉเนฺตหิ คตคตปฺปเทโส อุตฺตรกสามนฺตา วิวฏงฺคณเมว หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ **เต**ติ ติตฺถิยาฯ **สุสานํเยว คนฺตฺวา**ติ ‘‘พีรณตฺถมฺพกํ อติกฺกมิสฺสามา’’ติ คจฺฉนฺตาปิ อเนกวารํ ตํ อนุสํยายิตฺวา ปุนปิ ตํเยว สุสานํ อุปคนฺตฺวาฯ

๙. **อิท**นฺติ อิทํ มตสรีรํฯ **“ตเมว วา สรีรํ กถาเปสี**ติ ตํ สรีรํ อธิฏฺฐหิตฺวา ฐิตเปเตน กถาเปสี’’ติ เกจิฯ โกรขตฺติยํ วา อสุรโยนิโต อาเนตฺวา กถาเปตุํ อญฺญํ วา เปตํ, โก เอตฺถ วิเสโสฯ **“อจิเนฺตโยฺย หิ พุทฺธวิสโย”**ติ ปน วจนโต ตเทว สรีรํ สุนกฺขเตฺตน ปหตมตฺตํ พุทฺธานุภาเวน อุฏฺฐาย ตมตฺถํ ญาเปสีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปุริโมเยว ปน อโตฺถ อฏฺฐกถาสุ วินิจฺฉิโตฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘นิพฺพตฺตฏฺฐานโต’’ติอาทิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๐)ฯ

๑๐. **วิปาก**นฺติ ผลํ, อตฺถนิพฺพตฺตีติ อโตฺถฯ

สมาเนตพฺพานีติ สมฺมา อาเนตพฺพานิ, สรูปโต อาเนตฺวา ทเสฺสตพฺพานีติ อโตฺถฯ ปาฏิหาริยานํ ปฐมาทิตา ภควตา วุตฺตานุปุพฺพิยา เวทิตพฺพาฯ เกจิ ปเนตฺถ ‘‘ปรจิตฺตวิภาวนํ, อายุปริเจฺฉทวิภาวนํ, พฺยาธิวิภาวนํ, คติวิภาวนํ, สรีรนิเกฺขปวิภาวนํ, สุนกฺขเตฺตน สทฺธิํ กถาวิภาวนญฺจาติ ฉ ปาฏิหาริยานี’’ติ วทนฺติ, ตํ ยทิ สุนกฺขตฺตสฺส จิตฺตวิภาวนํ สนฺธาย วุตฺตํ, เอวํ สติ ‘‘สตฺตา’’ติ วตฺตพฺพํ ตสฺส ภาวิอวณฺณวิภาวนาย สทฺธิํฯ อถ อเจลสฺส มรณจิตฺตวิภาวนํ, ตํ ‘‘สตฺตมํ ทิวสํ กาลํ กริสฺสตี’’ติ อิมินา สงฺคหิตนฺติ วิสุํ น วตฺตพฺพํ, ตสฺมา อฎฺฐกถายํ วุตฺตเนว เยเนว คเหตพฺพํฯ

อเจลกฬารมฎฺฎกวตฺถุวณฺณนา

๑๑. **นิกฺขนฺตทนฺตมฎฺฎโก**ติ นิกฺขนฺตทโนฺต มฎฺฎโกฯ โส กิร อเจลกภาวโต ปุเพฺพ มฎฺฎกิโต หุตฺวา วิจริ วิวรทโนฺต จ, เตน นํ ‘‘โกรมฎฺฎโก’’ติ สญฺชานนฺติฯ ยํ กิญฺจิ ตสฺส เทโนฺต ‘‘สาธุรูโป อยํ สมโณ’’ติ สมฺภาเวโนฺต อคฺคํ เสฎฺฐํเยว เทนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ลาภคฺคํ ปโตฺต, อคฺคลาภํ ปโตฺต’’**ติฯ พหู อเจลกา ตํ ปริวาเรตฺวา วิจรนฺติ, คหฎฺฐา จ ตํ พหู อชฺฌา วิภวสมฺปนฺนา กาเลน กาลํ อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรุปาสนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยสคฺคํ อคฺคปริวารํ ปโตฺต’’**ติฯ **วตานิเยว** ปชฺชิตพฺพโต ปทานิฯ อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต **วตโกฎฺฐาสา วาฯ สมตฺตานี**ติ สมํ อตฺตนิ คหิตานิฯ **ปุรตฺถิเมนา**ติ **เอน**-สทฺทสมฺพเนฺธน ‘‘เวสาลิ’’นฺติ อุปโยควจนํ, อวิทูรเตฺถ จ **เอน**-สโทฺท ปญฺจมฺยโนฺตติ อาห **‘‘เวสาลิโต อวิทูเร’’**ติฯ

๑๒. สาสเน ปริจยวเสน **ติลกฺขณาหตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ น สมฺปายาสี**ติ นาวพุชฺฌิ น สมฺปาเทสิฯ เตนาห **‘‘สมฺมา ญาณคติยา’’**ติอาทิฯ **สมฺปายนํ** วา สมฺปาทนํฯ ปญฺหํ ปุฎฺฐสฺส จ **สมฺปาทนํ** นาม สมฺมเทว กถนนฺติ ตทภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อถ วา’’**ติอาทิมาหฯ โกปวเสน ตสฺส อกฺขีนิ กมฺปนภาวํ อาปชฺชิํสูติ อาห **‘‘กมฺปนกฺขีนิปิ ปริวเตฺตตฺวา’’**ติฯ **โกป**นฺติ โกธํ, โส ปน จิตฺตสฺส ปกุปฺปนวเสน ปวตฺตตีติ อาห **‘‘กุปฺปนาการ’’**นฺติ ฯ **โทส**นฺติ อาฆาตํ, โส ปน อารมฺมเณ ทุสฺสนวเสน ปวตฺตีติ อาห **‘‘ทุสฺสนาการ’’**นฺติฯ **อตฺตฎฺฐาการ**นฺติ ตุฎฺฐิยา ปีติยา ปฎิปกฺขภูตปฺปวตฺติอาการํฯ กายวจีวิกาเรหิ **ปากฎมกาสิฯ มา วต โน**ติ เอตฺถ **มา**ติ ปฎิเกฺขโป, **โน**ติ มยฺหนฺติ อโตฺถติ อาห **‘‘อโห วต เม น ภเวยฺยา’’**ติฯ **มํ วต โน**ติ เอตฺถ ปน **โน**ติ สํสเยติ อาห **‘‘อโหสิ วต นุ มมา’’**ติฯ

๑๔. **ปริ**ปุโพฺพ **ทหิต**-สโทฺท วตฺถนิวาสนํ วทตีติ อาห **‘‘ปริทหิโต นิวตฺถวโตฺถ’’**ติฯ ยสนิมิตฺตกตาย ลาภสฺส ยสปริหานิยาว ลาภปริหานิ วุตฺตา โหตีติ ปาฬิยํ **‘‘ยสา นิหีโน’’**ติ วุตฺตํฯ

อเจลปาถิกปุตฺตวตฺถุวณฺณนา

๑๕. ‘‘อหํ สพฺพํ ชานามี’’ติ เอวํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วทติ ปฎิชานาตีติ ญาณวาโท, เตน มยา **ญาณวาเทน สทฺธิํฯ อติกฺกมฺม คจฺฉโต**ติ อุปฑฺฒภาเคน ปริจฺฉินฺนํ ปเทสํ อติกฺกมิตฺวา อิทฺธิปาฎิหาริยํ กาตุํ คจฺฉโตฯ กิํ ปนายํ อเจโล ปาถิกปุโตฺต อตฺตโน ปมาณํ น ชานาตีติ? โน น ชานาติฯ ยทิ เอวํ, กสฺมา สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชีติ? ‘‘เอวาหํ โลเก ปาสํโส ภวิสฺสามี’’ติ โกหเญฺญ กตฺวา สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘นครวาสิโน’’**ติอาทิฯ **ปฎฺฐเปตฺวา**ติ ยุคคฺคาหํ อารภิตฺวาฯ

๑๖. **หีนชฺฌาสยตฺตา...เป.... อุทปาทิ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘หีนาธิมุตฺติกา สตฺตา หีนาธิมุตฺติเก เอว สเตฺต เสวนฺติ ภชนฺติ ปยิรุปาสนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๙๘)ฯ

ยสฺมา ตถาวุตฺตา วาจา ตถารูปจิตฺตเหตุกา, ตญฺจ จิตฺตํ ตถารูปทิฎฺฐิจิตฺตเหตุกํ, ตสฺมา ‘‘ตํ วาจํ อปฺปหายา’’ติ วตฺวา ยถา ตสฺสา อปฺปหานํ โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต ‘‘ตํ จิตฺตํ อปฺปหายา’’ติ อาห, ตสฺส จ ยถา อปฺปหานํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ ‘‘ตํ ทิฎฺฐึ อปฺปฎินิสฺสชฺชิตฺวา’’ติ อโวจฯ ยสฺมา วา ตถารูปา วาจา มหาสาวชฺชา, จิตฺตํ ตโต มหาสาวชฺชตรํ ตํสมุฎฺฐาปกภาวโต, ทิฎฺฐิ ปน ตโต มหาสาวชฺชตมา ตทุภยสฺส มูลภาวโต, ตสฺมา เตสํ มหาสาวชฺชตาย อิมํ วิภาคํ ทเสฺสตฺวา อยํ อนุกฺกโม ฐปิโตติ เวทิตโพฺพฯ เตสํ ปน ยถา ปหานํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อห’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ **‘‘นาหํ พุโทฺธ’’ติ วทโนฺต**ติ สาเฐฺยยน วินา อุชุกเมว ‘‘อหํ พุโทฺธ น โหมี’’ติ วทโนฺตฯ **จิตฺตทิฎฺฐิปฺปหาเน**ปิ เอเสว นโยฯ **วิปเตยฺยา**ติ เอตฺถ **วิ**-สโทฺท ปฐเม วิกเปฺป อุปสคฺคมตฺตํ, ทุติเย ปน วิสรณโตฺถติ อาห **‘‘สตฺตธา วา ปน ผเลยฺยา’’**ติฯ

๑๗. **เอกํเสนา**ติ เอกเนฺตน, เอกนฺติกํ ปน วจนปริยายวินิมุตฺตํ โหตีติ อาห **‘‘นิปฺปริยาเยนา’’**ติฯ **โอธาริตา**ติ อวธาริตา นิยเมตฺวา ภาสิตาฯ **วิคตรูเปนา**ติ อปคตสภาเวน ฯ เตนาห **‘‘วิคจฺฉิตสภาเวนา’’**ติ, อิทฺธานุภาเวน อปนีตสกภาเวนฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อตฺตโน’’**ติ อาทิฯ

๑๘. ทฺวยํ คจฺฉตีติ **ทฺวยคามินีฯ** กีทิสํ ทฺวยนฺติ อาห **‘‘สรูเปนา’’**ติอาทิฯ อยเญฺหิ โส คเณฺฑสฺสุปริโผฎฺฐพฺพาโทสํฯ

๑๙. อชิตสฺส ลิจฺฉวิเสนาปติสฺส มหานิรเย นิพฺพตฺติตฺวา ตโต อาคนฺตฺวา อเจลสฺส ปาถิกปุตฺตสฺส สนฺติเก ปโรทนํฯ **อภาวา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการสฺส ปาฎิหาริยกรณสฺส อภาวาฯ ภควา ปน สนฺนิปติตปริสายํ ปสาทชนนตฺถํ ตทนุรูปํ ปาฎิหาริยมกาสิเยวฯ ยถาห **‘‘เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา’’**ติอาทิฯ

อิทฺธิปาฎิหาริยกถาวณฺณนา

๒๐. นิจยนํ ธนธญฺญานํ สญฺจยนํ **นิจโย,** ตตฺถ นิยุตฺตาติ **เนจยิกา,** คหปติ เอว เนจยิกา **คหปติเนจยิกาฯ** เอตฺตกานิ ชงฺฆสหสฺสานีติ ปริมาณาภาวโต **สหเสฺสหิปิ อปริมาณคณนาฯ เตเนวา**ติ อิมสฺส วเสน สนฺนิปติตาย เอวํ มหติยา ปริสาย พนฺธนโมกฺขํ กาตุํ ลพฺภติ, เอเตเนว การเณนฯ

๒๑. **จิตฺตุตฺราสภย**นฺติ จิตฺตสฺส อุตฺราสนากาเรน ปวตฺตภยํ, น ญาณภยํ, นาปิ ‘‘ภายติ เอตสฺมา’’ติ เอวํ วุตฺตํ อารมฺมณภยํฯ **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ เตเนว จิตฺตุตฺราสภเยน สกลสรีรสฺส ฉมฺภิตภาโวฯ **โลมหํโส**ติ เตเนว ภเยน, เตน จ ฉมฺภิตเตฺตน สกลสรีเร โลมานํ หฎฺฐภาโว, โส ปน เตสํ ภิตฺติยํ นาคทนฺตานํ วิย อุทฺธํมุขตาติ อาห **‘‘โลมานํ อุทฺธคฺคภาโว’’**ติฯ **อนฺตเนฺตน อาวิชฺฌิตฺวา**ติ อตฺตโน นิสีทนตฺถํ นิคูฬฺหฎฺฐานํ อุปปริกฺขโนฺต ปริพฺพาชการามํ ปริยเนฺตน อนุสํยายิตฺวา, กสฺสจิเทว สุนกฺขตฺตสฺส วา สุนกฺขตฺตสทิสสฺส วา สพฺพญฺญุปฎิญฺญํ อปฺปหาย สตฺถุ สมฺมุขีภาเว สตฺตธา ตสฺส มุทฺธาผลนํ ธมฺมตาฯ เตน วุตฺตํ **‘‘มา นสฺสตุ พาโล’’**ติ อาทิฯ

๒๒. **สํสปฺปตี**ติ ตเตฺถว ปาสาณผลเก พาลทารโก วิย อุฏฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต อวสีทนวเสน อิโต จิโต จ สํสปฺปติฯ เตนาห “**โอสีทตี**”ติฯ **ตเตฺถว สญฺจรตี**ติ ตสฺมิํเยว ปาสาเณ อานิสทฺปฏฺฐิโน สญฺจลนํ นิสชฺชวเสเนว สญฺจรติ, น อุฏฺฐาย ปทสาฯ

๒๓. **วินฏฺฐรูโป**ติ สมฺภาวนาย วินาเสน, ลาภสฺส วินาเสน จ วินฏฺฐสภาโวฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๕. **โคยุเตฺตหี**ติ พลวนฺตพลีพทฺทโยชิเตหิฯ

๒๖. **ตสฺสา**ติ ชาลิยสฺสฯ อยญฺหิ มณฺฑิเสน ปริพฺพาชเกน สทฺธิํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ธมฺมํ สุณิ, ตโต ปุเรตรํ ภควโต คุณานํ อชานนกาเล อยํ ปวตฺติฯ เตเนวาห “**ติฏฺฐตุ ตาว ปาฏิหาริยํ...เป.... ปราชโย ภวิสฺสตี**”ติฯ

๒๗. **ติณสีโห**ติ ติณสทิสหริตวโณฺณ สีโหฯ **กาฬสีโห**ติ กาฬวโณฺณ สีโหฯ **ปณฺฑุสีโห**ติ ปณฺฑุวโณฺณ สีโหฯ **เกสรสีโห**ติ เกสรวโนฺต เสตวโณฺณ, โลหิตวโณฺณ วา สีโหฯ **มิครโญฺญ**ติ เอตฺถ **มิค**-สโทฺท กิญฺจาปิ ปสทกุรุงฺคาทีสุ เกสุจิเทว จตุปฺปเทสุ นิรุโฬฺห, อิธ ปน สพฺพสาธารณวเสนาติ ทเสฺสโนฺต “**มิครโญฺญติ สพฺพจตุปฺปทานํ รโญฺญ**”ติ วุตฺตํฯ อาคนฺตฺวา เสติ เอตฺถาติ **อาสโย,** นิวาสนฏฺฐานํฯ **สีหนาท**นฺติ ปริสฺสยานํ สหนโต, ปฏิปกฺขสฺส จ หนนโต ‘‘สีโห’’ติ ลทฺธนามสฺส มิคาธิปสฺส โฆสํ, โส ปน เตน ยสฺมา กุโตจิปิ อภีตภาเวน ปวตฺตียติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**อภีตนาท**”นฺติฯ ตตฺถ ตตฺถ ตาสุ ตาสุ ทิสาสุ คนฺตฺวา จริตพฺพตาย ภกฺขิตพฺพตาย **โคจโร** ฆาโสติ อาห “**โคจรายาติ อาหารตฺถายา**”ติฯ **วรํ วร**นฺติ มิคสเงฺฆ มิคสมูเห มุทุมํสตาย วรํ วรํ มหิํสวนวราหาทิํ วธิตฺวาติ โยชนาฯ เตนาห “**ถูลํ ถูล**”นฺติฯ วรวรภาเวน หิ ตสฺส วรภาโว อิจฺฉิโตฯ สูรภาวํ สนฺนิสฺสิตํ **สูรภาวสนฺนิสฺสิตํ,** เตนฯ สูรภาเวนาปิ หิ ‘‘กิํ อิเม ปาณเก ทุพฺพเล หนฺตฺวา’’ติ อปฺปถาเมสุ ปาเณสุ การุญฺญํ อุปติฏฺฐติฯ

๒๘. **วิฆาโส**ติ ปรสฺส ภกฺขิตเสสตาย วิรูโป ฆาโส วิฆาโส, อุจฺฉิฏฺฐํฯ เตนาห ‘‘ภกฺขิตาติริตฺตมํส’’นฺติ, ตสฺมิํ **วิฆาเส,** วิฆาสนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อสฺมิมานโทเสนา**ติ อสฺมิมานโทสเหตุ, อหํการนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ โส ปนสฺส อสฺมิมาโน ยถา อุปฺปชฺชิ, ตํ ทเสฺสตุํ “**ตตฺราย**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘เสคาลกํเยวา’’ติปิ ปาโฐ, ยถาวุโตฺตว อโตฺถฯ **เภรณฺฑกํเยวา**ติ เภรณฺฑสกุณรวสทิสํเยว, **เภรโณฺฑ** นาม เอโก ปกฺขี ทฺวิมุโข, ตสฺส กิร สโทฺท อติวิย วิรูโป อมนาโปฯ เตนาห “**อปฺปิยอมนาปสทฺทเมวา**”ติฯ สมฺมาปฏิปตฺติยา วิเสสโต สุฏฺฐุ คตาติ **สุคตา,** สมฺมาสมฺพุทฺธาฯ เต อปทายนฺติ โสเธนฺติ สตฺตสนฺตานํ เอเตหีติ **สุคตาปทานานิ,** ติโสฺส สิกฺขาฯ ยสฺมา ตาหิ เต ‘‘สุคตา’’ติ ลกฺขียนฺติ, ตา จ เตสํ โอวาทภูตา, ตสฺมา “**สุคตลกฺขเณสู**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิ ตา สุคตสฺส ลกฺขณภูตา, สาสนภูตา จ, กถํ ปเนส ปาถิกปุโตฺต ตตฺถ ตาสุ สิกฺขาสุ ชีวติ, โก ตสฺส ตาหิ สมฺพโนฺธติ อาห “**เอตสฺส หี**”ติอาทิฯ **สมฺพุทฺธานํ เทมาติ เทนฺตี**ติ พุทฺธสญฺญาย เทนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ เตน **เอส...เป.... ชีวติ นาม** น สุคตนฺวยอชฺฌุปคมนโตฯ “**ตถาคเต**”ติอาทิ เอกเตฺต ปุถุวจนนฺติ อาห “**ตถาคต**”นฺติอาทิฯ **พหุวจนํ เอว** ครุสฺมิํ เอกสฺมิมฺปิ พหุวจนปฺปโยคโต **เอกวจนํ วิย วุตฺตํ** วจนวิปลฺลาเสนฯ

๒๙. **สเมกฺขิตฺวา**ติ สมํ กตฺวา มิจฺฉาทสฺสเนน อเปกฺขิตฺวา, ตํ ปน อเปกฺขนํ ตถา มญฺญนเมวาติ อาห **“มญฺญิตฺวา”**ติฯ ปุเพฺพ วุตฺตํ สเมกฺขนมฺปิ มญฺญนํ เอวาติ วุตฺตํ **“อมญฺญีติ ปุน อมญฺญิตฺถา”**ติ, เตน อปราปรํ ตสฺส มญฺญนปฺปวตฺตึ ทเสฺสติฯ เภรณฺฑกรวํ โกสติ วิโกฺกสตีติ **โกตฺถุ**ฯ

๓๐. เต เต ปาเณ พฺยาปาเทนฺต ฆสตีติ พฺยโคฺฆติ อิมินา นิพฺพจเนน ‘‘พฺยโคฺฆ’’ติ มิคราชสฺสปิ สิยา นามนฺติ อาห **“พฺยโคฺฆติ มญฺญตีติ สีโหหมสฺมีติ มญฺญตี”**ติฯ ยทิปิ ยถาวุตฺตนิพฺพจนวเสน สีโหปิ ‘‘พฺยโคฺฆ’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, พฺยคฺฆ-สโทฺท ปน มิคราเช เอว นิรุโฬฺหติ ทเสฺสนฺต **“สีเหน วา”**ติอาทิมาหฯ

๓๑. สีเหน วิจริตวเน สํวฑฺฒตฺตา วุตฺตํ ‘‘มหาวเน สุญฺญวเน วิวโฑฺฒ’’ติฯ

๓๔. **กิเลสพนฺธนา**ติ ตณฺหาพนฺธนโตฯ ตณฺหาพนฺธนญฺหิ ถิรํ ทฬฺหพนฺธนํ ทุโมฺมจนียํฯ ยถาห –

‘‘สารตฺตรตฺตา มณิกุณฺฑเลสุ,
ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา;
เอตํ ทฬฺหํ พนฺธนมาหุ ธีรา,
โอหารินํ สิถิลํ ทุปฺปมุญฺจ’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๔๖; ชา. ๑.๒.๑๐๒);

กิเลสพนฺธนาติ วา ทสวิธสํโยชนโตฯ **มหาวิทุคฺคํ นาม จตฺตาโร โอฆา** มหนฺตํ ชลวิทุคฺคํ วิย อนุปจิตกุสลสมฺภาเรหิ ทุคฺคมเฎฺฐนฯ

อคฺคญฺญปญฺญตฺติกถาวณฺณนา

๓๖. **อิมสฺส** ปทสฺสฯ อิทํ นาม โลกสฺส อคฺคนฺติ ชานิตพฺพํ, ตํ **อคฺคญฺญํ,** โส ปน โลกสฺส อุปฺปตฺติกฺกโม ปวตฺติ ปเวณี จาติ อาห **“โลกุปฺปตฺติจริยวํส”**นฺติฯ สมฺมาสโมฺพธิโต อุตฺตริตรํ นาม กิญฺจิ นตฺถิ ปชานิตเพฺพสุ, ตํ ปน โกฎึ กตฺวา ทเสฺสนฺต **“ยาว สพฺพญฺญุตญฺญาณา ปชานามี”**ติ อาหฯ ‘‘มม ปชานนา’’ติ อสฺสาเทนฺต ตณฺหาวเสน, ‘‘อหํ ปชานามี’’ติ อภินิวิสนฺต ทิฎฺฐิวเสน, ‘‘สุฎฺฐุ ปชานามิ สมฺมา ปชานามี’’ติ ปคฺคณฺหนฺต มานวเสน น ปรามสามีติ โยชนาฯ ‘‘ปจฺจตฺตเญฺญวา’’ติ ปทํ ‘‘นิพฺพุติ วิทิตา’’ติ ปททฺวเยนาปิ โยเชตพฺพํ ‘‘ปจฺจตฺตํเยว อุปฺปาทิตา นิพฺพุติ จ ปจฺจตฺตํเยว วิทิตา’’ติ, สยมฺภุญาเณน นิพฺพตฺติตา นิพฺพุติ สยเมว วิทิตาติ อโตฺถฯ อชฺฌตฺตกฺกเฐ ปน ‘‘ปจฺจตฺต’’นฺติ ปทํ วิวิธวิภตฺติกํ หุตฺวา อาวุตฺตินเยน อาวตฺตตีติ ทเสฺสตุํ **“อตฺตนาเยว อตฺตนี”**ติ วุตฺตํฯ **อวิทิตนิพฺพานา**ติ อปฺปฎิลทฺธนิพฺพานา มิจฺฉาปฎิปนฺนตฺตาฯ ปชานนมฺปิ หิ ตทธิคมวเสเนว เวทิตพฺพํฯ เอติ อิฎฺฐภาเวน ปวตฺตตีติ **อโย,** สุขํฯ ตปฺปฎิเกฺขเปน **อนโย,** ทุกฺขํฯ ตเทว หิตสุขสฺส พฺยสนโต **พฺยสนํ**ฯ

๓๗. **ตํ ทเสฺสนฺต**ติ ภควาปิ ‘‘อญฺญติตฺถิโย ตตฺถ สารสญฺญี’’ติ ตํ ทเสฺสนฺตฯ **อาธิปจฺจภาเวนา**ติ อาธิปจฺจสภาเวนฯ ยสฺส อาจริยวาทสฺส วเสน ปุริโส ‘‘อาจริโย’’ติ วุจฺจติ, โส อาจริยวาโท อาจริยภาโวติ อาห **“อาจริยภาวํ อาจริยวาท”**นฺติฯ **เอตฺถา**ติ อาจริยวาเทฯ **อิติ กตฺวา**ติ อิมินา การเณนฯ **โส**ติ อาจริยวาโทฯ **“อคฺคญฺญํ” เตฺวว วุโตฺต** อคฺคญฺญวิสยตฺตาฯ **เกน วิหิต**นฺติ เกน ปกาเรน วิหิตํฯ เตนาห **“เกน วิหิตํ กินฺติ วิหิต”**นฺติฯ **พฺรหฺม**

ชาเลติ พฺรหฺมชาลสํวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๘)ฯ ตตฺถ หิ วิตฺถารโต วุตฺตวิธึ อิธ อติทิสติ, ปาฬิ ปน ตตฺถ เจว อิธ จ เอกสทิสา วาติฯ

๔๑. ขิฑฺฑา ปโทสิกา มูลภูตา เอตฺถ สนฺตีติ **ขิฑฺฑาปโทสิกํ,** อาจริยกํฯ เตเนวาห **"ขิฑฺฑาปโทสิกมูลก"**นฺติฯ **มโนปโทสิก**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

๔๗. เยน วจเนน อพฺภาจิกฺขนฺติ, ตสฺส อวิชฺชมานตา นาม อตฺถวเสเนวาติ อาห **"อสํวิชฺชมานเฏฺฐนา"**ติฯ **ตุจฺฉา, มุสา**ติ จ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **"ตุเจฺฉน, มุสาวาเทนา"**ติฯ วจนสฺส อโนฺตสารํ นาม อวิปรีโต อโตฺถติ ตทภาเวนาห **"อโนฺตสารวิรหิเตนา"**ติฯ **อภิอาจิกฺขนฺตี**ติ อภิภวิตฺวา ฆเฏฺฏนฺตา กเถนฺติ, อโกฺกสนฺตีติ อโตฺถฯ **วิปรีตสโญฺญ**ติ อยาถาวสโญฺญฯ **สุภํ วิโมกฺข**นฺติ "สุภ"นฺติ วุตฺตวิโมกฺขํฯ **วณฺณกสิณ**นฺติ สุนีลกสุปีตกาทิวณฺณกสิณํฯ **สพฺพ**นฺติ ยํ สุภํ, อสุภญฺจ วณฺณกสิณํ, ตญฺจ สพฺพํฯ **น อสุภ**นฺติ อสุภมฺปิ "อสุภ"นฺติ ตสฺมึ สมเย น สญฺชานาติ, อถ โข "สุภํ" เตฺวว สญฺชานาตีติ อโตฺถฯ **วิปรีตา** อยาถาวคาหิตาย, อยาถาววาทิตาย จฯ

๔๘. ยสฺมา โส ปริพฺพาชโก อวิสุสฺสฏฺฐมิจฺฉาคาหิตาย สมฺมา อปฺปฏิปชฺชิตุกาโม สมฺมา ปฏิปนฺนํ วิย มํ สมโณ โคตโม, ภิกฺขโว จ สญฺชานนฺตูติ อธิปฺปาเยน **"ตถา ธมฺมํ เทเสตุ"**นฺติ อาทิมาห, ตสฺมา วุตฺตํ **"มยา เอตสฺส...เป.... วฎฺฎตี"**ติฯ **มมฺม**นฺติ มมฺมปฺปเทสํ ปีฬาชนนฏฺฐานํฯ **สุฎฺฐู**ติ สกฺกจฺจํฯ ยถา น วินสฺสติ, เอวํ **อนุรกฺขฯ**

วาสนายาติ กิเลสกฺขยาวหาย ปฏิปตฺติยา วาสนายฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปาถิกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๒. อุทุมฺพริกสุตฺตวณฺณนา

นิโคฺรธปริพฺพาชกวตฺถุวณฺณนา

๔๙. **อุทุมฺพริกายา**ติ สมฺพเนฺธ สามิวจนนฺติ อาห **"อุทุมฺพริกาย เทวิยา สนฺตเก ปริพฺพาชการาเม"**ติฯ "อุทุมฺพริกาย"นฺติ วา ปาโฐ, ตถา สติ อธิกรเณ เอตํ ภุมฺมํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ อุทุมฺพริกาย รโญฺญ เทวิยา นิพฺพตฺติโต อาราโม อุทุมฺพริกา, ตสฺสํ อุทุมฺพริกายํฯ เตนาห **"อุทุมฺพริกาย เทวิยา สนฺตเก"**ติฯ ตาย หิ นิพฺพตฺติโต ตสฺสา สนฺตโกฯ วรณาทิปาฐวเสน เจตฺถ นิพฺพตฺตตฺถโพธกสฺส สทฺทสฺส อทสฺสนํฯ **สนฺธาโน**ติ ภินฺนานมฺปิ เตสํ สนฺธาปเนน "สนฺธาโน"ติ เอวํ ลทฺธนาโมฯ **สํวณฺณิโต**ติ ปสํสิโตฯ **อิริยตี**ติ ปวตฺตติฯ **อริเยน ญาเณนา**ติ กิเลสหิ อารกตฺตา อริเยน โลกุตฺตเรน ญาเณนฯ **อริยาย วิมุตฺติยา**ติ สุวิสุทฺธาย โลกุตฺตรผลวิมุตฺติยาฯ

ทิวา-สโทฺท ทิน-สโทฺท วิย ทิวสปริยาโย, ตสฺส วิเสสนภาเวน วุจฺจมาโน ทิวา-สโทฺท สวิเสสํ ทิวสภาคํ ทีเปตีติ อาห **"ทิวสสฺส ทิวา"**ติอาทิฯ ยสฺมา สมาปนฺนสฺส จิตฺตํ นานารมฺมณโต ปฏิสํหตํ โหติ, ฌานสมงฺคี จ ปวิเวกูปคมเนน สงฺคณิกาภาวโต เอกากิยาย นิลีโน วิย โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"ตโต ตโต…เป…. คโต"**ติฯ มโน ภวนฺติ มนโส วิวฏฺฏนิสฺสิตํ วฑฺฒิํ อาวหนฺตีติ **มโนภาวนิยา**ติ อาห **"มนวฑฺฒกาน"**นฺติอาทิฯ **อุนฺนมติ** น สงฺกุจติ, อลีนญฺจ โหตีติ อโตฺถฯ

๕๑. **ยาวตา**ติ ยาวโนฺตติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **"ยตฺตกา"**ติฯ **เตส**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ นิทฺธารณญฺจ เกนจิ วิเสเสน อิจฺฉิตพฺพํฯ เยหิ จ คุณวิเสเสหิ สมนฺนาคตา ภควโต สาวกา อุปาสกา ราชคเห ปฏิวสนฺติ, อยญฺจ เตหิ สมนฺนาคโตติ อิมํ วิเสสํ ทีเปตุํ **"เตสํ อพฺภนฺตโร"**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **"ภควโต กิรา"**ติอาทิฯ

๕๒. **เตส**นฺติ ปริพฺพาชกานํฯ **กถายา**ติ ติรจฺฉานกถายฯ **ทสฺสเนนา**ติ ทิฏฺฐิทสฺสเนนฯ **อากปฺปนา**ติ เวเสนฯ **กุตฺตนา**ติ กิริยายฯ **อาจาเรนา**ติ อญฺญมญฺญสฺมิํ อาจริตพฺพอาจาเรนฯ **วิหาเรนา**ติ รตฺตินฺทิวํ วิหริตพฺพวิหรเณนฯ **อิริยาปเถนา**ติ ฐานาทิอิริยาปเถนฯ อญฺญาการตาย อญฺญติเตฺถ นิยุตฺตาติ **อญฺญติตฺถิยาฯ สงฺคนฺตฺวา** สมาคนฺตฺวา **ราสี หุตฺวา** ปเรหิ **นิสินฺนฏฺฐาเนฯ** อรญฺญานิ จ ตานิ วนปตฺถานิ จาติ **อรญฺญวนปตฺถานิฯ** ตตฺถ ยํ อรญฺญกงฺคนิปฺผาทกํ อารญฺญกานํ, ตํ "อรญฺญ"นฺติ เวทิตพฺพํฯ **วนปตฺถ**นฺติ คามนฺตํ อติกฺกมิตฺวา มนุสฺสานํ อนุปจารฏฺฐานํ, ยตฺถ น กสียติ น วปฺปียติฯ วุตฺตเญฺหตํ "วนปตฺถนฺติ ทูรานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน"นฺติ "วนปตฺถนฺติ วนสณฺฑานเมตํ เสนาสนานํ, วนปตฺถนฺติ ภีสนกานเมตํ, วนปตฺถนฺติ สโลมหํสานเมตํ, วนปตฺถนฺติ ปริยนฺตานเมตํ วนปตฺถนฺติ น มนุสฺสูปจารานเมตํ เสนาสนานํ อธิวจน"นฺติ (วิภ. ๕๓๑)ฯ เตน วุตฺตํ **"คามูปจารโต มุตฺตานี"**ติอาทิฯ **ปนฺตานี**ติ ปริยนฺตานิ อติทูรานิฯ เตนาห **"ทูรตรานี"**ติอาทิฯ **วิหารูปจาเรนา**ติ วิหารสฺส อุปจารปฺปเทเสนฯ **อทฺธิกชนสฺสา**ติ มคฺคคามิโน ชนสฺสฯ **มนุทสทฺทานี**ติ อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทาภาวโต ตนุสทฺทานิฯ มนุเสฺสหิ สมาคมฺม เอกชฺฌํ ปวตฺติตสโทฺท **นิโคฺฆโส,** ตสฺส ยสฺมา อโตฺถ ทุพฺพิภาวิโต โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"อวิภาวิตเตฺถน นิโคฺฆเสนา"**ติฯ **วิคตวาตานี**ติ วิคตสทฺทานิฯ **"รหสฺส กรณสฺส ยุตฺตานี"**ติ อิมินาปิ เตสํ ฐานานํ อรญฺญลกฺขณยุตฺตตํ, ชนวิวิตฺตตํ, วนวิวิตฺตเมว จ วิภาเวติ, ตถา **"เอกีภาวสฺส อนุรูปานี"**ติ อิมินาฯ

๕๓. **เกนา**ติ เหตุมฺหิ, สหโยเค จ กรณวจนนฺติ อาห **“เกน การเณน เกน ปุคฺคเลน สทฺธิ”**นฺติฯ เอโกปิ หิ วิภตฺตินิเทฺทโส อเนกตฺถวิภาวโน โหติ, ตถา ตทฺธิตตฺถปทสมาหาเรติฯ

สํสนฺทนนฺติ อาลาปสลฺลาปวเสน กถาสํสนฺทนํฯ **ญาณพฺยตฺตภาวนฺ**ติ พฺยตฺตญาณภาวํ, โส ปน ปรสฺส วจเน อุตฺตรทานวเสน, ปเรน วา วุตฺตอุตฺตเร ปจฺจุตฺตรทานวเสน สิยาติ อาห **“อุตฺตรปจฺจุตฺตรนเยนา”**ติฯ โย หิ ปรสฺส วจนํ ติปุกฺขเลน นเยน รูเปติ, ตถา ปรสฺส รูปนวจนํ ชาติภาวํ อาปาเทติ, ตสฺส ตาทิสํ วจนสภาวํ ญาณเวยฺยตฺติยํ วิภาเวติ ปากฏํ กโรตีติฯ **สุญฺญาคาเรสุ นฏฺฐา**ติ สุญฺญาคาเรสุ นิวาเสสุ นฏฺฐา วินฏฺฐา อภาวํ คตาฯ **นาสฺส ปญฺญา นเสฺสยฺย** เตหิ เตหิ กตปุจฺฉนปฏิปุจฺฉนนิมิตฺตํ นานาปฏิภานุปฺปตฺติยา วิสารมาปนฺนํ ปุจฺฉิตํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตุํ อสมตฺถตายฯ **โอโรเธยฺยามา**ติ นิรุสฺสาหํ วิย กโรนฺตา อวโรเธยฺยาม, ตํ ปรสฺส โอโรธนํ วาทชาเลน วินนฺธนํ วิย โหตีติ อาห **“วินเนฺธยฺยามา”**ติ ฯ ตทตฺถํ เตน ตุจฺฉกุมฺภินิทสฺสนํ กตํ, ตํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **“ปูริตฆโฏ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

พลํ ทีเปโนฺตติ อภูตเมว อตฺตโน ญาณพลํ ปกาเสโนฺตฯ **อสมฺภินฺนนฺ**ติ ชาติสเมฺภทาภาเวน อสมฺภินฺนํฯ อญฺญชาติสเมฺภเท สติ อสฺสตรสฺส อสฺสสฺส ชาตภาโว วิย สีหสฺสปิ สีหตามาภาโว สิยาติ อาห **“อสมฺภินฺนเกสรสีห”**นฺติฯ **ฐานโส วา**ติ ตงฺขเณ เอวฯ

๕๔. ‘‘สุมาคธา นาม นที’’ติ เกจิ, ตํ มิจฺฉาติ ทเสฺสโนฺต ‘‘สุมาคธา นาม โปกฺขรณี’’ติ วตฺวา ตสฺสา โปกฺขรณิภาวสฺส สุตฺตนฺตเร อาคตตฺตํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺสา ตีเร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โมรานํ นิวาโป เอตฺถาติ **โมรนิวาโปฯ** พฺยธิกรณานมฺปิ หิ ปทานํ พาหิรตฺถสมาโส โหติเยว ยถา ‘‘อุรสิโลโม’’ติฯ อถ วา นิวุตฺถํ เอตฺถาติ **นิวาโป,** โมรานํ นิวาโป **โมรนิวาโป,** โมรานํ นิวาปทินฺนฏฺฐานํฯ เตนาห **“ยตฺถ โมราน”**นฺติอาทิฯ ยสฺมา นิโคฺรโธ ตโปชิคุจฺฉวาโท, สาสเน จ ภิกฺขู อตฺตกิลมถานุโยคํ วเชฺชตฺวา ภาวนานุโยเคน ปรมสฺสาสปฺปเตฺต วิหรเนฺต ปสฺสติ, ตสฺมา ‘‘กถํ นุ โข สมโณ โคตโม กายกิลมเถน วินาว สาวเก วิเนตี’’ติ สญฺชาตสเนฺทโห ‘‘โก นาม โส’’ติอาทินา ภควนฺตํ ปุจฺฉิฯ อสฺสสติ อนุสงฺกิตปริสงฺกิโต โหติ เอเตนาติ **อสฺสาโส,** ปีติโสมนสฺสนฺติ อาห **“อสฺสาสปฺปตฺตาติ ตุฏฺฐิปฺปตฺตา โสมนสฺสปฺปตฺตา”**ติฯ อธิโก เสโฏฺฐ อาสโย นิสฺสโย **อชฺฌาสโย**ติ อาห **“อุตฺตมนิสฺสยภูต”**นฺติฯ อาทิภูตํ ปุราตนํ เสฏฺฐจริยํ **อาทิพฺรหฺมจริยํ,** โลกุตฺตรมคฺคนฺติ อโตฺถฯ ตถา เหส สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวเกหิ เตเนว อาการเรน อธิคโตฯ เตนาห **“ปุราณ...เป.... อริยมคฺค”**นฺติฯ ตถา หิ ตํ ภควา ‘‘อทฺทส ปุราณํ มคฺคํ ปุราณมญฺชส’’นฺติ อโวจฯ **ปูเรตฺวา** ภาวนาปาริปูริวเสนฯ ‘‘ปูเรตฺวา’’ติ วา อิทํ ‘‘อชฺฌาสยํ อาทิพฺรหฺมจริย’’นฺติ เอตฺถ ปาฐเสโสติ วทนฺติฯ ‘‘อชฺฌาสยํ อาทิพฺรหฺมจริยํ ปฏิชานนฺติ อสฺสาสปฺปตฺตา’’ติ เอวํ วา เอตฺถ โยชนาฯ

ตโปชิคุจฺฉาวาทวณฺณนา

๕๕. ปกตา หุตฺวา วิจฺฉินฺนา **วิปฺปกตา**ติ อาห **“อนิฏฺฐิตาว หุตฺวา ฐิตา”**ติฯ

๕๖. **วีริเยน ปาปชิคุจฺฉนวาโท**ติ ลูขปฏิปตฺติสาธเนน วีริเยน อตฺตตณฺหาวิโนทนวเสน ปาปกสฺส ชิคุจฺฉนวาโทฯ ชิคุจฺฉตีติ **ชิคุจฺฉ,** ตพฺภาโว **เชคุจฺฉํ,** อธิกํ เชคุจฺฉํ อธิเชคุจฺฉํ, อติวิย ปาปชิคุจฺฉนํ, ตสฺมึ **อธิเชคุเจฺฉฯ** กายทฬฺหีพหุลํ ตปตีติ **ตโป,** อตฺตกิลมถานุโยควเสน ปวตฺตํ วีริยํ, เตน กายทฬฺหีพหุลตานิมิตฺตสฺส ปาปสฺส ชิคุจฺฉนํ, วิรชฺชนมฺปิ **ตโปชิคุจฺฉา**ติ อาห **“วีริเยน ปาปชิคุจฺฉา”**ติฯ ฆาสจฺฉาทนเสนาสนตณฺหาวิโนทนมุเขน อตฺต

เสฺนหวิรชฺชนนฺติ อโตฺถฯ อุปริ วุจฺจมาเนสุ นานากาเรสุ อเจลกาทิวเตสุ เอกชฺฌํ สมาทินฺนานํ ปริโสธนเมเวตฺถ **ปาริปูรณํ** , น สเพฺพสํ อนวเสสโต สมาทานํ ตสฺส อสมฺภวโตติ อาห **“ปริปุณฺณาติ ปริสุทฺธา”**ติฯ **ปริโสธน**ญฺจ เนสํ สกสมยสิเทฺธน นเยน ปฏิปชฺชนเมวฯ วิปริยาเยน อปริสุทฺธตา เวทิตพฺพาฯ

๕๗. **“เอกํ ปญฺหมฺปิ น กเถตี”**ติ ปฐมํ อตฺตนา ปุจฺฉิตปญฺหสฺส อกถิตตฺตา วุตฺตํฯ

ตปนิสฺสิตโกติ อตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาตํ ตปํ นิสฺสาย สมาทาย วตฺตนโกฯ **สีหนาเท**ติ สีหนาทสุตฺตวณฺณนายํฯ ยสฺมา ตตฺถ วิตฺถาริตนเยน เวทิตพฺพานิ, ตสฺมา ตสฺสา อตฺถปฺปกาสนาย วุตฺตนเยนปิ เวทิตพฺพานิฯ

อุปกฺกิเลสวณฺณนา

๕๘. ‘‘สมฺมา อาทิยตี’’ติ วตฺวา **สมฺมา อาทิยน**ญฺจสฺส ทฬฺหคฺคาโห เอวาติ อาห **“ทฬฺหํ คณฺหาตี”**ติฯ ‘‘สาสนาวจเรนาปิ ทีเปตพฺพ’’นฺติ วตฺวา ตํ ทเสฺสตุํ **“เอกโจฺจ หี”**ติ อาทิ วุตฺตํ, เตน ธุตงฺคธรตามเตฺตน อตฺตมนตา, ปริปุณฺณสงฺกปฺปตา สมฺมาปฏิปตฺติยา อุปกฺกิเลโสติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ, น ยถาวุตฺตตปสมาทานธุตงฺคธรตานํ สติปิ อนิยฺยานิกเตฺต สทิสตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

“ทุวิธสฺสาปีติ ‘อตฺตมโน โหติ ปริปุณฺณสงฺกโปฺป’ติ จ เอวํ อุปกฺกิเลสเภเทน วุตฺตสฺส ทุวิธสฺสาปิ ตปสฺสิโน’’ติ เกจิฯ ยสฺมา ปน อฏฺฐกถายํ สาสนิกวเสนาปิ อโตฺถ ทีปิโต, ตสฺมา พาหิรกสฺส, สาสนิกสฺส จาติ เอวํ ทุวิธสฺสาปิ ตปสฺสิโนติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตถา เจว หิ อุปริปิ อตฺถวณฺณนํ วกฺขตีติฯ **เอตฺตาวตา**ติ ยทิทํ ‘‘โก อโญฺญ มยา สทิโส’’ติ เอวํ อติมานสฺส, อนิฏฺฐิตกิจฺจเสฺสว จ ‘‘อลเมตฺตาวตา’’ติ เอวํ อติมานสฺส จ อุปฺปาทนํ, เอตฺตาวตาฯ

อุกฺกํสตีติ อุกฺกฏฺฐํ กโรติฯ **อุกฺขิปตี**ติ อเญฺญสํ อุปริ ขิปติ, ปคฺคณฺหาตีติ อโตฺถฯ **ปรํ สํหาเรตี**ติ ปรํ สํหรํ นิหีนํ กโรติฯ **อวกฺขิปตี**ติ อโธ ขิปติ, อวมญฺญตีติ อโตฺถฯ

มานมทกรเณนาติ มานสงฺขาตสฺส มทสฺส กรเณน อุปฺปาทเนนฯ **มุจฺฉิโต โหตี**ติ มุจฺฉาปโนฺน โหติ, สา ปน มุจฺฉาปตฺติ อภิชฺฌาสีลพฺพตปรามาสกายคเนฺถหิ คธิตจิตฺตตา, ตตฺถ จ อติลคฺคภาโวติ อาห **“คธิโต อโชฺฌสโนฺน”**ติฯ **ปมชฺชน**เญฺจตฺถ ปมชฺชนเมวาติ อาห **“ปมาทมาปชฺชตี”**ติฯ เกวลํ ธุตงฺคสุทฺธิโก หุตฺวา กมฺมฏฺฐานํ อนนุยุญฺชโนฺต ตาย เอว ธุตงฺคสุทฺธิกตาย อตฺตุกฺกํสนาทิวเสน ปวเตฺตยฺยาติ ทเสฺสตุํ **“สาสเน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห **“ธุตงฺคเมว...เป.... ปเจฺจตี”**ติฯ

๕๙. **เตเยว** ปจฺจยาฯ **สุฏฺฐุ กตฺวา ปฏิสงฺขริตฺวา ลทฺธา**ติ อาทรคารวโยเคน สกฺกจฺจํ อภิสงฺขริตฺวา ทานวเสน อุปนยวเสน ลทฺธาฯ **วณฺณภณน**นฺติ คุณกิตฺตนํฯ **อสฺสา**ติ ตปสฺสิโนฯ

๖๐. **โวทาส**นฺติ พฺยาสนํ, วิภชฺชนนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปเนตฺถ วิภชฺชนํ ทุวิธา อิจฺฉิตนฺติ อาห **“เทฺวภาคํ อาปชฺชตี”**ติฯ **เทฺว ภาเค กโรติ** รุจฺจนารุจฺจนวเสน ฯ **เคธชาโต**ติ สญฺชาตเคโธฯ **มุจฺฉนํ** นาม สติวิปฺปวาสเนว โหติ, น สติยา สตีติ อาห **“สมฺฏฺฐสฺสตี”**ติฯ **อาทีนวมตฺตมฺปี**ติ คธิตาทิภาเวน ปริโภเค อาทีนวมตฺตมฺปิ **น ปสฺสติฯ มตฺตญฺญุตา**ติ ปริโภเค

มตฺตญฺญุตาฯ **ปจฺจเวกฺขณปริโภคมตฺตมฺปี**ติ ปจฺจเวกฺขณมเตฺตน ปริโภคมฺปิ เอกวารํ ปจฺจเวกฺขิตฺวาปิ ปริภุญฺชนมฺปิ **น กโรติ**ฯ

๖๑. **วิจกฺกสณฺฐานา**ติ วิปุลตมจกฺกสณฺฐานาฯ สพฺพสฺส ภุญฺชนโต อโยกูฏสทิสา ทนฺตา เอว **ทนฺตกูฏํ**ฯ **อปสาเทตี**ติ ปสาเทติฯ **อเจลกาทิวเสนา**ติ อเจลกวตาทิวเสนฯ **ลูขาชีวินฺ**ติ สเลฺลขปฏิปตฺติยา ลูขชีวิกํฯ

๖๒. **ตปํ กโรตี**ติ ภาวนามนสิการลกฺขณํ ตปํ จรติ จรโนฺต วิย โหติฯ **จงฺกมํ โอตรติ** ภาวนํ อนุยุญฺชโนฺต วิยฯ **วิหารงฺคณํ สมฺมชฺชติ** วตฺตปฏิปตฺตึ ปูเรโนฺต วิยฯ

‘‘อาทสฺสยมาโน’’ติ วา ปาโฐฯ

กิญฺจิ วชฺชนฺติ กิญฺจิ กายิกํ วา วาจสิกํ วา โทสํฯ **ทิฏฺฐิคต**นฺติ วิปรีตทสฺสนํฯ **อรุจฺจมาน**นฺติ อตฺตโน สิทฺธเนฺต ปฏิกฺขิตฺตภาเวน อรุจฺจมานํฯ **รุจฺจติ เม**ติ ‘‘กปฺปติ เม’’ติ **วทติ**ฯ **อนุชานิตพฺพ**นฺติ ตจฺฉาวิปรีตภูตภาเวน ‘‘เอวเมต’’นฺติ อนุชานิตพฺพํฯ สวนมโนหาริตาย ‘‘สาธุ สุฏฺฐู’’ติ **อนุโมทิตพฺพํ**ฯ

๖๓. กุชฺฌนสีลตาย **โกธโน**ฯ วุตฺตลกฺขโณ อุปนาโห เอตสฺส อตฺถีติ **อุปนาหี**ฯ เอวํภูโต จ ตํสมงฺคี โหตีติ **‘‘สมนฺนาคโต โหตี’’**ติ วุตฺตํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ

อยํ ปน วิเสโส – อิสฺสติ อุสูยตีติ **อุสฺสุกี**ฯ สฐนํ อสนฺตคุณสมฺภาวนํ **สโฐ,** โส เอตสฺส อตฺถีติ **สโฐ**ฯ สนฺตโทสปฏิจฺฉาทนสภาวา **มายา,** มายา เอตสฺส อตฺถีติ **มายาวี**ฯ ครุฏฺฐานิยานมฺปิ ปณิปาตากรณลกฺขณํ ถมฺภนํ **ถทฺธํ,** ตเมตฺถ อตฺถีติ **ถโทฺธ**ฯ คุเณหิ สมานํ, อธิกญฺจ อติกฺกมิตฺวา นิหีนํ กตฺวา มญฺญนสีลตาย **อติมานี**ฯ อสนฺตคุณสมฺภาวนตฺถิกตาสงฺขาตา ปาปา ลามกา อิจฺฉา เอตสฺสาติ **ปาปิโจฺฉ**ฯ มิจฺฉา วิปรีตา ทิฏฺฐิ เอตสฺสาติ **มิจฺฉาทิฏฺฐิโก**ฯ ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ (ม. นิ. ๑๘๗, ๒๐๒, ๔๒๗; ๓.๒๗, ๒๙; อุทา. ๕๕; มหานิ. ๒๐; เนตฺติ. ๕๘) เอวํ อตฺตนา อตฺตาภินิวิฏฺฐตาย สตา ทิฏฺฐิ **สนฺทิฏฺฐิ,** ตเมว ปรามสตีติ **สนฺทิฏฺฐิปรามาสี**ฯ อฏฺฐกถายํ ปน ‘‘สยํ ทิฏฺฐิ สนฺทิฏฺฐี’’ติ วตฺถุวเสน อโตฺถ วุโตฺตฯ อา พาฬฺหํ วิย ธียตีติ **อาธาน**นฺติ อาห **‘‘ทฬฺหํ สุฏฺฐุ ฐปิต’’**นฺติฯ ยถาคหิตํ คาหํ ปฏินิสฺสชฺชนสีโล **ปฏินิสฺสคฺคี,** ตปฺปฏิเกฺขเปน **ทุปฺปฏินิสฺสคฺคี**ฯ ปฏิเสธโตฺถ หิ อยํ **ทุ**-สโทฺท ยถา ‘‘ทุปฺปโญฺญ, (ม. นิ. ๑.๔๔๙) ทุสฺสีโล’’ติ (อ. นิ. ๕.๒๑๓; ๑๐.๗๕; ปารา. ๑๙๕; ธ. ป. ๓๐๘) จฯ

ปริสุทฺธปปฏิกปฺปตฺตกถาวณฺณนา

๖๔. **อิธ นิโคฺรธ ตปสฺสี**ติ ยถานุกฺกนฺตํ ปุริมปาฬึ นิคมนวเสน เอกเทเสน ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘เอวํ ภควา’’**ติอาทิฯ **คหิตลทฺธิ**นฺติ ‘‘อเจลกาทิภาโว เสโยฺย, เตน จ สํสารสุทฺธิ โหตี’’ติ เอวํ คหิตลทฺธึฯ **รกฺขิตํ ตปน**ฺติ ตาย ลทฺธิยา สมาทิยิตฺวา รกฺขิตํ อเจลกวตาทิตปํฯ **‘‘สพฺพเมว สํกิลิฏฺฐ’’**นฺติ อิมินา ยํ วกฺขติ **ปริสุทฺธปาฬิวณฺณนายํ** ‘‘ลูขตปสฺสิโน เจว ธุตงฺคธรสฺส จ วเสน โยชนา เวทิตพฺพา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๖๔), ตสฺส ปริกปฺปิตรูปสฺส ลูขสฺส ตปสฺสิโนติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยติ ทเสฺสติฯ **‘‘ปริสุทฺธปาฬิทสฺสนตฺถ’’**นฺติ จ อิมินา ติตฺถิยานํ วเสน ปาฬิ เยเวตฺถ ลพฺภติ, น ปน ตทโตฺถติ ทเสฺสติฯ **วุตฺตวิปกฺขวเสนา**ติ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ปฏิปกฺขวเสน, ปฏิเกฺขปวเสนาติ อโตฺถฯ **ตสฺมิํ ฐาเน**ติ เหตุอเตฺถ ภุมฺมนฺติ ตสฺส เหตุ

อเตฺถน กรณวจเนน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต “**เอวํ โส เตนา**”ติอาทิมาหฯ **อุตฺตริ วายมมาโน**ติ ยถาสมาทิเนฺนหิ ธุตธเมฺมหิ อปริตุโฎฺฐ, อปริโยสิตสงฺกโปฺป จ หุตฺวา อุปริ ภาวนานุโยควเสน สมฺมาวายามํ กโรโนฺตฯ

๖๙. **อิโต ปร**นฺติ อิโต ยถาวุตฺตนยโต ปรํฯ **อคฺคภาวํ วา สารภาวํ วา**ติ ตโปชิคุจฺฉาย อคฺคภาวํ วา สารภาวํ วา **อชานโนฺตฯ** ‘‘อยเมวสฺส อคฺคภาโว สารภาโว’’ติ มญฺญมาโน “**อคฺคปฺปตฺตา, สารปฺปตฺตา จา**”**ติ อาหฯ**

ปริสุทฺธตจปฺปตฺตาทิกถาวณฺณนา

๗๐. ยมนํ สํยมนํ **ยาโม,** หิํสาทีนํ อกรณวเสน จตุพฺพิโธ ยาโมว **จาตุยาโม,** โส เอว สํวโร, เตน สํวุโต คุตฺตสพฺพทฺวาโร **จาตุยามสํวรสํวุโตฯ** เตนาห “**จตุพฺพิเธน สํวเรน ปิหิโต**”ติฯ **อติปาตนํ** หิํสนนฺติ อาห “**ปาณํ น หนตี**”ติฯ โลภจิเตฺตน ภาวิตํ สมฺภาวิตนฺติ กตฺวา **ภาวิตํ นาม ปญฺจ กามคุณาฯ** อยญฺจ เตสุ เตสํเยว สมุทาจาโร มโคฺคฎฺฐาปกํ วิยาติ อาห “**เตสํ สญฺญายา**”ติฯ

เอตนฺติ อภิหรณํ, หีนาย อนาวตฺตนญฺจฯ เตนาห “**โส อภิหรตีติ อาทิลกฺขณ**”นฺติฯ **อภิหรตี**ติ อภิพุทฺธิํ เนติฯ เตนาห “**อุปรูปริ วเฑฺฒตี**”ติฯ จกฺกวตฺตินาปิ ปพฺพชิตสฺส อภิวาทนาทิ กรียเตวาติ ปพฺพชฺชา เสฎฺฐา คุณวิเสสโยคโต, โทสวิรหิตโต จ, ยโต สา ปณฺฑิตปญฺญตฺตา วุตฺตาฯ คิหิภาโว ปน นิหีโน ตทุภยาภาวโตติ อาห “**หีนาย คิหิภาวตฺถาย**”ติฯ

๗๑. **ตจปฺปตฺตา**ติ ตจํ ปตฺตา, ตจสทิสา โหตีติ อโตฺถฯ

๗๔. **ติตฺถิยานํ วเสนา**ติ ติตฺถิยานํ สมยวเสนฯ **เนส**นฺติ ติตฺถิยานํฯ **ต**นฺติ ทิพฺพจกฺขุํฯ **สีลสมฺปทา**ติ สพฺพาการสมฺปนฺนํ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **ตจสารสมฺปตฺติโต**ติ ตจตโปชิคุจฺฉายา สารสมฺปตฺติโตฯ **วิเสสภาว**นฺติ วิเสสสภาวํฯ

อเจลกปาฬิมตฺตมฺปีติ อเจลกปาฬิอาคตตฺถมตฺตมฺปิ **นตฺถิ,** ตสฺมา มยํ อนสฺสาม วินฎฺฐาติ อโตฺถฯ **อ**-กาโร วา นิปาตมตฺตํ, **นสฺสามา**ติ วินสฺสามฯ **กุโต ปริสุทฺธปาฬี**ติ กุโต เอว อเมฺหสุ ปริสุทฺธปาฬิอาคตปฎิปตฺติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สุติวเสนาปี**ติ โสตปถาคมนมเตฺตนาปิ **น ชานามฯ**

นิโคฺรธสฺสปชฺฌายนวณฺณนา

๗๕. **อสฺสา**ติ สนฺธานสฺส คหปติสฺสฯ **กกฺขฬ**นฺติ ผรุสํฯ **ทุราสทวจน**นฺติ อวตฺตพฺพวจนํฯ ยสฺมา ผรุสวจนํ ยํ อุทฺทิสฺส ปยุตฺตํ, ตสฺมิํ ขมาปิเต ขมาปกสฺส ปฎิปากติกํ โหติ, ตสฺมา “**อยํ มยี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ

๗๖. **โพธตฺถาย ธมฺมํ เทเสติ,** น อตฺตโน พุทฺธภาวโฆสนตฺถายฯ **วาทตฺถายา**ติ ปรวาทภญฺชนวาทตฺถายฯ **ราคาทิสมนตฺถาย ธมฺมํ เทเสติ,** น อเนฺตวาสิกมฺยตายฯ **โอฆนิตฺถรณตฺถายา**ติ จตุโรฆนิตฺถรณตฺถาย ธมฺมํ เทเสติ สพฺพโส โอรปาราติณฺณมาวหตฺตา เทสนายฯ **สพฺพกิเลสปรินิพฺพานตฺถาย ธมฺมํ เทเสติ** กิเลสานํ เลเสนปิ เทสนาย อปรามฎฺฐภาวโตฯ

พฺรหฺมจริยปริโยสานาทิวณฺณนา

๗๗. **อิทํ สพฺพมฺปี**ติ สตฺตวสฺสโต ปฏฺฐาย ยาว ‘‘สตฺตาห’’นฺติ ปทํ, อิทํ สพฺพมฺปิ ว จนํฯ **อสโฐ ปน อมายาวี อุชุชาติโก** ติกฺขปโญฺญ อุคฺฆฏิตญฺญูติ อธิปฺปาโยฯ โส หิ ตํมุหุ เตฺตเนว อรหตฺตํ ปตฺตุํ สกฺขิสฺสตีติฯ **วงฺกวโงฺก**ติ กายวงฺกาทีหิปิ วเงฺกหิ วโงฺก ชิโมฺห กุฏิโลฯ **‘‘สฐํ ปนาหํ อนุสาสิตุํ น สโกฺกมี’’**ติ น อิทํ ภควา กิลาสุภาเวเนว วทติ, อถ โข ตสฺส อภาชนภาเวเนวฯ

๗๘. **ปกติยา อาจริโย**ติ โย เอว ตุมฺหากํ อิโต ปุเพฺพ ปกติยา อาจริโย อโหสิ, โส เอว อิทานิปิ ปุพฺพาจิณฺณวเสน อาจริโย โหตุ, น มยํ ตุเมฺห อเนฺตวาสิเก กาตุกามาติ อธิปฺปาโยฯ **น มยํ ตุมฺหากํ อุเทฺทเสน อตฺถิกา,** ธมฺมตนฺติ เมว ปน ตุเมฺห ญาเปตุกามมฺหาติ อธิปฺปาโยฯ **อาชีวโต**ติ ชีวิกาย วุตฺติโตฯ **อกุสลาติ โกฏฺฐาสํ ปตฺตา**ติ อกุสลาติ ตํ ตํ โกฏฺฐาสตํเยว อุปคตาฯ **กิเลสทรถสมฺปยุตฺตา**ติ กิเลสทรถสหิตา ตํสมฺพนฺธนโต ฯ ชาติชรามรณานํ หิตาติ **ชาติชรามรณิยาฯ** สํกิเลโส เอตฺถ อตฺถิ, สํกิเลเส วา นิยุตฺตาติ **สํกิเลสิกาฯ โวทานํ** วุจฺจติ วิสุทฺธิ, ตสฺส ปจฺจยภูตตฺตา **โวทานิยาฯ** ตถาภูตา เจเต โวทาเปนฺตีติ อาห **‘‘สเตฺต โวทาเปนฺตี’’**ติฯ สิขาปฺปตฺตา ปญฺญาย ปาริปูริเวปุลฺลตา มคฺคผลวเสเนว อิจฺฉิตพฺพาติ อาห **‘‘มคฺคปญฺญา...เป.... เวปุลฺลต’’**นฺติฯ **อุโภปิ วา เอตานิ** ปาริปูริเวปุลฺลานิฯ ยา หิ ตสฺส ปาริปูรี, สา เอว เวปุลฺลตาติฯ **ตโต**ติ สํกิเลสธมฺมปฺปหานโวทานธมฺมาภิ พุทฺธิเหตุฯ

๗๙. **‘‘ยถา มาเรนา’’**ติ นยิทํ นิทสฺสนวเสน วุตฺตํ, อถ โข ตถาภาวกถนเมวาติ ทเสฺส ตุํ **‘‘มาโร กิรา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อถา**ติ มาเรน เตสํ ปริยุฏฺฐานปฺปตฺติโต ปจฺฉา อญฺญาสีติ โยชนาฯ กสฺมา ปน ภควา ปเคว น อญฺญาสีติ? อนาวชฺชิตตฺตาฯ **มารํ ปฏิพาหิตฺวา**ติ มาเรน เตสุ กตํ ปริยุฏฺฐานํ วิธเมตฺวา, น เตสํ สติ ปโยชเน พุทฺธานํ ทุกฺกรํฯ **โส**ติ มคฺคผลุปฺปตฺติเหตุฯ **เตสํ** ปริพฺพาชกานํฯ

ผุฏฺฐาติ ปริยุฏฺฐานวเสน ผุฏฺฐาฯ **ยตฺรา**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมนฺติ อาห **‘‘เยสู’’**ติฯ **อญฺญาณตฺถ**นฺติ อาชานนตฺถํ, อุปสคฺคมตฺตเญฺจตฺถ **อา**-กาโรติ อาห **‘‘ชานนตฺถ’’**นฺติ, วีมํสนตฺถนฺติ อโตฺถฯ **จิตฺตํ นุปฺปนฺน**นฺติ ‘‘ชานาม ตาวสฺส ธมฺม’’นฺติ อาชานนตฺถํ ‘‘พฺรหฺมจริยํ จริสฺสามา’’ติ เอกสฺมิํ ทิวเส เอกวารมฺปิ เตสํ จิตฺตํ นุปฺปนฺนํฯ สตฺตาโห ปน วุจฺจมาโน เอเตสํ กิํ กริสฺสตีติ โยชนาฯ **สตฺตาหํ ปูเรตุ**นฺติ สตฺตาหํ พฺรหฺมจริยํ ปูเรตุํ, พฺรหฺมจริยวเสน วา สตฺตาหํ ปูเรตุนฺติ อโตฺถฯ **ปรวาทภินฺทน**นฺติ ปรวาทมทฺทนํฯ **สกวาทสมุสฺสาปน**นฺติ สกวาทปคฺคณฺหนํฯ **วาสนายา**ติ สจฺจสมฺปฏิเวธวาสนายฯ **เนส**นฺติ จ ปกรณวเสน วุตฺตํฯ ตทเญฺญสมฺปิ หิ ภควโต สมฺมุขา, ปรมฺปราย จ เทวมนุสฺสานํ สุณนฺตานํ วาสนาย ปจฺจโย เอวาติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

อุทุมฺพริกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๓. จกฺกวตฺติสุตฺตวณฺณนา

อตฺตทีปสรณตาวณฺณนา

๘๐. **อุตฺตานํ** วุจฺจติ ปากฏํ, ตปฺปฏิเกฺขเปน **อนุตฺตานํ** อปากฏํ, ปฏิจฺฉนฺนํ, อปจุรํ, ทุวิเญฺญยฺยญฺจฯ อนุตฺตานานํ ปทานํ วณฺณนา **อนุตฺตานปทวณฺณนาฯ** อุตฺตานปทวณฺณนาย ปโยชนาภาวโต **อนุตฺตาน**คฺคหณํฯ **“มาตุลา”**ติ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนาโม เอโก รุโกฺข, ตสฺสา อาสนฺนปฺปเทเส มาปิตตฺตา นครมฺปิ ‘‘มาตุลา’’ เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ เตน วุตฺตํ **“มาตุลายนฺติ เอวํ นามเก นคเร”**ติฯ **อวิทูเร**ติ ตสฺส นครสฺส อวิทูเรฯ

กามเญฺจตฺถ สุเตฺต ‘‘ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว, ราชา ทฬฺหเนมิ นาม อโหสี’’ติอาทินา อตีตวํสทีปิกา กถา อาทิโต ปฏฺฐาย อาคตา, ‘‘อฑฺฒเตยฺยวสฺสสตายุกานํ มนุสฺสานํ วสฺสสตายุกา ปุตฺตา ภวิสฺสนฺตี’’ติอาทินา ปน สวิเสสํ อนาคตตฺถปฏิสํยุตฺตา กถา อาคตาติ วุตฺตํ **“อนาคตวํสทีปิกาย สุตฺตนฺตกถาย”**ติฯ อนาคตตฺถทีปนญฺหิ อจฺฉริยํ, ตตฺถาปิ อนาคตสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปฏิปตฺติกิตฺตนํ อจฺฉริยตมํฯ **สมาคเมนา**ติ สนฺนิปาเตนฯ

“ภตฺตคฺคํ อมนาป”นฺติอาทิ เกวลํ เตสํ ปริวิตกฺกมตฺตํฯ **อมนาป**นฺติ อมนุญฺญํฯ พุเทฺธสุ กโต อปฺปโกปิ อปราโธ อปฺปโก กาโร วิย ครุตรวิปาโกติ อาห **“พุเทฺธหิ สทฺธิํ…เป.… สทิสํ โหตี”**ติฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ มาตุลนครสฺส สมีเป, ตสฺสํ วา ปริสายํฯ

อตฺตทีปาติ เอตฺถ กามํ โย ปโร น โหติ, โส อตฺตาติ สสนฺตาโน ‘‘อตฺตา’’ติ วุจฺจติ, หิตสุเขสิภาเวน ปน อตฺตนิพฺพิเสสตฺตา ธโมฺม อิธ **“อตฺตา”**ติ อธิเปฺปโตฯ เตนาห **“อตฺตา นาม โลกิยโลกุตฺตโร ธโมฺม”**ติฯ ทฺวิธา อาโป คโต เอตฺถาติ **ทีโป,** โอฆेน อนโชฺฌตฺถโต ภูมิภาโคฯ อิธ ปน กาโมฆาทีหิ อนโชฺฌตฺถรณียตฺตา ทีโป วิยาติ **ทีโป,** อตฺตา ทีโป ปติฏฺฐา เอเตสนฺติ **อตฺตทีปาฯ** เตนาห **“อตฺตานํ ทีป”**นฺติอาทิฯ ทีปภาโว เจตฺถ ปฏิสรณตาติ อาห **“อิทํ ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ **อญฺญสรณปฏิเกฺขปวจน**นฺติ อญฺญสรณภาวปฏิเกฺขปวจนํฯ อิทญฺหิ น อญฺญํ สรณํ กตฺวา วิหรณเสฺสว ปฏิเกฺขปวจนํ, อถ โข อญฺญสฺส สรณสภาวเสฺสว ปฏิเกฺขปวจนํ ตปฺปฏิเกฺขเป จ เตน อิตรสฺสาปิ ปฏิเกฺขปสิทฺธิโตฯ เตนาห **“น หิ”**ติอาทิฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ สุตฺตนฺตเรน สาเธตุํ **“วุตฺตมฺปิ เจต”**นฺติอาทิฯ ยทิ เอตฺถ ปากติโก อตฺตา อิจฺฉิโต, กถํ ตสฺส ทีปสรณภาโว, ตสฺมา อธิปฺปายิโก เอตฺถ อตฺตา ภเวยฺยาติ ปุจฺฉติ **“โก ปเนตฺถ อตฺตา นามา”**ติฯ อิตโร ยถาธิเปฺปตํ อตฺตานํ ทเสฺสโนฺต **“โลกิยโลกุตฺตโร ธโมฺม”**ติฯ ทุติยวาโรปิ ปฐมวารเสฺสว ปริยายภาเวน เทสิโตติ ทเสฺสตุํ **“เตนาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

โคจเรติ ภิกฺขูนํ โคจรฏฺฐานภูเตฯ เตนาห **“จริตุํ ยุตฺตฏฺฐาเน”**ติฯ **สเก**ติ กถํ ปนายํ ภิกฺขูนํ สโกติ อาห **“เปตฺติเก วิสเย”**ติฯ ปิติโต สมฺมาสมฺพุทฺธโต อาคตตฺตา ‘‘อยํ ตุมฺหากํ โคจโร’’ติ เตน อุทฺทิฏฺฐตฺตา **เปตฺติเก วิสเย**ติฯ **จรนฺต**นฺติ สามิอเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **“อยเมวโตฺถ”**ติ, จรนฺตานนฺติ จ อโตฺถ, เตนายํ วิภตฺติวิปลฺลาเสนปิ วจนวิปลฺลาเสนปีติ ทเสฺสติฯ กิเลสมารสฺส โอตาราลาเภเนว อิตรมารานมฺปิ โอตาราลาโภ เวทิตโพฺพฯ **อยํ ปนโตฺถ**ติ โคจเร จรณํ สนฺธายาห, วตฺถุ ปน พฺยติเรกมุเขน อาคตํฯ

สกุเณ หนฺตีติ **สกุณคฺฆิ,** มหาเสนสกุโณฯ **อชฺฌปฺปตฺตา**ติ อภิภวนวเสน ปตฺตา อุปคตาฯ **น มฺยายนฺ**ติ เม อยํ สกุณคฺฆิ นาลํ **อภวิสฺสฯ นงฺคลกฏฺฐกรณนฺ**ติ นงฺคเลน กสิตปฺปเทโสฯ **เลฑฺฑุฏฺฐานนฺ**ติ เลฑฺฑูนํ อุฏฺฐิปิตฏฺฐานํฯ **สเก พเล**ติ อตฺตโน พลเหตุฯ **อปตฺถทฺธา**ติ อวคาฬฺหตฺถมฺภา สญฺชาตตฺถมฺภาฯ **อสฺสรมานา**ติ อวฺหายนฺตีฯ

มหนฺตํ เลฑฺฑุนฺติ นงฺคเลน ภินฺนฏฺฐาเน สุกฺขตาย ติขิณสิงฺคอโยฆนสทิสํ มหนฺตํ เลฑฺฑุํฯ **อภิรุหิตฺวา**ติ ตสฺส อโธภาเคน อตฺตนา ปวิสิตฺวา นิลีนโยคฺคปฺปเทสํ สลฺลเกฺขตฺวา ตสฺสุปริ จงฺกมโนฺต **อสฺสรมาโน อฏฺฐาสิฯ "เอหิ โข"**ติอาทิ ตสฺส อสฺสรมานาการทสฺสนํฯ **สนฺนยฺหา**ติ วาตคฺคหณวเสน **อุโภ ปเกฺข** สมํ ฐเปตฺวาฯ **ปจฺจุปาที**ติ ปาวิสิฯ **ตเตฺถวา**ติ ยตฺถ ปุเพฺพ ลาโป ฐิโต, ตเตฺถว เลฑฺฑุมฺหิ ฯ **อุรนฺ**ติ อตฺตโน อุรปฺปเทสํฯ **ปจฺจตาเฬสี**ติ ปติอตาเฬสิ สารมฺภวเสน เวเคน คนฺตฺวา ปหรณโต วิธาเรนฺตี ปตาเฬสิฯ **อารมฺมณนฺ**ติ ปจฺจยํฯ ''อวสร''นฺติ เกจิฯ

''กุสลาน''นฺติ เอวํ ปวตฺตาย เทสนาย โก อนุสนฺธิ? ยถาอนุสนฺธิ เอวฯ อาทิโต หิ ''อตฺตทีปา, ภิกฺขเว, วิหรถา''ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๘๐) เยว อตฺตธมฺมปริยาเยน โลกิยโลกุตฺตรธมฺมา คหิตา, เต เยเวตฺถ กุสลคฺคหเณน คหิตาติฯ **อนวชฺชลกฺขณานนฺ**ติ อวชฺชปฏิปกฺขสภาวานํฯ ''อวชฺชรหิตสภาวาน''นฺติ เกจิฯ ตตฺถ ปุริเม อตฺถวิกเปฺป วิปากธมฺมธมฺมา เอว คหิตา, ทุติเย ปน วิปากธมฺมาปิฯ ยทิ เอวํ, กถํ เตสํ สมาทาย วตฺตนนฺติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ''วิปากธมฺมา สีลาทิ วิย สมาทาย วตฺติตพฺพา''ติฯ **สมาทานนฺ**ติ ปน อตฺตโน สนฺตาเน สมฺมาอาทานํ ปจฺจยวเสน ปวตฺติ เยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ วิปากธมฺมา หิ ปจฺจยวิเสเสหิ สตฺตสนฺตาเน สมฺมเทว อาหิตา อายุอาทิสมฺปตฺติวิเสสภูตา อุปรูปริกุสลวิเสสุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสยา โหนฺตีติ วทนฺติฯ **ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ เอตฺถ **ปุญฺญนฺ**ติ อุตฺตรปทโลเปนายํ นิเทฺทโสติ อาห **"ปุญฺญผลํ วฑฺฒตี"**ติฯ **ปุญฺญผลนฺ**ติ จ เอกเทสสรูเปกเสเสน วุตฺตํ ''ปุญฺญญฺจ ปุญฺญผลญฺจ ปุญฺญผล''นฺติ อาห **"อุปรูปริ ปุญฺญมฺปิ ปุญฺญวิปาโกปิ เวทิตโพฺพ"**ติฯ

"มาตาปิตูน"นฺติอาทิ นิทสฺสนมตฺตํ, ตสฺมา อญฺญมฺปิ เอวรูปํ เหตูปนิสฺสยํ กุสลํ ทฏฺฐพฺพํฯ **สิเนหวเสนา**ติ อุปนิสฺสยภูตสฺส สิเนหสฺส วเสน, น สมฺปยุตฺตสฺสฯ น หิ สิเนหสมฺปยุตฺตํ นาม กุสลํ อตฺถิฯ **มุทุมทฺทวจิตฺตนฺ**ติ เมตฺตาวเสน อติวิย มทฺทวนฺตํ จิตฺตํฯ ยถา มตฺถกปฺปตฺตํ วฏฺฏคามิกุสลํ ทเสฺสตุํ ''มาตาปิตูนํ ...เป.... มุทุมทฺทวจิตฺต''นฺติ วุตฺตํ, เอวํ มตฺถกปฺปตฺตเมว วิวฏฺฏคามิกุสลํ ทเสฺสตุํ **"จตฺตาโร สติ...เป.... โพธิปกฺขิยธมฺมา"**ติ วุตฺตํฯ ตทเญฺญปิ ปน ทานสีลาทิธมฺมา วฏฺฏสฺส อุปนิสฺสยภูตา **วฏฺฏคามิกุสลํ** วิวฏฺฏสฺส อุปนิสฺสยภูตา **วิวฏฺฏคามิกุสลนฺ**ติ เวทิตพฺพาฯ **ปริโยสานนฺ**ติ ผลวิเสสาวหตาย ผลทาย โกฏิ สิขาปฺปตฺติ, เทวโลเก จ ปวตฺติสิริวิภโวติ ปริโยสานํ **"มนุสฺสโลเก"**ติ วิเสสิตํ, มนุสฺสโลกวเสเนว จายํ เทสนา อาคตาติฯ มคฺคผลนิพฺพานสมฺปตฺติ ปริโยสานนฺติ โยชนาฯ **วิวฏฺฏคามิกุสลสฺส วิปากํ สุตฺตปริโยสาเน ทสฺสิสฺสติ** ''อถ โข, ภิกฺขเว, สโงฺข นาม ราชา''ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๑๐๘)ฯ

ทฬฺหเนมิจกฺกวตฺติราชกถาวณฺณนา

๘๑. อิธาติ อิมสฺมึ ''กุสลานํ, ภิกฺขเว, ธมฺมาน''นฺติอาทินา (ที. นิ. ๓.๑๑๐) สุตฺตเทสนาย อารทฺธฏฺฐาเน วฏฺฏวิวฏฺฏคามิภาเวน สาธารเณ กุสลคฺคหเณฯ ตตฺถ **วฏฺฏคามิกุสลานุสนฺธิวเสน "ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว"ติ เทสนํ อารภิ,** อารภโนฺต จ เทสิยมานมตฺถํ ฯ ธมฺมปฏิคฺ

คาหกานํ ภิกฺขูนํ สเงฺขปโต เอวํ ทีเปตฺวา อารภีติ ทเสฺสตุํ “**ภิกฺขเว**”ติอาทิ วุตฺตํ, ปฐมํ ตถา อทีเปโนฺตปิ ภควา อตฺถโต ทีเปติ วิยาติ อธิปฺปาโยฯ

๘๒. **อีสกมฺปี**ติ อปฺปมตฺตกมฺปิฯ **อวสกฺกิต**นฺติ โอคตภฏฺฐํฯ **เนมิอภิมุข**นฺติ เนมิปฺปเทสสฺส สมฺมุขาฯ **พนฺธิํสุ** จกฺกรตนสฺส โอสกฺกิตาโนสกฺกิตภาวํ ชานิตุํฯ **ตเทต**นฺติ ยถาวุตฺตฏฺฐานา จวนํฯ **อติพลวโทเส**ติ รโญฺญ พลวติ อนเตฺถ อุปฏฺฐิเต **สติฯ**

อปฺปมโตฺตติ รโญฺญ อาณาย ปมาทํ อกโรโนฺตฯ

เอกสมุทฺทปริยนฺตเมวาติ ชมฺพุทีปเมว สนฺธาย วทติฯ โส อุตฺตรโต อสฺสกณฺณปพฺพเตน ปริจฺฉินฺนํ หุตฺวา อตฺตานํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตเอกสมุทฺทปริยโนฺตฯ **ปุญฺญิทฺธิวเสนา**ติ จกฺกวตฺติภาวาวหาย ปุญฺญิทฺธิยา วเสนฯ

๘๓. **เอวํ กตฺวา**ติ กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวาฯ **สุกตํ กมฺม**นฺติ ทสกุสลกมฺมปถเมว วทติฯ

“**ทสวิธํ, ทฺวาทสวิธ**”นฺติ จ วุตฺตวิภาโค ปรโต อาคมิสฺสติฯ **ปูเรเนฺตเนวา**ติ ปูเรตฺวา ฐิเตเนวฯ **นิโทฺทเส**ติ จกฺกวตฺติวตฺตสฺส ปฏิปกฺขภูตานํ โทสานํ อปคมเน นิโทฺทเสฯ **จกฺกวตฺตีนํ วเตฺต**ติ จกฺกวตฺติราชูหิ วตฺติตพฺพวเตฺตฯ ภาวินิ ภูเต วิย หิ อุปจาโร ยถา ‘‘อคมา ราชคหํ พุโทฺธ’’ติ (สุ. นิ. ๔๑๐)ฯ อธิคตจกฺกวตฺติภาวาปิ หิ เต ตตฺถ วตฺตเนฺตวาติ ตถา วุตฺตํฯ

จกฺกวตฺติอริยวตฺตวณฺณนา

๘๔. อญฺญถา วตฺติตุํ อเทโนฺต โส ธโมฺม อธิฏฺฐานํ เอตสฺสาติ ตทธิฏฺฐานํ, เตน **ตทธิฏฺฐาเนน เจตสาฯ สกฺกโรโนฺต**ติ อาทรกิริยาวเสน กโรโนฺตฯ เตนาห “**ยถา**”ติอาทิฯ **ครุํ กโรโนฺต**ติ ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุกรณวเสน ครุํ กโรโนฺตฯ เตเนวาห “**ตสฺมิํ คารวุปฺปตฺติยา**”ติฯ **มาเนโนฺต**ติ สมฺภาวนาวเสน มเนน ปิยายโนฺตฯ เตนาห “**ตเมวา**”ติอาทิฯ เอวํ ปูชยโต อปจายโต เอวญฺจ ยถาวุตฺตสกฺการาทิสมฺภโวติ ตํ ทเสฺสตุํ “**ตํ อปทิสิตฺวา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ “**ธมฺมาธิปติภูโต อาคตภาเวนา**”ติ อิมินา ยถาวุตฺตธมฺมสฺส เชฏฺฐกภาเวน ปุริมปุริมตรอตฺตภาเวสุ สกฺกจฺจ สมฺปจิตภาวํ ทเสฺสติฯ “**ธมฺมวเสเนว สพฺพกิริยานํ กรเณนา**”ติ เอเตน ฐานนิสชฺชาทีสุ ยถาวุตฺตธมฺมนินฺนโปณปพฺภารภาวํ ทเสฺสติฯ **อสฺสา**ติ รกฺขาวรณคุตฺติยาฯ **ปรํ รกฺขโนฺต** อญฺญํ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอนตฺถโต รกฺขโนฺต เตเนว ปรตฺถสาธเนน ขนฺติอาทิคุเณน **อตฺตานํ** ตโต เอว **รกฺขติฯ เมตฺตจิตฺตตา**ติ เมตฺตจิตฺตตายฯ **นิวาสนปารุปนเคหาทีนํ** สีตุณฺหาทิปฏิพาหเนน **อาวรณํฯ อโนฺต ชนสฺมิ**นฺติ อพฺภนฺตรภูเต ปุตฺตทาราทิชเนฯ

“**สีลสํวเร ปติฏฺฐาเปหี**”ติ อิมินา รกฺขํ ทเสฺสติ, “**วตฺถคนฺธมาลาทีนิ เทหี**”ติ อิมินา อาวรณํ, อิตเรน คุตฺติํฯ **ภตฺตเวตนสมฺปทาเนนปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน สีลสํวเร ปติฏฺฐาปนาทีนิ สมฺปิเณฺฑติฯ เอเสว นโย อิโต ปเรสุปิ **ปิ**-สทฺทคฺคหเณสุฯ นิคโม นิวาโส เอเตสนฺติ **เนคมา,** เอวํ **ชานปทา**ติ อาห “**นิคมวาสิโน**”ติอาทิฯ

นววิธา มานมทาติ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๔.๑๐๘; ธ. ส. ๑๑๒๑; วิภ. ๘๖๖; มหานิ. ๒๑, ๑๗๘) นยปฺปวตฺติยา นววิธา มานสงฺขาตา มทาฯ มาโน เอว เหตุอตฺถ ปมชฺชนากาเรน ปวตฺติยา มานมโทฯ โสภเน กายิกวาจสิกกเมฺม รโตติ **สูรโต** อุ-การสฺส ทีฆํ กตฺวา, ตสฺส ภาโว **โสรจฺจํ,** กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม, สพฺพํ วา กายวจีสุจริตํฯ สุฏฺฐุ โอรโตติ **โสรโต,**

ตสฺส ภาโว **โสรจฺจํ,** ยถาวุตฺตเมว สุจริตํฯ **ราคาทีน**นฺติ ราคโทสโมหมานาทีนํฯ **ทมนาทีหี**ติ ทมนสมนปรินิพฺพาปเนหิฯ **เอกมตฺตาน**นฺติ เอกํ จิตฺตํ, เอกจฺจํ อตฺตโน จิตฺตนฺติ อโตฺถฯ ราคาทีนญฺหิ ปุพฺพภาคิยํ ทมนาทิปเจฺจกํ อิจฺฉิตพฺพํ, น มคฺคกฺขเณ วิย เอกชฺฌํ ปฏิสงฺขานมุเขน ปชหนโตฯ **เอกมตฺตาน**นฺติ วา วิเวกวเสน เอกํ เอกากินํ อตฺตานํฯ **กาเล กาเล**ติ เตสํ สนฺติกํ อุปสงฺกมิตเพฺพ กาเล กาเลฯ

อิธ ฐตฺวาติ ‘‘อิทํ โข, ตาต, ต’’นฺติ เอวํ นิคมนวเสน วุตฺตฏฺฐาเน ฐตฺวาฯ **วตฺต**นฺติ อริยจกฺกวตฺติวตฺตํฯ **สมาเนตพฺพ**นฺติ ‘‘ทสวิธํ, ทฺวาทสวิธ’’นฺติ จ เหฏฺฐา วุตฺตคณนาย จ สมานํ กาตพฺพํ อนูนํ อนธิกํ กตฺวา ทเสฺสตพฺพํฯ **อธมฺมราคสฺสา**ติ อยุตฺตฏฺฐาเน ราคสฺสฯ **วิสมโลภสฺสา**ติ ยุตฺตฏฺฐาเนปิ อติวิย พลวภาเวน ปวตฺตโลภสฺสฯ

จกฺกรตนปาตุภาววณฺณนา

๘๕. **วตฺตมานสฺสา**ติ ปริปุเณฺณ จกฺกวตฺติวเตฺต วตฺตมานสฺส, โน อปริปุเณฺณติ อาห **‘‘ปูเรตฺวา วตฺตมานสฺสา’’**ติฯ กิตฺตาวตา ปนสฺส ปาริปูรี โหตีติ? ตตฺถ ‘‘กตาธิการสฺส ตาว เหฏฺฐิมปริเจฺฉเทน ทฺวาทสหิปิ สํวจฺฉเรหิ ปูรติ, ปญฺจวีสติยา, ปญฺญาสาย วา สํวจฺฉเรหิฯ อยญฺจ เภโท ธมฺมจฺฉนฺทสฺสปิ ติกฺขมชฺฌมุทุตาวเสน, อิตรสฺส ตโต ภิโยฺยปี’’ติ วทนฺติฯ

ทุติยาทิจกฺกวตฺติกถาวณฺณนา

๙๐. **อตฺตโน มติยา**ติ ปรมฺปราคตํ ปุราณํ ตนฺตึ ปเวณึ ลงฺฆิตฺวา อตฺตโน อิจฺฉิตากาเรนฯ เตนาห **‘‘โปราณก’’**นฺติอาทิฯ

น ปพฺพนฺตีติ สมิทฺธิยา น ปูเรนฺติ, ผีตา น โหนฺตีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘น วฑฺฒนฺตี’’**ติฯ ตถา จาห **‘‘กตฺถจิ สุญฺญา โหนฺตี’’**ติฯ ตตฺถ ตตฺถ ราชกิเจฺจ รญฺญา อมา สห วตฺตนฺตีติ **อมจฺจา,** เยหิ วินา ราชกิจฺจํ นปฺปวตฺตติฯ ปรมฺปราคตา หุตฺวา รโญฺญ ปริสาย ภวาติ **ปาริสชฺชาฯ** เตนาห **‘‘ปริสาวจรา’’**ติฯ ตสฺมึ ฐานนฺตเร ฐปิตา หุตฺวา รโญฺญ อายํ, วยญฺจ ยาถาวโต คเณนฺตีติ **คณกาฯ** ชาติกุลสุตาจาราทิวเสน ปุถุตฺตํ คตตฺตา มหตี มตฺตา เอเตสนฺติ **มหามตฺตา,** เต ปน มหานุภาวา อมจฺจา เอวาติ อาห **‘‘มหาอมจฺจา’’**ติฯ เย รโญฺญ หตฺถานีกาทีสุ อวฏฺฐิตา, เต **อนีกฏฺฐา**ติ อาห **‘‘หตฺถิอาจริยาทโย’’**ติ ฯ มนฺตํ ปญฺญํ อสิตา หุตฺวา ชีวนฺตีติ **มนฺตสฺสาชีวิโน,** มติสชีวาติ อโตฺถ, เย ตตฺถ ตตฺถ ราชกิเจฺจ อุปเทสทายิโนฯ เตนาห **‘‘มนฺตา วุจฺจติ ปญฺญา’’**ติอาทิฯ

อายุวณฺณาทิปริหานิกถาวณฺณนา

๙๑. **พลวโลภตฺตา**ติ ‘‘อิมสฺมึ โลเก อิทานิ ทลิทฺทมนุสฺสา นาม พหู, เตสํ สเพฺพสํ ธเน อนุปฺปทิยมาเน มยฺหํ โกสสฺส ปริกฺขโย โหตี’’ติ เอวํ อุปฺปนฺนพลวโลภตฺตาฯ **อุปรูปริภูมีสู**ติ ฉกามสคฺคสงฺขาตาสุ อุปรูปริกามภูมีสุฯ กมฺมสฺส ผลํ **อคฺคํ** นาม, ตํ ปเนตฺถ อุทฺธคามีติ อาห **‘‘อุทฺธํ อคฺคํ อสฺสา’’**ติฯ สเคฺค นิยุตฺตา, สคฺคปฺปโยชนาติ วา **โสวคฺคิกาฯ ทสนฺนํ วิเสสาน**นฺติ ทิพฺพอายุวณฺณยสสุขอาธิปเตยฺยานเญฺจว ทิพฺพรูปาทีนญฺจ ผลวิเสสานํ ฯ **วณฺณ**คฺคหเณน เจตฺถ สโก อตฺตภาววโณฺณ คหิโต, **รูป**คฺคหเณน พหิทฺธา รูปารมฺมณํฯ

๙๒. **สุฏฺฐุ นิสิทฺธ**นฺติ ยถายํ อิมินา อตฺตภาเวน อทินฺนํ อาทาตุํ น สโกฺกติ, เอวํ สมฺมเทว ตโต นิเสธิตํ กตฺวาฯ **มูลหต**นฺติ ชีวิตา โวโรปเนน มูเล เอว หตํฯ

๙๖. ราควเสน จรณํ **จริตฺตํ,** จริตฺตเมว **จาริตฺตํ,** เมถุนนฺติ อธิปฺปาโย, ตํ ปน ‘‘ปเรสํ ทาเรสู’’ติ วุตฺตตฺตา **‘‘มิจฺฉาจาร’’**นฺติ อาหฯ

๑๐๐. **ปจฺจนีกทิฏฺฐีติ** ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิกาย (ม. นิ. ๑.๔๔๑; ๒.๙๔; วิภ. ๗๙๓) สมฺมาทิฏฺฐิยา ปฏิปกฺขภูตา ทิฏฺฐิฯ

๑๐๑. **มาตุจฺฉาทิกา** อุปริ สยเมว วกฺขติฯ **อติพลวโลโภ**ติ อติวิย พลวา พหลกิเลโส, เยน อกาเล, อเทเส จ ปวตฺตติฯ **มิจฺฉาธมฺม**ติ มิจฺฉา วิปรีโต อวิสภาควตฺถุโก โลภธมฺมฯ เตนาห **‘‘ปุริสาน’’**นฺติอาทิฯ

ตสฺส ภาโวติ เยน เมตฺตากรุณาปุพฺพงฺคเมน จิตฺเตน ปุคฺคโล ‘‘มเตฺตโยฺย’’ติ วุจฺจติ, โส ตสฺส ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาโท, ตํสมุฏฺฐานา จ กิริยา **มเตฺตยฺยตาฯ** เตนาห **‘‘มาตริ สมฺมา ปฏิปตฺติยา เอตํ นาม’’**นฺติ ฯ ยา สมฺมา ปชฺชิตเพฺพ สมฺมา อปฺปฏิปตฺติ, โสปิ โทโส อคารวกิริยาทิภาวโตฯ วิปฺปฏิปตฺติยํ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อาห **‘‘ตสฺสา อภาโว เจว ตปฺปฏิปกฺขตา จ อมเตฺตยฺยตา’’**ติฯ **กุเล เชฏฺฐาน**นฺติ อตฺตโน กุเล วุทฺธานํ มหาปิตุจูฬปิตุเชฏฺฐกภาติกาทีนํฯ

ทสวสฺสายุกสมยวณฺณนา

๑๐๓. **‘‘ย’’**นฺติ อิมินา สมโย อามโฏฺฐ, ภุมฺมเตฺถ เจตํ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **‘‘ยสฺมิํ สมเย’’**ติฯ อลํ ปติโนติ **อลํปเตยฺยาฯ** ตสฺสา ปริยตฺตตา ภริยาภาเวนาติ อาห **‘‘ทาตุํ ยุตฺตา’’**ติฯ **อคฺครสานี**ติ มธุรภาเวน, เภสชฺชภาเวน จ อคฺคภูตรสานิฯ

ทิปฺปิสฺสนฺตีติ ปฏิปกฺขภาเวน สมุชฺชลิสฺสนฺติฯ เตนาห ‘‘กุสลนฺติปิ น ภวิสฺสตี’’ติ ฯ **อโห ปุริโส**ติ มาตาทีสุปิ อีทิโส, อเญฺญสํ เกสํ กิํ วิสฺสเชฺชสฺสติ, อโห เตชวปุริโสติฯ

เคเห มาตุคามํ วิยาติ อตฺตโน เคเห ทาสิภริยาภูตมาตุคามํ วิยฯ **มิสฺสีภาว**นฺติ มาตาทีสุ ภริยาย วิย จาริตฺตสงฺกรํฯ

พลวโกโปติ หนฺตุกามตาวเสน อุปฺปตฺติยา พลวโกโปฯ **อาฆาเตตี**ติ อาหนติ, อตฺตโน กกฺขฬผรุสภาเวน จิตฺตํ วิพาธตีติ อโตฺถฯ นิสฺสยทหนรโส หิ โทโสฯ **พฺยาปาเทตี**ติ วินาเสติ, **มโนปทูสนโต** มนสฺส ปโกปนโตฯ **ติพฺพ**นฺติ ติกฺขํ, สา ปนสฺส ติกฺขตา สรีเร อวหเนฺตปิ สิเนหวตฺถุํ ลงฺฆิตฺวาปิ ปวตฺติยา เวทิตพฺพาติ อาห **‘‘ปิยมานสฺสปี’’**ติอาทิฯ

๑๐๔. กปฺปวินาโส **กโปฺป** อุตฺตรปทโลเปน, อนฺตราว กโปฺป **อนฺตรกโปฺปฯ** ตณฺหาทิเภโท กโปฺป เอตสฺส อตฺถีติ **กโปฺป,** สตฺตโลโกติ อาห **‘‘อนฺตราว โลกวินาโส’’**ติฯ สฺวายํ อนฺตรกโปฺป กติวิโธ, กถญฺจสฺส สมฺภโว, กิํ คติโกติ อโนฺตคธํ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘อนฺตรกโปฺป จ นามา’’**ติอาทิฯ **โลภุสฺสทายา**ติ โลภาธิกาย **ปชาย** วตฺตมานายฯ

เอวํ จินฺตยิํสูติ ปุเพฺพ ยถานุสฺสวานุสฺสรเณน, อตฺตโน จ อายุวิเสสสฺส ลภนโตฯ **คุมฺพลตาทีหิ คหนํ ฐาน**นฺติ คุมฺพลตาทีหิ สญฺฉนฺนตาย คหนภูตํ ฐานํฯ **รุเกฺขหิ คหน**นฺติ รุเกฺขหิ นิรนฺตรนิจิเตหิ คหนภูตํ ฯ **นทีวิทุคฺค**นฺติ ฉินฺนตฏาหิ นทีหิ โอรโต, ปารโต จ วิทุคฺคํฯ เตนาห **‘‘นทีน’’**นฺติอาทิฯ **ปพฺพเตหิ วิสมํ** ปพฺพตนฺตรํฯ **ปพฺพเตสุ วา** ฉินฺนตเฏสุ ทุราโรหํ **วิสมฏฺฐานํฯ สภาเค**ติ ชีวนวเสน สมานภาเค สทิเส **กริสฺสนฺติฯ**

อายุวณฺณนาทิวฑฺฒนกถาวณฺณนา

๑๐๕. **อายต**นฺติ วา ทีฆํ จิรกาลิกํฯ มรณวเสน หิ ญาติกฺขโย อายโต อปุนราวตฺตนโต, น ราชภยาทินา อุกฺกมนวเสน ปุนราวตฺติยาปิ ตสฺส ลพฺภนโตฯ **โอสเกฺกยฺยามา**ติ โอรเมยฺยามฯ วิรมณมฺปิ อตฺถโต ปชหนเมว ปริจฺจชนภาวโตติ อาห **"ปชเหยฺยามาติ อโตฺถ"**ติฯ **สีลคเพฺภ วฑฺฒิตตฺตา**ติ มาตุ, ปิตุ จ สีลวนฺตตาย ตทวยวภูเต คเพฺภ วฑฺฒิ "สีลคเพฺภ วฑฺฒิตา"ติ วุตฺตา, เอเตน อุตุอาหารสฺส วิย ตทญฺญสฺสาปิ พาหิรสฺส ปจฺจยสฺส วเสน สตฺตสนฺตานสฺส วิเสสาธานํ โหตีติ ทเสฺสติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **พฺรหฺมชาลฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๗) วุตฺตเมวฯ **เขตฺตวิสุทฺธิยา**ติ อธิฏฺฐานภูตวตฺถุวิสุทฺธิยาฯ นนุ จ ตํ วิเสสาธานํ ชายมานํ รูปสนฺตติยา เอว ภเวยฺยาติ? สจฺจเมตํ, รูปสนฺตติยา ปน ตถา อาหิตวิเสสาย อรูปสนฺตติปิ ลทฺธูปการา เอว โหติ ตปฺปฏิพทฺธวุตฺติภาวโตฯ ยถา กพฬีการาหาเรน อุปตฺถมฺภิเต รูปกาเย สโพฺพปิ อตฺตภาโว อนุคฺคหิโต เอว นาม โหติ, ยถา ปน รโญฺญ จกฺกวตฺติโน ปุญฺญวิเสสํ อุปนิสฺสาย ตสฺส อิตฺถิรตนาทีนํ อนญฺญสาธารณา เต เต วิเสสา สมฺภวนฺติ ตพฺภาเว ภาวโต, ตทภาเว จ อภาวโต, เอวเมว ตสฺมิํ กาเล มาตาปิตูนํ ยถาวุตฺตปุญฺญวิเสสํ อุปนิสฺสาย เตสํ ปุตฺตานํ ชายมานานํ ทีฆายุกตา เขตฺตวิสุทฺธิยาว โหตีติ เวทิตพฺพา สํวคฺคธมฺมฉนฺทาทิสมฺปพฺรูหิตาย ตทาเตสํ กุสลเจตนาย ตถา อุฬารภาเวน สมฺปฺปชฺชนโตฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมิํ มนุสฺสโลเก, **ตตฺถา**ติ ยถาวุตฺตํ กุสลธมฺมํ สมาทาย วตฺตมาเน สตฺตนิกาเยฯ **ตเตฺถวา**ติ ตสฺมิํเยว สตฺตนิกาเยฯ **"อตฺตโนว สีลสมฺปตฺติยา"**ติ วุตฺตํ สสนฺตติปริยาปนฺนสฺส ธมฺมสฺส ตตฺถ วิเสสปฺปจฺจยภาวโตฯ เขตฺตวิสุทฺธิปิ ปน อิธาปิ ปฏิกฺขิปิตุํ น สกฺกาฯ

โกฏฺฐาสาติ จตฺตารีสวสฺสายุกาติอาทโย อสีติวสฺสสหสฺสายุกปริโยสานา เอกาทส โกฏฺฐาสาฯ **อทินฺนาทานาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน กุเล เชฏฺฐาปจายิกาปริโยสานานํ ทสนฺนํ ปาปโกฏฺฐาสานํ คหณํฯ

สงฺขราชอุปฺปตฺติวณฺณนา

๑๐๖. **เอวํ อุปฺปชฺชนกตณฺหา**ติ เอวํ วจีเภทํ ปาปนวเสน ปวตฺตา ภุญฺชิตุกามตาฯ **อนสน**นฺติ กายิกกิริยาอสมตฺถตาเหตุภูโต สรีรสโงฺกโจฯ เตนาห **"อวิปฺผาริกภาโว"**ติ อาทิฯ **ฆนนิวาสต**นฺติ คามนิคมราชธานีนํ ฆนนิวิฏฺฐตํ อญฺญมญฺญสฺส นาติทูรวตฺติตํฯ **นิรนฺตรปูริโต**ติ นิรนฺตรํ วิย ปุโณฺณ ตตฺรุปคานํ สตฺตานํ พหุภาวโตฯ

เมเตฺตยฺยพุทฺธุปฺปาทวณฺณนา

๑๐๗. กิญฺจาปิ ปุเพฺพ วฑฺฒมานกวเสน เทสนา อาคตํ, อิทํ ปน น วฑฺฒมานกวเสน วุตฺตํฯ กสฺมาติ เจ อาห **"น หี"**ติอาทิฯ สตฺตานํ วฑฺฒมานายุกกาเล พุทฺธา น นิพฺพตฺตนฺติ สํสาเร สํวคสฺส ทุพฺพิภาวนียตฺตา ฯ ตโต วสฺสสตสหสฺสโต โอรเมว พุทฺธุปฺปาทกาโลฯ

๑๐๘. สมุสฺสิตเฏฺฐน ยูโป วิยาติ **ยูโป,** ยูปนฺติ เอตฺถ สตฺตา อเนกภูมิกูฏาคาโรวรกาทิวนฺตตายาติ **ยูโป,** ปาสาโทฯ **รโญฺญ เหตุภูเตนา**ติ เหตุอเตฺถ กรณวจนนฺติทเสฺสติอุสฺสาหสมฺปตฺติอาทินาฯ มหตา ราชานุภาเวน, มหตา จ กิตฺติสเทฺทน สมนฺนาคตตฺตา จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ มหาชนสฺส รญฺชนโต **มหาปนาโท นาม ราชา ชาโตฯ ชาตเก**ติ มหาปนาทชาตเก (ชา. ๑.๓.๔๐ มหาปนาทชาตเก)ฯ

ปนาโท นาม โส ราชาติ ‘‘อตีเต ปนาโท นาม โส ราชา อโหสิ’’ติ อตฺตภาวนฺตราย อตฺตานํ ปรํ วิย นิทฺทิสติฯ อายสฺมา หิ ภทฺทชิเตฺถโร อตฺตนา อชฺฌาวุตฺถปุพฺพํ สุวณฺณปาสาทํ ทเสฺสตฺวา เอวมาหฯ **ยสฺส ยูโป สุวณฺณโย**ติ ยสฺส รโญฺญ อยํ ยูโป ปาสาโท สุวณฺณโย สุวณฺณมโยฯ **ติริยํ โสฬสุเพฺพโธ**ติ วิตฺถารโต โสฬสสรปาตปฺปมาโณ, โส ปน อฑฺฒโยชนปฺปมาโณ โหติฯ **อุพฺภมาหุ สหสฺสธา**ติ อุพฺภํ อุจฺจภาวํ อสฺส ปาสาทสฺส สหสฺสธา สหสฺสกณฺฑปฺปมาณํ อาหุ, โส ปน โยชนโต ปญฺจวีสติโยชนปฺปมาโณ โหติฯ เกจิ ปเนตฺถ คาถาสุขตฺถํ ‘‘อาหู’’ติ ทีฆํ กตํ, อหุ อโหสีติ อตฺถํ วทนฺติฯ

สหสฺสกโณฺฑติ สหสฺสภูมิโก, ‘‘สหสฺสขโณฺฑ’’ ติปิ ปาโฐ, โส เอว อโตฺถฯ **สตเคณฺฑู**ติ อเนกสตนิยูหโกฯ **ธชาลู**ติ ตตฺถ ตตฺถ นิยูหสิขราทีสุ ปติฎฺฐปิเตหิ สตฺติธชวีรงฺคธชาทีหิ ธเชหิ สมฺปโนฺนฯ **หริตามโย**ติ จามีกรสุวณฺณมโยฯ เกจิ ปน **หริตามโย**ติ ‘‘หริตมณิปริกฺขโฎ’’ติ วทนฺติฯ **คนฺธพฺพา**ติ นฎาฯ **ฉสหสฺสานิ สตฺตธา**ติ ฉมตฺตานิ คนฺธพฺพสหสฺสานิ สตฺตธา ตสฺส ปาสาทสฺส สตฺตสุ ฐาเนสุ รโญฺญ อภิรมาปนตฺถํ นจฺจิํสูติ อโตฺถฯ เต เอวํ นจฺจนฺตาปิ กิร ราชานํ หาเสตุํ นาสกฺขิํสุฯ อถ สโกฺก เทวราชา เทวนฎํ เปเสตฺวา สมชฺชํ กาเรสิ, ตทา ราชา หสีติฯ

โกฎิคาโม นาม มาปิโตฯ **วตฺถู**ติ ภทฺทชิเตฺถรสฺส วตฺถุฯ ตํ **เถรคาถาวณฺณนายํ** (เถรคา. อฎฺฐ. ภทฺทชิเตฺถรคาถาวณฺณนาย) วิตฺถารโต อาคตเมวฯ **อิตรสฺสา**ติ นฬการเทวปุตฺตสฺสฯ **อานุภาวา**ติ ปุญฺญานุภาวนิมิตฺตํฯ

ทานวเสน ทตฺวาติ ตํ ปาสาทํ อตฺตโน ปริคฺคหภาววิโยชเนน ทานมุเข นิโยเชตฺวาฯ **วิสฺสเชฺชตฺวา**ติ จิเตฺตเนว ปริจฺจชนวเสน ทตฺวา ปุน ทกฺขิเณยฺยานํ สนฺตกภาวกรเณน นิรเปกฺขปริจฺจาควเสน วิสฺสเชฺชตฺวาฯ **เอตฺตเกนา**ติ ‘‘ภูตปุพฺพํ ภิกฺขเว’’ติ อาทิํ กตฺวา ยาว ‘‘ปพฺพชิสฺสตี’’ติ ปทํ เอตฺตเกน เทสนามเคฺคนฯ

ภิกฺขุโน อายุวณฺณาทิวฑฺฒนกถาวณฺณนา

๑๑๐. **อิทํ ภิกฺขุโน อายุสฺมิ**นฺติ อายุสฺมิํ สาเธตเพฺพ อิทํ ภิกฺขุโน อิจฺฉิตพฺพํ จิรชีวิตาย เหตุภาวโตติฯ เตนาห **‘‘อิทํ อายุการณ’’**นฺติฯ

สมฺปนฺนสีลสฺส อวิปฺปฎิสารปาโมชฺชปีติปสฺสทฺธิสุขสมาธิยถาภูตญาณาทิสมฺภวโต ตํสมุฎฺฐานปณีตรูเปหิ กายสฺส ผุฎตฺตา สรีเร วณฺณธาตุ วิปฺปสนฺนา โหติ, กลฺยาโณ จ กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตีติ อาห **‘‘สีลวโต หี’’**ติอาทิฯ

วิเวกชํ ปีติสุขาทีติ อาทิ-สเทฺทน สมาธิชํ ปีติสุขํ, อปีติชํ กายสุขํ, สติปาริสุทฺธิชํ อุเปกฺขาสุขญฺจ สงฺคณฺหาติฯ

อปฺปฎิกฺกูลตาวโหติ อปฺปมาณานํ สตฺตานํ, อตฺตโน จ เตสุ อปฺปฎิกฺกูลภาวโตฯ หิตูปสํหาราทิวเสน ปวตฺติยา สพฺพทิสาสุ ผรณอปฺปมาณวเสน สพฺพทิสาสุ วิปฺผาริกตาฯ

‘‘อรหตฺตผลสงฺขาตํ พล’’นฺติ วุตฺตํ ตสฺส อกุปฺปธมฺมตาย เกนจิ อนภิภวนียภาวโตฯ

‘‘โลเก’’ติ อิทํ ยถา **‘‘เอกพลมฺปี’’**ติ อิมินา สมฺพนฺธียติ, เอวํ ‘‘ทุปฺปสหํ ทุรภิสมฺภว’’นฺติ อิเมหิปิ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ โลกปริยาปเนฺนเหว หิ ธเมฺมหิ เตสํ พลสฺส ทุปฺปสหตา, ทุร

ภิสมฺภวตา, น โลกุตฺตเรหีติฯ **เอเตฺถวา**ติ เอตสฺมึ อรหตฺตผเล เอว, ตทตฺถนฺติ อโตฺถฯ

โลกุตฺตรปุญฺญมฺปีติ โลกุตฺตรปุญฺญมฺปิ ปุญฺญผลมฺปิฯ **ยาว อาสวกฺขยา ปวฑฺฒติ** วิวฎฺฎคามิกุสลธมฺมานํ สมาทานเหตูติ โยชนาฯ **อมตปานํ ปิวิํสุ** เหฎฺฐิมมคฺคผลสมธิคมว เสนาติ อธิปฺปาโยฯ

จกฺกวตฺติสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๔. อคฺคญฺญสุตฺตวณฺณนา

วาเสฏฺฐภารทฺวาชวณฺณนา

๑๑๑. **เอตฺถา**ติ ''ปุพฺพาราเม, มิคารมาตุปาสาเท''ติ เอตสฺมึ ปททฺวเยฯ โกยํ ปุพฺพาราโม, กถญฺจ ปุพฺพาราโม, กา จ มิคารมาตา, กถญฺจสฺสา ปาสาโท อโหสีติ เอตสฺมึ อโนฺตลีเน อนุโยเคฯ **อยํ** อิทานิ วุจฺจมานา **อนุปุพฺพิกถา** อาทิโต ปฏฺฐาย สเงฺขเปเนว อนุปุพฺพิกถาฯ **ปทุมุตฺตรํ ภควนฺตํ** เอกํ อุปาสิกํ อคฺคุปฏฺฐายิกฏฺฐาเน ฐเปนฺตึ ทิสฺวาน ตตฺถ สญฺชาตคารวพหุมานา ตเมวตฺถํ ปุรกฺขตฺวา ภควนฺตํ **นิมเนฺตตฺวาฯ เมณฺฑกปุตฺตสฺสา**ติ เมณฺฑกเสฏฺฐิปุตฺตสฺสฯ **โสตาปนฺนา อโหสิ** ตถา กตาธิการตฺตาฯ

มาตุฏฺฐาเน ฐเปสิ อตฺตโน สีลาจารสมฺปตฺติยา ครุฏฺฐานิยตฺตาฯ **อุปโยค**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ อเปฺปตพฺพฏฺฐาเน อปฺปนาวเสน วินิโยคํ อคมํสุฯ **อเญฺญหิ จ** เวฬุริยโลหิตงฺกมสารคลฺลาทีหิฯ **ภสฺสตี**ติ โอตรติฯ **สุทฺธปาสาโทว น โสภตี**ติ เกวโล เอกปาสาโท เอว วิหาโร น โสภติฯ นิยูหานิ พหูนิ นีหริตฺวา กตฺตพฺพเสนาสนานิ ''ทฺวตฺตฺฌเคหานี''ติ วทนฺติฯ มเชฺฌ คโพฺภ สมนฺตโต อนุปริยายโตติ เอวํ ทฺวิกฺขตฺตุํ วเฑฺฒตฺวา กตเสนาสนานิ **ทฺวตฺตฺฌเคหานิฯ จูฬปาสาทา**ติ ขุทฺทกปาสาทาฯ

อุตฺตรเทวีวิหาโร นาม นครสฺส ปาจีนทฺวารสมีเป กตวิหาโรฯ

ติตฺถิยลิงฺคสฺส อคฺคหิตตฺตา **เนว ติตฺถิยปริวาสํ วสนฺติฯ** อนุปสมฺปนฺนภาวโต อาปตฺติยา อาปนฺนาย อภาวโต **น อาปตฺติปริวาสํ วสนฺติฯ ภิกฺขุภาว**นฺติ อุปสมฺปทํฯ **เตวิชฺชสุตฺต**นฺติ อิมสฺมึ ทีฆนิกาเย เตวิชฺชสุตฺตํ **สุตฺวาฯ**

๑๑๓. **อนฺวตฺตมานา จงฺกมึสุ** อนนุจงฺกมเน ยถาธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส ปุจฺฉนาทีนํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ **เตส**นฺติ เตสํ ทฺวินฺนํฯ เตนาห **''ปณฺฑิตตโร''**ติฯ **อตฺถา**ติ ภวตฺถฯ **กุลสมฺปนฺนา**ติ สมฺปนฺนกุลา อุทิโตทิเต พฺราหฺมณกุเล อุปฺปนฺนาฯ **พฺราหฺมณกุลา**ติ เกนจิ ปาริชุเญฺญน อนุปทฺทุตา เอว พฺราหฺมณกุลาฯ เตนาห **''โภคาทิสมฺปนฺน''**นฺติอาทิฯ **อิเม พฺราหฺมณา** อุจฺจา หุตฺวา ''อิมํ วสลํ ปพฺพชฺชํ ปพฺพชึสู''ติอาทินา ชาติอาทีนิ ฆเฏฺฏนฺตา **อโกฺกสนฺติฯ ปริภาสนฺตี**ติ ปริภวิตฺวา ภาสนฺติฯ **อตฺตโน อนุรูปายา**ติ อตฺตโน อชฺฌาสยสฺส อนุรูปายฯ อนฺตรนฺตรา วิจฺฉินฺชฺช ปวตฺติยมานา ปริภาสา ปริปุณฺณา นาม น โหติ ขณฺฑภาวโต, ตพฺพิปริยายโต ปริปุณฺณา นาม โหตีติ อาห **''อนฺตรา''**ติอาทิฯ

อปฺปติฏฺฐตายาติ อปสฺสยรหิตตฺตาฯ **วิภิโนฺน**ติ วินโฏฺฐฯ

อิตเร ตโย วณฺณาติ ขตฺติยาทโย วณฺณา **หีนาฯ** นนุ ขตฺติยาว เสฏฺฐา วณฺณา ยถา พุทฺธา เอตรหิ ขตฺติยกุเล เอว อุปฺปนฺนาติ? สจฺจเมตํ, เต ปน อตฺตโน มิจฺฉาภิมาเนน, มิจฺฉาคาเหน จ ''พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ วโณฺณ''ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ วจนมตฺตํฯ **''สุชฺฌนฺตี**ติ สุทฺธา โหนฺติ, น นินฺทํ ครหํ ปาปุณนฺตี''ติ วทนฺติฯ **สุชฺฌนฺติ** วา สํสารโต สุชฺฌนฺติ, น เสสา วณฺณา อสุกฺกชาติกตฺตา, มนฺตเชฺฌนาภาวโต จาติฯ พฺรหฺมุโน **มุขโต ชาตา** เวทวจนโต ชาตาติ มุขโต ชาตาฯ ตโต เอว พฺรหฺมุโน มหาพฺรหฺมุโน เวทวจนโต วิชาตาติ **พฺรหฺมชาฯ** เตน ทฺวิเธนาปิ นิมฺมิตาติ **พฺรหฺมนิมฺมิตาฯ** เวทเวทงฺคาทิพฺรหฺมทายชฺชํ อรหนฺตีติ **พฺรหฺมทายาทาฯ มุณฺฑเก สมณเก**ติ เอตฺถ **ก**-กาโร ครหายนฺติ อาห **''นินฺทนฺตา ชิคุจฺฉนฺตา วทนฺ**

ตี”ติฯ **อิเพฺภ**ติ สุเทฺท, เต ปน ฆรพนฺธเนน พทฺธา นิหีนตราติ อาห **“คหปติเก”**ติฯ **กเณฺห**ติ กณฺหชาติเกฯ พนฺธนภูฏฺฐน **พนฺธุ,** กสฺส ปน พนฺธูติ อาห **“มารสฺส พนฺธุภูเต”**ติฯ **ปาทาปเจฺจ**ติ ปาทโต ชาตาปเจฺจฯ อยํ กิร พฺราหฺมณานํ ลทฺธิ ‘‘พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน มุขโต ชาตา, ขตฺติยา อุรโต, อูรูหิ เวสฺสา, ปาทโต สุทฺทา’’ติฯ

๑๑๔. ยสฺมา ปฐมกปฺปิกกาเล จตุวณฺณววตฺถานํ นตฺถิ, สเพฺพว สตฺตา เอกสทิสา, อปรภาเค ปน เตสํ ปโยคเภทวเสน อโหสิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“โปราณํ…เป…. อชานนฺตา”**ติฯ **ลทฺธิภินฺทนตฺถายา**ติ ‘‘พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน ปุตฺตา โอรสา มุขโต ชาตา’’ติ เอวํ ปวตฺตาย ลทฺธิยา วินิเวฐนตฺถํฯ **ปุตฺตปฺปฏิลาภตฺถายา**ติ ‘‘เอวํ มยํ เปตฺติกํ อิณํ โสเธสฺสามา’’ติ ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปุตฺตปฺปฏิลาภายฯ อยเณฺหตฺถ ธมฺมิกานํ พฺราหฺมณานํ อชฺฌาสโยฯ **สณฺชาตปุปฺผา**ติ รชสฺสลาฯ อิตฺถีนเณฺหิ กุมาริภาวปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย ปจฺฉิมวยโต โอรํ อสติ วิพเนฺธ อฏฺฐเม อฏฺฐเม สตฺตาเห คพฺภาสยสณฺญิเต ตติเย อาวเฏฺต กติปยา โลหิตปีฬกา สณฺฐหิตฺวา อคฺคหิตปุปฺผา เอว ภิชฺชนฺติ, ตโต โลหิตํ ปคฺฆรติ, ตตฺถ อุตุสมณฺญา, ปุปฺผสมณฺญา จฯ **เนส**นฺติ พฺราหฺมณานํฯ **สจฺจวจนํ สิยา**ติ ‘‘พฺรหฺมุโน ปุตฺตา’’ติอาทิวจนํ สจฺจํ ยทิ สิยา, **พฺราหฺมณีนํ…เป…. มุขํ ภเวยฺย,** น เจตํ อตฺถิฯ

จตุวณฺณสุทฺธิวณฺณนา

๑๑๕. **มุขเจฺฉทกวาท**นฺติ ‘‘พฺราหฺมณา มหาพฺรหฺมุโน มุขโต ชาตา’’ติ วาทสฺส เฉทกวาทํฯ **อริยภาเว อสมตฺถา**ติ อนริยภาวาวหาฯ **ปกติกาฬกา**ติ สภาเวเนว น สุทฺธาฯ **กโณฺห**ติ กิลิโฏฺฐ อุปตาปโกฯ เตนาห **“ทุโกฺขติ อโตฺถ”**ติฯ

สุกฺกภาโว นาม ปริสุทฺธตาติ อาห **“นิกฺกิเลสภาเวน ปณฺฑรา”**ติฯ **สุโกฺก**ติ น กิลิโฏฺฐ อนุปตาปโกติ วุตฺตํ **“สุโขติ อโตฺถ”**ติฯ

๑๑๖. **อุภยโวกิเณฺณ**ติ วจนวิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **“อุภเยสุ โวกิเณฺณสู”**ติฯ **มิสฺสีภูเตสู**ติ ‘‘กทาจิ กณฺหา ธมฺมา, กทาจิ สุกฺกา ธมฺมา’’ติ เอวํ เอกสฺมึ สนฺตาเน, เอกสฺมึเยว จ อตฺตภาเว ปวตฺติยา มิสฺสีภูเตสุ, น ปน เอกชฺฌํ ปวตฺติยาฯ **เอตฺถา**ติ อนนฺตรวุตฺตธมฺมาว อนุวาธิฏฺฐาติ อาห **“กณฺหสุกฺกธเมฺมสู”**ติฯ ยสฺมา จ เต พฺราหฺมณา น เจว เต ธเมฺม อติกฺกนฺตา, ยาย จ ปฏิปทาย อติกฺกเมยฺยุํ, สาปิ เตสํ ปฏิปทา นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“วตฺตมานาปี”**ติฯ **นานุชานนฺติ** อยถาภุจฺจวาทภาวโตฯ **อนุชานน**ณฺจ นาม อพฺภนุโมทนนฺติ ตทภาวํ ทเสฺสเนฺตน **“นานุโมทนฺติ, น ปสํสนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ **จตุนฺนํ วณฺณาน**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **เตส**นฺติ ปน สมฺพเนฺธปิ วา สามิวจนํฯ **เต จ** พฺราหฺมณา **น เอวรูปา** น เอทิสา, ยาทิโส อรหา เอกเทเสนาปิ เตน เตสํ สทิสตาภาวโต, **ตสฺมา** เตน การเณน **เนสํ** พฺราหฺมณานํ ‘‘พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ วโณฺณ’’ติ วาทํ **วิณฺญู** ยถาภูตวาทิโน พุทฺธาทโย อริยา **นานุชานนฺติฯ**

อารกตฺตาทีหีติ เอตฺถ กิเลสานํ อารกตฺตา ปหีนภาวโต ทูรตฺตา **อรหํ,** กิเลสารีนํ หตตฺตา **อรหํ,** สํสารจกฺกสฺส อรานํ หตตฺตา **อรหํ,** ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา **อรหํ,** ปาปกรเณ รหาภาเวน **อรห**นฺติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๕ อาทโย), ตํ สํวณฺณนาสุ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๒๔) จ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพ ฯ **อาสวานํ ขีณตฺตา**ติ จตุนฺนมฺปิ อาสวานํ อนวเสสโต ปหีนตฺตาฯ **พฺรหฺมจริยวาส**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํฯ ตสฺส วาสสฺส ปริโยสิตตฺตา **วุตฺถวาโส,** ทสนฺนมฺปิ วา อริยวาสานํ วุตฺถตฺตา **วุตฺถวาโสฯ** วุตฺตเณฺหตํ –

‘‘ทสยิเม, ภิกฺขเว, อริยาวาสา, ยทริยา อาวสึสุ วา อาวสนฺติ วา อาวสิสฺสนฺติ วาฯ กตเม ทส? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปญฺจงฺควิปฺปหีโน โหติ ฉฬงฺคสมนฺนาคโต เอการกฺโข จตุราปสฺเสโน ปนุณฺณปจฺเจกสจฺโจ สมวยสฏฺเฐสโน อนาวิลสงฺกปฺโป ปสฺสทฺธกายสงฺขาโร สุวิมุตฺตจิตฺโต สุวิมุตฺตปญฺโญฯ อิเม โข, ภิกฺขเว, ทส อริยาวาสา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๙)ฯ

วุสฺสตีติ วา **วุสิตํ,** อริยมคฺค, อริยผลญฺจ, ตํ เอตสฺส อตฺถีติ อติสยวจนิจฺฉาวเสน อรหา **‘‘วุสิตวา’’**ติ วุตฺโตฯ **กรณียํ** นาม ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนา ทุกฺขสฺสนฺตํ กาตุกาเมหิ เอกนฺตโต กตฺตพฺพตฺตา, ตํ ปน ยสฺมา จตูหิ มคฺเคหิ ปจฺเจกํ จตูสุ สเจฺจสุ กาตพฺพํ กตํ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘จตูหิ...เป.... กตกรณีโย’’**ติฯ โอสีทาปนฏฺเฐน ภารา วิยาติ **ภารา,** กิเลสา, ขนฺธา จฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๒๒) **โอหาริโต**ติ อปนีโตฯ **สโก อโตฺถ สทโตฺถ**ติ เอตฺถ **ท**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ กามํ ทิฏฺฐิอาทโยปิ สํโยชนานิ เอว, ตถาปิ ตณฺหาย ภวสํโยชนโฏฺฐ สาติสโยฯ ยถาห ‘‘อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนาน’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๒.๑๒๕, ๑๒๖, ๑๒๗, ๑๓๒, ๑๓๔, ๑๓๖, ๑๔๒; ๓.๕.๕๒๐; กถา. ๗๕) ตโต สา เอว สุเตฺต (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๙๓, ๑๓๓; ๓.๓๗๓; สํ. นิ. ๓.๑๐๘๑; ปฏิ. ม. ๑.๓๔ อาทโย) สมุทยสจฺจภาเวน วุตฺตา, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ภวสํโยชนํ วุจฺจติ ตณฺหา’’**ติฯ **สมฺมทญฺญา วิมุโตฺต**ติ สมฺมา อญฺญาย ชานนภูตาย อคฺคมคฺคปญฺญาย สมฺมา ยถาภูตํ ยํ ยถา ชานิตพฺพํ, ตํ ตถา ชานิตฺวา วิมุโตฺตฯ **อิมสฺมิํ โลเก**ติ อิมสฺมิํ สตฺตโลเกฯ **อิธตฺตภาเว**ติ อิมสฺมิํ อตฺตภาเว, **ปรตฺตภาเว**ติ ปรสฺมิํ อตฺตภาเว, อิธโลเก, ปรโลเก จาติ อโตฺถฯ

๑๑๗. **อนุตรวิรหิตา**ติ วิภาควิรหิตาฯ เตนาห **‘‘อตฺตโน กุเลน สทิสา’’**ติฯ อนุยนฺตีติ อนุยนฺตา, อนุยนฺตา เอว **อานุยนฺตา,** อนุวตฺตกาฯ เตนาห **‘‘วสวตฺติโน’’**ติฯ

๑๑๘. **นิวิฏฺฐา**ติ สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมิํ อนุปวิสนวเสน นิวิฏฺฐาฯ ตโต เอว ตสฺมิํ อธิกํ นิวิสนโต **อภินิวิฏฺฐาฯ อจลฏฺฐิตา**ติ อจลภาเว ฐิตาฯ

ยนฺติ ยํ กเถตพฺพธมฺมํ อนุปธาเรตฺวา, ตทตฺถญฺจ อปฺปจฺจกฺขํ กตฺวา กถนํ, **เอตํ อฏฺฐานํ** อการณํ ตสฺส โพธิมูเลเยว สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **วิจฺฉินฺทชนนตฺถ**นฺติ รตนตฺตยสทฺธาย วิจฺฉินฺทสฺส อุปฺปาทนตฺถํ, อญฺญถตฺตายาติ อโตฺถฯ **โส**ติ มาโรฯ **มุสาวาทํ กาตุํ นาสกฺขี**ติ อาคตผลสฺส อริยสาวกสฺส ปุรโต มุสา วตฺตุํ น วิสหิ, ตสฺมา **อาม มาโรสฺมีติ ปฏิชานิฯ สิลาปถวินฺ**ติ รตนมยสิลาปถวิยํฯ สิเนรุํ กิร ปริวาเรตฺวา ฐิโต ภูมิปฺปเทโส สตฺตรตนมโย, ‘‘สุวณฺณมโย’’ติ เกจิ, สา วิตฺถารโต, อุเพฺพธโต อเนกโยชนสหสฺสปริมาณา อติวิย นิจฺจลาฯ **กิํ ตฺวํ เอตฺถา**ติ กิํ การณา ตฺวํ เอตฺถฯ ‘‘ฐิโต’’ติ **อจฺฉรํ ปหริฯ ฐาตุํ อสโกฺกโนฺต**ติ อริยสาวกสฺส ปุรโต ฐาตุํ อสโกฺกโนฺตฯ อยญฺหิ อริยธมฺมาธิคมสฺส อานุภาโว, ยํ มาโรปิ นาม มหานุภาโว อุชุกํ ปฏิปฺปริตุํ น สโกฺกติฯ

มโคฺค เอว มูลํ **มคฺคมูลํ,** ตสฺสฯ **สญฺชาตตฺตา** อุปฺปนฺนตฺตาฯ **เตน มคฺคมูเลน** ปติฏฺฐิตสนฺตาเน ลทฺธปติฏฺฐาฯ ภควโต เทสนาธมฺมํ นิสฺสาย อริยาย ชาติยา ชาโต **‘‘ภควนฺตํ นิสฺสาย อริยภูมิยํ ชาโต’’**ติ วุโตฺตฯ **‘‘อุเร วสิตฺวา’’**ติ อิทํ ธมฺมโฆสสฺส อุรโต สมุฏฺฐานตาย วุตฺตํฯ อุเร วายามชนิตาภิชาติตาย วา **โอรโสฯ** มุขโต ชาเตน ชาโต **‘‘มุขโต ชาโต’’**ติ วุโตฺตฯ การณการเณปิ หิ การเณ วิย โวหาโร โหติ ‘‘ติเณหิ ภตฺตํ สิทฺธ’’นฺติฯ เกจิ ปน ‘‘วิโมกฺขมุขสฺส วเสน ชาตตฺตา มุขโต ชาโต’’ติ วทนฺติ, ตตฺถาปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปุริเมนเตฺถน โยนิโช, เสทโช, มุขโชติ ตีสุ สมฺพเนฺธสุ มุขเชน สมฺพเนฺธน ภควโต

ปุตฺตภาโว วิภาวิโตฯ อตฺถทฺวเยนาปิ ธมฺมชภาโวเยว ทีปิโตฯ อริยธมฺมปฺปตฺติโต ลทฺธวิเสโส หุตฺวา ปวโตฺต ตทุตฺตรกาลิโก ขนฺธสนฺตาโน "อริยธมฺมโต ชาโต"ติ เวทิตโพฺพ, อริยธมฺมํ วา มคฺคผลํ นิสฺสาย, อุปนิสฺสาย จ ชาโต สโพฺพปิ ธมฺมปฺปพโนฺธ "อริยธมฺมโต ชาโต"ติ คเหตโพฺพฯ เตสํ ปน อริยธมฺมานํ อปริโยสิตกิจฺจตาย อริยภาเวน อภินิพฺพตฺติมตฺตํ อุปาทาย **"อริยธมฺมโต ชาตตฺตา"**ติ วุตฺตํฯ ปริโยสิตกิจฺจตาย ตถา นิพฺพตฺติปาริปูรึ อุปาทาย **"นิมฺมิตตฺตา"**ติ วุตฺตํ, ยโต "ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโต"ติ วุตฺตํฯ "นวโลกุตฺตรธมฺมทายํ อาทิยตีติ ธมฺมทายาโท" ติปิ ปาโฐฯ **อสฺสา**ติ "ภควโตมฺหิปุโตฺต"ติอาทินา วุตฺตสฺส วากฺยสฺสฯ **อตฺถํ ทเสฺสโนฺต**ติ ภาวตฺถํ ปกาเสโนฺตฯ ตถาคตสฺส อนญฺญสาธารณสีลาทิธมฺมกฺขนฺธสฺส สมูหนิเวสวเสน ธมฺมกายตาย น กิญฺจิ วตฺตพฺพํ อตฺถิ, สตฺถุฎฺฐานิยสฺส ปน ธมฺมกายตํ ทเสฺสตุํ "กสฺมา ตถาคโต ธมฺมกาโยติ วุโตฺต"ติ สยเมว ปุจฺฉํ สมุฎฺฐาเปตฺวา **"ตถาคโต หิ"**ติอาทินา ตมตฺถํ วิสฺสเชฺชติฯ **หทเยน จิเนฺตตฺวา**ติ "อิมํ ธมฺมํ อิมสฺส เทเสสฺสามี"ติ ตสฺส อุปคตสฺส เวเนยฺยชนสฺส โพธนตฺถํ จิเตฺตน จิเนฺตตฺวาฯ **วาจาย อภินีหรี**ติ สทฺธมฺมเทสนาวาจาย กรวีกรุตมญฺชุนา พฺรหฺมสฺสเรน เวเนยฺยสนฺตานาภิมุขํ ตทชฺฌาสยานุรูปํ หิตมตฺถํ นีหริ อุปเนสิฯ **เตนา**ติ เตน การเณน เอวํสทฺธมฺมาธิมุตฺติภาเวนฯ **อสฺสา**ติ ตถาคตสฺสฯ **ธมฺมมยตฺตา**ติ ธมฺมภูตตฺตาฯ อิธาธิเปฺปตธโมฺม เสฎฺฐเฎฺฐน พฺรหฺมภูโตติ อาห **"ธมฺมกายตฺตา เอว พฺรหฺมกาโย"**ติฯ สพฺพโส อธมฺมํ ปชหิตฺวา อนวเสสโต ธโมฺม เอว ภูโตติ **ธมฺมภูโตฯ** ตถารูโป จ ยสฺมา สภาวโต ธโมฺม เอวาติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ อาห **"ธมฺมสภาโว"**ติฯ

๑๑๙. เสฎฺฐเจฺฉทกวาทนฺติ "พฺราหฺมโณว เสโฎฺฐ วโณฺณ"ติ (ที. นิ. ๓.๑๑๖) เอวํ วุตฺตเสฎฺฐภาวเจฺฉทกวาทํฯ **อปเรนปิ นเยนา**ติ ยถาวุตฺตเสฎฺฐเจฺฉทกวาทโต อปเรนปิ โปราณกโลกุปฺปตฺติทสฺสนนเยนฯ **เสฎฺฐเจฺฉท...เป.... ทเสฺสตุ**นฺติ โสปิ หิ "พฺราหฺมโณว เสโฎฺฐ วโณฺณ, หีนา อเญฺญ วณฺณา"ติ, "พฺราหฺมณา พฺรหฺมุโน ปุตฺตา โอรสา มุขโต ชาตา พฺรหฺมชา"ติ (ที. นิ. ๓.๑๑๔) จ เอวํ ปวตฺตาย มิจฺฉาทิฎฺฐิยา วินิเวโฐน ชาติพฺราหฺมณานํ เสฎฺฐภาวสฺส เฉทนโต เสฎฺฐเจฺฉทนวาโท นาม โหตีติ ทเสฺสตุนฺติ อโตฺถฯ

อิตฺถภาวนฺติ อิมํ ปการตํ มนุสฺสภาวํฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฎฺฐติ, ปกรณวเสน วา อยมโตฺถ อวจฺฉิโนฺน ทฎฺฐโพฺพฯ **มเนเนว นิพฺพตฺตา**ติ พาหิรปจฺจเยน วินา เกวลํ อุปจารฌานมนสาว นิพฺพตฺตาฯ ยาย อุปจารชฺฌานเจตนาย เต ตโตฺถ นิพฺพตฺตา, นีวรณวิกฺขมฺภนาทินา อุฬาโร ตสฺสา ปวตฺติวิเสโส, ตสฺมา ฌานผลกโปฺปิ ตสฺสา ผลวิเสโสติ อาห **"พฺรหฺมโลเก วิยา"**ติอาทิฯ **"สยํปภา"**ติ ปทานํ ตโตฺถ สูริยาโลกาทีหิ วินา อนฺธการํ วิธมนฺตา สยเมว ปภาสนฺตีติ **สยํปภา,** อนฺตลิเกฺข อากาเส จรนฺตีติ **อนฺตลิกฺขจรา,** ตทญฺญกามาวจรสตฺตานํ วิย สรีรสฺส วิจรณฎฺฐานสฺส อสุภตาภาวโต **สุภํ,** สุเภว ติฎฺฐนฺตีติ **สุภฎฺฐายิโน**ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

รสปถวิปาตุภาววณฺณนา

๑๒๐. สพฺพํ จกฺกวาฬนฺติ อนวเสสํ โกฎิสตสหสฺสํ จกฺกวาฬํฯ **สมตนี**ติ สณฺฐาเทนฺตี วิปฺผริ, สา ปน ตสฺมึ อุทเก ปติฎฺฐิตา อโหสีติ อาห **"ปติฎฺฐหี"**ติฯ **วเณฺณน สมฺปนฺนา**ติ สมฺปนฺนวณฺณาฯ **มกฺขิกณฺฑกรหิต**นฺติ มกฺขิกาหิ จ ตาสํ อณฺฑเกหิ จ รหิตํฯ

อตีตานนฺตเรปิ กเปฺป โลโลเยวฯ กสฺมา? เอวํ จิรปริจิตโลลตาวเสน สพฺพปฐมํ ตถา อกาสีติ ทเสฺสติฯ **กิเมวิท**นฺติ "วณฺณโต, คนฺธโต จ ตาว ญาตํ, รสโต ปน กิเมวิทํ ภวิสฺสตี"ติ สํสยชาโต วทติฯ **ติฎฺฐตี**ติ อฎฺฐาสิฯ

จนฺทิมสูริยาทิปาตุภาววณฺณนา

๑๒๑. **อาลุปฺปการก**นฺติ เอตฺถ อาโลปปริยาโย **อาลุปฺป**-สโทฺทติ อาห **“อาโลปํ กตฺวา”**ติฯ ปจฺจกฺขภูตานมฺปิ จนฺทิมสูริยานํ ปวตฺติยํ โลกิยานํ สโมฺมโห โหติ, ตํ วิธมิตุํ **“โก ปน เตส”**นฺติอาทินา อฎฺฐ ปญฺหาวิสฺสชฺชนานิ คหิตานิฯ ตตฺถ **เตส**นฺติ จนฺทิมสูริยานํฯ **กสฺมิ**นฺติ กสฺมิํ ฐาเนฯ **“โก อุปรี”**ติ เอเตเนว โก เหฎฺฐาติ อยมโตฺถ วุโตฺตเยวฯ ตถา **“โก สีฆํ คจฺฉตี”**ติ อิมินา โก สณิกํ คจฺฉตีติ อยมฺปิ อโตฺถ วุโตฺตเยวฯ **วีถิโย**ติ คมนวีถิโยฯ **เอกโต**ติ เอกสฺมิํ ขเณ **ปาตุภวนฺติฯ** สูริยมณฺฑเล ปน อตฺถงฺคเต จนฺทมณฺฑลํ ปญฺญายิตฺถฯ **ฉนฺทํ ญตฺวา วา**ติ รุจิํ ญตฺวา วิยฯ

อุภยนฺติ อโนฺต, พหิ จฯ

อุชุกนฺติ อายามโต, วิตฺถารโต, อุเพฺพธโต จฯ **ปริมณฺฑลโต**ติ ปริเกฺขปโตฯ

อุชุกํ สณิกํ คจฺฉติ อมาวาสิยํ สูริเยน สทฺธิํ คจฺฉโนฺต ทิวเส ทิวเส โถกํ โถกํ โอหียโนฺต ปุณฺณมาสิยํ อุปฑฺฒมคฺคเมว โอหียนโตฯ **ติริยํ สีฆํ** คจฺฉติ เอกสฺมิมฺปิ มาเส กทาจิ ทกฺขิณโต, กทาจิ อุตฺตรโต ทสฺสนโตฯ **“ทฺวีสุ ปเสฺสสู”**ติ อิทํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํฯ จนฺทสฺส ปุรโต, ปจฺฉโต, สมนฺตา จ ตารกา คจฺฉนฺติเยวฯ **อตฺตโน ฐาน**นฺติ อตฺตโน คมนฎฺฐานํฯ **น วิชหนฺติ** อตฺตโน วีถิยาว คจฺฉนโตฯ สูริยสฺส อุชุกํ คมนสฺส สีฆตา จนฺทสฺส คมนํ อุปาทาย เวทิตพฺพาฯ **ติริยํ คมนํ** ทกฺขิณทิสโต อุตฺตรทิสาย, อุตฺตรทิสโต จ ทกฺขิณทิสาย คมนํ **ทนฺธํ** ฉหิ ฉหิ มาเสหิ อิชฺฌนโตฯ **โส**ติ สูริโยฯ **กาฬปกฺขอุโปสถโต**ติ กาฬปเกฺข อุโปสเถ จเนฺทน สเหว คนฺตฺวา ตโต ปรํฯ **ปาฎิปททิวเส**ติ สุกฺกปกฺขปาฎิปททิวเสฯ **โอหาย คจฺฉติ** อตฺตโน สีฆคามิตาย, ตสฺส จ ทนฺธคามิตายฯ **เลขา วิย ปญฺญายติ** ปจฺฉิมทิสายํฯ **ยาว อุโปสถทิวสา**ติ ยาว สุกฺกปกฺขอุโปสถทิวสาฯ **“จโนฺท อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา”**ติ อิทํ อุปริภาคโต ปติตสูริยาโลกตาย เหฎฺฐโต ปวตฺตาย สูริยสฺส ทูรภาเวน ทิวเส ทิวเส อนุกฺกเมน ปริหายมานาย อตฺตโน ฉายาย วเสน อนุกฺกเมน จนฺทมณฺฑลปฺปเทสสฺส วฑฺฒมานสฺส วิย ทิสฺสมานตาย วุตฺตํ, ตสฺมา อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา วิยฯ **อุโปสถทิวเส** ปุณฺณมายํ **ปริปุโณฺณ โหติ,** ปริปุณฺณมณฺฑโล หุตฺวา ทิสฺสตีติ อโตฺถฯ **ธาวิตฺวา คณฺหาติ** จนฺทสฺส ทนฺธคติตาย, อตฺตโน จ สีฆคติตายฯ **อนุกฺกเมน หายิตฺวา**ติ เอตฺถ ‘‘อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ปน ฉายาย หายมานตาย มณฺฑลํ วฑฺฒมานํ วิย ทิสฺสติ, อิธ ฉายาย วฑฺฒมานตาย มณฺฑลํ หายมานํ วิย ทิสฺสติฯ

ยาย วีถิยา สูริเย คจฺฉเนฺต วสฺสวลาหกา เทวปุตฺตา สูริยาภิตาปสนฺตตฺตา อตฺตโน วิมานโต น นิกฺขมนฺติ, กีฬาปสุตา หุตฺวา น วิจรนฺติ, ตทา กิร สูริยสฺส วิมานํ ปกติมคฺคโต อโธ โอตริตฺวา วิจรติ, ตสฺส โอรุยฺห จรเณเนว จนฺทวิมานมฺปิ อโธ โอรุยฺห จรติ ตคฺคติกตฺตา, ตสฺมา สา วีถิ อุทกาภาเวน อชานุรูปตาย **“อชวีถี”**ติ สมญฺญํ คตาฯ ยาย ปน วีถิยา สูริเย คจฺฉเนฺต วสฺสวลาหกา เทวปุตฺตา สูริยาภิตาปาภาวโต อภิณฺหํ อตฺตโน วิมานโต พหิ นิกฺขมิตฺวา กีฬาปสุตา อิโต จิโต จ วิจรนฺติ, ตทา กิร สูริยวิมานํ ปกติมคฺคโต อุทฺธํ อารุหิตฺวา วิจรติ, ตสฺส อุทฺธํ อารุยฺห จรเณเนว จนฺทวิมานมฺปิ อุทฺธํ อารุยฺห จรติ ตคฺคติกตฺตา, ตคฺคติกตา จ สมานคตินา วาตมณฺฑเลน วิมานสฺส เผลฺลิตพฺพตฺตา, ตสฺมา สา วีถิ อุทกพหุภาเวน นาคานุรูปตาย **“นาควีถี”**ติ สมญฺญํ คตาฯ ยทา สูริโย อุทฺธมนารุหโนฺต, อโธ จ อโนตรโนฺต ปกติมเคฺคเนว คจฺฉติ, ตทา วสฺสวลาหกา ยถากาลํ, ยถารุจิ จ วิมานโต นิกฺขมิตฺวา สุเขน วิ

จรนฺติ, เตน กาเลน กาลํ วสฺสนโต โลเก อุตุสมตา โหติ, ตาย อุตุสมตาย เหตุภูตาย สา จนฺทิมสูริยานํ คติ ควานุรูปตาย **“โควีถี”**ติ สมญฺญํ คตาฯ เตน วุตฺตํ **“อชวีถี”**ติอาทิฯ

เอวํ ‘‘กติ เนสํ วีถิโย’’ติ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา ‘‘กถํ วิจรนฺตี’’ติ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชตุํ **“จนฺทิมสูริยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สิเนรุโต พหิ นิกฺขมนฺตี**ติ สิเนรุสมีเปน ตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คจฺฉนฺตา ตโต คมนวีถิโต พหิ อตฺตโน ติริยคมเนน จกฺกวาฬาภิมุขา นิกฺขมนฺติฯ **อโนฺต วิจรนฺตี**ติ เอวํ ฉ มาเส ขเณ ขเณ สิเนรุโต อปสกฺกนวเสน ตโต นิกฺขมิตฺวา จกฺกวาฬสมีปํ ปตฺตา, ตโตปิ ฉ มาเส ขเณ ขเณ อปสกฺกนวเสน นิกฺขมิตฺวา สิเนรุสมีปํ ปาปุณนฺตา อโนฺต วิจรนฺติฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ สเงฺขเปน วุตฺตํ วิวริตุํ **“เตหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สิเนรุสฺส, จกฺกวาฬสฺส จ ยํ ฐานํ เวมชฺฌํ, ตสฺส, สิเนรุสฺส จ ยํ ฐานํ เวมชฺฌํ, เตน คจฺฉนฺตา **“สิเนรุสมีเปน วิจรนฺตี”**ติ วุตฺตา, น สิเนรุสฺส อคฺคาฬินฺทอลฺลีนาฯ **จกฺกวาฬสมีเปน จริตฺวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **มเชฺฌนา**ติ สิเนรุสฺส, จกฺกวาฬสฺส จ อุชุกํ เวมเชฺฌน มเคฺคนฯ **จิตฺรมาเส มเชฺฌนา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

เอกปฺปหาเรนาติ เอกเวลาย, เอเกเนว วา อตฺตโน เอกปฺปหาเรนฯ **มชฺฌนฺหิโก**ติ ฐิตมชฺฌนฺหิโก กาโล **โหติฯ** ตทา หิ สูริยมณฺฑลํ อุคฺคจฺฉนฺตํ หุตฺวาปิ อิมสฺมิํ ทีเป ฐิตสฺส อุปฑฺฒเมว ทิสฺสติ, อุตฺตรกุรูสุ ฐิตสฺส โอคจฺฉนฺตํ หุตฺวาฯ เอวญฺหิ เอกเวลายเมว ตีสุ ทีเปสุ อาโลกกรณํฯ

เยสุ กตฺติกาทินกฺขตฺตสมญฺญา, ตานิปิ ตารกรูปานิ เยวาติ วุตฺตํ **“เสสตารกรูปานิ จา”**ติ, นกฺขตฺตสญฺญิตตารกรูปโต อวสิฏฺฐตารกรูปานีติ อโตฺถฯ อุภยานิปิ ตานิ เทวตานํ วสนกวิมานานีติ เวทิตพฺพานิฯ รา-สโทฺท ติยติ ฉิชฺชติ เอตฺถาติ **รตฺติ,** สตฺตานํ สทฺทสฺส วูปสมนกาโลติ อโตฺถฯ ทิพฺพนฺติ สตฺตา กีฬนฺติ โชตนฺติ เอตฺถาติ **ทิวาฯ** สตฺตานํ อายุํ มินโนฺต วิย สิยติ อนฺตํ กโรตีติ **มาโสฯ** ตํ ตํ กิริยํ อรติ วเตฺตตีติ **อุตุฯ** ตํ ตํ สตฺตํ, ธมฺมปฺปวตฺติญฺจ สงฺคมฺม วทโนฺต วิย สรติ วเตฺตตีติ **สํวจฺฉโรฯ**

๑๒๒. วิวชฺชนํ **วิวโชฺช,** โส เอว **เววชฺชํ,** วณฺณสฺส เววชฺชํ **วณฺณเววชฺชํ,** วณฺณสมฺปตฺติยา วิคโม, ตสฺส ปน อตฺถิตา **“วณฺณเววชฺชตา”**ติ วุตฺตาฯ เตนาห **“วิวชฺชภาโว”**ติฯ **เตส**นฺติ วณฺณวนฺตานํ สตฺตานํฯ **อติมานปฺปจฺจยา**ติ ทุพฺพณฺณวมฺภนวเสน อติกฺกมฺม อตฺตโน วณฺณํ ปฏิจฺจ มานปจฺจยา, มานสมฺปคฺคณฺหนนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ สาติสโย รโส เอติสฺสา อตฺถีติ **รสาติ ลทฺธมานาย, อนุภาสิํสู**ติ อนุโรธวเสน ภาสิํสุฯ **โลกุปฺปตฺติวํสกถ**นฺติ โลกุปฺปตฺติวํสชํ ปเวณีกถํ, อาทิกาเล อุปฺปนฺนํ ปเวณีอาคตกถนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อนุปตนฺตี’’ติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ

ภูมิปปฺปฏกปาตุภาวาทิวณฺณนา

๑๒๓. **เอทิโส หุตฺวา**ติ อหิจฺฉตฺตกสทิโส หุตฺวาฯ

๑๒๔. **ปทาลตา**ติ **“ปทา”**ติ เอวํนามา เอกา ลตา, สา ปน ยสฺมา สมฺปนฺนวณฺณคนฺธรสา, ตสฺมา **“ภทฺทลตา”**ติ วุตฺตาฯ **นาฬิกา**ติ นาฬิวลฺลิฯ **อหายี**ติ นสฺสิฯ

๑๒๕. **อกฏฺฐปาโก**ติ อกเฏฺฐเยว ฐาเน อุปฺปชฺชิตฺวา ปจฺจนโก, นีวาโร วิย สญฺชาโต หุตฺวา นิปฺปชฺชนโกติ อโตฺถฯ **กโณ** ‘‘กุณฺฑก’’นฺติ จ วุจฺจติฯ **ถุส**นฺติ ตณฺฑุลํ ปริโยนนฺธิตฺวา

ฐิตตฺตโจ, ตทภาวโต **“อกโณ, อถุโส”**ติ สาลิ วุโตฺตฯ **“ปฏิวิรูฬฺห”**นฺติ อิทํ ปกฺกภาวสฺส การณวจนํฯ ปฏิวิรูฬฺหโต หิ ตํ ปกฺกนฺติฯ ยสฺมิํ ฐาเน สายํ ปโกฺก สาลิ คหิโต, ตเทว ฐานํ ทุติยทิวเส ปาโต ปเกฺกน สาลินา ปริปุณฺณํ หุตฺวา ติฏฺฐตีติ อาห **“สายํ คหิตฏฺฐานํ ปาโต ปกฺกํ โหตี”**ติอาทิฯ **อลายิต**นฺติ ลายิตฏฺฐานมฺปิ เตสํ กมฺมปฺปจฺจยา อลายิตเมว **หุตฺวา อนูนํ** ปริปุณฺณเมว **ปญฺญายติ,** น เกวลํ ปญฺญายนเมว, อถ โข ตถาภูตเมว หุตฺวา ติฏฺฐติฯ

อิตฺถิปุริสลิงฺคาทิปาตุภาววณฺณนา

๑๒๖. **“มนุสฺสกาเล”**ติ อิทํ ปุเพฺพ มนุสฺสภูตานํเยว ตตฺถ อิทานิ นิกนฺติวเสน อุปฺปตฺติ โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ, เทวตานมฺปิ ปุริมชาติยํ อิตฺถิภาเว ฐิตานํ ตตฺถ วิราคาทิปุริสตฺตปฺปจฺจเย อสติ ตทา อิตฺถิลิงฺคเมว ปาตุภวติฯ **ปุริสตฺตปจฺจเย**ติ ‘‘อตฺตโนปิ อนิสฺสรตา, สพฺพกาลํ ปรายตฺตวุตฺติตา, รชสฺสลตา วญฺจตา, คพฺภธารณํ, ปฐมาย ปกติยา นิหีนปกติตา, สูรวีรตาภาโว, ‘อปฺปกา ชนา’ติ ‘หีเฬตพฺพตา’ติ เอวมาทิ อาทีนวปจฺจเวกฺขณปุพฺพกมฺปิ อิตฺถิภาเว ‘อลํ อิตฺถิภาเวน, น หิ อิตฺถิภาเว ฐตฺวา จกฺกวตฺติสิริํ, น สกฺกมารพฺรหฺมสิริโย ปจฺจนุภวิตุํ, น ปเจฺจกโพธิํ, น สมฺมาสโมฺพธิํ อธิคนฺตุํ สกฺกา’ติ เอวํ อิตฺถิภาววิรชฺชนํ, ‘ยถาวุตฺตอาทีนววิรหโต อุตฺตมปกติภาวโต สมฺปทมิทํ ปุริสตฺตํ นาม เสฏฺฐํ อุตฺตมํ, เอตฺถ ฐตฺวา สกฺกา เอตา สมฺปตฺติโย สมฺปาปุณิตุ’นฺติ เอวํ ปุริสตฺตภาเว สมฺภาวนาปุพฺพกํ ปตฺถนาฐปนํ, ‘ตตฺถ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตา’ติ’’ เอวมาทิเก ปุริสภาวสฺส ปจฺจยภูเต **ธเมฺมฯ ปูเรตฺวา** วเฑฺฒตฺวาฯ ปจฺจกฺขํ ภูตํ, สทิสญฺจ ทิฏฺฐธมฺมิกํ, สมฺปรายิกญฺจ สุวิปุลํ อนตฺถํ อจิเนฺตตฺวา ปุริสสฺส กาเมสุ มิจฺฉาจรณํ เกวลํ อิตฺถิยํ อาสาปตฺติ ผเลเนวาติ อาสาอาปตฺติ อิตฺถิภาวาวหาปิ โหติเยวฯ ตนฺนินฺนโปณปพฺภารภาเวน ตนฺนิกนฺติยา นิมิตฺตภาวาปตฺติโตติ วุตฺตํ **“ปุริโส อิตฺถตฺตภาวํ ลภโนฺต กาเมสุ มิจฺฉาจารํ นิสฺสาย ลภตี”**ติฯ **ตทา**ติ ยถาวุเตฺต ปฐมกปฺปิกกาเลฯ **ปกติยา**ติ สภาเวนฯ **มาตุคามสฺสา**ติ ปุริมตฺตภาเว มาตุคามภูตสฺสฯ **ปุริสสฺสา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘ปกติยา’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **อุปนิชฺฌายต**นฺติ อุเปจฺจ นิชฺฌายนฺตานํฯ ยถา อญฺญมญฺญสฺมิํ สาราโค อุปฺปชฺชติ, เอวํ สาเปกฺขภาเวน **โอโลเกนฺตานํฯ ราคปริฬาโห**ติ ราคโช ปริฬาโหฯ

นิพฺพุยฺหมานายาติ ปริณตา หุตฺวา นิยฺยมานายฯ

เมถุนธมฺมสมาจารวณฺณนา

๑๒๗. **โคมยปิณฺฑมตฺตมฺปิ นาลตฺถา**ติ สมฺมเทว วิวาหกมฺมํ นาลตฺถาติ อธิปฺปาเยน **วทนฺติฯ ปาตพฺยต**นฺติ ตสฺมิํ อสทฺธเมฺม กิเลสกาเมน ปิวิตพฺพตํ กิญฺจิ ปิวิตพฺพวตฺถุํ ปิวนฺตา วิย อติวิย โตเสตฺวา ปริภุญฺชิตพฺพตํ **อาปชฺชิํสุ, ปาตพฺยต**นฺติ วา ปริภุญฺชนกตํ **อาปชฺชิํสุ** อุปคจฺฉิํสุฯ ปริโภคโตฺถ หิ อยํ **ปา**-สโทฺท, กตฺตุสาธโน จ **ตพฺย**-สโทฺท, ยถารุจิ ปริภุญฺชิํสูติ อโตฺถฯ

สนฺนิธิการกนฺติ สนฺนิธิการํ, **ก**-กาโร ปทวฑฺฒนมตฺตนฺติ อาห **“สนฺนิธิํ กตฺวา”**ติฯ **อปทาน**นฺติ อวขณฺฑนํฯ **เอเกกสฺมิํ ฐาเน**ติ ยตฺถ ยตฺถ วหิตํ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ เอเกกสฺมิํ ฐาเนฯ **คุมฺพคุมฺพา**ติ ปุญฺชปุญฺชาฯ

สาลิวิภาควณฺณนา

๑๒๘. **สีมํ ฐเปยฺยามา**ติ ‘‘อยํ ภูมิภาโค อสฺกสฺส, อยํ ภูมิภาโค อสฺกสฺสา’’ติ เอวํ ปริเจฺฉทํ กเรยฺยามฯ **ตํ อคฺคํ กตฺวา**ติ ตํ อาทิํ กตฺวาฯ

มหาสมฺมตราชวณฺณนา

๑๓๐. **ปกาเสตพฺพ**นฺติ โทสวเสน ปกาเสตพฺพํฯ **ขิปิตพฺพ**นฺติ เขปํ กาตพฺพํฯ เตนาห **‘‘หาเรตพฺพ’’**นฺติ, สตฺตนิกายโต นีหริตพฺพํฯ

เนสนฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ

๑๓๑. **อกฺขร**นฺติ นิรุตฺติํฯ สา หิ มหาชเนน สมฺมโตติ นิทฺธาเรตฺวา วตฺตพฺพโต นิรุตฺติ , ตสฺมิํเยว นิรูฬฺหภาวโต , อญฺญตฺถ อสญฺจรณโต อกฺขรนฺติ จ วุจฺจติ, ตถา สงฺขาตพฺพโต **สงฺขา,** สมญฺญายตีติ **สมญฺญา,** ปญฺญาปนโต **ปญฺญตฺติ,** โวหรณโต **โวหาโร**ฯ **อุปฺปโนฺน**ติ ปวโตฺตฯ **น เกวลํ อกฺขรเมวา**ติ น เกวลํ สมญฺญากรณเมวฯ **เขตฺตสามิโน**ติ ตํ ตํ ภูมิภาคํ ปริคฺคเหตฺวา ฐิตสตฺตาฯ **ตีหิ สเงฺขหี**ติ ติวิธกิริยาภิสงฺขเตหิ ตีหิ สเงฺขหิ ขตฺติยาทีหิ ตีหิ วเณฺณหิ ปริคฺคหิเตหิฯ ‘‘ขตฺติยานุยนฺตพฺราหฺมณคหปติกเนคมชานปเทหิ ตีหิ คหปตีหิ ปริคฺคหิเตหี’’ติ จ วทนฺติฯ **อคฺคนฺติ ญาเตนา**ติ อคฺคํ กุลนฺติ ญาเตนฯ ขตฺติยกุลญฺหิ โลเก สพฺพเสฎฺฐํฯ ยถาห ‘‘ขตฺติโย เสโฎฺฐ ชเนตสฺมิํ, เย โคตฺตปฎิสาริโน’’ติ, (ที. นิ. ๑.๒๗๗; ๓.๑๔๐; ม. นิ. ๒.๓๐; สํ. นิ. ๑.๑๘๒, ๒๔๕) อเภโทปจาเรน ปน อกฺขรสฺส ขตฺติยสทฺทสฺสปิ เสฎฺฐตาติ ปาฬิยํ ‘‘อคฺคเญฺญน อกฺขเรนา’’ติ วุตฺตํฯ อิทานิ อเภโทปจาเรน วินา เอว อตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อเคฺค วา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

พฺราหฺมณมณฺฑลาทิวณฺณนา

๑๓๒. เยน อนารมฺภภาเวน พาหิตากุสลา ‘‘พฺราหฺมณา’’ติ วุตฺตา, ตเมว ตาว ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ‘‘วีตงฺคารา’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ ตทตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปจิตฺวา’’**ติอาทิมาหฯ **ตเมน**นฺติ วจนวิปลฺลาเสน นิเทฺทโสติ อาห **‘‘เต เอเต’’**ติฯ **อภิสงฺขโรนฺตา**ติ จิตฺตมนฺตภาเวน อญฺญมญฺญํ อภิวิสิเฎฺฐ กโรนฺตา, พฺราหฺมณากปฺปภาเวน สงฺขโรนฺตา จฯ **วาเจนฺตา**ติ ปเรสํ กเถนฺตา, เยตถา คเนฺถ กาตุํ น ชานนฺติฯ **อจฺฉนฺตี**ติ อาสนฺติ, อุปวิสนฺตีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘วสนฺตี’’**ติฯ **อเจฺฉนฺตี**ติ กาลํ เขเปนฺติฯ **หีนสมฺมตํ** ฌานภาวนานุโยคํ ฉเฑฺฑตฺวา คเนฺถ ปสุตตาทีปนโตฯ **เสฎฺฐสมฺมตํ ชาตํ** ‘‘เวทธรา โสตฺติยา สุพฺราหฺมณาติ เอวํ เสฎฺฐสมฺมตํ ชาตํฯ

๑๓๓. **เมถุนธมฺมํ สมาทิยิตฺวา**ติ ชายาปติกภาเวน ทฺวยํ ทฺวยํ นิวาสํ อชฺฌุปคนฺตฺวาฯ **วาณิชกมฺมาทิเก**ติ **อาทิ**-สเทฺทน กสิกมฺมาทิํ สงฺคณฺหาติฯ

๑๓๔. **ลุทฺทาจารกมฺมขุทฺทาจารกมฺมุนา**ติ ปรวิเหฐนาทิลุทฺทาจารกมฺมุนา, นฬการทารุกมฺมาทิขุทฺทาจารกมฺมุนา จฯ **สุทฺท**นฺติ เอตฺถ **สุ**-อิติ สีฆเตฺถ นิปาโตฯ **ทา**-อิติ ครหณเตฺถติ อาห **‘‘สุทฺทํ สุทฺทํ ลหุํ ลหุํ กุจฺฉิตํ คจฺฉนฺตี’’**ติฯ

๑๓๕. **อหู**ติ กาลวิปลฺลาสวเสน วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โหติ โข’’**ติ อาหฯ **อิมินา**ติ ‘‘อิเมหิ โข, วาเสฎฺฐ, จตูหิ มณฺฑเลหิ สมณมณฺฑลสฺส อภินิพฺพตฺติ โหตี’’ติ อิมินา วจเนนฯ **อิมํ ทเสฺสตี**ติ สมณมณฺฑลํ นาม…เป.… สุทฺธิํ ปาปุณนฺตีติ อิมํ อตฺถชาตํ ทเสฺสติฯ ยทิ อิเมหิ…เป.… อภินิพฺพตฺติ โหติ, เอวํ สเนฺต อิมาเนว จตฺตาริ มณฺฑลานิ ปธานานิ, สมณมณฺฑลํ อปฺปธานํ ตโต อภินิพฺพตฺตตฺตาติ? นยิทเมวนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘อิมานี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมณ**

มณฺฑลํ อนุวตฺตนฺติ คุเณหิ วิสิฏฺฐภาวโตฯ คุโณ หิ วิญฺญูนํ อนุวตฺตนเหตุ, น โกลปุตฺติยํ, วณฺณโปกฺขรตา, วากฺกรณมตฺตํ วาฯ เตนาห **"ธมฺมเนว อนุวตฺตนฺติ, โน อธมฺมนา"**ติฯ โส ธโมฺม จ โลกุตฺตโรว อธิเปฺปโต, เยน สํสารโต วิสุชฺฌติ, ตสฺมา **สมณมณฺฑลนฺ**ติ จ สาสนิกเมว สมณคณํ วทตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **"สมณมณฺฑลญฺหี"**ติอาทิฯ

ทุจฺจริตาทิกถาวณฺณนา

๑๓๖. **มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน สมาทินฺนกมฺมํ** นาม "โก อนุพนฺธิตโพฺพฯ อโชตคฺคิโสฏฺฐิมิโส"ติอาทินา ยญฺญวิธานาทิวเสน ปวตฺติตํ หึสาทิปาปกมฺมํฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสฺสา**ติ "เอส สทฺธาธิคโต เทวยาโน, เยน ยนฺติ ปุตฺติโน วิโสกา"ติอาทินา ปวตฺติตสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิสหคตกมฺมสฺสฯ **สมาทานํ** ตสฺส ตถา ปวตฺตนํ, ตสฺสา วา ทิฏฺฐิยา อุปคมนํฯ

๑๓๗. **ทฺวยการี**ติ กุสลากุสลทฺวยสฺส กตฺตาฯ ตยิทํ ทฺวยํ ยสฺมา เอกชฺฌํ นปฺปวตฺตติ, ตสฺมา อาห **"กาเลนา"**ติอาทิฯ **เอกกฺขเณ อุภยวิปากทานฏฺฐานํ นาม นตฺถิ** เอกสฺมิํ ขเณ จิตฺตทฺวยูปสญฺหิตาย สตฺตสนฺตติยา อภาวโตฯ ยถา ปน ทฺวยการิโน สุขทุกฺขปฏิสํเวทิตา สมฺภวติ, ตํ ทเสฺสตุํ **"เยน ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวํภูโต**ติ วิกลาวยโวฯ เทฺวปิหิ กุสลากุสลกมฺมานิ กตูปจิตานิ สภาวโต พลวนฺตาเนว โหนฺติ, ตสฺมา มรณกาเล อุปฏฺฐหนฺติ ฯ **เตสุ อกุสลํ พลวตรํ โหติ** ปจฺจยลาภโตฯ นิกนฺติอาทโย หิ ปจฺจยวิเสสา อกุสลเสฺสว สภาคา, น กุสลสฺส, ตสฺมา กตูปจิตภาเวน สมานพเลสุปิ กุสลากุสเลสุ ปจฺจยลาเภน วิปจฺจิตุํ ลโทฺธกาสตาย กุสลโต อกุสลํ พลวตรํ โหตีติ, ตถาภูตมฺปิ **ตํ** ยถา วิปากทาเน ลโทฺธกาสสฺส กุสลสฺสาปิ อวสโร โหติ, ตถา ลทฺธปจฺจยํ ปฏิสนฺธิทานาภิมุขํ **กุสลํ ปฏิพาหิตฺวา** ปฏิสนฺธิํ เทนฺตํ **ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺตาเปตี**ติฯ "อกุสลํ พลวตรํ โหตี"ติ เอตฺถ "อกุสลํ เจ พลวตรํ โหติ, ตํ กุสลํ ปฏิพาหิตฺวา"ติ วุตฺตนเยเนว อตฺถํ วตฺวา เตสุ กุสลํ เจ พลวตรํ โหติ, ตญฺจ อกุสลํ ปฏิพาหิตฺวา มนุสฺสโยนิยํ นิพฺพตฺตาเปติ, อกุสลํ ปวตฺติเวทนียํ โหติ, อถ นํ ตํ กาณมฺปิ กโรติ ขุชฺชมฺปิ ปีฐสปฺปิมฺปิ กุจฺฉิโรคาทีหิ วา อุปทฺทุตํฯ เอวํ โส ปวตฺติยํ นานปฺปการํ ทุกฺขํ ปจฺจนุภวตีติ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ "สุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที โหตี"ติฯ ตตฺรายํ วินิจฺฉโย – วุตฺตกาเล วา กาเรน สมานพเลสุ กุสลากุสลกเมฺมสุ อุปฏฺฐหเนฺตสุ มรณสฺส อาสนฺนเวลายํ ยทิ พลวตรานิ กุสลชวนานิ ชวนฺติ, ยถาอุปฏฺฐิตํ อกุสลํ ปฏิพาหิตฺวา กุสลํ วุตฺตนเยน ปฏิสนฺธิํ เทติฯ อถ พลวตรานิ อกุสลชวนานิ ชวนฺติ, ยถาอุปฏฺฐิตํ กุสลํ ปฏิพาหิตฺวา อกุสลํ วุตฺตนเยเนว ปฏิสนฺธิํ เทติฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อุภินฺนํ กมฺมานํ สมานพลวภาวโต, ปจฺจยนฺตรสาเปกฺขโต จาติ, สพฺพํ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพํฯ

โพธิปกฺขิยภาวนาวณฺณนา

๑๓๘. **โพธิ** วุจฺจติ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ, จตฺตาริ อริยสจฺจานิ พุชฺฌตีติ กตฺวา, สภาวโต, ตํสภาวโต จ ตสฺสา ปเกฺข ภวาติ โพธิปกฺขิยา, สติวีริยาทโย ธมฺมา, เตสํ **โพธิปกฺขิยานํฯ ปฏิปาฏิยา**ติ โพธิปกฺขิยเทสนาปฏิปาฏิยาฯ **ภาวนํ อนุคนฺตฺวา**ติ อนุกฺกเมน ปวตฺตํ ภาวนํ ปตฺวาฯ เตนาห **"ปฏิปชฺชิตฺวา"**ติฯ สอุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา วเสน ขีณาสวสฺส เสฏฺฐภาวํ โลกสฺส ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ สกฺกา, น อิตราย สพฺพโส อปญฺญตฺติภาวูปคมเน ตสฺส อทสฺสนโตติ วุตฺตํ **"ปรินิพฺพาตีติ กิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายตี"**ติฯ **วินิวเฏฺตตฺวา**ติ ตโต จตุวณฺณโต นีหริตฺวาฯ

๑๔๐. **ตเมวตฺถ**นฺติ "ขีณาสโว เทวมนุเสฺสสุ เสโฏฺฐ"ติ วุตฺตเมวตฺถํฯ

เสฏฺฐเจฺฉทกวาทเมวาติ ชาติพฺราหฺมณานํ เสฏฺฐภาวสมฺเจฺฉทกเมว กถํฯ **ทเสฺสตฺวา** ภาสิตฺวาฯ **สุตฺตนฺตํ วินิวเตฺตตฺวา**ติ ปุเพฺพ โลกิยธมฺมสนฺทสฺสนวเสน ปวตฺตํ อคฺคญฺญสุตฺตํ ‘‘สตฺตนฺนํ โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ ภาวนมนฺวายา’’ติอาทินา ตโต วินิวเตฺตตฺวา นีหริตฺวา เตน อสํสฏฺฐํ กตฺวาฯ **อาวชฺชนฺตา**ติ สมนฺนาหรนฺตาฯ **อนุมชฺชนฺตา**ติ ปุเพฺพนาปรํ อตฺถโต วิจรนฺตาติฯ

อคฺคญฺญสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๕. สมฺปสาทนียสุตฺตวณฺณนา

สาริปุตฺตสีหนาทวณฺณนา

๑๔๑. ปาวาเรนฺติ สญฺฉาเทนฺติ สรีรํ เอเตนาติ **ปาวาโร,** วตฺถํฯ ปาวรณํ วา **ปาวาโร,** ‘‘วตฺถํ ทุสฺส’’นฺติ ปริยายสทฺทา เอเตติ ทุสฺสเมว ปาวาโร, โส เอตสฺส พหุวิโธ อเนกโกฏิปฺปเภโท ภณฺฑภูโต อตฺถีติ **ทุสฺสปาวาริโก**ฯ โส กิร ปุเพฺพ ทหรกาเล ทุสฺสปาวารภณฺฑเมว พหุํ ปริคฺคเหตฺวา วาณิชฺชํ อกาสิ, เตน นํ เสฏฺฐิฏฺฐาเน ฐิตมฺปิ ‘‘ปาวาริโก’’ เตฺวว สญฺชานนฺติฯ **ภควตีติ อิติ**-สทฺท อาทิอตฺถ, ปการตฺถ วา, เตน ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา เถเรน วุตฺตวจนํ สพฺพํ สงฺคณฺหาติฯ ‘‘กสฺมา เอวํ อโวจา’’ติ ตถาวจเน การณํ ปุจฺฉิตฺวา **‘‘โสมนสฺสปเวทนตฺถ’’**นฺติ กสฺมา ปโยชนํ วิสฺสชฺชิตํ, ตยิทํ อมฺพํ ปุฏฺฐสฺส ลพุชํ พฺยากรณสทิสนฺติ? นยิทเมวํ จิเนฺตตพฺพํฯ ยา หิสฺส เถรสฺส ตทา ภควติ โสมนสฺสุปฺปตฺติ, สา นิทฺธาริตรูปา การณภาเวน โจทิตา, ตสฺมา เอวํ อโวจาติ, สา เอว จ ยสฺมา นิทฺธาริตรูปา ปเวทนวเสน ภควโต สมฺมุขา ตถาวจนํ ปโยเชติ, ตสฺมา ‘‘อตฺตโน อุปฺปนฺนโสมนสฺสปเวทนตฺถ’’นฺติ ปโยชนภาเวน วิสฺสชฺชิตํฯ

ตตฺราติ ตสฺมิํ โสมนสฺสปเวทเนฯ วิหาเร นิวาสปริวตฺตนวเสน **สุนิวตฺถนิวาสโนฯ อาภุชิตฺวาติ** อาพนฺธิตฺวาฯ

สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ‘‘อโห สเนฺต วตายํ อริยวิหาโร’’ติ สมาปตฺติสุขปจฺจเวกฺขณมุเขน **อตฺตโน คุเณ อนุสฺสริตุํ อารโทฺธ,** อารภิตฺวา จ เนสํ ตํ ตํ สามญฺญวิเสสวิภาควเสน อนุสฺสริฯ ตถา หิ ‘‘สมาธี’’ติ สามญฺญโต คหิตเสฺสว ‘‘ปฐมํ ฌาน’’นฺติอาทินา วิเสสวิภาโค, ‘‘ปญฺญา’’ติ สามญฺญโต จ คหิตเสฺสว ‘‘วิปสฺสนาญาณ’’นฺติอาทินา วิเสสวิภาโค อุทฺธโฏฯ ‘‘โลกิยาภิญฺญาสุ ทิพฺพจกฺขุญาณเสฺสว คหณํ เถรสฺส อิตเรหิ สาติสยนฺติ ทเสฺสตุ’’นฺติ วทนฺติ, ปุเพฺพนิวาสญาณมฺปิ ปน ‘‘กปฺปสตสหสฺสาธิกสฺสา’’ติอาทินา กิจฺจวเสน ทสฺสิตเมว, ลกฺขณหารวเสน วา อิตเรสํ เปตฺถ คหิตตา เวทิตพฺพาฯ

อตฺถปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณํ **อตฺถปฏิสมฺภิทาฯ** ตถา ธมฺมปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ **ธมฺมปฏิสมฺภิทาฯ** นิรุตฺติปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ นิรุตฺติยํ ปเภทคตํ ญาณํ **นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาฯ** ปฏิภานปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถาน กรณสมตฺถํ ปฏิภาเน ปเภทคตํ ญาณํ **ปฏิภานปฏิสมฺภิทาฯ** อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค,** (วิสุทฺธิ. ๒.๔๒๘) ตํ สํวณฺณนาสุ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๒.๔๒๘) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ สาวกวิสเย ปรมุกฺกํสคตํ ญาณํ **สาวกปารมิญาณํ** สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิย สพฺพเญยฺยธเมฺมสุฯ ตสฺสาปิ หิ วิสฺสํ ปริกมฺมํ นาม นตฺถิ, สาวกปารมิยา ปน สมฺมเทว ปริปูริตตฺตา อคฺคมคฺคสมธิคเมเนวสฺส สมธิคโม โหติฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสว สมฺมาสมฺพุทฺธานํ ยาว นิสินฺนปลฺลงฺกา อนุสฺสรโตติ โยชนาฯ

ภควโต สีลํ นิสฺสาย คุเณ อนุสฺสริตุมารโทฺธติ โยชนาฯ ยสฺมา คุณานํ พหุภาวโต เนสํ เอกชฺฌํ อาปาถาคมนํ นตฺถิ, สติ จ ตสฺมิํ อนิรูปิตรูเปเนว อนุสฺสรเณน ภวิตพฺพํ, ตสฺมา เถโร สวิสเย ฐตฺวา เต อนุปทํ สรูปโต อนุสฺสริ, อนุสฺสรเนฺต จ สพฺพปฐมํ สีลํ อนุสฺสริ, ตํ ทเสฺสเนฺต **‘‘ภควโต สีลํ นิสฺสายา’’**ติ อาห, สีลํ อารพฺภาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ยสฺมา

เจตฺถ เถโร เอเกกวเสน ภควโต คุเณ อนุสฺสริตฺวา ตโต ปรํ จตุกฺกปญฺจกาทิวเสน อนุสฺสริ, ตสฺมา ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาเท’’ติ วตฺวา ตโต ปรํ โพชฺฌงฺคภาวนาสามญฺญน อินฺทฺริเยสุ วตฺต เพฺพสุ ตานิ อคฺคเหตฺวา **‘‘จตฺตาโร มคฺค**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ** มหา สีหนาทสุตฺเต (ม. นิ. ๑.๑๕๒) อาคตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **จตฺตาโร อริยวํสา** อริยวํสสุตฺเต (อ. นิ. ๔.๒๘) อาคตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

ปธานิยงฺคาทโย สงฺคีติ (ที. นิ. ๓.๓๑๗) ทสุตฺตรสุตฺเตสุ (ที. นิ. ๓.๓๕๕) อาคมิสฺสนฺติฯ **ฉ สารณีย ธมฺมา** ปรินิพฺพานสุตฺเต (ที. นิ. ๒.๑๔๑) อาคตา เอวฯ สุขํ สุปนาทโย (อ. นิ. ๑๑.๑๕; ปฏิ. ม. ๒.๒๒) **เอกาทส** เมตฺตานิสํสา ฯ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจ’’นฺติอาทินา สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑, มหาว. ๑๕, ปฏิ. ม. ๒.๓๐) จตูสุ อริยสเจฺจสุ ติปริวตฺตวเสน อาคตา **ทฺวาทส ธมฺมจกฺกาการาฯ** มคฺคผเลสุ ปวตฺตานิ อฏฺฐ ญาณานิ, ฉ อสาธารณญาณานิ จาติ **จุทฺทส พุทฺธญาณานิฯ ปญฺจทส วิมุตฺติปริปาจนิยา ธมฺมา** เมฆิยสุตฺตวณฺณนายํ (อุทา. อฏฺฐ. ๓๑) คเหตพฺพา, **โสฬสวิธา อานาปานสฺสติ** อานาปานสฺสติสุตฺเต (ม. นิ. ๓.๑๔๘), **อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา** (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕; ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕) เอวํ เวทิตพฺพา –

> อตีตํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตํ ญาณํ, อนาคตํเส, ปจฺจุปฺปนฺนํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตํ ญาณํฯ อิเมหิ ตีหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺติ, สพฺพํ วจีกมฺมํ, สพฺพํ มโนกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺติฯ อิเมหิ ฉหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ, นตฺถิ ธมฺมเทสนาย หานิ, นตฺถิ วีริยสฺส หานิ, นตฺถิ สมาธิสฺส หานิ, นตฺถิ ปญฺญาย หานิ, นตฺถิ วิมุตฺติยา หานิฯ อิเมหิ ทฺวาทสหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต นตฺถิ ทวา, นตฺถิ รวา, นตฺถิ อปฺผุฏฺฐํ, นตฺถิ เวคายิตตฺตํ, นตฺถิ อพฺยาวฏมโน, นตฺถิ อปฺปฏิสงฺขานุเปกฺขาติฯ

ตตฺถ **‘‘นตฺถิ ทวา**ติ ขิฑฺฑาธิปฺปาเยน กิริยา นตฺถิฯ **นตฺถิ รวา**ติ สหสา กิริยา นตฺถี’’ติ วทนฺติฯ สหสา ปน กิริยา **ทวา,** ‘‘อญฺญํ กริสฺสามี’’ติ อญฺญสฺส กรณํ **รวาฯ นตฺถิ อปฺผุฏฺฐ**นฺติ ญาเณน อผุสิตํ นตฺถิฯ **นตฺถิ เวคายิตตฺต**นฺติ ตุริตกิริยา นตฺถิฯ **นตฺถิ อพฺยาวฏมโน**ติ นิรตฺถกจิตฺตสมุทาจาโร นตฺถิฯ **นตฺถิ อปฺปฏิสงฺขานุเปกฺขา**ติ อญฺญาณุเปกฺขา นตฺถิฯ เกจิ ปน ‘‘นตฺถิ ธมฺมเทสนาย หานี’’ติ อปฐิตฺวา ‘‘นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ, นตฺถิ วีริยสฺส หานิ, นตฺถิ สติยา [สตฺติยา (วิภ. มูลฏี. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา)] หานี’’ติ ปฐนฺติฯ

ชรามรณาทีสุ เอกาทสสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเงฺคสุ ปเจฺจกํ จตุสจฺจโยชนาวเสน ปวตฺตานิ **จตุจตฺตาลีส** ญาณานิเยว (สํ. นิ. ๒.๓๓) สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐานภาวโต **ญาณวตฺถูนิฯ** วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยโต โข ภิกฺขเว อริยสาวโก เอวํ ชรามรณํ ปชานาติ, เอวํ ชรามรณสมุทยํ ปชานาติ, เอวํ ชรามรณนิโรธํ ปชานาติ, เอวํ ชรามรณนิโรธคามินึ ปฏิปทํ ปชานาตี’’ติ อาทิ (สํ. นิ. ๒.๓๓)ฯ

ชรามรณสมุทโยติ เจตฺถ ชาติ อธิเปฺปตาฯ เสสปเทสุ ภวาทโย เวทิตพฺพาฯ

กุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ ผสฺสาทโย **ปโรปณฺณาส กุสลธมฺมาฯ**

‘‘ชาติปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ ญาณํ, ‘‘อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณ’’นฺติ ญาณํ, อตีตมฺปิ อทฺธานํ ‘‘ชาติปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ ญาณํ, ‘‘อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณ’’นฺติ ญาณํ, อนาคตมฺปิ อทฺธานํ ‘‘ชาติปจฺจยา ชรามรณ’’นฺติ ญาณํ, ‘‘อสติ ชาติยา นตฺถิ ชรามรณ’’นฺติ ญาณํฯ ‘‘ยมฺปิ อิทํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, ตมฺปิ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺม’’นฺติ ญาณนฺติ เอวํ ชรามรณาทีสุ เอกาทสสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺเคสุ ปเจฺจกํ สตฺต สตฺต กตฺวา **สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิ** (สํ. นิ. ๒.๓๔) เวทิตพฺพานิฯ ตตฺถ **ยมฺปี**ติ ฉพฺพิธมฺปิ ปจฺจเวกฺขณญาณํ วิปสฺสนารมฺมณภาเวน เอกชฺฌํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ ฉปิ ญาณานิ สงฺขิปิตฺวา วุตฺตํ ญาณํฯ **‘‘ขยธมฺม’’**นฺติอาทินา ปน ปกาเรน ปวตฺตญาณสฺส ทสฺสนํ, วิปสฺสนาทสฺสนโต วิปสฺสนา ปฏิวิปสฺสนาทสฺสนมตฺตเมวาติ น ตํ ‘‘องฺค’’นฺติ วทนฺติ, ปาฬิยํ (สํ. นิ. ๒.๓๔) ปน สพฺพตฺถ ญาณวเสน องฺคานํ วุตฺตตฺตา **‘‘นิโรธธมฺมนฺติ ญาณ’’**นฺติ **อิติ**-สเทฺทน ปกาเสตฺวา วุตฺตํ วิปสฺสนาญาณํ สตฺตมํ ญาณนฺติ อยมโตฺถ ทิสฺสติฯ น หิ ยมฺปิ อิทํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, ตมฺปิ ญาณนฺติ สมฺพโนฺธ โหติ ญาณคฺคหเณน เอตสฺมึ ญาณภาวทสฺสนสฺส อนธิเปฺปตตฺตา, ‘‘ขยธมฺมํ…เป…. นิโรธธมฺม’’นฺติ เอเตสํ สมฺพนฺธภาวปฺปสโงฺค จาติฯ **จตุวีสติ…เป…. วชิรญาณ**นฺติ เอตฺถ เกจิ ตาว อาหุ ‘‘ภควา เทวสิกํ ทฺวาทสโกฏิสตสหสฺสกฺขตฺตุํ มหากรุณาสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, ทฺวาทสโกฏิสตสหสฺสกฺขตฺตุเมว จ อรหตฺตผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, ตาสํ ปุเรจรํ, สหวจรญฺจ ญาณํ ปฏิปเกฺขหิ อเภชฺชตํ, มหตฺตญฺจ อุปาทาย **มหาวชิรญาณํ** นามฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘ตถาคตํ , ภิกฺขเว, อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ เทฺว วิตกฺกา พหุลํ สมุทาจรนฺติ – เขโม จ วิตโกฺก, ปวิเวโก จ วิตโกฺก’ติ (อิติวุ. ๓๘)ฯ

เขมวิตโกฺก หิ ภควโต มหากรุณาสมาปตฺตึ ปูเรตฺวา ฐิโต, ปวิเวกวิตโกฺก อรหตฺตผลสมาปตฺตึฯ พุทฺธานญฺหิ ภวงฺคปริวาโส ลหุโก, มตฺถกปฺปโตฺต สมาปตฺตีสุ วสีภาโว, ตสฺมา สมาปชฺชนวุฏฺฐานานิ กติปยจิตฺตกฺขเณเหว อิชฺฌนฺติฯ ปญฺจ รูปาวจรสมาปตฺติโย จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโย อปฺปมญฺญาสมาปตฺติยา สทฺธึ ทส, นิโรธสมาปตฺติ, อรหตฺตผลสมาปตฺติ จาติ ทฺวาทเสตา สมาปตฺติโย ภควา ปเจฺจกํ ทิวเส ทิวเส โกฏิสตสหสฺสกฺขตฺตุํ ปุเรภตฺตํ สมาปชฺชติ, ตถา ปจฺฉาภตฺต’’นฺติฯ ‘‘เอวํ สมาปชฺชิตพฺพสมาปตฺติสญฺจาริตญาณํ **มหาวชิรญาณํ** นามา’’ติ เกจิฯ

อปเร ปน ‘‘ยํ ตํ ภควตา อภิสโมฺพธิทิวเส ปจฺฉิมยาเม ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน ปฏิโลมนเยน ชรามรณโต ปฏฺฐาย ญาณํ โอตาเรตฺวา อนุปทธมฺมวิปสฺสนํ อารภเนฺตน ยถา นาม ปุริโส สุวิทุคฺคํ มหาคหนํ มหาวนํ ฉินฺทโนฺต อนฺตรนฺตรา นิสานสิลายํ ผรสุํ สุนิสิตํ กโรติ, เอวเมว นิสานสิลาสทิสิโย สมาปตฺติโย อนฺตรนฺตรา สมาปชฺชิตฺวา ญาณสฺส ติกฺขวิสทสูรภาวํ สมฺปาเทตุํ อนุโลมปฏิโลมโต ปเจฺจกํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺควเสน สมฺมสโนฺต ทิวเส ทิวเส ลกฺขโกฏิลกฺขโกฏิผลสมาปตฺติโย สมาปชฺชติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **‘จตุวีสติ…เป…. มหาวชิรญาณํ นิสฺสายา’**ติ’’ฯ นนุ ภควโต สมาปตฺติสมาปชฺชเน ปริกเมฺม ปโยชนํ นตฺถีติ? นยิทํ เอกนฺติกํฯ ตถา หิ เวทนาปฏิปฺปณามนาทีสุ สวิเสสํ ปริกมฺมปุพฺพงฺคเมน สมาปตฺติโย สมาปชฺชิฯ อปเร ปน ‘‘โลกิยสมาปตฺติสมาปชฺชเน ปริกเมฺมน ปโยชนํ นตฺถิฯ โลกุตฺตรสมาปตฺติสมาปชฺชเน ตชฺชํ ปริกมฺมํ อิจฺฉิตพฺพเมวา’’ติ วทนฺติฯ

‘‘อปรมฺปรา’’ติ ปทํ เยสํ เทสนาย อตฺถิ, เต **อปรมฺปริยาวฯ กุสลปญฺญตฺติย**นฺติ กุสลธมฺมานํ ปญฺญาปเนฯ **อนุตฺตโร**ติ อุตฺตโมฯ **อุปนิสฺสเย ฐตฺวา**ติ ญาณูปนิสฺสเย ฐตฺวา ยา

ทิโส ปุพฺพูปนิสฺสโย ปุพฺพโยโค, ตตฺถ ปติฏฺฐายฯ **มหนฺตโต สทฺทหติ** ปฏิปกฺขวิคเมน ญาณสฺส วิย สทฺธายปิ ติกฺขวิสทภาวาปตฺติโตฯ **อวเสสอรหเนฺตหีติ** ปกติสาวเกหิฯ **อสีติ มหาเถรา** ปรมตฺถทีปนิยํ เถรคาถาวณฺณนายํ นามโต อุทฺธฏาฯ **จตฺตาโร มหาเถรา**ติ มหากสฺสปอนุรุทฺธมหากจฺจานมหาโกฏฺฐิกเตฺถราฯ **เตสุปิ** อคฺคสาวเกสุ **สาริปุตฺตเตฺถโร** ปญฺญาย วิสิฏฺฐภาวโตฯ **สาริปุตฺตเตฺถรโตปิ เอโก ปเจฺจกพุโทฺธ** ติกฺขวิสทญาโณ อภินีหารมหนฺตตาย สมฺภตญาณสมฺภารตฺตาฯ สติปิ ปเจฺจกโพธิยา อวิเสเสสุ พหูสุ เอกชฺฌํ สนฺนิปติเตสุ ปุพฺพโยควเสน โลกิเย วิสเย สิยา กสฺสจิ ญาณสฺส วิสิฏฺฐตาติ ทเสฺสตุํ **"สเจ ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **"สพฺพญฺญุพุโทฺธว พุทฺธคุเณ มหนฺตโต สทฺทหตี"**ติ อิทํ เหฏฺฐา อาคตเทสนาโสตวเสน วุตฺตํฯ พุทฺธา หิ พุทฺธคุเณ มหตฺตํ ปจฺจกฺขโตว ปสฺสนฺติ, น สทฺทหนวเสนฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **"เสยฺยถาปิ นามา"**ติอาทิ อารทฺธํฯ **คมฺภีโร อุตฺตาโน**ติ คมฺภีโร วา อุตฺตาโน วาติ **ชานนตฺถํฯ "เอวเมวา"**ติอาทิ ยถาทสฺสิตาย อุปมาย อุปเมยฺเยน สํสนฺทนํฯ พุทฺธคุเณสุ อปฺปมตฺตวิสยมฺปิ โลกิยมหาชนสฺส ญาณํ อปวตฺติตรูเปเนว ปวตฺตติ อนวตฺติตสภาวตฺตาติ วุตฺตํ **"เอกพฺยาม...เป.... เวทิตพฺพา"**ติฯ ตตฺถ **ญาตอุทกํ วิยา**ติ ปมาณโต ญาตอุทกํ วิยฯ อริยานํ ปน ตตฺถ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตนกญาณํ ปวตฺติตรูเปเนว ปวตฺตติ อตฺตโน ปฏิเวธานุรูปํ, อภินีหารานุรูปญฺจ อวตฺติตสภาวตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **"ทสพฺยามโยเตฺตนา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปฏิวิทฺธสจฺจานมฺปิ ปฏิปกฺขวิธมนปุพฺพโยควิเสสวเสน ญาณํ สาติสยํ, มหานุภาวญฺจ โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ โสตาปนฺนญาณสฺส ทสพฺยามอุทกํ โอปมฺมภาเวน ทเสฺสตฺวา ตโต ปเรสํ ทสุตฺตรทิคุณทสคุณอสีติคุณวิสิฏฺฐํ อุทกํ โอปมฺมํ กตฺวา ทสฺสิตํฯ นนุ เอวํ สเนฺต พุทฺธคุณา ปริมิตปริจฺฉินฺนา, เถเรน จ เต ปริจฺฉิชฺช ญาตาติ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชตีติ ทเสฺสโนฺต **"ตตฺถ ยถา โส ปุริโส"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โส ปุริโส**ติ โส จตุราสีติพฺยามสหสฺสปฺปมาเณน โยเตฺตน จตุราสีติพฺยามสหสฺสฏฺฐาเน มหาสมุเทฺท อุทกํ มินิตฺวา ฐิโต ปุริโสฯ โส หิ เถรสฺส อุปมาภาเวน คหิโตฯ **ธมฺมนฺวเยนา**ติ อนุมานญาเณนฯ ตญฺหิ สิทฺธํ ธมฺมํ อนุคนฺตฺวา ปวตฺตนโต ''ธมฺมนฺวโย''ติ วุจฺจติ, ตถา อนฺวยวเสน อตฺถสฺส พุชฺฌนโต **อนฺวยพุทฺธิ,** อนุเมยฺยํ อนุมิโนตีติ **อนุมานํ,** นิทสฺสเน ทิฏฺฐนเยน อนุเมยฺยํ คณฺหาตีติ **"นยคฺคาโห"**ติ จ วุจฺจติฯ เตนาห ''ธมฺมนฺวเยนา''ติอาทิฯ สฺวายํ ธมฺมนฺวโย นยสฺส กสฺสจิ โหติ, อถ โข ตถารูปสฺส อคฺคสาวกเสฺสวาติ อาห **"สาวกปารมิญาเณ ฐตฺวา"**ติฯ ยทิ เถโร พุทฺธคุเณ เอกเทสโต ปจฺจเกฺข กตฺวา ตทเญฺญ นยคฺคาเหน คณฺหิ, นนุ เอวํ สเนฺต พุทฺธคุณา ปริมิตปริจฺฉินฺนา อาปนฺนาติ? นยิทํ เอวนฺติ ทเสฺสโนฺต **"อนนฺตา อปริมาณา"**ติฯ

''สทฺทหตี''ติ วตฺวา ปุน ตเมวตฺถํ วิภาเวโนฺต **"เถเรน หิ...เป.... พหุตรา"**ติ อาหฯ กถํ ปนายมโตฺถ เอวํ ทฏฺฐโพฺพติ เอวํ อธิปฺปายเภทกํ อุปมาย สญฺญาเปตุํ **"ยถา กถํ วิยา"**ติอาทิ วุตฺตํ ''อุปมายมิเธกเจฺจ วิญฺญู ปุริสา ภาสิตสฺส อตฺถํ อาชานนฺตี''ติ (สํ. นิ. ๒.๖๗) **อิโต นว อิโต นวา**ติ อิโต มชฺฌฏฺฐานโต ยาว ทกฺขิณตีรา นว อิโต มชฺฌฏฺฐานโต ยาว อุตฺตรตีรา นวฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ สุเตฺตน สมเตฺถตุํ **"พุโทฺธปี"**ติ คาถมาหฯ

ยมกยุคฬมหานทีมโหโฆ วิยาติ ทฺวินฺนํ เอกโต สมาคตตฺตา ยุคฬภูตานํ มหานทีนํ มโหโฆ วิยฯ

อนุจฺฉวิกํ กตฺวาติ โยยํ มม ปสาโท พุทฺธคุเณ อารพฺภ โอคาโฬฺห หุตฺวา อุปฺปโนฺน, ตํ อนุจฺฉวิกํ อนุรูปํ กตฺวาฯ **ปฏิคฺคเหตุํ** สมฺปฏิจฺฉิตุํ อโญฺญ โกจิ **น สกฺขิสฺสติ** ยาถาวโต อนว

พุชฺฌนโตฯ **ปฏิคฺคเหตุํ สโกฺกติ** ตสฺส เหตุโต, ปจฺจยโต, สภาวโต, กิจฺจโต, ผลโต สมฺม เทว ปฏิวิชฺฌนโตฯ **ปูรตฺต**นฺติ ปุณฺณภาโวฯ **ปคฺฆรณกาเล**ติ วิกิรณกาเล, ปตนกาเลติ อ โตฺถฯ **“ปสนฺโน”**ติ อิมินา ปสาทสฺส วตฺตมานตา ทีปิตาติ **“อุปฺปนฺนสทฺโธ”**ติ อิมินาปิ สทฺธาย ปจฺจุปฺปนฺนตา ปกาสิตาติ อาห **“เอวํ สทฺทหามีติ อโตฺถ”**ติฯ อภิญฺญายตีติ **อภิ โญฺญ,** อธิโก อภิโญฺญ **ภิโยฺยภิโญฺญ,** โส เอว อติสยวจนิจฺฉาวเสน **“ภิโยฺยภิญฺญตโร”**ติ วุโตฺตติ อาห **“ภิยฺยตโร อภิญฺญาโต”**ติฯ ทุติยวิกปฺเป ปน อภิชานาตีติ **อภิญฺญา,** อภิวิ สิฏฺฐา ปญฺญา, ภิโยฺย อภิญฺญา เอตสฺสาติ **ภิโยฺยภิโญฺญ,** โส เอว อติสยวจนิจฺฉาวเสน **ภิ โยฺยภิญฺญตโร,** สุวายมสฺส อติสโย อภิญฺญาย ภิโยฺยภาวกโตติ อาห **“ภิยฺยตราภิโญฺญ วา”**ติฯ สมฺพุชฺฌติ เอตายาติ **สโมฺพธิ,** สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, อคฺคมคฺคญาณญฺจฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานญฺหิ อคฺคมคฺคญาณํ, อคฺคมคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สโมฺพธิ นามฯ ตตฺถ ปธานวเสน ตทตฺถทสฺสเน ปฐมวิกโปฺป, ปทฏฺฐานว เสน ทุติยวิกโปฺปฯ กสฺมา ปเนตฺถ อรหตฺตมคฺคญาณเสฺสว คหณํ, นนุ เหฏฺฐิมานิปิ ภควโต มคฺคญาณานิ สวาสนเมว ยถาสกํ ปฏิปกฺขวิธมนวเสน ปวตฺตานิฯ สวาสนปฺปหานญฺหิ เญยฺ ยาวรณปฺปหานนฺติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน อปริปุณฺณํ ปฏิปกฺขวิธมนสฺส วิปฺปกตภาวโตติ อาห **“อรหตฺตมคฺคญาเณ วา”**ติฯ อคฺคมคฺควเสน เจตฺถ อริยานํ โพธิตฺตยปาริปูรีติ ทเสฺสตุํ **“อรหตฺตมเคฺคเนว หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิปฺปเทสา**ติ อนวเสสาฯ **คหิตา โหนฺตี**ติ อรหตฺตมเคฺ คน คหิเตน อธิคเตน คหิตา อธิคตา โหนฺติฯ **สพฺพนฺ**ติ เตหิ อธิคนฺตพฺพํฯ **เตนา**ติ สโมฺพธินา สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐาเนน อรหตฺตมคฺคญาเณนฯ

๑๔๒. ขาทนียานํ อุฬารตา สาตรสานุภาเวนาติ อาห **“มธุเร อาคจฺฉตี”**ติฯ ปสํสาย อุฬารตา วิสิฏฺฐภาเวนาติ อาห **“เสเฏฺฐ”**ติ, โอภาสสฺส อุฬารตา มหนฺตภาเวนาติ วุตฺตํ **“วิ ปุเล”**ติฯ อุสภสฺส อยนฺติ **อาสภี,** อิธ ปน อาสภี วิยาติ **อาสภีฯ** เตนาห **“อุสภสฺส วาจาสทิ สี”**ติฯ เยน ปน คุเณนสฺสา ตํสทิสตา, ตํ ทเสฺสตุํ **“อจลา อสมฺปเวธี”**ติ วุตฺตํฯ ยโต กุโตจิ อนุสฺสวนํ **อนุสฺสโวฯ** วิชฺชาฏฺฐาเนสุ กตปริจยานํ อาจริยานํ ตํ ตมตฺถํ วิญฺญาเปนฺตี ปเวณี **อา จริยปรมฺปราฯ** เกวลํ อตฺตโน มติยา ‘‘อิติกิร เอวํกิรา’’ติ ปริกปฺปนา **อิติกิรฯ** ปิฏกสฺส คนฺถสฺส สมฺปทานโต สยํ สมฺปทานภาเวน คหณํ **ปิฏกสมฺปทานํฯ** ยถาสุตานํ อตฺถานํ อาการสฺส ปริวิตกฺกนํ **อาการปริวิตโกฺกฯ** ตเถว ‘‘เอวเมต’’นฺติ ทิฏฺฐิยา นิชฺฌานกฺขมนํ **ทิฏฺฐินิชฺ ฌานกฺขนฺติฯ** อาคมาธิคเมหิ วินา ตกฺกมคฺคํ นิสฺสาย ตกฺกนํ **ตโกฺกฯ** อนุมานวิธึ นิสฺสาย **นยคฺคาโหฯ** ยสฺมา พุทฺธวิสเย ฐตฺวา ภควโต อยํ เถรสฺส โจทนา, เถรสฺส จ โส อวิสโย, ตสฺ มา **“ปจฺจกฺขโต ญาเณน ปฏิวิชฺฌิตฺวา วิยา”**ติ วุตฺตํฯ สีหนาโท วิยาติ **สีหนาโท,** ตํสทิส ตา จสฺส เสฏฺฐภาเวน, โส เจตฺถ เอวํ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **“สีหนาโท”**ติอาทิมาหฯ **เนว ทนฺธายเนฺตนา**ติ น มนฺทายเนฺตนฯ **น ภคฺครายเนฺตนา**ติ อปริสงฺกเนฺตนฯ

อนุโยคทาปนตฺถนฺติ อนุโยคํ โสธาเปตุํฯ วิมทฺทกฺขมญฺหิ สีหนาทํ นทโนฺต อตฺถโต ตตฺถ อนุโยคํ โสเธติ นามฯ อนุยุญฺชโนฺต จ นํ โสธาเปติ นามฯ **ทาตุ**นฺติ โสเธตุํฯ เกจิ ‘‘ทาน ตฺถ’’นฺติ อตฺถํ วทนฺติ, ตทยุตฺตํฯ น หิ โย สีหนาทํ นทติ, โส เอว ตตฺถ อนุโยคํ เทตีติ ยุชฺชติฯ **นิฆํสน**นฺติ วิมทฺทนํฯ **ธมมาน**นฺติ ตาปยมานํ, **ตาปน**เญฺจตฺถ คคฺคริยา ธมาปนสีเสน วทติฯ **สเพฺพ เต**ติ สเพฺพ เต อตีเต นิรุเทฺธ สมฺมาสมฺพุเทฺธ, เตเนตํ ทเสฺสติ – เย เต อเหสุํ อตีตํ อทฺธานํ ตว อภินีหารโต โอรํ สมฺมาสมฺพุทฺธา, เตสํ ตาว สาวกญาณโคจเร ธเมฺม ปริจฺฉินฺท โนฺต มาราทโย วิย พุทฺธานํ โลกิยจิตฺตจารํ ตุวํ ชาเนยฺยาสิฯ เย ปน เต อพฺภตีตา ตโต ปรโต ฉินฺนวฏุมา ฉินฺนปปญฺจา ปริยาทิณฺณวฏฺฏา สพฺพทุกฺขวีติวตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธา, เตสํ สเพฺพ สมฺปิ สาวกญาณสฺส อวิสยภูเต ธเมฺม กถํ ชานิสฺสสีติฯ

อนาคตพุทฺธานํ ปนาติ **ปน**-สทฺโท วิเสสตฺถโชตโน, เตน อตีเตสุ ตาว ขนฺธานํ ภูตปุพฺพตฺตา ตตฺถ สิยา ญาณสฺส สวิสเย คติ, อนาคเตสุ ปน สพฺพโส อสญฺชาเตสุ กถนฺติ อิมมตฺถํ โชเตติฯ เตนาห ''อนาคตาปี''ติอาทิ ฯ ''จิเตฺตน ปริจฺฉินฺทิตฺวา วิทิตา''ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อตีตานาคเต สตฺตาเห เอว ปวตฺตํ จิตฺตํ เจโตปริยญาณสฺส วิสโย, น ตโต ปรนฺติ? นยิทํ เจโตปริยญาณกิจฺจวเสน วุตฺตํ, อถ โข ปุเพฺพนิวาสอนาคตํสญาณวเสน วุตฺตํ, ตสฺมา นายํ โทโสฯ

วิทิตฎฺฐาเน น กโรติ สิกฺขาปเทเนว ตาทิสสฺส ปฎิเกฺขปสฺส ปฎิกฺขิตฺตตฺตา, เสตุฆาโต จฯ กถํ ปน เถโร ทฺวยสมฺภเว ปฎิเกฺขปเมว อกาสิ, น วิภชฺช พฺยากาสีติ อาห **''เถโร กิรา''**ติอาทิฯ ปารํ ปริยนฺตํ มิโนตีติ **ปารมี,** สา เอว ญาณนฺติ **ปารมิญาณํ,** สาวกานํ ปารมิญาณํ **สาวกปารมิญาณํ,** ตสฺมึฯ สาวกานํ อุกฺกํสปริยนฺตคเต ชานเน นายํ อนุโยโค, อถ โข **สพฺพญฺญุตญฺญาเณ** สพฺพญฺญุตาย ชานเนฯ เกจิ ปน **''สาวกปารมิญาเณ**ติ สาวกปารมิญาณวิสเย''ติ อตฺถํ วทนฺติฯ ตถา เสสปเทสุปิฯ **สีล ..เป.... สมตฺถ**นฺติ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติสงฺขาตการณานํ ชานนสมตฺถํฯ พุทฺธสีลาทโย หิ พุทฺธานํ พุทฺธกิจฺจสฺส, ปเรหิ ''พุทฺธา''ติ ชานนสฺส จ การณํฯ

๑๔๓. อนุมานญาณํ วิย สํสยปิฎฺฐิกํ อหุตฺวา ''อิทมิท''นฺติ ยถาสภาวโต เญยฺยํ ธาเรติ นิจฺฉิโนตีติ **ธโมฺม,** ปจฺจกฺขญาณนฺติ อาห **''ธมฺมสฺส ปจฺจกฺขโต ญาณสฺสา''**ติฯ อนุเอตีติ **อนฺวโย**ติ อาห **''อนุโยคํ อนุคนฺตฺวา''**ติฯ ปจฺจกฺขสิทฺธญฺหิ อตฺถํ อนุคนฺตฺวา อนุมานญาณสฺส ปวตฺติ ทิเฎฺฐน อทิฎฺฐสฺส อนุมานนฺติ เวทิตโพฺพฯ วิทิเต เวทกมฺปิ ญาณํ อตฺถโต วิทิตเมว โหตีติ **''อนุมานญาณํ นยคฺคาโห วิทิโต''**ติ วุตฺตํฯ **วิทิโต**ติ วิโทฺธ ปฎิลโทฺธ, อธิคโตติ อโตฺถฯ **อปฺปมาโณ**ติ อปริมาโณ มหาวิสยตฺตาฯ เตนาห **''อปริยโนฺต''**ติฯ **เตนา**ติ อปริยนฺตตฺตา, เตน วา อปริยเนฺตน ญาเณน, เอเตเนว เถโร ยํ ยํ อนุเมยฺยมตฺถํ ญาตุกาโม โหติ, ตตฺถ ตตฺถสฺส อสงฺคมปฺปฎิหฎอนุมานญาณํ ปวตฺตตีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **''โส อิมินา''**ติ อาทิฯ ตตฺถ **อิมินา**ติ อิมินา การเณนฯ ปาการสฺส ถิรภาวํ อุทฺธมุทฺธํ อาเปตีติ **อุทฺธาปํ,** ปาการมูลํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปาการทฺวารพนฺธปริขาทีนํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ปจฺจเนฺต ภวํ **ปจฺจนฺติมํฯ** ปณฺฑิตโทวาริกฎฺฐานิยํ กตฺวา เถโร อตฺตานํ ทเสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต **''เอกทฺวารนฺติ กสฺมา อาหา''**ติ โจทนํ สมุฎฺฐาเปสิฯ ยสฺสา ปญฺญาย วเสน ปุริโส ''ปณฺฑิโต''ติ วุจฺจติ, ตํ **ปณฺฑิจฺจ**นฺติ อาห **''ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโต''**ติฯ ตํตํอิติกตฺตพฺพตาสุ เฉกภาโว พฺยตฺตภาโว **เวยฺยตฺติยํฯ** เมธติ สโมฺมสํ หึสติ วิธมตีติ **เมธา,** สา เอตสฺส อตฺถีติ **เมธาวีฯ** ฐาเน ฐาเน อุปฺปตฺติ เอติสฺสา อตฺถีติ **ฐานุปฺปตฺติกา,** ฐานโส อุปฺปชฺชนกปญฺญาฯ อนุปริยายนฺติ เอเตนาติ **อนุปริยาโย,** โส เอว ปโถติ **อนุปริยายปโถ,** ปริโต ปาการสฺส อนุสํยายนมโคฺคฯ ปาการภาคา สนฺธาตพฺพา เอตฺถาติ **ปาการสนฺธิ,** ปาการสฺส ผุลฺลิตปฺปเทโสฯ โส ปน เหฎฺฐิมเนฺตน ทฺวินฺนมฺปิ อิฎฺฐกานํ วิคเมน เอวํ วุจฺจตีติ อาห **''ทฺวินฺนํ อิฎฺฐกานํ อปคตฎฺฐาน''**นฺติฯ **ฉินฺนภฎฺฐาน**นฺติ ฉินฺนภินฺนปฺปเทโส, ฉินฺนฎฺฐานํ วาฯ ตญฺหิ ''วิวร''นฺติ วุจฺจติฯ

กิลิฎฺฐนฺติ มลีนํฯ **อุปตาเปนฺตี**ติ กิเลสปริฬาเหน สนฺตาเปนฺติฯ **วิพาเธนฺตี**ติ ปีเฬนฺติฯ อุปฺปนฺนาย ปญฺญาย นีวรเณหิ น กิญฺจิ กาตุํ สกฺกาติ อาห **''อนุปฺปนฺนาย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺตี''**ติฯ **ตสฺมา**ติ ปจฺจยูปฆาเตน อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานโตฯ **จตูสุ สติปฎฺฐาเนสุ สุฎฺฐุ ฐปิตจิตฺตา**ติ จตุพฺพิธายปิ สติปฎฺฐานภาวนาย สมฺมเทว ฐปิตจิตฺตาฯ **ยถาสภาเวน ภาเวตฺวา**ติ อวิปรีตสภาเวน ยถา ปฎิปกฺขา สมุจฺฉิชฺชนฺติ, เอวํ ภาเวตฺวาฯ

ปุริมนเย สติปฏฺฐานานิ, โพชฺฌงฺคา จ มิสฺสกา อธิเปฺปตาติ ตโต อญฺญถา วตฺตุํ **“อปิเจตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มิสฺสกา**ติ สมถวิปสฺสนามคฺควเสน มิสฺสกาฯ ‘‘จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตา’’ติอาทิโต วุตฺตตฺตา **สติปฏฺฐาเน วิปสฺสนาติ คเหตฺวา** ‘‘สตฺต โพชฺฌงฺเค ยถาภูตํ ภาเวตฺวา’’ติ วุตฺตตฺตา, มคฺคปริยาปนฺนานํเยว จ เนสํ นิปฺปริยายโพชฺฌงฺคภาวโต, เตสุ จ สพฺพโส อธิคเตสุ โลกนาเถน สพฺพญฺญุตญฺญาณมฺปิ อธิคตเมว โหตีติ **“โพชฺฌงฺเค มโคฺค, สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจาติ คหิเต สุนฺทโร ปโญฺห ภเวยฺยา”**ติ มหาสิวเตฺถโร อาห, **น ปเนวํ คหิตํ** โปราเณหีติ อธิปฺปาโยฯ **อิตี**ติ วุตฺตปฺปการปรามสนํฯ **เถโร**ติ สาริปุตฺตเตฺถโรฯ

ตตฺถาติ เตสุ ปจฺจนฺตนคราทีสุฯ **นครํ วิย นิพฺพานํ** ตทตฺถิเกหิ อุปคนฺตพฺพโต, อุปคตานญฺจ ปริสฺสยรหิตสุขาธิคมนฏฺฐานโตฯ **ปาการํ วิย สีลํ** ตทุปคตานํ ปริโต อารกฺขภาวโตฯ **ปริยายปโถ วิย หิรี** สีลปาการสฺส อธิฏฺฐานภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ปริยายปโถติ โข ภิกฺขุ หิริยา เอตํ อธิวจน’’นฺติฯ **ทฺวารํ วิย อริยมโคฺค** นิพฺพานนครปฺปเวสนอญฺชสภาวโตฯ **ปณฺฑิตโทวาริโก วิย ธมฺมเสนาปติ** นิพฺพานนครปวิฏฺฐปวิสนกานํ สตฺตานํ สลฺลกฺขณโตฯ **ทิโนฺน**ติ ทาปิโต, โสธิโตติ อโตฺถฯ

๑๔๔. **นิปฺผตฺติทสฺสนตฺถ**นฺติ สิทฺธิทสฺสนตฺถํ, อธิคมทสฺสนตฺถนฺติ อโตฺถฯ **“ปญฺจนวุติปาสเณฺฑ”**ติ อิทํ ยสฺมา เถโร ปริพฺพาชโก หุตฺวา ตโต ปุเพฺพว นิพฺพานปริเยสนํ จรมาโน เต เต ปาสณฺฑิโน อุปสงฺกมิตฺวา นิพฺพานํ ปุจฺฉิ, เต นาสฺส จิตฺตํ อาราเธสุํ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เต ปน ปาสณฺฑา เหฏฺฐา วุตฺตา เอวฯ **ตเตฺถวา**ติ ตสฺสเยว ภาคิเนยฺยสฺส เทสิยมานาย เทสนายฯ ปรสฺส วฑฺฒิตํ ภตฺตํ ภุญฺชโนฺต วิย **สาวกปารมิญาณํ หตฺถคตํ อกาสิ** อธิคจฺฉิฯ **อุตฺตรุตฺตร**นฺติ เหฏฺฐิมสฺส เหฏฺฐิมสฺส อุตฺตรณโต อติกฺกมนโต อุตฺตรุตฺตรํ, ตโต เอว ปธานภาวํ ปาปิตตาย **ปณีตปณีตํฯ อุตฺตรุตฺตร**นฺติ วา อุปรูปริฯ **ปณีตปณีต**นฺติ ปณีตตรํ, ปณีตตมญฺจาติ อโตฺถฯ **กณฺห**นฺติ กาฬกํ สํกิเลสธมฺมํฯ **สุกฺก**นฺติ โอทาตํ โวทานธมฺมํฯ **สวิปกฺขํ กตฺวา**ติ ปหาตพฺพปหายกภาวทสฺสนวเสน ยถากฺกมํ อุภยํ สวิปกฺขํ กตฺวาฯ ‘‘อยํ กณฺหธโมฺม, อิมสฺส อยํ ปหายโก’’ติ เอวํ **กณฺหํ ปฏิพาหิตฺวา** เทสนาวเสน นีหริตฺวา **สุกฺกํ,** ‘‘อยํ สุกฺกธโมฺม, อิมินา อยํ ปหาตโพฺพ’’ติ เอวํ **สุกฺกํ ปฏิพาหิตฺวา กณฺหํฯ สอุสฺสาห**นฺติ ผลุปฺปาทนสมตฺถตาวเสน สพฺยาปารํฯ เตนาห **“สวิปาก”**นฺติฯ วิปากธมฺมนฺติ อโตฺถฯ

ตสฺมิํ เทสิเต ธเมฺมติ ตสฺมิํ วุตฺตนเยน ภควา ตุเมฺหหิ เทสิเต ธเมฺม **เอกจฺจํ ธมฺมํ นาม สาวกปารมิญาณํ ชานิตฺวา** ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ ตํชานเน หิ วุเตฺต จตุสจฺจธมฺมชานนํ อวุตฺตสิทฺธนฺติฯ **“จตุสจฺจธเมฺมสู”**ติ อิทํ โปราณฏฺฐกถายํ วุตฺตาการทสฺสนํฯ วิปโกฺข ปน ปรโต อาคมิสฺสติฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘ธเมฺมสุ นิฏฺฐํ อคม’’นฺติ เอตสฺมิํ ปเทฯ **เถรสลฺลาโป**ติ เถรานํ สลฺลาปสทิโส วินิจฺฉยวาโท ฯ **กาฬวลฺลวาสี**ติ กาฬวลฺลวิหารวาสีฯ **อิทานี**ติ เอตรหิ ‘‘อิทาหํ ภเนฺต’’ติอาทิวจนกาเลฯ **อิมสฺมิํ ปน ฐาเน**ติ ‘‘ธเมฺมสุ นิฏฺฐํ อคม’’นฺติ อิมสฺมิํ ปเทเส, อิมสฺมิํ วา นิฏฺฐานการณภูเต โยนิโส ปริวิตกฺกเนฯ ‘‘อิมสฺมิํ ปน ฐาเน พุทฺธคุเณสุ นิฏฺฐงฺคโต’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ สาวกปารมิญาณสมธิคตกาเล เอว เถโร พุทฺธคุเณสุ นิฏฺฐงฺคโตติ? สจฺจเมตํ, อิทานิ ปน ตํ ปากฏํ ชาตนฺติ เอวํ วุตฺตํฯ **สพฺพ**นฺติ ‘‘จตุสจฺจธเมฺมสู’’ติอาทิ สุมเตฺถเรน วุตฺตํ สพฺพํฯ **อรหเตฺต นิฏฺฐงฺคโต**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยเนว อนุโยคปริหารา เวทิตพฺพาฯ ยทิปิ ธมฺมเสนาปติ ‘‘สาวกปารมิญาณํ มยา สมธิคต’’นฺติ อิโต ปุเพฺพปิ ชานาติเยว, อิทานิ ปน อสเงฺขยฺยยาปริเมยฺยเภเท พุทฺธคุเณ นยคฺคาหวเสน ปริคฺคเหตฺวา กิจฺจสิทฺธิยา ตสฺมิํ ญาเณ

นิฏฺฐงฺคโต อโหสีติ ทเสฺสนฺโต **“มหาสิวเตฺถโร…เป…. ธเมฺมสูติ สาวกปารมิญาเณ นิฏฺฐงฺคโต”**ติ อโวจฯ

พุทฺธคุณา ปน นยโต อาคตา, เต นยคฺคาหโต ยาถาวโต ชานนฺโต สาวกปารมิญาเณ ต ถาชานนวเสน นิฏฺฐงฺคตตฺตา สาวกปารมิญาณเมว ตสฺส อปราปรุปฺปตฺติวเสน, เตน เตน ภาเวตพฺพกิจฺจพหุตาวเสน จ **“ธเมฺมสู”**ติ ปุถุวจเนน วุตฺตํฯ อนนฺตาปริเมยฺยานํ อนญฺญวิสยานํ พุทฺธคุณานํ นยโต ปริคฺคณฺหเนน เถรสฺส สาติสโย ภควติ ปสาโท อุปฺปชฺชตีติ อาห **“ภิโยฺยโสมตฺตายา”**ติอาทิฯ ‘‘สุฏฺฐุ อกฺขาโต’’ติ วตฺวา ตํ เอวสฺส สุฏฺฐุ อกฺขาตตํ ทเสฺสตุํ **“นิยฺยานิโก มโคฺค”**ติ วุตฺตํฯ สฺวากฺขาตตา หิ ธมฺมสฺส ยทตฺถํ เทสิโต, ตทตฺถสาธเนน เวทิตพฺพาฯ **ผลตฺถาย นิยฺยาตี**ติ อนนฺตรวิปากตฺตา, อตฺตโน อุปฺปตฺติสมนนฺตรเมว ผลนิปฺผาทนวเสน ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ วฏฺฏจารกโต นิยฺยาตีติ วา **นิยฺยานิโก,** นิยฺยานสีโลติ วาฯ **ราคโทสโมหนิมฺมทนสมโตฺถ**ติ อิธาปิ ‘‘ปสโนฺนสฺมิ ภควตีติ ทเสฺสตี’’ติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **วงฺกาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ชิมฺหกุฏิเล, อเณฺญ จ ปฏิปตฺติโทเส สงฺคณฺหาติฯ ภควา ตุมฺหากํ พุทฺธสุพุทฺธตา วิย ธมฺมสุธมฺมตา, สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติ จ ธเมฺมสุ นิฏฺฐงฺคมเนน สาวกปารมิญาเณ นิฏฺฐงฺคตตฺตา มยฺหํ สุฏฺฐุ วิภูตา สุปากฏา ชาตาติ ทเสฺสโนฺต เถโร ‘‘สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆติ ปสีทิ’’นฺติ อโวจฯ

กุสลธมฺมเทสนาวณฺณนา

๑๔๕. **อนุตฺตรภาโว**ติ เสฏฺฐภาโวฯ อนุตฺตโร ภควา เยน คุเณน, โส อนุตฺตรภาโว, ตํ **อนุตฺตริยํฯ** ยสฺมา ตสฺสาปิ คุณสฺส กิญฺจิ อุตฺตริตรํ นตฺถิ เอว, ตสฺมา วุตฺตํ ‘‘สา ตุมฺหากํ เทสนา อนุตฺตราติ วทตี’’ติฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสู**ติ กุสลธมฺมนิมิตฺตํฯ นิมิตฺตเตฺถ หิ เอตํ ภุมฺมํ, ตสฺมา กุสลธมฺมเทสนาเหตุปิ ภควาว อนุตฺตโรติ อโตฺถฯ **ภูมิํ ทเสฺสโนฺต**ติ วิสยํ ทเสฺสโนฺตฯ กุสลธมฺมเทสนาย หิ กุสลา ธมฺมา วิสโยฯ **วุตฺตปเท**ติ ‘‘กุสเลสุ ธเมฺมสู’’ติ เอวํ วุตฺตวาเกฺย, เอวํ วา วุตฺตธมฺมโกฏฺฐาเสฯ ‘‘ปญฺจธา’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ เฉกเฏฺฐนปิ กุสลํ อิจฺฉิตพฺพํ ‘‘กุสโล ตฺวํ รถสฺส องฺคปจฺจงฺคาน’’นฺติอาทีสูติ (ม. นิ. ๒.๘๗)? สจฺจเมตํ, โส ปน เฉกโฏฺฐ โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐเนว สงฺคหิโตติ วิสุํ น คหิโตฯ ‘‘กจฺจิ นุ โภโต กุสลํ, กจฺจิ โภโต อนามย’’นฺติ (ชา. ๑.๑๕.๑๔๖; ๒.๒๒.๒๐๐๘) **ชาตเก** อาคตตฺตา **“ชาตกปริยายํ ปตฺวา อาโรคฺยเฏฺฐน กุสลํ วฏฺฏตี”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, คหปตโย, อิเม ธมฺมา กุสลา วา อกุสลา วา สาวชฺชา วา อนวชฺชา วา’’ติอาทีสุ สุตฺตปเทเสสุ ‘‘กุสลา’’ติ วุตฺตธมฺมา เอว ‘‘อนวชฺชา’’ติ วุตฺตาติ อาห **“สุตฺตนฺตปริยายํ ปตฺวา อนวชฺชเฏฺฐน กุสลํ วฏฺฏตี”**ติฯ **อภิธเมฺม** ‘‘โกสลฺล’’นฺติ ปญฺญา อาคตาติ โยนิโสมนสิการเหตุกสฺส กุสลสฺส **โกสลฺลสมฺภูตโฏฺฐ,** ทรถภาวทีปนโต **นิทฺทรโฏฺฐ,** ‘‘กุสลสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตา’’ติ วตฺวา อิฏฺฐวิปากนิทฺทิสนโต **สุขวิปากโฏฺฐ** จ อภิธมฺมนยสิโทฺธติ อาห **“อภิธมฺม…เป…. วิปากเฏฺฐนา”**ติฯ **พาหิติกสุเตฺต** (ม. นิ. ๒.๓๕๘) ภควโต กายสมาจาราทิเก วเณฺณเนฺตน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ‘‘โย โข มหาราช กายสมาจาโร อนวโชฺช’’ติ กุสโล กายสมาจาโร รโญฺญ ปเสนทิสฺส วุโตฺตฯ น หิ ภควโต สุขวิปากกมฺมํ อตฺถีติ สพฺพสาวชฺชรหิตา กายสมาจาราทโย ‘‘กุสลา’’ติ วุตฺตา, อิธ ปน ‘‘กุสเลสุ ธเมฺมสู’’ติ โพธิปกฺขิยธมฺมา ‘‘กุสลา’’ติ วุตฺตา, เต จ สมถวิปสฺสนา มคฺคสมฺปยุตฺตา เอกเนฺตน สุขวิปากา เอวาติ อวชฺชรหิตตามตฺตํ อุปาทาย อนวชฺชโตฺถ กุสล-สโทฺทติ อาห **“อิมสฺมิํ ปน…เป…. ทฏฺฐพฺพ”**นฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ผลสติปฏฺฐานํ ปน อิธ อนธิเปฺปต’’นฺติ อิทญฺจ วจนํ สมตฺถิตํ โหติ สวิปากเสฺสว คหณนฺติ กตฺวาฯ

“**จุทฺทสวิเธนา**”ติอาทิ สติปฏฺฐาเน (ที. นิ. ๒.๓๗๖; ม. นิ. ๑.๑๐๙) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **ปคฺคหเฏฺฐนา**ติ กุสลปกฺขสฺส ปคฺคณฺหนสภาเวนฯ **กิจฺจวเสนา**ติ อนุปฺปนฺนากุสลานุปฺปาทนาทิกิจฺจวเสนฯ ตโต เอว จสฺส จตุพฺพิธตาฯ **อิชฺฌนเฏฺฐนา**ติ นิปฺปชฺชนสภาเวนฯ ฉนฺทาทโย เอว อิทฺธิปาเทสุ วิสิฏฺฐสภาวา, อิตเร อวิสิฏฺฐา, เตสมฺปิ วิเสโส ฉนฺทาทิกโตติ อาห “**ฉนฺทาทิวเสน นานาสภาวา**”ติฯ

อธิโมกฺขาทิสภาววเสนาติ ปสาทาธิโมกฺขาทิสลกฺขณวเสนฯ **อุปตฺถมฺภนเฏฺฐนา**ติ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนกภาเวนฯ **อกมฺปิยเฏฺฐนา**ติ ปฏิปกฺขหิ อกมฺปิยสภาเวนฯ **สลกฺขเณนา**ติ อธิโมกฺขาทิสภาเวนฯ **นิยฺยานเฏฺฐนา**ติ สํกิเลสปกฺขโต, วฏฺฏจารกโต จ นิคฺคมนเฏฺฐนฯ **อุปฏฺฐานาทินา**ติ อุปฏฺฐานธมฺมวิจยปคฺคหสมฺปิยายนปสฺสมฺภนสมาธานอชฺฌุเปกฺขนสงฺขาเตน อตฺตโน สภาเวนฯ **เหตุเฏฺฐนา**ติ นิพฺพานสฺส สมฺปาปกเหตุภาเวนฯ **ทสฺสนาทินา**ติ ทสฺสนาภินิโรปนปริคฺคหสมุฏฺฐาปนโวทาปนปคฺคหุปฏฺฐานสมาธานสงฺขาเตน อตฺตโน สภาเวนฯ

สาสนสฺส ปริโยสานทสฺสนตฺถนฺติ สาสนํ นาม นิปฺปริยายโต สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธมฺมาฯ ตตฺถ เย สมถวิปสฺสนาสหคตา, เต สาสนสฺส อาทิ, มคฺคปริยาปนฺนา มชฺฌํ, ผลภูตา ปริโยสานํ, ตํทสฺสนตฺถํฯ เตนาห “**สาสนสฺส หี**”ติอาทิฯ

ปุน **เอตทานุตฺตริยํ ภเนฺต**ติ ยถารทฺธาย เทสนาย นิคมนํฯ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส ปุน วจนญฺหิ นิคมนํ วุตฺตํฯ **ตํ เทสน**นฺติ ตํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ เทสนาปฺปการํ, เทสนาวิธึ, เทเสตพฺพญฺจ, **สกลํ** วา สมฺปุณฺณํ อนวเสสํ **อภิชานาติ** อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานาติ, **อเสสํ อภิชานนฺโต** เอว **อุตฺตริ** อุปริ **อภิเญฺญยฺยํ นตฺถิฯ อิโต**ติ ภควตา อภิญฺญาตโตฯ **อโญฺญ** ปรมตฺถวเสน **ธโมฺม วา** ปญฺญตฺติวเสน **ปุคฺคโล วา** อยํ นาม ยํ ภควา น ชานาตีติ อิทํ นตฺถิ น อุปลพฺภติ สพฺพเสฺสว สมฺมเทว ตุเมฺหหิ อภิญฺญาตตฺตาฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสุ** อภิชานเน, เทสนายญฺจ **ภควโต อุตฺตริตโร นตฺถิฯ**

อายตนปณฺณตฺติเทสนาวณฺณนา

๑๔๖. **อายตนปญฺญาปนาสู**ติ จกฺขาทีนํ, รูปาทีนญฺจ อายตนานํ สโมฺพธเนสุ, เตสํ อชฺฌตฺติกพาหิรวิภาคโต, สภาควิภาคโต, สมุทยโต, อตฺถงฺคมโต, อาหารโต, อาทีนวโต, นิสฺสรณโต จ เทสนายนฺติ อโตฺถฯ

คพฺภาวกฺกนฺติเทสนาวณฺณนา

๑๔๗. **คโพฺภกฺกมเนสู**ติ คพฺภภาเวน มาตุกุจฺฉิยํ อวกฺกมเนสุ อนุปฺปเวเสสุ, คเพฺภ วา มาตุกุจฺฉิสฺมึ อวกฺกมเนสุฯ **ปวิสตี**ติ ปจฺจยวเสน ตตฺถ นิพฺพเตฺตโนฺต ปวิสโนฺต วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **ฐาตี**ติ สนฺตานฏฺฐิติยา ปวตฺตติ, ตถาภูโต จ ตตฺถ วสโนฺต วิย โหตีติ อาห “**วสตี**”ติฯ **ปกติโลกิยมนุสฺสานํ ปฐมา คพฺภาวกฺกนฺตี**ติ ปจฺรุมนุสฺสานํ คพฺภาวกฺกนฺติ เทสนาวเสน อิธ ปฐมาฯ “**ทุติยา คพฺภาวกฺกนฺตี**”ติอาทีสุปิ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

อลเมวาติ ยุตฺตเมวฯ

ขิปิตุํ น สโกฺกนฺตีติ ตถา วาตานํ อนุปฺปชฺชนเมว วทติฯ **เสส**นฺติ ปุน ‘‘เอตทานุตฺตริย’’ติอาทิ ปาฐปฺปเทสํ วทติฯ

อาเทสนวิธาเทสนาวณฺณนา

๑๔๘. ปรสฺส จิตฺตํ อาทิสติ เอเตหีติ **อาเทสนานิ,** ยถาอุปฏฺฐิตนิมิตฺตาทีนิ, ตานิ เอว อญฺญมญฺญสฺส อสํกิณฺณรูเปน ฐิตตฺตา **อาเทสนวิธา,** อาเทสนาภาคา, ตาสุ **อาเทสนวิธาสุฯ** เตนาห **“อาเทสนโกฏฺฐาเสสู”**ติฯ **อาคตนิมิตฺเตนา**ติ ยสฺส อาทิสติ, ตสฺส, อตฺตโน จ อุปคตนิมิตฺเตน, นิมิตฺตปฺปตฺตสฺส ลาภาลาภาทิอาทิสนวิธิทสฺสนสฺส ปวตฺตตฺตา **“อิทํ นาม ภวิสฺสตี”**ติ วุตฺตํฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘เอวมฺปิ เต มโน’’ติอาทินา ปรสฺส จิตฺตาทิสนเมว อาคตํ, ตํ นิทสฺสนมตฺตํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ‘‘อิทํ นาม ภวิสฺสตี’’ติ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส วิภาวนวเสน วตฺถุ อาคตํฯ **คตนิมิตฺตํ** นาม คมนนิมิตฺตํฯ **ฐิตนิมิตฺตํ** นาม อตฺตโน สมีเป ฐานนิมิตฺตํ, ปรสฺส คมนวเสน, ฐานวเสน จ คเหตพฺพนิมิตฺตํฯ **มนุสฺสานํ** ปรจิตฺตวิทูนํ, อิตเรสมฺปิ วา สวนวเสน ปรสฺส จิตฺตํ ญตฺวา กเถนฺตานํ **สทฺทํ สุตฺวาฯ ยกฺขปิสาจาทีนนฺ**ติ หิงฺการยกฺขานเญฺจว กณฺณปิสาจาทิปิสาจานํ, กุมฺภณฺฑนาคาทีนญฺจฯ

วิตกฺกวิปฺผารวเสนาติ วิปฺผาริกภาเวน ปวตฺตวิตกฺกสฺส วเสนฯ **อุปฺปนฺนนฺ**ติ ตโต สมุฏฺฐิตํฯ **วิปฺปลปนฺตานนฺ**ติ กสฺสจิ อตฺถสฺส อโพธนโต วิรูปํ, วิวิธํ วา ปลปนฺตานํฯ **สุตฺตปมตฺตาทีนนฺ**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เวทนาฏฺฏขิตฺตจิตฺตาทีนํ สงฺคโหฯ **มหาอฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘อิทํ วกฺขามิ, เอวํ วกฺขามีติ วิตกฺกยโต วิตกฺกวิปฺผารสโทฺท นาม อุปฺปชฺชตี’’ติ (อภิ. อฏฺฐ. ๑.วจีกมฺมทฺวารกถาปิ) อาคตตฺตา ชาครนฺตานํ ปกติยํ ฐิตานํ อวิปฺปลปนฺตานํ วิตกฺกวิปฺผารสโทฺท กทาจิ อุปฺปชฺชตีติ วิญฺญายติ, โย โลเก ‘‘มนฺตชโปฺป’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺส มหาอฏฺฐกถายํ อโสตวิเญฺญยฺยตา วุตฺตาฯ ตาทิสญฺหิ สนฺธาย วิญฺญตฺติสหชเมว ‘‘ชิวฺหาตาลุจลนาทิกรวิตกฺกสมุฏฺฐิตํ สุขุมสทฺทํ ทิพฺพโสเตน สุตฺวา อาทิสตีติ สุเตฺต วุตฺต’’นฺติ (ธ. ส. มูลฏี. วจีกมฺมทฺวารกถาวณฺณนา) **อานนฺทาจริโย** อโวจฯ วุตฺตลกฺขโณ เอว ปน นาติสุขุโม อตฺตโน, อจฺจาสนฺนปฺปเทเส ฐิตสฺส จ มํสโสตสฺสาปิ อาปาถํ คจฺฉตีติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺสฯ **ตสฺส วเสนา**ติ ตสฺส วิตกฺกสฺส วเสนฯ เอวํ อยมฺปิ อาเทสนวิธา เจโตปริยญาณวเสเนว อาคตาติ เวทิตพฺพา ฯ เกจิ ปน **“ตสฺส วเสนา**ติ ตสฺส สทฺทสฺส วเสนา’’ติ อตฺถํ วทนฺติ, ตํ อยุตฺตํฯ น หิ สทฺทคฺคหเณน ตํสมุฏฺฐาปกจิตฺตํ คยฺหติ, สทฺทคฺคหณานุสาเรนปิ ตทตฺถเสฺสว คหณํ โหติ, น จิตฺตสฺสฯ เอเตเนว ยเทเก **“ยํ วิตกฺกยโต**ติ ยมตฺถํ วิตกฺกยโต’’ติ วตฺวา **“ตสฺส วเสนา**ติ ตสฺส อตฺถสฺส วเสนา’’ติ วเณฺณนฺติ, ตมฺปิ ปฏิกฺขิตฺตํฯ

มนสา สงฺขรียนฺตีติ **มโนสงฺขารา,** เวทนาสญฺญาฯ **ปณิหิตา**ติ ปุริมปริพนฺธวินเยน ปธานภาเวน นิหิตา ฐปิตาฯ เตนาห **“จิตฺตสงฺขารา สุฏฺฐปิตา”**ติฯ วิตกฺกสฺส วิตกฺกนํ นาม อุปฺปาทนเมวาติ อาห **“ปวเตฺตสฺสตี”**ติฯ ‘‘ปชานาตี’’ติ ปุเพฺพ วุตฺตปทสมฺพนฺธทสฺสนวเสน อาเนติฯ **อาคมเนนา**ติ ฌานสฺส อาคมนฏฺฐานวเสนฯ **ปุพฺพภาเคนา**ติ มคฺคสฺส สพฺพปุพฺพภาเคน วิปสฺสนารเมฺภนฯ อุภยํ เปตํ โย สยํ ฌานลาภี, อธิคตมโคฺค จ อญฺญํ ตทตฺถาย ปฏิปชฺชนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ อิมินา นีหาเรน ปฏิปชฺชโนฺต อทฺธา ฌานํ ลภิสฺสติ, มคฺคํ อธิคมิสฺสตี’’ติ อภิญฺญาย วินา อนุมานวเสน ชานาติ, ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เตนาห **“อาคมเนน ชานาติ นามา”**ติ อาทิฯ **อนนฺตรา**ติ วุฏฺฐิตกาลํ สนฺธายาหฯ ตทา หิ ปวตฺตวิตกฺกปชานเนเนว ฌานสฺส หานภาคิยตาทิวิเสสปชานนํฯ

กิํ ปนิทํ เจโตปริยญาณํ ปรสฺส จิตฺตํ ปริจฺฉิชฺช ชานนฺตํ อิทฺธิจิตฺตภาวโต อวิเสสโต สเพฺพสมฺปิ จิตฺตํ ชานาตีติ? โนติ ทเสฺสโนฺต **“ตตฺถา”**ติอาทิมาหฯ **น อริยานนฺ**ติ เยน จิเตฺตน เต อริยา นาม ชาตา, ตํ โลกุตฺตรจิตฺตํ น ชานาติ อปฺปฏิวิทฺธภาวโต ฯ ยถา หิ ปุถุชฺชโน ส

เพฺพสมฺปิ อริยานํ โลกุตฺตรจิตฺตํ น ชานาติ อปฺปฏิวิทฺธตฺตา, เอวํ อริโยปิ เหฏฺฐิโม อุปริมสฺส โลกุตฺตรจิตฺตํ น ชานาติ อปฺปฏิวิทฺธตฺตา เอว ฯ ยถา ปน อุปริโม เหฏฺฐิมํ ผลสมาปตฺตึ น สมาปชฺชติ, กึ เอวํ โส ตสฺส โลกุตฺตรจิตฺตํ น ชานาตีติ โจทนํ สนฺธายาห **“อุปริโม ปน เหฏฺฐิมสฺส ชานาตี”**ติ, ปฏิวิทฺธตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘อุปริโม เหฏฺฐิมํ น สมาปชฺชตี’’ติ วตฺวา ตตฺถ การณมาห **“เตสญฺหี”**ติอาทิฯ **เตส**นฺติ อริยานํฯ **เหฏฺฐิมา เหฏฺฐิมา สมาปตฺติ** ภูมนฺตรปฺปตฺติยา ปฏิปฺปสฺสทฺธิกปฺปาฯ เตนาห **“ตตฺรุปฺปตฺติเยว โหตี”**ติ, น อุปริภูมิปตฺติฯ นิมิตฺตาทิวเสน ญาตสฺส กทาจิ พฺยภิจาโรปิ สิยา, น ปน อภิญฺญาญาเณน ญาตสฺสาติ อาห **“เจโต...เป.... นตฺถี”**ติฯ ‘‘ตํ ภควา’’ติอาทิ **เสสํ** นามฯ

ทสฺสนสมาปตฺติเทสนาวณฺณนา

๑๔๙. **พฺรหฺมชาเล**ติ พฺรหฺมชาลสุตฺตวณฺณนายํฯ อุตฺตรปทโลเปน เหส นิเทฺทโสฯ **อาตปฺปนฺติ วีริยํ** อาตปฺปติ โกสชฺชํ สพฺพมฺปิ สํกิเลสปกฺขนฺติฯ กุสลวีริยเสฺสว เหตฺถ คหณํ อปฺปมาทาทิปทนฺตรสนฺนิธานโตฯ **ปทหิตพฺพโต**ติ ปทหนโต, ภาวนํ อุทฺทิสฺส วายมนโตติ อโตฺถฯ **อนุยุญฺชิตพฺพโต**ติ อนุยุญฺชนโตฯ อีทิสานํ ปทานํ พหุลํกตฺตุวิสยตาย อิจฺฉิตพฺพตฺตา อาตปฺปปทสฺส วิย อิตเรสมฺปิ กตฺตุสาธนตา ทฏฺฐพฺพาฯ ปฏิปตฺติยํ นปฺปมชฺชติ เอเตนาติ **อปฺปมาโท,** สติอวิปฺปวาโสฯ สมฺมา มนสิ กโรติ เอเตนาติ **สมฺมามนสิกาโร,** ตถาปวโตฺต กุสลจิตฺตุปฺปาโทฯ ภาวนานุโยคเมว ตถา วทติฯ เทสนากฺกเมน **ปฐมา, ทสฺสนสมาปตฺติ นาม** กรชกาเย ปฏิกฺกูลาการสฺส สมฺมเทว ทสฺสนวเสน ปวตฺตสมาปตฺติภาวโตฯ **นิปฺปริยาเยเนวา**ติ วุตฺตลกฺขณทสฺสนสมาปตฺติสนฺนิสฺสยตฺตา, ทสฺสนมคฺคผลภาวโต จ ปฐมสามญฺญผลํ ปริยาเยน วินา **ทสฺสนสมาปตฺติ**ฯ

อติกฺกมฺม ฉวิมํสโลหิตํ อฏฺฐึ ปจฺจเวกฺขตีติ ตานิ อปจฺจเวกฺขิตฺวา อฏฺฐิเมว ปจฺจเวกฺขติฯ **อฏฺฐิอารมฺมณา ทิพฺพจกฺขุปาทกชฺฌานสมาปตฺตี**ติ วุตฺตนเยน อฏฺฐิอารมฺมณา ทิพฺพจกฺขุอธิฏฺฐานา ปฐมชฺฌานสมาปตฺติฯ โย หิ ภิกฺขุ อาโลกกสิเณ จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา อธิคตทิพฺพจกฺขุญาโณ หุตฺวา สวิญฺญาณเก กาเย อฏฺฐึ ปริคฺคเหตฺวา ตตฺถ ปฏิกฺกูลมนสิการวเสน ปฐมํ ฌานํ นิพฺพเตฺตติ, ตสฺสายํ ปฐมชฺฌานสมาปตฺติ **ทุติยา ทสฺสนสมาปตฺติ**ฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อฏฺฐิ อฏฺฐี’’ติอาทิฯ โย ปเนตฺถ ปาฬิยํ ทฺวตฺตึสาการมนสิกาโร วุโตฺต, โส มคฺคโสธนวเสน วุโตฺตฯ ตตฺถ วา กตปริจยสฺส สุเขเนว วุตฺตนยา อฏฺฐิปจฺจเวกฺขณา สมิชฺฌตีติฯ เตเนวตฺถ ‘‘อิมํ เจวา’’ติ **“อติกฺกมฺม จา”**ติ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถ วุโตฺตฯ **ตํ ฌาน**นฺติ ยถาวุตฺตํ ปฐมชฺฌานํฯ **อยน**ฺติ อยํ สกทาคามิผลสมาปตฺติ ฯ สาติสยํ จตุสจฺจทสฺสนาคมนโต ปริยาเยน วินา มุขฺยา **ทุติยา ทสฺสนสมาปตฺติฯ ยาว ตติยมคฺคา วตฺตตีติ อาห** ‘‘ขีณาสวสฺส วเสน จตฺตฺถา ทสฺสนสมาปตฺติ กถิตา’’ติฯ

ปาฬิยํ **ปุริสสฺส จา**ติ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเก, เตน ยถาวุตฺตสมาปตฺติทฺวยโต วุจฺจมานํเยว อิมสฺส วิเสสํ โชเตติฯ อวิเจฺฉเทน ปวตฺติยา โสตสทิสตาย วิญฺญาณเมว **วิญฺญาณโสตํ,** ตเทตํ วิญฺญาณํ ปุริมโต อนนฺตรปจฺจยํ ลภิตฺวา ปจฺฉิมสฺส อนนฺตรปจฺจโย หุตฺวา ปวตฺตตีติ อยํ อสฺส โสตาคตตาย โสตสทิสตา, ตสฺมา ปชานิตพฺพภาเวน วุตฺตํ เอกเมว เจตฺถ วิญฺญาณํ , ตสฺมา อฏฺฐกถายํ **“วิญฺญาณโสตนฺติ วิญฺญาณเมวา”**ติ วุตฺตํฯ **ทุภโตปิ อาเคหิ**ติ โอรภาคปรภาเคหิฯ อิธโลโก หิสฺส โอรภาโค, ปรโลโก ปรภาโค ทฺวินฺนมฺปิ วเสเนตํ สมฺพนฺธนฺติฯ เตนาห **“อิธโลเก ปติฏฺฐิต”**นฺติอาทิฯ วิญฺญาณสฺส ขเณ ขเณ ภิชฺชนฺตสฺส กามํ นตฺถิ กสฺสจิ

ปติฎฺฐิตตา, ตณฺหาวเสน ปน ตํ ‘‘ปติฎฺฐิต’’นฺติ วุจฺจตีติ อาห **‘‘ฉนฺทราควเสนา’’**ติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘กพฬีการเร เจ ภิกฺขเว อาหาเร อตฺถิ ราโค, อตฺถิ นนฺที, อตฺถิ ตณฺหา, ปติฎฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรุฬฺหํฯ ยตฺถ ปติฎฺฐิตํ วิญฺญาณํ วิรุฬฺหํ…เป.… อตฺถิ ตตฺถ อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๖๔; กถา. ๒๙๖; มหานิ. ๗)ฯ

กมฺมนฺติ กุสลากุสลกมฺมํ, อุปโยควจนเมตํฯ **กมฺมโต อุปคจฺฉนฺต**นฺติ กมฺมภาเวน อุปคจฺฉนฺตํ, วิญฺญาณนฺติ อธิปฺปาโยฯ อภิสงฺขารวิญฺญาณญฺหิ เยน กมฺมุนา สหคตํ, อญฺญทตฺถุ ตพฺภาวเมว อุปคตํ หุตฺวา ปวตฺตติฯ **อิธโลเก ปติฎฺฐิตํ นาม** อิธ กตูปจิตกมฺมภาวูปคมนโตฯ **กมฺมภวํ อากฑฺฒนฺต**นฺติ กมฺมวิญฺญาณํ อตฺตนา สมฺปยุตฺตกมฺมํ ชวาเปตฺวา ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตเนน ตทภิมุขํ อากฑฺฒนฺตํฯ เตเนว ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตนสามตฺถิเยน **ปรโลเก ปติฎฺฐิตํ นาม** อตฺตโน ผลสฺส ตตฺถ ปติฎฺฐาปเนนฯ เกจิ ปน ‘‘อภิสงฺขารวิญฺญาณํ ปรโต วิปากํ ทาตุํ อสมตฺถํ อิธโลเก ปติฎฺฐิตํ นาม, ทาตุํ สมตฺถํ ปน ปรโลเก ปติฎฺฐิตํ นามา’’ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ ‘‘อุภยโต อโพฺพจฺฉินฺน’’นฺติ วุตฺตตฺตาฯ ยญฺจ เตหิ ‘‘ปรโลเก ปติฎฺฐิต’’นฺติ วุตฺตํ, ตํ อิธโลเกปิ ปติฎฺฐิตเมวฯ น หิ ตสฺส อิธโลเก ปติฎฺฐิตภาเวน วินา ปรโลเก ปติฎฺฐิตภาโว สมฺภวติฯ **เสกฺขปุถุชฺชนานํ เจโตปริยญาณ**นฺติ เสกฺขานํ , ปุถุชฺชนานญฺจ เจตโส ปริจฺฉินฺทนกญาณํฯ **กถิตํ** ปริจฺฉินฺทิตพฺพสฺส เจตโส ฉนฺทราควเสน ปติฎฺฐิตภาวโชตนโตฯ

จตุตฺถาย ทสฺสนสมาปตฺติยา ตติยทสฺสนสมาปตฺติยํ วุตฺตปฺปฏิเกฺขเปน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปุริมานํ ทฺวินฺนํ สมาปตฺตีนํ ปุเพฺพ สมถวเสน อตฺถสฺส วุตฺตตฺตา อิทานิ วิปสฺสนาวเสน ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิจฺจลเมว** ปุเพฺพ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส อปเนตพฺพโตฯ อตฺถนฺตรตฺถตาย ทสฺสิยมานาย ปทํ จลิตํ นาม โหติฯ **อปโร นโย**ติ เอตฺถ ปฐมชฺฌานสฺส ปฐมทสฺสนสมาปตฺติภาเว อปุพฺพํ นตฺถิฯ **ทุติยชฺฌานํ ทุติยา**ติ เอตฺถ ปน ‘‘อฎฺฐิกวณฺณกสิณวเสน ปฏิลทฺธทุติยชฺฌานํ ทุติยา ทสฺสนสมาปตฺตี’’ติ วทนฺติ, ตติยชฺฌานมฺปิ ตเถว ปฏิลทฺธํฯ ทสฺสนสมาปตฺติภาโว ปน โย ภิกฺขุ อาโลกกสิเณ จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา อธิคตทิพฺพจกฺขุโก หุตฺวา สวิญฺญาณเก อฎฺฐึ ปริคฺคเหตฺวา ตตฺถ วณฺณกสิณวเสน เหฎฺฐิมานิ ตีณิ ฌานานิ นิพฺพเตฺตติ, ตสฺสฯ **ตติยชฺฌานํ ตติยา** ทสฺสนสมาปตฺติ อธิฎฺฐานภูตสฺส ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส วเสนฯ **จตุตฺถชฺฌานํ จตุตฺถา**ติ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา อธิคตทิพฺพจกฺขุญาณสฺส ตํ จตุตฺถชฺฌานํ จตุตฺถา ทสฺสนสมาปตฺติฯ อิธาปิ เสกฺขปุถุชฺชนานํ เจตโส ปริจฺฉินฺทเนน ตติยา ทสฺสนสมาปตฺติ, อรหโต จิตฺตสฺส ปริจฺฉินฺทเนน จตุตฺถา ทสฺสนสมาปตฺติ เวทิตพฺพาฯ เอวเญฺหสา อตฺถวณฺณนา ปาฬิยา สํสเนฺทยฺยฯ **‘‘ปฐมมโคฺค’’**ติอาทีสุ อฎฺฐิอารมฺมณปฐมชฺฌานปาทโก **ปฐมมโคฺค ปฐมา ทสฺสนสมาปตฺติฯ** อฎฺฐิอารมฺมณทุติยชฺฌานปาทโก **ทุติยมโคฺค ทุติยา** ทสฺสนสมาปตฺติฯ ปรจิตฺตญาณสหคตา จตุตฺถชฺฌานปาทกา **ตติยจตุตฺถมคฺคา ตติยจตุตฺถทสฺสนสมาปตฺติโย**ติ ฯ ปุริสสฺส วิญฺญาณปชานนํ ปเนตฺถ อสโมฺมหวเสน ทฎฺฐพฺพํฯ

ปุคฺคลปณฺณตฺติเทสนาวณฺณนา

๑๕๐. **ปุคฺคลปณฺณตฺตีสู**ติ ปุคฺคลานํ ปญฺญาปเนสุฯ คุณวิเสสวเสน อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต ฐปเนสุฯ **โลกโวหารวเสนา**ติ โลกสมฺมุติวเสนฯ โลกโวหาโร เหส, ยทิทํ ‘‘สโตฺต

ปุคฺคโล’’ติอาทิฯ รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย **สโตฺตฯ** ตสฺส ตสฺส สตฺตนิกายสฺส ปูรณโต คลนโต, มรณวเสน ปตนโต จ **ปุคฺคโลฯ** สนฺตติยา นยนโต **นโรฯ** อตฺตภาวสฺส โปสนโต **โปโสฯ เอวํ ปญฺญาเปตพฺพาสุ** โวหริตพฺพาสุฯ ‘‘สพฺพเมตํ ปุคฺคโล’’ติ อิมิสฺสา สาธารณปญฺญตฺติยา วิภาวนวเสน วุตฺตํ, น อิธาธิเปฺปตอสาธารณปญฺญตฺติยา, ตสฺมา **โลกปญฺญตฺตีสูติ** สตฺตโลกคตปญฺญตฺตีสุฯ **อนุตฺตโร โหติ** อนญฺญสาธารณตฺตา ตสฺส ปญฺญาปนสฺสฯ

ทฺวีหิ ภาเคหีติ การเณ, นิสฺสเกฺก เจตํ ปุถุวจนํ, อาวุตฺติอาทิวเสน จายมโตฺถ เวทิตโพฺพติ อาห **‘‘อรูปสมาปตฺติยา’’**ติอาทิ, เอเตน ‘‘สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน, มเคฺคน สมุเจฺฉทวิโมเกฺขน วิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ เอวํ ปวโตฺต **ติปิฏกจูฬนาคเตฺถรวาโท,** ‘‘นามกายโต, รูปกายโต จ วิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ เอวํ ปวโตฺต **ติปิฏกมหาธมฺมรกฺขิตเตฺถรวาโท,** ‘‘สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน เอกวารํ วิมุโตฺตว มเคฺคน สมุเจฺฉทวิโมเกฺขน เอกวารํ วิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ เอวํ ปวโตฺต **ติปิฏกจูฬาภยเตฺถรวาโท** จาติ อิเมสํ ติณฺณมฺปิ เถรวาทานํ เอกชฺฌํ สงฺคโห กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิมุโตฺตติ** กิเลเสหิ วิมุโตฺต, กิเลสวิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทเนหิ วา กายทฺวยโต วิมุโตฺตติ อโตฺถฯ **อรูปสมาปตฺตีนนฺติ** นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **อรหตฺตปฺปตฺตอนาคามิโนติ** ภูตปุพฺพคติยา วุตฺตํฯ น หิ อรหตฺตปฺปโตฺต อนาคามี นาม โหติฯ **ปาฬีติ** ปุคฺคลปญฺญตฺติปาฬิฯ **อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวาติ** อฏฺฐ สมาปตฺติโย สหชาตนามกาเยน ปฏิลภิตฺวาฯ **ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตีติ** วิปสฺสนาปญฺญาย สงฺขารคตํ, มคฺคปญฺญาย จตฺตาริ สจฺจานิ ปสฺสิตฺวา จตฺตาโรปิ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติฯ **ทิสฺวาติ** ทสฺสนเหตุฯ น หิ อาสเว ปญฺญาย ปสฺสนฺติ, ทสฺสนการณา ปน ปริกฺขีณา ‘‘ทิสฺวา ปริกฺขีณา’’ติ วุตฺตา ทสฺสนายตฺตปริกฺขีณตฺตาฯ เอวญฺหิ ทสฺสนํ อาสวานํ ขยสฺส ปุริมกิริยาภาเวน วุตฺตํฯ

ปญฺญาย วิเสสโต **มุโตฺตติ ปญฺญาวิมุโตฺต** อนวเสสโต อาสวานํ ปริกฺขีณตฺตาฯ **อฏฺฐ วิโมกฺขปฏิเกฺขปวเสเนว,** น ตเทกเทสภูตรูปชฺฌานปฏิเกฺขปวเสนฯ เอวญฺหิ อรูปชฺฌาเนกเทสาภาเวปิ อฏฺฐวิโมกฺขปฏิเกฺขโป น โหตีติ สิทฺธํ โหติฯ อรูปาวจรชฺฌาเนสุ หิ เอกสฺมิมฺปิ สติ อุภโตภาควิมุโตฺตเยว นาม โหติ, น ปญฺญาวิมุโตฺตติฯ

ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิกโรตีติ ผุฏฺฐานํ อโนฺต **ผุฏฺฐโนฺต,** ผุฏฺฐานํ อรูปชฺฌานานํ อนนฺตโร กาโลติ อธิปฺปาโย, อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํ, ผุฏฺฐานนฺตรกาลเมว สจฺฉิกาตพฺพํ, สจฺฉิกโต สจฺฉิกรณูปาเยนาติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **‘‘โส ฌานผสฺส’’**นฺติอาทิฯ **เอกเจฺจ อาสวาติ** เหฏฺฐิมมคฺคตฺตยวชฺฌา อาสวาฯ โย หิ อรูปชฺฌาเนน รูปกายโต, นามกาเยกเทสโต จ วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน วิมุโตฺต, เตน นิโรธสงฺขาโต วิโมโกฺข อาโลจิโต ปกาสิโต วิย โหติ, น ปน กาเยน สจฺฉิกโตฯ นิโรธํ ปน อารมฺมณํ กตฺวา เอกเจฺจสุ อาสเวสุ เขปิเตสุ เตน สจฺฉิกโต โหติ, ตสฺมา โส สจฺฉิกาตพฺพํ นิโรธํ ยถาโลจิตํ นามกาเยน สจฺฉิกโรตีติ **กายสกฺขีติ** วุจฺจติ, น ตุ วิมุโตฺตติ เอกจฺจานํ อาสวานํ อปริกฺขีณตฺตาฯ

ทิฏฺฐนฺตํ ปโตฺตติ ทสฺสนสงฺขาตสฺส โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส อนนฺตรํ ปโตฺตติ อโตฺถฯ ‘‘ทิฏฺฐตฺตา ปโตฺต’’ติปิ ปาโฐ, เตน จตุสจฺจทสฺสนสงฺขาตาย ทิฏฺฐิยา นิโรธสฺส ปตฺตตํ ทีเปติฯ เตนาห **‘‘ทุกฺขา สงฺขารา’’**ติอาทิฯ ปฐมผลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคมคฺคา ทิฏฺฐิปฺปโตฺตติ อาห **‘‘เอโสปิ กายสกฺขี วิย ฉพฺพิโธ โหตี’’**ติฯ **อิทํ ทุกฺขนฺติ** ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต อุทฺธํ ทุกฺข’’นฺติ **ยถาภูตํ ปชานาติฯ** ยสฺมา อิทํ ยาถาวสรสโต ปชานาติ, ปชานโนฺต จ ฐเปตฺวา ตณฺหํ ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ ‘‘ทุกฺขสจฺจ’’นฺติ ปชานาติฯ ตณฺหํ ปน อิทํ ทุกฺขํ อิโต

สมุเทติ, ตสฺมา **“อยํ ทุกฺขสมุทโย”ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ** ยสฺมา อิทํ ทุกฺขญฺจ สมุทโย จ นิพฺพานํ ปตฺวา นิรุชฺฌนฺติ วูปสมนฺติ อปฺปวตฺตึ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา ตํ **“อยํ ทุกฺขนิโรโธ”ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ** อริโย ปน อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ตํ ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉติ, เตน ตํ **“อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา”ติ ยถาภูตํ ปชานาติฯ** เอตฺตาวตา นานกฺขเณ สจฺจววตฺถานํ ทสฺสิตํฯ อิทานิ ตํ เอกกฺขเณ ทเสฺสตุํ **“ตถาคตปฺปเวทิตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตถาคตปฺปเวทิตา**ติ ตถาคเตน โพธิมณฺฑเ ปฏิวิทฺธา วิทิตา ปากฏา กตาฯ **ธมฺมา**ติ จตุสจฺจธมฺมาฯ **โวทิฏฺฐา โหนฺตี**ติ สุทิฏฺฐา โหนฺติฯ **โวจริตา**ติ สุจริตา, เตสุ เตน ปญฺญา สุฏฺฐุ จราปิตาติ อโตฺถฯ **อยนฺ**ติ อยํ เอว รูโป **ปุคฺคโล “ทิฏฺฐิปฺปโตฺต”ติ วุจฺจติฯ**

สทฺธาย วิมุโตฺตติ สทฺทหนวเสน วิมุโตฺต, เอเตน สพฺพถา อวิมุตฺตสฺสปิ สทฺธามเตฺตน วิมุตฺตภาวํ ทเสฺสติฯ **สทฺธาวิมุโตฺต**ติ วา สทฺธาย อธิมุโตฺตติ อโตฺถฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ กายสกฺขิมฺหิ วุตฺตนเยเนวฯ **โน จ โข ยถา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺสา**ติ ยถา ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส อาสวา ปริกฺขีณา, น เอวํ สทฺธาย วิมุตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ กึ ปน เนสํ กิเลสปฺปหาเน นานตฺตํ อตฺถีติ? นตฺถิฯ อถ กสฺมา สทฺธาวิมุโตฺต ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาตีติ? อาคมนียนานเตฺตนฯ ทิฏฺฐิปฺปโตฺต หิ อาคมนมฺหิ กิเลเส วิกฺขเมฺภโนฺต อปฺปทุเกฺขน, อกิลมโนฺต จ สโกฺกติ วิกฺขเมฺภตุํ, สทฺธาวิมุโตฺต ทุเกฺขน กิลมโนฺต วิกฺขเมฺภติ, ตสฺมา ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาติฯ เตนาห **“เอเตสุ หี”**ติ อาทิฯ

อารมฺมณํ ยาถาวโต ธาเรติ อวธาเรตีติ **ธโมฺม,** ปญฺญาฯ **ปญฺญาปุพฺพงฺคมนฺ**ติ ปญฺญาปธานํฯ ปญฺญํ วาเหตีติ **ปญฺญาวาหี,** ปญฺญํ สาติสยํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ ปญฺญา วา อิมํ ปุคฺคลํ วาเหติ, นิพฺพานาภิมุขํ คเมตีติ อโตฺถฯ **สทฺธานุสารินิเทฺทเส**ปิ เอเสว นโยฯ

ตสฺมาติ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๗๗๐, ๗๗๖) วุตฺตตฺตา, ตโต เอว วิสุทฺธิมเคฺค, ตํสํวณฺณนาสุ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๒.๗๗๖) วุตฺตนเยเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ปธานเทสนาวณฺณนา

๑๕๑. **ปทหนวเสนา**ติ ภาวนานุโยควเสนฯ **สตฺต โพชฺฌงฺคา ปธานาติ วุตฺตา** วิเวกนิสฺสิตาทิภาเวน ปทหิตพฺพโต ภาเวตพฺพโตฯ

ปฏิปทาเทสนาวณฺณนา

๑๕๒. **ทุเกฺขน กสิเรน สมาธึ อุปฺปาเทนฺตสฺสา**ติ ปุพฺพภาเค อาคมนกาเล กิเจฺฉน ทุเกฺขน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิลมนฺตสฺส กิเลเส วิกฺขเมฺภตฺวา โลกุตฺตรสมาธึ อุปฺปาเทนฺตสฺสฯ **ทนฺธํ ตํ ฐานํ อภิชานนฺตสฺสา**ติ วิกฺขมฺภิเตสุ กิเลเสสุ วิปสฺสนาปริวาเส จิรํ วสิตฺวา ตํ โลกุตฺตรสมาธิสงฺขาตํ ฐานํ ทนฺธํ สณิกํ อภิชานนฺตสฺส ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส, สจฺฉิกโรนฺตสฺส ปาปุณนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ ยา เอสา เอวํ อุปฺปชฺชติ, อยํ กิเลสวิกฺขมฺภนปฏิปทาย ทุกฺขตฺตา, วิปสฺสนาปริวาสปญฺญาย จ ทนฺธตฺตา มคฺคกาเล เอกจิตฺตกฺขเณ อุปฺปนฺนาปิ **ปญฺญา** อาคมนวเสน ‘‘ทุกฺขปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา นามา’’ติ วุจฺจติฯ อุปริ ตีสุ ปเทสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ภสฺสสมาจาราทิเทสนาวณฺณนา

๑๕๓. ***ภสฺสสมาจาเร***ติ วจีสมาจาเรฯ **ฐิโต**ติ ยถารทฺธํ ตํ อวิเจฺฉทวเสน กเถนฺตฯ เตนาห “**กถามคฺคํ อนุปจฺฉินฺทิตฺวา กเถนฺต**”ติฯ **มุสาวาทูปสญฺหิต**นฺติ อนฺตรนฺตรา ปวเตฺตน มุสาวาเทน อุปสํหิตํฯ **วิภูติ** วุจฺจติ วิสฺภาโว, ตตฺถ นิยุตฺตนฺติ เวภูติกํ, ตเทว **เวภูติยํ,** เปสุญฺญํฯ เตนาห “**เภทกรวาจ**”นฺติฯ กรณุตฺตริยลกฺขณโต สารมฺภโต ชาตาติ **สารมฺภชาฯ** ตสฺสา ปวตฺติอาการทสฺสนตฺถํ “**ตฺวํ ทุสฺสีโล**”ติอาทิ วุตฺตํฯ พหิทฺธากถา อมนาปา, มนาปาปิ ปรสฺส จิตฺตวิฆาตาวหตฺตา กรณุตฺตริยปกฺขิยเมวาติ ทเสฺสนฺโต “**ตุยฺห**”นฺติอาทิมาหฯ **วิเกฺขปกถาปวตฺตน**นฺติ วิเกฺขปกถาวเสน ปวตฺตํฯ **ชยปุเรกฺขาโร หุตฺวา**ติ อตฺตโน ชยํ ปุรกฺขตฺวาฯ ยํ กิญฺจิ น ภาสตีติ โยชนาฯ “**มนฺตา”ติ วุจฺจติ ปญฺญา,** มนฺตนํ ชานนนฺติ กตฺวาฯ “**มนฺตา**”ติ อิทํ ‘‘มเนฺตตฺวา’’ติ อิมินา สมานตฺถํ นิปาตปทนฺติ อาห “**อุปปริกฺขิตฺวา**”ติฯ **ยุตฺตกถเมวา**ติ อตฺตโน, สุณนฺตสฺส จ ยุตฺตรูปเมว กถํฯ **หทเย นิทหิตพฺพยุตฺต**นฺติ อตฺถสมฺปตฺติยา, พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา อตฺถเวทาทิปฏิลาภนิมิตฺตตฺตา จิเตฺต ฐเปตพฺพํ, วิมุตฺตายตนภาเวน มนสิ กาตพฺพนฺติ อโตฺถฯ สพฺพงฺคสมฺปนฺนาปิ วาจา อกาเล ภาสิตา อภาชเน ภาสิตา วิย น อตฺถาวหาติ อาห “**ยุตฺตปตฺตกาเลนา**”ติฯ อยญฺจ จตุรงฺคสมนฺนาคตา สุภาสิตวาจา สจฺจสโมฺพธาวหาทิตาย สตฺตานํ มหิทฺธิกา มหานิสํสาติ ทเสฺสตุํ “**เอวํ ภาสิตา หิ**”ติอาทิ วุตฺตํฯ

สีลาจาเรติ สีเล จ อาจาเร จ ปริสุทฺธสีเล เจว ปริสุทฺธมโนสมาจาเร จฯ **ฐิโต**ติ ปติฏฺฐหโนฺตฯ สจฺจํ เอตสฺส อตฺถีติ **สโจฺจ**ติ อาห “**สจฺจกโถ**”ติฯ เอส นโย **สโทฺธ**ติ เอตฺถาปิฯ เตนาห “**สทฺธาสมฺปโนฺน**”ติฯ ‘‘นนุ จ เหฎฺฐา สจฺจํ กถิตเมวา’’ติ กสฺมา วุตฺตํ? เหฎฺฐา หิ วจีสมาจารํ กเถเนฺตน สจฺจํ กถิตํ, ปฏิปกฺขปฏิเกฺขปวเสน อิธ สีลํ กเถเนฺตน ตํ ปริปุณฺณํ กตฺวา ทเสฺสตุํ สจฺจํ สรูเปเนว กถิตํฯ ‘‘ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย อารพฺภนฺตรเณฺจตํ, ตถาปิ สจฺจํ วตฺวา อนนฺตรเมว สจฺจสฺส กถนํ ปุนรุตฺตํ โหตีติ ปรสฺส โจทนาวสโร มา โหตู’’ติ ตตฺถ ปริหารํ ทาตุกาโม “**อิธ กสฺมา ปุน วุตฺต**”นฺติ อาหฯ **เหฎฺฐา วาจาสจฺจํ กถิตํ** จตุรงฺคสมนฺนาคตํ สุภาสิตวาจํ ทเสฺสเนฺตนฯ **อนฺตมโส...เป.... ทเสฺสตุํ อิธ วุตฺตํ** ‘‘เอวํ สีลํ สุปริสุทฺธํ โหตี’’ติฯ อิมสฺมิํ ปนเตฺถ ‘‘เอวํ ปริตฺตกํ โข, ราหุล, เตสํ สามญฺญํ, เยสํ นตฺถิ สมฺปชานมุสาวาเท ลชฺชา’’ติอาทิ นยปฺปวตฺตํ **ราหุโลวาทสุตฺตํ** ทเสฺสตพฺพํฯ

คุตฺตา สติกวาเฏน ปิทหิตา ทฺวารา เอเตนาติ **คุตฺตทฺวาโร**ติ อาห “**ฉสุ อินฺทฺริเยสู**”ติ อาทิ ฯ ปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภควิสฺสชฺชนวเสน โภชเน มตฺตํ ชานาตีติ **โภชเน มตฺตญฺญูฯ สม**นฺติ อวิสมํฯ สมจาริตา หิ กายวิสมาทีนิ ปหาย กายสมาทิปูรณํฯ **นิสชฺชายา**ติ เอเตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, เตน ‘‘อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตี’’ติ เอวมาทิํ สงฺคณฺหาติฯ ภาวนาย จิตฺตปริโสธนญฺหิ ชาคริยานุโยโค, น นิทฺทาวิโนทนมตฺตํฯ **นิตฺตนฺที**ติ วิคตถินมิโทฺธฯ สา ปน นิตฺตนฺทิตา กายาลสิยวิคมเน ปากฎา โหตีติ วุตฺตํ “**กายาลสิยวิรหิโต**”ติฯ “**อารทฺธวีริโย**”ติ อิมินา ทุวิโธปิ วีริยารโมฺภ คหิโตติ ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ “**กายิกวีริเยนาปี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ สงฺคมฺม คณวิหาโร สหวาโส **สงฺคณิกา,** สา ปน กิเลเสหิปิ เอวํ โหตีติ ตโต วิเสเสตุํ “**คณสงฺคณิก**”นฺติ วุตฺตํฯ คเณน สงฺคณิกํ คณสงฺคณิกนฺติฯ **อารมฺภวตฺถุวเสนา**ติ อนธิคตวิเสสาธิคมการณวเสน **เอกวิหารี,** น เกวลํ เอกีภาววเสนฯ **กิเลสสงฺคณิก**นฺติ กิเลสสหิตจิตฺตตํฯ **ยถา ตถา**ติ วิปสฺสนาวเสน, ปฏิสงฺขานวเสน วาฯ สมถวเสน **อารมฺมณูปนิชฺฌานํฯ** วิปสฺสนาวเสน **ลกฺขณูปนิชฺฌานํฯ**

กลฺยาณปฏิภาโนติ สุนฺทรปฏิภาโน, สา ปนสฺส ปฏิภานสมฺปทา วจนจาตุริยสหิตาว อิจฺฉิตาติ อาห “**วากฺกรณ...เป.... สมฺปโนฺน จา**”ติฯ ‘‘ปฏิภาน’’นฺติ หิ ญาณมฺปิ วุจฺจติ

ญาณสฺส อุปฏฺฐิตวจนมฺปิฯ ตตฺถ อตฺถยุตฺตํ การณยุตฺตํ ปฏิภานมสฺสาติ **ยุตฺตปฏิภาโน**ฯ ปุจฺฉิตานนฺตรเมว สีฆํ พฺยากาตุํ อสมตฺถตาย โน มุตฺตปฏิภานํ อสฺสาติ **โน มุตฺตปฏิภาโน**ฯ อิธ ปน วิกิณฺณวาโจ มุตฺตปฏิภาโน อธิเปฺปโตติ อธิปฺปาเยน **“สีลสมาจารสุมิณฺหิ ฐิตภิกฺขุ มุตฺตปฏิภาโน น โหตี”**ติ วุตฺตํฯ **คมนสมตฺถายา**ติ อสฺสุตํ ธมฺมํ คเมตุํ สมตฺถายฯ **ธารณสมตฺถายา**ติ สาติสยํ สติวีริยสหิตตาย ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ ธาเรตุํ สมตฺถายฯ มุนนโต อนุมินนโต **มุตีติ** อนุมาน **ปญฺญาย นามํ**ฯ **ตีหิ ปเทหี**ติ ‘‘คติมา ธิติมา มุติมา’’ติ ตีหิ ปเทหิฯ **เหฏฺฐา**ติ เหฏฺฐา ‘‘อารทฺธวีริโย’’ติ วุตฺตฏฺฐาเนฯ **อิธา**ติ ‘‘ธิติมา’’ติ วุตฺตฏฺฐาเนฯ วีริยมฺปิ เหฏฺฐา คุณภูตํ คหิตนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ **เหฏฺฐา**ติ ‘‘ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺต, ฌายี’’ติ เอตฺถ **วิปสฺสนาปญฺญา กถิตา**ฯ **อิธา**ติ ‘‘ธิติมา มุติมา’’ติ เอตฺถ **พุทฺธวจนคณฺหนปญฺญา** กถิตา กรณปุพฺพาปรโกสลฺลปญฺญาทีปนโตฯ กิเลสกาโมปิ วตฺถุกาโม วิย ยถาปวโตฺต อสฺสาทียตีติ วุตฺตํ **“วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ อคิโทฺธ”**ติฯ

อนุสาสนวิธาเทสนาทิวณฺณนา

๑๕๔. **อตฺตโน อุปายมนสิกาเรนา**ติ อตฺตนิ สมฺภูเตน ปถมนสิกาเรน ภาวนามนสิกาเรนฯ **ปฏิปชฺชมาโน**ติ วิสุทฺธึ ปฏิปชฺชมาโนฯ

๑๕๕. **กิเลสวิมุตฺติญาเณ**ติ กิเลสปฺปหานชานเนฯ

๑๕๖. **ปริยาทิยมาโน**ติ ปริจฺฉิชฺช คณฺหโนฺตติ อโตฺถฯ **สุทฺธกฺขเนฺธเยว อนุสฺสรติ** นามโคตฺตํ ปริยาทิยิตุํ อสโกฺกโนฺตฯ วุตฺตเมวตฺถํ วิวริตุํ **“เอโก หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สโกฺกติ** ปริยาทิยิตุํฯ **อสโกฺกนฺตสฺส วเสน คหิตํ,** ‘‘อมุตฺราสึ เอวํนาโม’’ติอาทิ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อสโกฺกนฺตสฺสา**ติ จ อาโรหเน อสโกฺกนฺตสฺส, โอโรหเน ปน ญาณสฺส ถิรภูตตฺตาฯ เตนาห **“สุทฺธกฺขเนฺธเยว อนุสฺสรโนฺต”**ติอาทิฯ **เอต**นฺติ ปุพฺพาปรวิโรธํฯ **น สลฺลเกฺขสิ** ทิฏฺฐาภินิเวเสน กุณฺฐญาณตฺตาฯ เตนาห **“ทิฏฺฐิคติกตฺตา”**ติฯ **ฐาน**นฺติ เอกสฺมึ ปเกฺข อวฏฺฐานํฯ **นิยโม**ติ วาทนิยโม ปฏินิยตวาทตาฯ เตนาห **“อิมํ คเหตฺวา”**ติอาทิฯ

๑๕๗. **ปิณฺฑคณนายา**ติ ‘‘เอกํ เทฺว’’ติอาทินา อคเณตฺวา สงฺกลนปทุปฺปาทนาทินา ปิณฺฑนวเสน คณนายฯ **อจฺฉิทฺทกวเสนา**ติ อวิจฺฉินฺทกคณนาวเสน คณนา กมคณนํ มุญฺจิตฺวา ‘‘อิมสฺมึ รุเกฺข เอตฺตกานิ ปณฺณานี’’ติ วา ‘‘อิมสฺมึ ชลาสเย เอตฺตกานิ อุทกาฬฺหกานี’’ติ วา เอวํ คเณตพฺพสฺส เอกชฺฌมฺปิ ปิเณฺฑตฺวา คณนาฯ กมคณนา หิ อนฺตรนฺตรา วิจฺฉิชฺช ปวตฺติยา ปจฺฉินฺทิกาฯ สา ปเนสา คณนา สวนนฺตรํ อนเปกฺขิตฺวา มนสาว คเณตพฺพโต **“มโนคณนา”**ติปิ วุจฺจตีติ อาห **“มโนคณนายา”**ติฯ **ปิณฺฑคณนเมว ทเสฺสติ,** น วิภาคคณนํฯ **สงฺขาตุํ น สกฺกา** อเณฺณฺหิ อสเงฺขยฺยยาภาวโตฯ ปญฺญาปารมิยา ปูริตภาวํ ทเสฺสโนฺต อิตราสํ ปูรเณน วินา ตสฺสา ปูรณํ นตฺถีติ **“ทสนฺนํ ปารมีนํ ปูริตตฺตา”**ติ อาหฯ เตนาห **“สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา”**ติฯ **เอตฺตกนฺติ ทเสฺสถาติ ทีเปติ** เถโรฯ ยํ ปน ปาฬิยํ ‘‘สาการํ สอุเทฺทสํ อนุสฺสรตี’’ติ วุตฺตํ, ตํ ตสฺส อนุสฺสรณมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น อายุโน วสฺสาทิคณนาย ปริจฺฉินฺทนํ ตสฺส อวิสยภาวโตฯ

๑๕๘. **ตุมฺหากํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ เยว อนุตฺตรา** อนญฺญสาธารณตฺตาฯ อิทานิ ตสฺสา เทสนาย มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณสฺส วิย วิภาคาภาวํ ทเสฺสตุํ **“อตีตพุทฺธาปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิมินาปิ การเณนา**ติ อนุตฺตรภาเวน, อเญฺญหิ พุเทฺธหิ เอกสทิสภาเวน จฯ

๑๕๙. อาสวานํ อารมฺมณภาวูปคมเนน **สาสวาฯ** อุเปจฺจ อาธียนฺตีติ **อุปาธี,** โทสาโรปนานิ, สห อุปาธีหีติ **สอุปาธิกาฯ** อนริยิทฺธิยญฺหิ อตฺตโน จิตฺตโทเสน เอกเจฺจ อุปารมฺภํ ททนฺติ, สฺวายมโตฺถ **เกวฏฺฏสุเตฺตน** ทีเปตโพฺพฯ **โน "อริยา"ติ วุจฺจติ** สาสวภาวโตฯ นิโทฺทเสหิ ขีณาสเวหิ ปวเตฺตตพฺพโต **นิโทฺทสา** โทเสหิ สห อปฺปวตฺตนโตฯ ตโต เอว **อนุปารมฺภาฯ** อริยานํ อิทฺธีติ **อริยิทฺธีติ วุจฺจติฯ**

อปฺปฏิกฺกูลสญฺญีติ อิฏฺฐสญฺญี อิฏฺฐากาเรน ปวตฺตจิโตฺตฯ **ปฏิกฺกูเล**ติ อมนุเญฺญ อนิเฏฺฐ ฯ **ธาตุสญฺญ**นฺติ ''ธาตุโย''ติ สญฺญํฯ **อุปสํหรตี**ติ อุปเนติ ปวเตฺตติฯ **อนิฏฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมิ**นฺติ อนิเฏฺฐ สตฺตสญฺญิเต อารมฺมเณฯ **เมตฺตาย วา ผรตี**ติ เมตฺตํ หิเตสิตํ อุปสํหรโนฺต สพฺพตฺถกเมว ตํ ตตฺถ ผรติฯ **ธาตุโต วา อุปสํหรตี**ติ ธมฺมสภาวจิเนฺตเนน ธาตุโส, ปจฺจเวกฺขณาย ธาตุมนสิการํ วา ตตฺถ ปวเตฺตติฯ **อปฺปฏิกฺกูเล สเตฺต** ญาติมิตฺตาทิเก ยาถาวโต ธมฺมสภาวจิเนฺตเนน อนิจฺจสญฺญาย วิสภาคภูเต ''เกสาทิ อสุจิโกฏฺฐาสเมวา''ติ **อสุภสญฺญํ ผรติ** อสุภมนสิการํ ปวเตฺตติฯ **ฉฬงฺคุเปกฺขายา**ติ อิฏฺฐานิฏฺฐฉฬารมฺมณาปาเถ ปริสุทฺธปกติภาวาวิชหนลกฺขณาย ฉสุ ทฺวาเรสุ ปวตฺตนโต ''ฉฬงฺคุเปกฺขายา''ติ ลทฺธนามาย ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขายฯ

ตํ เทสนนฺติ ตํ ทฺวีสุ อิทฺธิวิธาสุ เทสนปฺปการํ เทสนาวิธึฯ **อเสสํ สกล**นฺติ อเสสํ นิรวเสสํ สมฺปุณฺณํ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานาติฯ **อเสสํ อภิชานโต** ตโต **อุตฺตริ อภิเญฺญยฺยํ นตฺถิฯ อิโต**ติ ภควโต อภิญฺญาตโตฯ **อโญฺญ** ปรมตฺถวเสน **ธโมฺม วา** ปญฺญตฺติวเสน **ปุคฺคโล วา อยํ นาม ยํ ภควา น ชานาตีติ อิทํ นตฺถิ** น อุปลพฺภติ สพฺพเสฺสว สมฺมเทว ตุเมฺหหิ อภิญฺญาตตฺตาฯ ทฺวีสุ **อิทฺธิวิธาสุ** อภิชานเน, เทสนายญฺจ **ภควโต อุตฺตริตโร นตฺถิฯ อิมินาปี**ติ **ปิ**-สโทฺท น เกวลํ วุตฺตตฺถสมุจฺจยโตฺถ, อถ โข อวุตฺตตฺถสมุจฺจยโตฺถปิ ทฏฺฐโพฺพฯ ยํ ตํ ภเนฺตติอาทินาปิ หิ ภควโต คุณทสฺสนํ ตเสฺสว ปสาทสฺส การณวิภาวนํฯ

อญฺญถาสตฺถุคุณทสฺสนาทิวณฺณนา

๑๖๐. ปุเพฺพ ''เอตทานุตฺตริยํ ภเนฺต''ติอาทินา ยถาวุตฺตพุทฺธคุณา ทสฺสิตา, ตโต อโญฺญ เอวายํ ปกาโร ''ยํ ตํ ภเนฺต''ติอาทินา อารโทฺธติ อาห **"อปเรนาปิ อากาเรนา"**ติฯ พุทฺธานํ สมฺมาสโมฺพธิยา สทฺทหนโต วิเสสโต **สทฺธา กุลปุตฺตา นาม โพธิสตฺตา,** มหาโพธิสตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ เต หิ มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย มหาโพธิยํ สตฺตา อาสตฺตา ลคฺคา นิยตภาวูปคมเนน เกนจิ อสํหาริยภาวโตฯ ยโต เนสํ น กญฺจิ ตตฺถ สทฺธาย อญฺญถตฺตํ โหติ, เอเตเนว เตสํ กมฺมผลํ สทฺธายปิ อญฺญถตฺตาภาโว ทีปิโต ทฏฺฐโพฺพฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อติสยวจนิจฺฉาวเสน, ''อนุปฺปตฺตํ ตํ ภควตา''ติ สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน จ วิสิฏฺฐวิสยํ ''สเทฺธน กุลปุเตฺตนา''ติ อิทํ ปทํ, ตสฺมาฯ โลกุตฺตรธมฺมสมธิคมมูลกตฺตา สพฺพพุทฺธคุณสมธิคมสฺส ''นว โลกุตฺตรธมฺมา''ติ วุตฺตํฯ **"อารทฺธวีริเยนา"ติอาทีสุ** สมาสปเทสุ **"วีริยํ ถาโม"ติอาทีนิ** อวยวปทานิฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปรกฺกมปทํ สงฺคณฺหาติ, น โธรยฺหปทํฯ น หิ ตํ วีริยเววจนํ, อถ โข วีริยวนฺตวาจกํฯ ธุราย นิยุโตฺตติ หิ **โธรโยฺหฯ** เตนาห ''ตํ ธุรํ วหนสมเตฺถน มหาปุริเสนา''ติฯ **ปคฺคหิตวีริเยนา**ติ อสิถิลวีริเยนฯ **ถิรวีริเยนา**ติ อุโสฺสฬฺหีภาวูปคมเนน ถิรภาวปฺปตฺตวีริเยนฯ **อสมธุเรหี**ติ อนญฺญสาธารณธุเรหิฯ ปเรสํ อสยฺหสหนา หิ โลกนาถาฯ **ตํ สพฺพํ** อจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยเภทํ พุทฺธานํ คุณชาตํฯ ปารมิตา, พุทฺธคุณา, เวเนยฺยสตฺตาติ ยสฺมา อิทํ ตยํ สเพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ สมานเมว, ตสฺมา อาห **"อตีตานาคต...เป.... อูโนนตฺถี"**ติฯ

กามสุขลฺลิกานุโยคนฺติ กามสุเข อลฺลีนา หุตฺวา อนุยุญฺชนํฯ **โก ชานาติ ปรโลกํ** ‘‘อตฺถี’’ติ, เอตฺถ ‘‘โก เอกวิสโยยํ อินฺทฺริยโคจโร’’ติ เอวํทิฏฺฐิ หุตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **สุโข**ติ อิโฏฺฐ สุขาวโหฯ **ปริพฺพาชิกายา**ติ ตาปสปริพฺพาชิกาย ตรุณิยาฯ **มุทุกายา**ติ สุขุมาลายฯ **โลมสายา**ติ ตรุณมุทุโลมวติยาฯ **โมฬิพนฺธาหี**ติ โมฬึ กตฺวา พนฺธเกสาหิฯ **ปริจาเรนฺตี**ติ อตฺตโน ปาริจาริกํ กโรนฺติ, อินฺทฺริยานิ วา ตตฺถ ปริโต จาเรนฺติฯ **ลามก**นฺติ ปฏิกิลิฏฺฐํฯ **คามวาสีนํ** พาลานํ **ธมฺมํ**ฯ ปุถุชฺชนานมิทนฺติ **โปถุชฺชนิกํ**ฯ ยถา ปน ตํ ‘‘ปุถุชฺชนานมิท’’นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุถุชฺชเนหิ เสวิตพฺพ’’**นฺติ อาหฯ อนริเยหิ เสวิตพฺพนฺติ วา **อนริยํ**ฯ ยสฺมา ปน นิโทฺทสโตฺถ อริยโตฺถ, ตสฺมา **‘‘อนริยนฺติ น นิโทฺทส’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อนตฺถสํยุตฺต**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิวิวิธวิปุลานตฺถสญฺหิตํฯ **อตฺตกิลมถานุโยค**นฺติ อตฺตโน กิลมถสฺส เขทนสฺส อนุยุญฺชนํฯ ทุกฺขํ เอตสฺส อตฺถีติ **ทุกฺขํ**ฯ ทุกฺขมนํ เอตสฺสาติ **ทุกฺขมํ**ฯ

อาภิเจตสิกานนฺติ **อภิเจโต** วุจฺจติ อภิกฺกนฺตํ วิสุทฺธํ จิตฺตํ, อธิจิตฺตํ วา, ตสฺมึ อภิเจตสิ ชาตานีติ อาภิเจตสิกานิ, อภิเจโตสนฺนิสฺสิตานิ วาฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราน**นฺติ ทิฏฺฐธเมฺม สุขวิหารานํ, **ทิฏฺฐธโมฺม** วุจฺจติ ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว, ตตฺถ สุขวิหารภูตานนฺติ อโตฺถ, รูปาวจรฌานานเมตํ อธิวจนํฯ ตานิ หิ อเปฺปตฺวา นิสินฺนา ฌายิโน อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว อสํกิลิฏฺฐํ เนกฺขมฺมสุขํ วินฺทนฺติ, ตสฺมา ‘‘ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานี’’ติ วุจฺจนฺตีติฯ **กถิตา** ‘‘ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร’’ติ สปฺปีติกตฺตา, โลกุตฺตรวิปากสุขุมสญฺหิตตฺตา จฯ **สห มเคฺคน วิปสฺสนาปาทกชฺฌานานํ** กถิตํ ‘‘จตฺตาโรเม จุนฺท สุขลฺลิกานุโยคา เอกนฺตนิพฺพิทายา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๑๘๔) **จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺตี**ติ จตุตฺถชฺฌานิกา ผลสมาปตฺติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารภาเวน กถิตาฯ จตฺตาริ รูปาวจรานิ **‘‘ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารชฺฌานานี’’**ติ **กถิตานี**ติ อโตฺถฯ **นิกามลาภี**ติ นิกาเมน ลาภี อตฺตโน อิจฺฉาวเสน ลาภีฯ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตุํ สมโตฺถติ อโตฺถ ฯ เตนาห **‘‘ยถากามลาภี’’**ติฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ สุเขเนว ปจฺจนีกธมฺมานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา สมาปชฺชิตุํ สมโตฺถฯ **อกสิรลาภี**ติ อกสิรานํ วิปุลานํ ลาภี, ยถาปริเจฺฉเทเนว วุฎฺฐาตุํ สมโตฺถฯ เอกโจฺจ หิ ลาภีเยว โหติ, น ปน สโกฺกติ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตุํฯ เอกโจฺจ ตถา สมาปชฺชิตุํ สโกฺกติ, ปาริพนฺธเก ปน กิเจฺฉน วิกฺขเมฺภติฯ เอกโจฺจ ตถา จ สมาปชฺชติ, ปาริพนฺธเก จ อกิเจฺฉเนว วิกฺขเมฺภติ , น สโกฺกติ นาฬิกยนฺตํ วิย ยถาปริเจฺฉเท วุฎฺฐาตุํฯ ภควา ปน สพฺพโส สมุจฺฉินฺนปาริพนฺธกตฺตา วสิภาวสฺส สมฺมเทว สมธิคตตฺตา สพฺพเมตํ สมฺมเทว สโกฺกติฯ

อนุโยคทานปฺปการวณฺณนา

๑๖๑. **ทสสหสฺสิโลกธาตุยา**ติ อิมาย โลกธาตุยา สทฺธึ อิมํ โลกธาตุํ ปริวาเรตฺวา ฐิตาย ทสสหสฺสิโลกธาตุยาฯ ชาติเขตฺตภาเวน หิ ตํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุยา’’ติ วุตฺตํ, ตตฺตกาย เอว ชาติเขตฺตภาโว ธมฺมตาวเสน เวทิตโพฺพฯ ‘‘ปริคฺคหวเสนา’’ติ เกจิฯ สเพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ ตตฺตกํ เอว ชาติเขตฺตํฯ ‘‘ตนฺนิวาสีนํเยว จ เทวานํ ธมฺมาภิสมโย’’ติ วทนฺติฯ ปกมฺปนเทวตูปสงฺกมนาทินา ชาตจกฺกวาเฬน สมานโยคกฺขมฏฺฐานํ **ชาติเขตฺตํ**ฯ สรเสเนว อาณาปวตฺตนฏฺฐานํ **อาณาเขตฺตํ**ฯ พุทฺธญาณสฺส วิสยภูตํ ฐานํ **วิสยเขตฺตํ**ฯ **โอกฺกมนาทีนํ** ฉนฺนเมว คหณํ นิทสฺสนมตฺตํ มหาภินีหาราทิกาเลปิ ตสฺส ปกมฺปนลพฺภนโตฯ **อาณาเขตฺตํ นาม,** ยํ เอกจฺจํ สํวฏฺฏติ, วิวฏฺฏติ จฯ **อาณา วตฺตติ** ตนฺนิวาสิเทวตานํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉเนน, ตญฺจ โข เกวลํ พุทฺธานํ อานุภาเวเนว, น อธิปฺปายวเสนฯ ‘‘ยาวตา ปน อากงฺขยฺยา’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๑) วจนโต ตโต ปรมฺปิ อาณา ปวเตฺตเยฺยวฯ

นุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถีติ ‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕) อิมิสฺสา โลกธาตุยา ฐตฺวา วทเนฺตน ภควตา, อิมสฺมิํเยว สุเตฺต ‘‘กิํ ปนาวุโส, สาริปุตฺต, อเตฺถตรหิ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ภควตา สมสโม สมฺโพธิย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๖๑) เอวํ ปุโฎฺฐ ‘‘อหํ ภเนฺต โนติ วเทยฺย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๖๑) วตฺวา ตสฺส การณํ ทเสฺสตุํ ‘‘อฎฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหเนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๖๑; ม. นิ. ๓.๑๒๙; อ. นิ. ๑.๒๗๗; เนตฺติ. ๕๗; มิ. ป. ๕.๑.๑) อิมํ สุตฺตํ ทเสฺสเนฺตน ธมฺมเสนาปตินา จ พุทฺธเขตฺตภูตํ อิมํ โลกธาตุํ ฐเปตฺวา อญฺญตฺถ อนุปฺปตฺติ วุตฺตา โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

เอกโตติ สห, เอกสฺมิํ กาเลติ อโตฺถฯ โส ปน กาโล กถํ ปริจฺฉิโนฺนติ? จริมภเว ปฎิสนฺธิคฺคหณโต ปฎฺฐาย ยาว ธาตุปรินิพฺพานนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถ โพธิปลฺลเงฺก’’**ติอาทิมาหฯ **นิสินฺนกาลโต ปฎฺฐายา**ติ ปฎิโลมกฺกเมน วทติฯ **เขตฺตปริคฺคโห กโตว** โหติ ‘‘อิทํ พุทฺธานํ ชาติเขตฺต’’นฺติฯ เกน ปน ปริคฺคโห กโต? อุปฺปชฺชมาเนน โพธิสเตฺตนฯ **ปรินิพฺพานโต ปฎฺฐายา**ติ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพานโต ปฎฺฐายฯ **เอตฺถนฺตเร**ติ จริมภเว โพธิสตฺตสฺส ปฎิสนฺธิคฺคหณํ, ธาตุปรินิพฺพานนฺติ อิเมหิ ทฺวีหิ ปริจฺฉิเนฺน เอตสฺมิํ อนฺตเรฯ

ติปิฎกอนฺตรธานกถาวณฺณนา

‘‘น นิวาริตา’’ติ วตฺวา ตตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตีณิ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปฎิปตฺติอนฺตรธาเนน สาสนสฺส โอสกฺกิตตฺตา อปรสฺส อุปฺปตฺติ ลทฺธาวสรา โหติฯ **ปฎิปทา**ติ ปฎิเวธาวหา ปุพฺพภาคปฎิปทาฯ

‘‘ปริยตฺติ ปมาณ’’นฺติ วตฺวา ตมตฺถํ โพธิสตฺตํ นิทสฺสนํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตยิทํ หีนํ นิทสฺสนํ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ นิยฺยานิกธมฺมสฺส หิ ฐิติํ ทเสฺสโนฺต อนิยฺยานิกธมฺมํ นิทเสฺสติฯ

มาติกาย อนฺตรหิตายาติ ‘‘โย ปน ภิกฺขู’’ติอาทิ (ปารา. ๓๙, ๔๔; ปาจิ. ๔๕) นยปฺปวตฺตาย สิกฺขาปทปาฬิมาติกาย อนฺตรหิตายฯ นิทานุเทฺทสสงฺขาเต ปาติโมเกฺข, ปพฺพชฺชาอุปสมฺปทากเมฺมสุ จ **สาสนํ ติฎฺฐติฯ** ยถา วา ปาติโมเกฺข ธรเนฺต เอว ปพฺพชฺชาอุปสมฺปทา จ, เอวํ สติ เอว ตทุภเย ปาติโมกฺขํ ตทุภยาภาเว ปาติโมกฺขาภาวโตฯ ตสฺมา ตยิทํ ตยํ สาสนสฺส ฐิติเหตูติ อาห **‘‘ปาติโมกฺขปพฺพชฺชาอุปสมฺปทาสุ ฐิตาสุ สาสนํ ติฎฺฐตี’’**ติฯ ยสฺมา วา อุปสมฺปทาธีนํ ปาติโมกฺขํ อนุปสมฺปนฺนสฺส อนิจฺฉิตตฺตา, อุปสมฺปทา จ ปพฺพชฺชาธีนา, ตสฺมา ปาติโมเกฺข, ตํ สิทฺธิยา สิทฺธาสุ ปพฺพชฺชุปสมฺปทาสุ จ สาสนํ ติฎฺฐติฯ **โอสกฺกิตํ นามา**ติ ปจฺฉิมกปฎิเวธสีลเภททฺวยํ เอกโต กตฺวา ตโต ปรํ วินฎฺฐํ นาม โหติ, ปจฺฉิมกปฎิเวธโต ปรํ ปฎิเวธสาสนํ, ปจฺฉิมกสีลเภทโต ปรํ ปฎิปตฺติสาสนํ วินฎฺฐํ นาม โหตีติ อโตฺถฯ

สาสนอนฺตรหิตวณฺณนา

เอเตน กามํ ‘‘สาสนฎฺฐิติยา ปริยตฺติ ปมาณ’’นฺติ วุตฺตํ, ปริยตฺติ ปน ปฎิปตฺติเหตุกาติ ปฎิปตฺติยา อสติ สา อปฺปติฎฺฐา โหติ ปฎิเวโธ วิย, ตสฺมา ปฎิปตฺติอนฺตรธานํ สาสโนสกฺกนสฺส วิเสสการณนฺติ ทเสฺสตฺวา ตยิทํ สาสโนสกฺกนํ ธาตุปรินิพฺพาโนสานนฺติ ทเสฺสตุํ

“**ตีณิ ปรินิพฺพานานี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **ธาตูนํ สนฺนิปาตนาทิ** พุทฺธานํ อธิฏฺฐาเนเนวาติ เวทิตพฺพํฯ

ตาติ รสฺมิโยฯ **การุญฺญ**นฺติ ปริเทวนการุญฺญํฯ ชมฺพุทีเป, ทีปนฺตเรสุ, เทวนาคพฺรหฺมโลเกสุ จ วิปฺปกิริตฺวา ฐิตานํ ธาตูนํ มหาโพธิปลฺลงฺกฏฺฐาเน เอกชฺฌํ สนฺนิปาตนํ, รสฺมิวิสฺสชฺชนํ, ตตฺถ เตโชธาตุยา อุฏฺฐานํ, เอกชาลิภาโว จาติ สพฺพเมตํ สตฺถุ อธิฏฺฐานวเสเนวาติ เวทิตพฺพํฯ

อนจฺฉริยตฺตาติ ทฺวีสุปิ อุปฺปชฺชมาเนสุ อจฺฉริยตฺตาภาวโทสโตติ อโตฺถฯ พุทฺธา นาม มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย เอกสทิสาติ เตสํ เทสนาปิ เอกรสา เอวาติ อาห “**เทสนาย จ วิเสสาภาวโต**”ติ, เอเตน จ อนจฺฉริยตฺตเมว สาเธติฯ “**วิวาทภาวโต**”ติ เอเตน วิวาทาภาวตฺถํ เทฺว เอกโต น อุปฺปชฺชนฺตีติ ทเสฺสติฯ

ตตฺถาติ มิลินฺทปเญฺห (มิ. ป. ๕.๑.๑)ฯ **เอกุเทฺทโส**ติ เอโก เอกวิโธ อภิโนฺน อุเทฺทโสฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

เอกํ เอว พุทฺธํ ธาเรตีติ **เอกพุทฺธธารณี,** เอเตน เอวํสภาวา เอเต พุทฺธคุณา, เยน ทุติยํ พุทฺธคุณํ ธาเรตุํ อสมตฺถา อยํ โลกธาตูติ ทเสฺสติฯ ปจฺจยวิเสสนิปฺผนฺนานญฺหิ ธมฺมานํ สภาววิเสโส น สกฺกา นิวาเรตุนฺติฯ ‘‘น ธาเรยฺยา’’ติ วตฺวา ตเมว อธารณํ ปริยาเยหิ ปกาเสโนฺต “**จเลยฺยา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จเลยฺยา**ติ ปริปฺผเนฺทยฺยฯ **กเมฺปยฺยา**ติ ปเวเธยฺยฯ **นเมยฺยา**ติ เอกปเสฺสน นตา ภเวยฺยฯ **โอณเมยฺยา**ติ โอสีเทยฺยฯ **วินเมยฺยา**ติ วิวิธา อิโต จิโต จ นเมยฺยฯ **วิกิเรยฺยา**ติ วาเตน ภุสมุฏฺฐิ วิย วิปฺปกิเรยฺยฯ **วิธเมยฺยา**ติ วินเสฺสยฺยฯ **วิทฺธํเสยฺยา**ติ สพฺพโส วิทฺธสฺตา ภเวยฺยฯ ตถาภูตา จ น กตฺถจิ ติเฏฺฐยฺยาติ อาห “**น ฐานํ อุปคเจฺฉยฺยา**”ติฯ

อิทานิ ตตฺถ นิทสฺสนํ ทเสฺสโนฺต “**ยถา มหาราชา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สมฺปาทิกา**ติ สมํ อุทฺธํ ปชฺชติ ปวตฺตตีติ สมฺปาทิกา, อุทกสฺส อุปริ สมํคามินีติ อโตฺถฯ **วเณฺณนา**ติ สณฺฐาเนนฯ **ปมาเณนา**ติ อาโรเหนฯ **กิสถูเลนา**ติ กิสถูลภาเวน, ปริณาเหนาติ อโตฺถฯ **ทฺวินฺนมฺปี**ติ เทฺวปิ, ทฺวินฺนมฺปิ วา สรีรภารํฯ

ฉาเทนฺตนฺติ โรเจนฺตํ รุจึ อุปฺปาเทนฺตํฯ **ตนฺทีกโต**ติ เตน โภชเนน ตนฺทีภูโตฯ **อโนณมิตทณฺฑชาโต**ติ ยาวทตฺถโภชเนน โอณมิตุํ อสมตฺถตาย อโนณมิตทโณฺฑ วิย ชาโตฯ **สกึ ภุโตฺตวา**ติ เอกํ วฑฺฒิตกํ ภุตฺตมโตฺตว **มเรยฺยา**ติฯ **อติธมฺมภาเรนา**ติ ธเมฺมน นาม ปถวี ติเฏฺฐยฺย, สกึ เตเนว จลติ วินสฺสตีติ อธิปฺปาเยน ปุจฺฉติฯ ปุน เถโร รตนํ นาม โลเก กุฏุมฺพํ สนฺธาเรนฺตํ, อภิมตญฺจ โลเกน; ตํ อตฺตโน ครุสภาวตาย สกฏภงฺคสฺส การณํ อติภารภูตํ ทิฏฺฐเมวํ ธโมฺม จ หิตสุขวิเสเสหิ ตํสมงฺคินํ ธาเรโนฺต, อภิมโต จ วิญฺญูนํ คมฺภีรปฺปเมยฺยภาเวน ครุสภาวตฺตา อติภารภูโต ปถวิจลนสฺส การณํ โหตีติ ทเสฺสโนฺต “**อิธ มหาราช เทฺว สกฏา**”ติอาทิมาห, เอเตเนว ตถาคตสฺส มาตุกุจฺฉิโอกฺกมนาทิกาเล ปถวิกมฺปนการณํ สํวณฺณิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอกสฺสา**ติ เอกสฺมา, **เอกสฺส** วา สกฏสฺส **รตนํ** ตสฺมา **สกฏโต คเหตฺวา**ติ อโตฺถฯ

โอสาริตนฺติ อุจฺจาริตํ, กถิตนฺติ อโตฺถฯ

อโคฺคติ สพฺพสเตฺตหิ อโคฺคฯ

สภาวปกติกาติ สภาวภูตา อกิตฺติมา ปกติกาฯ **การณมหนฺตตฺตา**ติ การณานํ มหนฺตตาย, มหเนฺตหิ พุทฺธกรธเมฺมหิ ปารมิสงฺขาเตหิ การเณหิ พุทฺธคุณานํ นิพฺพตฺติโตติ วุตฺตํ โหติฯ **ปถวิ**อาทีนิ มหนฺตานิ วตฺถูนิ, มหนฺตา จ **สกฺก**ภาวาทโย อตฺตโน อตฺตโน วิสเย เอเกกาว, เอวํ **สมฺมาสมฺพุโทฺธปิ** มหโนฺต อตฺตโน วิสเย เอโก เอวฯ โก จ ตสฺส วิสโย? พุทฺธภูมิ, ยาวตกํ วา เญยฺยเมวํ ''อากาโส วิย อนนฺตวิสโย ภควา เอโก เอว โหตี''ติ วทโนฺต ''เอกิสฺสา โลกธาตุยา''ติ วุตฺตโลกธาตุโต อเญฺญสฺปิ จกฺกวาเฬสุ อปรสฺส พุทฺธสฺส อภาวํ ทเสฺสติฯ

''สมฺมุขา เมต''นฺติอาทินา ปวตฺติตํ อตฺตโน พฺยากรณํ อวิปรีตตฺถตาย สตฺถริ ปสาทุปฺปาทเนน สมฺมาปฏิปชฺชมานสฺส อนุกฺกเมน โลกุตฺตรธมฺมาวหมฺปิ โหตีติ อาห **''ธมฺมสฺส... เป.... ปฏิปท''**นฺติฯ วาทสฺส อนุปตนํ อนุปฺปวตฺติ **วาทานุปาโต**ติ อาห **''วาโทเยวา''**ติฯ

อจฺฉริยอพฺภุตวณฺณนา

๑๖๒. **อุทายี**ติ นามํ, มหาสรีรตาย ปน เถโร **มหาอุทายี**ติ ปญฺญายิตฺถ, ยสฺส วเสน วินเย นิสีทนสฺส ทสา อนุญฺญาตาฯ **ปญฺจวณฺณา**ติ ขุทฺทิกาทิเภทโต ปญฺจปฺปการาฯ ปีติสมุฎฺฐาเนหิ ปณีตรูเปหิ อติพฺยาปิตเทโห **''นิรนฺตรํ ปีติยา ผุฎสรีโร''**ติ วุโตฺต, ตโต เอวสฺสา ปริยายโต ผรณลกฺขณมฺปิ วุตฺตํฯ **อปฺป**-สโทฺท ''อปฺปกสิเรเนวา''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๐๑; ๕.๑๕๘; อ. นิ. ๗.๗๑) วิย อิธ อภาวโตฺถติ อาห **''อปฺปิจฺฉตาติ นิตฺตณฺหตา''**ติฯ **ตีหากาเรหี**ติ ยถาลาภยถาพลยถาสารุปฺปปฺปการเรหิฯ

น น กเถติ กเถติเยวฯ **จีวราทิเหตุ**นฺติ จีวรุปฺปาทาทิเหตุภูตํ ปยุตฺตกถํ **น กเถติฯ เวเนยฺยวเสนา**ติ วิเนตพฺพปุคฺคลวเสนฯ **กเถติ** ''เอวมยํ วินยํ อุปคจฺฉตี''ติฯ ''สพฺพาภิภู สพฺพวิทูหมสฺมี''ติอาทิกา (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕; ธ. ป. ๓๕๓) **คาถาปิ** ''ทสพลสมนฺนาคโต, ภิกฺขเว, ตถาคโต''ติอาทิกา (สํ. นิ. ๒.๒๑, ๒๒) **สุตฺตนฺตาปิฯ**

๑๖๓. **อภิกฺขณ**นฺติ อภิณฺหํฯ **นิคฺคาถกตฺตา,** ปุจฺฉนวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺติตตฺตา จ **''เวยฺยากรณ''นฺติ วุตฺตํ**ฯ เสสํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยํ เอวาติฯ

สมฺปสาทนียสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๖. ปาสาทิกสุตฺตวณฺณนา

นิคณฺฐนาฏปุตฺตกาลงฺกิริยวณฺณนา

๑๖๔. ลกฺขสฺส สรเวธํ อวิรชฺฌิตฺวาน วิชฺฌนวิธึ ชานนฺตีติ **เวธญฺญา**ฯ เตนาห **“ธนุมฺหิ กตสิกฺขา”**ติฯ **สิปฺปํ อุคฺคหณตฺถายาติ** ธนุสิปฺปาทิสิปฺปสฺส อุคฺคหณตฺถายฯ มชฺฌิเมน ปมาเณน สรปาตโยคฺยตาวเสน กตตฺตา **ทีฆปาสาโท**ฯ

สมฺปติ กาลํ กโตติ อจิรกาลํ กโตฯ **เทฺวธิกชาตา**ติ ชาตเทฺวธิกา สญฺชาตเภทาฯ **เทฺวชฺฌชาตา**ติ ทฺวิธาภาวปฺปตฺตาฯ ภณฺฑนนฺติ ปริภาสนฺติ เอเตนาติ ***ภณฺฑนํ***, วิรุทฺธจิตฺตํฯ **ต**นฺติ ภณฺฑนํฯ ‘‘อิทํ นหานาทิ น กตฺตพฺพ’’นฺติ ปญฺญตฺตวตฺตํ **ปณฺณตฺติ**ฯ **ธมฺมวินย**นฺติ ปาวจนํ สิทฺธนฺตํฯ **วิชฺฌนฺตา** มุขสตฺตีหิฯ **สหิตํ เม**ติ มยฺหํ วจนํ สหิตํ สิลิฏฺฐํ ปุพฺพาปรสมฺพนฺธํ อตฺถยุตฺตํ การณยุตฺตํฯ เตนาห **“อตฺถสํหิต”**นฺติฯ **อธิจิณฺณ**นฺติ อาจิณฺณํฯ **วิปราวตฺต**นฺติ วิโรธทสฺสนวเสน ปราวตฺติตํ, ปราวตฺตํ ทูสิตนฺติ อตฺโถฯ เตนาห **“จิรกาลวเสน ปคุณํ, ตํ มม วาทํ อาคมฺม นิวตฺต”**นฺติฯ **ปริเยสมาโน วิจร** ตตฺถ คนฺตฺวา สิกฺขาติ อตฺโถฯ **สเจ สโกฺกสิ,** อิทานิเยว มยา เวฐิตํ โทสํ นิเพฺพเฐหิฯ **มรณเมวา**ติ อญฺญมญฺญฆาตนวเสน มรณเมวฯ นาฏปุตฺตสฺส อิเมติ **นาฏปุตฺติยา,** เต ปน ตสฺส สิสฺสาติ อาห **“อเนฺตวาสิเกสู”**ติฯ ปุริมปฏิปตฺติโต ปฏินิวตฺตนํ **ปฏิวานํ,** ตํ รูปํ สภาโว เอเตสนฺติ **ปฏิวานรูปา**ฯ เตนาห **“นิวตฺตนสภาวา”**ติฯ **กถนํ** อตฺถสฺส อาจิกฺขนํฯ **ปเวทนํ** เหตุทาหรณานิ อาหริตฺวา โพธนํฯ เตนาห **“ทุปฺปเวทิเตติ ทุวิญฺญาปิเต”**ติฯ น อุปสมาย สํวตฺตตีติ **อนุปสมสํวตฺตนํ,** ตเทว **อนุปสมสํวตฺตนิกํ,** ตสฺมิํฯ สมฺสฺสิตํ หุตฺวา ปติฏฺฐาเหตุภาวโต **ถูปํ,** ปติฏฺฐาติ อาห **“ภินฺนถูเปติ ภินฺนปติเฏฺฐ”**ติ, **ถูโป**ติ วา ธมฺมสฺส นิยฺยานภาโว เวทิตโพฺพ อเญฺญ ธเมฺม อภิภุยฺย สมุสฺสิตเฏฺฐน, โส นิคณฺฐสฺส สมเยฯ เกหิจิ อภินฺนสมฺมโตปิ ภิโนฺน วินโฏฺฐ เอว สเพฺพน สพฺพํ อภาวโตติ โส ***ภินฺนถูโป,*** โส เอว นิยฺยานภาโว วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจิตุกามานํ **ปฏิสรณํ,** ตเมตฺถ นตฺถีติ **อปฺปฏิสรโณ** , ตสฺมิํ ภินฺนถูเป อปฺปฏิสรเณติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อาจริยปฺปมาณนฺติ อาจริยมุฏฺฐิ หุตฺวา ปมาณภูตํฯ **นานานีหาเรนา**ติ นานากาเรนฯ

๑๖๕. **ตเถว สมฺทาจริํสุ** ภูตปุพฺพคติยาฯ **สามากาน**นฺติ สามากธญฺญานํฯ

‘‘เยนสฺส อุปชฺฌาโย’’ติ วตฺวา ยถาสฺส อายสฺมโต จุนฺทสฺส ธมฺมภณฺฑาคาริโก อุปชฺฌาโย อโหสิ, ตํ วิตฺถาเรน ทเสฺสตุํ **“พุทฺธกาเล กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **พุทฺธกาเล**ติ ภูตกถนเมตํ, น วิเสสนํฯ สตฺถุ ปรินิพฺพานโต ปุเรตรเมว หิ ธมฺมเสนาปติ ปรินิพฺพุโตฯ

ธมฺมรตนปูชาวณฺณนา

สทฺธิวิหาริกํ อทาสีติ สทฺธิวิหาริกํ กตฺวา อทาสิฯ

กถาย มูลนฺติ ภควโต สนฺติกา ลภิตพฺพธมฺมกถาย การณํฯ **สมุฏฺฐาเปตี**ติ อุฏฺฐาเปติ, ทาลิทฺทิยปงฺกโต อุทฺธรตีติ อธิปฺปาโยฯ **สนฺธม**นฺติ สมฺมเทว ธมโนฺตฯ เอเกกสฺมิํ ปหาเรเยว ตโย ตโย วาเร กตฺวา **ทิวา นววาเร รตฺติํ นววาเร**ฯ **อุปฏฺฐานเมว คจฺฉติ** พุทฺธุปฏฺฐานวเสน, ปญฺหาปุจฺฉนาทิวเสน ปน อนฺตรนฺตราปิ คจฺฉเตว, คจฺฉโนฺต จ **ทิวสสฺส...เป.... คจฺฉ**

ติฯ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส อุทฺธรณภาวโต ปโญฺหว **ปญฺหุทฺธาโร,** ตํ **คเหตฺวาว คจฺฉติ** อตฺตโน มหาปญฺญตาย, สตฺถุ จ ธมฺมเทสนายํ อกิลาสุภาวโตฯ

อสมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตธมฺมวินยวณฺณนา

๑๖๖. **อาโรจิเตปิ** ตสฺมึ อเตฺถฯ **สามิโก** โหติ, ตสฺส สามิกภาวํ ทเสฺสตุํ **“โสว ตสฺสา อาทิมชฺฌปริโยสานํ ชานาตี”**ติ อาหฯ **เอวนฺ**ติ วจนสมฺปฏิจฺฉนํฯ จุนฺทเตฺถเรน หิ อานีตํ กถาปาภตํ ภควา สมฺปฏิจฺฉโนฺต **“เอว”**นฺติ อาหฯ **“เอว”**นฺติ ทุรกฺขาเต ธมฺมวินเย สาวกานํ เทฺวธิกาทิภาเวน วิหรณกิริยาปรามสนเณฺหตํฯ

ยสฺมา …เป…. ปากฏํ โหติ พฺยติเรกมุเขน จ เนยฺยสฺส อตฺถสฺส วิภูตภาวาปตฺติโตฯ อถ วา **ยสฺมา…เป…. ปากฏํ โหติ** โทเสสุ อาทีนวทสฺสเนน ตปฺปฏิปเกฺขสุ คุเณสุ อานิสํสสฺส วิภูตภาวาปตฺติโตฯ **โวกฺกมฺมา**ติ อปสเกฺกตฺวาฯ อาเมฑิตโลเปน จายํ นิเทฺทโส, โวกฺกมฺม โวกฺกมฺมาติ วุตฺตํ โหติ, เตน ตสฺส โวกฺกมนสฺส อนฺตรนฺตราติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“น นิรนฺตร”**นฺติอาทิฯ **ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติอาทโย**ติ เตน สตฺถารา วุตฺตมุตฺติธมฺมสฺส อนุธมฺมํ อปฺปฏิปชฺชนาทโย ฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปาฬิยํ อาคตา อสามีจิปฏิปทาทโย จ สงฺคยฺหนฺติฯ **มนุสฺสตฺตมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ‘‘วิจารณปญฺญาย อสมฺภโว, โทเสสุ อนภินิเวสิตา, อสนฺทิฏฺฐิปรามาสิตา’’ติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘ตถา เอว’’นฺติ ปเทหิ ยถากฺกมํ ปการสฺส กามํ ติโรกฺขตา, ปจฺจกฺขตา วุจฺจติ, ตถาปิ ยถา ‘‘ตถา ปฏิปชฺชตู’’ติ ปเทน ปฏิปชฺชนากาโร นิยเมตฺวา วิหิโต, ตถา ‘‘เอวํ ปฏิปชฺชตู’’ติ อิมินาปีติ อิทํ ตสฺส อตฺถทสฺสนภาเวน วุตฺตํฯ **สมาทปิตตฺตา** มิจฺฉาปฏิปทาย **อปุญฺญํ ปสวติฯ**

๑๖๗. ญายติ มุตฺติธโมฺม เอเตนาติ **ญาโย,** เตน สตฺถารา วุโตฺต ธมฺมานุธโมฺม, ตํ ปฏิปโนฺนติ **ญายปฺปฏิปโนฺน,** โส ปน ยสฺมา ตสฺส มุตฺติธมฺมสฺส อธิคเม การณสมฺมโต, ตสฺมา วุตฺตํ **“การณปฺปฏิปโนฺน”**ติฯ **นิปฺผาเทสฺสตี**ติ สาเธสฺสติ, สิทฺธึ คมิสฺสตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ทุกฺขนิพฺพตฺตกนฺ**ติ สมฺปติ, อายติญฺจ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตกํฯ **วีริยํ กโรติ** มิจฺฉาปฏิปนฺนตฺตาฯ

สมฺมาสมฺพุทฺธปฺปเวทิตธมฺมวินยาทิวณฺณนา

๑๖๘. **นิยฺยาตี**ติ วตฺตติ, สํวตฺตตีติ วา อโตฺถฯ

๑๗๐. อิธ สาวกสฺส สมฺมาปฏิปตฺติยา เอกนฺติกอปสฺสยทสฺสนตฺถํ สตฺถุ สมฺมาสมฺพุทฺธตา, ธมฺมสฺส จ สฺวากฺขาตตา กิตฺติตาติ **“สมฺมาปฏิปนฺนสฺส กุลปุตฺตสฺส ปสํสํ ทเสฺสตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ อิมิสฺสา เทสนาย สํกิเลสภาคิยภาเวน อุฏฺฐิตาย โวทานภาคิยภาเวน ยถานุสนฺธินา ปวตฺติ ทีปิตา โหติฯ **อโพธิตตฺถา**ติ อปฺปเวทิตตฺถา, ปรมตฺถํ จตุตฺถสจฺจปฏิเวธํ อปาปิตาติ อโตฺถฯ ปาฬิยํ ‘‘อสฺสา’’ติ ปทํ ‘‘สาวกา สทฺธเมฺม’’ติ ทฺวีหิ ปเทหิ โยเชตพฺพํ ‘‘อสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาวกา, อสฺส สทฺธเมฺม’’ติฯ **สพฺพสงฺคหปเทหิ กต**นฺติ สพฺพสฺส สาสนตฺถสฺส สงฺคณฺหนปเทหิ เอกชฺฌํ กตํฯ เตนาห **“สพฺพสงฺคาหิกํ กตํ น โหตีติ อโตฺถ”**ติฯ ปุเพฺพนาปรํ สมฺพนฺธตฺถภาเวน สงฺคเหตพฺพตาย วา สงฺคหานิ ปทานิ กตานิ เอตสฺสาติ **สงฺคหปทกตํ,** พฺรหฺมจริยํฯ ตปฺปฏิเกฺขเปน น จ สงฺคหปทกตนฺติ โยชนาฯ ราคาทิปฏิปกฺขหรณํ, ยถานุสิฏฺฐํ วา ปฏิปชฺชมานานํ วฏฺฏทุกฺขโต ปฏิหรณํ นิพฺพานปาปนํ **ปฏิหาโร,** โส เอว อา-การสฺส อิ-การํ กตฺวา **ปฏิหิโร,** ปฏิหิโร เอว **ปาฏิหิโร,** สห ปาฏิหิเรนาติ **สปฺปาฏิหิรํ,** ตถา สุปฺปเวทิตตาย สปฺปาฏิหิรํ กตนฺติ **สปฺปาฏิหิรกตํฯ** ตาทิสํ ปน วฏฺฏโต นิยฺ

ยาเน นิยฺตฺตํ, นิยฺยานปฺปโยชนญฺจ โหตีติ อาห **“นิยฺยานิก”**นฺติฯ **เทวโลกโต**ติ เทวโลกโต ปฏฺฐาย รูปีเทวนิกายโต ปภุติฯ **สุปฺปกาสิต**นฺติ สุฏฺฐุ ปกาสิตํฯ **ยาว เทวมนุสฺเสหี**ติ วา ยาว เทวมนุสฺสหิ ยตฺตกา เทวา มนุสฺสา จ, ตาว เต สเพฺพ อภิพฺยาเปตฺวา **สุปฺปกาสิตํฯ** อนุตาปาย โหตีติ **อนุตโปฺป,** โส ปน อนุตาปํ กโรโนฺต วิย โหตีติ วุตฺตํ **“อนุตาปกโร โหตี”**ติฯ

๑๗๒. **ถิโร**ติ ฐิตธโมฺม เกนจิ อสํหาริโย, อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย เถรการกา ธมฺมาฯ

๑๗๓. **โยเคหิ เขมตฺตา**ติ โยเคหิ อนุปทฺทุตตฺตาฯ **สทฺธมฺมสฺสา**ติ อสฺส สทฺธมฺมสฺสฯ **อสฺสา**ติ จ อสฺส สตฺถุโนฯ

๑๗๔. อุปาสกา พฺรหฺมจาริโน นาม วิเสสโต อนาคามิโนฯ โสตาปนฺนสกทาคามิโนปิ ตาทิสา ตถา วุจฺจนฺตีติ **“พฺรหฺมจริยวาสํ วสมานา อริยสาวกา”** อิเจฺจว วุตฺตํฯ

๑๗๖. **สพฺพการณสมฺปนฺน**นฺติ ยตฺตเกหิ การเณหิ สมฺปนฺนํ นาม โหติ, เตหิ สเพฺพหิ การเณหิ สมฺปนฺนํ สมฺปตฺตํ อุปคตํ ปริปุณฺณํ, สมนฺนาคตํ วาฯ **อิมเมว ธมฺม**นฺติ อิมเมว สาสนธมฺมํฯ

อุทเกน ปเทสญฺญุนา อตฺตโน ปญฺญาเวยฺยตฺติยตํ ทเสฺสตุํ อนิยฺยานิเก อเตฺถ ปยุตฺตํ ปเหฬิกสทิสํ วจนํ, ภควตา อตฺตโน สพฺพญฺญุตาย นิยฺยานิเก อเตฺถ โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ ‘‘อุทโก สุท’’นฺติอาทิ วุตฺตนฺติ ตํ ทเสฺสตุํ **“โส กิรา”**ติอาทิมาหฯ

สงฺคายิตพฺพธมฺมาทิวณฺณนา

๑๗๗. **สงฺคมฺม สมาคมฺมา**ติ ตสฺมิํเยว ฐาเน ลพฺภมานานํ คติวเสน สงฺคมฺม ฐานนฺตรโต ปโกฺกสเนน สมาคตานํ วเสน สมาคมฺมฯ เตนาห **“สงฺคนฺตฺวา สมาคนฺตฺวา”**ติฯ **อเตฺถน อตฺถ**นฺติ ปทนฺตเร อาคตอเตฺถน สห ตตฺถ ตตฺถ อาคตมตฺถํฯ **พฺยญฺชเนน พฺยญฺชน**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สมาเนเนฺตหี**ติ สมานํ กโรเนฺตหิ, โอปมฺมํ วา อาเนเนฺตหิฯ **สงฺคายิตพฺพ**นฺติ สมฺมเทว คายิตพฺพํ กเถตพฺพํ, ตํ ปน สงฺคายนํ วาจนามโคฺคติ อาห **“วาเจตพฺพ”**นฺติฯ

๑๗๘. **ตสฺส วา ภาสิเต**ติ ตสฺส ภิกฺขุโน ภาสิเต อเตฺถ เจว พฺยญฺชเน จฯ อตฺถมิจฺฉาคหณโรปนานิ ยถา โหนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“จตฺตาโร สติปฏฺฐานา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อารมฺมณํ “สติปฏฺฐาน”นฺติ คณฺหาติ,** น สติเยว ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติฯ **“สติปฏฺฐานานี”ติ พฺยญฺชนํ โรเปติ** ตสฺมิํ อเตฺถ, น ‘‘สติปฏฺฐานา’’ติฯ **อุปฺปนฺนตรานี**ติ ยุตฺตตรานิฯ **อลฺลีนตรานี**ติ สิลิฏฺฐตรานิฯ **ยา เจวา**ติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, วิภตฺติโลเปน วาฯ ปุน **ยา เจวา**ติ ลิงฺควิปลฺลาเสเนว นิเทฺทโสฯ **เนว อุสฺสาเทตโพฺพ**ติ น อุกฺกํเสตโพฺพ วิรชฺฌิตฺวา วุตฺตตฺตาฯ **น อปสาเทตโพฺพ**ติ น สนฺตเชฺชตโพฺพ วิวาทปริหรณตฺถํฯ **ธารณตฺถ**นฺติ อุปธารณตฺถํ สลฺลกฺขณตฺถํฯ

๑๘๑. **อเตฺถน อุเปต**นฺติ อวิปรีเตน อเตฺถน อุเปตํ ตํ ‘‘อยเมตฺถ อโตฺถ’’ติ อุเปจฺจ ปฏิชานิตฺวา ฐิตํฯ ตถารูโป จ ตสฺส พุชฺฌิตา นาม โหตีติ อาห **“อตฺถสฺส วิญฺญาตาร”**นฺติฯ **เอวเมตํ ภิกฺขุํ ปสํสถา**ติ วุตฺตนเยน ธมฺมภาณกํ อมุํ ภิกฺขุํ ‘‘เอวํ ลาภา โน อาวุโส’’ติอาทิอาการเรน ปสํสถฯ อิทานิสฺส ปสํสภาวํ ทเสฺสตุํ **“เอโส หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอสา**ติ ปริยตฺติธมฺมสฺส สตฺถุกิจฺจกรณโต, ตตฺถ จสฺส สมฺมเทว อวฏฺฐิตภาวโต **“พุโทฺธ นาม เอสา”**ติ วุโตฺตฯ

‘‘ลาภา โน’’ติอาทินา จสฺส ภิกฺขูนํ ปิยครุภาวํ วิภาเวโนฺต สตฺถา ตํ อตฺตโน ฐาเน ฐเปสีติ วุ
โตฺตฯ

ปจฺจยานุญฺญาตการณาทิวณฺณนา

๑๘๒. **ตโตปิ อุตฺตริตร**นฺติ ยา ปุเพฺพ สมฺมาปฏิปนฺนสฺส ภิกฺขุโน ปสํสนวเสน ‘‘อิธ ปน จุนฺท สตฺถา จ โหติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๑๖๗, ๑๖๙) ปวตฺติตเทสนาย อุปริ ‘‘อิธ จุนฺท สตฺถา จ โลเก อุทปาที’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๑๗๐, ๑๗๑) เทสนา วฑฺฒิตาฯ ต โตปิ อุตฺตริตรํ สวิเสสํ เทสนํ วเฑฺฒโนฺต **‘‘ปจฺจยเหตู’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปจฺจยเหตู**ติ ปจฺจยสํวตฺตนเหตุฯ **อุปฺปชฺชนกา อาสวา**ติ ปจฺจยานํ ปริเยสนเหตุ เจว ปริโภคเหตุ จ อุปฺ ปชฺชนกา กามาสวาทโยฯ เตสํ ทิฎฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก มิจฺฉาอา ชีวํ ปหาย สมฺมาอาชีเวน ชีวิตํ กเปฺปตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๘) ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรํ ปฏิเสวตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘) จ สมฺมาปฏิปตฺตึ อุปทิสโนฺต ภควา **ปฏิ ฆาตาย ธมฺมํ เทเสติ** นามฯ ‘‘โย ตุเมฺหสุ ปาฬิยา อตฺถพฺยญฺชนานิ มิจฺฉา คณฺหาติ, โส เนว อุสฺสาเทตโพฺพ, น อปสาเทตโพฺพ, สาธุกํ สญฺญาเปตโพฺพ ตเสฺสว อตฺถสฺส นิสนฺติยา’’ติ เอวํ ปริยตฺติธเมฺม มิจฺฉาปฏิปเนฺน สมฺมาปฏิปตฺติยํ ภิกฺขู นิโยเชโนฺต ภควา ภณฺฑนเหตุ อุปฺ ปชฺชนกานํ สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตาย ธมฺมํ เทเสติ นามฯ **ยถา เต น ปวิสนฺตี**ติ เต อาสวา อตฺตโน จิตฺตสนฺตานํ ยถา น โอตรนฺติฯ **มูลฆาเตน ปฏิหนนายา**ติ ยถา มูลฆาโต โหติ, เอวํ มูลฆาตวเสน ปชหนายฯ **ตนฺ**ติ จีวรํฯ **ยถา จีวรํ** อิทมตฺถิกตเมว อุปาทาย อนุ ญฺญาตํ, **เอวํ ปิณฺฑปาตาทโยปิ**ฯ

สุขลฺลิกานุโยคาทิวณฺณนา

๑๘๓. **สุขิต**นฺติ สญฺชาตสุขํฯ **ปีณิต**นฺติ ธาตํ สุหิตํฯ ตถาภูโต ปน ยสฺมา ถูลสรีโร โหติ, ตสฺมา **‘‘ถูลํ กโรตี’’**ติ วุตฺตํฯ

๑๘๖. **นฏฺิตสภาวา**ติ อนวฏฺฐิตสภาวา, เอวรูปาย กถาย อนวฏฺฐานภาวโต สภาโวปิ เตสํ อนวฏฺฐิโตติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ชิวฺหา โน อตฺถี’’**ติอาทิฯ กามํ ‘‘ปญฺจหิ จกฺขูหี’’ติ วุตฺตํ, อคฺคหิตคฺคหเณน ปน จตฺตาริ จกฺขูนิ เวทิตพฺพานิฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺหิ สมนฺตจกฺขู ติฯ ตสฺส วา เญยฺยธเมฺมสุ ชานนวเสน ปวตฺตึ อุปาทาย **‘‘ชานตา’’**ติ วุตฺตํฯ หตฺถามลกํ วิย ปจฺจกฺขโต ทสฺสนวเสน ปวตฺตึ อุปาทาย **‘‘ปสฺสตา’’**ติ วุตฺตํฯ **เนมํ** วุจฺจติ ถมฺภาทีหิ อนุปวิฏฺฐ ภูมิเปฺปเทโสติ อาห **‘‘คมฺภีรภูมิ อนุปวิโฎฺฐ’’**ติฯ **สุฎฺฐุ นิขาโต**ติ ภูมึ นิขนิตฺวา สมฺมเทว ฐปิ โตฯ **ตสฺมิ**นฺติ ขีณาสเวฯ **อนชฺฌาจาโร อจโล อสมฺปเวธี,** ยสฺมา อชฺฌาจาโร เสตุฆาโต ขีณาสวานํฯ **โสตาปนฺนาทโย**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน คหิเตสุ อนาคามิโน ตาว นวสุปิ ฐาเน สุ ขีณาสวา วิย อภพฺพา, โสตาปนฺนสกทาคามิโน ปน ‘‘ตติยปญฺจมฎฺฐาเนสุ อภพฺพา’’ติ น วตฺตพฺพา, อิตเรสุ สตฺตสุ ฐาเนสุ อภพฺพาวฯ

ปญฺหพฺยากรณวณฺณนา

๑๘๗. **คิหิพฺยญฺชเนนา**ติ คิหิลิเงฺคนฯ ขีณาสโว ปน คิหิพฺยญฺชเนน อรหตฺตํ ปโตฺตปิ น ติฏฺฐติ วิเวกฏฺฐานสฺส อภาวาติ อธิปฺปาโยฯ **ตสฺส วเสนา**ติ ภุมฺมเทวตฺตภาเว ฐตฺวา อร หตฺตปฺปตฺตสฺส วเสนฯ **อยํ ปโญฺห**ติ ‘‘อภโพฺพ โส นว ฐานานิ อชฺฌาจริตุ’’นฺติ อยํ ปโญฺห **อาคโต** อิตรสฺส ปพฺพชฺชาย, ปรินิพฺพาเนน วา อภพฺพตาย อวุตฺตสิทฺธตฺตาฯ ยทิ เอวํ กถํ

ภิกฺขุคหณนฺติ อาห **“ภินฺนโทสตฺตา”**ติอาทิฯ **อปริเจฺฉท**นฺติ อปริยนฺตํ, ตยิทํ สุวิปุลนฺติ อาห **“มหนฺต”**นฺติฯ เญยฺยสฺส หิ วิปุลตาย ญาณสฺส วิปุลตา เวทิตพฺพา, เอเตน ‘‘อปริเจฺฉท’’นฺติ วุจฺจมานมฺปิ เญยฺยํ สตฺถุ ญาณสฺส วเสน ปริเจฺฉทเมวาติ ทสฺสิตํ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ญาณปริยนฺติกํ เนยฺย’’นฺติ (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) **อนาคเต อปญฺญาปน**นฺติ อนาคเต วิสเย ญาณสฺส อปญฺญาปนํฯ ‘‘ปจฺจกฺขํ วิย กตฺวา’’ติ กสฺมา วิย-สทฺทคฺคหณํ กตํ, นนุ พุทฺธานํ สพฺพมฺปิ ญาณํ อตฺตโน วิสยํ ปจฺจกฺขเมว กตฺวา ปวตฺตติ เอกปฺปมาณภาวโตติ? สจฺจเมตํ, **“อกฺข”**นฺติ ปน จกฺขาทิอินฺทฺริยํ วุจฺจติ, ตํ อกฺขํ ปติ วตฺตตีติ จกฺขาทินิสฺสิตํ วิญฺญาณํ, ตสฺส จ อารมฺมณํ **“ปจฺจกฺข”**นฺติ โลเก นิรุฬฺหเมตนฺติ ตํ นิทสฺสนํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **“ปจฺจกฺขํ วิย กตฺวา”**ติ อโวจ, น ปน ภควโต ญาณสฺส อปฺปจฺจกฺขากาเรน ปวตฺตนโตฯ ตถา หิ วทนฺติ –

> ‘‘อาวิภูตํ ปกาสนํ, อนุปทฺทุตเจตสํ;
> อตีตานาคเต ญาณํ, ปจฺจกฺขานํ วสิสฺสตี’’ติฯ

อญฺญตฺถ วิหิตเกนาติ อญฺญสฺมิํ วิสเย ปวตฺติเตนฯ **สงฺคาเหตพฺพ**นฺติ สมํ กตฺวา กถยิตพฺพํ, กถนํ ปน ปญฺญาปนํ นาม โหตีติ **ปญฺญาเปตพฺพ**นฺติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **ตาทิส**นฺติ สตตํ สมิตํ ปวตฺตกํฯ **ญาณํ นาม นตฺถี**ติ อาวชฺชเนน วินา ญาณุปฺปตฺติยา อสมฺภวโตฯ เอกากาเรน จ ญาเณ ปวตฺตมาเน นานาการสฺส วิสยสฺส อวโพโธ น สิยาฯ อถาปิ สิยา, อนิรุปิตรูเปเนว อวโพโธ สิยา, เตน จ ญาณํ เญยฺยํ อญฺญาตสทิสเมว สิยาฯ น หิ ‘‘อิทํ ต’’นฺติ วิเวเกน อนวพุโทฺธ อโตฺถ ญาโต นาม โหติ, ตสฺมา ‘‘จรโต จ ติฎฺฐโต จา’’ติอาทิ พาลลาปนมตฺตํฯ เตนาห **“ยถริว พาลา อพฺยตฺตา, เอวํ มญฺญนฺตี”**ติฯ

สติํ อนุสฺสรตีติ **สตานุสาริ,** สติยานุวตฺตนวเสน ปวตฺตญาณํฯ เตนาห **“ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติสมฺปยุตฺตก”**นฺติ ฯ **ญาณํ เปเสสี**ติ ญาณํ ปวเตฺตสิฯ สพฺพตฺถกเมว เญยฺยาวรณสฺส สุปฺปหีนตฺตา **อปฺปฏิหตํ อนิวาริตํ ญาณํ คจฺฉติ** ปวตฺตติเจฺจว อโตฺถฯ ‘‘โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณ’’นฺติ (จูฬนิ. ๒๑๑) วจนโต จตุมคฺคญาณํ **โพธิ,** ตโต ตสฺส อธิคตตฺตา อุปฺปชฺชนกํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ ‘‘โพธิชํ ญาณํ อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ **โพธิชํ** โพธิมูเล ชาตํ จตุมคฺคญาณํ, ตญฺจ โข **อนาคตํ อารพฺภ** อุทฺทิสฺส ตสฺส อปฺปวตฺติอตฺถํ **ตถาคตสฺส อุปฺปชฺชติ** ตสฺส อุปฺปนฺนตฺตา อายติํ ปุนพฺภวาภาวโตฯ กถํ ตถาคโต อนาคตมทฺธานํ อารพฺภ อตีรกํ ญาณทสฺสนํ ปญฺญาเปตีติ? อตีตสฺส ปน อทฺธุโน มหนฺตตาย อตีรกํ ญาณทสฺสนํ ตตฺถ ปญฺญาเปตีติ โก เอตฺถ วิโรโธฯ ติตฺถิยา ปน อิมมตฺถํ ยาถาวโต อชานนฺตา – ‘‘ตยิทํ กิํ สุ, ตยิทํ กถํสู’’ติ อตฺตโน อญฺญาณเมว ปากฎํ กโรนฺติฯ ตสฺมา ภควตา สสนฺตติปริยาปนฺนธมฺมปฺปวตฺติํ สนฺธาย ‘‘อญฺญวิหิตกํ ญาณทสฺสน’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อิตรํ ปน สนฺธาย วุจฺจมาเน สติ ตถารูเป ปโยชเน อนาคตมฺปิ อทฺธานํ อารพฺภ อตีรกเมว ญาณทสฺสนํ ปญฺญาเปยฺย ภควาติ อนตฺถสํหิตนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“น อิธโลกตฺถํ วา ปรโลกตฺถํ วา นิสฺสิต”**นฺติฯ ยํ ปน สตฺตานํ อนตฺถาวหตฺตา อนตฺถสํหิตํ, ตตฺถ เสตฺฐาโต ตถาคตสฺสฯ **“ภารตยุทฺธสีตาหรณสทิส”**นฺติ อิมินา ตสฺสา กถาย เยภุเยฺยน อภูตตฺถตํ ทีเปติฯ **สเหตุก**นฺติ ญาปเกน เหตุนา สเหตุกํฯ โส ปน เหตุ เยน นิทสฺสเนน สาธียติ, ตํ ตสฺส การณนฺติ เตน **สการณํ กตฺวา**ฯ ยถา หิ ปฏิญฺญาตตฺถสาธนโต เหตุ, เอวํ สาธกํ นิทสฺสนนฺติฯ **ยุตฺตปตฺตกาเลเยวา**ติ ยุตฺตานํ ปตฺตกาเล เอวฯ เย หิ เวเนยฺยา ตสฺสา กถาย ยุตฺตา อนุจฺฉวิกา, เตสํเยว โยชเน สนฺธาย วา กถาย ปโตฺต อุปการาวโห กาโล, ตทา เอว **กเถตี**ติ อโตฺถฯ

๑๘๘. **“ตถา ตเถว คทนฺโต”**ติ อิมินา ‘‘ตถาคโต’’ติ อาเมฑิตโลเปนายํ นิเทฺทโสติ ทเสฺสติฯ **ตถา ตเถวา**ติ จ ธมฺมอตฺถสภาวานุรูปํ, เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปญฺจาติ อธิปฺปาโยฯ **ทิฎฺฐนฺติ รูปายตนํ** ทฎฺฐพฺพโต, เตน ยํ ทิฎฺฐํ, ยํ ทิสฺสติ, ยํ ทกฺขติ, ยํ สติ สมวาเย ปเสฺสยฺยํ, ตํ สพฺพํ ‘‘ทิฎฺฐํ’’ เตฺวว คหิตํ กาลวิเสสสฺส อนามฎฺฐภาวโตฯ **“สุต”**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สุตนฺติ สทฺทายตนํ** โสตพฺพโตฯ **มุตนฺ**ติ สนิสฺสเยน ฆานาทิอินฺทฺริเยน สยํ ปตฺวา ปาปุณิตฺวา คเหตพฺพํฯ เตนาห **“ปตฺวา คเหตพฺพโต”**ติฯ **วิญฺญาต**นฺติ วิชานิตพฺพํ, ตํ ปน ทิฎฺฐาทิวินิมุตฺตํ วิเญฺญยฺยนฺติ อาห **“สุขทุกฺขาทิธมฺมายตน”**นฺติฯ **ปตฺต**นฺติ ยถา ตถา ปตฺตํ, หตฺถคตํ อธิคตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปริเยสิตฺวา วา อปริเยสิตฺวา วา”**ติฯ **ปริเยสิต**นฺติ ปตฺติยามตฺถํ ปริยิฎฺฐํ, ตํ ปน ปตฺตํ วา สิยา อปฺปตฺตํ วา อุภยถาปิ ปริเยสิตเมวาติ อาห **“ปตฺตํ วา อปฺปตฺตํ วา”**ติฯ ปททฺวเยนาปิ ทุวิปฺปการมฺปิ ปตฺตํ, ทุวิปฺปการมฺปิ ปริเยสิตํ, เตน เตน ปกาเรน ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธนฺติ ทเสฺสติฯ **จิเตฺตน อนุสญฺจริต**นฺติ โจปนํ อปาเปตฺวา จิเตฺตเนว อนุสํจริตํ, ปริวิตกฺกิตนฺติ อโตฺถฯ **ปีตกนฺติ อาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน โลหิตกโอทาตาทิ สพฺพํ รูปารมฺมณวิภาคํ สงฺคณฺหาติฯ **สุมโน**ติ ราควเสน, โลภวเสน, สทฺธาทิวเสน วา สุมโนฯ **ทุมฺมโน**ติ พฺยาปาทวิตกฺกวเสน, วิหิํสาวิตกฺกวเสน วา ทุมฺมโนฯ **มชฺฌโตฺต**ติ อญฺญาณวเสน วา ญาณวเสน วา มชฺฌโตฺตฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ ตตฺถ ตตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺขสโทฺท ปณวสโทฺท, ปตฺตคโนฺธ ปุปฺผคโนฺธ, ปตฺตรโส ผลรโส, อุปาทินฺนํ อนุปาทินฺนํ, มชฺฌตฺต เวทนา กุสลกมฺมํ อกุสลกมฺมนฺติ เอวํ อาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ

อปฺปตฺตนฺติ ญาเณน อสมฺปตฺตํ, อวิทิตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“ญาเณน อสจฺฉิกต”**นฺติฯ **ตเถว คตตฺตา**ติ ตเถว ญาตตฺตา อภิสมฺพุทฺธตฺตาฯ **คต-สเทฺทน เอกตฺถํ** พุทฺธิอตฺถนฺติ อโตฺถฯ ‘‘คติอตฺถา หิ ธาตโว พุทฺธิอตฺถา ภวนฺตี’’ติ อกฺขรจินฺตกาฯ

อพฺยากตฎฺฐานาทิวณฺณนา

๑๘๙. ‘‘อสมตํ กเถตฺวา’’ติ วตฺวา สโมปิ นาม โกจิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโรติ ทเสฺสตุํ **“อนุตฺตรต”**นฺติ วุตฺตํฯ สา ปนายํ อสมตา, อนุตฺตรตา จ สพฺพญฺญุตํ ปูเรตฺวา ฐิตาติ ทเสฺสตุํ **“สพฺพญฺญุต”**นฺติ วุตฺตํฯ สา สพฺพญฺญุตา สทฺธมฺมวรจกฺกวตฺติภาเวน โลเก ปากฎา ชาตาติ ทเสฺสตุํ **“ธมฺมราชภาวํ กเถตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ ตถา สพฺพญฺญุภาเวน จ สตฺถา อิเมสุ ทิฎฺฐิคตวิปลฺลาเสสุ เอวํ ปฎิปชฺชตีติ ทเสฺสโนฺต **“อิทานี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สีหนาท**นฺติ อภีตนาทํ เสฎฺฐนาทํฯ เสฎฺฐนาโท เหส, ยทิทํ ฐปนียสฺส ปญฺหสฺส ฐปนียภาวทสฺสนํฯ ฐปนียตา จสฺส ปาฬิอารุฬฺหา เอว ‘‘น เหต’’นฺติอาทินาฯ ยถา อุปจิตกมฺมกิเลเสน อิตฺถตฺตํ อาคนฺตพฺพํ, ตถา นํ อาคโตติ **ตถาคโต,** สโตฺตฯ ตถา หิ โส รูปาทีสุ สโตฺต วิสโตฺตติ กตฺวา **“สโตฺต”**ติ จ วุจฺจติฯ **อิตฺถตฺต**นฺติ จ ปฎิลทฺธตฺตา ตถา ปจฺจกฺขภูโต อตฺตภาโวติ เวทิตโพฺพฯ

“อตฺถสํหิตํ น โหตี”ติ อิมินา อุภยตฺถ วิธุรตาทสฺสเนน นิรตฺถกวิปฺปลาปตํ ตสฺส วาทสฺส วิภาเวติ, อุภยโลกตฺถวิธุรมฺปิ สมานํ ‘‘กิํ นุ โข วิวฎฺฎนิสฺสิต’’นฺติ โกจิ อาสเงฺกยฺยาติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ **“น จ ธมฺมสํหิต”**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“นวโลกุตฺตรธมฺมนิสฺสิตํ น โหตี”**ติฯ ยทิปิ ตํ น วิวโฎฺฎคตํ โหติ, วิวฎฺฎสฺส ปน อธิฎฺฐานภูตํ นุ โขติ โกจิ อาสเงฺกยฺยาติ ตทาสงฺกานิวตฺตนตฺถํ **“น อาทิพฺรหฺมจริยก”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๑๙๐. กามํ ตณฺหาปิ ทุกฺขสภาวตฺตา ‘‘ทุกฺข’’นฺติ พฺยากาตพฺพา, ปภวภาเวน ปน สา ตโต วิสุํ กาตพฺพาติ **“ตณฺหํ ฐเปตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“ตเสฺสว ทุกฺขสฺส ปภาวิกา”**ติอาทิฯ นนุ จ อวิชฺชาทโยปิ ทุกฺขสฺส สมุทโยติ? สจฺจํ สมุทโย, ตสฺสา ปน กมฺมสฺส วิจิตฺตภาว

เหตุโต, ทุกฺขุปฺปาทเน วิเสสปจฺจยภาวโต จ สาติสโย สมุทยโฏฺฐติ สา เอว สุเตฺตสุ ตถา วุตฺตาฯ เตนาห **“ตณฺหา ทุกฺขสมุทโยติ พฺยากต”**นฺติฯ **อุภินฺนํ อปฺปวตฺตี**ติ ทุกฺขสมุทยานํ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํฯ **“ทุกฺขปริชานโน”**ติอาทิ มคฺคกิจฺจทสฺสนํ, เตน มคฺคสฺส ภาวนโตฺถปิ อตฺถโต ทสฺสิโตวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ ภาวนาภิสมเยน วินา ปริญฺญาภิสมยาทโย สมฺภวนฺตีติฯ สจฺจววตฺถาปนํ อปฺปมาทปฏิปตฺติภาวโต อสโมฺมหกลฺยาณกิตฺติสทฺทาทินิมิตฺตตาย ยถา สาติสยํ อิธโลกตฺถาวหํ, เอวํ ยาว ญาณสฺส ติกฺขวิสทภาวปฺปตฺติยา อภาเวน นวโลกุตฺตรธมฺมสมฺปาปกํ น โหติ, ตาว ตตฺถ ตตฺถ สมฺปตฺติภเว อพฺภุทยสมฺปตฺติ อนุคตเมว สิยาติ วุตฺตํ **“เอตํ อิธโลกปรโลกตฺถนิสฺสิต”**นฺติฯ **นวโลกุตฺตรธมฺมนิสฺสิต**นฺติ นววิธมฺปิ โลกุตฺตรธมฺมํ นิสฺสาย ปวตฺตํ ตทธิคมูปายภาวโตฯ ยสฺมา สจฺจสโมฺพธํ อุทฺทิสฺส สาสนพฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ, น อญฺญทตฺถํ, ตสฺมา เอตํ สจฺจววตฺถาปนํ ‘‘อาทิปธาน’’นฺติ วุตฺตํ ปฐมตรํ จิเตฺต อาทาตพฺพโตฯ

ปุพฺพนฺตสหคตทิฏฺฐินิสฺสยวณฺณนา

๑๙๑. **ตํ มยา พฺยากตเมวา**ติ ตํ มยา ตถา พฺยากตเมว, พฺยากาตพฺพํ นาม มยา อพฺยากตํ นตฺถีติ พฺยากรณาเวกเลฺลน อตฺตโน ธมฺมสุธมฺมตาย พุทฺธสุพุทฺธตํ วิภาเวติฯ เตนาห **“สีหนาทํ นทโนฺต”**ติฯ ปุริมุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิโย อปราปรุปฺปนฺนานํ ทิฏฺฐีนํ อวสฺสยา โหนฺตีติ **“ทิฏฺฐิโยว ทิฏฺฐินิสฺสยา”**ติ วุตฺตํฯ **ทิฏฺฐิคติกา**ติ ทิฏฺฐิคติโย, ทิฏฺฐิปฺปวตฺติโยติ อโตฺถฯ **อิทเมว ทสฺสนํ สจฺจ**นฺติ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ อิทเมว ทสฺสนํ สจฺจํ อโมฆํ อวิปรีตํฯ **อเญฺญสํ วจนํ โมฆ**นฺติ ‘‘อสสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ เอวมาทิกํ อเญฺญสํ สมณพฺราหฺมณานํ วจนํ โมฆํ ตุจฺฉํ, มิจฺฉาติ อโตฺถฯ น สยํ กาตโพฺพติ **อสยํกาโร**ติ อาห **“อสยํกโต”**ติ, ยาทิจฺฉิกตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

๑๙๒. **อตฺถิ โข**ติ เอตฺถ **โข**-สโทฺท ปุจฺฉายํ, อตฺถิ นูติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“อตฺถิ โข อิทํ อาวุโส วุจฺจตี”**ติอาทิฯ **อาวุโส ยํ ตุเมฺหหิ “สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา”ติ วุจฺจติ,** อิทมตฺถิ โข อิทํ วาจามตฺตํ, โน นตฺถิ, ตสฺมา วาจาวตฺถุมตฺตโต ตสฺส **ยํ โข เต เอวมาหํสุ “อิทเมว สจฺจํ โมฆํ อญฺญ”นฺติ, ตํ เตสํ นานุชานามี**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ จ โยชนา จ เวทิตพฺพาฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **พฺรหฺมชาลฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๑.๓๐) วุตฺตเมวฯ **ทิฏฺฐิปญฺญตฺติยา**ติ ทิฏฺฐิยา ปญฺญาปเน ‘‘เอวํ เอสา ทิฏฺฐิ อุปฺปนฺนา’’ติ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา สมุทยโต, อตฺถงฺคมโต, อสฺสาทโต, อาทีนวโต, นิสฺสรณโต จ ยาถาวโต ปญฺญาปเนฯ อวิปรีตวุตฺติยา **สเมน ญาเณน สมํ** กญฺจิ เนว สมนุปสฺสามิฯ **อธิปญฺญตฺตี**ติ อภิเญฺญยฺยธมฺมปญฺญาปนาฯ ยํ อชานนฺตา พาหิรกา ทิฏฺฐิปญฺญตฺติเยว อลฺลีนาติ ตญฺจ ปญฺญตฺติโต อชานนฺตา ถามสา ปรามาสา อภินิวิสฺส โวหรนฺติฯ เอตฺถ จ ยายํ ‘‘ทิฏฺฐิปญฺญตฺติ นามา’’ติ วุตฺตา ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิคติเกหิ เอวํ คหิตตาย วิภาวนา, ตตฺถ จ ภควโต อุตฺตริตโร นาม โกจิ นตฺถิ, สฺวายมโตฺถ **พฺรหฺมชาเล** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐) วิภาวิโต เอวฯ ‘‘อธิปญฺญตฺตี’’ติ วุตฺตา ปน วิภาวิยมานา โลกสฺส นิพฺพิทาเหตุภาเวน พหุลีการาติ ตสฺสา วเสน ภควา อนุตฺตรภาวํ ปเวเทโนฺต ‘เนว อตฺตนา สมสมํ สมนุปสฺสามี’ติ สีหนาทํ นที’’ติ เกจิฯ อฏฺฐกถายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๙๒) ปน ‘‘ยญฺจ วุตฺตํ ‘ปญฺญตฺติยา’ติ ยญฺจ ‘อธิปญฺญตฺตี’ติ , อุภยเมตํ อตฺถโต เอก’’นฺติ ‘‘อิธ ปน ปญฺญตฺติยาติ เอตฺถาปิ ปญฺญตฺติ เจว อธิปญฺญตฺติ จ อธิเปฺปตา, อธิปญฺญตฺตีติ เอตฺถาปี’’ติ จ วุตฺตา, อุภยสฺสปิ วเสเนตฺถ ภควา สีหนาทํ นทีติ วิญฺญายติฯ **อุภยํ เปตํ อตฺถโต เอก**นฺติ จ ปญฺญตฺติภาวสามญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํ, น เภทาภาวโตฯ เตนาห **“เภทโต หี”**ติอาทิฯ **ขนฺธปญฺญตฺตี**ติ ขนฺธานํ ‘‘ขนฺธา’’ติ ปญฺญาปนา ทสฺสนา ปกาสนา ฐปนา นิกฺขิปนาฯ ‘‘อาจิกฺขติ ทเสฺสติ ปญฺญาเปติ ปฏฺฐเปตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๒๐, ๙๗) อาคตฏฺฐาเน หิ ปญฺญาปนา ทสฺสนา ปกาสนา

ปญฺญตฺติ นาม, ‘‘สุปญฺญตฺตํ มญฺจปีฐ’’นฺติ (ปารา. ๒๖๙) อาคตฎฺฐาเน ฐปนา นิกฺขิปนา **ปญฺญตฺติ** นาม, อิธ อุภยมฺปิ ยุชฺชติฯ

ทิฎฺฐินิสฺสยปฺปหานวณฺณนา

๑๙๖. **ปชหนตฺถ**นฺติ อจฺจนฺตาย ปฎินิสฺสชฺชนตฺถํฯ ยสฺมา เตน ปชหเนน สเพฺพ ทิฎฺฐินิสฺสยา สมฺมเทว อติกฺกนฺตา โหนฺติ วีติกฺกนฺตา, ตสฺมา **‘‘สมติกฺกมายาติ ตเสฺสว เววจน’’**นฺติ อโวจฯ น เกวลํ สติปฎฺฐานา กถิตมตฺตา, อถ โข เวเนยฺยสนฺตาเน ปติฎฺฐาปิตาติ ทเสฺสตุํ ‘‘เทสิตา’’ติ วตฺวา ‘‘ปญฺญตฺตา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘เทสิตาติ กถิตาฯ ปญฺญตฺตาติ ฐปิตา’’**ติฯ อิทานิ สติปฎฺฐานเทสนาย ทิฎฺฐินิสฺสยานํ เอกนฺติกํ ปหานาวหภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘สติปฎฺฐานภาวนาย หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สติปฎฺฐานภาวนายาติ อิมินา เตสํ ภาวนาย เอว เนสํ ปหานํ, เทสนา ปน ตทุปนิสฺสยภาวโต ตถา วุตฺตาติ ทเสฺสติฯ เสสํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

ปาสาทิกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๗. ลกฺขณสุตฺตวณฺณนา

ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณวณฺณนา

๑๙๙. อภินีหาราทิคุณมหเตฺตน มหนฺต ปุริโสติ **มหาปุริโส,** โส ลกฺขียติ เอเตหีติ **มหาปุริสลกฺขณานิฯ** ตํ มหาปุริสํ พฺยญฺชยนฺติ ปกาเสนฺตีติ **มหาปุริสพฺยญฺชนานิฯ** มหาปุริโส นิมียติ อนุมียติ เอเตหีติ **มหาปุริสนิมิตฺตานิฯ** เตนาห **“อยํ…เป…. การณานี”**ติฯ

๒๐๐. **ธาเรนฺตี**ติ ลกฺขณปาฬึ ธาเรนฺติ, เตน ลกฺขณานิ เต สรูปโต ชานนฺติ, น ปน สมุฏฺฐานโตติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“โน จ โข”**ติอาทิ, เตน อนญฺญสาธารณเมตํ, ยทิทํ มหาปุริสลกฺขณานํ การณวิภาวนนฺติ ทเสฺสติฯ **กสฺมา อาหา**ติ ยถาวุตฺตสฺส สุตฺตสฺส สมุฏฺฐานการณํ ปุจฺฉติ, อาจริโย ‘‘อฏฺฐุปฺปตฺติยา อนุรูปตฺตา’’ติ วตฺวา ตเมวสฺส อฏฺฐุปฺปตฺตึ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“สา ปนา”**ติอาทิมาหฯ **สพฺพปาลิผุโลฺล**ติ สพฺพโส สมนฺตโต วิกสิตปุโปฺผฯ วิกสนเมว หิ ปุปฺผสฺส นิปฺผตฺติฯ **ปาริจฺฉตฺตโก วิยา**ติ อนุสฺสวลทฺธมตฺตํ คเหตฺวา วทนฺติฯ **อุปฺปชฺชตี**ติ ลพฺภติ, นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถฯ

เยน กเมฺมนาติ เยน กุสลกมฺมุนาฯ **ยํ นิพฺพตฺตนฺ**ติ ยํ ยํ ลกฺขณํ นิพฺพตฺตํฯ **ทสฺสนตฺถนฺ**ติ ตสฺส ตสฺส กุสลกมฺมสฺส สรูปโต, กิจฺจโต, ปวตฺติอาการวิเสสโต, ปจฺจยโต, ผลวิเสสโต จ ทสฺสนตฺถํ, เอเตเนว ปฏิปาฏิยา อุทฺทิฏฺฐานํ ลกฺขณานํ อสมุเทฺทสการณวิภาวนาย การณํ ทีปิตํ โหติ สมานการณานํ ลกฺขณานํ เอกชฺฌํ การณทสฺสนวเสนสฺส ปวตฺตตฺตาฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘พาหิรกาปิ อิสโย ธาเรนฺตี’’ติอาทินา อิมินา อิมินา ปกาเรน อาหฯ

สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาลกฺขณวณฺณนา

๒๐๑. **“ปุริมํ ชาติ**นฺติ ปุริมายํ ชาติยํ, ภุมฺมเตฺถ เอตํ อุปโยควจน’’นฺติ วทนฺติฯ ‘‘ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตาเน ฐิโต’’ติ วจนโต อจฺจนฺตสํโยเค วา อุปโยควจนํฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ ชาติยํ มหาสโตฺต ปุญฺญกมฺมํ กาตุํ อารภติ, อารภโต ปฏฺฐาย อจฺจนฺตเมว ตตฺถ ปุญฺญกมฺมปฺปสุโต โหติฯ เตนาห ‘‘ทฬฺหสมาทาโน’’ติอาทิฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **นิวุตฺถกฺขนฺธา “ชาตี”ติ วุตฺตา** ขนฺธวินิมุตฺตาย ชาติยา อภาวโต, นิพฺพตฺติลกฺขณสฺส จ วิการสฺส อิธ อนุปยุชฺชนโตฯ **ชาตวเสนา**ติ ชายนวเสนฯ **“ตถา”**ติ อิมินา ‘‘ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธา’’ติ อิมํ ปทํ อุปสํหรติฯ **ภวนวเสนา**ติ ปจฺจยโต นิพฺพตฺตนวเสนฯ **นิวุตฺถวเสนา**ติ นิวุสิตตาวเสนฯ **อาลยเฏฺฐนา**ติ อาวสิตภาเวนฯ นิวาสโตฺถ หิ นิเกตโตฺถฯ

ตตฺถาติ เทวโลกาทิมฺหิฯ **อาทิ**-สเทฺทน เอกจฺจํ ติรจฺฉานโยนึ สงฺคณฺหาติฯ **น สุกรนฺ**ติ เทวคติยา เอกนฺตสุขตาย, ทุคฺคติยา เอกนฺตทุกฺขตาย, ทุกฺขพหุลตาย จ ปุญฺญกิริยาย โอกาโส น สุลภรูโป ปจฺจยสมวายสฺส ทุลฺลภภาวโต, อุปฺปชฺชมานา จ สา อุฬารา, วิปุลา จ น โหตีติ คติวเสนาปิ เขตฺตวิเสสตา อิจฺฉิตพฺพา ‘‘ติรจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา, ปุถุชฺชนทุสฺสีเล ทานํ ทตฺวา สหสฺสคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙) วจนโต ฯ มนุสฺสคติยา ปน สุขพหุลตาย ปุญฺญกิริยาย โอกาโส สุลภรูโป ปจฺจยสมวายสฺส จ เยภุเยฺยน สุลภภาวโตฯ ยญฺจ ตตฺถ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, ตมฺปิ วิเสสโต ปุญฺญกิริยาย อุปนิสฺสโย โหติ, ทุกฺขูปนิสา สทฺธาติฯ ยถา หิ อโยฆเนน สตฺถเก นิปฺผาทิยมาเน ตสฺส เอกนฺตโต อคฺคิมฺหิ ตาปนํ, อุทเกน วา เตมนํ เฉทนกิริยาสมตฺถตาย น วิเสสปจฺจโย, ตาเปตฺวา

ปน สมานโยคโต อุทกเตมนํ ตสฺสา วิเสสปจฺจโย, เอวเมว สตฺตสนฺตานสฺส เอกนฺตทุกฺข สมงฺคิตา ทุกฺขพหุลตา เอกนฺตสุขสมงฺคิตา สุขพหุลตา จ ปุญฺญกิริยาสมตฺถตาย น วิเส สปจฺจโย, สติ ปน สมานโยคโต ทุกฺขสนฺตาปเน, สุขุมพฺรูหเน จ ลทฺธูปนิสฺสยา ปุญฺญกิริยา สมตฺถตาย สมฺภวติ, ตถา สติ อุปฺปชฺชมานา ปุญฺญกิริยา มหาชุติกา มหาวิปฺผารา ปฏิปกฺข เจฺฉทนสมตฺถา โหติฯ ตสฺมา มนุสฺสภาโว ปุญฺญกิริยาย วิเสสปจฺจโยฯ เตน วุตฺตํ **“ตตฺถ น สุกรํ, มนุสฺสภูตเสฺสว สุกร”**นฺติฯ

อถ ‘‘มนุสฺสภูตสฺสา’’ติ เอตฺถ โก วจนโตฺถ? ‘‘มนสฺส อุสฺสนฺนตาย **มนุสฺสา**ติ, สูรภาวสติ มนฺตตาพฺรหฺมจริยโยคฺยตาทิคุณวเสน อุปจิตมนกา อุกฺกฏฺฐคุณจิตฺตาติ อโตฺถฯ เก ปน เต? ชมฺพุทีปวาสิโน สตฺตวิเสสาฯ เตนาห ภควา –

> ‘ตีหิ, ภิกฺขเว, ฐาเนหิ ชมฺพุทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก จ มนุเสฺส อธิคฺคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวตึเสฯ กตเมหิ ตีหิ? สูรา สติมโนฺต อิธ พฺรหฺมจริยวาโส’ติ (อ. นิ. ๙.๒๑; กถา. ๒๗๑)ฯ

ตถา หิ พุทฺธา ภควโนฺต, ปเจฺจกพุทฺธา, อคฺคสาวกา , มหาสาวกา, จกฺกวตฺติโน, อเญฺญ จ มหานุภาววา สตฺตา ตเตฺถว อุปฺปชฺชนฺติฯ เต หิ สมานรูปาทิตาย ปน สทฺธึ ปริตฺตทีปวาสีหิ อิตรมหาทีปวาสิโนปิ มนุสฺสา เตฺวว ปญฺญายิํสู’’ติ เกจิฯ อปเร ปน ภณนฺติ ‘‘โลภาทีหิ, อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสนฺนตาย **มนุสฺสาฯ** เย หิ สตฺตา มนุสฺสชาติกา, เตสุ วิเสสโต โลภาทโย, อโลภาทโย จ อุสฺสนฺนา, เต โลภาทิอุสฺสนฺนตาย อปายมคฺคํ, อโลภาทิอุสฺสนฺนตาย สุคติมคฺคํ, นิพฺพานคามิมคฺคญฺจ ปริปูเรนฺติ, ตสฺมา โลภาทีหิ, อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสนฺนตาย ปริตฺตทีปวาสีหิ สทฺธึ จตุทีปวาสิโน สตฺตวิเสสา มนุสฺสาติ วุจฺจนฺตี’’ติฯ โลกิยา ปน ‘‘มนุโน อปจฺจภาเวน **มนุสฺสา’’**ติ วทนฺติฯ **มนุ** นาม ปฐมกปฺปิโก โลกมริยาทาย อาทิภูโต สตฺตานํ หิตาหิตวิธายโก กตฺตพฺพากตฺตพฺพตาสุ นิโยชนตาวเสน ปิตุฏฺฐานิโย, โย สาสเน ‘‘มหาสมฺมโต’’ติ วุจฺจติ อมฺหากํ มหาโพธิสโตฺต, ปจฺจกฺขโต, ปรมฺปรา จ ตสฺส โอวาทานุสาสนิยํ ฐิตา สตฺตา ปุตฺตสทิสตาย ‘‘มนุสฺสา, มานุสา’’ติ จ วุจฺจนฺติฯ ตโต เอว หิ เต ‘‘มานวา, มนุชา’’ติ จ โวหรียนฺติฯ **มนุสฺสภูตสฺสา**ติ มนุเสฺสสุ ภูตสฺส ชาตสฺส, มนุสฺสภาวํ วา ปตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ อยญฺจ นโย โลกิยมหาชนสฺส วเสน วุโตฺตฯ มหาโพธิสตฺตานํ ปน สนฺตานสฺส มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย กุสลธมฺมปฏิปตฺติยํ สมฺมเทว อภิสงฺขตตฺตา เตสํ สุคติยํ, อตฺตโน อุปฺปชฺชนทุคฺคติยญฺจ นิพฺพตฺตานํ กุสลกมฺมํ ครุตรเมวาติ ทเสฺสตุํ **“อการณํ วา เอต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

เอวรูเป อตฺตภาเวติ หตฺถิอาทิอตฺตภาเวฯ **ฐิเตน กตกมฺมํ น สกฺกา สุเขน ทีเปตุํ** โลเก อปฺปญฺญาตรูปตฺตาฯ **สุเขน ทีเปตุํ** ‘‘อสุกสฺมิํ เทเส อสุกสฺมิํ นคเร อสุโก นาม ราชา, พฺราหฺมโณ หุตฺวา อิมํ กุสลกมฺมํ อกาสี’’ติ เอวํ สุวิญฺญาปยภาวโตฯ **ถิรคฺคหโณ**ติ อสิถิลคฺคาหี ถามปฺปตฺตคฺคหโณฯ **นิจฺจลคฺคหโณ**ติ อจญฺจลคฺคาหี ตตฺถ เกนจิปิ อสํหาริโย ฯ **ปฏิกุฏฺฏตี**ติ สํกุฏติ, ชิคุจฺฉนวเสน วิวฏฺฏติ วาฯ **ปสาริยตี**ติ วิตฺถตํ โหติ เวปุลฺลํ ปาปุณาติฯ

ตเวโส มหาสมุทฺทสทิโสติ เอโส อุทโกโฆ เตว มหาสมุทฺทสทิโสฯ

ทียติ เอเตนาติ **ทานํ,** ปริจฺจาคเจตนาฯ **ทิยฺยนวเสนา**ติ เทยฺยธมฺมสฺส ปริยตฺตํ กตฺวา ปริจฺจชนวเสน **ทานํฯ สํวิภาคกรณวเสนา**ติ ตเสฺสว อตฺตนา สทฺธึ ปรสฺส สํวิภชนวเสน **สํวิภาโค,** ตถาปวตฺตา เจตนาฯ **สีลสมาทาเน**ติ สีลสฺส สมฺมเทว อาทาเน, คหเณ ปวตฺตเนติ

อโตฺถฯ ตํ ปวตฺติกาเลน ทเสฺสโนฺต **“ปูรณกาเล”**ติ อาหฯ มาตุ หิโต มเตฺตโยฺย, ยสฺส ปน ธมฺมสฺส วเสน โส ‘‘มเตฺตโยฺย’’ติ วุจฺจติ, โส **มเตฺตยฺยตา**ติ อาห **“มาตุ กาตพฺพวเตฺต”**ติฯ เอเสว นโย **“เปเตฺตยฺยตายา”**ติอาทีสุฯ **อญฺญตรญฺญตเรสู**ติ อญฺญมญฺญวิสิเฏฺฐสุ อเญฺญสุ, เต ปน กุสลภาเวน วุตฺตา กุสลาติ อาห **“เอวรูเปสู”**ติฯ **อธิกุสเลสู**ติ อภิวิสิเฏฺฐสุ กุสเลสุ, สา ปน อภิวิสิฏฺฐตา อุปาทายุปาทาย โหติฯ ยํ ปเนตฺถ อุกฺกํสคตํ อธิกุสลํ, ตทุกฺกํสน เยน อิธาธิเปฺปตนฺติ ตํ ทเสฺสตุํ **“อตฺถิ กุสลา, อตฺถิ อธิกุสลา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ นนุ ปญฺญาปารมิสงฺคหญาณสมฺภารภูตา กุสลา ธมฺมา นิปฺปริยาเยน สพฺพญฺญุตญฺญาณปฏิลาภปจฺจยา กุสลา นาม, อิเม ปน มหาปุริสลกฺขณนิพฺพตฺตกา ปุญฺญสมฺภารภูตา กสฺมา ตถา วุตฺตาติ? สเพฺพสมฺปิ มหาโพธิสตฺตสนฺตานคตานํ ปารมิธมฺมานํ สพฺพญฺญุตญฺญาณปฏิลาภปจฺจยภาวโตฯ มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย หิ มหาปุริโส ยํ กิญฺจิ ปุญฺญํ กโรติ, สพฺพํ ตํ สมฺมาสโมฺพธิสมธิคมาเยว ปริณาเมติฯ ตถา หิ สสมฺภาราพฺยาโส, ทีฆกาลาพฺยาโส, นิรนฺตราพฺยาโส, สกฺกจฺจาพฺยาโสติ จตฺตาโร อพฺยาสา จตุรธิฏฺฐานปริปูริตสมฺพนฺธา อนุปุเพฺพน มหาโพธิฏฺฐานา สมฺปชฺชนฺติฯ

สกิมฺปีติ ปิ-สเทฺทน อเนกวารมฺปิ กตํ วิชาติเยน อนฺตริตํ สงฺคณฺหาติฯ **อภิณฺหกรเณนา**ติ พหุลีกาเรนฯ **อุปจิตนฺ**ติ อุปรูปริ วฑฺฒิตํฯ **ปิณฺฑีกตนฺ**ติ ปิณฺฑโส กตํฯ **ราสีกตนฺ**ติ ราสิภาเวน กตํฯ อเนกกฺขตฺตุญฺหิ ปวตฺติยมานํ กุสลกมฺมํ สนฺตาเน ตถาลทฺธปริภาวนํ ปิณฺฑีภูตํ วิย, ราสีภูตํ วิย จ โหติฯ วิปากํ ปติ สํหจฺจการิภาวตฺตา **จกฺกวาฬํ อติสมฺพาธํ ภวคฺคํ อตินีจํ,** สเจ ปเน ตํ รูปํ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ **วิปุลตฺตา**ติ มหนฺตตฺตาฯ ยสฺมา ปน ตํ กมฺมํ เมตฺตากรุณาสติสมฺปชญฺญาหิ ปริคฺคหิตตาย ทุรสมฺุสสาริตํ ปมาณกรณธมฺมนฺติ ปมาณรหิตตาย ‘‘อปฺปมาณ’’นฺติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, ตสฺมา **“อปฺปมาณตฺตา”**ติ วุตฺตํฯ

อธิภวตีติ ผลสฺส อุฬารภาเวน อภิภุยฺย ติฏฺฐติฯ อตฺถโต ปณีตปณีตานํ โภคานํ ปฏิลาโภ เอวาติ อาห **“อติเรกํ ลภตี”**ติฯ **อธิคจฺฉตีติ** วินฺทติ, นิพฺพตฺตมาโนว เตน สมนฺนาคโต โหตีติ อโตฺถฯ เอกเทเสน อผุสิตฺวา สพฺพปฺปเทเสหิ ผุสนโต สพฺพปฺปเทเสหิ ผุสนฺติโย เอเตสํ ปาทตลานํ สนฺตีติ **“สพฺพาวเนฺตหิ ปาทตเลหี”**ติ วุตฺตํฯ ยถา นิกฺขิปเน สเพฺพ ปาทตลปฺปเทสา สํหจฺจการิโน อนินฺนตาย สมภาวโต, เอวํ อุทฺธรเณปีติ วุตฺตํ **“สมํ ผุสติ, สมํ อุทฺธรตี”**ติฯ อิทานิ อิมสฺส มหาปุริสลกฺขณสฺส สมธิคเมน ลทฺธพฺพนิสฺสนฺทผลวิภาวนมุเขน อานุภาวํ วิภาเวตุํ **“สเจปิ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นรกนฺ**ติ อาวาฏํฯ **อโนฺต ปวิสติ** สมภาวาปตฺติยาฯ **“จกฺกลกฺขเณน ปติฏฺฐาตพฺพฏฺฐาน”**นฺติ อิทํ ยํ ภูมิปฺปเทสํ ปาทตลํ ผุสติ, ตตฺถ จกฺกลกฺขณมฺปิ ผุสนวเสน ปติฏฺฐาตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตสฺส ปน ตถา ปติฏฺฐานํ สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาย เอวาติ สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาย อานุภาวกิตฺตเน ‘‘ลกฺขณนฺตรานยนํ กิมตฺถิย’’นฺติ น จิเนฺตตพฺพํฯ **สีลเตเชนา**ติ สีลปฺปภาเวนฯ **ปุญฺญเตเชนา**ติ กุสลปฺปภาเวนฯ **ธมฺมเตเชนา**ติ ญาณปฺปภาเวนฯ ตีหิปิ ปเทหิ ภควโต พุทฺธภูตสฺส ธมฺมา คหิตา, **“ทสนฺนํ ปารมีน”**นฺติ อิมินา พุทฺธกรธมฺมา คหิตาฯ

๒๐๒. มหาสมุโทฺทว สีมา สพฺพภูมิสฺสรภาวโตฯ **“อขิลมนิมิตฺตมกณฺฏก”**นฺติ ตีหิปิ ปเทหิ เถยฺยาภาโวว วุโตฺตติ อาห **“นิโจฺจร”**นฺติอาทิ ฯ **ขรสมฺผสฺสเฏฺฐนา**ติ ฆฏฺฏเนน ทุกฺขสมฺผสฺสภาเวน **ขิลา**ติฯ **อุปทฺทวปจฺจยเฏฺฐนา**ติ อนตฺถเหตุตาย **นิมิตฺตา**ติฯ **“อขิล”**นฺติ อาทินา เอกจารีหิ โจราภาโว วุโตฺต, **“นิรพฺพุท”**นฺติ อิมินา ปน คณพนฺธวเสน วิจรณโจราภาโว วุโตฺตติ ทเสฺสตุํ **“คุมฺพํ คุมฺพํ หุตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อวิกฺขมฺภนีโย**ติ น วิพนฺธนีโย เกนจิ อปฺปฏิพาหนีโย ฐานโต อนิกฺกฑฺฒนีโยฯ ปฏิปกฺขํ อนิฏฺฐํ อเตฺถตีติ **ปจฺจตฺถิโก,** เอ

เตน ปากฏภาเวน วิโรธํ อกโรโนฺต เวริปุคฺคโล วุโตฺตฯ ปฏิวิรุโทฺธ อมิโตฺต **ปจฺจามิโตฺต,** เอเตน ปากฏภาเวน วิโรธํ กโรโนฺต เวริปุคฺคโล วุโตฺตฯ **วิกฺขเมฺภตุํ นาสกฺขึสุ,** อญฺญทตฺถุ สยเมว วิฆาตพฺยสนํ ปาปุณึสุ เจว สาวกตฺตญฺจ ปเวเทสุํฯ

“**กมฺม**”นฺติอาทีสุ **กมฺมํ นาม** พุทฺธภาวํ อุทฺทิสฺส กตูปจิโต ลกฺขณสํวตฺตนิโย ปุญฺญสมฺภาโรฯ เตนาห “**สตสหสฺสกปฺปาธิกานี**”ติอาทิฯ **กมฺมสริกฺขกํ นาม** ตเสฺสว ปุญฺญสมฺภารสฺส กรณกาเล เกนจิ อกมฺปนียสฺส ทฬฺหาวตฺถิตภาวสฺส อนุจฺฉวิโก สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาสงฺขาตสฺส ลกฺขณสฺส ปเรหิ อวิกฺขมฺภนียตาย ญาปกนิมิตฺตภาโว, สฺวายํ นิมิตฺตภาโว ตเสฺสว ลกฺขณสฺสาติ อฏฺฐกถายํ “**กมฺมสริกฺขกํ นาม…เป…. มหาปุริสลกฺขณ**”นฺติ วุตฺตํฯ ฐานคมเนสุ ปาทานํ ทฬฺหาวตฺถิตภาโว **ลกฺขณํ นาม**ฯ ปาทานํ ภูมิยํ สมํ นิกฺขิปนํ, ปาทตลานํ สพฺพภาเคหิ ผุสนํ, สมเมว อุทฺธรณํ, ตสฺมา สุฏฺฐุ สมํ สพฺพภาเคหิ ปติฏฺฐิตา ปาทา เอตสฺสาติ **สุปฺปติฏฺฐิตปาโท,** ตสฺส ภาโว **สุปฺปติฏฺฐิตปาทตา**ติ วุจฺจติ ลกฺขณํฯ สุฏฺฐุ สมํ ภูมิยา ผุสเนเนว หิ เนสํ ตตฺถ ทฬฺหาวตฺถิตภาโว สิโทฺธ, ยํ ‘‘กมฺมสริกฺขก’’นฺติ วุตฺตํฯ **ลกฺขณานิสํโส**ติ ลกฺขณปฏิลาภสฺส อุทฺรโย, ลกฺขณสํวตฺตนิยสฺส กมฺมสฺส อานิสํสผลนฺติ อโตฺถฯ นิสฺสนฺทผลํ ปน เหฏฺฐา ภาวิตเมวฯ

๒๐๓. **กมฺมาทิเภเท**ติ กมฺมกมฺมสริกฺขกลกฺขณ ลกฺขณานิสํสวิสญฺญิเต วิภาเคฯ **คาถาพนฺธํ สนฺธาย วุตฺตํ,** อโตฺถ ปน อปุพฺพํ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **โปราณกเตฺถรา**ติ อฏฺฐกถาจริยาฯ **วณฺณนาคาถา**ติ โถมนาคาถา วุตฺตเมวตฺถํ คเหตฺวา โถมนาวเสน ปวตฺตตฺตาฯ **อปรภาเค เถรา** นาม ปาฬึ, อฏฺฐกถญฺจ โปตฺถการปนวเสน สมาคตา มหาเถรา, เย สาฏฺฐกถํ ปิฏกตฺตยํ โปตฺถการุฬฺหํ กตฺวา สทฺธมฺมํ อทฺธนิยจิรฏฺฐิติกํ อกํสุฯ **เอกปทิโก**ติ “**ทฬฺหสมาทาโน อโหสี**”ติอาทิปาเฐ เอเกกปทคาหีฯ **อตฺถุทฺธาโร**ติ ตทตฺถสฺส สุขคฺคหณตฺถํ คาถาพนฺธวเสน อุทฺธรณโต อตฺถุทฺธารภูโต, ตยิทํ ปาฬิยํ อาคตปทานิ คเหตฺวา คาถาพนฺธวเสน ตทตฺถวิจารณภาวทสฺสนํ, น ปน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ฐปิตภาวปฏิกฺขิปนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

กุสลธมฺมานํ วจีสจฺจสฺส พหุการตํ, ตปฺปฏิปกฺขสฺส จ มุสาวาทสฺส มหาสาวชฺชตํ ทเสฺสตุํ อนนฺตรเมว กุสลกมฺมปถธเมฺม วทโนฺตปิ ตโต วจีสจฺจํ นีหริตฺวา กเถติ **สเจฺจ**ติ วา สนฺนิธาเนว ‘‘ธเมฺม’’ติ วุจฺจมานา กุสลกมฺมปถธมฺมา เอว ยุตฺตาติ วุตฺตํ “**ธเมฺมติ ทสกุสลกมฺมปถธเมฺม**”ติฯ โคพลีพทฺทญาเยน วา เอตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อินฺทฺริยทมเน**ติ อินฺทฺริยสํวเรฯ กุสลกมฺมปถคฺคหเณนสฺส วาริตฺตสีลเมว คหิตนฺติ อิตรมฺปิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ สํยมเสฺสว คหณํ กตนฺติ “**สํยเมติ สีลสํยเม**”ติ วุตฺตํฯ **สุจิ** วุจฺจติ ปุคฺคโล ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน, ตํ **โสเจยฺยํ,** กายสุจริตาทิฯ เอตเสฺสว หิ วิภาคสฺส ทสฺสนตฺถํ วุตฺตมฺปิ เจตํ ปุน วุตฺตํ, มโนโสเจยฺยคฺคหเณน วา ฌานาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺมานมฺปิ สงฺคณฺหนตฺถํ **โสเจยฺย**คฺคหณํฯ **อาลยภูต**นฺติ สมถวิปสฺสนานํ อธิฏฺฐานภูตํฯ **อุโปสถกมฺม**นฺติ อุโปสถทิวเส สมาทิยิตฺวา สมาจริตพฺพํ ปุญฺญกมฺมํ **อุโปสโถ** สหจรณญาเยนฯ “**อวิหึสายา**ติ สตฺตานํ อวิเหฐนายา’’ติ วทนฺติ, ตํ ปน สีลคฺคหเณเนว คหิตํฯ ตสฺมา **อวิหึสายา**ติ กรุณายาติ อโตฺถฯ **อวิหึสา**คฺคหเณเนว เจตฺถ อปฺปมญฺญาสามเญฺญน จตฺตาโรปิ พฺรหฺมวิหารา อุปจาราวตฺถา คหิตา ลกฺขณหารนเยนฯ **สกล**นฺติ อนวเสสํ ปริปุณฺณํฯ เอวเมตฺถ กามาวจรตฺตภาวปริยาปนฺนตฺตา ลกฺขณสฺส ตํสํวตฺตนิกกามาวจรกุสลธมฺมา เอว ปารมิตาสงฺคหปุญฺญสมฺภารภูตกายสุจริตาทีหิ ทฺวาทสธา วิภตฺตา เอวฯ คาถายํ ‘‘สเจฺจ’’ติอาทินา ทสธา สงฺคยฺห ทสฺสิตาฯ เอส นโย เสสลกฺขเณปิฯ

อนุภีติ คาถาสุขตฺถํ อการํ สานุนาสิกํ กตฺวา วุตฺตํฯ พฺยญฺชนานิ ลกฺขณานิ อาจิกฺขนฺตีติ **เวยญฺชนิกาฯ วิกฺขเมฺภตพฺพ**นฺติ ปฏิพาหิตพฺพํ **ตสฺสา**ติ มหาปุริสสฺส, **ตสฺส** วา มหาปุริสลกฺขณสฺสฯ ลกฺขณสีเสน เจตฺถ ตํสํวตฺตนิกปุญฺญสมฺภาโร วุจฺจติฯ

ปาทตลจกฺกลกฺขณวณฺณนา

๒๐๔. ***ภยํ*** นาม ภีติ, ตํ ปน อุพฺพิชฺชนากาเรน, อุตฺตสนากาเรน จ ปวตฺติยา ทุวิธนฺติ อาห **"อุเพฺพคภยเญฺจว อุตฺตาสภยญฺจา"**ติฯ ตทุภยมฺปิ ภยํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **"ตตฺถา"**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **อปนูทิตา**ติ ยถา โจราทโย วิลุปฺปนพนฺธนาทีนิ ปรสฺส น กโรนฺติ, กตญฺจ ปจฺจาหรณาทินา ปฏิปากติกํ โหติ, เอวํ ยถา จ จณฺฑหตฺถิอาทโย ทูรโต ปริวชฺชิตา โหนฺติ, อปริวชฺชิเต ตสฺส ยถา ฐาเน ฐิเตหิ อภิภโว น โหติ, เอวํ อปนูทิตาฯ **อติวาเหตี**ติ อติกฺกาเมติฯ **ตํ ฐาน**นฺติ ตํ สาสงฺกฏฺฐานํฯ **อสโกฺกนฺตาน**นฺติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ, อสโกฺกเนฺตติ อโตฺถฯ **อสโกฺกนฺตาน**นฺติ วา อนาทเร สามิวจนํฯ สห ปริวาเรนาติ **สปริวารํฯ** ตตฺถ กิญฺจิ เทยฺยธมฺมํ เทโนฺต ยทา ตสฺส ปริวารภาเวน อญฺญมฺปิ เทยฺยธมฺมํ เทติ, เอวํ ตสฺส ตํ ทานมยํ ปุญฺญํ สปริวารํ นาม โหติฯ

ตมตฺถํ วิตฺถาเรน ทเสฺสตุํ **"ตตฺถ อนฺน"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา เทยฺยธมฺมํ ตสฺส อนฺนทานสฺส ปริวาโร, เอวํ ตสฺส สกฺกจฺจกรณํ ปีติ ทเสฺสโนฺต **"อถ โข"**ติอาทิมาหฯ ยาคุภตฺตํ ทตฺวาว อทาสีติ โยชนาฯ เอส นโย อิโต ปรโตปิฯ **สุตฺตํ วเฏฺฏตี**ติ จีวรสฺส สิพฺพนสุตฺตกํ ทุวฏฺฏิวฏฺฏาทิวเสน วฏฺฏิตํ อกาสิฯ **รชน**นฺติ อลฺลิอาทิรชนวตฺถุํฯ **ปณฺฑุปลาส**นฺติ รชนุปคเมว ปณฺฑุวณฺณํ ปลาสํฯ

เหฏฺฐิมานีติ อนฺนาทีนิ **จตฺตาริฯ นิสท**คฺคหเณเนว นิสทโปโตปิ คหิโตฯ **จีนปิฏฺฐํ** สินฺธุรกจุณฺณํฯ **โกชว**นฺติ อุทฺทโลมิเอกนฺตโลมิอาทิโกชวตฺถรณฯ **สุวิภตฺตอนฺตรานี**ติ สุฏฺฐุ วิภตฺตอนฺตรานิ, เอเตน จกฺกาวยวฏฺฐานานํ สุปริจฺฉินฺนตํ ทเสฺสติฯ

ลทฺธาภิเสกา ขตฺติยา อตฺตโน วิชิเต วิสวิตาย พฺราหฺมณาทิเก จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ รเญฺชตุํ สโกฺกนฺติ, น อิตราติ อาห **"ราชาโนติ อภิสิตฺตา"**ติฯ ราชโต ยถาลทฺธคามนิคมาทึ อิสฺสรวตาย ภุญฺชนฺตีติ **โภชกา,** ตาทิโส โภโค เอเตสํ อตฺถิ , ตตฺถ วา นิยุตฺตาติ **โภคิกา,** เตเอว **"โภคิยา"**ติ วุตฺตาฯ **สปริวารํ ทาน**นฺติ วุตฺตนเยน สปริวารทานํฯ **ชานาตู**ติ "สเทวโก โลโก ชานาตู"ติ อิมินา วิย อธิปฺปาเยน **นิพฺพตฺตํ จกฺกลกฺขณ**นฺติ ลกฺขณเสฺสว กมฺมสริกฺขตา ทสฺสิตาฯ เอวํ สติ ติกเมว สิยา, น จตุกฺกํ, ตสฺมา จกฺกลกฺขณสฺส มหาปริวารตาย ญาปกนิมิตฺตภาโว กมฺมสริกฺขกํ นามฯ เตเนวาห "สปริวารํ…เป…. ชานาตูติ นิพฺพตฺต"นฺติฯ "ทีฆายุกตาย ตํ นิมิตฺต"นฺติ (ที. นิ. ๓.๒๐๗) จ วกฺขติ, ตถา "ตํ ลกฺขณํ ภวติ ตทตฺถโชตก"นฺติ (ที. นิ. ๓.๒๒๑) จฯ นิสฺสนฺทผลํ ปน ปฏิปกฺขาภิภโว ทฏฺฐโพฺพฯ เตเนวาห คาถายํ "สตฺตุมทฺทโน"ติฯ

๒๐๕. **เอต**นฺติ เอตํ คาถาพนฺธภูตํ วจนํ, ตํ ปนตฺถโต คาถา เอวาติ อาห **"อิมา ตทตฺถปริทีปนา คาถา วุจฺจนฺตี"**ติฯ

ปุรตฺถาติ วา "ปุเร"ติ วุตฺตโตปิ ปุเพฺพฯ ยสฺมา มหาปุริโส น อตีตาย เอกชาติยํ, นาปิ กติปยชาตีสุ, อถ โข ปุริมปุริมตราสุ ตถาว ปฏิปโนฺน, ตสฺมา ตตฺถ ปฏิปตฺตึ ทเสฺสตุํ "ปุเร ปุรตฺถา"ติ วุตฺตํฯ อิมิสฺสาปิ ชาติยํ อตีตกาลวเสน "ปุเรปุรตฺถา"ติ วตฺตุํ ลพฺภาติ ตโต วิเสสนตฺถํ

‘‘ปุริมาสุ ชาตีสู’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“อิมิสฺสา”**ติอาทิฯ เกจิ ‘‘อิมิสฺสา ชาติยา ปุเพฺพ ตุสิตเทวโลเก กตกมฺมปฏิเกฺขปวจน’’นฺติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ ตตฺถ ตาทิสสฺส กตกมฺมสฺส อภาวโตฯ **อปนูทโน**ติ อปเนตาฯ **อธิมุโตฺต**ติ ยุตฺตปยุโตฺตฯ

ปุญฺญกเมฺมนาติ ทานาทิปุญฺญกเมฺมนฯ **เอวํ สเนฺต**ติ สตมเตฺตน ปุญฺญกเมฺมน เอเกกํ ลกฺขณํ นิพฺพเตฺตยฺย, เอวํ สติฯ **น โรจยึสู**ติ เกวลํ สตมเตฺตน ปุญฺญกเมฺมน ลกฺขณนิพฺพตฺตึ น โรจยึสุ อฏฺฐกถาจริยาฯ กถํ ปน โรจยึสูติ อาห **“อนเนฺตสุ ปนา”**ติอาทิฯ **เอเกกํ กมฺม**นฺติ เอเกกํ ทานาทิปุพฺพกมฺมํฯ **เอเกกํ สตคุณํ กตฺวา**ติ อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ ยตฺตกา สตฺตา, เตหิ สเพฺพหิ ปเจฺจกํ สตกฺขตฺตุํ กตานิ ทานาทิปุญฺญกมฺมานิ ยตฺตกานิ, ตโต เอเกกํ ปุญฺญกมฺมํ มหาสเตฺตน สตคุณํ กตํ ‘‘สต’’นฺติ อธิเปฺปตํ, ตสฺมา อิธ **สต**-สโทฺท พหุภาวปริยาโย, น สงฺขฺยาวจโนติ ทเสฺสติ ‘‘สตคฺฆิ สตํ เทวมนุสฺสา’’ติอาทีสุ วิยฯ เตนาห **“ตสฺมา สตปุญฺญลกฺขโณติ อิมมตฺถํ โรจยึสู”**ติฯ

อายตปณฺหิตาทิติลกฺขณวณฺณนา

๒๐๖. **สรสจฺจุติ** นาม ชาตสฺส สตฺตสฺส ยาวชีวํ ชีวิตฺวา ปกติยา มรณํฯ อากฑฺฒฌชิยสฺส ธนุทณฺฑสฺส วิย ปาทานํ อโนฺตมุขํ กุฏิลตาย **อโนฺตวงฺกปาทตาฯ** พหิมุขํ กุฏิลตาย **พหิวงฺกปาทตาฯ** ปาทตลสฺส มเชฺฌ อูนตาย **อุกฺกุฏิกปาทตาฯ** อคฺคปาเทน ขญฺชนกา **อคฺคโกณฺฑาฯ** ปณฺหิปฺปเทเสน ขญฺชนกา **ปณฺหิโกณฺฑาฯ อุนฺนตกาเยนา**ติ อโนนตภาเวน สมุสฺสิตสรีเรน ฯ **มุฏฺฐิกตหตฺถา**ติ อาวุธาทีนํ คหณตฺถํ กตมุฏฺฐิหตฺถาฯ **ผณหตฺถกา**ติ อญฺญมญฺญํ สํสฏฺฐงฺคุลิหตฺถาฯ **อิทเมตฺถ กมฺมสริกฺขก**นฺติ อิทํ อิเมสํ ติณฺณมฺปิ ลกฺขณานํ ตถาคตสฺส ทีฆายุกตาย ญาปกนิมิตฺตภาโว เอตฺถ อายตปณฺหิตา, ทีฆงฺคุลิตา พฺรหฺมุชุคตฺตตาติ เอตสฺมึ ลกฺขณตฺตเย กมฺมสริกฺขกตฺตํฯ นิสฺสนฺทผลํ ปน อนฺตรายตาทิ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๐๗. ภายิตพฺพวตฺถุนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชมานมฺปิ ภยํ อตฺตสิเนหเหตุกํ ปหีนสิเนหสฺส ตทภาวโตติ อาห **“ยถา มยฺหํ มรณโต ภยํ มม ชีวิตํ ปิย”**นฺติฯ **สุจิเณฺณนา**ติ สุฏฺฐุ กตูปจิเตน สุจริตกมฺมุนาฯ

จวิตฺวาติ สคฺคโต จวิตฺวาฯ **“สุชาตคโตฺต สุภุโช”**ติ อาทโย สรีราวยวคุณา อิเมหิ ลกฺขเณหิ อวินาภาวิโนติ ทเสฺสตุํ วุตฺตาฯ **จิรยปนายา**ติ อตฺตภาวสฺส จิรกาลํ ปวตฺตนายฯ เตนาห **“ทีฆายุกภาวายา”**ติฯ **ตโต**ติ จกฺกวตฺตี หุตฺวา ยาปนโตฯ **วสิปฺปโตฺต**ติ ฌานาทีสุ วสีภาวเญฺจว เจโตวสิภาวญฺจ ปโตฺต **หุตฺวา,** กถํ อิทฺธิภาวนาย อิทฺธิปาทภาวนายาติ อโตฺถฯ ยาเปติ จิรตรนฺติ โยชนาฯ

สตฺตุสฺสทตาลกฺขณวณฺณนา

๒๐๘. รโส ชาโต เอเตสนฺติ **รสิตานิ,** มหารสานิฯ เตนาห **“รสสมฺปนฺนาน”**นฺติฯ **ปิฏฺฐขชฺชกาทีนี**ติ ปูปสกฺขลิโมทกกาทีนิฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปน กทลิผลาทึ สงฺคณฺหาติฯ ปิฏฺฐํ ปกฺขิปิตฺวา ปจิตพฺพปายสํ **ปิฏฺฐปายสํฯ อาทิ**-สเทฺทน ตถารูปโภชฺชยาคุอาทึ สงฺคณฺหาติฯ

อิธ กมฺมสริกฺขกํ นาม สตฺตุสฺสทตาลกฺขณสฺส ปณีตลาภิตาย ญาปกนิมิตฺตภาโวฯ อิมินา นเยน ตตฺถ ตตฺถ ลกฺขเณ กมฺมสริกฺขกํ นิทฺธาเรตฺวา โยเชตพฺพํฯ

๒๐๙. **อุตฺตโม อคฺครสทายโก**ติ สพฺพสตฺตานํ อุตฺตโม โลกนาโถ อคฺคานํ ปณีตานํ รสานํ ทายโกฯ **อุตฺตมานํ อคฺครสาน**นฺติ ปณีเตสุปิ ปณีตรสานํฯ **ขชฺชโภชฺชาทิโชตก**นฺติ ขชฺชโภชฺชาทิลาภโชตกํฯ ลาภสํวตฺตนิกสฺส กมฺมสฺส ผลํ “**ลาภสํวตฺตนิก**”นฺติ การณูปจาเรน วทติฯ **ตทตฺถโชตก**นฺติ วา ตสฺส ปณีตโภชนทายกตฺตสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส โชตกํฯ **ตทาธิคจฺฉตี**ติ เอตฺถ **อา**-กาโร นิปาตมตฺตนฺติ อาห “**ตํ อธิคจฺฉตี**”ติฯ **ลาภิรุตฺตม**นฺติ ร-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ

กรจรณาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๑๐. **ปพฺพชิตปริกฺขารํ** ปตฺตจีวราทิํ **คิหิปริกฺขารํ** วตฺถาวุธยานสยนาทิํฯ

สพฺพนฺติ สพฺพํ อุปการํฯ **มเกฺขตฺวา นาเสติ** มกฺขิภาเว ฐตฺวาฯ **เตเลน วิย มเกฺขตี**ติ สตโธตเตเลน มเกฺขติ วิยฯ **อตฺถสํวฑฺฒนกถายา**ติ หิตาวหกถายฯ **กถา**คหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํฯ ปเรสํ หิตาวโห กายปโยโคปิ **อตฺถจริยาฯ** อฏฺฐกถายํ ปน วจีปโยควเสเนว อตฺถจริยา วุตฺตาฯ

สมานตฺตตายาติ สทิสภาเว สมานฏฺฐาเน ฐปเนน, ตํ ปนสฺส สมานฏฺฐาเน ฐปนํ อตฺตสทิสตากรณํ, สุเขน เอกสโมฺภคตา, อตฺตโน สุขุปฺปตฺติยํ; ตสฺส จ ทุกฺขุปฺปตฺติยํ เตน อตฺตโน เอกสโมฺภคตาติ อาห “**สมานสุขทุกฺขภาเวนา**”ติฯ สา จ สมานสุขทุกฺขตา เอกโต นิสชฺชาทินา ปากฏา โหตีติ ตํ ทเสฺสโนฺต “**เอกาสเน**”ติอาทิมาหฯ **น หิ สกฺกา เอกปริโภโค กาตุํ** ชาติยา หีนตฺตาฯ **ตถา อกริยมาเน จ โส กุชฺฌติ** โภเคน อธิกตฺตา, ตสฺมา **ทุสฺสงฺคโหฯ น หิ โส เอกปริโภคํ อิจฺฉติ** ชาติยา หีนภาวโตฯ **น อกริยมาเน จ กุชฺฌติ** โภเคน หีนภาวโตฯ **อุโภหี**ติ ชาติโภเคหิฯ **สทิโสปิ สุสงฺคโห** เอกสทิสภาเวเนว อิตเรน สห เอกปริโภคสฺส ปจฺจาสีสาย, อกรเณ จ ตสฺส กุชฺฌนสฺสาภาวโตฯ **อทียมาเนปิ** กิสฺมิญฺจิ อามิเส **อกริยมาเนปิ** สงฺคเหฯ **น ปาปเกน จิเตฺตน ปสฺสติ** เปสลภาวโตฯ ตโต เอว **ปริโภโคปิ…เป…. โหติฯ เอวรูป**นฺติ คิหี เจ, อุโภหิ สทิสํ; ปพฺพชิโต เจ, สีลวนฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

สุสงฺคหิตาว โหนฺตีติ สุฏฺฐุ สงฺคหิตา เอว โหนฺติ ทฬฺหภตฺติภาวโตฯ เตนาห “**น ภิชฺชนฺตี**”ติฯ

ทานาทิสงฺคหกมฺมนฺติ ทานาทิเภทํ ปรสงฺคณฺหนวเสน ปวตฺตํ กุสลกมฺมํฯ

๒๑๑. **อนวญฺญาเตน** อปริภูเตน สมฺภาวิเตนฯ **ปโมโท** วุจฺจติ หาโส, **น อปฺปโมเทนา**ติ เอตฺถ ปฏิเสธทฺวเยน โส เอว วุโตฺตฯ โส จ โอทคฺยสภาวตฺตา น ทีโน ธมฺมูปสญฺหิตตฺตา น คพฺภยุโตฺตติ อาห “**น ทีเนน น คพฺภิเตนาติ อโตฺถ**”ติฯ สตฺตานํ อคณฺหนคฺเณนาติ โยชนาฯ

อติรุจิรนฺติ อติวิย รุจิรกตํ, ตํ ปน ปสฺสนฺตานํ ปสาทาวหนฺติ อาห “**สุปาสาทิก**”นฺติฯ **สุฏฺฐุ เฉก**นฺติ อติวิย สุนฺทรํฯ **วิธาตโพฺพ**ติ วิธาตุํ สนฺทิสิตุํ สกฺกุเณโยฺยฯ ปิยํ วทตีติ **ปิยวทู** ยถา ‘‘สพฺพวิทู’’ติฯ สุขเมว สุขตา, ตํ **สุขตํฯ ธมฺมญฺจ อนุธมฺมญฺจา**ติ โลกุตฺตรธมฺมเญฺจว ตสฺส อนุรูปปุพฺพภาคธมฺมญฺจฯ

อุสฺสงฺขปาทาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๑๒. **“อตฺถูปสํหิต”**นฺติ อิมินา วฏฺฏนิสฺสิตา ธมฺมกถา วุตฺตาติ อาห **“อิธโลกปรโลกตฺถนิสฺสิต”**นฺติฯ **“ธมฺมูปสํหิต”**นฺติ อิมินา วิวฏฺฏนิสฺสิตา, ตสฺมา ทสกุสลกมฺมปถา วิวฏฺฏสนฺนิสฺสยา เวทิตพฺพาฯ **นิทํเสสี**ติ สนฺทสฺเสสิ เต ธมฺเม ปจฺจกฺเข กตฺวา ปกาเสสิฯ **นิทํสนกถ**นฺติ ปากฏกรณกถํฯ เชฏฺฐเฏฺฐน **อโคฺค,** ปาสํสเฏฺฐน **เสโฏฺฐ,** ปมุขเฏฺฐน **ปาโมโกฺข,** ปธานเฏฺฐน **อุตฺตโม,** หิตสุขตฺถิเกหิ ปการโต วรณียโต รชนียโต **ปวโร**ติ เอวํ อตฺถวิเสสวาจีนมฺปิ ‘‘อโคฺค’’ติอาทีนํ ปทานํ ภาวตฺถสฺส เภทาภาวโต **“สพฺพานิ อญฺญมญฺญเววจนานี”**ติ อาหฯ

อุทฺธงฺคมนียาติ สุณนฺตานํ อุปรูปริ วิเสสํ คเมนฺตีติ อุทฺธงฺคมนียาฯ สงฺขาย อโธ ปิฏฺฐิปาทสมีเป เอว ปติฏฺฐิตตฺตา อโธสงฺขา ปาทา เอตสฺสาติ **อโธสงฺขปาโทฯ สงฺขา**ติ จ โคปฺผกานมิทํ นามํฯ

๒๑๓. **ธมฺมทานยญฺญ**นฺติ ธมฺมทานสงฺขาตํ ยญฺญํฯ

สุฏฺฐุ สณฺฐิตาติ สมฺมเทว สณฺฐิตาฯ ปิฏฺฐิปาทสฺส อุปริ ปกติองฺคุเลน จตุรงฺคุเล ชงฺฆาปเทเส **นิคูฬฺหา** อปญฺญายมานรูปา หุตฺวา ฐิตาติ อโตฺถฯ

เอณิชงฺฆลกฺขณวณฺณนา

๒๑๔. **สิปฺป**นฺติ สิกฺขิตพฺพเฏฺฐน ‘‘สิปฺป’’นฺติ ลทฺธนามํ สตฺตานํ ชีวิกาเหตุภูตํ อาชีววิธิํฯ ชีวิกตฺถํ, สตฺตานํ อุปการตฺถญฺจ เวทิตพฺพเฏฺฐน **วิชฺชา,** มนุตสตฺถาทิฯ จรนฺติ เตน สุคติํ, สุขญฺจ คจฺฉนฺตีติ **จรณํฯ** กมฺมสฺสกตาญาณํ อุตฺตรปทโลเปน **“กมฺม”**นฺติ วุตฺตนฺติ อาห **“กมฺมนฺติ กมฺมสฺสกตาชานนปญฺญา”**ติฯ **ตานิ เจวา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตหตฺถิอาทีนิ เจวฯ **สตฺตรตนานี**ติ มุตฺตาทีนิ สตฺต รตนานิฯ **จ**-สเทฺทน รโญฺญ อุปโภคภูตานํ วตฺถเสยฺยาทีนํ สงฺคโหฯ **รโญฺญ อนุจฺฉวิกานี**ติ รโญฺญ ปริภุญฺชนโยคฺยานิฯ **สเพฺพส**นฺติ ‘‘ราชารหานี’’ติ อาทินา วุตฺตานํ สเพฺพสํเยว เอกชฺฌํ **คหณํฯ** พุทฺธานํ ปริสา นาม โอธิโส อโนธิโส จ สมิตปาปา, ตถตฺถาย ปฏิปนฺนา จ โหตีติ วุตฺตํ **“สมณานํ โกฏฺฐาสภูตา จตโสฺส ปริสา”**ติฯ

สิปฺปาทิวาจนนฺติ สิปฺปานํ สิกฺขาปนํฯ ปาฬิยมฺปิ หิ ‘‘วาเจตา’’ติ วาจนสีเสน สิกฺขาปนํ ทสฺสิตํฯ **อุกฺกุฏิกาสน**นฺติ ตํตํเวยฺยาวจฺจกรเณน อุกฺกุฏิกสฺส นิสชฺชาฯ ปโยชนวเสน เคหโต เคหํ คามโต คามํ ชงฺฆาโย กิลเมตฺวา เปสนํ **ชงฺฆเปสนิกาฯ ลิขิตฺวา ปาติตํ วิย โหติ** อปริปุณฺณภาวโตฯ **อนุปุพฺพอุคฺคตวฏฺฏิต**นฺติ โคปฺผกฏฺฐานโต ปฏฺฐาย ยาว ชาณุปฺปเทสา มํสูปจยสฺส อนุกฺกเมน สมนฺตโต วฑฺฒิตตฺตา อนุปุเพฺพน อุคฺคตํ หุตฺวา สุวฏฺฏิตํฯ **เอณิชงฺฆลกฺขณ**นฺติ สณฺฐานมเตฺตน เอณิมิคชงฺฆาสทิสชงฺฆลกฺขณํฯ

๒๑๕. **“ยตุปฺฆาตายา”**ติ เอตฺถ **ต**-กาโร ปทสนฺธิกโร, อนุนาสิกโลเปน นิเทฺทโสติ อาห **“ย”**นฺติอาทิฯ ‘‘อุทฺธคฺคโลมา **สุขุมตฺตโจตฺถตา”**ติ วุตฺตตฺตา โจทเกน ‘‘กิํ ปน อเญฺญน กเมฺมน อญฺญํ ลกฺขณํ นิพฺพตฺตตี’’ติ โจทิโต, อาจริโย ‘‘น นิพฺพตฺตตี’’ติ วตฺวา ‘‘ยทิ เอวํ อิธ กสฺมา ลกฺขณนฺตรํ กถิต’’นฺติ อโนฺตลีนเมว โจทนํ ปริหรโนฺต **“ยํ ปน นิพฺพตฺตตีติ...เป.... อิธ วุตฺต”**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **ยํ ปน นิพฺพตฺตตี**ติ ยํ ลกฺขณํ วุจฺจมานลกฺขณนิพฺพตฺตเกน กมฺมุนา นิพฺพตฺตติฯ **ตํ อนุพฺยญฺชนํ โหตี**ติ ตํ ลกฺขณํ วุจฺจมานสฺส ลกฺขณสฺส อนุกูลลกฺขณํ นาม โหติฯ **ตสฺมา** เตน การเณน **อิธ** เอณิชงฺฆลกฺขณกถเน ‘‘อุทฺธคฺคโลมา สุขุมตฺตโจตฺถตา’’ติ ลกฺขณนฺตรํ **วุตฺตํฯ**

สุขุมจฺฉวิลกฺขณวณฺณนา

๒๑๖. **สมิตปาปเฏฺฐน สมณํ,** น ปพฺพชฺชามตฺเตนฯ **พาหิตปาปเฏฺฐน พฺราหฺมณํ,** น ชาติมตฺเตนฯ

มหนฺตานํ อตฺถานํ ปริคฺคณฺหนโต มหตี ปญฺญา เอตสฺสาติ **มหาปโญฺญฯ** เสสปเทสุปิ เอเสว นโยติ อาห **''มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคโตติ อโตฺถ''**ติฯ **นานตฺตน**ฺติ ยาหิ มหาปญฺญาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา ภควา ''มหาปโญฺญ''ติอาทินา กิตฺตียติ, ตาสํ มหาปญฺญาทีนํ อิทํ นานตฺตํ อยํ เวมตฺตตาฯ

ยสฺส กสฺสจิ วิเสสโต อรูปธมฺมสฺส มหตฺตํ นาม กิจฺจสิทฺธิยา เวทิตพฺพนฺติ ตทสฺสา กิจฺจสิทฺธิยา ทเสฺสโนฺต **''มหเนฺต สีลกฺขเนฺธ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ เหตุมหนฺตตาย, ปจฺจยมหนฺตตาย, นิสฺสยมหนฺตตาย, ปเภทมหนฺตตาย, กิจฺจมหนฺตตาย, ผลมหนฺตตาย, อานิสํสมหนฺตตาย จ สีลกฺขนฺธสฺส มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ **เหตุ** อโลภาทโยฯ **ปจฺจโย** หิโรตฺตปฺปสทฺธาสติวีริยาทโยฯ **นิสฺสโย** สาวกโพธิปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธินิยตตา, ตํสมงฺคิโน จ ปุริสวิเสสาฯ **ปเภโท** จาริตฺตวาริตฺตาทิวิภาโคฯ **กิจฺจํ** ตทงฺคาทิวเสน ปฏิปกฺขวิธมนํฯ **อานิสํโส** ปิยมนาปตาทิฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค,** (วิสุทฺธิ. ๑.๖) **อากเงฺขยฺยสุตฺตาทีสุ** (ม. นิ. ๑.๖๕) จ อาคตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิมินา นเยน **สมาธิกฺขนฺธา**ทีนมฺปิ มหนฺตตา ยถารหํ วิตฺถาเรตฺวา เวทิตพฺพาฯ **ฐานาฐานานํ** ปน มหาวิสยตาย, สา **พหุธาตุกสุเตฺต** อาคตนเยน เวทิตพฺพาฯ **วิหารสมาปตฺติโย** สมาธิกฺขนฺธนิทฺธารณนเยน เวทิตพฺพาฯ **อริยสจฺจานํ** สกลสาสนสงฺคหโต, โส สจฺจวิภงฺค- (วิภ. ๑๘๙) ตํสํวณฺณนาสุ (วิภ. อฏฺฐ. ๑๘๙) อาคตนเยน, **สติปฏฺฐานา** ทีนํ สติปฏฺฐานวิภงฺคาทีสุ, (วิภ. ๓๕๕) ตํสํวณฺณนาสุ (วิภ. อฏฺฐ. ๓๕๕) จ อาคตนเยน, **สามญฺญผลานํ** มหโต หิตสฺส, มหโต สุขสฺส, มหโต อตฺถสฺส, มหโต โยคเกฺขมสฺส นิพฺพตฺติภาวโต, สนฺตปณีตนิปุณอตกฺกาวจรปณฺฑิตเวทนียภาวโต จ; **อภิญฺญานํ** มหาสมฺภารโต, มหาวิสยโต, มหากิจฺจโต, มหานุภาวโต, มหานิพฺพตฺติโต จ, **นิพฺพานสฺส** มทนิมฺมทนาทิมหตฺตสิทฺธิโต มหนฺตตา เวทิตพฺพาฯ

ปุถุปญฺญาติ เอตฺถาปิ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – **นานาขเนฺธสุ ญาณํ ปวตฺตตี**ติ ''อยํ รูปกฺขโนฺธ นาม…เป…. อยํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ นามา''ติ เอวํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ เตสุปิ ''เอกวิเธน รูปกฺขโนฺธ, เอกาทสวิเธน รูปกฺขโนฺธฯ เอกวิเธน เวทนากฺขโนฺธ, พหุวิเธน เวทนากฺขโนฺธฯ เอกวิเธน สญฺญากฺขโนฺธฯ เอกวิเธน สงฺขารกฺขโนฺธฯ เอกวิเธน วิญฺญาณกฺขโนฺธ, พหุวิเธน วิญฺญาณกฺขโนฺธ''ติ เอวํ เอเกกสฺส ขนฺธสฺส อตีตาทิเภทวเสนาปิ นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ ตถา ''อิทํ จกฺขายตนํ นาม…เป...อิทํ ธมฺมายตนํ นามฯ ตตฺถ ทสายตนา กามาวจรา, เทฺว จตุภูมกา''ติ เอวํ อายตนานํ นานตฺตํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ **นานาธาตูสู**ติ ''อยํ จกฺขุธาตุ นาม…เป…. อยํ มโนวิญฺญาณธาตุ นามฯ ตตฺถ โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว ธาตุโย จตุภูมิกา''ติ เอวํ นานาธาตูสุ ญาณํ ปวตฺตติ, ตยิทํ อุปาทินฺนกธาตุวเสน วุตฺตํฯ ปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ หิ ทฺวินฺนญฺจ อคฺคสาวกานํ อุปาทินฺนกธาตูสุ เอวํ นานากรณํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติ, ตญฺจ โข เอกเทสโตว, น นิปฺปเทสโตฯ อนุปาทินฺนกธาตูนํ ปน ลกฺขณาทิมตฺตเมว ชานนฺติ, น นานากรณํฯ สพฺพญฺญุพุทฺธานเมว ปน ''อิมาย นามธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา อิมสฺส รุกฺขสฺส ขโนฺธ เสโต, อิมสฺส กาโฬ, อิมสฺส มโฏฺฐ, อิมสฺส พหลตฺตโจ , อิมสฺส ตนุตฺตโจฯ อิมสฺส ปตฺตํ วณฺณสณฺฐาน

าทิวเสน เอวรูปํฯ อิมสฺส ปุปฺผํ นีลํ, อิมสฺส ปีตกํ, โลหิตกํ, โอทาตํ, สุคนฺธํ, ทุคฺคนฺธํฯ ผลํ ขุทฺทกํ, มหนฺตํ, ทีฆํ, วฏฺฏํ, สุสณฺฐานํ, ทุสฺสณฺฐานํ, มฏฺฐํ, ผรุสํ, สุคนฺธํ, ทุคฺคนฺธํ, มธุรํ, ติตฺตกํ, อมฺพิลํ, กฏุกํ, กสาวํฯ กณฺฏโก ติขิโณ, อติขิโณ, อุชุโก, กุฏิโล, กโณฺห, นีโล, โอทาโต โหตี''ติ ธาตุนานตฺตํ ปฏิจฺจ ญาณํ ปวตฺตติฯ

นานาปฏิจฺจสมุปฺปาเทสูติ อชฺฌตฺตพหิทฺธาเภทโต จ นานาปเภเทสุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคสุฯ อวิชฺชาทีองฺคานิ หิ ปเจฺจกํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสญฺญิตานิฯ เตนาห **สงฺขารปิฏเก** ''ทฺวาทส ปจฺจยา ทฺวาทส ปฏิจฺจสมุปฺปาทา''ติฯ **นานาสุญฺญตมนุปลเพฺภสู**ติ นานาสภาเวสุ นิจฺจสาราทิวิรหิเตสุ สุญฺญตภาเวสุ ตโต เอว อิตฺถิปุริสอตฺตตฺตนิยาทิวเสน อนุปลพฺภนสภาเวสุ ปการเรสุฯ **ม**-กาโร เหตฺถ ปทสนฺธิกโรฯ **นานาอเตฺถสู**ติ อตฺถปฏิสมฺภิทาย วิสยภูเตสุ ปจฺจยุปฺปนฺนาทิวเสน นานาวิเธสุ อเตฺถสุฯ **ธเมฺมสู**ติ ธมฺมปฏิสมฺภิทาย วิสยภูเตสุ ปจฺจยาทิวเสน นานาวิเธสุ ธเมฺมสุฯ **นิรุตฺตีสู**ติ เตสํเยว อตฺถธมฺมานํ นิทฺธารณวจนสงฺขาเตสุ นานานิรุตฺตีสุฯ **ปฏิภาเนสู**ติ อตฺถปฏิสมฺภิทาทีสุ วิสยภูเตสุ ''อิมานิ ญาณานิ อิทมตฺถโชตกานี''ติ (วิภ. ๗๒๖, ๗๒๙, ๗๓๑, ๗๓๒, ๗๓๔, ๗๓๖, ๗๓๙) ตถา ตถา ปฏิภานโต อุปติฏฺฐนโต ''ปฏิภานานี''ติ ลทฺธนาเมสุ นานาญาเณสุฯ **''ปุถุนานาสีลกฺขเนฺธสู''**ติอาทีสุ สีลสฺส ปุถุตฺตํ วุตฺตเมว, อิตเรสํ ปน วุตฺตนยานุสาเรน สุวิเญฺญยฺยตฺตา ปากฏเมวฯ ยํ ปน อภินฺนํ เอกเมว นิพฺพานํ, ตตฺถ อุปจารวเสน ปุถุตฺตํ คเหตพฺพนฺติ อาห **''ปุถุชฺชนสาธารเณ ธเมฺม สมติกฺกมฺมา''**ติ, เตนสฺส มทนิมฺมทนาทิปริยาเยน ปุถุตฺตํ ปริทีปิตํ โหติฯ

เอวํ วิสยวเสน ปญฺญาย มหตฺตํ, ปุถุตฺตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สมฺปยุตฺตธมฺมวเสน หาสภาวํ, ปวตฺติอาการวเสน ชวนภาวํ, กิจฺจวเสน ติกฺขาทิภาวํ ทเสฺสตุํ **''กตมา หาสปญฺญา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **หาสพหุโล**ติ ปีติพหุโลฯ เสสปทานิ ตเสฺสว เววจนานิฯ **สีลํ ปริปูเรตี**ติ หฏฺฐปหฏฺโฐ อุทคฺคุทโคฺค หุตฺวา ฐเปตฺวา อินฺทฺริยสํวรํ ตสฺส วิสุํ วุตฺตตฺตา อนวเสสสีลํ ปริปูเรติฯ ปีติโสมนสฺสสหคตา หิ ปญฺญา อภิรติวเสน อารมฺมเณ ผุลฺลิตวิกสิตา วิย ปวตฺตติ, น เอวํ อุเปกฺขาสหคตาฯ ปุน **สีลกฺขนฺธ**นฺติ อริยสีลกฺขนฺธมาหฯ **''สมาธิกฺขนฺธ''**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

สพฺพํ ตํ รูปํ อนิจฺจโต ขิปฺปํ ชวตีติ ยา รูปธเมฺม ''อนิจฺจา''ติ สีฆเวเคน ปวตฺตติ, ปฏิปกฺขทูรภาเวน ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส สาติสยตฺตา อิเนฺทน วิสฺสฏฺฐวชิรํ วิย ลกฺขณํ อวิรชฺฌนฺตี อทนฺธายนฺตี รูปกฺขเนฺธ อนิจฺจลกฺขณํ เวคสา ปฏิวิชฺฌติ, สา ชวนปญฺญา นามาติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาวเสน ชวนปญฺญํ ทเสฺสตฺวา พลววิปสฺสนาวเสน ทเสฺสตุํ **''รูป''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ขยเฏฺฐนา**ติ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนโต ขยสภาวตฺตาฯ **ภยเฏฺฐนา**ติ ภยานกภาวโตฯ **อสารกเฏฺฐนา**ติ อสารกภาวโต อตฺตสารวิรหโต, นิจฺจสาราทิวิรหโต จฯ **ตุลยิตฺวา**ติ ตุลนภูตาย วิปสฺสนาปญฺญาย ตุเลตฺวาฯ **ตีรยิตฺวา**ติ ตาย เอว ตีรณภูตาย ตีรยิตฺวาฯ **วิภาวยิตฺวา**ติ ยาถาวโต ปกาเสตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **วิภูตํ กตฺวา**ติ ปากฏํ กตฺวาฯ **รูปนิโรเธ**ติ รูปกฺขนฺธนิโรธเหตุภูเต **นิพฺพาเน** นินฺนโปณปพฺภารภาเวนฯ อิทานิ สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนาวเสน ชวนปญฺญํ ทเสฺสตุํ ปุน **''รูป''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ''วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาวเสนา''ติ เกจิฯ

ญาณสฺส ติกฺขภาโว นาม สวิเสสํ ปฏิปกฺขปหาเนน เวทิตโพฺพติฯ ''ขิปฺปํ กิเลเส ฉินฺทตีติ ติกฺขปญฺญา''ติ วตฺวา เต ปน กิเลเส วิภาเคน ทเสฺสโนฺต **''อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺก''**นฺติอา

ทิมาหฯ ติกฺขปโญฺญ ขิปฺปาภิโญฺญ โหติ, ปฏิปทา จสฺส น จลตีติ อาห **“เอกสฺมึ อาสเน จตฺตาโร อริยมคฺคา...เป.... อธิคตา โหนฺตี”**ติอาทิฯ

‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา, สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมา’’ติ ยาถาวโต ทสฺสเนน สจฺจปฺปฏิเวโธ อิชฺฌติ, น อญฺญถาติ การณมุเขน นิเพฺพธิกปญฺญํ ทเสฺสตุํ **“สพฺพสงฺขาเรสุ อุเพฺพคพหุโล โหตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุเพฺพคพหุโล**ติ วุตฺตนเยน สพฺพสงฺขาเรสุ อภิณฺหปวตฺตสํเวโคฯ **อุตฺตาสพหุโล**ติ ญาณุตฺตาสวเสน สพฺพสงฺขาเรสุ พหุโส อุตฺราสมานโส , เอเตน อาทีนวานุปสฺสนมาหฯ **“อุกฺกณฺฐนพหุโล”**ติ ปน อิมินา นิพฺพิทานุปสฺสนมาห , **“อรติพหุโล”**ติอาทินา ตสฺสา เอว อปราปรุปฺปตฺติํฯ **พหิมุโข**ติ สพฺพสงฺขารโต พหิภูตํ นิพฺพานํ อุทฺทิสฺส ปวตฺตญาณมุโข, ตถา วา ปวตฺติตวิโมกฺขมุโขฯ นิพฺพิชฺฌนํ **นิเพฺพโธ,** โส เอติสฺสา อตฺถิ, นิพฺพิชฺฌตีติ วา **นิเพฺพธิกา,** สา เอว ปญฺญา **นิเพฺพธิกปญฺญาฯ** ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา, อุตฺตานตฺถตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๒๑๗. **ปพฺพชิตํ อุปาสิตา**ติ เอตฺถ ยาทิสํ ปพฺพชิตํ อุปาสโต ปญฺญาปฏิลาโภ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ปณฺฑิตํ ปพฺพชิต”**นฺติ วุตฺตํฯ **อุปาสน**เณฺจตฺถ อุปฏฺฐานวเสน อิจฺฉิตํ, น อุปนิสีทนมเตฺตนาติ อาห **“ปยิรุปาสิตา”**ติฯ **อตฺถนฺ**ติ หิตํฯ **อพฺภนฺตรํ กริตฺวา**ติ อพฺภนฺตรคตํ กตฺวาฯ เตนาห **“อตฺถยุตฺต”**นฺติฯ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส จายํ, หิตูปสญฺหิตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **อนฺตร**-สโทฺท วา จิตฺตปริยาโย ‘‘ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา’’ติอาทีสุ (อุทา. ๒๐) วิยฯ ตสฺมา **อตฺถนฺตโร**ติ หิตชฺฌาสโยติ อโตฺถฯ

ปฏิลาภตฺถาย คเตนาติ ปฏิลาภตฺถาย ปวเตฺตน, ปฏิลาภสํวตฺตนิเยนาติ อโตฺถฯ **อุปฺปาเท จ นิมิเตฺต จ เฉกา**ติ อุปฺปาทวิธิมฺหิ เจว นิมิตฺตวิธิมฺหิ จ กุสลาฯ อุปฺปาทนิมิตฺตโกวิทตาสีเสน เจตฺถ ลกฺขณโกสลฺลเมว ทเสฺสติฯ อถ วา เสสลกฺขณานํ นิพฺพตฺติยา พุทฺธานํ, จกฺกวตฺตีนญฺจ อุปฺปาโท อนุมียติ, ยานิ เตหิ ลทฺธพฺพอานิสํสานิ นิมิตฺตานิ , ตสฺมึ **อุปฺปาเท จ นิมิเตฺต จ** อนุมินนาทิวเสน **เฉกา** นิปุณาติ อโตฺถฯ **ญตฺวา ปสฺสิสฺสตี**ติ ญาเณน ชานิตฺวา ปสฺสิสฺสติ, น จกฺขุวิญฺญาเณนาติ อธิปฺปาโยฯ

อตฺถานุสาสนีสูติ อตฺถานํ หิตานํ อนุสาสนีสุฯ ยสฺมา อนตฺถปฏิวชฺชนปุพฺพิกา สตฺตานํ อตฺถปฏิปตฺติ, ตสฺมา อนโตฺถปิ ปริจฺฉิชฺช คเหตโพฺพ, ชานิตโพฺพ จาติ วุตฺตํ **“อตฺถานตฺถํ ปริคฺคาหกานิ ญาณานี”**ติ, ยโต ‘‘อายุปายโกสลฺลํ วิย อปายโกสลฺลมฺปิ อิจฺฉิตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ

สุวณฺณวณฺณลกฺขณวณฺณนา

๒๑๘. ปฏิสงฺขานพเลน โกธวินเยน **อโกฺกธโน,** น ภาวนาพเลนาติ ทเสฺสตุํ **“น อนาคามิมเคฺคนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอวํ อโกฺกธวสิกตฺตา**ติ เอวํ มชฺฌมาณโว วิย น โกธวสํ คตตฺตาฯ **นาภิสชฺชี**ติ กุชฺฌนวเสเนว น อภิสชฺชิฯ ยญฺหิ โกธสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานภูเต อารมฺมเณ อุปนาหสฺส ปจฺจยภูตํ กุชฺฌนวเสน อภิสชฺชนํ, ตํ อิธาธิเปฺปตํ, น ลุพฺภนวเสนฯ เตนาห **“กุฎิลกณฺฎโก วิยา”**ติอาทิฯ โส หิ ยตฺถ ลคฺคติ, ตํ โขเภโนฺต เอว ลคฺคติฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ มมฺมฏฺฐาเนฯ **มมฺมนฺ**ติ ผุฏฺฐมเตฺตปิ รุชฺชนฏฺฐานํฯ **ปุพฺพุปฺปตฺติโก**ติ ปฐมุปฺปโนฺนฯ **ตโต พลวตโร พฺยาปาโท** ลทฺธาเสวนตาย จิตฺตสฺส พฺยาปชฺชนโตฯ **ตโต พลวตรา ปติ**

ตฺถิยนาติ สาติสยํ ลทฺธาเสวนตาย ตโต พฺยาปาทาวตฺถายปิ พลวตรา ปติตฺถิยนา ปจฺจตฺถิก ภาเวน ถามปฺปตฺติโตฯ

สุขุมตฺถรณาทีติ อาทิ-สเทฺทน ปณีตโภชนียาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพ โภชนทาน สฺสปิ วณฺณสมฺปทานิมิตฺตภาวโตฯ เตนาห ภควา ‘‘โภชนํ ภิกฺขเว ททมาโน ทายโก ปฎิคฺคา หกานํ…เป.… อายุํ เทติ, วณฺณํ เทตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๓๗) ตถา จ วกฺขติ ‘‘อามิสทาเนน วา’’ติฯ

๒๑๙. ติ อทาสิฯ **เทโว**ติ เมโฆ, ปชฺชุโนฺน เอว วาฯ **วรตโร**ติ อุตฺตมตโรฯ ปพฺพชฺชาย วิสทิสาวตฺถาทิ ภาวโต น ปพฺพชฺชาติ **อปพฺพชฺชา,** คิหิภาโวฯ อจฺฉาเทนฺติ โกปีนํ ปฎิจฺฉา เทนฺติ เอเตหีติ อจฺฉาทนานิ, นิวาสนานิ, เตสํ **อจฺฉาทนานเญฺจว** เสส **วตฺถานญฺจ** โกชวา ทิ **อุตฺตมปาวุรณานญฺจฯ วินาโส**ติ กตสฺส กมฺมสฺส อวิปจฺจิตฺวา วินาโสฯ

โกโสหิตวตฺถคุยฺหลกฺขณวณฺณนา

๒๒๐. **สมาเนตา**ติ สมฺมเทว อาเนตา สมาคเมตาฯ **รเชฺช ปติฎฺฐิเตน สกฺกา กาตุํ** พหุภติกเสฺสว อิชฺฌนโตฯ กตฺตา นาม นตฺถีติ วชฺชํ ปฎิจฺฉาเทนฺตีติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธ, ก โรนฺติ วชฺชปฎิจฺฉาทนกมฺมนฺติ วาฯ นนุ วชฺชปฎิจฺฉาทนกมฺมํ นาม สาวชฺชนฺติ? สจฺจํ สาวชฺชํ สํกิลิฎฺฐจิเตฺตน ปฎิจฺฉาเทนฺตสฺส, อิทํ ปน อสํกิลิฎฺฐจิเตฺตน ปรสฺส อุปฺปชฺชนกอนตฺถํ ปริหรณ วเสน ปวตฺตํ อธิเปฺปตํฯ **‘‘ญาติสงฺคหํ กโรเนฺตนา’’**ติ เอเตน ญาตตฺถจริยาวเสน ตํ กมฺมํ ปวตฺตตีติ ทเสฺสติฯ

๒๒๑. **อมิตฺตตาปนา**ติ อมิตฺตานํ ตปนสีลา, อมิตฺตตาปนํ โหตุ วา มา วา เอวํสภาวาติ อโตฺถฯ น หิ จกฺกวตฺติโน ปุตฺตานํ อมิตฺตา นาม เกจิ โหนฺติ, เย เต ภเวยฺยุํ, จกฺกานุภาเวเนว สเพฺพปิ ขตฺติยาทโย อนุวตฺตกา เตสํ ภวนฺติฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปริมณฺฑลาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๒๒. **สม**นฺติ สมานํฯ **เตน เตน** โลเก วิญฺญาตคุเณน **สมํ** สมานํ **ชานาติ,** ยโต ตตฺถ ปฎิปชฺชนวิธินาว อิตรสฺมิํ ปฎิปชฺชติฯ **สยํ ชานาตี**ติ อปรเนโยฺย หุตฺวา สยเมว ชานาติฯ **ปุ ริสํ ชานาตี**ติ วา ‘‘อยํ เสโฎฺฐ, อยํ มชฺฌิโม, อยํ นิหีโน’’ติ ตํ ตํ ปุริสํ ยาถาวโต ชานาติฯ **ปุริ สวิเสสํ ชานาตี**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปุริเส วิชฺชมานํ วิเสสํ ชานาติ, ยโต ตตฺถ ตตฺถ อนุรูปทานปทา นาทิปฎิปตฺติยา ยุตฺตปตฺตการี โหติฯ เตนาห **‘‘อยมิทมรหตี’’**ติอาทิฯ

สมฺปตฺติปฎิลาภเฎฺฐนาติ ทิฎฺฐธมฺมิกาทิสมฺปตฺตีนํ ปฎิลาภาปนเฎฺฐนฯ **สมสงฺคห กมฺมนฺ**ติ สมํ ชานิตฺวา ตทนุรูปํ ตสฺส ตสฺส สงฺคณฺหนกมฺมํฯ

๒๒๓. **ตุลยิตฺวา**ติ ตีรยิตฺวาฯ **ปฎิวิจินิตฺวา**ติ วีมํสิตฺวาฯ นิปุณโยคโต **นิปุณา,** อติวิย นิ ปุณา **อตินิปุณา,** สา ปน เตสํ นิปุณตา สณฺหสุขุมา ปญฺญาติ อาห **‘‘สุขุมปญฺญา’’**ติฯ

สีหปุพฺพทฺธกายาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๒๔. เขมกาโมติ อนุปทฺทวกาโมฯ กมฺมสฺสกตาญาณํ สตฺตานํ วฑฺฒิอาวหํ สพฺพสมฺปตฺติวิธายกนฺติ อาห **“ปญฺญายาติ กมฺมสฺสกตาปญฺญายา”**ติฯ

สมนฺตปริปูรานีติ สมนฺตโต สพฺพภาเคหิ ปริปุณฺณานิฯ ตโต เอว **อหีนานิ** อนูนานิฯ **ธนาทีหี**ติ ธนธญฺญาทีหิฯ

๒๒๕. โอกปฺปนสทฺธา สเทฺธยฺยวตฺถุํ โอกฺกนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา สทฺทหนสทฺธาฯ สา เอว ปสาทนียวตฺถุสฺมิมฺปิ อภิปฺปสีทนวเสน ปวตฺติยา **ปสาทสทฺธาฯ ปริยตฺติสวเนนา**ติ สตฺตานํ หิตสุขาวหาย ปริยตฺติยา สวเนนฯ ธารณปริจยาทีนํ ตํมูลกตฺตา ตถา วุตฺตํฯ **เอเตสนฺ**ติ สทฺธาทีนํฯ สห หานธมฺเมนาติ **สหานธโมฺม,** น สหานธโมฺมติ **อสหานธโมฺม,** ตสฺส ภาโว อสหานธมฺมตา, ตํ **อสหานธมฺมตํ,** อปริหานิยสภาวนฺติ อโตฺถฯ

รสคฺคสคฺคิตาลกฺขณวณฺณนา

๒๒๖. ติลผลมตฺตมฺปิ โภชนํฯ **สพฺพตฺถ ผรตี**ติ สพฺพา รสาหรณิโย อนุสฺสรนฺตํ สภาเวน สพฺพสฺมึ กาเย ผรติฯ **สมา หุตฺวา วหนฺตี**ติ อวิสมา อุชุกา หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ

อาโรคฺยกรณกมฺมนฺติ อโรคภาวกรํ สตฺตานํ อวิเหฐนกมฺมํฯ มธุราทิเภทํ รสํ คสติ หรติ เอเตหิ, สยเมว วา ตํ คสนฺติ คิลนฺติ อโนฺต ปเวเสนฺตีติ **รสคฺคสา,** รสคฺคสานํ อคฺคา **รสคฺคสคฺคา,** เต เอตฺถ สนฺตีติ **รสคฺคสคฺคี,** ตเทว ลกฺขณํฯ ภวติ หิ อภิเนฺนปิ วตฺถุสฺมึ ตคฺคตวิเสสาวโพธนตฺถํ ภินฺนํ วิย กตฺวา โวหาโร ยถา ‘‘สิลาปุตฺตกสฺส สรีร’’นฺติ ฯ รสคฺคสคฺคิตาสงฺขาตํ วา ลกฺขณํ **รสคฺคสคฺคิลกฺขณํฯ**

๒๒๗. วธ-สโทฺท ‘‘อตฺตานํ วธิตฺวา วธิตฺวา โรทตี’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๘๗๙) พาธนโตฺถปิ โหตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **“มารณวเธนา”**ติ วุตฺตํ, มารณสงฺขาเตน วเธนาติ อโตฺถฯ พาธนโตฺถ เอว วา **วธ**-สโทฺท, มารเณน, พาธเนน จาติ อโตฺถฯ **อุพฺพาธนายา**ติ พนฺธนาคาเร ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธํ อุทฺธํ พาธเนนฯ เตนาห **“พนฺธนาคารปฺปเวสเนนา”**ติฯ

อภินีลเนตฺตาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๒๘. วิสฏนฺติ กุชฺฌนวเสน วินิสฺสฏํ กตฺวาฯ เตนาห **“กกฺกฏโก วิยา”**ติอาทิฯ **วิสาจี**ติ วิรูปํ สาจิตกํ, วิชิมฺหนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“วงฺกกฺขิโกฏิยา”**ติ , กุฏิลอกฺขิโกฏิปาเตนาติ อโตฺถฯ **วิเจยฺย เปกฺขิตา**ติ อุชุกํ อโนโลเกตฺวา ทิฏฺฐิปาตํ วิจาเรตฺวา โอโลเกตฺวาฯ เตนาห **“โย กุชฺฌิตฺวา”**ติอาทิฯ **ปโร**ติ กุชฺฌิโตฯ **น โอโลเกติ** ตํ สมฺมุขา คจฺฉนฺตํ กุชฺฌิตฺวา น โอโลเกติ, ปรมฺมุขาฯ **วิเตยฺยา**ติ วิรูปํ ติริยํ, วิญฺญูนํ โอโลกนกฺกมํ วีติกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ ชิมฺหํ อโนโลเกตฺวา อุชุกํ โอโลกนํ นาม กุฏิลภาวกรานํ ปาปธมฺมานํ อภาชนอุชุกตจิตฺตตเสฺสว โหตีติ อาห **“อุชุมโน หุตฺวา อุชุํ เปกฺขิตา”**ติฯ ยถา จ อุชุํ เปกฺขิตา โหตีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ **ปสฏนฺ**ติ อุมฺมีลนวเสน สมฺมเทว ปตฺถฏํฯ **วิปุลํ วิตฺถตนฺ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ ปิยํ ปิยายิตพฺพํ ทสฺสนํ โอโลกนํ เอตสฺสาติ **ปิยทสฺสโนฯ**

กาโณติ อกฺขีนิ นิมฺมีเลตฺวา เปกฺขนโกฯ **กากกฺขี**ติ เกกรโกฺขฯ **วงฺกกฺขี**ติ ชิมฺหเปกฺขนโกฯ **อาวิลกฺขี**ติ อากุลทิฏฺฐิปาโตฯ นีลปีตโลหิตเสตกาฬวณฺณานํ วเสน **ปญฺจวโณฺณฯ** ตตฺถ ปีตโลหิตวณฺณา เสตมณฺฑลคตราชิวเสน, นีลเสตกาฬวณฺณา ปน ตํตํมณฺฑลวเสเนว เวทิตพฺพาฯ **“ปสาโท**ติ ปน เตสํ วณฺณานํ ปสนฺนาการํ สนฺธาย วุตฺต’’นฺติ เกจิฯ

ปญฺจวโณฺณ ปสาโทติ ปน ยถาวุตฺตปญฺจวณฺณปริวาโร, เตหิ วา ปฏิมณฺฑิโต ปสาโทติ อ โตฺถฯ **เนตฺตสมฺปตฺติกรานี**ติ ‘‘ปญฺจวณฺณปสาทตา ติโรหิตวิทูรคตทสฺสนสมตฺถตา’’ติ เอว มาทิ จกฺขุสมฺปทาย การณานิฯ **ลกฺขณสเตฺถ ยุตฺตา**ติ ลกฺขณสเตฺถ อายุตฺตา สุกุสลาฯ

อุณฺหีสสีสลกฺขณวณฺณนา

๒๓๐. **ปุพฺพงฺคโม**ติ เอตฺถ ปุพฺพงฺคมตา นาม ปมุขตา, เชฏฺฐเสฏฺฐกภาโว พหุชนสฺส อนฺวตฺตนียตาติ อาห **‘‘คณเชฏฺฐโก’’**ติอาทิฯ

ปุพฺพงฺคมตาติ ปุพฺพงฺคมสฺส กมฺมํฯ ยสฺส หิ กายสุจริตาทิกมฺมสฺส วเสน มหาปุริโส พหุชนสฺส ปุพฺพงฺคโม อโหสิ, ตทสฺส กมฺมํ ‘‘ปุพฺพงฺคมตา’’ติ อธิเปฺปตํ, น ปุพฺพงฺคมภาโวฯ เตนาห **‘‘อิธ กมฺมํ นาม ปุพฺพงฺคมตา’’**ติฯ **ปีติปาโมเชฺชน ปริปุณฺณสีโส**ติ ปีติยา, ปาโม เชฺชน จ สมฺปุณฺณปญฺญาสีโส พหุลํ โสมนสฺสสหคตญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตสมงฺคี เอว หุตฺวา **วิ จร**ติฯ **มหาปุริโส**ติ มหาปุริสชาติโกฯ

๒๓๑. **พหุชน**นฺติ สามิอเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **‘‘พหุชนสฺสา’’**ติฯ ปริภุญฺชนเฏฺฐน **ปฏิโภโค,** อุปโยคตฺถํ ปฏิโภโค, ตสฺส หิตาติ **ปฏิโภคิยา**ฯ เทสกาลํ ญตฺวา ตทุปกรณูปฏฺ ฐานาทิ **เวยฺยาวจฺจกรา** สตฺตาฯ **อภิหรนฺตี**ติ พฺยาหรนฺติฯ ตสฺส ตสฺส เวยฺยาวจฺจสฺส ปฏิ หรณโต ปวตฺตนกรณโต **ปฏิหาโร,** เวยฺยาวจฺจกโร, ตสฺส ภาโว **ปฏิหารก**นฺติ อาห **‘‘เวยฺ ยาวจฺจกรภาว’’**นฺติฯ วิสวนํ **วิสโว,** กามกาโร วสิตา, โส เอตสฺส อตฺถีติ **วิสวี**ติ อาห **‘‘จิณฺณวสี’’**ติฯ

เอเกกโลมตาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๓๒. **อุปวตฺตตี**ติ อนุกูลภาวํ อุเปจฺจ วตฺตติฯ เตนาห **‘‘อชฺฌาสยํ อนุวตฺตตี’’**ติฯ

เอเกกโลมลกฺขณนฺติ เอเกกสฺมิํ โลมกูเป เอเกกโลมตาลกฺขณํฯ **เอเกเกหิ โลเมหี**ติ อเญฺญสํ สรีเร เอเกกสฺมิมฺปิ โลมกูเป อเนกานิปิ โลมานิ อุฎฺฐหนฺติ, น ตถาคตสฺสฯ เตหิ ปุน ปเจฺจกํ โลมกูเปสุ เอเกเกเหว อุปฺปเนฺนหิ กุณฺฑลาวเตฺตหิ ปทกฺขิณาวตฺตกชาเตหิ นิจิตํ วิย สรีรํ โหตีติ วุตฺตํ ‘‘เอเกกโลมูปจิตงฺควา’’ติฯ

จตฺตาลีสาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๓๔. **อภินฺนิทพฺพปริโส**ติ ปเรหิ เกนจิ สงฺคเหน สงฺคเหตฺวา, ยุตฺติการณํ ทเสฺสตฺวา วา น ภินฺทิตพฺพปริโสฯ

อปิสุณวาจายาติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ, เปสุญฺญสฺส ปฏิปกฺขภูตํ กุสลกมฺมํฯ ปิสุณา วาจา เอตสฺสาติ ปิสุณวาโจ, ตสฺส **ปิสุณวาจสฺส** ปุคฺคลสฺสฯ **อปริปุณฺณา**ติ จตฺตารีสโต อู นภาเวน น ปริปุณฺณาฯ **วิรฬา**ติ สวิวราฯ

ปหูตชิวฺหาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๓๖. **อาเทยฺยวาโจ**ติ อาทรคารววเสน อาทาตพฺพวจโนฯ ‘‘เอวเมต’’นฺติ **ค เหตพฺพวจโน** สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตสาสโนฯ

พทฺธชิวฺหาติ ยถา สุเขน ปริวตฺตติ, เอวํ สิราทีหิ ปลิพุทฺธชิวฺหาฯ **คูฬฺหชิวฺหา**ติ รสพหลตาย คูฬฺหคณฺฑสทิสชิวฺหาฯ **ทฺวิชิวฺหา**ติ อเคฺค กปฺปภาเวน ทฺวิธาภูตชิวฺหาฯ **มมฺมนา**ติ อปฺปริปุปฺผฏฺฐิตลาปาฯ ขรผรุสกกฺกสาทิวเสน **สโทฺท ภิชฺชติ** ภินฺนกาโร โหติฯ วิจฺฉินฺทิตฺวา ปวตฺตสฺสรตาย **ฉินฺนสฺสรา วาฯ** อเนกาการตาย **ภินฺนสฺสรา วาฯ** กากสฺส วิย อมนุญฺญสฺสรตาย **กากสฺสรา วาฯ มธุโร**ติ อิฏฺโฐ, กมฺมผเลน วตฺถุโน สุวิสุทฺธตฺตาฯ **เปมนีโย**ติ ปีติสญฺชนโน, ปิยายิตโพฺพ วาฯ

๒๓๗. **อโกฺกสยุตฺตตฺตา**ติ อโกฺกสุปสญฺหิตตฺตา อโกฺกสวตฺถุสหิตตฺตาฯ **อาพาธกรินฺติ** ฆฏฺฏนวเสน ปเรสํ ปีฬาวหํฯ พหุโน ชนสฺส อวมทฺทนโต, ปมทฺทาภาวกรณโต วา **พหุชนปฺปมทฺทนํฯ อพาฬฺหนฺ**ติ วา เอตฺถ **อ**-กาโร วุทฺธิอโตฺถ ''อเสกฺขา ธมฺมา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ติกมาติกา ๑๑) วิย, ตสฺมา อติวิย พาฬฺหํ ผรุสํ **คิรนฺ**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **น ภณี**ติ เจตฺถ ''น อภณิ น ภณี''ติ สรโลเปน นิเทฺทโสฯ **สุสํหิตนฺ**ติ สุฏฺฐุ สํหิตํฯ เกน ปน สุฏฺฐุ สํหิตํ? ''มธุร''นฺติ อนนฺตรเมว วุตฺตตฺตา มธุรตายาติ วิญฺญายติ, กา ปนสฺส มธุรตาติ อาห **''สุฏฺฐุ เปมสํหิต''**นฺติฯ อุปโยคปุถุตฺตวิสโย ยํ **วาจา**-สโทฺทติ อาห **''วาจาโย''**ติ, สา จสฺสา อุปโยคปุถุตฺตวิสยตา ''หทยคามินิโย''ติ ปเทน สมานาธิกรณตาย ทฏฺฐพฺพาฯ **''กณฺณสุข''**นฺติ ปาเฐ ภาวนปุํสกนิเทฺทโสยนฺติ ทเสฺสตุํ **''ยถา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เวทยถา**ติ กาลวิปลฺลาเสนายํ นิเทฺทโสติ อาห **''เวทยิตฺถา''**ติฯ **พฺรหฺมสฺสรตนฺ**ติ เสฏฺฐสฺสรตํ, พฺรหฺมุโน สรสทิสสฺสรตํ วาฯ **พหูนํ พหุนฺ**ติ พหูนํ ชนานํ พหุํ สุภณิตนฺติ โยชนาฯ

สีหหนุลกฺขณวณฺณนา

๒๓๘. **อปฺปธํสิโก**ติ อปฺปธํสิโยฯ **ย**-การสฺส หิ **ก**-การํ กตฺวา อยํ นิเทฺทโส ยถา ''นิยฺยานิกา ธมฺมา''ติ (ธ. ส. ทุกมาติกา ๙๗) **คุณโต**ติ อตฺตนา อธิคตคุณโตฯ **ฐานโต**ติ ยถาฐิตฏฺฐานนฺตรโตฯ

ปลาปกถายาติ สมฺผปฺปลาปกถายฯ **อโนฺตปวิฏฺฐหนุกา** เอกโต, อุภโต วา สํกุจิตวิสุกาฯ **วงฺกหนุกา** เอกปเสฺสน กุฏิลวิสุกาฯ **ปพฺภารหนุกา** ปุรโต โอลมฺพมานวิสุกาฯ

๒๓๙. **วิกิณฺณวจนา** นาม สมฺผปฺปลาปิโน, ตปฺปฏิเกฺขเปน **อวิกิณฺณวจนา** มหาโพธิสตฺตาฯ วาจา เอว ตทตฺถาธิคมุปายตาย **''พฺยาปฺปโถ''**ติ วุตฺตาติ อาห **''อวิกิณฺณ...เป.... วจนปโถ อสฺสา''**ติฯ **''ทฺวีหิ ทฺวีหี''**ติ นยิทํ อาเมฑิตวจนํ อสมานาธิกรณโต, อถ โข ทฺวีหิทิคุณตาทสฺสนนฺติ อาห **''ทฺวีหิ ทฺวีหีติ จตูหี''**ติฯ ตสฺมา ''ทฺวิทฺคมา''ติ จตุคมา วุตฺตาติ อาห **''จตุปฺปทาน''**นฺติฯ **ตถาสภาโว**ติ ยถาสฺส วุตฺตนเยน เกนจิ อปฺปธํสิยตา โหติ คุเณหิ, ตถาสภาโวฯ

สมทนฺตาทิลกฺขณวณฺณนา

๒๔๐. วิสุทฺธสีลาจารตาย ปริสุทฺธา สมนฺตโต สพฺพถา วา สุทฺธา ปุคฺคลา ปริวาราเอตสฺสาติ **ปริสุทฺธปริวาโรฯ**

๒๔๑. **ปหาสี**ติ ตทงฺควเสน, วิกฺขมฺภนวเสน จ ปริจฺจชิฯ ติทิวํ ตาวตึสภวนํ ปุรํ นครํ เอเตสนฺติ **ติทิวปุรา,** ตาวตึสเทวา, เตสํ วโร ติทิวปุรวโร, อิโนฺทฯ เตน **ติทิวปุรวเรนฯ** เตนาห **''สเกฺกนา''**ติฯ ลปนฺติ กเถนฺติ เอเตนาติ **ลปนํ,** มุขนฺติ อาห **''ลปนชนฺติ มุขช''**นฺติฯ สุฏฺฐุ

ธวลตาย **สุกฺกา,** อีสกมฺปิ อสํกิลิฏฺฐตาย **สุจิฯ** สุนฺทรสณฺฐานตาย สุฏฺฐุ ภาวนโต, วิปสฺสนโต จ **โสภนาฯ** กามํ ชนานํ มนุสฺสานํ นิวาสนฏฺฐานาทิภาเวน ปติฏฺฐาภูโต เทสวิเสโส ‘‘ชนปโท’’ติ วุจฺจติ, อิธ ปน สปริวารจตุมหาทีปสญฺญิโต สโพฺพ ปเทโส ตถา วุโตฺตติ อาห **‘‘จกฺกวาฬปริจฺฉิโนฺน ชนปโท’’**ติฯ นนุ จ ยถาวุโตฺต ปเทโส สมุทฺทปริจฺฉิโนฺน, น จกฺกวาฬปพฺพตปริจฺฉิโนฺนติ? โส ปเทโส จกฺกวาฬปริจฺฉิโนฺนปิ โหตีติ ตถา วุตฺตํ ฯ เย วา สมุทฺทนิสฺสิตา, จกฺกวาฬปาทนิสฺสิตา จ สตฺตา, เตสํ เต เต ปเทสา ปติฏฺฐาติ เตปิ สงฺคณฺหโนฺต **‘‘จกฺกวาฬปริจฺฉิโนฺน’’**ติ อโวจฯ **จกฺกวาฬปริจฺฉิโนฺน**ติ จ จกฺกวาเฬน ปริจฺฉิโนฺนติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ตสฺสา**ติ ตสฺส จกฺกวตฺติโนฯ ปุน **ตสฺสา**ติ ตสฺส ชนปทสฺสฯ **พหุชน สุข**นฺติ เอตฺถ ปจฺจตฺตพหุวจนโลเปน พหุชนคฺคหณนฺติ อาห **‘‘พหุชนา’’**ติฯ ยถา ปน เต หิตสุขํ จรนฺติ, ตํ วิธึ ทเสฺสตุํ **‘‘สมานสุขทุกฺขา หุตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ **วิคตปาโป**ติ สพฺพโส สมุจฺฉินฺทเนน วินิทฺธุตปาปธโมฺมฯ **ทรโถ** วุจฺจติ กายิโก, เจตสิโก จ ปริฬาโหฯ ตตฺถ เจตสิกปริฬาโห ‘‘วิคตปาโป’’ติ อิมินาว วุโตฺตติ อาห **‘‘วิคตกายิกทรถกิลมโถ’’**ติฯ ราคาทโย ยสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปนฺนา, ตสฺส มลีนภาวกรเณน **มลาฯ** กจวรภาเวน **ขิลาฯ** สตฺตานํ มหานตฺถกรตฺตา วิเสสโต โทโส **กลี**ติ วุตฺตํ **‘‘โทสกลีนญฺจา’’**ติฯ **ปนูเทหี**ติ สมุจฺฉินฺทนวเสน สสนฺตานโต นีหารเกหิ, ปชหนเกหีติ อโตฺถฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอตฺถ จ ยสฺมา สเพฺพสมฺปิ ลกฺขณานํ มหาปุริสสนฺตานคตปุญฺญสมฺภารเหตุกภาเวน สพฺพํเยว ตํ ปุญฺญกมฺมํ สพฺพสฺส ลกฺขณสฺส การณํ วิสิฏฺฐรูปตฺตา ผลสฺสฯ น หิ อภินฺนรูปการณํ ภินฺนสภาวสฺส ผลสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สโกฺกติ, ตสฺมา ยสฺส ยสฺส ลกฺขณสฺส ยํ ยํ ปุญฺญกมฺมํ วิเสสการณํ, ตํ ตํ วิภาเคน ทเสฺสนฺตี อยํ เทสนา ปวตฺตาฯ ตตฺถ ยถา ยาทิสํ กายสุจริตาทิปุญฺญกมฺมํ สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาย การณํ วุตฺตํ, ตาทิสเมว ‘‘อุณฺหีสสีสตาย’’ การณนฺติ น สกฺกา วตฺตุํ ทฬฺหสมาทานตาวิสิฏฺฐสฺส ตสฺส สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาย การณภาเวน วุตฺตตฺตา, อิตรสฺส จ ปุพฺพงฺคมตาวิสิฏฺฐสฺส วุตฺตตฺตา, เอวํ ยาทิสํ อายตปณฺหิตาย การณํ, น ตาทิสเมว ทีฆงฺคุลิตาย, พฺรหฺมุชุคตฺตตาย จ การณํ วิสิฏฺฐรูปตฺตา ผลสฺสฯ น หิ อภินฺนรูปการณํ ภินฺนสภาวสฺส ผลสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สโกฺกติฯ ตตฺถ ยถา เอเกเนว กมฺมุนา จกฺขาทินานินฺทฺริยุปฺปตฺติยํ อวตฺถาเภทโต, สามตฺถิยเภทโต วา กมฺมเภโท อิจฺฉิตโพฺพฯ น หิ ยทวตฺถํ กมฺมํ จกฺขุสฺส การณํ, ตทวตฺถเมว โสตาทีนํ การณํ โหติ อภินฺนสามตฺถิยํ วา, ตสฺมา ปญฺจายตนิกตฺตภาวปตฺถนาภูตา ปุริมนิปฺผนฺนา กามตณฺหา ปจฺจยวเสน วิสิฏฺฐสภาวา กมฺมสฺส วิสิฏฺฐสภาวผลนิพฺพตฺตนสมตฺถตาสาธนวเสน ปจฺจโย โหตีติ เอกมฺปิ อเนกวิธผลนิพฺพตฺตนสมตฺถตาวเสน อเนกรูปตํ อาปนฺนํ วิย โหติ, เอวมิธาปิ ‘‘เอกมฺปิ ปาณาติปาตา เวรมณิวเสน ปวตฺตํ กุสลกมฺมํ อายตปณฺหิตาทีนํ ติณฺณมฺปิ ลกฺขณานํ นิพฺพตฺตกํ โหตี’’ติ วุจฺจมาเนปิ น โกจิ วิโรโธฯ เตน วุตฺตํ ‘‘โส ตสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา…เป.… อิมานิ ตีณิ มหาปุริสลกฺขณานิ ปฏิลภตี’’ติ นานากมฺมุนา ปน เตสํ นิพฺพตฺติยํ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ปาฬิยํ ปน ‘‘ตสฺส กมฺมสฺสา’’ติ เอกวจนนิเทฺทโส สามญฺญวเสนาติ ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺจ กตฺวา สตปุญฺญลกฺขณวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ ‘‘อิมานิ เทฺว มหาปุริสลกฺขณานิ ปฏิลภตี’’ติอาทีสุปิ เอเสว นโยติฯ

ลกฺขณสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๘. สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนา

นิทานวณฺณนา

๒๔๒. ปากาเรน ปริกฺขิตฺตนฺติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธฯ **โคปุรฏฺฏาลกยุตฺต**นฺติ ทฺวาร ปาสาเทน เจว ตตฺถ ตตฺถ ปาการมตฺถเก ปติฏฺฐาปิตอฏฺฏาลเกหิ จ ยุตฺตํฯ เวฬูหิ ปริกฺขิตฺตตฺตา, อพฺภนฺตเร ปุปฺผูปคผลูปครุกฺขสญฺฉนฺนตฺตา จ **นีโลภาสํฯ** ฉายูทกสมฺปตฺติยา, ภูมิภาค สมฺปตฺติยา จ **มโนรมํฯ**

กาฬกเวเสนาติ กลนฺทกรูเปนฯ **นิวาป**นฺติ โภชนํฯ **ต**นฺติ อุยฺยานํฯ

"โข ปนา"ติ วจนาลงฺการมตฺตเมตนฺติ **เตน สมเยนา**ติ อตฺถวจนํ ยุตฺตํฯ **คหปติ มหาสาโล**ติ คหปติภูโต มหาสาโร, ร-การสฺส ล-การํ กตฺวา อยํ นิเทฺทโสฯ วิภวสมฺปตฺติยา มหาสารปฺปโตฺต กุฏุมฺพิโกฯ **"ปุโตฺต ปนสฺส อสฺสโทฺธ"**ติอาทิ อฏฺฐุปฺปตฺติโก ยํ สุตฺตนิเกฺขโปติ ตํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ กมฺมผลสทฺธาย อภาเวน **อสฺสโทฺธฯ** รตนตฺตเย ปสาทาภาเวน **อปฺปสโนฺนฯ เอวมาหา**ติ เอวํ อิทานิ วุจฺจมานากาเรน วทติฯ

ยาวชีวํ อนุสฺสรณียา โหติ หิเตสิตาย วุตฺตา ปจฺฉิมา วาจาติ อธิปฺปาเยนฯ **ปุถุทิสา**ติ วิสุํ วิสุํ ทิสา, ตา ปน อเนกาติ อาห **"พหุทิสา"**ติฯ

๒๔๓. **"น ตาว ปวิโฏฺฐ"**ติอาทีสุ วตฺตพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **น อิทาเนวา**ติ น อิมาย เอว เวลายฯ กึ จรหีติ อาห **"ปจฺจูสสมเยปี"**ติอาทิฯ **คิหิวินย**นฺติ คิหีนํ คหฏฺฐานํ วินยตนฺติภูตํ ''คิหินา เอวํ วตฺติตพฺพ''นฺติ คหฏฺฐาจารสฺส คหฏฺฐวตฺตสฺส อนวเสสโต อิมสฺมึ สุเตฺต สวิเสสํ กตฺวา วุตฺตตฺตาฯ **ตเถวา**ติ ยถา พุทฺธจกฺขุนา ทิฏฺฐํ, ตเถว ปสฺสิฯ **นมสฺสติ** วตฺตวเสน กตฺตพฺพนฺติ คเหตฺวา ฐิตตฺตาฯ

ฉทิสาทิวณฺณนา

๒๔๔. **วจนํ สุตฺวาว จินฺเตสิ** พุทฺธานุภาเวน อตฺตสมฺมาปณิธานนิมิเตฺตน ปุญฺญพเลน จ โจทิยมาโนฯ **น กิร ตา เอตา**ติ ตา ฉ ทิสา เอตา อิทานิ มยา นมสฺสิยมานา ปุรตฺถิมาทิกา น โหนฺติ กิราติฯ **นิปาตมตฺต**นฺติ อนตฺถกภาวํ ตสฺส วทติฯ **ปุจฺฉาปท**นฺติ ปุจฺฉาวจนํฯ

ภควา คหปติปุเตฺตน นมสฺสิตพฺพา ฉ ทิสา ปุจฺฉิโต เทสนากุสลตาย อาทิโต เอว ตา อกเถตฺวา ตสฺส ตาว ปฏิปตฺติยา นํ ภาชนภูตํ กาตุํ วชฺชนียวชฺชนตฺถเญฺจว เสวิตพฺพเสวนตฺถญฺจ โอวาทํ เทโนฺต **"ยโต โข คหปติปุตฺตา"**ติอาทินา เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **กมฺมกิเลสา**ติ กมฺมภูตา สํกิเลสาฯ **กิลิสฺสนฺตี**ติ กิลิฏฺฐา มลีนา วิย ฐิตา, อุปตาปิตา จ โหนฺตีติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ กิลิสฺสนนิมิตฺตตฺตาฯ ยทิปิ สุราปานํ ปญฺจเวรภาเวน อุปาสเกหิ ปริวชฺชนียํ, ตสฺส ปน อปายมุขภาเวน ปรโต วตฺตุกามตาย ปาณาติปาตาทิเก เอว สนฺธาย ''จตฺตาโร''ติ วุตฺตํ, น ''ปญฺจา''ติฯ ''วิสุํ อกมฺมปถภาวโต จา''ติ อปเรฯ ''สุราปานมฺปิ 'สุราเมรยปานํ, ภิกฺขเว, อาเสวิตํ ภาวิตํ พหุลีกตํ นิรยสํวตฺตนิก'นฺติอาทิ (อ. นิ. ๘.๔๐) วจนโต วิสุํ กมฺมปถภาเวน อาคตํฯ ตถา หิ ตํ ทุจฺจริตกมฺมํ หุตฺวา ทุคฺคติคามิปิฏฺฐิวตฺตกภาเวน นิยต''นฺติ เกจิ, เตสํ มเตน เอกาทส กมฺมปถา สิยุํ ฯ ตสฺมา ยถาวุเตฺตสฺวว กมฺมปเถสุ อุปการกตฺตสภาคตฺตวเสน อนุปฺปเวโส ทฏฺฐโพฺพติ ''วิสุํ อกมฺมปถภาวโต จา''ติ สุวุตฺตเมตํฯ สุราปานสฺส โภคาปายมุขภา

เวน วตฺตุกามตาย ‘‘จตฺตาโร’’ เตฺวว อโวจฯ ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **ฐานํ,** เหตูติ อาห **“ฐาเนหีติ การเณหี”**ติฯ อเปนฺติ อปคจฺฉนฺติ, อเปติ วา เอเตหีติ **อปายา,** อปายานํ, อปายา เอว วา มุขานิ ทฺวารานีติ **อปายมุขานิฯ วินาสมุขานี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

กิญฺจาปิ ‘‘อริยสาวกสฺสา’’ติ ปุเพฺพ สาธารณโต วุตฺตํ, วิเสสโต ปน ปฐมาย ภูมิยํ ฐิต เสฺสว วกฺขมานนโย ยุชฺชตีติ **“โสติ โส โสตาปโนฺน”**ติ วุตฺตํฯ ปาปก-สโทฺท นิหีนปริยาโยติ **“ลามเกหี”**ติ วุตฺตํฯ อปายทุกฺขํ, วฏฺฏทุกฺขญฺจ ปาเปนฺตีติ วา ปาปกา, เตหิ **ปาปเกหิฯ ฉ ทิสา ปฏิจฺฉาเทโนฺต**ติ เตน เตน ภาเคน ทิสฺสนฺตีติ ‘‘ทิสา’’ติ สญฺญิเต ฉ ภาเค สเตฺต ยถา เตหิ สทฺธึ อตฺตโน ฉิทฺทํ น โหติ, เอวํ ปฏิจฺฉาเทโนฺต ปฏิสนฺธาเรโนฺตฯ **วิชินนตฺถายา**ติ อภิภวนตฺถายฯ โย หิ ทิฏฺฐธมฺมิกํ, สมฺปรายิกญฺจ อนตฺถํ ปริวชฺชนวเสน อภิภวติ, ตโต เอว ตทุภยตฺถํ สมฺปาเทติ, โส อุภยโลกวิชยาย ปฏิปโนฺน นาม โหติ ปจฺจตฺถิกนิคฺคณฺหนโต, สกตฺถสมฺปาทนโต จฯ เตนาห **‘‘อยเญฺจว โลโก’’**ติอาทิฯ ปาณาติปาตาทีนิ **ปญฺจ เวรานิ** เวรปฺปสวนโตฯ **อารโทฺธ โหตี**ติ สํสาธิโต โหติ, ตยิทํ สํสาธนํ กิตฺติสเทฺทน อิธ สตฺตานํ จิตฺตโตสเนน , เวราภาวาปาทเนน จ โหตีติ อาห **‘‘ปริโตสิโต เจว นิปฺผาทิโต จา’’**ติฯ ปุน **ปญฺจ เวรานี**ติ ปญฺจ เวรผลานิ อุตฺตรปทโลเปนฯ

กตมสฺสาติ กตเม อสฺสฯ **กิเลสสมฺปยุตฺตตฺตา กิเลโส**ติ ตํโยคโต ตํสทิสํ วทติ ยถา ‘‘ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ, (ที. นิ. ๑.๒๒๖; ม. นิ. ๑.๒๗๑, ๒๘๗, ๒๙๗; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓; ๕.๒๘; ปารา. ๑๑; ธ. ส. ๔๙๙; วิภ. ๕๐๘) นีลํ วตฺถ’’นฺติ จฯ สมฺปยุตฺตตา เจตฺถ ตเทกฏฺฐตาย เวทิตพฺพา, น เอกุปฺปาทาทิตายฯ เอวญฺจ กตฺวา ปาณาติปาตกมฺมสฺส ทิฏฺฐิมานโลภาทีหิปิ กิลิฏฺฐตา สิทฺธา โหติ, มิจฺฉาจารสฺส โทสาทีหิ กิลิฏฺฐตาฯ เตนาห **‘‘สํกิเลโสเยวา’’**ติอาทิฯ ปุเพฺพ วุตฺตอตฺถวเสน ปน สมฺมุเขนปิ เนสํ กิเลสปริยาโย ลพฺภเตวฯ **เอตทตฺถปริทีปกเมวา**ติ โย ‘‘ปาณาติปาโต โข’’ติอาทินา วุโตฺต, เอตสฺส อตฺถสฺส ปริทีปกเมวฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปุน วุตฺตนฺติ อาห **‘‘คาถาพนฺธ’’**นฺติ, ตสฺส อตฺถสฺส สุขคฺคหณตฺถํ ภควา คาถาพนฺธํ อโวจาติ อธิปฺปาโยฯ

จตุฐานาทิวณฺณนา

๒๔๖. ‘‘ปาปกมฺมํ กโรตี’’ติ กสฺมา อยํ อุเทฺทสนิเทฺทโส ปวโตฺตติ อโนฺตลีนโจทนํ สนฺธาย **“อิทํ ภควา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สุกฺกปกฺขวเสน หิ อุเทฺทโส กโต, กณฺหปกฺขวเสน จ นิเทฺทโส อารโทฺธฯ **การเก**ติ ปาปกมฺมสฺส การเกฯ **อการโก ปากโฏ โหติ** ยถา ปฏิปชฺชโนฺต ปาปํ กโรติ นาม, ตถา อปฺปฏิปชฺชนโตฯ สํกิเลสธมฺมวิวชฺชนปุพฺพกํ โวทานธมฺมปฏิปตฺติอาจิกฺขนํ อิธ เทสนาโกสลฺลํฯ **ปฐมตรํ การกํ ทเสฺสโนฺต อาห** ยถา ‘‘วามํ มุญฺจ ทกฺขิณํ คณฺหา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘) ตถา หิ ภควา อฏฺฐตึส มงฺคลานิ ทเสฺสโนฺต ‘‘อเสวนา จ พาลาน’’นฺติ (ขุ. ปา. ๕.๓; สุ. นิ. ๒๖๒) วตฺวา ‘‘ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา’’ติ (ขุ. ปา. ๕.๓; สุ. นิ. ๒๖๒) อโวจฯ **ฉนฺทาคติ**นฺติ เอตฺถ สนฺธิวเสน สรโลโปติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ฉเนฺทน เปเมน อคติ”**นฺติฯ **ฉนฺทา**ติ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนนฺติ อาห **“ฉเนฺทนา”**ติฯ ฉนฺท-สโทฺท เจตฺถ ตณฺหาปริยาโย, น กุสลจฺฉนฺทาทิปริยาโยติ อาห **“เปเมนา”**ติฯ **ปรปเทสู**ติ ‘‘โทสาคตึ คจฺฉโนฺต’’ติอาทีสุ วาเกฺยสุฯ **“เอเสว นโย”**ติ อิมินา ‘‘โทเสน โกเปนา’’ติ เอวมาทิ อตฺถวจนํ อติทิสติฯ **มิโตฺต**ติ ทฬฺหมิโตฺต, สมฺภโตฺตติ อโตฺถฯ **สนฺทิโฏฺฐ**ติ ทิฏฺฐมตฺตสหาโยฯ **ปกติเวรวเสนา**ติ ปกติยา อุปฺปนฺนเวรวเสน, จิรกาลานุพนฺธวิโรธวเสนาติ อโตฺถฯ เตเนวาห

“ตงฺขณุปฺปนฺนโกธวเสน วา”ติฯ **ยํ วา ตํ วา** อยุตฺตํ อการณํ **วตฺวาฯ** วิสเม โจราทิเก, วิสมานิ วา กายทุจฺจริตาทีนิ สมาทาย วตฺตเนน นิสฺสิโต **วิสมนิสฺสิโตฯ**

ฉนฺทาคติอาทีนิ น คจฺฉติ มเคฺคเนว จตุนฺนมฺปิ อคติคมนานํ ปหีนตฺตา, **อคติคมนานีติ** จ ตถาปวตฺตา อปายคมนียา อกุสลจิตฺตุปฺปาทา เวทิตพฺพา อคติ คจฺฉติ เอเตหีติฯ

ยสฺสติ เตน กิตฺตียตีติ **ยโส,** ถุติโฆโสฯ ยสฺสติ เตน ปุเรจรานุจรภาเวน ปริวารียตีติ **ยโส,** ปริวาโรติ อาห **“กิตฺติยโสปิ ปริวารยโสปี”**ติฯ **ปริหายตีติ** ปุเพฺพ โย จ ยาวตเกลพฺภติ, ตโต ปริโต หายติ ปริกฺขยํ คจฺฉติฯ

ฉอปายมุขาทิวณฺณนา

๒๔๗. ปูเว ภาชเน ปกฺขิปิตฺวา ตชฺชํ อุทกํ ทตฺวา มทฺทิตฺวา กตา **ปูวสุราฯ** เอวํ เสสสุราปิฯ **กิณฺณาติ** ปน ตสฺสา สุราย พีชํ วุจฺจติ, เย ‘‘สุราโมทกา’’ ติปิ วุจฺจนฺติ, เต ปกฺขิปิตฺวา กตา **กิณฺณปกฺขิตฺตาฯ** หรีตกีสาสปาทินานาสมฺภาเรหิ สํโยชิตา **สมฺภารสํยุตฺตาฯ** มธุกตาลนาฬิเกราทิปุปฺผรโส จิรปาริวาสิโก **ปุปฺผาสโวฯ** ปนสาทิผลรโส **ผลาสโวฯ** มุทฺทิการโส **มธฺวาสโวฯ** อุจฺฉุรโส **คุฬาสโวฯ** หรีตกามลกกฏุกภณฺฑาทินานาสมฺภารานํ รโส จิรปาริวาสิโก **สมฺภารสํยุตฺโตฯ ตํ สพฺพมฺปีติ** ตํ สพฺพํ ทสวิธมฺปิฯ **มทกรณวเสน มชฺชํ** ปิวนฺตํ มทยตีติ กตฺวาฯ สุราเมรยมเชฺช ปมาทฏฺฐานํ **สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานํฯ อนุ อนุโยโคติ** ปุนปฺปุนํ ตํสมงฺคิตาฯ เตนาห **“ปุนปฺปุนํ กรณ”**นฺติ, อปราปรํ ปวตฺตนนฺติ อโตฺถฯ **อุปฺปนฺนา เจว โภคา ปริหายนฺติ** ปานพฺยสเนน พฺยสนกรณโตฯ **อนุปฺปนฺนา จ นุปฺปชฺชนฺติ** ปมตฺตสฺส กมฺมเนฺตสุ ญายกรณาภาวโตฯ **โภคานนฺติ** ภุญฺชิตพฺพเฏฺฐน ‘‘โภคา’’ติ ลทฺธนามานํ กามคุณานํฯ อปายมุข-สทฺทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺต เอวฯ **อเวลายาติ** อยุตฺตเวลายฯ ยทา วิจรโต อตฺถรกฺขาทโย น โหนฺติฯ **วิสิขาสุ จริยาติ** รจฺฉาสุ วิจรณํฯ

สมชฺชา วุจฺจติ มโห, ยตฺถ นจฺจานิปิ ปโยชียนฺติ, เตสํ ทสฺสนาทิอตฺถํ ตตฺถ อภิรติวเสน จรณํ อุปคมนํ **สมชฺชาภิจรณํฯ นจฺจาทิทสฺสนวเสนาติ** นจฺจาทีนํ ทสฺสนาทิวเสนาติ อาทิสทฺทโลโป ทฏฺฐโพฺพ, ทสฺสเนน วา สวนมฺปิ คหิตํ วิรูเปกเสสนเยนฯ อาโลจนสภาวตาย วา ปญฺจวิญฺญาณานํ สวนกิริยายปิ ทสฺสนสเงฺขปสมฺภวโต ‘‘ทสฺสนวเสน’’ อิเจฺจว วุตฺตํฯ อิธ จิตฺตาลสิยตา อการณนฺติ **“กายาลสิยตา”**ติ วุตฺตํฯ **ยุตฺตปฺปยุตฺตตาติ** ตปฺปสุตตา อติเรกตรตายฯ

สุราเมรยสฺส ฉอาทีนวาทิวณฺณนา

๒๔๘. สยํ ทฏฺฐพฺพนฺติ **สนฺทิฏฺฐํฯ** สนฺทิฏฺฐเมว **สนฺทิฏฺฐิกํ,** ธนชานิสทฺทาเปกฺขาย ปนอิตฺถิลิงฺควเสน นิเทฺทโส, ทิฏฺฐธมฺมิกาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“อิธโลกภาวินี”**ติฯ สมํ, สมฺมา ปสฺสิตพฺพาติ วา **สนฺทิฏฺฐิกา,** ปานสมกาลภาวินีติ อโตฺถฯ **กลหปฺปวฑฺฒนี** มิตฺตสฺส กลเห อนาทีนวทสฺสิภาวโตฯ **เขตฺตํ** อุปฺปตฺติฏฺฐานภาวโตฯ **อายตนนฺติ** วา การณํ, อากโรวาติ อโตฺถฯ **ปรโลเก อกิตฺตึ ปาปุณนฺติ** อกิตฺติสํวตฺตนิยสฺส กมฺมสฺส ปสวนโตฯ **โกปีนํ** วา ปากฏภาเวน อกตฺตพฺพรหสฺสกมฺมํฯ สุรามทมตฺตา จ ปุเพฺพ อตฺตนา กตํ ตาทิสํ กมฺมํ อมตฺตกาเล ฉาเทนฺตา วิจริตฺวา มตฺตกาเล ปจฺจตฺถิกานมฺปิ วิวรนฺติ ปากฏํ กโรนฺติ, เตน เตสํ สาสุรา ตสฺส โกปีนสฺส นิทํสนโต **“โกปีนนิทํสนี”**ติ วุจฺจตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **กมฺมสฺสกตาปญฺญนฺติ** นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘ยํ กิญฺจิ โลกิยํ ปญฺญํ ทุพฺพลํ กโรติเย

วา’’ติ หิ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ตถา หิ พฺยติเรกมุเขน ตมตฺถํ ปติฏฺฐเปตุํ **“มคฺคปญฺญํ ปนา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **“อโนฺตมุขเมว น ปวิสตี”**ติ อิมินา สุราย มคฺคปญฺญาทุพฺพลกรณสฺส ทุรสมุสฺสาริตภาวมาห ฯ นนุ เจวํ สุราย ตสฺสา ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณ สามตฺถิยวิฆาโต อโจทิโต โหติ อริยานํ อนุปฺปโยคเสฺสว โจทิตตฺตาติ? นยิทํ เอวํ อุปโยโคปิ นาม สทา เตสํ นตฺถิ, กุโต กิจฺจกรณนฺติ อิมสฺส อตฺถสฺส วุตฺตตฺตาฯ อถ ปน อฏฺฐานปริกปฺปวเสนสฺสา กทาจิ สิยา อุปโยโค, ตถาปิ โส ตสฺสา ทุพฺพลิยํ อีสกมฺปิ กาตุํ นาลเมว สมฺมเทว ปฏิปกฺขทูรีภาเวน สุปฺปติฏฺฐิตภาวโตฯ เตนาห ‘‘มคฺคปญฺญํ ปน ทุพฺพลํ กาตุํ น สโกฺกตี’’ติฯ มคฺคสีเสน เจตฺถ อริยานํ สพฺพสฺสาปิ โลกิยโลกุตฺตราย ปญฺญาย ทุพฺพลภาวาปาทาเน อสมตฺถตา ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปชฺชติ เอเตน ผลนฺติ **ปทํ,** การณํฯ

๒๔๙. **อตฺตาปิสฺส** อกาลจาริสฺส **อคุโตฺต** สรสโต **อรกฺขิโต** อุปกฺกมโตปิ ปริวชฺชนียานํ อปริวชฺชนโตฯ เตนาห **“อเวลาย จรโนฺต หี”**ติอาทิฯ **กณฺฏกาทีนิปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน โสพฺภาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **เวริโนปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน โจราทิกา สงฺคยฺหนฺติฯ **ปุตฺตทารา**ติ เอตฺถ ปุตฺตคฺคหเณน ปุตฺตีปิ คหิตาติ อาห **“ปุตฺตธีตโร”**ติฯ **พหิ ปตฺถน**นฺติ กามปตฺถนาวเสน อโนฺตเคหสฺสิตโต นิพทฺธวตฺถุโต พหิทฺธา ปตฺถนํ กตฺวาฯ **อเญฺญหิ กตปาปกเมฺมสู**ติ ปเรหิ กตาสุ ปาปกิริยาสุฯ **สงฺกิตโพฺพ โหติ** อกาเล ตตฺถ ตตฺถ จรณโตฯ **รุหติ** ยสฺมิํ ปเทเส โจริกา ปวตฺตา, ตตฺถ ปเรหิ ทิฏฺฐตฺตาฯ **วตฺตุํ น สกฺกา**ติ ‘‘เอตฺตกํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ โทมนสฺส’’นฺติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา วตฺตุํ น สกฺกาฯ **ตํ สพฺพมฺปิ วิกาลจาริมฺหิ** ปุคฺคเล **อาหริตพฺพํ** ตสฺส อุปริ ปกฺขิปิตพฺพํ **โหติ**ฯ กถํ? **อญฺญสฺมิํ ปุคฺคเล** ตถารูเป อาสงฺกิตเพฺพ **อสติฯ อิตี**ติ เอวํฯ **โส**ติ วิกาลจารีฯ **ปุรกฺขโต** ปุรโต อตฺตโน อุปริ อาสงฺกเนฺต กตฺวา จรติฯ

๒๕๐. **นฏฺนาฏกาทินจฺจ**นฺติ นเฏหิ นาฏเกหิ นจฺจิตพฺพนาฏกาทินจฺจวิธิฯ **อาทิ**-สเทฺทน อวสิฏฺฐํ สพฺพํ สงฺคณฺหาติฯ ‘‘ตตฺถ คนฺตพฺพํ โหตี’’ติ วตฺวา ตตฺถสฺส คมเนน ยถา อนุปฺปนฺนานํ โภคานํ อนุปฺปาโท, อุปฺปนฺนานญฺจ วินาโส โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ตสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **คีต**นฺติ สรคตํ, ปกรณคตํ , ตาฬคตํ, อปธานคตนฺติ คนฺธพฺพสตฺถวิหิตํ อญฺญมฺปิ สพฺพํ คีตํ เวทิตพฺพํฯ **วาทิต**นฺติ วีณาเวณุมุทิงฺคาทิวาทนํฯ **อกฺขาน**นฺติ ภารตยุทฺธสีตาหรณาทิอกฺขานํฯ **ปาณิสฺสร**นฺติ กํสตาฬํ, ‘‘ปาณิตาฬ’’นฺติปิ วทนฺติฯ **กุมฺภถูน**นฺติ จตุรสฺสอมฺพณกตาฬํฯ ‘‘กุฏเภริสโทฺท’’ติ เกจิฯ **“เอเสว นโย”**ติ อิมินา ‘‘กสฺมิํ ฐาเน’’ติอาทินา นเจฺจ วุตฺตมตฺถํ คีตาทีสุ อติทิสติฯ

๒๕๑. **ชย**นฺติ ชูตํ ชินโนฺตฯ **เวร**นฺติ ชิเตน กีฬกปุริเสน ชยนิมิตฺตํ อตฺตโน อุปริ เวรํ วิโรธํ **ปสวติ** อุปฺปาเทติฯ ตญฺหิสฺส เวรปสวนํ ทเสฺสตุํ **“ชิตํ มยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ชิโน**ติ ชูตปราชยาปนฺนาย ธนชานิยา ชิโนฯ เตนาห **“อเญฺญน ชิโต สมาโน”**ติอาทิฯ **วิตฺตํ อนุโสจตี**ติ ตํ ชินํ วิตฺตํ อุทฺทิสฺส อนุตฺถุนติฯ **วินิจฺฉยฏฺฐาเน**ติ ยสฺมิํ กิสฺมิญฺจิ อฏฺฏวินิจฺฉยฏฺฐาเนฯ **สกฺขิปุฏฺฐสฺสา**ติ สกฺขิภาเวน ปุฏฺฐสฺสฯ **อกฺขโสโณฺฑ**ติ อกฺขธุโตฺตฯ **ชูตกโร**ติ ชูตปมาทฏฺฐานานุยุโตฺตฯ **ตฺวมฺปิ นาม กุลปุโตฺต**ติ กุลปุโตฺต นาม ตฺวํ, น มยํ ตยิ โกลปุตฺติยํ อิทานิ ปสฺสามาติ อธิปฺปาโยฯ **ฉินฺนภินฺนโก**ติ ฉินฺนภินฺนหิโรตฺตโปฺป, อหิริโก อโนตฺตปฺปีติ อโตฺถฯ **ตสฺส การณา**ติ ตสฺส อตฺถายฯ

อนิจฺฉิโตติ น อิจฺฉิโตฯ **โปสิตพฺพา ภวิสฺสติ** ชูตปราชเยน สพฺพกาลํ ริตฺตตุจฺฉภาวโตฯ

ปาปมิตฺตตาย ฉอาทีนวาทิวณฺณนา

๒๕๒. **อกฺขธุตฺตา**ติ อเกฺขสุ ธุตฺตา, อกฺขนิมิตฺตํ อตฺถวินาสกาฯ **อิตฺถิโสณฺฑา**ติ อิตฺถีสุ โสณฺฑา, อิตฺถิสโมฺภคนิมิตฺตํ อาตปฺปนกาฯ ตถา **ภตฺตโสณฺฑา**ทโย เวทิตพฺพาฯ **ปิปาสา**ติ อุปรูปริ สุราปิปาสาฯ เตนาห **“ปานโสณฺฑา”**ติฯ **เนกติกา**ทโย เหฏฺฐา วุตฺตา เอวฯ เมตฺติอุปฺปตฺติฏฺฐานตาย **มิตฺตา โหนฺติฯ ตสฺมา**ติ ปาปมิตฺตตายฯ

๒๕๓. **กมฺมนฺต**นฺติ กมฺมํ, ยถา สุตฺตํเยว สุตฺตโนฺต, เอวํ กมฺมํเยว กมฺมโนฺต, ตํ กาตุํ **คจฺฉามาติ วุโตฺตฯ** กมฺมํ วา อโนฺต นิฏฺฐานํ คจฺฉติ เอตฺถาติ **กมฺมโนฺต,** กมฺมกรณฏฺฐานํ, ตํ **คจฺฉามาติ วุโตฺตฯ**

ปนฺนสขาติ สุรํ ปาตุํ ปเนฺน ปฏิปชฺชเนฺต เอว สขาติ ปนฺนสขาฯ เตนาห **“อยเมว โตฺถ”**ติฯ ‘‘สมฺมิยสมฺมิโย’’ติ วจนเมตฺถ อตฺถีติ **สมฺมิยสมฺมิโยฯ** เตนาห **“สมฺมสมฺมาติ วทโนฺต”**ติฯ **สหาโย โหตี**ติ สหาโย วิย โหติฯ **โอตารเมว คเวสตี**ติ รนฺธเมว ปริเยสติ อนตฺถมสฺส กาตุกาโมฯ **เวรปฺปสโว**ติ ปเรหิ อตฺตนิ เวรสฺส ปสวนํ อนุปวตฺตนํฯ เตนาห **“เวรพหุลตา”**ติฯ ปเรสํ กริยมาโน อนโตฺถ เอตฺถ อตฺถีติ **อนโตฺถ,** ตพฺภาโว **อนตฺถตา**ติ อาห **“อนตฺถการิตา”**ติฯ โย หิ ปเรสํ อนตฺถํ กโรติ, โส อตฺถโต อตฺตโน อนตฺถกาโร นาม, ตสฺมา **อนตฺถตา**ติ อุภยานตฺถการิตาฯ **อริโย** วุจฺจติ สโตฺต, กุจฺฉิโต อริโย **กทริโยฯ** ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน โส ‘‘กทริโย’’ติ วุจฺจติ, โส ธโมฺม **กทริยตา,** มจฺฉริยํฯ ตํ ปน ทุพฺพิสชฺชนียภาเว ฐิตํ สนฺธายาห **“สุฏฺฐุ กทริยตา ถทฺธมจฺฉริยภา”โว**ติฯ อวิปณฺณสภาวโต อุฏฺฐาตุํ อสโกฺกโนฺต จ อิณํ คณฺหโนฺต **สํสีทโนฺตว อิณํ วิคาหติ** นามฯ สูริเย อนุคฺคเต เอว กมฺมเนฺต อนารภโนฺต รตฺตึ **อนุฏฺฐานสีโลฯ**

อตฺถาติ ธนานิฯ **อติกฺกมนฺตี**ติ อปคจฺฉนฺติฯ อถ วา **อตฺถา**ติ กิจฺจานิฯ **อติกฺกมนฺตี**ติ อติกฺกนฺตกาลานิ โหนฺติ, เตสํ อติกฺกโมปิ อตฺถโต ธนานเมว อติกฺกโมฯ **อิมินา กถามคฺคนา**ติ อิมินา ‘‘ยโต โข คหปติปุตฺตา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๓.๒๔๔) นยปฺปวเตฺตน กถาสงฺขาเตน หิตาธิคมูปาเยนฯ **เอตฺตกํ กมฺม**นฺติ จตฺตาโร กมฺมกิเลสา, จตฺตาริ อคติคมนานิ, ฉ โภคานํ อปายมุขานีติ เอวํ วุตฺตํ จุทฺทสวิธํ ปาปกมฺมํฯ

มิตฺตปติรูปกวณฺณนา

๒๕๔. **อนโตฺถ**ติ ‘‘โภคชานิ, อายสกฺยํ, ปริสมเชฺฌ มงฺกุภาโว, สมฺมูฬฺหมรณ’’นฺติ เอวํ อาทิโก ทิฏฺฐธมฺมิโก ‘‘ทุคฺคติปริกิเลโส, สุคติยญฺจ อปฺปายุกตา, พหฺวาพาธตา, อติทลิทฺทตา, อปฺปนฺนปานตา’’ติ เอวํ อาทิโก จ อนโตฺถ **อุปฺปชฺชติฯ ยานิ กานิจิ ภยานี**ติ อตฺตานุวาทภยปรานุวาทภยทณฺฑภยาทีนิ โลเก ลพฺภมานานิ ยานิ กานิจิ ภยานิฯ **อุปทฺทวา**ติ อนฺตรายาฯ **อุปสคฺคา**ติ สรีเรน สํสฏฺฐานิ วิย อุปรูปริ อุปฺปชฺชนกานิ พฺยสนานิฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกเนฺตนาติ เอตสฺมึ อเตฺถ นิปาโต ‘‘อญฺญทตฺถุทโส’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๒) วิยาติ วุตฺตํ **“เอกํเสนา”**ติฯ **ยํ กิญฺจิ** คหณโยคฺยํ **หรติเยว** คณฺหาติเยวฯ วาจา เอว ปรมา เอตสฺส กมฺมนฺติ **วจีปรโมฯ** เตนาห **“วจนมเตฺตเนวา”**ติอาทิฯ **อนุปฺปิย**นฺติ ตกฺกนํ, ยํ วา ‘‘รุจี’’ติ วุจฺจติ เยหิ สุราปานาทีหิ โภคา อเปนฺติ วิคจฺฉนฺติ, เตสุ เตสํ **อปาเยสุ** พฺยสนเหตูสุ **สหาโย โหติฯ**

๒๕๕. **หารโกเยว โหติ,** น ทายโก, ตมสฺส เอกํสโต หารกภาวํ ทเสฺสตุํ **“สหายสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยํ กิญฺจิ อปฺปก**นฺติ ปุปฺผผลาทิ ยํ กิญฺจิ ปริตฺตํ วตฺถุํ **ทตฺวา, พหุํ ปเตฺถติ** พหุํ มหคฺฆํ วตฺถยุคาทึ ปจฺจาสีสติฯ ทาโส วิย หุตฺวา มิตฺตสฺส ตํ ตํ กิจฺจํ กโรโนฺต กถํ อมิโตฺต

นาม ชาโตติ อาห **“อย”**นฺติอาทิฯ ยสฺส กิจฺจํ กโรติ อนตฺถปริหารตฺถํ, อตฺตโน มิตฺตภาวทสฺสนตฺถญฺจ, ตํ **เสวติฯ อตฺถการณา**ติ วฑฺฒินิมิตฺตํ, อยเมเตสํ เภโทฯ

๒๕๖. **ปเร**ติ ปรทิวเสฯ **น อาคโต สี**ติ อาคโต นาโหสิฯ **ขีณ**นฺติ ตาทิสสฺส, อสฺกสฺส จ ทินฺนตฺตาฯ **สสฺสสงฺคเห**ติ สสฺสโต กาตพฺพธญฺญสงฺคเห **กเตฯ**

๒๕๗. ‘‘ทานาทีสุ ยํ กิญฺจิ กโรมา’’ติ วุเตฺต ‘‘สาธุ สมฺม กโรมา’’ติ อนุชานาตีติ อิมมตฺถํ **“กลฺยาเณปิ เอเสว นโย”**ติ อติทิสติฯ นนุ เอวํ อนุชานนฺโต อยํ มิโตฺต เอว, น อมิโตฺต มิตฺตปติรูปโกติ? อนุปฺปิยภาณีทสฺสนมตฺตเมตํฯ สหาเยน วา เทสกาลํ, ตสฺมิํ วา กเต อุปฺปชฺชนกวิโรธาทิํ อสลฺลเกฺขตฺวา ‘‘กโรมา’’ติ วุเตฺต โย ตํ ชานโนฺต เอว ‘‘สาธุ สมฺม กโรมา’’ติ อนุปฺปิยํ ภณติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘กลฺยาณํ ปิสฺส อนุชานาตี’’ติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘กลฺยาเณปิ เอเสว นโย’’ติฯ

๒๕๙. **มิตฺตปติรูปกา เอเต** มิตฺตาติ **เอวํ ชานิตฺวาฯ**

สุหทมิตฺตวณฺณนา

๒๖๐. **สุนฺทรหทยา**ติ เปมสฺส อตฺถิวเสน ภทฺทจิตฺตาฯ

๒๖๑. **ปมตฺตํ รกฺขตี**ติ เอตฺถ ปมาทวเสน กิญฺจิ อยุเตฺต กเต ตาทิเส กาเล รกฺขณํ ‘‘ภีตสฺส สรณํ โหตี’’ติ อิมินาว ตํ คหิตนฺติ ตโต อญฺญเมว ปมตฺตสฺส รกฺขณวิธิํ ทเสฺสตุํ **“มชฺชํ ปิวิตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เคเห อารกฺขํ อสํวิหิตสฺส พหิคมนมฺปิ ปมาทปกฺขิกเมวาติ **“สหาโย พหิคโต วา โหตี”**ติ วุตฺตํฯ ***ภยํ*** **หรโนฺต**ติ ภยํ ปฏิพาหโนฺตฯ โภคเหตุตาย ผลูปจาเรน ธนํ **“โภค”**นฺติ วทติฯ **กิจฺจกรณีเย**ติ ขุทฺทเก, มหเนฺต จ กาตเพฺพ **อุปฺปเนฺนฯ**

๒๖๒. **นิคูหิตุํ ยุตฺตกถ**นฺติ นิคูหิตุํ ฉาเทตุํ ยุตฺตกถํ, นิคูหิตุํ วา ยุตฺตา กถา เอตสฺสาติ **นิคูหิตุํ ยุตฺตกถํ,** อตฺตโน กมฺมํฯ **รกฺขตี**ติ อนาวิกโรโนฺต ฉาเทติฯ **ชีวิตมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน กิมงฺคํ ปน อญฺญํ ปริคฺคหิตวตฺถุนฺติ ทเสฺสติฯ

๒๖๓. **ปสฺสเนฺตสุ ปสฺสเนฺตสู**ติ อาเมฑิตวจเนน นิวาริยมานสฺส ปาปสฺส ปุนปฺปุนํ กรณํ ทีเปติฯ ปุนปฺปุนํ กโรโนฺต หิ ปาปโต วิเสเสน นิวาเรตโพฺพ โหติฯ **สรเณสู**ติ สรเณสุ **วตฺตสุ** อภินฺนานิ กตฺวา ปฏิปชฺช, **สรเณสุ** วา อุปาสกภาเวน **วตฺตสฺสุฯ นิปุณ**นฺติ สณฺหํฯ **การณ**นฺติ กมฺมสฺสกตาทิเภทยุตฺตํฯ **อิทํ กมฺม**นฺติ อิมํ ทานาทิเภทํ กุสลกมฺมํฯ ‘‘กมฺม’’นฺติ สาธารณโต วุตฺตสฺสาปิ ตสฺส ‘‘สเคฺค นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ ปทนฺตรสนฺนิธาเนน สทฺธาหิโรตฺตปฺปาโลภาทิคุณธมฺมสมงฺคิตา วิย กุสลภาโว โชติโต โหติฯ สทฺธาทโย หิ ธมฺมา สคฺคคามิมโคฺคฯ ยถาห –

> ‘‘สทฺธา หิริยํ กุสลญฺจ ทานํ,
> ธมฺมา เอเต สปฺปุริสานุยาตา;
> เอตญฺหิ มคฺคํ ทิวิยํ วทนฺติ,
> เอเตน หิ คจฺฉติ เทวโลก’’นฺติฯ (อ. นิ. ๘.๓๒);

๒๖๔. ภวนํ สมฺปตฺติวฑฺฒนํ ***ภโว***ติ อโตฺถ, ตปฺปฏิเกฺขเปน **อภโว**ติ อาห **“อภเวน อวุฑฺฒิยา”**ติฯ **ปาริชุญฺญ**นฺติ ชานิฯ **อนตฺตมโน โหตี**ติ อตฺตมโน น โหติ อนุกมฺปกภาว

โตฯ อญฺญทตฺถุ ตํ อภวํ อตฺตนิ อาปติตํ วิย มญฺญติฯ อิทานิ ตํ ภวํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **“ตถารูป”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **วิรูโป**ติ พีภจฺโฉฯ **น ปาสาทิโก**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **สุชาโต**ติ สุนฺทรชาติโก ชาติสมฺปนฺโนฯ

๒๖๕. **ชล**นฺติ ชลโนฺตฯ **อคฺคีวา**ติ อคฺคิกฺขโนฺธ วิยฯ **ภาสตี**ติ วิโรจติฯ ยสฺมาสฺส ภควตา สวิเสสํ วิโรจนํ โลเก ปากฏภาวญฺจ ทเสฺสตุํ ‘‘ชลํ อคฺคีว ภาสตี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา ยทา อคฺคิ สวิเสสํ วิโรจติ, ยตฺถ จ ฐิโต ทูเร ฐิตานมฺปิ ปญฺญายติ, ตํ ทสฺสนาทิวเสน ตมตฺถํ วิภาเวตุํ **“รตฺติ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘ภมรเสฺสว อิรียโต’’ติ เอเตเนวสฺส โภคสํหรณํ ธมฺมิกํ ญาโยเปตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อตฺตานมฺปี”**ติอาทิมาหฯ **ราสึ กโรนฺตสฺสา**ติ ยถาสฺส ธนธญฺญาทิโภคชาตํ สมฺปิณฺฑิตํ ราสิภูตํ หุตฺวา ติฏฺฐติ, เอวํ อิรียโต อายูหนฺตสฺส จฯ **จกฺกปฺปมาณ**นฺติ รถจกฺกปฺปมาณํฯ **นิจย**นฺติ วุฑฺฒิํ ปริวุฑฺฒิํฯ ‘‘โภคา สนฺนิจยํ ยนฺตี’’ติ เกจิ ปฐนฺติฯ

สมาหตฺวาติ สํหริตฺวาฯ **อลํ**-สโทฺท ‘‘อลเมว สพฺพสงฺขาเรสุ นิพฺพินฺทิตุํ, อลํ วิรชฺชิตุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๗๒; สํ. นิ. ๒.๑๒๔, ๑๒๙, ๑๓๔, ๑๔๓) ยุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ โชเตติ, ‘‘อลมริยญาณทสฺสนวิเสส’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๒๘) ปริยตฺตนฺติฯ โย เวฬิตโตฺตติอาทีสุ (สุ. นิ. ๒๑๗) วิย อตฺต-สโทฺท สภาวปริยาโยติ ตํ สพฺพํ ทเสฺสโนฺต **“ยุตฺตสภาโว”**ติอาทิมาหฯ **สณฺฐเปตุ**นฺติ สมฺมา ฐเปตุํ, สมฺมเทว ปวเตฺตตุนฺติ อโตฺถฯ

เอวํ วิภชโนฺตติ เอวํ วุตฺตนเยน อตฺตโน ธนํ จตุธา วิภชโนฺต วิภชนเหตุ **มิตฺตานิ คนฺถติ** โสฬส กลฺยาณมิตฺตานิ เมตฺตาย อชีราปเนน ปพนฺธติฯ เตนาห **“อเภชฺชมานานิ ฐเปตี”**ติ ฯ กถํ ปน วุตฺตนเยน จตุธา โภคานํ วิภชเนน มิตฺตานิ คนฺถตีติ อาห **“ยสฺส หี”**ติอาทิฯ เตนาห ภควา ‘‘ททํ มิตฺตานิ คนฺถตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖)ฯ **ภุเญฺชยฺยา**ติ อุปภุเญฺชยฺย, อุปยุเญฺชยฺย จาติ อโตฺถฯ สมณพฺราหฺมณกปณทฺธิกาทีนํ ทานวเสน เจว อธิวตฺถเทวตาทีนํ เปตพลิวเสน, นฺหาปิตาทีนํ เวตนวเสน จ วินิโยโคปิ อุปโยโค เอวฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อิเมสุ ปนา’’ติอาทิ อาโย นาม เหฏฺฐิมเนฺตน วยโต จตุคฺคุโณ อิจฺฉิตโพฺพ, อญฺญถา วโย อวิเจฺฉทวเสน น สนฺตาเนยฺย, นิเธยฺย, ภาเชยฺย จ อสมฺภเตติ วุตฺตํ **“ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย”**ติฯ **นิเธตฺวา**ติ นิทหิตฺวา, ภูมิคตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ราชาทิวเสนา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อคฺคิอุทกโจรทุพฺภิกฺขาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **นฺหาปิตาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน กุลาลรชกาทีนํ สงฺคโหฯ

ฉทฺทิสาปฏิจฺฉาทนกณฺฑวณฺณนา

๒๖๖. **จตูหิ การเณหี**ติ น ฉนฺทคมนาทีหิ จตูหิ การเณหิ ฯ **อกุสลํ ปหายา**ติ ‘‘จตฺตาโร กมฺมกิเลสา’’ติ วุตฺตํ อกุสลเญฺจว อคติคมนากุสลญฺจ ปชหิตฺวาฯ **ฉหิ การเณหี**ติ สุราปานาทีสุ อาทีนวทสฺสนสงฺขาเตหิ ฉหิ การเณหิฯ สุราปานานุโยคาทิเภทํ ฉพฺพิธํ **โภคานํ อปายมุขํ** วินาสมุขํ **วเชฺชตฺวาฯ โสฬส มิตฺตานี**ติ อุปการาทิวเสน จตฺตาโร, ปมตฺตรกฺขณาทิกิจฺจวิเสสวเสน ปเจฺจกํ จตฺตาโร จตฺตาโร กตฺวา โสฬสวิเธ กลฺยาณมิเตฺต **เสวโนฺต** ภชโนฺตฯ สตฺถวาณิชฺชาทิมิจฺฉาชีวํ ปหาย ญาเยเนว วตฺตนโต **ธมฺมิเกน อาชีเวน ชีวติฯ นมสฺสิตพฺพา**ติ อุปการวเสน, คุณวเสน จ นมสฺสิตพฺพา สพฺพทา นเตน หุตฺวา วตฺติตพฺพาฯ ทิสา-สทฺทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺต เอวฯ **อาคมนภย**นฺติ ตตฺถ สมฺมา อปฺปฏิปตฺติยา, มิจฺฉาปฏิปตฺติยา จ อุปฺปชฺชนกอโนฺถฯ โส หิ ภายนฺติ เอตสฺมาติ ‘‘ภย’’นฺติ วุจฺจติฯ เยน การเณน มาตาปิตุอาทโย ปุรตฺถิมาทิภาเวน อปทิฏฺฐา, ตํ ทเสฺสตุํ **“ปุพฺพุปการิตายา”**ติอาทิ วุตฺตํ, เตน

อตฺถสริกฺขตาย เนสํ ปุรตฺถิมาทิภาโวติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ มาตาปิตโร ปุตฺตานํ ปุรตฺถิมภาเวน ตาว อุปการิภาเวน ทิสฺสนฺโต, อปทิสฺสนฺโต จ ปุรตฺถิมา ทิสาฯ อาจริยา อเนฺตวาสิกสฺส ทกฺขิณภาเวน, หิตาหิตํ ปติกุสลภาเวน ทกฺขิณารหตาย จ วุตฺตนเยน ทกฺขิณา ทิสาฯ อิมินา นเยน **“ปจฺฉิมา ทิสา”**ติอาทีสุ ยถารหํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ฆราวาสสฺส ทุกฺขพหุลตาย เต เต จ กิจฺจวิเสสา ยถาอุปฺปติตทุกฺขนิตฺถรณตฺถาติ วุตฺตํ **“เต เต ทุกฺขวิเสเส อุตฺตรตี”**ติฯ ยสฺมา ทาสกมฺมกรา สามิกสฺส ปาทานํ ปยิรุปาสนวเสน เจว ตทนุจฺฉวิกกิจฺจสาธนวเสน จ เยภุเยฺยน สนฺติกาวจรา, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปาทมูเล ปติฏฺฐานวเสนา”**ติฯ **คุเณหี**ติ อุปริภาววาว เหหิ คุเณหิฯ **อุปริ ฐิตภาเวนา**ติ สคฺคมเคฺค โมกฺขมเคฺค จ ปติฏฺฐิตภาเวนฯ

๒๖๗. ***ภโต***ติ โปสิโต, ตํ ปน ภรณํ ชาตกาลโต ปฏฺฐาย สุขปจฺจยูปหรเณน ทุกฺขปจฺจยาปหรเณน จ เตหิ ปวตฺติตนฺติ ทเสฺสตุํ **“ถญฺญํ ปาเยตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ชคฺคิโต**ติ ปฏิชคฺคิโตฯ **เต**ติ มาตาปิตโรฯ

มาตาปิตูนํ สนฺตกํ เขตฺตาทึ อวินาเสตฺวา รกฺขิตํ เตสํ ปรมฺปราย ฐิติยา การณํ โหตีติ **“ตํ รกฺขโนฺต กุลวํสํ สณฺฐเปติ นามา”**ติ วุตฺตํฯ **อธมฺมิกวํสโต**ติ ‘‘กุลปฺปเทสาทินา อตฺตนา สทิสํ เอกํ ปุริสํ ฆเฏฺตฺวา วา คีวายํ วา หเตฺถ วา พนฺธมณิยํ วา หาเรตพฺพ’’นฺติ เอวํ อาทินา ปวตฺตอธมฺมิกปเวณิโตฯ **หาเรตฺวา**ติ อปเนตฺวา ตํ คาหํ วิสฺสชฺชาเปตฺวาฯ มาตาปิตโร ตโต คาหโต วิเวจเนเนว หิ อายตึ เตสํ ปรมฺปราหาริกา สิยาฯ **ธมฺมิกวํเส**ติ หึสาทิวิรติยา ธมฺมิเก วํเส ธมฺมิกาย ปเวณิยํฯ **ฐเปโนฺต**ติ ปติฏฺฐเปโนฺตฯ **สลากภตฺตาทีนิ อนุปจฺฉินฺทิตฺวา**ติ สลากภตฺตทานาทีนิ อวิจฺฉินฺทิตฺวาฯ

ทายชฺชํ ปฏิปชฺชามีติ เอตฺถ ยสฺมา ทายปฏิลาภสฺส โยคฺยภาเวน วตฺตมาโนเยว ทายชฺชํ ปฏิปชฺชติ นาม, น อิตโร, ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“มาตาปิตโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทารเก**ติ ปุเตฺตฯ **วินิจฺฉยํ ปตฺวา**ติ ‘‘ปุตฺตสฺส จชวิสฺสชฺชน’’นฺติ เอวํ อาคตํ วินิจฺฉยํ อาคมฺมฯ **ทายชฺชํ ปฏิปชฺชามีติ วุตฺต**นฺติ ‘‘ทายชฺชํ ปฏิปชฺชามี’’ ติ อิทํ จตุตฺถํ วตฺตนฏฺฐานํ วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ มาตาปิตูนํฯ **ตติยทิวสโต ปฏฺฐายา**ติ มตทิวสโต ตติยทิวสโต ปฏฺฐายฯ

ปาปโต นิวารณํ นาม อนาคตวิสยํฯ สมฺปตฺตวตฺถุโตปิ หิ นิวารณํ วีติกฺกเม อนาคเต เอว สิยา, น วตฺตมาเนฯ นิพฺพตฺติตา ปน ปาปกิริยา ครหณมตฺตปฏิการาติ อาห **“กตมฺปิ ครหนฺตี”**ติฯ **นิเวเสนฺตี**ติ ปติฏฺฐเปนฺติฯ วุตฺตปฺปการา มาตาปิตโร อนวชฺชเมว สิปฺปํ สิกฺขาเปนฺตีติ วุตฺตํ **“มุทฺทาคณนาทิสิปฺป”**นฺติฯ **รูปาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน โภคปริวาราทึ สงฺคณฺหาติฯ **อนุรูเปนา**ติ อนุจฺฉวิเกนฯ

นิจฺจภูโต สมโย อภิณฺหกรณกาโลฯ อภิณฺหโตฺถ หิ อยํ นิจฺจ-สโทฺท ‘‘นิจฺจปหํสิโต นิจฺจปหโฏฺฐ’’ติอาทีสุ วิยฯ ยุตฺตปตฺตกาโล เอว สมโย **กาลสมโยฯ “อุฏฺฐาย สมุฏฺฐายา”**ติ อิมินาสฺส นิจฺจเมว ทาเน เตสํ ยุตฺตปยุตฺตตํ ทเสฺสติฯ **สิขาฐปนํ** ทารกกาเลฯ **อาวาหวิวาหํ** ปุตฺตธีตูนํ โยพฺพนปฺปตฺตกาเลฯ

ตํ ภยํ ยถา นาคจฺฉติ, เอวํ ปิหิตา โหติ ‘‘ปุรตฺถิมา ทิสา’’ติ วิภตฺตึ ปริณาเมตฺวา โยชนาฯ ยถา ปน ตํ ภยํ อาคเจฺฉยฺย, ยถา จ นาคเจฺฉยฺย, ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **“สเจ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิปฺปฏิปนฺนา**ติ ‘‘ภโต เน ภริสฺสามี’’ติอาทินา อุตฺตสมฺมาปฏิปตฺติยา อการเณน เจว ตปฺปฏิปกฺขมิจฺฉาปฏิปตฺติยา อกรเณน จ วิปฺปฏิปนฺนา **ปุตฺตา อสฺสุฯ เอตํ ภย**นฺติ เอตํ **“มาตาปิตูนํ อปฺปติรูปา**ติ วิญฺญูนํ ครหิตพฺพตาภยํ, ปรวาทภย’’นฺติ เอวมาทิ **อาคเจฺฉยฺย** ปุ

เตฺตสุฯ **ปุตฺตานํ นานุรูปา**ติ เอตฺถ ‘‘ปุตฺตาน’’นฺติ ปทํ เอตํ ภยํ ปุตฺตานํ อาคเจฺฉยฺยาติ เอวํ อิธาปิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ตาทิสานญฺหิ มาตาปิตูนํ ปุตฺตานํ โอวาทานุสาสนิโย ทาตุํ สมตฺถกาลโต ปฏฺฐาย ตา เตสํ ทาตพฺพาฯ เอวาติ กตฺวา ตถา วุตฺตํฯ ปุตฺตานญฺหิ วเสนายํ เทสนา อนาคตา **สมฺมาปฏิปเนฺนสุ** อุโภสุ อตฺตโน, มาตาปิตูนญฺจ วเสน อุปฺปชฺชนกตาย **สพฺพํ ภยํ น โหติ** สมฺมาปฏิปนฺนตฺตาฯ เอวํ ปฏิปนฺนตฺตา เอว **ปฏิจฺฉนฺนา โหติ** ตตฺถ กาตพฺพปฏิสนฺถารสฺส สมฺมเทว กตตฺตาฯ **เขมา**ติ อนุปทฺทวาฯ ยถาวุตฺตสมฺมาปฏิปตฺติยา อกรเณน หิ อุปฺปชฺชนกอุปทฺทวา กรเณน น โหนฺตีติฯ

‘‘น โข เต’’ติอาทินา วุโตฺต สงฺคีติอนารุโฬฺห ภควตา ตทา ตสฺส วุโตฺต ปรมฺปราคโต อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **‘‘ภควา สิงฺคาลกํ เอตทโวจา’’**ติฯ **อยญฺหี**ติ เอตฺถ **หิ**-สโทฺท อวธารเณฯ ตถา หิ **‘‘โน อญฺญา’’**ติ อญฺญทิสํ นิวเตฺตติฯ

๒๖๘. อาจริยํ ทูรโตว ทิสฺวา อุฏฺฐานวจเนเนว ตสฺส ปจฺจุคฺคมนาทิสามีจิกิริยา อวุตฺตสิทฺธาติ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา’’**ติอาทิมาหฯ **อุปฏฺฐาเนนา**ติ ปยิรุปาสเนนฯ **ติกฺขตฺตุํอุปฏฺฐานคมเนนา**ติ ปาโต, มชฺฌนฺหิเก, สายนฺติ ตีสุ กาเลสุ อุปฏฺฐานตฺถํ อุปคมเนนฯ สิปฺปุคฺคหณตฺถํ ปน อุปคมนํ อุปฏฺฐานโนฺตคธํ ปโยชนวเสน คมนภาวโตติ อาห **‘‘สิปฺปุคฺคหณ...เป.... โหตี’’**ติฯ โสตุํ อิจฺฉา **สุสฺสูสา,** สา ปน อาจริเย สิกฺขิตพฺพสิเกฺข จ อาทรคารวปุพฺพิกา อิจฺฉิตพฺพา ‘‘อทฺธา อิมินา สิเปฺปน สิกฺขิเตน เอวรูปํคุณํ ปฏิลภิสฺสามี’’ติฯ ตถาภูตญฺจ ตํ สวนํ สทฺธาปุพฺพงฺคมํ โหตีติ อาห **‘‘สทฺทหิตฺวา สวเนนา’’**ติฯ วุตฺตเมวตฺถํ พฺยติเรกวเสน ทเสฺสตุํ **‘‘อสทฺทหิตฺวา...เป.... นาธิคจฺฉตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตสฺมา ตสฺสโตฺถ วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตโพฺพฯ ยํ สนฺธาย ‘‘อวเสสขุทฺทกปาริจริยายา’’ติ วุตฺตํ, ตํ วิภชนํ อนวเสสโต ทเสฺสตุํ **‘‘อเนฺตวาสิเกน หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปจฺจุปฏฺฐานาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาสนปญฺญาปนํ พีชนนฺติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติฯ **อเนฺตวาสิกวตฺต**นฺติ อเนฺตวาสิเกน อาจริยมฺหิ สมฺมาวตฺติตพฺพวตฺตํฯ **สิปฺปปฏิคฺคหเณนา**ติ สิปฺปคนฺถสฺส สกฺกจฺจํ อุคฺคหเณนฯ ตสฺส หิ สุฏฺฐุ อุคฺคหเณน ตทนุสาเรนสฺส ปโยโคปิ สมฺมเทว อุคฺคหิโต โหตีติฯ เตนาห **‘‘โถกํ คเหตฺวา’’**ติอาทิฯ

สุวินีตํ วิเนนฺตีติ อิธ อาจารวินโย อธิเปฺปโตฯ สิปฺปสฺมึ ปน สิกฺขาปนวินโย ‘‘สุคฺคหิตํ คาหาเปนฺตี’’ติ อิมินาว สงฺคหิโตติ วุตฺตํ **‘‘เอวํ เต นิสีทิตพฺพ’’**นฺติอาทิฯ อาจริยา หิ นาม อเนฺตวาสิเก น ทิฏฺฐธมฺมิเก เอว วิเนนฺติ, อถ โข สมฺปรายิเกปีติ อาห **‘‘ปาปมิตฺตา วเชฺชตพฺพา’’**ติฯ สิปฺปคนฺถสฺส อุคฺคณฺหนํ นาม ยาวเทว ปโยคสมฺปาทนตฺถนฺติ อาห **‘‘ปโยคํ ทเสฺสตฺวา คณฺหาเปนฺตี’’**ติฯ **มิตฺตามเจฺจสู**ติ อตฺตโน มิตฺตามเจฺจสุฯ **ปฏิยาเทนฺตี**ติ ปริคฺคเหตฺวา นํ มมตฺตวเสน ปฏิยาเทนฺติฯ ‘‘อยํ อมฺหากํ อเนฺตวาสิโก’’ติอาทินา หิ อตฺตโน ปริคฺคหิตทสฺสนมุเขน เจว ‘‘พหุสฺสุโต’’ติอาทินา ตสฺส คุณปริคฺคณฺหนมุเข จ ตํ เตสํ ปฏิยาเทนฺติฯ **สพฺพทิสาสุ รกฺขํ กโรนฺติ** จาตุทฺทิสภาวสมฺปาทเนนสฺส สพฺพตฺถ สุขชีวิภาวสาธนโตฯ เตนาห **‘‘อุคฺคหิตสิโปฺป หี’’**ติอาทิฯ สตฺตานญฺหิ ทุวิธา สรีรรกฺขา อพฺภนฺตรปริสฺสยปฏิฆาเตน, พาหิรปริสฺสยปฏิฆาเตน จฯ ตตฺถ **อพฺภนฺตรปริสฺสโย** ขุปฺปิปาสาทิเภโท, โส ลาภสิทฺธิยา ปฏิหญฺญติ ตาย ตชฺชาปริหารสํวิธานโตฯ **พาหิรปริสฺสโย** โจรอมนุสฺสาทิเหตุโก, โส วิชฺชาสิทฺธิยา ปฏิหญฺญติ ตาย ตชฺชาปริหารสํวิธานโตฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยํ ยํ ทิส’’**นฺติอาทิฯ

ปุเพฺพ **‘‘อุคฺคหิตสิโปฺป หี’’**ติอาทินา สิปฺปสิกฺขาปเนเนว ลาภุปฺปตฺติยา ทิสาสุ ปริตฺตาณกรณํ ทสฺสิตํ, อิทานิ ‘‘ยํ วา โส’’ติอาทินา ตสฺส อุคฺคหิตสิปฺปสฺส นิปฺผตฺติวเสน คุณกิตฺตนมุเขน ปคฺคณฺหเนนปิ ลาภุปฺปตฺติยาติ อยเมเตสํ วิกปฺปานํ เภโทฯ **เสส**นฺติ ‘‘ปฏิจฺฉนฺนา

โหตี’’ติอาทิกํ ปาฬิอาคตํ, ‘‘เอวญฺจ ปน วตฺวา’’ติอาทิกํ อฏฺฐกถาคตญฺจฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ทุติยทิสาวาเรฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ปุพฺเพ ปฐมทิสาวาเร วุตฺตนเยเนวฯ

๒๖๙. **สมฺมานนา** นาม สมฺภาวนา, สา ปน อตฺถจริยาลกฺขณา จ ทานลกฺขณา จ จตุตฺถปญฺจมฏฺฐาเนเหว สงฺคหิตาติ ปิยวจนลกฺขณํ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สมฺภาวิตกถากถเนนา’’**ติ วุตฺตํฯ วิคตมานนา **วิมานนา,** น วิมานนา **อวิมานนา,** วิมานนาย อกรณํฯ เตนาห **‘‘ยถา ทาสกมฺมกราทโย’’**ติอาทิฯ สามิเกน หิ วิมานิตานํ อิตฺถีนํ สโพฺพ ปริชโน วิมาเนติเยว ฯ **ปริจรโนฺต**ติ อินฺทฺริยานิ ปริจรโนฺตฯ **ตํ อติจรติ นาม** ตํ อตฺตโน คิหินึ อติมญฺญิตฺวา อคเณตฺวา วตฺตนโตฯ **อิสฺสริยโวสฺสเคฺคนา**ติ เอตฺถ ยาทิโส อิสฺสริยโวสฺสโคฺค คิหินิยา อนุจฺฉวิโก, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ภตฺตเคเห วิสฺสเฏฺฐ’’**ติ อาหฯ เคเห เอว ฐตฺวา วิจาเรตพฺพมฺปิ หิ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ กุลิตฺถิยา ภาโร น โหติ, สามิกเสฺสว ภาโร, ตโต อาคตสาปเตยฺยํ ปน ตาย สุคุตฺตํ กตฺวา ฐเปตพฺพํ โหติฯ **‘‘สพฺพํ อิสฺสริยํ วิสฺสฏฺฐํ นาม โหตี’’**ติ เอตา มญฺญนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ อิตฺถิโย นาม ปุตฺตลาเภน วิย มหคฺฆวิปุลาลงฺการลาเภนปิ น สนฺตุสฺสเนฺตวาติ ตาสํ โตสนํ อลงฺการทานนฺติ อาห **‘‘อตฺตโน วิภวานุรูเปนา’’**ติฯ

กุลิตฺถิยา สํวิหิตพฺพกมฺมนฺตา นาม อาหารสมฺปาทนวิจารปฺปการาติ อาห **‘‘ยาคุภตฺตปจนกาลาทีนี’’**ติอาทิฯ **สมฺมานนาทีหิ** ยถารหํ ปิยวจเนหิ เจว โภชนทานาทีหิ จ **ปเหณกเปสนาทีหิ** อญฺญโต, ตเตฺถว วา อุปฺปนฺนสฺส ปณฺณาการสฺส ฉณทิวสาทีสุ เปเสตพฺพปิยภเณฺฑหิ จ **สงฺคหิตปริชนาฯ** เคหสามินิยา อโนฺตเคหชโน นิจฺจํ สงฺคหิโต เอวาติ วุตฺตํ **‘‘อิธ ปริชโน นาม…เป.… ญาติชโน’’**ติฯ **อาภตธนนฺ**ติ พาหิรโต อโนฺตเคหํ ปเวสิตธนํฯ คิหินิยา นาม ปฐมํ อาหารสมฺปาทเน โกสลฺลํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตตฺถ จ ยุตฺตปยุตฺตตา, ตโต สามิกสฺส อิตฺถิชนายเตฺตสุ กิจฺจากิเจฺจสุ, ตโต ปุตฺตานํ ปริชนสฺส กาตพฺพกิเจฺจสูติ อาห **‘‘ยาคุภตฺตสมฺปาทนาทีสู’’**ติอาทิฯ ‘‘นิโกฺกสชฺชา’’ติ วตฺวา ตเมว นิโกฺกสชฺชตํ พฺยติเรกโต, อนฺวยโต จ วิภาเวตุํ **‘‘ยถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ ตติยทิสาวาเรฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ปฐมทิสาวาเร วุตฺตนเยเนวฯ อิติ ภควา ‘‘ปจฺฉิมา ทิสา ปุตฺตทารา’’ติ อุทฺทิสิตฺวาปิ ทารวเสเนว ปจฺฉิมํ ทิสํ วิสฺสเชฺชสิ, น ปุตฺตวเสนฯ กสฺมา? ปุตฺตา หิ ทารกกาเล อตฺตโน มาตุ อนุคฺคเณฺหเนเนว อนุคฺคหิตา โหนฺติ อนุกมฺปิตา, วิญฺญุตํ ปตฺตกาเล ปน ยถา เตปิ ตทา อนุคฺคเหตพฺพา, สฺวายํ วิธิ ‘‘ปาปา นิวาเรนฺตี’’ติอาทินา ปฐมทิสาวาเร ทสฺสิโต เอวาติ กึ ปุน วิสฺสชฺชเนนาติฯ ทานาทิสงฺคหวตฺถูสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวาติฯ

๒๗๐. จตฺตาริปิ ฐานานิ ลงฺฆิตฺวา ปญฺจมเมว ฐานํ วิวริตุํ **‘‘อวิสํวาทนตายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยสฺส ยสฺส นามํ คณฺหาตี**ติ สหาโย อตฺถิกภาเวน ยสฺส ยสฺส วตฺถุโน นามํ กเถติฯ **อวิสํวาเทตฺวา**ติ เอตฺถ ทุวิธํ อวิสํวาทนํ วาจาย, ปโยเคน จาติ ตํ ทุวิธมฺปิ ทเสฺสตุํ **‘‘อิทมฺปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **‘‘ทาเนนา’’**ติ จ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ อิตรสงฺคหวตฺถุวเสนปิ อวิสํวาเทตฺวา สงฺคณฺหนสฺส ลพฺภนโต, อิจฺฉิตพฺพโต จฯ อปรา ปจฺฉิมา ปชา **อปรปชา,** อปราปรํ อุปฺปนฺนา วา ปชา **อปรปชาฯ ปฏิปูชนา** นาม มมายนา, สกฺการกิริยา จาติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **‘‘เกลายนฺตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มมายนฺตี**ติ มมตฺตํ กโรนฺติฯ

๒๗๑. **ยถาพลํ กมฺมนฺตสํวิธาเนนา**ติ ทาสกมฺมกรานํ ยถาพลํ พลานุรูปํ เตสํ เตสํ กมฺมนฺตานํ สํวิทหเนน วิจารเณน, การาปเนนาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ทหเรหี’’**ติอาทิฯ **ภตฺตเวตนานุปฺปทาเนนา**ติ ตสฺส ตสฺส ทาสกมฺมกรสฺส อนุรูปํ ภตฺตสฺส, เวตนสฺส จ ปทาเนน ฯ เตเนวาห **‘‘อยํ ขุทฺทกปุโตฺต’’**ติอาทิฯ **เภสชฺชาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สปฺปายาหารวสนฏฺฐาน

าทึ สงฺคณฺหาติฯ สาตภาโว เอว รสานํ **อจฺฉริยตา**ติ อาห **“อจฺฉริเย มธุรรเส”**ติฯ **เตสนฺ**ติ ทาสกมฺมกรานํฯ **โวสฺสชฺชเนนา**ติ กมฺมกรณโต วิสฺสชฺชเนนฯ **เวลํ ญตฺวา**ติ ‘‘ปหาราว เสโส, อุปฑฺฒปหาราวเสโส วา ทิวโส’’ติ เวลํ ชานิตฺวาฯ โย โกจิ มหุสฺสโว **ฉโณ** นามฯ กตฺติกุสฺสโว, ผคฺคุณุสฺสโวติ เอวํ นกฺขตฺตสลฺลกฺขิโต มหุสฺสโว **นกฺขตฺตํฯ ปุพฺพุฏฺฐายิตา, ปจฺฉานิปาติตา** จ มหาสุทสฺสเน วุตฺตา เอวาติ อิธ อนามฏฺฐาฯ

ทินฺนาทายิโนติ ปุพฺพปทาวธารณวเสน สาวธารณวจนนฺติ อวธารเณน นิวตฺติตํ ทเสฺสตุํ **“โจริกาย กิญฺจิ อคฺคเหตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“สามิเกหิ ทินฺนเสฺสว อาทายิโน”**ติฯ **น มยํ กิญฺจิ ลภามาติ อนุชฺฌายิตฺวา**ติ ปฏิเสธทฺวเยน เตหิ ลทฺธพฺพสฺส ลาภํ ทเสฺสติฯ **“กึ เอตสฺส กมฺเมน กเตนาติ อนุชฺฌายิตฺวา”**ติ อิทํ ตุฏฺฐหทยตาย การณทสฺสนํ ปฏิปกฺขทูรีภาวโตฯ **ตุฏฺฐหทยตาทสฺสน**มฺปิ กมฺมสฺส สุกตการิตาย การณทสฺสนํฯ กิตฺติ เอว วโณฺณ **กิตฺติวโณฺณ,** ตํ กิตฺติวณฺณํ คุณกถํ หรนฺติ, ตํ ตํ ทิสํ อุปาหรนฺตีติ **กิตฺติวณฺณหราฯ** ตถา ตถา กิเตฺตตพฺพโต หิ **กิตฺติ** , คุโณ, เตสํ วณฺณนํ กถนํ **วโณฺณฯ** เตนาห **“คุณกถาหารกา”**ติฯ

๒๗๒. การณภูตา เมตฺตา เอเตสํ อตฺถีติ **เมตฺตานิ,** กายกมฺมาทีนิฯ ยานิ ปน ตานิ ยถา ยถา จ สมฺภวนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“วิหารคมน”**นฺติอาทีสุ ‘‘เมตฺตจิตฺตํ ปจฺจุปฏฺฐาเปตฺวา’’ติ ปทํ อาหริตฺวา โยเชตพฺพํฯ **อนาวฏทฺวารตายา**ติ เอตฺถ **ทฺวารํ** นาม อโลภชฺฌาสยตา ทานสฺส มุขภาวโตฯ ตสฺส สโต เทยฺยธมฺมสฺส ทาตุกามตา **อนาวฏตา** เอวฯ ญฺหิ ฆรมาวสโนฺต กุลปุโตฺต เคหทฺวาเร ปิหิเตปิ อนาวฏทฺวาโร เอว, อญฺญถา อปิหิเตปิ ฆรทฺวาเร อาวฏทฺวาโร เอวาติฯ เตน วุตฺตํ **“ตตฺถา”**ติอาทิฯ วิวริตฺวาปิ วสโนฺตติ วจนเสโสฯ **ปิทหิตฺวาปี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **“สีลวเนฺตสู”**ติ อิทํ ปฏิคฺคาหกโต ทกฺขิณวิสุทฺธิทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ กรุณาเขเตฺตปิ ทาเนน อนาวฏทฺวารตา เอวฯ **“สนฺตเณฺญวา”**ติ อิมินา อสนฺตํ นตฺถิวจนํ ปจฺจฉิตปฏิวจนํ วิย อิจฺฉิตพฺพํ เอวาติ ทเสฺสติ วิญฺญูนํ อตฺถิกานํ จิตฺตมทฺทวกรณโตฯ **“ปุเรภตฺตํ ปริภุญฺชิตพฺพก”**นฺติ อิทํ ยาวกาลิเก เอว อามิสภาวสฺส นิรุฬฺหตาย วุตฺตํฯ

“สเพฺพ สตฺตา”ติ อิทํ เตสํ สมณพฺราหฺมณานํ อชฺฌาสยสมฺปตฺติทสฺสนํ ปกฺขปาตาภาวทีปนโต, โอธิโส ผรณายปิ เมตฺตาภาวนาย ลพฺภนโตฯ ยาย กุสลาภิวฑฺฒิอากงฺขาย เตสํ อุปฏฺฐากานํ, ตถา เนสํ เคหปวิสนํ, ตํ สนฺธายาห **“ปวิสนฺตาปิ กลฺยาเณน เจตสา อนุกมฺปนฺติ นามา”**ติฯ **สุตสฺส ปริโยทาปนํ** นาม ตสฺส ยาถาวโต อตฺถํ วิภาเวตฺวา วิจิกิจฺฉาตมวิธมเนน วิโสธนนฺติ อาห **“อตฺถํ กเถตฺวา กงฺขํ วิโนเทนฺตี”**ติฯ สวนํ นาม ธมฺมสฺส ยาวเทว สมฺมาปฏิปชฺชนาย อสติ ตสฺมึ ตสฺส นิรตฺถกภาวโต, ตสฺมา สุตสฺส ปริโยทาปนํ นาม สมฺมาปฏิปชฺชาปนนฺติ อาห **“ตถตฺตาย วา ปฏิปชฺชาเปนฺตี”**ติฯ

๒๗๓. **อลมโตฺต**ติ สมตฺถสภาโว, โส จ อตฺถโต สมโตฺถ เอวาติ **“อคารํ อชฺฌาวสนสมโตฺถ”**ติ วุตฺตํฯ **ทิสานมสฺสนฏฺฐาเน**ติ ยถาวุตฺตทิสานํ ปจฺจุปฏฺฐานสญฺญิเต นมสฺสนการเณฯ ปณฺฑิโต หุตฺวา กุสโล เฉโก ลภเต ยสนฺติ โยชนาฯ สณฺหคุณโยคโต **สโณฺห, สณฺหคุโณ**ติ ปเนตฺถ สุขุมนิปุณปญฺญา, มุทุวาจาติ ทเสฺสโนฺต **“สุขุม...เป.... ภณเนน วา”**ติ วุตฺตํฯ **ทิสานมสฺสนฏฺฐาเนนา**ติ เยน ญาเณน ยถาวุตฺตา ฉ ทิสา วุตฺตนเยน ปฏิปชฺชโนฺต นมสฺสติ นาม, ตํ ญาณํ ทิสานมสฺสนฏฺฐานํ, เตน **ปฏิภานวาฯ** เตน หิ ตํตํกิจฺจยุตฺตปตฺตวเสน ปฏิปชฺชโนฺต อิธ ‘‘ปฏิภานวา’’ติ วุโตฺตฯ **นิวาตวุตฺตี**ติ ปณิปาตสีโลฯ **อตฺถโทฺธ**ติ น ถโทฺธ **ถมฺภรหิโต**ติ จิตฺตสฺส อุทฺธุมาตลกฺขเณน ถมฺภิตภาเวน วิรหิโตฯ **อุฏฺฐานวีริยสมฺปโนฺน**ติ

กายิเกน วีริเยน สมนฺนาคโตฯ **นิรนฺตรกรณวเสนา**ติ อารทฺธสฺส กมฺมสฺส สตตการิตาวเสนฯ **ฐานุปฺปตฺติยา ปญฺญายา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺถกิเจฺจ อุปฏฺฐิเต ฐานโส ตงฺขเณ เอว อุปฺปชฺชนกปญฺญายฯ

สงฺคหกโรติ ยถารหํ สตฺตานํ สงฺคณฺหนโกฯ **มิตฺตกโร**ติ มิตฺตภาวกโร, โส ปน อตฺถโต มิเตฺต ปริเยสนโก นาม โหตีติ วุตฺตํ **"มิตฺตคเวสโน"**ติฯ ยถาวุตฺตํ วทํ วจนํ ชานาตีติ **วทญฺญู**ติ อาห **"ปุพฺพการินา วุตฺตวจนํ ชานาตี"**ติฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ สเงฺขเปน วุตฺตํ วิตฺถารวเสน ทเสฺสตุํ **"สหายกสฺสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุเพฺพ ยถาปวตฺตาย วาจาย ชานเน วทญฺญุตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อาการสลฺลกฺขเณน อปฺปวตฺตาย วาจาย ชานเนปิ วทญฺญุตํ ทเสฺสตุํ **"อปิจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **"เยน เยน วา ปนา"**ติอาทินา วจนียตฺถตํ **วทญฺญู**-สทฺทสฺส ทเสฺสติฯ **เนตา**ติ ยถาธิเปฺปตมตฺถํ ปจฺจกฺขโต ปาเปตาฯ เตนาห **"ตํ ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ปญฺญาย เนตา"**ติฯ เนติ ตํ ตมตฺถนฺติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **ปุนปฺปุนํ เนตี**ติ อนุ อนุ เนติ, ตํ ตมตฺถนฺติ อาเนตฺวา โยชนาฯ

ตสฺมึ ตสฺมินฺติ ตสฺมึ ตสฺมึ ทานาทีหิ สงฺคเหหิ สงฺคเหตเพฺพ **ปุคฺคเลฯ อาณิยา**ติ อกฺขสีสคตาย อาณิยาฯ **ยายโต**ติ คจฺฉโตฯ **ปุตฺตการณา**ติ ปุตฺตนิมิตฺตํฯ ปุตฺตเหตุกญฺหิ ปุเตฺตน กตฺตพฺพํ มานํ วา ปูชํ วาฯ

อุปโยควจเนติ อุปโยคเตฺถฯ วุจฺจตีติ **วจนํ,** อโตฺถฯ อุปโยควจเน วา วตฺตเพฺพฯ **ปจฺจตฺต**นฺติ ปจฺจตฺตวจนํฯ **สมฺมา เปกฺขนฺตี**ติ สมฺมเทว กาตเพฺพ เปกฺขนฺติฯ **ปสํสนียา**ติ ปสํสิตพฺพาฯ ***ภวนฺติ*** เอเต สงฺคเหตเพฺพ ตตฺถ ปุคฺคเล ยถารหํ ปวเตฺตนฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

๒๗๔. **"อิติ ภควา"**ติอาทิ นิคมนํฯ **ยา ทิสา**ติ ยา มาตาปิตุอาทิลกฺขณา ปุรตฺถิมาทิทิสาฯ **นมสฺสา**ติ นมเสฺสยฺยาสีติ อโตฺถ "ยถา กถํ ปนา"ติอาทิกาย คหปติปุตฺตสฺส ปุจฺฉาย วเสน เทสนาย อารทฺธตฺตา **"ปุจฺฉาย ฐตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ **อกถิตํ นตฺถิ** คิหีหิ กตฺตพฺพกเมฺม อปฺปมาทปฏิปตฺติยา อนวเสสโต กถิตตฺตาฯ มาตาปิตุอาทีสุ หิ เตหิ จ ปฏิปชฺชิตพฺพปฏิปตฺติยา นิรวเสสโต กถเนเนว ราชาทีสุปิ ปฏิปชฺชิตพฺพวิธิ อตฺถโต กถิโต เอว โหตีติฯ คิหิโน วินียนฺติ, วินยํ อุเปนฺติ เอเตนาติ **คิหิวินโยฯ ยถานุสิฏฺฐ**นฺติ ยถา อิธ สตฺถารา อนุสิฏฺฐํ คิหิจาริตฺตํ , ตถา เตน ปกาเรน ตํ อวิราเธตฺวาฯ **ปฏิปชฺชมานสฺส วุทฺธิเยว ปาฏิกงฺขา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ วุทฺธิเยว อิจฺฉิตพฺพา อวสฺสมฺภาวินีติฯ

สิงฺคาลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๙. อาฏานาฏิยสุตฺตวณฺณนา

ปฐมภาณวารวณฺณนา

๒๗๕. ‘‘จตุทฺทิสํ รกฺขํ ฐเปตฺวา’’ติ อิทํ ทฺวีสุ ฐาเนสุ จตูสุ ทิสาสุ ฐปิตํ รกฺขํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **‘‘อสุรเสนายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อตฺตโน หิ อธิกาเร, อตฺตโน รกฺขาย จ อปฺปมชฺชเนน เตสํ อิทํ ทฺวีสุ ฐาเนสุ จตูสุ ทิสาสุ อารกฺขฎฺฐปนํฯ ยญฺหิ ตํ อสุรเสนาย ปฏิเสธนตฺถํ เทวปุเร จตูสุ ทิสาสุ สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส อารกฺขฎฺฐปนํ, ตํ อตฺตโน **อธิกาเร อปฺปมชฺชนํฯ** ยํ ปน เนสํ ภควโต สนฺติกํ อุปสงฺกมเน จตูสุ ทิสาสุ อารกฺขฎฺฐปนํ, ตํ อตฺตโน กตา **รกฺขาย อปฺปมชฺชนํฯ** เตน วุตฺตํ **‘‘อสุรเสนาย นิวารณตฺถ’’**นฺติอาทิฯ ปาฬิยํ **จตุทฺทิสนฺติ** ภุมฺมตฺเถ อุปโยควจนนฺติ ภุมฺมวเสน ตทตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จตูสุ ทิสาสู’’**ติ อาหฯ **อารกฺขํ ฐเปตฺวา**ติ เวสฺสวณาทโย จตฺตาโร มหาราชาโน อตฺตนา อตฺตนา รกฺขิตพฺพทิสาสุ อารกฺขํ ฐเปตฺวา คุตฺตึ สมฺมเทว วิทหิตฺวาฯ **พลคุมฺพํ ฐเปตฺวา**ติ ยกฺขเสนาทิเสนาพลสมูหํ ฐเปตฺวาฯ **โอวรณํ ฐเปตฺวา**ติ ปฏิปกฺขนิเสธนสมตฺถํ อาวรณํ ฐเปตฺวาฯ อิติ ตีหิ ปเทหิ ยถากฺกมํ ปเจฺจกํ เทวนครทฺวารสฺส อโนฺต, ทฺวารสมีเป, ทฺวารโต พหิ, ทิสารกฺขาวสโนติ ติวิธาย รกฺขาย ฐปิตภาโว วา ทีปิโตฯ เตนาห **‘‘เอวํ สกฺกสฺส…เป…. กตฺวา’’**ติฯ **สตฺต พุเทฺธ อารพฺภา**ติ เอตฺถ สเตฺตว พุเทฺธ อารพฺภ ปริพนฺธนการณํ **มหาปทานฏีกายํ** (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๒) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **ธมฺมอาณ**นฺติ ธมฺมมยํ อาณํ, สตฺถุ ธมฺมจกฺกนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ปริสโต พาหิรภาโว, อสโมฺภโค’’ติ เอวมาทึ **อิทญฺจิทญฺจ** วิวชฺชนกรณํ **กริสฺสามา**ติฯ **สาวน**นฺติ จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ ติกฺขตฺตุํ ปริวาเรน อนุสาวนํ, ยถา สโกฺก เทวานมิโนฺท อสุรเสนาย นิวารณตฺถํ จตูสุ ทิสาสุ อารกฺขํ ฐปาเปติ, เอวํ มหาราชาโนปิ ตาทิเส กิจฺจวิเสเส อตฺตโน อารกฺขํ ฐเปนฺติฯ อิเมสมฺปิ หิ ตโต สาสงฺกํ สปฺปฏิภยนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อตฺตโนปี’’**ติอาทิฯ

อภิกฺกนฺตาติ อติกฺกนฺตา, วิคตาติ อโตฺถติ อาห **‘‘ขเย ทิสฺสตี’’**ติฯ เตเนว หิ ‘‘นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม’’ติ อนนฺตรํ วุตฺตํฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ อติวิย กนฺตตโรฯ ตาทิโส จ สุนฺทโร ภทฺทโก นาม โหตีติ อาห **‘‘สุนฺทเร ทิสฺสตี’’**ติฯ

โกติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโมฯ **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **อิทฺธิยา**ติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยาฯ **‘‘ยสสา’’**ติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน, ปริเจฺฉเทน จฯ **ชล**นฺติ วิโชฺชตมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กมนีเยน อภิรูเปนฯ **วเณฺณนา**ติ สรีรวณฺณนิภายฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ ทสปิ ทิสา ปภาเสโนฺต จโนฺท วิย, สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรโนฺตติ คาถาย อโตฺถฯ **อภิรูเป**ติ อุฬารรูเป สมฺปนฺนรูเปฯ **อพฺภนุโมทเน**ติ สมฺปหํสเนฯ **อิธ ปนา**ติ ‘‘อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา’’ติ เอตสฺมึ ปเทฯ **เตนา**ติ ขยปริยายตฺตาฯ

รูปายตนาทีสูติ **อาทิ**-สเทฺทน อกฺขราทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ **สุวณฺณวโณฺณ**ติ สุวณฺณจฺฉวีติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **‘‘ฉวิย’’**นฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘กญฺจนสนฺนิภตฺตโจ’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕; ๓.๒๐๐, ๒๑๘; ม. นิ. ๒.๓๘๖) **สญฺญูฬฺหา**ติ สงฺคนฺถิตาฯ **วณฺณา**ติ คุณวณฺณนาติ อาห **‘‘ถุติย’’**นฺติ, โถมนายนฺติ อโตฺถฯ **กุลวเคฺค**ติ ขตฺติยาทิกุลโกฎฺฐาเสฯ ตตฺถ ‘‘อโจฺฉ วิปฺปสโนฺน’’ติอาทินา วณฺณิตพฺพเฏฺฐน **วโณฺณ,** ฉวิฯ วณฺณนเฏฺฐน **วโณฺณ,** ถุติฯ อภิตฺถวนเฏฺฐน **วโณฺณ,** ถุติ, อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต วณฺณิตพฺพโต ฐเปตพฺพโต **วโณฺณ,** ขตฺติยาทิกุลวโคฺคฯ วณฺณียติ ญาปียติ เอเตนาติ **วโณฺณ,** ญาปกํ การณํฯ วณฺณนโต ถูลรสฺสาทิภาเวน อุปฏฺฐานโต **วโณฺณ,** สณฺฐานํฯ ‘‘มหนฺตํ ขุทฺทกํ, มชฺฌิม’’นฺติ วเณฺณตพฺพโต

ปมาเณตพฺพโต **วโณฺณ,** ปมาณํฯ วณฺณียติ จกฺขุนา วิวรียตีติ **วโณฺณ,** รูปายตนนฺติ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ **วณฺณ**-สทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ **โส**ติ วณฺณสโทฺทฯ **ฉวิยํ ทฎฺฐโพฺพ** รูปายตเน คยฺหมานสฺส ฉวิมุเขเนว คเหตพฺพโตฯ ''ฉวิคตา ปน วณฺณธาตุ เอว สุวณฺณวโณฺณติ เอตฺถ วณฺณคฺคหเณน คหิตา''ติ อปเรฯ

เกวลปริปุณฺณนฺติ เอกเทสมฺปิ อเสเสตฺวา นิรวเสสโตว ปริปุณฺณนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **''อนวเสสตา อโตฺถ''**ติฯ **เกวลกปฺปา**ติ **กปฺป**-สโทฺท นิปาโต ปทปูรณมตฺตํ, เกวลํ อิเจฺจว อโตฺถ ฯ **เกวล**-สโทฺท พหุลวาจีติ อาห **''เยภุยฺยตา อโตฺถ''**ติฯ เกจิ ปน ''อีสกํ อสมตฺตา เกวลกปฺปา''ติ วทนฺติฯ เอวํ สติ อนวเสสโตฺถ เอว เกวล-สทฺทโตฺถ สิยา, อนตฺถนฺตเรน ปน กปฺป-สเทฺทน ปทวฑฺฒนํ กตํ เกวลเมว เกวลกปฺปนฺติฯ อถ วา กปฺปนียตา, ปญฺญาเปตพฺพตา เกวลกปฺปาฯ **อพฺยามิสฺสตา** วิชาติเยน อสงฺกรา สุทฺธตาฯ **อนติเรกตา** ตํปรมตา วิเสสาภาโวฯ **เกวลกปฺป**นฺติ เกวลํ ทฬฺหํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **เกวลํ** วุจฺจติ นิพฺพานํ สพฺพสงฺขตวิวิตฺตตฺตาฯ ตํ เอตสฺส อธิคตํ อตฺถีติ **เกวลี,** สจฺฉิกตนิโรโธ ขีณาสโวฯ

กปฺป-สโทฺท ปนายํ ส-อุปสโคฺค, อนุปสโคฺค จาติ อธิปฺปาเยน โอกปฺปนิยปเท ลพฺภมานํ กปฺปนิยสทฺทมตฺตํ นิทเสฺสติ, อญฺญถา กปฺป-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร โอกปฺปนิยปทํ อนิทสฺสนเมว สิยาฯ **สมณกเปฺปหี**ติ วินยกฺกมสิเทฺธหิ สมณโวหาเรหิฯ **นิจฺจกปฺป**นฺติ นิจฺจกาลํฯ **ปญฺญตฺตี**ติ นามเณฺหตํ ตสฺส อายสฺมโต, ยทิทํ กโปฺปติฯ **กปฺปิตเกสมสฺสู**ติ กตฺตริยา เฉทิตเกสมสฺสุฯ **ทฺวงฺคุลกโปฺป**ติ มชฺฌนฺหิกเวลาย วีติกฺกนฺตาย ทฺวงฺคุลตาวิกโปฺปฯ **เลโส**ติ อปเทโสฯ อนวเสสํ ผริตุํ สมตฺถสฺส โอภาสสฺส เกนจิ การเณน เอกเทสผรณมฺปิ สิยา, อยํ ปน สพฺพโสว ผรีติ ทเสฺสตุํ สมนฺตโตฺถ กปฺป-สโทฺท คหิโตติ อาห **''อนวเสสํ สมนฺตโต''**ติฯ

ยสฺมา เทวตานํ สรีรปฺปภา ทฺวาทสโยชนมตฺตํ ฐานํ, ตโต ภิโยฺยปิ ผริตฺวา ติฎฺฐติ, ตถา วตฺถาภรณาทีหิ สมุฎฺฐิตา ปภา, ตสฺมา วุตฺตํ **''จนฺทิมา วิย, สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกํ ปโชฺชตํ กริตฺวา''**ติฯ กสฺมา เอเต มหาราชาโน ภควโต สนฺติเก นิสีทึสุ? นนุ เยภุเยฺยน เทวตา ภควโต สนฺติกํ อุปคตา ฐตฺวาว กเถตพฺพํ กเถนฺตา คจฺฉนฺตีติ? สจฺจเมตํ, อิธ ปน นิสีทเน การณํ อตฺถิ, ตํ ทเสฺสตุํ **''เทวตาน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ''อิทํ ปริตฺตํ นาม สตฺตพุทฺธปฎิสํยุตฺตํ ครุ, ตสฺมา น อเมฺหหิ ฐตฺวา คเหตพฺพ''นฺติ จิเนฺตตฺวา **ปริตฺตคารววเสน นิสีทึสุฯ**

๒๗๖. กสฺมา ปเนตฺถ เวสฺสวโณ เอว กเถสิ, น อิตเรสุ โย โกจีติ? ตตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ **''กิญฺจาปี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิสฺสาสิโก** อภิณฺหํ อุปสงฺกมเนนฯ **พฺยโตฺต**ติ วิสารโท, ตญฺจสฺส เวยฺยตฺติยํ สุฎฺฐุ สิกฺขิตภาเวนาติ อาห **''สุสิกฺขิโต''**ติฯ มนุเสฺสสุ วิย หิ เทเวสุปิ โกจิเทว ปุริมชาติปริจเยน สุสิกฺขิโต โหติ, ตตฺราปิ โกจิเทว ยถาธิเปฺปตมตฺถํ วตฺตุํ สมโตฺถ ปริปุณฺณปทพฺยญฺชนาย โปริยา วาจาย สมนฺนาคโตฯ ''มเหสกฺขา''ติ อิมสฺส อตฺถวจนํ ''อานุภาวสมฺปนฺนา''ติ, **มเหสกฺขา**ติ วา มหาปริวาราติ อโตฺถฯ ปาณาติปาเต อาทีนวทสฺสเนเนว ตํ วิปริยายโต ตโต เวรมณิยํ อานิสํโส ปากโฎ โหตีติ **''อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา''** อิเจฺจว วุตฺตํฯ **เตสุ เสนาสเนสู**ติ ยานิ ''อรญฺญวนปฺปตฺถานี''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๔-๔๕) วุตฺตานิ ภิกฺขูนํ วสนฎฺฐานภูตานิ อรญฺญายตนานิ, เตสุ ภิกฺขูหิ สยิตพฺพโต, อาสิตพฺพโต จ เสนาสนสญฺญิเตสุฯ **นิพทฺธวาสิโน**ติ รุกฺขปพฺพตปฎิพเทฺธสุ วิมาเนสุ นิจฺจวาสิตาย นิพทฺธวาสิโนฯ **พทฺธตฺตา**ติ คาถาภาเวน คนฺถิตตฺตา สมฺพนฺธิตตฺตาฯ

‘‘อุคฺคณฺหาตุ ภเนฺต ภควา’’ติ อตฺตนา วุจฺจมานํ ปริตฺตํ ภควนฺตํ อุคฺคณฺหาเปตุกาโม เวสฺสวโณ อโวจาติ อธิปฺปาเยน โจทโก **“กึ ปน ภควโต อปฺปจฺจกฺขธมฺมํ นาม อตฺถี”**ติ โจเทสิฯ อาจริโย สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารสฺส ภควโต น กิญฺจิ อปฺปจฺจกฺขนฺติ ทเสฺสนฺโต ‘‘นตฺถี’’ติ วตฺวา ‘‘อุคฺคณฺหาตุ ภเนฺต ภควา’’ติ วทโต เวสฺสวณสฺส อธิปฺปายํ วิวรโนฺต **“โอกาสกรณตฺถ”**นฺติอาทิมาหฯ ยถา หิ ปญฺจสิโข คนฺธพฺพเทวปุตฺโต เทวานํ ตาวตึสานํ, พฺรหฺมุโน จ สนงฺกุมารสฺส สมฺมุขา อตฺตโน ยถาสุตํ ธมฺมํ ภควโต สนฺติกํ อุปคนฺตฺวา ปเวเทติ, เอวมยมฺปิ มหาราชา อิตเรหิ สทฺธึ อาฏานาฏนคเร คาถาวเสน พนฺธิตํ ปริตฺตํ ภควโต ปเวเทตุํ **โอกาสํ กาเรโนฺต** ‘‘อุคฺคณฺหาตุ ภเนฺต ภควา’’ติ **อาห,** น นํ ตสฺส ปริยาปุณเน นิโยเชโนฺตฯ ตสฺมา **อุคฺคณฺหาตู**ติ ยถิทํ ปริตฺตํ มยา ปเวทิตมตฺตเมว หุตฺวา จตุนฺนํ ปริสานํ จิรกาลํ หิตาวหํ โหติ, เอวํ อุทฺธํ อารกฺขาย คณฺหาตุ, สมฺปฏิจฺฉตูติ อโตฺถฯ **สตฺถุ กถิเต**ติ สตฺถุ อาโรจิเต, จตุนฺนํ ปริสานํ สตฺถุ กถเน วาติ อโตฺถฯ **สุขวิหารายา**ติ ยกฺขาทีหิ อวิหึสาย ลทฺธพฺพสุขวิหารายฯ

๒๗๗. **สตฺตปิ พุทฺธา จกฺขุมโนฺต** ปญฺจหิ จกฺขูหิ จกฺขุมภาเว วิเสสาภาวโตฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา จกฺขุมภาโว วิย สพฺพภูตานุกมฺปิตาทโย สเพฺพปิ วิเสสา สตฺตนฺนมฺปิ พุทฺธานํ สาธารณา, ตสฺมา, คุณเนมิตฺตกาเนว วา ยสฺมา พุทฺธานํ นามานิ นาม, น ลิงฺคิกาวตฺถิกยาทิจฺฉกานิ, ตสฺมา พุทฺธานํ คุณวิเสสทีปนานิ ‘‘จกฺขุมนฺตสฺสา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๒๗๗) วุตฺตานิ **เอตานิ เอเกกสฺส สตฺต สตฺต นามานิ โหนฺติ**ฯ เตสํ นามานํ สาธารณภาวํ อตฺถวเสน โยเชตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **“สเพฺพปิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สพฺพภูตานุกมฺปิโน**ติ อนญฺญสาธารณมหากรุณาย สพฺพสตฺตานํ อนุกมฺปิกาฯ **นฺหาตกิเลสตฺตา**ติ อฏฺฐงฺคิเกน อริยมคฺคชเลน สปรสนฺตาเนสุ นิรวเสสโต โธตกิเลสมลตฺตาฯ **มารเสนาปมทฺทิโน**ติ สปริวาเร ปญฺจปิ มาเร ปมทฺทิตวโนฺตฯ **วุสิตวโนฺต**ติ มคฺคพฺรหฺมจริยวาสํ, ทสวิธํ อริยวาสญฺจ วุสิตวโนฺตฯ วุสิตวนฺตตาย เอว พาหิตปาปตา วุตฺตา โหตีติ ‘‘พฺราหฺมณสฺสา’’ติ ปทํ อนามฏฺฐํฯ **วิมุตฺตา**ติ อนญฺญสาธารณานํ ปญฺจนฺนมฺปิ วิมุตฺตีนํ วเสน นิรวเสสโต มุตฺตาฯ **องฺคโต**ติ สรีรงฺคโต, ญาณงฺคโต จ, ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณ- (ที. นิ. ๒.๓๓; ๓.๒๐๐; ม. นิ. ๒.๓๘๕) อสีติอนุพฺยญฺชเนหิ นิกฺขมนปฺปภา, พฺยามปฺปภา, เกตุมาลาอุณฺหีสปฺปภา จ สรีรงฺคโต นิกฺขมนกรสฺมิโย, ยมกมหาปาฏิหาริยาทีสุ อุปฺปชฺชนกปฺปภา ญาณงฺคโต นิกฺขมนกรสฺมิโยฯ **น เอตาเนว** ‘‘จกฺขุมา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๒๗๗) วุตฺตานิ **สตฺต นามานิ,** อถ โข อญฺญานิปิ พหูนิ อปริมิตานิ นามานิฯ กถนฺติ อาห **“อสเงฺขฺยยฺยานิ นามานิ สคุเณน มเหสิโนติ วุตฺต”**นฺติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๓๑๓; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; ปฏิ. อฏฺฐ. ๗๖)ฯ เกน วุตฺตํ? ธมฺมเสนาปตินาฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา เวสฺสวโณ เอตาเนว คณฺหีติ อาห **“อตฺตโน ปากฏนามวเสนา”**ติฯ **ขีณาสวา ชนาติ อธิเปฺปตาฯ** เต หิ กมฺมกิเลเสหิ ชาตาปิ เอวํ น ปุน ชายิสฺสนฺตีติ อิมินา อเตฺถน **ชนาฯ** ยถาห ‘‘โย จ กาลฆโส ภูโต’’ติ (ชา. ๑.๒.๑๙๐) **เทสนาสีสมตฺต**นฺติ นิทสฺสนมตฺตนฺติ อโตฺถ, อวยเวน วา สมุทายุปลกฺขณเมตํฯ สติ จ ปิสุณวาจปฺปหาเน ผรุสวาจา ปหีนาว โหติ, ปเคว จ มุสาวาโทติ **“อปิสุณา”** อิเจฺจว วุตฺตาฯ **มหตฺตา**ติ มหา อตฺตา สภาโว เอเตสนฺติ มหตฺตาฯ เตนาห **“มหนฺตภาวํ ปตฺตา”**ติฯ **มหนฺตา**ติ วา มหา อนฺตา, ปรินิพฺพานปริโยสานาติ วุตฺตํ โหติฯ มหเนฺตหิ วา สีลาทีหิ สมนฺนาคตาฯ อยํ ตาว อฏฺฐกถายํ อาคตนเยน อโตฺถฯ อิตเรสํ ปน มเตน พุทฺธาทีหิ อริเยหิ มหนียโต ปูชนียโต **มหํ** นาม นิพฺพานํ, มหมโนฺต เอเตสนฺติ **มหนฺตา,** นิพฺพานทิฏฺฐาติ อโตฺถฯ **นิสฺสารทา**ติ สารชฺชรหิตา, นิพฺภยาติ อโตฺถฯ เตนาห **“วิคตโลมหํสา”**ติฯ

หิตนฺติ หิตจิตฺตํ, สตฺตานํ หิเตสีติ อโตฺถฯ **ยถาภูตํ วิปสฺสิสุ**นฺติ ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธสุ สมุทยาทิโต ยาถาวโต วิวิเธนากาเรน ปสฺสิํสุฯ ''เย จาปี''ติ ปุเพฺพ ปจฺจตฺตพหุวจเนน อนิยม โต วุเตฺต **เตสมฺปี**ติ อตฺถํ สมฺปทานพหุวจนวเสน นิยเมตฺวา ''นมตฺถู''ติ จ ปทํ อาเนตฺวา โย เชติ ยํ ตํ-สทฺทานํ อพฺยภิจาริตสมฺพนฺธภาวโตฯ วิปสฺสิํสุ นมสฺสนฺตีติ วา โยชนาฯ **ปฐมคาถายา**ติ ''เย จาปิ นิพฺพุตา โลเก''ติ เอวํ วุตฺตคาถายฯ **ทุติยคาถายา**ติ ตทนฺตรคาถายฯ ตตฺถ **เทสนามุขมตฺต**นฺติ อิตเรสมฺปิ พุทฺธานํ นามคฺคหเณ ปเตฺต อิมเสฺสว ภควโต นามคฺคหณํ ตถา เทสนาย มุขมตฺตํ, ตสฺมา เตปิ อตฺถโต คหิตา เอวาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **''อยมฺปิ หี''**ติอาทิฯ ตตฺถ **อย**นฺติ อยํ คาถาฯ ปุริมโยชนายํ ตสฺสาติ วิเสสิตพฺพตาย อภาวโต ''ยนฺติ นิปาตมตฺต''นฺติ วุตฺตํ, อิธ ปน ''ตสฺส นมตฺถู''ติ เอวํ สมฺพนฺธสฺส จ อิจฺฉิตตฺตา ''ย''นฺติ นามปทํ อุปโยเคกวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **''ยํ นมสฺสนฺติ โคตม''**นฺติ อาหฯ

๒๗๘. ''ยโต อุคฺคจฺฉติ สูริโย''ติอาทิกํ กสฺมา อารทฺธํ? ยํ เย ยกฺขาทโย สตฺถุ ธมฺมอาณํ, อตฺตโน จ ราชาณํ นาทิยนฺติ, เตสํ ''อิทญฺจิทญฺจ นิคฺคหํ กริสฺสามา''ติ สาวนํ กาตุกามา ตตฺถ ตตฺถ ทฺวิสหสฺสปริตฺตทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ อตฺตโน อาณาย วตฺตานํ อตฺตโน ปุตฺตานํ, อฎฺฐวีสติยา ยกฺขเสนาปติอาทีนญฺจ สตฺถริ ปสาทคารวพหุมานญฺจ ปเวเทตฺวา นิคฺคหารหานํ สนฺตชฺชนตฺถํ อารทฺธํฯ ตตฺถ ''ยโต อุคฺคจฺฉตี''ติอาทีสุ **''ยโต ฐานโต อุเทตี''**ติ วุจฺจติ, กุโต ปน ฐานโต อุเทตีติ วุจฺจติ? ปุพฺพวิเทหวาสีนํ ตาว มชฺฌนฺหิกฎฺฐาเน ฐิโต ชมฺพุทีปวาสีนํ อุเทตีติ วุจฺจติ, อุตฺตรกุรุกานํ ปน โอคฺคจฺฉตีติ อิมินา นเยน เสสทีเปสุปิ สูริยสฺส อุคฺคจฺฉโนคฺคจฺฉนปริยาโย เวทิตโพฺพฯ อยญฺจ อโตฺถ เหฎฺฐา **อคฺคญฺญสุตฺตวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฎฺฐ. ๓.๑๒๑) ปกาสิโต เอวฯ **อทิติยา ปุโตฺต**ติ โลกสมุทาจารวเสน วุตฺตํฯ โลกิยา หิ เทเว อทิติยา ปุตฺตา, อสุเร อติถิยา ปุตฺตาติ วทนฺติฯ อาทิปฺปนโต ปน **อาทิโจฺจ,** เอกปฺปหาเรเนว ตีสุ ทีเปสุ อาโลกวิทํสเนน สมุชฺชลนโตติ อโตฺถฯ **มณฺฑลี**ติ เอตฺถ **อี**-กาโร ภุสโตฺถติ อาห **''มหนฺตํ มณฺฑลํ อสฺสาติ มณฺฑลี''**ติฯ มหนฺตํ หิสฺส วิมานมณฺฑลํ ปญฺญาสโยชนายามวิตฺถารโตฯ **''สํวรีปิ นิรุชฺฌตี''**ติ อิมินาว ทิวโสปิ ชายตีติ อยมฺปิ อโตฺถ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **รตฺติ อนฺตรธายตี**ติ สิเนรุปจฺฉายาลกฺขณสฺส อนฺธการสฺส วิคจฺฉนโตฯ

อุทกรหโทติ ชลธิฯ **''ตสฺมิํ ฐาเน''**ติ อิทํ ปุรตฺถิมสมุทฺทสฺส อุปริภาเคน สูริยสฺส คมนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตถา หิ ชมฺพุทีเป ฐิตานํ ปุรตฺถิมสมุทฺทโต สูริโย อุคฺคจฺฉโนฺต วิย อุปฎฺฐาติฯ เตนาห **''ยโต อุคฺคจฺฉติ สูริโย''**ติฯ สมุทฺทนเฎฺฐน อตฺตนิ ปติตสฺส สมฺมเทว, สพฺพโส จ อุนฺทนเฎฺฐน กิเลทนเฎฺฐน **สมุโทฺทฯ** สมุโทฺท หิ กิเลทนโฎฺฐ รหโทฯ **สาริโตทโก**ติ อเนกานิ โยชนสหสฺสานิ วิตฺถิโณฺณทโก, สริตา นทิโย อุทเก เอตสฺสาติ วา **สริโตทโกฯ**

สิเนรุปพฺพตราชา จกฺกวาฬสฺส เวมเชฺฌ ฐิโต, ตํ ปธานํ กตฺวา วตฺตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยน ''อิโตติ สิเนรุโต''ติ วตฺวา ตถา ปน ทิสาววตฺถานํ อนวฎฺฐิตนฺติ **''เตสํ นิสินฺนฎฺฐานโต วา''**ติ วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ จตุนฺนํ มหาราชานํฯ **นิสินฺนฎฺฐานํ** อาฎานาฎนครํฯ ตตฺถ หิ นิสินฺนา เต อิมํ ปริตฺตํ พนฺธิํสุฯ **เตสํ นิสินฺนฎฺฐานโต**ติ วา สตฺถุ สนฺติเก เตสํ นิสินฺนฎฺฐานโตฯ อุภยถาปิ สูริยสฺส อุทยฎฺฐานา ปุรตฺถิมา ทิสา นาม โหติฯ ปุริมปกฺขํเยเวตฺถ วเณฺณนฺติฯ เตน วุตฺตํ ''อิโต สา ปุริมา ทิสา''ติฯ สูริโย, ปน จนฺทนกฺขตฺตาทโย จ สิเนรุํ ทกฺขิณโต, จกฺกวาฬปพฺพตญฺจ วามโต กตฺวา ปริวเตฺตนฺติฯ ยตฺถ จ เนสํ อุคฺคมนํ ปญฺญายติ, สา ปุรตฺถิมา ทิสาฯ ยตฺถ โอกฺกมนํ ปญฺญายติ, สา ปจฺฉิมา ทิสาฯ ทกฺขิณปเสฺส อุตฺตรา ทิสา, วามปเสฺส ทกฺขิณา ทิสาติ จตุมหาทีปวาสีนํ ปเจฺจกํ สิเนรุ อุตฺตราทิสายเมว, ตสฺมา อนวฎฺฐิตา ทิสาววตฺถาติ อาห ''อิติ นํ อาจิกฺขติ ชโน''ติฯ **ยํ ทิส**นฺติ ยํ ปุรตฺถิมทิสํ **ยสสฺสี**ติ มหาปริวาโรฯ โกฎิสต

สหสฺสปริมาณา หิ เทวตา อภิณฺหํ ปริวาเรนฺติฯ จนฺทนนาครุกฺขาทีสุ โอสธิติณวนปฺปติสุ คนฺธานํ อพฺพนโต, เตหิ ทิตฺตภาวูปคมนโต ‘‘คนฺธพฺพา’’ติ ลทฺธนามานํ จาตุมหาราชิกเทวานํ อธิปติ ภาวโตฯ **เม สุต**นฺติ เอตฺถ **เม**ติ นิปาตมตฺตํฯ **สุต**นฺติ วิสฺสุตนฺติ อโตฺถฯ อยเญฺหตฺถ โยชนา – ตสฺส ธตรฏฺฐมหาราชสฺส ปุตฺตาปิ พหโวฯ กิตฺตกา? อสีติ, ทส เอโก จฯ เอกนามาฯ กถํ? อินฺทนามาฯ ‘‘มหปฺผลา’’ติ จ สุตํ วิสฺสุตเมตํ โลเกติฯ

อาทิโจฺจ โคตมโคโตฺต, ภควาปิ โคตมโคโตฺต, อาทิเจฺจน สมานโคตฺตตาย อาทิโจฺจ พนฺธุ เอตสฺสาติปิ อาทิจฺจพนฺธุ, อาทิจฺจสฺส วา พนฺธูติ อาทิจฺจพนฺธุ, ตํ **อาทิจฺจพนฺธุนํฯ อนวเชฺชนา**ติ อวชฺชปฏิปเกฺขน พฺรหฺมวิหาเรนฯ **สเมกฺขสิ** โอธิโส, อโนธิโส จ ผรเณน โอโลเกสิอาสยานุสยจริยาธิมุตฺติอาทิวิภาคาวโพธวเสนฯ **วตฺวา วนฺทนฺตี**ติ ‘‘โลกสฺส อนุกมฺปโก’’ติ กิเตฺตตฺวา วนฺทนฺติฯ **สุตํ เนต**นฺติ สุตํ นนูติ เอตสฺมิํ อเตฺถ **นุ**-สโทฺทฯ อฏฺฐกถายํ ปนโนกาโรยนฺติ อธิปฺปาเยน **อเมฺหหี**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **เอต**นฺติ เอตํ ตถา ปริกิเตฺตตฺวา อมนุสฺสานํ เทวตานํ วนฺทนํฯ **วทนฺติ** ธตรฏฺฐมหาราชสฺส ปุตฺตาฯ

๒๗๙. **เยน เปตา ปวุจฺจนฺตี**ติ เอตฺถ วจนเสเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพ, น ยถารุตวเสเนวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เยน ทิสาภาเคน นีหริยนฺตูติ วุจฺจนฺตี’’**ติ อาหฯ **ฑยฺหนฺตุ วา**ติ เปเตสนฺธาย วทติฯ **ฉิชฺชนฺตุ วา** หตฺถปาทาทิเก ปิสุณา ปิฏฺฐิมํสิกาฯ **หญฺญนฺตุ** ปาณาติปาติโนติอาทิกาฯ **ปวุจฺจนฺตี**ติ วา สมุจฺจนฺติ, ‘‘อลํ เตส’’นฺติ สมาจินียนฺตีติ อโตฺถฯ เอวญฺหิ วจนเสเสน วินา เอว อโตฺถ สิโทฺธ โหติฯ **รหสฺสงฺค**นฺติ พีชํ สนฺธาย วทติฯ

๒๘๐. **ยสฺมิํ ทิสาภาเค สูริโย อตฺถํ คจฺฉตี**ติ เอตฺถ ‘‘ยโต ฐานโต อุเทตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๒๘๑. เยน ทิสาภาเคน อุตฺตรกุรุ รโมฺม อวฏฺฐิโต, อิโต สา อุตฺตรา ทิสาติ โยชนา ฯ **มหาเนรู**ติ มหโนฺต, มหนีโย จ เนรุสงฺขาโต ปพฺพโตฯ เตนาห **‘‘มหาสิเนรุ ปพฺพตราชา’’**ติฯ **รชตมยํฯ** ตถา หิ ตสฺส ปภาย อโชฺฌตฺถตํ ตสฺสํ ทิสายํ สมุโทฺททกํ ขีรํ วิย ปญฺญายติฯ **มณิมย**นฺติ อินฺทนีลมยํฯ ตถา หิ ทกฺขิณทิสาย สมุโทฺททกํ เยภุเยฺยน นีลวณฺณํ หุตฺวา ปญฺญายติ, ตถา อากาสํฯ **มนุสฺสา ชายนฺติฯ** กถํ ชายนฺติ? อมมา อปริคฺคหาติ โยชนาฯ **มมตฺตวิรหิตา**ติ ‘‘อิทํ มม อิทํ มมา’’ติ มมงฺการวิรหิตาติ อธิปฺปาโยฯ ยทิ เตสํ ‘‘อยํ มยฺหํ ภริยา’’ติ ปริคฺคโห นตฺถิ, ‘‘อยํ เม มาตา, อยํ ภคินี’’ติ เอวรูปา อิธ วิย มริยาทาปิ น สิยา มาตุอาทิภาวสฺส อชานนโตติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘มาตรํ วา’’**ติอาทิฯ **ฉนฺทราโค นุปฺปชฺชตี**ติ เอตฺถ ‘‘ธมฺมตาสิทฺธสฺส สีลสฺส อานุภาเวน ปุเตฺต ทิฏฺฐมเตฺต เอว มาตุ ถนโต ถญฺญํ ปคฺฆรติ, เตน สญฺญาเณน เนสํ มาตริ ปุตฺตสฺส มาตุสญฺญา, มาตุ จ ปุเตฺต ปุตฺตสญฺญา ปจฺจุปฏฺฐิตา’’ติ เกจิฯ

นงฺคลาติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **‘‘นงฺคลานิปี’’**ติฯ **อกเฏฺฐ**ติ อกสิเต อกตกสิกเมฺมฯ

ตณฺฑุลาว ตสฺส ผลนฺติ สตฺตานํ ปุญฺญานุภาวเหตุกา ถุสาทิอภาเวน ตณฺฑุลา เอว ตสฺส สาลิสฺส ผลํฯ **ตุณฺฑิกิร**นฺติ ปจนภาชนสฺส นามนฺติ วุตฺตํ **‘‘อุกฺขลิย’’**นฺติฯ **อากิริตฺวา**ติ ตณฺฑุลานิ ปกฺขิปิตฺวาฯ **นิทฺธูมงฺคาเรนา**ติ ธูมงฺคารรหิเตน เกวเลน **อคฺคินาฯ** โชติกปาสาณโต อคฺคิมฺหิ อุฏฺฐหเนฺต กุโต ธูมงฺคารานํ สมฺภโวฯ **โภชน**นฺติ โอทนเมวาธิเปฺปตนฺติ **‘‘โภชนเมวา’’**ติ อวธารณํ กตฺวา เตน นิวเตฺตตพฺพํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อโญฺญ สูโป วา พฺยญฺชนํ**

วา น โหตี”ติ อาหฯ ยทิ เอวํ รสวิเสสยุโตฺต เตสํ อาหาโร น โหตีติ? โนติ ทเสฺสโนฺต **“ภุญฺชนฺตานํ...เป.... รโส โหตี**”ติ อาหฯ **มจฺฉริยจิตฺตํ นาม น โหตี**ติ ธมฺมตาสิทฺธสฺส สีลสฺส อานุภาเวนฯ ตถา หิ เต กตฺถจิปิ อมมา ปริคฺคหาว หุตฺวา วสนฺติฯ

อปิจ ตตฺถ อุตฺตรกุรุกานํ ปุญฺญานุภาวสิทฺธ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพ – ตตฺถ กิร เตสุ เตสุ ปเทเสสุ ฆนจิตปตฺตสญฺฉนฺนสาขาปสาขา กูฏาคารูปมา มโนรมา รุกฺขา เตสํ มนุสฺสานํ นิเวสนกิจฺจํ สาเธนฺติ, ยตฺถ สุขํ นิวสนฺติ, อเญฺญปิ ตตฺถ รุกฺขา สุชาตา สพฺพทาปิ ปุปฺผิตคฺคา ติฎฺฐนฺติ, ชลาสยาปิ วิกสิตกมลกุวลยปุณฺฑรีกโสคนฺธิกาทิปุปฺผสญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ ปรมสุคนฺธํ สมนฺตโต ปวายนฺตา ติฎฺฐนฺติฯ สรีรมฺปิ เตสํ อติทีฆตาทิโทสรหิตํ อาโรหปริณาหสมฺปนฺนํ ชราย อนภิภูตตฺตา วลิปลิตาทิโทสรหิตํ ยาวตายุกํ อปริกฺขีณชวพลปรกฺกมโสภเมว หุตฺวา ติฎฺฐติฯ อนุฎฺฐานผลูปชีวิตาย น จ เนสํ กสิวาณิชฺชาทิวเสน, อาหารปริเยฎฺฐิวเสน ทุกฺขํ อตฺถิ, ตโต เอว น ทาสทาสิกมฺมกราทิปริคฺคโห อตฺถิ, น จ ตตฺถ สีตุณฺหฑํสมกสวาตาตปสรีสปวาฬาทิปริสฺสโย อตฺถิฯ ยถา นาเมตฺถ คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺจูสเวลายํ สมสีตุณฺหอุตุ โหติ, เอวเมว สพฺพกาลํ สมสีตุโณฺหว อุตุ โหติ, น จ เตสํ โกจิ อุปฆาโต, วิเหสา วา อุปฺปชฺชติฯ อกฎฺฐปากิมเมว สาลิํ อกณํ อถุสํ สุคนฺธํ ตณฺฑุลผลํ ปริภุญฺชนฺตานํ เนสํ กุฎฺฐํ, คโณฺฑ, กิลาโส, โสโส, กาโส, สาโส, อปมาโร, ชโรติ เอวมาทิโก น โกจิ โรโค อุปฺปชฺชติฯ น เต ขุชฺชา วา วามนกา วา กาณา วา กุณี วา ขญฺชา วา ปกฺขหตา วา วิกลงฺคา วา วิกลินฺทฺริยา วา โหนฺติฯ อิตฺถิโยปิ ตตฺถ นาติทีฆา นาติรสฺสา นาติกิสา นาติถูลา นาติกาฬา นาโจฺจทาตา โสภคฺคปฺปตฺตรูปา โหนฺติฯ ตถา หิ ทีฆงฺคุลี ตมฺพนขี ลมฺพตฺถนา ตนุมชฺฌา ปุณฺณจนฺทมุขี วิสาลกฺขี มุทุคตฺตา สํหิตูรู โอทาตทนฺตา คมฺภีรนาภี ตนุชงฺฆา ทีฆนีลเวลฺลิตเกสี ปุถุลสุโสณี นาติโลมานาโลมา สุภคา อุตุสุขสมฺผสฺสา สณฺหา สขิลสมฺภาสา นานาภรณวิภูสิตา วิจรนฺติฯ สพฺพทา หิ โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา วิย โหนฺติฯ ปุริสา จ ปญฺจวีสติวสฺสุเทฺทสิกา วิย, น ปุตฺตทาเรสุ รชฺชนฺติฯ อยํ ตตฺถ ธมฺมตาฯ

สตฺตาหิกเมว จ ตตฺถ อิตฺถิปุริสา กามรติยา วิหรนฺติ, ตโต วีตราคา ยถาสกํ คจฺฉนฺติฯ น ตตฺถ อิธ วิย คโพฺภกฺกนฺติมูลกํ, คพฺภปริหรณมูลกํ , วิชายนมูลกํ วา ทุกฺขํ โหติฯ รตฺตกญฺจุกโต กญฺจนปฎิมา วิย ทารกา มาตุกุจฺฉิโต อมกฺขิตา เอว เสมฺหาทินา สุเขเนว นิกฺขมนฺติ, อยํ ตตฺถ ธมฺมตาฯ

มาตา ปน ปุตฺตํ วา ธีตรํ วา วิชายิตฺวา เตสํ วิจรณปฺปเทเส ฐเปตฺวา อนเปกฺขา ยถารุจิ คจฺฉติฯ เตสํ ตตฺถ สยิตานํ เย ปสฺสนฺติ ปุริสา, อิตฺถิโย วา, เต อตฺตโน องฺคุลิโย อุปนาเมนฺติ, เตสํ กมฺมพเลน ตโต ขีรํ ปวตฺตติ, เตน ทารกา ยาเปนฺติฯ เอวํ ปน วฑฺฒนฺตา กติปยทิวเสหเว ลทฺธพลา หุตฺวา ทาริกา อิตฺถิโย อุปคจฺฉนฺติ, ทารกา ปุริเสฯ กปฺปรุกฺขโต เอว จ เตสํ ตตฺถ ตตฺถ วตฺถาภรณานิ นิปฺปชฺชนฺติฯ นานาวิราควณฺณวิจิตฺตานิ หิ สุขุมานิ มุทุสุขสมฺผสฺสานิ วตฺถานิ ตตฺถ ตตฺถ กปฺปรุเกฺขสุ โอลมฺพนฺตานิ อิฎฺฐนฺติฯ นานาวิธรํสิชาลสมุชฺชลวิวิธวณฺณรตนวินทฺธานิ อเนกวิธมาลากมฺมลตากมฺมภิตฺติกมฺมวิจิตฺตานิ สีสูปคคีวูปคหตฺถูปคกฎูปคปาทูปคานิ โสวณฺณมยานิ อาภรณานิ จ กปฺปรุกฺขโต โอลมฺพนฺติฯ ตถา วีณามุทิงฺคปณวสมฺมตาฬสงฺขวํสเวตาฬปริวาทินิวลฺลกีปภุติกา ตูริยภณฺฑาปิ ตโต ตโต โอลมฺพนฺติฯ ตตฺถ จ พหู ผลรุกฺขา กุมฺภมตฺตานิ ผลานิ ผลนฺติ มธุรรสานิ, ยานิ ปริภุญฺชิตฺวา เต สตฺตาหมฺปิ ขุปฺปิปาสาหิ น พาธียนฺติฯ นโชฺชปิ ตตฺถ สุวิสุทฺธชลา สุปติตฺถา รมณียา อกทฺทมา วาลุกตลา นาติสีตา นาจฺจุณฺหา สุรภิคนฺธีหิ ชลชปุเปฺผหิ สญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ สุรภิํ วายนฺติโย สนฺทนฺติฯ น ตตฺถ กณฺฏกติณกกฺขฬคจฺฉลตา โหนฺติ, อกณฺฏกา ปุปฺผผลสมฺปนฺนา เอว โหนฺติฯ จนฺทนนาครุกฺ

ขา สยเมว รสํ ปคฺฆรนฺติ ฯ นฺหายิตุกามา จ นทีติเตฺถ เอกชฺฌํ วตฺถาภรณานิ ฐเปตฺวา นทึ โอตริตฺวา นฺหตฺวา อุตฺติณฺณุตฺติณฺณา อุปริฏฺฐิมํ วตฺถาภรณํ คณฺหนฺติ, น เตสํ เอวํ โหติ ‘‘อิทํ มม, อิทํ ปรสฺสา’’ติ, ตโต เอว น เตสํ โกจิ วิคฺคโห วา วิวาโท วาฯ สตฺตาหิกา เอว จ เนสํ กามรติกีฬา โหติ, ตโต วีตราคา วิย วิจรนฺติฯ ยตฺถ จ รุเกฺข สยิตุกามา โหนฺติ, ตเตฺถว สยนํ อุปลภนฺติฯ มเต จ สเตฺต ทิสฺวา น โรทนฺติ, น โสจนฺติ, ตญฺจ มณฺฑยิตฺวา นิกฺขิปนฺติฯ ตาวเทว จ เนสํ ตถารูปา สกุณา อุปคนฺตฺวา มตํ ทีปนฺตรํ เนนฺติฯ ตสฺมา สุสานํ วา อสุจิฏฺฐานํ วา ตตฺถ นตฺถิฯ น จ ตโต มตา นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนึ วา เปตฺติวิสยํ วา อุปปชฺชนฺติฯ ‘‘ธมฺมตาสิทฺธสฺส ปญฺจสีลสฺส อานุภาเวน เต เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ วทนฺติฯ วสฺสสหสฺสเมว จ เนสํ สพฺพกาลํ อายุปฺปมาณํฯ สพฺพเมตํ เตสํ ปญฺจสีลํ วิย ธมฺมตาสิทฺธํ เอวาติ เวทิตพฺพํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ อุตฺตรกุรุทีเปฯ

เอกขุรํ กตฺวาติ อเนกสผมฺปิ เอกสผํ วิย กตฺวา, อสฺสํ วิย กตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘คาวิ’’นฺติ วตฺวา ปุน ‘‘ปสุ’’นฺติ วุตฺตตฺตา คาวิโต อิตโร สโพฺพ จตุปฺปโท อิธ **‘‘ปสู’’**ติ อธิเปฺปโตติ อาห **‘‘ฐเปตฺวา คาวิ’’**นฺติฯ

ตสฺสาติ คพฺภินิตฺถิยาฯ **ปิฏฺฐิ โอนมิตุํ สหตี**ติ กุจฺฉิยา ครุภารตาย เตสํ อารุฬฺหกาเล ปิฏฺฐิ โอนมติ, เตสํ นิสชฺชํ สหติ ปลฺลเงฺก นิสินฺนา วิย โหนฺติฯ **สมฺมาทิฏฺฐิเก**ติ กมฺมปถสมฺมาทิฏฺฐิยา สมฺมาทิฏฺฐิเกฯ **เอตฺถา**ติ ชมฺพุทีเปฯ เอตฺถ หิ ชนปทโวหาโร, น อุตฺตรกุรุมฺหิฯ ตถา หิ **‘‘ปจฺจนฺติมมิลกฺขุวาสิเก’’**ติ จ วุตฺตํฯ

ตสฺส รโญฺญติ เวสฺสวณมหาราชสฺสฯ อิติ โส อตฺตานเมว ปรํ วิย กตฺวา วทติฯ เอเสว นโย ปรโตปิฯ **พหุวิธํ** นานารตนวิจิตฺตํ นานาสณฺฐานํ รถาทิ **ทิพฺพยานํ อุปฏฺฐิตเมว โหติ** สุทนฺตวาหนยุตฺตํ, น เนสํ ยานานํ อุปฏฺฐาปเน อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชิตพฺพํ อตฺถิฯ **เอตานี**ติ หตฺถิยานาทีนิฯ **เนส**นฺติ เวสฺสวณปริจาริกานํฯ กปฺปิตานิ หุตฺวา อุฏฺฐิตานิ อารุหิตุํ **อุปกปฺปนยานานิฯ นิปนฺนาปิ นิสินฺนาปิ วิจรนฺติ** จนฺทิมสูริยา วิย ยถาสกํ วิมาเนสุฯ

นครา อหุติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **‘‘นครานิ ภวิํสูติ อโตฺถ’’**ติฯ **อาฏานาฏานามา**ติ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามํ **นครํ อาสิฯ**

ตสฺมึ ฐตฺวาติ ตสฺมึ ปเทเส ปรกุสิฏนาฏานามเก นคเร ฐตฺวาฯ ตโต **อุชุํ อุตฺตรทิสายํฯ เอตสฺสา**ติ กสิวนฺตนครสฺสฯ **อปรภาเค** อปรโกฏฺฐาเส, ปรโต อิเจฺจว อโตฺถฯ

กุเวโรติ ตสฺส ปุริมชาติสมุทาคตํ นามนฺติ เตเนว ปสเงฺคน เยนายํ สมฺปตฺติ อธิคตา, ตทสฺส ปุพฺพกมฺมํ อาจิกฺขิตุํ **‘‘อยํ กิรา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุจฺฉุวปฺป**นฺติ อุจฺฉุสสฺสํฯ **อวเสสสาลาหี**ติ อวเสสยนฺตสาลาหิ, นิสฺสกฺกวจนเญฺจตํฯ **ตเตฺถวา**ติ ปุญฺญตฺถํ ทินฺนสาลายเมวฯ

ปฏิเอสโนฺตติ ปติ ปติ อเตฺถ เอสโนฺต วีมํสโนฺตฯ น เกวลํ เต วีมํสนฺติ เอว, อถ โข ตมตฺถํ ปติฏฺฐาเปนฺตีติ อาห **‘‘วิสุํ วิสุํ อเตฺถ อุปปริกฺขมานา อนุสาสมานา’’**ติฯ **ยกฺขรฏฺฐิกา**ติ ยกฺขรฏฺฐาธิปติโนฯ ยกฺขา จ เวสฺสวณสฺส รโญฺญ นิเวสนทฺวาเร นิยุตฺตา จาติ ยกฺขโทวาริกา, เตสํ **ยกฺขโทวาริกานํฯ**

ยสฺมา ธรณีโปรกฺขณิโต ปุราโณทกํ ภสฺสยนฺตํ เหฏฺฐา วุฏฺฐิ หุตฺวา นิกฺขมติ, ตสฺมา ตํ ตโต คเหตฺวา เมเฆหิ ปวุฏฺฐํ วิย โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ยโต โปกฺขรณิโต อุทกํ คเหตฺวา เมฆา**

ปวสฺสนฺตี”ติฯ **ยโต**ติ ยโต ธรณีโปกฺขรณิโตฯ **สภา**ติ ยกฺขานํ อุปฏฺฐานสภาฯ

ตสฺมึ ฐาเนติ ตสฺสา โปกฺขรณิยา ตีเร ยกฺขานํ วสนวเนฯ **สทา ผลิตา**ติ นิจฺจกาลํ สญฺชาตผลาฯ **นิจฺจปุปฺผิตา**ติ นิจฺจํ สญฺชาตปุปฺผาฯ **นานาทิชคณายุตา**ติ นานาวิเธหิ ทิชคเณหิ ยุตฺตาฯ เตหิ ปน สกุณสเงฺฆหิ อิโต จิโต จ สมฺปตเนฺตหิ ปริพฺภมเนฺตหิ ยสฺมา สา โปกฺขรณี อากุลา วิย โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**วิวิธปกฺขิสงฺฆสมากุลา**”ติฯ **โกญฺจสกุเณ**หีติ สารสสกุเณฺตหิฯ

“**เอวํ วิรวนฺตาน**”นฺติ อิมินา ตถา วสฺสิตวเสน ‘‘ชีวญฺชีวกา’’ติ อยํ เตสํ สมญฺญาติ ทเสฺสติฯ **อุฏฺฐวจิตฺตกา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เตนาห “**เอวํ วสฺสมานา**”ติฯ **โปกฺขรสาตกา**ติ โปกฺขรสณฺฐานตาย ‘‘โปกฺขรสาตกา’’ติ เอวํ ลทฺธนามาฯ

สพฺพกาลํ โสภตีติ สพฺพอุตูสุ โสภติ, น ตสฺสา เหมนฺตาทิวเสน โสภาวิรโต อตฺถิฯ เอวํภูตา จ นิจฺจํ ปุปฺผิตชลชถลชปุปฺผตาย, ผลภารภริตรุกฺขปริวาริตตาย, อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตสลิลตาย จ **นิรนฺตรํ โสภติฯ**

๒๘๒. **ปริกมฺมนฺ**ติ ปุพฺพุปจารํฯ **ปริโสเธตฺวา**ติ เอกกฺขรสฺสาปิ อวิราธนวเสน อาจริยสนฺติเก สพฺพํ โสเธตฺวาฯ **สุฏฺฐุ อุคฺคหิตา**ติ ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนาย โปริยา วาจาย วิสฺสฏฺฐาย อเนลคฬาย อตฺถสฺส วิญฺญาปนิยา สมฺมเทว อุคฺคหิตาฯ ตถา หิ “**อตฺถญฺจ พฺยญฺชนญฺจ ปริโสเธตฺวา**”ติ วุตฺตํฯ อตฺถํ ชานโต เอว หิ พฺยญฺชนํ ปริสุชฺฌติ, โน อชานโตฯ **ปทพฺยญฺชนานี**ติ ปทเญฺจว พฺยญฺชนญฺจ **อหาเปตฺวาฯ** เอวญฺหิ ปริปุณฺณา นาม โหตีติฯ **วิสํวาเทตฺวา**ติ อญฺญถา กตฺวาฯ **เตชวนฺตํ น โหติ** วิรชฺฌนโต เจว วิมฺหยตฺถภาวโต จฯ **สพฺพโส**ติ อนวเสสโต อาทิมชฺฌปริโยสานโตฯ **เตชวนฺตํ โหตี**ติ สภาวนิรุตฺตึ อวิราเธตฺวา สุปฺปวตฺติภาเวน สาธนโตฯ เอวํ ปโยควิปตฺตึ ปหาย ปโยคสมฺปตฺติยา สติ ปริตฺตสฺส อตฺถสาธกตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อชฺฌาสยวิปตฺตึ ปหาย อชฺฌาสยสมฺปตฺติยา อตฺถสาธกตํ ทเสฺสตุํ “**ลาภเหตู**”ติอาทิ วุตฺตํฯ อิทํ ปริตฺตภณนํ สตฺตานํ อนตฺถปฏิพาหนเหตูติ ตสฺส ญาณกรุณาปุพฺพกตา **นิสฺสรณปโกฺขฯ เมตฺตํ ปุเรจาริกํ กตฺวา**ติ เมตฺตามนสิกาเรน สเตฺตสุ หิตผรณํ ปุรกฺขตฺวาฯ

“**วตฺถุํ วา**”ติอาทิ ปุเพฺพ จตุปริสมเชฺฌ กตาย สาธนาย ภควโต ปเวทนํฯ **ฆรวตฺถุนฺ**ติ วสนเคหํฯ **นิพทฺธวาส**นฺติ ปรเคเหปิ เนวาสิกภาเวน วาสํ น ลเภยฺยํ, ยํ ปน มหาราชานํ, ยกฺขเสนาปตีนญฺจ อชานนฺตานํเยว กทาจิ วสิตฺวา คมนํ, ตํ อปฺปมาณนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สมิติ**นฺติ ยกฺขาทิสมาคมํฯ กามํ ปาฬิยํ ‘‘น เม โส’’ติ อาคตํ, อิตเรสมฺปิ ปน มหาราชานมตฺตนา เอกชฺฌาสยตาย เตสมฺปิ อชฺฌาสยํ หทเย ฐเปตฺวา เวสฺสวโณ ตถา อโวจฯ กญฺญํ อนุ อนุ วหิตุํ อยุโตฺต อนาวโยฺห, สพฺพกาลํ กญฺญํ ลทฺธุํ อยุโตฺตติ อโตฺถ, ตํ **อนาวยฺหํฯ** เตนาห “**น อาวาหยุตฺต**”นฺติฯ น วิวยฺหนฺติ **อวิวยฺหํ,** กญฺญํ คเหตฺมยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห “**น วิวาหยุตฺต**”นฺติฯ อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ **อตฺตา,** อตฺตภาโวฯ อตฺตา วิสยภูโต เอตาสํ อตฺถีติ **อตฺตา,** ปริภาสา, ตาหิฯ ปริยตฺตํ กตฺวา วจเนน **ปริปุณฺณาหิฯ** ยถา ยกฺขา อโกฺกสิตพฺพา, เอวํ ปวตฺตา อโกฺกสา **ยกฺขอโกฺกสา** นาม, เตหิฯ เต ปน ‘‘กฬารกฺขิ กฬารทนฺตา กาฬวณฺณา’’ติ เอวํ อาทโยฯ

วิรุทฺธาติ วิรุชฺฌนกา ปเรหิ วิโรธิโนฯ **รภสา**ติ สารมฺภกาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห “**กรณุตฺตริยา**”ติฯ **รภสา**ติ วา สาหสิกาฯ สามิโน มนโส อสฺสวาติ **มนสฺสา,** กิงฺกราฯ เย หิ

‘‘กึ กโรมิ ภทฺทเนฺต’’ติ สามิกสฺส วเส วตฺตนฺติ, เต เอวํ วุจฺจนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“ยกฺขเสนาปตีนํ เย มนุสฺสา, เตส”**นฺติฯ อาณาย อวโรธิตุปจารา **อวรุทฺธา,** เต ปน อาณาวโต ปจฺจตฺถิกา นาม โหนฺตีติ **“ปจฺจามิตฺตา เวริโน”**ติ วุตฺตํฯ **อุชฺฌาเปตพฺพ**นฺติ เหฎฺฐา กตฺวา จินฺตาเปตพฺพํ, ตํ ปน **อุชฺฌาปนํ** เตสํ นีจกิริยาย ชานาปนํ โหตีติ อาห **“ชานาเปตพฺพา”**ติฯ

ปริตฺตปริกมฺมกถาวณฺณนา

ปริตฺตสฺส ปริกมฺมํ กเถตพฺพนฺติ อาฏานาฏิยปริตฺตสฺส ปริกมฺมํ ปุพฺพุปจารฎฺฐานิยํ เมตฺตสุตฺตาทิ กเถตพฺพํฯ เอวญฺหิ ตํ ลทฺธาเสวนํ หุตฺวา เตชวนฺตํ โหติฯ เตนาห **“ปฐมเมว หี”**ติอาทิฯ **ปิฎฺฐํ วา มํสํ วา**ติ **วา**-สโทฺท อนิยมโตฺถ, เตน มจฺฉฆตสูปาทึ สงฺคณฺหาติฯ **โอตารํ ลภนฺติ** อตฺตนา ปิยายิตพฺพอาหารวเสน ปิยายิตพฺพฎฺฐานวเสน จฯ **“ปริตฺต…เป…. นิสีทิตพฺพ”**นฺติ อิมินาว ปริตฺตการกสฺส ภิกฺขุโน ปริสุทฺธิปิ อิจฺฉิตพฺพาติ ทเสฺสติฯ

“ปริตฺตการโก…เป…. สมฺปริวาริเตนา”ติ อิทํ ปริตฺตกรเณ พาหิรรกฺขาสํวิธานํฯ **“เมตฺตจิตฺตํ …เป…. กาตพฺพ”**นฺติ อิทํ อพฺภนฺตรรกฺขา อุภยโต รกฺขาสํวิธานํฯ เอวญฺหิ อมนุสฺสา ปริตฺตกรณสฺส อนฺตรายํ กาตุํ น วิสหนฺติฯ **มงฺคลกถา วตฺตพฺพา** ปุพฺพุปจารวเสนฯ **สพฺพสนฺนิปาโต**ติ ตสฺมึ วิหาเร, ตสฺมึ วา คามเขเตฺต สเพฺพสํ ภิกฺขูนํ สนฺนิปาโตฯ **โฆเสตโพฺพ,**‘‘เจติยงฺคเณ สเพฺพหิ สนฺนิปติตพฺพ’’นฺติฯ **อนาคนฺตุํ นาม น ลพฺภติ** อมนุเสฺสน พุทฺธาณาภเยน, ราชาณาภเยน จฯ คหิตกาปเทเสน อมนุโสฺสว ปุจฺฉิโต โหตีติ อาห **“อมนุสฺสคฺคหิตโก ‘ตฺวํ โก นามา’ติ ปุจฺฉิตโพฺพ”**ติฯ **มาลาคนฺธาทีสุ** ปูชนตฺถํ วินิยุญฺชิยมาเนสุฯ **ปตฺตีติ** ตุยฺหํ ปตฺติทานํฯ **ปิณฺฑปาเต ปตฺตี**ติ ปิณฺฑปาเต ทิยฺยมาเน ปตฺติทานํฯ **เทวตาน**นฺติ ยกฺขเสนาปตีนํฯ **ปริตฺตํ ภณิตพฺพ**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘เมตฺตจิตฺตํ ปุเรจาริกํ กตฺวา’’ติ จ ‘‘มงฺคลกถา วตฺตพฺพา’’ติ จ ‘‘วิหารสฺส อุปวเน’’ติ เอวมาทิ จ สพฺพํ คิหีนํ ปริตฺตกรเณ วุตฺตํ ปริกมฺมํ กาตพฺพเมวฯ

สรีเร อธิมุจฺจตีติ สรีรํ อนุปวิสิตฺวา วิย อาวิสโนฺต ยถา คหิตกสฺส วเสน น วตฺตติ, อตฺตโน เอว วเสน วตฺตติ, เอวํ อธิมุจฺจติ อธิฏฺฐหิตฺวา ติฎฺฐติฯ เตนาห **“อาวิสตีติ ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ **ลคฺคตี**ติ ตเตฺถว ลโคฺค อลฺลีโน โหติฯ เตนาห **“น อเปตี”**ติฯ **โรคํ วเฑฺฒโนฺต**ติ ธาตูนํ สมภาเวน วตฺติตุํ อปฺปทานวเสน อุปฺปนฺนํ โรคํ วเฑฺฒโนฺตฯ ธาตูนํ วิสมภาวาปตฺติยา จ อาหารสฺส จ อรุจฺจเนน คหิตกสฺส สรีเร โลหิตํ สุสฺสติ, มํสํ มิลายติ, ตํ ปนสฺส ยโกฺข ธาตุโกฺขภนิมิตฺตตาย กโรโนฺต วิย โหตีติ วุตฺตํ **“อปฺปมํสโลหิตํ กโรโนฺต”**ติฯ

๒๘๓. เตสํ นามานิ อินฺทาทินามภาเวน โวหริตพฺพโตฯ **ตโต**ติ ตโต อาโรจนโต ปรํฯ **เต**ติ ยกฺขเสนาปตโยฯ **โอกาโส น ภวิสฺสตี**ติ ภิกฺขุภิกฺขุนิโย, อุปาสกอุปาสิกาโย วิเหเฐตุํ อวสโร น ภวิสฺสติ สมฺมเทว อารกฺขาย วิหิตตฺตาติฯ

อาฏานาฏิยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๑๐. สงฺคีติสุตฺตวณฺณนา

๒๙๖. **ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ**ติ พุทฺธเขตฺตภูเต ทสสหสฺสปริมาเณ จกฺกวาเฬฯ ตตฺถ หิ อิมสฺมิํ จกฺกวาเฬ เทวมนุสฺสาเยว กตาธิการา, อิตเรสุ เทวา วิเสสภาคิโนฯ เตน วุตฺตํ **“ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ ญาณชาลํ ปตฺถริตฺวา”**ติฯ **ญาณชาลปตฺถรณ**นฺติ จ เตสํ เตสํ สตฺตานํ อาสยาทิวิภาวนวเสน ญาณสฺส ปวตฺตนเมวฯ เตนาห **“โลกํ โวโลกยมาโน”**ติ, สตฺตโลกํ พฺยวโลกยมาโน อาสยานุสยจริตาธิมุตฺติอาทิเก วิเสสโต โอคาเหตฺวา ปสฺสโนฺตติ อโตฺถฯ **มงฺคลํ ภณาเปสฺสนฺติ** ‘‘ตํ เตสํ อายติํ วิเสสาธิคมสฺส วิชฺชาฎฺฐานํ หุตฺวา ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสา’’ติฯ **ตีหิ ปิฎเกหิ สมฺมสิตฺวา**ติ ติปิฎกโต เอกกทุกาทินา สงฺคเหตพฺพสฺส สงฺคณฺหนวเสน สมฺมสิตฺวา วีมํสิตฺวาฯ ญาตุํ อิจฺฉิตา อตฺถา **ปญฺหา,** เต ปน อิมสฺมิํ สุเตฺต เอกกาทิวเสน อาคตา สหสฺสํ, จุทฺทส จาติ อาห **“จุทฺทสปญฺหาธิเกน ปญฺหสหเสฺสน ปฎิมเณฺฑตฺวา”**ติฯ เอวมิธ สมฺปิเณฺฑตฺวา ทสฺสิเต ปเญฺห ปรโต สุตฺตปริโยสาเน ‘‘เอกกวเสน เทฺว ปญฺหา กถิตา’’ติอาทินา (ที. นิ. อฎฺฐ. ๓.๓๔๙) วิภาเคน ปริคเณตฺวา สยเมว ทเสฺสสฺสติฯ

อุพฺภตกนวสนฺธาคารวณฺณนา

๒๙๗. อุจฺจาธิฎฺฐานตาย ตํ สนฺธาคารํ ภูมิโต อุพฺภตํ วิยาติ **“อุพฺภตก”**นฺติ นามํ ลภติฯ เตนาห **“อุจฺจตฺตา วา เอวํ วุตฺต”**นฺติฯ **สนฺธาคารสาลา**ติ เอกา มหาสาลาฯ อุโยฺยคกรณาทีสุ หิ ราชาโน ตตฺถ ฐตฺวา ‘‘เอตฺตกา ปุรโต คจฺฉนฺตุ, เอตฺตกา ปจฺฉา’’ติอาทินา ตตฺถ นิสีทิตฺวา สนฺธํ กโรนฺติ มริยาทํ พนฺธนฺติ, ตสฺมา ตํ ฐานํ **“สนฺธาคาร”**นฺติ วุจฺจติฯ อุโยฺยคฎฺฐานโต จ อาคนฺตฺวา ยาว เคหํ โคมยปริภณฺฑาทิวเสน ปฎิชคฺคนํ กโรนฺติ, ตาว เอกํ เทฺว ทิวเส เต ราชาโน ตตฺถ สนฺถมฺภนฺตีติปิ **สนฺธาคารํ,** เตสํ ราชูนํ สห อตฺถานุสาสนอคารนฺติปิ **สนฺธาคาร**นฺติฯ ยสฺมา วา เต ตตฺถ สนฺนิปติตฺวา ‘‘อิมสฺมิํ กาเล กสิตุํ วฎฺฎติ, อิมสฺมิํ กาเลว ปิตุ’’นฺติอาทินา ฆราวาสกิจฺจํ สนฺธรนฺติ, ตสฺมา ฉิทฺทาวฉิทฺทํ ฆราวาสํ ตตฺถ สนฺธรนฺตีติปิ **สนฺธาคารํ,** สา เอว สาลาติ **สนฺธาคารสาลาฯ เทวตา**ติ ฆรเทวตาฯ นิวาสวเสน อนชฺฌาวุตฺถตฺตา **“เกนจิ วา มนุสฺสภูเตนา”**ติ วุตฺตํฯ กมฺมกรณวเสน ปน มนุสฺสา ตตฺถ นิสชฺชาทีนิ กเปฺปสฺุเมวฯ ‘‘สยเมว ปน สตฺถุ อิธาคมนํ อมฺหากํ ปุญฺญวเสเนว, อโห มยํ ปุญฺญวโนฺต’’ติ หฎฺฐตุฎฺฐา เอวํ สมฺมา จิเนฺตสฺุนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อเมฺหหี”**ติอาทิมาหฯ

๒๙๘. **อฎฺฎกา**ติ จิตฺตกมฺมกรณตฺถํ พทฺธา มญฺจกาฯ **มุตฺตมตฺตา**ติ ตาวเทว สนฺธาคาเร นวกมฺมสฺส นิฎฺฐาปิตภาวมาห, เตน‘‘อจิรการิต’’นฺติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ วิภาเวติฯ อรญฺญํ อาราโม อารมิตพฺพฎฺฐานํ เอเตสนฺติ **อรญฺญารามาฯ** สนฺถรณํ **สนฺถริ,** สโพฺพ สกโล สนฺถริ เอตฺถาติ **สพฺพสนฺถริ,** ภาวนปุํสกนิเทฺทโสยํฯ เตนาห **“ยถา สพฺพํ สนฺถตํ โหติ, เอว”**นฺติฯ

๒๙๙. **สมนฺตปาสาทิโก**ติ สมนฺตโต สพฺพภาเคน ปสาทาวโห จาตุริยโสฯ **“อสีติหตฺถํ ฐานํ คณฺหาตี”**ติ อิทํ พุทฺธานํ กายปฺปภาย ปกติยา อสีติหเตฺถ ฐาเน อภิพฺยาปนโต วุตฺตํฯ อิทฺธานุภาเวน ปน อนนฺตํ อปริมาณํ ฐานํ วิโชฺชตเตวฯ นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชฎฺฐปภสฺสรวเสน **ฉพฺพณฺณาฯ สเพฺพ ทิสาภาคา**ติ สรีรปฺปภาย พาหุลฺลโต วุตฺตํฯ

อพฺภมหิกาทีหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ สุญฺญํ น โสภติ, ตารกาจิตํ ปน อนฺตลิกฺขํ ตาสํ ปภาหิ สมนฺตโต วิโชฺชตมานํ วิโรจตีติ อาห **“สมุคฺคตตารกํ วิย คคนตล”**นฺติฯ **สพฺพปาลิผุโลฺลติ** มูลโต ปฏฺฐาย ยาว สาขคฺคา ผุโลฺลฯ **“ปฏิปาฏิยาฐปิตาน”**นฺติอาทิ ปริกปฺปูปมาฯ ตถา หิ **วิย**-สทฺทคฺคหณํ กตํฯ **สิริยา สิรึ อภิภวมานํ วิยา**ติ อตฺตโน โสภาย เตสํ โสภนฺติ อโตฺถฯ **“ภิกฺขูปิ สเพฺพวา”**ติ อิทํ เนสํ ‘‘อปฺปิจฺฉา’’ติอาทินา วุตฺตคุเณสุ โลกิยคุณานํ วเสน โยเชตพฺพํฯ น หิ เต สเพฺพว ทสกถาวตฺถุลาภิโนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สุตฺตนฺตํ อาวเชฺชตฺวา…เป…. อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺตี’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๙๖)ฯ ตสฺมา เย ตตฺถ อริยา, เต สเพฺพสมฺปิ ปทานํ วเสน โพธิตา โหนฺติฯ เย ปน ปุถุชฺชนา, เต โลกิยคุณทีปเกหิ ปเทหีติ น ตถา เหฏฺฐา ‘‘อสีติมหาเถรา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุเพฺพ อรหตฺตภาคิโน คหิตาฯ

รูปกายสฺส อสีติอนุพฺยญฺชน-ปฏิมณฺฑิต-ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณกายปฺปภาพฺยามปฺปภาเกตุมาลาวิจิตฺตตาว (ที. นิ. ๒.๓๓; ๓.๒๐๐; ม. นิ. ๒.๓๘๕) **พุทฺธเวโสฯ** ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย วิสฺสเชฺชนฺตสฺส ภควโต กายสฺส อาโลกิตวิโลกิตาทีสุ ปรมุกฺกํสคโต พุทฺธาเวณิโก อจฺจนฺตุปสโม **พุทฺธวิลาโสฯ อสฺสน**ฺติ ตสฺสํฯ

สนฺธาคารานุโมทนปฏิสํยุตฺตาติ ‘‘สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนฺตี’’ติอาทินา (จูฬว. ๒๙๕, ๓๑๕) นเยน สนฺธาคารคุณูปสญฺหิตา สนฺธาคารกรณปุญฺญานิสํสภาวินีฯ **ปกิณฺณกกถา**ติ สงฺคีติอนารุฬฺหา สุณนฺตานํ อชฺฌาสยานุรูปตาย วิวิธวิปุลเหตูปมาสมาลงฺกตา นานานยวิจิตฺตตา วิตฺถารกถาฯ เตนาห **“ตทา หี”**ติอาทิฯ **อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย** นิรุปกฺกิเลสตาย สุวิสุเทฺธน, วิปุโลทารตาย อปริเมเยฺยน จ อเตฺถน สุณนฺตานํ กายจิตฺตปริฬาหวูปสมนโตฯ **ปถโวชํ อากฑฺฒโนฺต วิย** อเญฺญสํ สุทุกฺกรตาย, มหาสารตาย วา อตฺถสฺสฯ **มหาชมฺพุํ มตฺถเก คเหตฺวา จาเลโนฺต วิย** จาลนปจฺจยฏฺฐานวเสน ปุเพฺพนาปรํ อนุสนฺธานโตฯ **โยชนิย… เป…. ปายมาโน วิย** เทสนํ จตุสจฺจยเนฺต ปกฺขิปิตฺวา อตฺถเวทธมฺมเวทเสฺสว ลภาปเนน สาตมธุรธมฺมามตรสูปสํหรณโตฯ **มธุคณฺฑ**นฺติ มธุปฏลํฯ

๓๐๐. **“ตุณฺหีภูตํ ตุณฺหีภูต”**นฺติ พฺยาปนิจฺฉายํ อิทํ อาเมฑิตวจนนฺติ ทเสฺสตุํ **“ยํ ยนฺทิส”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อนุวิโลเกตฺวา**ติ เอตฺถ **อนุ**-สโทฺท ‘‘ปรี’’ติ อิมินา สมานโตฺถ, **วิโลกน**เญฺจตฺถ สตฺถุ จกฺขุทฺวเยนปิ อิจฺฉิตพฺพนฺติ ‘‘มํสจกฺขุนา…เป…. ตโต ตโต วิโลเกตฺวา’’ติ สเงฺขปโต วตฺวา ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“มํสจกฺขุนา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ หเตฺถน กุจฺฉิตํ กตํ **หตฺถกุกฺกุจฺจํ** กุกตเมว กุกฺกุจฺจนฺติ กตฺวาฯ เอวํ **ปาทกุกฺกุจฺจํ** ทฏฺฐพฺพํฯ **นิจฺจลา นิสีทึสุ** อตฺตโน สุวินีตภาเวน, พุทฺธคารเวน จฯ **“อาโลกํ ปน วฑฺฒยิตฺวา”**ติอาทิ กทาจิ ภควา เอวมฺปิ กโรตีติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ น หิ สตฺถุ สาวกานํ วิย เอวํ ปโยคสมฺปาทนียเมตํ ญาณํฯ ติโรหิตวิทูรวตฺตนิปิ รูปคเต มํสจกฺขุโน ปวตฺติยา อิจฺฉิตตฺตา วีมํสิตพฺพํ ฯ **อรหตฺตุปคํ** อรหตฺตปทฏฺฐานํฯ **จกฺขุตเลสุ นิมิตฺตํ ฐเปตฺวา**ติ ภาวนานุโยคสมฺปตฺติยา สเพฺพสํ เตสํ ภิกฺขูนํ จกฺขุตเลสุ ลพฺภมานํ สนฺตินฺทฺริยวิคตถินมิทฺธตาการสงฺขาตํ นิมิตฺตํ อตฺตโน หทเย ฐเปตฺวา สลฺลเกฺขตฺวาฯ **กสฺมา อาคิลายติ** โกฏิสตสหสฺสหตฺถินาคานํ พลํ ธาเรนฺตสฺสาติ โจทกสฺส อธิปฺปาโยฯ อาจริโย เอส สงฺขารานํ สภาโว, ยทิทํ อนิจฺจตาฯ เย ปน อนิจฺจา, เต เอกเนฺตเนว อุทยวยปฏิปีฬิตตาย ทุกฺขา เอว, ทุกฺขสภาเวสุ เตสุ สตฺถุ กาเย ทุกฺขุปฺปตฺติยา อยํ ปจฺจโยติ ทเสฺสตุํ **“ภควโต หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปิฏฺฐิวาโต อุปฺปชฺชิ,** โส จ โข ปุเพฺพ กตกมฺมปจฺจยาฯ สฺวายมโตฺถ ปรมตฺถทีปนิยํ **อุทานฏฺฐกถายํ** อาคตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

ภินฺนนิคณฺฐวตฺถุวณฺณนา

๓๐๑. **เหฎฺฐา วุตฺตเมว** ปาสาทิกสุตฺตวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๖๔)ฯ

๓๐๒. **สฺวาขฺยาตํ ธมฺมํ เทเสตุกาโม**ติ สฺวาขฺยาตํ กตฺวา ธมฺมํ กเถตุกาโม, สตฺถารา วา สฺวาขฺยาตํ ธมฺมํ สยํ ภิกฺขูนํ กเถตุกาโมฯ สตฺถารา เทสิตธมฺมเมว หิ ตโต ตโต คเหตฺวา สาวกา สพฺรหฺมจารีนํ กเถนฺติฯ

เอกกวณฺณนา

๓๐๓. **สมเคฺคหิ ภาสิตพฺพ**นฺติ อญฺญมญฺญํ สมเคฺคหิ หุตฺวา ภาสิตพฺพํ, สชฺฌายิตพฺพเญฺจว วเณฺณตพฺพญฺจาติ อโตฺถฯ ยถา ปน สมเคฺคหิ สงฺคายนํ โหติ, ตมฺปิ ทเสฺสตุํ **“เอกวจเนหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอกวจเนหี**ติ วิโรธาภาเวน สมานวจเนหิฯ เตนาห **“อวิรุทฺธวจเนหี”**ติอาทิฯ **สามคฺคิรสํ ทเสฺสตุกาโม**ติ ยสฺมึ ธเมฺม สงฺคายเน สามคฺคิรสานุภวนํ อิจฺฉิตํ เทสนากุสลตาย, ตตฺถ เอกกทุกติกาทิวเสน พหุธา สามคฺคิรสํ ทเสฺสตุกาโมฯ **สเพฺพ สตฺตา**ติ อนวเสสา สตฺตา , เต ปน ภวเภทโต สเงฺขเปเนว ภินฺทิตฺวา ทเสฺสโนฺต **“กามภวาทีสู”**ติอาทิมาหฯ พฺยธิกรณานมฺปิ พาหิรตฺถสมาโส โหติ ยถา ‘‘อุรสิโลโม’’ติ อาห **“อาหารโต ฐิติ เอเตสนฺติ อาหารฏฺฐิติกา”**ติฯ ติฏฺฐติ เอเตนาติ **ฐิติ,** อาหาโร ฐิติ เอเตสนฺติ **อาหารฏฺฐิติกา**ติ เอวํ วา เอตฺถ สมาสวิคฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อาหารฏฺฐิติกา**ติ ปจฺจยฏฺฐิติกา, ปจฺจยายตฺตวุตฺติกาติ อโตฺถฯ ปจฺจยโตฺถ เหตฺถ อาหาร-สโทฺท ‘‘อยํ อาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺสอุปฺปาทายา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๑๘๓, ๒๓๒) วิยฯ เอวญฺหิ **“สเพฺพ สตฺตา”**ติ อิมินา อสญฺญสตฺตาปิ ปริคฺคหิตา โหนฺติฯ สา ปนายํ อาหารฏฺฐิติกตา นิปฺปริยายโต สงฺขารธมฺม, น สตฺตธมฺมฯ เตเนวาหุ **อฏฺฐกถาจริยา** ‘‘สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกาติ อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตโพฺพ’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๖; ปารา. อฏฺฐ. เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; อุทา. อฏฺฐ. ๓๐; จูฬนิ. อฏฺฐ. ๖๕; อุทา. อฏฺฐ. ๑๘๖) ยทิ เอวํ ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ อิทํ กถนฺติ? ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนาติ นายํ โทโสฯ ยถาห ภควา ‘‘เอกธเมฺม ภิกฺขเว ภิกฺขุ สมฺมา นิพฺพินฺทมาโน สมฺมา วิรชฺชมาโน สมฺมา วิมุจฺจมาโน สมฺมา ปริยนฺตทสฺสาวี สมฺมตฺตํ อภิสเมจฺจ ทิเฏฺฐว ธเมฺม ทุกฺขสฺสนฺตกโร โหติ, กตมสฺมึ เอกธเมฺม? สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๒๗) **เอโก ธโมฺม**ติ ‘‘สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา’’ติ ยฺวายํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย สเพฺพสํ สงฺขารานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย อาหารปริยาเยน สามญฺญโต ปจฺจยธโมฺม วุโตฺต, อยํ อาหาโร นาม เอโก ธโมฺมฯ **ยาถาวโต ญตฺวา**ติ ยถาสภาวโต อภิสมฺพุชฺฌิตฺวาฯ **สมฺมทกฺขาโต**ติ เตเนว อภิสมฺพุทฺธากาเรน สมฺมเทว เทสิโตฯ

โจทโก วุตฺตมฺปิ อตฺถํ ยาถาวโต อปฺปฏิปชฺชมาโน เนยฺยตฺถํ สุตฺตปทํ นีตตฺถโต ทหโนฺต ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ วจนมเตฺต ฐตฺวา **“นนุ จา”**ติอาทินา โจเทติฯ อาจริโย อวิปรีตํ ตตฺถ ยถาธิเปฺปตมตฺถํ ปเวเทโนฺต ‘‘น วิรุชฺฌตี’’ติ วตฺวา **“เตสญฺหิ ฌานํ อาหาโร โหตี”**ติ อาหฯ **ฌาน**นฺติ เอกโวการภวาวหํ สญฺญาย วิรชฺชนวเสน ปวตฺตํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘อนาหารา’’ติ วจนํ อสญฺญภเว จตุนฺนํ อาหารานํ อภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปจฺจยาหารสฺส อภาวโตฯ **“เอวํ สเนฺตปี”**ติ อิทํ สาสเน เยสุ ธเมฺมสุ วิเสสโต อาหาร-สโทฺท นิรุโฬฺห, ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ เอตฺถ ยทิ เต เอว คยฺหนฺติ, อพฺยาปิตโทโส อาปโนฺนฯ อถ สโพฺพปิ ปจฺจยธโมฺม อาหาโรติ อธิเปฺปโต, อิมาย อาหารปาฬิยา วิโรโธ อาปนฺนติ ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ ‘‘น วิรุชฺฌตี’’ติ เยนาธิปฺปาเยน วุตฺตํ, ตํ วิวรโนฺต **“เอตสฺมิญฺหิ สุเตฺต”**ติอาทิมาหฯ กพฬีการาหาราทีนํ โอชฏฺฐมกรูปาหรณาทิ นิปฺปริยาเยน อาหารภาโวฯ ยถา หิ กพฬีการาหาโร โอชฏฺฐมกรูปาหรเณน รูปกายํ อุปตฺถเมฺภติ, เอวํ ผสฺสาทโย จ เวทนาทิอาหรเณน นามกายํ อุป

ตฺถเมฺภนฺติ, ตสฺมา สติปิ ชนกภาเว อุปตฺถมฺภกภาโว โอชาทีสุ สาติสโย ลพฺภมาโน มุโขฺย อาหารโฏฺฐติ เต เอว นิปฺปริยาเยน อาหารลกฺขณา ธมฺมา วุตฺตาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สงฺคีติสุตฺเตฯ **ปริยาเยน ปจฺจโย อาหาโรติ วุตฺโต** สโพฺพ ปจฺจโย ธโมฺม อตฺตโน ผลํ อาหรตีติ อิมํ ปริยายํ ลภตีติฯ เตนาห **"สพฺพธมฺมานญฺหี"**ติอาทิฯ ตตฺถ **สพฺพธมฺมาน**นฺติ สเพฺพสํ สงฺขตธมฺมานํฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ สุตฺเตน (อ. นิ. ๑๐.๖๑) สมเตฺถตุํ **"เตเนวาหา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อยน**ฺติ ปจฺจยาหาโรฯ

นิปฺปริยายาหาโรปิ คหิโตว โหติ, ยาวตา โสปิ ปจฺจยภาเวเนว ชนโก, อุปตฺถมฺภโก จ หุตฺวา ตํ ตํ ผลํ อาหรตีติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติฯ **ตตฺถา**ติ ปริยายาหาโร, นิปฺปริยายาหาโรติ ทฺวีสุ อาหาเรสุฯ อสญฺญภเว ยทิปิ นิปฺปริยายาหาโร น ลพฺภติ, **ปจฺจยาหาโร** ปน **ลพฺภติ** ปริยายาหารลกฺขโณฯ อิทานิ อิมเมวตฺถํ วิตฺถาเรน ทเสฺสตุํ **"อนุปฺปเนฺน หิ พุเทฺธ"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อุปฺปเนฺน พุเทฺธ ติตฺถกรมตนิสฺสิตานํ ฌานภาวนาย อสิชฺฌนโต **"อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ"**ติ วุตฺตํฯ สาสนิกา ตาทิสํ ฌานํ น นิพฺพเตฺตนฺตีติ **"ติตฺถายตเน ปพฺพชิตา"**ติ วุตฺตํฯ ติตฺถิยา หิ อุปตฺติวิเสเส วิมุตฺติสญฺญิโน, อญฺญาวิราคาวิราเคสุ อาทีนวานิสํสทสฺสิโน วา หุตฺวา อสญฺญสมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตตฺวา อกฺขณภูมิยํ อุปฺปชฺชนฺติ, น สาสนิกาฯ **วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา**ติ วาโยกสิเณ ปฐมาทีนิ ตีณิ ฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ตติยชฺฌาเนน จิณฺณวสี หุตฺวา ตโต วุฎฺฐาย จตุตฺถชฺฌานาธิคมาย ปริกมฺมํ กตฺวาฯ เตนาห **"จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา"**ติฯ กสฺมา ปเนตฺถ วาโยกสิเณเยว ปริกมฺมํ วุตฺตนฺติ? ยเทตฺถ วตฺตพฺพํ , ตํ **พฺรหฺมชาลฎีกายํ** (ที. นิ. ฎี. ๑.๔๑) วิตฺถาริตเมวฯ **ธี**ติ ชิคุจฺฉนเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา **ธี จิตฺต**นฺติ จิตฺตํ ชิคุจฺฉามีติ อโตฺถฯ **ธิพฺพเตฺตํ จิตฺต**นฺติ เอตํ มม จิตฺตํ ชิคุจฺฉิตํ วต โหตุฯ **วตา**ติ สมฺภาวเน, เตน ชิคุจฺฉํ สมฺภาเวโนฺต วทติฯ **นามา**ติ จ สมฺภาวเน เอว, เตน จิตฺตสฺส อภาวํ สมฺภาเวติฯ จิตฺตสฺส ภาวาภาเวสุ อาทีนวานิสํเส ทเสฺสตุํ **"จิตฺตญฺหี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ขนฺตึ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา**ติ "จิตฺตสฺส อภาโว เอว สาธุ สุฎฺฐู"ติ อิมํ ทิฎฺฐินิชฺฌานกฺขนฺตึ, ตตฺถ จ อภิรุจึ อุปฺปาเทตฺวาฯ

ตถา ภาวิตสฺส ฌานสฺส ฐิติภาคิยภาวปฺปตฺติยา อปริหีนชฺฌานสฺส ติตฺถายตเน ปพฺพชิตเสฺสว ตถา ฌานภาวนา โหตีติ อาห **"มนุสฺสโลเก"**ติฯ **ปณิหิโต อโหสี**ติ มรณสฺส อาสนฺนกาเล ฐปิโต อโหสิฯ ยทิ ฐานาทินา อากาเรน นิพฺพเตฺตยฺย, กมฺมพเลน ยาว เภทา เตเนวากาเรน ติเฎฺฐยฺย วาติ อาห **"โส เตน อิริยาปเถนา"**ติอาทิฯ

เอว รูปานมฺปีติ เอวํ อเจตนานมฺปิฯ **ปิ**-สเทฺทน ปเคว สเจตนานนฺติ ทเสฺสติฯ กถํ ปน อเจตนานํ เนสํ ปจฺจยาหารสฺส อุปกปฺปนนฺติ โจทนํ สนฺธาย ตตฺถ นิทสฺสนํ ทเสฺสโนฺต **"ยถา"**ติอาทิมาหฯ

เย อุฎฺฐานวีริเยเนว ทิวสํ วีตินาเมตฺวา ตสฺส นิสฺสนฺทผลมตฺตํ กิญฺจิเทว ลภิตฺวา ชีวิกํ กเปฺปนฺติ, เต **อุฎฺฐานผลูปชีวิโนฯ** เย ปน อตฺตโน ปุญฺญผลเมว อุปชีเวนฺติ, เต **ปุญฺญผลูปชีวิโนฯ** เนรยิกานํ ปน เนว อุฎฺฐานวีริยวเสน ชีวิกากปฺปนํ, ปุญฺญผลสฺส ปน เลโสปิ นตฺถีติ วุตฺตํ **"เย ปน เต เนรยิกา...เป.... น ปุญฺญผลูปชีวีติ วุตฺตา"**ติฯ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณสฺส อาหรเณน มโนสเญฺจตนาหาโรติ วุตฺตา, น ยสฺส กสฺสจิ ผลสฺสาติ อธิปฺปาเยน **"กึ ปญฺจ อาหารา อตฺถี"**ติ โจเทติฯ อาจริโย นิปฺปริยายาหาเร อธิเปฺปเต สิยา ตว โจทนายาวสโร, สา ปน เอตฺถ อนวสราติ ทเสฺสตุํ "ปญฺจ น ปญฺจาติ อิทํ น วตฺตพฺพ"นฺติ วตฺวา ปริยายาหารเสฺสว ปเนตฺถ อธิเปฺปตภาวํ ทเสฺสโนฺต **"นนุ ปจฺจโย อาหาโรติ วุตฺตเมต"**นฺติ อาหฯ **ตสฺมา**ติ

ยสฺส กสฺสจิ ปจฺจยสฺส ‘‘อาหาโร’’ติ อิจฺฉิตตฺตาฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ ปาฬิยา สมตฺเถนฺโต **“ยํ สนฺธายา”**ติอาทิมาหฯ

มุขฺยาหารวเสนปิ เนรยิกานํ อาหารฏฺฐิติกตํ ทเสฺสตุํ **“กพฬีการํ อาหารํ…เป…. สาเธตี”**ติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ เนรยิกา สุขปฏิสํเวทิโนปิ โหนฺตีติ? โนติ ทเสฺสตุํ **“เขโฬปิ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตโย**ติ ตโย อรูปาหารา กพฬีการาหารสฺส อภาวโตฯ **อวเสสาน**นฺติ อสญฺญสเตฺตหิ อวเสสานํฯ กามภวาทีสุ นิพฺพตฺตสตฺตานํ ปจฺจยาหาโร หิ สเพฺพสํ สาธารโณติฯ **เอตํ ปญฺหนฺ**ติ ‘‘กตโม เอโก ธโมฺม’’ติ เอวํ โจทิตเมตํ ปญฺหํฯ **กเถตฺวา**ติ วิสฺสเชฺชตฺวาฯ

“ตตฺถ ตตฺถ…เป…. ทุกฺขํ โหตี”ติ เอเตน ยถา อิธ ปฐมสฺส ปญฺหสฺส นิยฺยาตนํ, ทุติยสฺส อุทฺธรณํ น กตํ, เอวํ อิมินา เอว อธิปฺปาเยน อิโต ปเรสุ ทุกติกาทิปเญฺหสุ ตตฺถ ตตฺถ อาทิปริโยสาเนสุ เอว อุทฺธรณนิยฺยาตนานิ กตฺวา เสเสสุ น กตนฺติ ทเสฺสติฯ ปฏิจฺจ เอตสฺมา ผลํ เอตีติ **ปจฺจโย,** การณํ, ตเทว อตฺตโน ผลํ สงฺขโรตีติ **สงฺขาโร**ติ อาห **“อิมสฺมิมฺปิ…เป. … สงฺขาโรติ วุโตฺต”**ติฯ **อาหารปจฺจโย**ติ อาหรณฏฺฐวิสิโฏฺฐ ปจฺจโยฯ **อาหรณ**เญฺจตฺถ อุปฺปาทกตฺตปฺปธานํ, **สงฺขรณํ** อุปตฺถมฺภกตฺตปฺปธานนฺติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ เตนาห **“อยเมตฺถ เหฏฺฐิมโต วิเสโส”**ติฯ นิปฺปริยายาหาเร คหิเต ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ วุเตฺตปิ อสญฺญสตฺตา น คหิตา เอว ภวิสฺสนฺตีติ ปเทสวิสโย สพฺพ-สโทฺท โหติ ยถา ‘‘สเพฺพ ตสนฺติทณฺฑสฺสา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๓๐)ฯ น เหตฺถ ขีณาสวาทีนํ คหณํ โหติฯ **ปากโฏ ภเวยฺย** วิเสสสามญฺญสฺส วิสยตฺตา ปญฺหานํฯ **โน จ คณฺหิํสุ** อฏฺฐกถาจริยาฯ **ธโมฺม นาม นตฺถิ** สงฺขโตติ อธิปฺปาโยฯ **อิธ** ทุติยปเญฺห **“สงฺขาโร”**ติ ปจฺจโย เอว กถิโตติ สมฺพโนฺธฯ

ยทา สมฺมาสโมฺพธิสมธิคโต, ตทา เอว สพฺพเญฺญยฺยํ สจฺฉิกตํ ชาตนฺติ อาห **“มหาโพธิมเณฺฑ นิสีทิตฺวา”**ติฯ **สย**นฺติ สามํเยวฯ **อทฺธนิย**นฺติ อทฺธานกฺขมํ จิรกาลาวฏฺฐายิ ปารมฺปริยวเสนฯ เตนาห **“เอเกน หี”**ติอาทิฯ **ปรมฺปรกถานิยเมนา**ติ ปรมฺปรกถากถนนิยเมน, นิยมิตตฺถพฺยญฺชนานุปุพฺพิยา กถายาติ อโตฺถฯ **เอกกวเสนา**ติ เอกํ เอกํ ปริมาณํ เอตสฺสาติ **เอกโก,** ปโญฺหฯ ตสฺส เอกกสฺส วเสนฯ **เอกกํ นิฏฺฐิตํ** วิสฺสชฺชนนฺติ อธิปฺปาโยติฯ

เอกกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุกวณฺณนา

๓๐๔. **จตฺตาโร ขนฺธา**ติ เตสํ ตาว นามนเฏฺฐน นามภาวํ ปฐมํ วตฺวา ปจฺฉา นิพฺพานสฺส วตฺตุกาโม อาหฯ ตสฺสาปิ หิ ตถา นามภาวํ ปรโต วกฺขติฯ ‘‘นามํ กโรติ นามยตี’’ติ เอตฺถ ยํ นามกรณํ, ตํ นามนฺติ อาห **“นามนเฏฺฐนาติ นามกรณเฏฺฐนา”**ติ, อตฺตโนวาติ อธิปฺปาโยฯ เอวญฺหิ สาติสยมิทํ เตสํ นามกรณํ โหติฯ เตนาห ‘‘อตฺตโน นามํ กโรนฺตาว อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ อาทิฯ อิทานิ ตมตฺถํ พฺยติเรกมุเขน วิภาเวตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺส นามสฺส กรเณเนว เต ‘‘นาม’’นฺติ วุจฺจนฺติ, ตํ สามญฺญนามํ, กิตฺติมนามํ, คุณนามํ วา น โหติ, อถ โข โอปปาติกนามนฺติ ปุริมานิ ตีณิ นามานิ อุทาหรณวเสน ทเสฺสตฺวา ‘‘น เอวํ เวทนาทีน’’นฺติ เต ปฏิกฺขิปิตฺวา อิตรนามเมว นามกรณเฏฺฐน นามนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เวทนาทโย หี”**ติอาทิมาหฯ ‘‘มหาปถวิอาทโย’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ปถวิอาปาทโย อิธ นามนฺติ อนธิเปฺปตา, รูปนฺติ ปน อธิเปฺปตาติ? สจฺจเมตํ, ผสฺสเวทนาทีนํ วิย ปน ปถวิอาทีนํ โอปปาติกนามตาสามเญฺญน ‘‘ปถวิอาทโย วิยา’’ติ นิทสฺสนํ กตํ, น อรูปธมฺมา วิย รูปธมฺมานํ นามสภาวตฺตาฯ ผสฺสเวทนาทีนญฺหิ อรูปธมฺมานํ สพฺพทาปิ ผสฺสาทินามกตฺตา, ปถวิอาทีนํ เกสกุมฺภาทินามนฺตราปตฺติ

วิย นามนฺตรานาปชฺชนโต จ สหา อตฺตนาว กตนามตาย จตุกฺขนฺธนิพฺพานานิ นามกรณเฏฺฐน นามํฯ อถ วา อธิวจนสมฺผสฺส วิย อธิวจนนามมนฺตเรน เย อนุปจิตสมฺภารานํ คหณํ น คจฺฉนฺติ, เต นามายตฺตคฺคหณา **นามํฯ** รูปํ ปน วินาปิ นามสาธนํ อตฺตโน รุปฺปนสภาเวน คหณํ อุปยาตีติ **รูปํฯ** เตนาห **"เตสุ อุปฺปเนฺนสู"**ติอาทิฯ อิธาปิ ''ยถาปถวิยา''ติอาทีสุ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพ นิทสฺสนวเสน อาคตตฺตาฯ **"อตีเตปิ"**ติอาทินา เวทนาทีสุ นามสญฺญา นิรุฬฺหา, อนาทิกาลิกา จาติ ทเสฺสติฯ

อิติ อตีตาทิวิภาควนฺตานมฺปิ เวทนาทีนํ นามกรณเฏฺฐน นามภาโว เอกนฺติโก, ตพฺพิภาครหิเต ปน เอกสภาเว นิเจฺจ นิพฺพาเน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **"นิพฺพานํ ปน... เป.... นามนเฏฺฐน นาม"**นฺติ อาหฯ **นามนเฏฺฐนา**ติ นามกรณเฏฺฐนฯ **นมนฺตี**ติ เอกนฺตโต สารมฺมณตฺตา ตนฺนินฺนา โหนฺติ, เตหิ วินา นปฺปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ **สพฺพนฺ**ติ ขนฺธจตุกฺกํ, นิพฺพานญฺจ ฯ ยสฺมิํ อารมฺมเณเยว เวทนากฺขโนฺธ ปวตฺตติ, ตํสมฺปยุตฺตตาย สญฺญากฺขนฺธาทโยปิ ตตฺถ ปวตฺตนฺตีติ โส เน ตตฺถ นาเมโนฺต วิย โหติ วินา อปฺปวตฺตนโตฯ เอส นโย สญฺญากฺขนฺธาทีสุปีติ วุตฺตํ **"อารมฺมเณ อญฺญมญฺญํ นาเมนฺตี"**ติฯ **อนวชฺชธเมฺม** มคฺคผลาทิเก ฯ กามํ เกสุจิ รูปธเมฺมสุปิ อารมฺมณาธิปติภาโว ลพฺภเตว, นิพฺพาเน ปเนส สาติสโยตสฺส อจฺจนฺตสนฺตปณีตตากปฺปภาวโตติ ตเทว อารมฺมณาธิปติปจฺจยตาย **"อตฺตนิ นาเมตี"**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ อริยา สกลมฺปิ ทิวสภาคํ ตํ อารพฺภ วีตินาเมนฺตาปิ ติตฺติํ น คจฺฉนฺติฯ

"รุปฺปนเฏฺฐนา"ติ เอเตน รุปฺปตีติ รูปนฺติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ สีตาทิวิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิสทิสุปฺปตฺติ **รุปฺปนํฯ** นนุ จ อรูปธมฺมานมฺปิ วิโรธิปจฺจยสมาคเม วิสทิสุปฺปตฺติ ลพฺภตีติ? สจฺจํ ลพฺภติ, น ปน วิภูตตรํฯ วิภูตตรเญฺหตฺถ รุปฺปนํ อธิเปฺปตํ สีตาทิคฺคหณโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ''รุปฺปตีติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา 'รูป'นฺติ วุจฺจติฯ เกน รุปฺปติ? สีเตนปิ รุปฺปติ, อุเณฺหนปิ รุปฺปตี''ติอาทิ (สํ. นิ. ๓.๗๙)ฯ ยทิ เอวํ กถํ พฺรหฺมโลเก รูปสมญฺญาติ? ตตฺถาปิ ตํสภาวานติวตฺตนโต โหติเยว รูปสมญฺญาฯ อนุคฺคาหกปจฺจยวเสน วา วิสทิสปจฺจยสนฺนิปาเตติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ''โย อตฺตโน สนฺตาเน วิชฺชมานสฺสเยว วิสทิสุปฺปตฺติเหตุภาโว, ตํ **รุปฺปน**''นฺติ อเญฺญฯ อิมสฺมิํ ปเกฺข รูปยติ วิการมาปาเทตีติ **รูปํฯ** ''สงฺฆฏฺฏเนน วิการาปตฺติยํ **รุปฺปน**-สโทฺท นิรุโฬฺห''ติ เกจิฯ เอตสฺมิํ ปเกฺข อรูปธเมฺมสุ รูปสมญฺญาย ปสโงฺค เอว นตฺถิ สงฺฆฏฺฏนาภาวโตฯ ''ปฏิฆโต **รุปฺปน**''นฺติ อปเรฯ **"ตสฺสา**ติ รูปสฺสา''ติ วทนฺติ, นามรูปสฺสาติ ปน ยุตฺตํฯ ยถา หิ รูปสฺส, เอวํ นามสฺสาปิ เวทนากฺขนฺธาทิวเสน, มทนิมฺมทนาทิวเสน จ วิตฺถารกถา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๔๕๖) วุตฺตา เอวาติฯ อิติ อยํ ทุโก กุสลตฺติเกน สงฺคหิเต สภาวธเมฺม ปริคฺคเหตฺวา ปวโตฺตติฯ

อวิชฺชาติ อวินฺทิยํ ''อตฺตา, ชีโว, อิตฺถี, ปุริโส''ติ เอวมาทิกํ วินฺทตีติ **อวิชฺชาฯ** วินฺทิยํ ''ทุกฺขํ, สมุทโย''ติ เอวมาทิกํ น วินฺทตีติ **อวิชฺชาฯ** สพฺพมฺปิ ธมฺมชาตํ อวิทิตกรณเฏฺฐน **อวิชฺชาฯ** อนฺตรหิเต สํสาเร สเตฺต ชวาเปตีติ **อวิชฺชาฯ** อตฺถโต ปน สา ทุกฺขาทีนํ จตุนฺนํ สจฺจานํ สภาวจฺฉาทโก สโมฺมโห โหตีติ อาห **"ทุกฺขาทีสุ อญฺญาณ"**นฺติ ฯ **ภวปตฺถนา** นาม กามภวาทีนํ ปตฺถนาวเสน ปวตฺตตณฺหาฯ เตนาห **"โย ภเวสุ ภวจฺฉโนฺท"**ติอาทิฯ อิติ ''อยํ ทุโก วฏฺฏมูลสมุทาจารทสฺสนตฺถํ คหิโตฯ

ภวทิฏฺฐีติ ขนฺธปญฺจกํ ''อตฺตา จ โลโก จา''ติ คาเหตฺวา ตํ ''ภวิสฺสตี''ติ คณฺหนวเสน นิวิฏฺฐา สสฺสตทิฏฺฐีติ อโตฺถฯ เตนาห **"*ภโว วุจฺจตี*"**ติอาทิฯ ภวิสฺสตีติ ***ภโว,*** ติฏฺฐตีติ สพฺพกาลํ อตฺถีติ อโตฺถฯ **สสฺสต**นฺติ สสฺสตภาโวฯ **วิภวทิฏฺฐี**ติ ขนฺธปญฺจกเมว ''อตฺตา''ติ จ

‘‘โลโก’’ติ จ คเหตฺวา ตํ ‘‘น ภวิสฺสตี’’ติ คณฺหนวเสน นิวิฏฺฐา อุเจฺฉททิฏฺฐีติ อโตฺถฯ เตนาห **“วิภโว วุจฺจตี”**ติอาทิฯ วิภวิสฺสติ วินสฺสติ อุจฺฉิชฺชตีติ **วิภโว,** อุเจฺฉโทฯ

ยํ น หิรียตีติ เยน ธเมฺมน ตํสมฺปยุตฺตธมฺมสมูโห, ปุคฺคโล วา น หิรียติ น ลชฺชติ, ลิงฺควิปลฺลาสํ วา กตฺวา โย ธโมฺมติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **หิรียิตเพฺพนา**ติ อุปโยคเตฺถ กรณวจนํ, หิรียิตพฺพยุตฺตกํ กายทุจฺจริตาทิธมฺมํ น ชิคุจฺฉตีติ อโตฺถฯ **นิลฺลชฺชตา**ติ ปาปสฺส อชิคุจฺฉนาฯ **ยํ น โอตฺตปฺปตี**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **โอตฺตปฺปิตเพฺพนา**ติ ปน เหตุอเตฺถ กรณวจนํ, โอตฺตปฺปิตพฺพยุตฺตเกน โอตฺตปฺปสฺส เหตุภูเตน กายทุจฺจริตาทินาติ อโตฺถฯ **หิรียิตเพฺพนา**ติ เอตฺถาปิ วา เอวเมว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อภายนกอากาโร**ติ ปาปโต อนุตฺตาสนากาโรฯ

“ยํ หิรียตี”ติอาทีสุ อนนฺตรทุเก วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นิยกชฺฌตฺตํ ชาติอาทิสมุฏฺฐานํ เอติสฺสาติ **อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานาฯ** นิยกชฺฌตฺตโต พหิภาวโต พหิทฺธา ปรสนฺตาเนสมุฏฺฐานํ เอติสฺสาติ **พหิทฺธา สมุฏฺฐานาฯ** อตฺตา เอว อธิปติ **อตฺตาธิปติ,** อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานตฺตา เอว อตฺตาธิปติโต อาคมนโต **อตฺตาธิปเตยฺยาฯ โลกาธิปเตยฺยน**ฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ลชฺชาสภาวสณฺฐิตา**ติ ปาปโต ชิคุจฺฉนรูเปน อวฏฺฐิตาฯ **ภยสภาวสณฺฐิตน**ฺติ ตโต อุตฺตาสนรูเปน อวฏฺฐิตํฯ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานาทิตา จ หิโรตฺตปฺปานํ ตตฺถ ตตฺถ ปากฏภาเวน วุตฺตา, น ปน เตสํ กทาจิปิ อญฺญมญฺญวิปฺปโยคโตฯ น หิ ลชฺชนํ นิพฺภยํ, ปาปภยํ วา อลชฺชนํ อตฺถีติฯ

ทุกฺขนฺติ กิจฺฉํ, อนิฏฺฐนฺติ วา อโตฺถฯ **วิปฺปฏิกูลคาหิมฺหี**ติ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา วิโลมคาหเกฯ ตสฺสา เอว วิปจฺจนีกํ ทุปฺปฏิปตฺติ สาตํ อิฏฺฐํ เอตสฺสาติ วิปจฺจนีกสาโต, ตสฺมิํ **วิปจฺจนีกสาเตฯ** เอวํภูโต จ โอวาทภูเต สาสนกฺกเม โอวาทเก จ อาทรภาวรหิโต โหตีติ อาห **“อนาทเร”**ติฯ **ตสฺส กมฺม**นฺติ ตสฺส ทุพฺพจสฺส ปุคฺคลสฺส อนาทริยวเสน ปวตฺตเจตนา **โทวจสฺสํฯ ตสฺส ภาโว**ติ ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส โทวจสฺสสฺส อตฺถิภาโว **โทวจสฺสตา,** อตฺถโต โทวจสฺสเมวฯ เตเนวาห **“สา อตฺถโต สงฺขารกฺขโนฺธ โหตี”**ติฯ เจตนาปฺปธานตาย หิ สงฺขารกฺขนฺธสฺส เอวํ วุตฺตํฯ **เอเตนากาเรนา**ติ อปฺปทกฺขิณคฺคาหิตากาเรนฯ อสฺสทฺธิยทุสฺสีลฺยาทิปาปธมฺมโยคโต ปุคฺคลา ปาปา นาม โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ **“เย เต ปุคฺคลา อสฺสทฺธา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ยาย เจตนาย ปุคฺคโล ปาปสมฺปวโงฺก นาม โหติ, สา เจตนา **ปาปมิตฺตตา** , จตฺตาโรปิ วา อรูปิโน ขนฺธา ตทาการปฺปวตฺตา **ปาปมิตฺตตา**ติ ทเสฺสโนฺต **“สาปิ อตฺถโต โทวจสฺสตา วิย ทฏฺฐพฺพา”**ติ อาหฯ

‘‘สุขํ วโจ เอตสฺมิํ ปทกฺขิณคฺคาหิมฺหิ อนุโลมสาเต สาทเร ปุคฺคเลติ **สุพฺพโจ**ติอาทินา, ‘‘กลฺยาณา สทฺธาทโย ปุคฺคลา เอตสฺส มิตฺตาติ **กลฺยาณมิโตฺต”**ติอาทินา จ อนนฺตรทุกสฺส อโตฺถ อิจฺฉิโตติ อาห **โสวจสฺสตา…เป…. วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตพฺพา”**ติฯ **อุโภ**ติ โสวจสฺสตา, กลฺยาณมิตฺตตา จฯ เตสํ ขนฺธานํ ปวตฺติอาการวิเสสา ‘‘โสวจสฺสตา, กลฺยาณมิตฺตตา’’ติ จ วุจฺจนฺติ, เต โลกิยาปิ โหนฺติ โลกุตฺตราปีติ อาห **“โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา กถิตา”**ติฯ

วตฺถุเภทาทินา อเนกเภทภินฺนา ตํตํชาติวเสน เอกชฺฌํ กตฺวา ราสิโต คยฺหมานา อาปตฺติโยว **อาปตฺติกฺขนฺธาฯ** ตา ปน อนฺตราปตฺตีนํ อคฺคหเณ **ปญฺจปิ อาปตฺติกฺขนฺธา อาปตฺติโย,** ตาสํ ปน คหเณ **สตฺตปิ อาปตฺติกฺขนฺธา อาปตฺติโยฯ** ‘‘อิมา อาปตฺติโย, เอตฺตกา อาปตฺติโย, เอวญฺจ เตสํ อาปชฺชนํ โหตี’’ติ ชานนปญฺญา **อาปตฺติกุสลตา**ติ อาห **“ยา**

ตาส’’นฺติอาทิฯ **ตาสํ อาปตฺตีนนฺ**ติ ตาสุ อาปตฺตีสุฯ ตตฺถ ยํ สมฺภินฺนวตฺถุกาสุ วิย ฐิตาสุ, ทุวิเญฺญยฺยวิภาคาสุ จ อาปตฺตีสุ อสงฺกรโต ววตฺถาน, อยํ วิเสสโต **อาปตฺติกุสลตา**ติ ทเสฺสตุํ ทุติยํ อาปตฺติคฺคหณํ กตํฯ **สห กมฺมวาจายา**ติ กมฺมวาจาย สเหวฯ อาปตฺติโต วุฏฺฐาปนปโยคตาย กมฺมภูตา วาจา **กมฺมวาจา,** ตถาภูตา อนุสาวนวาจา เจว ‘‘ปสฺสิสฺสามี’’ติ เอวํ ปวตฺตวาจา จฯ ตาย กมฺมวาจาย สทฺธิํ สมกาลเมว ‘‘อิมาย กมฺมวาจาย อิโต อาปตฺติโต วุฏฺฐานํ โหติ, โหนฺตญฺจ ปฐเม วา ตติเย วา อนุสาวเนยฺยการปฺปเตฺต, ‘สํวริสฺสามี’ติ วา ปเท ปริโยสิเต โหตี’’ติ เอวํ ตํ ตํ **อาปตฺตีหิ วุฏฺฐานปริเจฺฉทปริชานนปญฺญา** อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตาฯ **วุฏฺฐานนฺ**ติ จ ยถาปนฺนาย อาปตฺติยา ยถา ตถา อนนฺตรายตาปาทนํ, เอวํ วุฏฺฐานคฺคหเณเนว เทสนายปิ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ

‘‘อิโต ปุเพฺพ ปริกมฺมํ ปวตฺตํ, อิโต ปรํ ภวงฺค มเชฺฌ สมาปตฺตี’’ติ เอวํ สมาปตฺตีนํ **อปฺปนาปริเจฺฉทชานนปญฺญา** สมาปตฺติกุสลตาฯ วุฏฺฐาเน กุสลภาโว **วุฏฺฐานกุสลตา,** ปเคว วุฏฺฐาน ปริเจฺฉทกรํ ญาณํฯ เตนาห **‘‘ยถาปริจฺฉินฺนสมยวเสเนวา’’**ติอาทิฯ **วุฏฺฐานสมตฺถา**ติ วุฏฺฐาปเน สมตฺถาฯ

‘‘ธาตุกุสลตา’’ติ เอตฺถ ปถวีธาตุอาทโย, สุขธาตุอาทโย, กามธาตุอาทโย จ ธาตุโย เอตาเสฺวว อโนฺตคธาติ เอตาสุ โกสเลฺล ทสฺสิเต ตาสุปิ โกสลฺลํ ทสฺสิตเมว โหตีติ ‘‘อฏฺฐารส ธาตุโย จกฺขุธาตุ…เป.… มโนวิญฺญาณธาตู’’ติ วตฺวา **‘‘อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ สภาวปริเจฺฉทกา’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สภาวปริเจฺฉทกา**ติ ยถาภูตสภาวาวโพธินีฯ ‘‘สวนปญฺญา ธารณปญฺญา’’ติอาทินา ปเจฺจกํ ปญฺญา-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ ธาตูนํ สวนธารณปญฺญา **สุตมยา,** อิตรา **ภาวนามยาฯ** ตตฺถาปิ สมฺมสนปญฺญา โลกิยาฯ วิปสฺสนา ปญฺญา หิ สา, อิตรา โลกุตฺตราฯ ลกฺขณาทิวเสน, อนิจฺจาทิวเสน จ มนสิกรณํ **มนสิกาโร,** ตตฺถ โกสลฺลํ **มนสิการกุสลตาฯ** ตํ ปน อาทิมชฺฌปริโยสานวเสน ติธา ภินฺทิตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘สมฺมสนปฏิเวธปจฺจเวกฺขณปญฺญา’’**ติ อาหฯ **สมฺมสนปญฺญา** หิ ตสฺสา อาทิ, **ปฏิเวธปญฺญา** มเชฺฌ, **ปจฺจเวกฺขณปญฺญา** ปริโยสานํฯ

อายตนานํ คนฺถโต จ อตฺถโต จ อุคฺคณฺหนวเสน เตสํ ธาตุลกฺขณาทิวิภาคสฺส ชานนปญฺญา **อุคฺคหชานนปญฺญาฯ** สมฺมสนปฏิเวธปจฺจเวกฺขณวิธิโน ชานนปญฺญา **มนสิการชานนปญฺญาฯ** ยสฺมา อายตนานิปิ อตฺถโต ธาตุโยว มนสิกาโร จ อุคฺคณฺหนาทิวเสน เตสเมว มนสิการวิธิ , ตสฺมา ธาตุกุสลตาทิกา ติโสฺสปิ กุสลตา เอกเทเส กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ สวนํ วิย อุคฺคณฺหนปจฺจเวกฺขณานิปิ ปริตฺตญาณกตฺตุกานีติ อาห **‘‘สวนอุคฺคหณปจฺจเวกฺขณา โลกิยา’’**ติฯ อริยมคฺคกฺขเณ สมฺมสนมนสิการานํ นิปฺผตฺติ ปรินิฏฺฐานนฺติ เตสํ โลกุตฺตรตาปริยาโยปิ ลพฺภตีติ วุตฺตํ **‘‘สมฺมสนมนสิการา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา’’**ติฯ ปจฺจยธมฺมานํ เหตุอาทีนํ อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนานํ เหตุปจฺจยาทิภาเวน ปจฺจยภาโว **ปจฺจยากาโร,** โส ปน อวิชฺชาทีนํ ทฺวาทสนฺนํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานํ วเสน ทฺวาทสวิโธติ อาห **‘‘ทฺวาทสนฺนํ ปจฺจยาการาน’’**นฺติฯ **อุคฺคหาทิวเสนา**ติ อุคฺคหมนสิการสวนสมฺมสนปฏิเวธปจฺจเวกฺขณวเสนฯ

ฐานเญฺจว ติฏฺฐติ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **การณญฺจ** เหตุปจฺจยภาเวน กรณโต นิปฺผาทนโตฯ **เตสํ** โสตวิญฺญาณาทีนํฯ เอตสฺมิํ ทุเก อโตฺถ เวทิตโพฺพติ สมฺพโนฺธฯ เย ธมฺมา ยสฺส ธมฺมสฺส การณภาวโต **ฐานํ,** เตว ธมฺมา ตํวิธุรสฺส ธมฺมสฺส อการณภาวโต **อฏฺฐานนฺ**ติ ปฐมนเย ผลเภเทน ตเสฺสว ธมฺมสฺส **ฐานาฏฺฐานตา** ทีปิตา; ทุติยนเย ปน อภิเนฺนปิ ผเล

ปจฺจยธมฺมเภเทน เตสํ **ฐานาฏฺฐานตา** ทีปิตาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ น หิ กทาจิ อริยา ทิฏฺฐิสมฺปทา นิจฺจคฺคาหสฺส การณํ โหติ, อกิริยตา ปน สิยา ตสฺส การณนฺติฯ

อุชุโน ภาโว **อชฺชวํ,** อชิมฺหตา อกุฏิลตา อวงฺกตาติ อโตฺถติ ตมตฺถํ อนชฺชวปฏิเกฺขปมุเขน ทเสฺสตุํ **“โคมุตฺตวงฺกตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สฺวายํ อนชฺชโว ภิกฺขูนํ เยภุเยฺยน อเนสนาย, อโคจรจาริตาย จ โหตีติ อาห **“เอกโจฺจ หิ…เป…. จรตี”**ติฯ **อยํ โคมุตฺตวงฺกตา นาม** อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา ปฏิปตฺติยา วงฺกภาวโตฯ **ปุริมสทิโส**ติ ปฐมํวุตฺตภิกฺขุสทิโสฯ **จนฺทวงฺกตา นาม** ปฏิปตฺติยา มชฺฌฏฺฐาเน วงฺกภาวาปตฺติโตฯ **นงฺคลโกฏิวงฺกตา นาม** ปริโยสาเน วงฺกภาวาปตฺติโตฯ **อิทํ อชฺชวํ นาม** สพฺพตฺถกเมว อุชุภาวสิทฺธิโตฯ **อชฺชวตา**ติ อาการนิเทฺทโส, เยนาการเนสฺส อชฺชโว ปวตฺตติ, ตทาการนิเทฺทโสติ อโตฺถฯ ลชฺชตีติ **ลชฺชี,** หิริมา, ตสฺส ภาโว **ลชฺชวํ,** หิรีติ อโตฺถฯ ลชฺชา เอตสฺส อตฺถีติ **ลชฺชี** ยถา ‘‘มาลี, มายี’’ติ จ, ตสฺส ภาโว **ลชฺชีภาโว,** สา เอว ลชฺชาฯ

ปราปราธาทีนํ อธิวาสนกฺขมํ **อธิวาสนขนฺติฯ** สุจิสีลตา **โสรจฺจํฯ** สา หิ โสภนกมฺมรตตา, สุฏฺฐุ วา ปาปโต โอรตภาโว วิรตตา **โสรจฺจํฯ** เตนาห **“สุรตภาโว”**ติฯ

“นามญฺจ รูปญฺจา”ติอาทีสุ อยํ อปโร นโย – **นามกรณเฏฺฐนา**ติ อญฺญํ อนเปกฺขิตฺวา สยเมว อตฺตโน นามกรณสภาวโตติ อโตฺถฯ ยญฺหิ ปรสฺส นามํ กโรติ, ตสฺส จ ตทเปกฺขตฺตา อญฺญาเปกฺขํ นามกรณนฺติ นามกรณสภาวตา น โหติ, ตสฺมา มหาชนสฺส ญาตีนํ, คุณานญฺจ สามญฺญนามาทิการกานํ นามภาโว นาปชฺชติฯ ยสฺส จ อเญฺญหิ นามํ กรียติ, ตสฺส จ นามกรณสภาวตา นตฺถีติ, นตฺถิเยว นามภาโวฯ เวทนาทีนํ ปน สภาวสิทฺธตฺตา เวทนาทินามสฺส นามกรณสภาวโต นามตา วุตฺตาฯ ปถวีอาทิ นิทสฺสเนน นามสฺส สภาวสิทฺธตํเยว นิทเสฺสติ, น นามภาวสามญฺญํ, นิรุฬฺหตฺตา ปน นาม-สโทฺท อรูปธเมฺมสุ เอว วตฺตติ, น ปถวีอาทีสูติ น เตสํ นามภาโวฯ น หิ ปถวีอาทินามํ วิชหิตฺวา เกสาทินาเมหิ รูปธมฺมานํ วิย เวทนาทินามํ วิชหิตฺวา อเญฺญน นาเมน อรูปธมฺมานํ โวหริตเพฺพน ปิณฺฑากาเรน ปวตฺติ อตฺถีติฯ

อถ วา รูปธมฺมา จกฺขาทโย รูปาทโย จ, เตสํ ปกาสกปกาสิตพฺพภาวโต วินาปิ นาเมน ปากฏา โหนฺติ, น เอวํ อรูปธมฺมาติ เต อธิวจนสมฺผสฺส วิย นามายตฺตคฺคหณียภาเวน ‘‘นาม’’นฺติ วุตฺตาฯ ปฏิฆสมฺผสฺส จ น จกฺขาทีนิ วิย นาเมน วินา ปากโฏติ ‘‘นาม’’นฺติ วุโตฺต, อรูปตาย วา อญฺญนามสภาคตฺตา สงฺคหิโตยํ, อญฺญผสฺสสภาคตฺตา วาฯ วจนโตฺถปิ หิ รูปยตีติ **รูปํ,** นามยตีติ **นาม**นฺติ อิธ ปจฺฉิมปุริมานํ สมฺภวติฯ **รูปยตี**ติ วินาปิ นาเมน อตฺตานํ ปกาเสตีติ อโตฺถฯ **นามยตี**ติ นาเมน วินา อปากฏภาวโต อตฺตโน ปกาสกํ นามํ กโรตีติ อโตฺถฯ **อารมฺมณาธิปติปจฺจยตายา**ติ สติปิ รูปสฺส อารมฺมณาธิปติปจฺจยภาเว น ตํ ปรมสฺสาสภูตํ นิพฺพานํ วิย สาติสยํ นามนภาเวน ปจฺจโยติ นิพฺพานเมว ‘‘นาม’’นฺติ วุตฺตํฯ

“อวิชฺชา จ ภวตณฺหา จา”ติ อยํ ทุโก สตฺตานํ วฏฺฏมูลสมุทาจารทสฺสนโตฺถฯ สมุทาจรตีติ หิ **สมุทาจาโร,** วฏฺฏมูลเมว สมุทาจาโร **วฏฺฏมูลสมุทาจาโร,** วฏฺฏมูลทสฺสเนน วา วฏฺฏมูลานํ ปวตฺติ ทสฺสิตา โหตีติ วฏฺฏมูลานํ สมุทาจาโร **วฏฺฏมูลสมุทาจาโร,** ตํทสฺสนโตฺถติ อโตฺถฯ

เอเกกสฺมิญฺจ ‘‘อตฺตา’’ติ จ ‘‘โลโก’’ติ จ คหณวิเสสํ อุปาทาย ‘‘อตฺตา จ โลโก จา’’ติ วุตฺตํ, เอกํ วา ขนฺธํ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา อญฺญํ อตฺตโน อุปโภคภูตํ ‘‘โลโก’’ติ คณฺหนฺตสฺส,

อตฺตโน อตฺตานํ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ปรสฺส อตฺตานํ ‘‘โลโก’’ติ คณฺหนฺตสฺส วา วเสน ‘‘อตฺตา จ โลโก จา’’ติ วุตฺตํฯ

สห สิกฺขิตพฺโพ ธมฺโม **สหธมฺโม,** ตตฺถ ภวํ สหธมฺมิกํ, ตสฺมึ **สหธมฺมิเกฯ** โทวจสฺส-สทฺทโต อาย-สทฺทํ อนญฺญตฺตํ กตฺวา **‘‘โทวจสฺสาย’’**นฺติ วุตฺตํ, โทวจสฺสสฺส วา อยนํ ปวตฺติ **โทวจสฺสายํฯ** อาเสวนฺตสฺสาปิ อนุสิกฺขนา อชฺฌาสเยน ภชนาติ อาห **‘‘เสวนา…เป….ภชนา’’**ติฯ สพฺพโตภาเคน ภตฺติ **สมฺภตฺติฯ**

สห กมฺมวาจายาติ อพฺภานติณวตฺถารกกมฺมวาจาย, ‘‘อหํ ภนฺเต อิตฺถนฺนามํ อาปตฺตึ อาปชฺชิ’’นฺติอาทิกาย จ สเหวฯ สเหว หิ กมฺมวาจาย อาปตฺติวุฏฺฐานญฺจ ปริจฺฉิชฺชติ, ‘‘ปญฺญตฺติลกฺขณาย อาปตฺติยา วา การณํ วีติกฺกมลกฺขณํ กายกมฺมํ, วจีกมฺมํ วา, วุฏฺฐานสฺส การณํ กมฺมวาจา’’ติ การเณน สห ผลสฺส ชานนวเสน ‘‘สห กมฺมวาจายา’’ติ วุตฺตํฯ‘‘สห กมฺมวาจายา’’ติฯ อิมินา นเยน **สห ปริกเมฺมนา**ติ เอตฺถาปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ธาตุวิสยา สพฺพาปิ ปญฺญา **ธาตุกุสลตาฯ** ตเทกเทสา **มนสิการกุสลตา**ติ อธิปฺปาเยน ปุริมปเทปิ สมฺมสนปฏิเวธปญฺญา วุตฺตาฯ ยสฺมา ปน นิปฺปริยายโต วิปสฺสนาทิปญฺญา เอว มนสิการโกสลฺลํ, ตสฺมา **‘‘ตาสํเยว ธาตูนํ สมฺมสนปฏิเวธปจฺจเวกฺขณปญฺญา’’**ติ วุตฺตํฯ

อายตนวิสยา สพฺพาปิ ปญฺญา **อายตนกุสลตา**ติ ทเสฺสโนฺต ‘‘ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ อุคฺคหมนสิการชานนปญฺญา’’ติ วตฺวา ปุน **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทฺวีสุปิ วา ปเทสุ วาจุคฺคตาย อายตนปาฬิยา, ธาตุปาฬิยา จ มนสิกรณํ **มนสิกาโรฯ** ตถา อุคฺคณฺหนฺตี, มนสิ กโรนฺตี, ตทตฺถํ สุณนฺตี, คนฺถโต จ อตฺถโต จ ธาเรนฺตี, ‘‘อิทํ จกฺขายตนํ นาม, อยํ จกฺขุธาตุ นามา’’ติ อาทินา สภาวโต, คณนโต จ ปริเจฺฉทํ ชานนฺตี จ ปญฺญา **อุคฺคหปญฺญาทิกา** วุตฺตาฯ มนสิการปเท ปน จตุพฺพิธาปิ ปญฺญา อุคฺคโหติ ตโต ปวโตฺต อนิจฺจาทิมนสิกาโร ‘‘อุคฺคหมนสิกาโร’’ติ วุโตฺตฯ ตสฺส ชานนํ ปวตฺตนเมว, ‘‘ยถา ปวตฺตํ วา อุคฺคหํ, เอวเมว ปวโตฺต อุคฺคโห’’ติ ชานนํ **อุคฺคหชานนํฯ** ‘‘มนสิกาโร เอวํ ปวเตฺตตโพฺพ, เอวญฺจ ปวโตฺต’’ติ ชานนํ **มนสิการชานนํฯ** ตทุภยมฺปิ ‘‘มนสิการโกสลฺล’’นฺติ วุตฺตํฯ อุคฺคโหปิ หิ มนสิการสมฺปโยคโต มนสิการนิรุตฺตึ ลทฺธุํ อรหติฯ โย จ มนสิกาตโพฺพ, โย จ มนสิกรณูปาโย, สโพฺพ โส ‘‘มนสิกาโร’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติ, ตตฺถ โกสลฺลํ **มนสิการกุสลตา**ติฯ **สมฺมสนํ** ปญฺญา, สา มคฺคสมฺปยุตฺตา อนิจฺจาทิสมฺมสนกิจฺจํ สาเธติ นิจฺจสญฺญาทิปชหนโตฯ **มนสิกาโร** สมฺมสนสมฺปยุโตฺต, โส ตเตฺถว อนิจฺจาทิมนสิการกิจฺจํ มคฺคสมฺปยุโตฺต สาเธตีติ อาห **‘‘สมฺมสนมนสิการา โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา’’**ติฯ ‘‘อิมินา ปจฺจเยนิทํ โหตี’’ติ เอวํ อวิชฺชาทีนํ สงฺขาราทิปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปจฺจยภาวชานนํ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสลตาฯ**

อธิวาสนํ ขมนํฯ ตญฺหิ ปเรสํ ทุกฺกฏํ ทุรุตฺตญฺจ ปฏิวิโรธากรเณน อตฺตโน อุปริ อาโรเปตฺวา วาสนํ ‘‘อธิวาสน’’นฺติ วุจฺจติฯ **อจณฺฑิกฺก**นฺติ อกฺชฺฌนํฯ โทมนสฺสวเสน ปเรสํ อกฺขีสุ อสฺสูนํ อนุปฺปาทนา **อนสฺสุโรโปฯ อตฺตมนตา**ติ สกมนตาฯ จิตฺตสฺส อพฺยาปโนฺน สโก มโน ภาโว **อตฺตมนตาฯ** จิตฺตนฺติ วา จิตฺตปฺปพนฺธํ เอกเตฺตน คเหตฺวา ตสฺส อนฺตรา อุปฺปเนฺนน ปีติสหคตมเนน **สกมนตาฯ** อตฺตมโน วา ปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว **อตฺตมนตา,** สา น สตฺตสฺสาติ ปุคฺคลทิฏฺฐินิวารณตฺถํ **‘‘จิตฺตสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ อธิวาสนลกฺขณา ขนฺติ **อธิวาสนขนฺติฯ** สุจิสีลตา **โสรจฺจํฯ** สา หิ โสภนกมฺมรตตาฯ สุฏฺฐุ ปาปโต โอรตภาโว วิรตตา โสรจฺจํฯ เตนาห **‘‘สุรตภาโว’’**ติฯ

สขิโล วุจฺจติ สณฺหวาโจ, ตสฺส ภาโว **สาขลฺยํ,** สณฺหวาจตาฯ ตํ ปน พฺยติเรกมุเขน วิภาเวนฺตี ยา ปาฬิ ปวตฺตา, ตํ ทเสฺสโนฺต **"ตตฺถ กตมํ สาขลฺย"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อณฺฑกา**ติ สโทสวเณ รุเกฺข นิยฺยาสปิณฺฑิโย, อหิจฺฉตฺตกาทีนิ วา อุฎฺฐิตานิ ''อณฺฑกานี''ติ วทนฺติ ฯ เผคฺคุรุกฺขสฺส ปน กุถิตสฺส อณฺฑานิ วิย อุฎฺฐิตา จุณฺณปิณฺฑิโย, คณฺฐิโย วา **อณฺฑกาฯ** อิธ ปน พฺยาปชฺชนกกฺกสาทิภาวโต อณฺฑกปกติภาเวน วาจา **"อณฺฑกา"**ติ วุตฺตาฯ ปทุมนาฬํ วิย โสตํ ฆํสยมานา ปวิสนฺตี **กกฺกสา** ทฎฺฐพฺพาฯ โกเธน นิพฺพตฺตตฺตา ตสฺส ปริวารภูตา **โกธสามนฺตาฯ** ปุเร สํวทฺธนารี **โปรี,** สา วิย สุกุมารา มุทุกา วาจา โปรี วิยาติ **โปรีฯ ตตฺถา**ติ ''ภาสิตา โหตี''ติ วุตฺตาย กิริยายาติปิ โยชนา สมฺภวติ, **ตตฺถ** วาจายาติ วาฯ **"สณฺหวาจตา"**ติอาทินา ตํ วาจํ ปวตฺตยมานํ เจตนํ ทเสฺสติฯ สโมฺมทกสฺส ปุคฺคลสฺส มุทุกภาโว มทฺทวํ **สโมฺมทกมุทุกภาโวฯ อามิเสน** อลพฺภมาเนน, ตถา **ธเมฺมน จา**ติ **ทฺวีหิ ฉิทฺทฯ** อามิสสฺส, ธมฺมสฺส จ อลาเภน อตฺตโน ปรสฺส จ อนฺตเร สมฺภวนฺตสฺส หิ ฉิทฺทสฺส วิวรสฺส เภทสฺส ปฎิสนฺถรณํ ปิทหนํ สงฺคณฺหนํ **ปฎิสนฺถาโรฯ** ตํ สรูปโต, ปฎิปตฺติโต จ ปาฬิทสฺสนมุเขน วิภาเวตุํ **"อภิธเมฺมปิ"**ติอาทิมาหฯ **อคฺคํ อคฺคเหตฺวา**ติ อคฺคํ อตฺตโน อคฺคเหตฺวาฯ **อุเทฺทสทาน**นฺติ ปาฬิยา, อฎฺฐกถาย จ อุทฺทิสนํฯ **ปาฬิวณฺณนา**ติ ปาฬิยา อตฺถวณฺณนาฯ **ธมฺมกถากถน**นฺติ สรภญฺญสรภณนาทิวเสน ธมฺมกถนํฯ

กรุณาติ กรุณาพฺรหฺมวิหารมาหฯ **กรุณาปุพฺพภาโค**ติ ตสฺส ปุพฺพภาคอุปจารชฺฌานํ วทติฯ ปาฬิปเท ปน ยา กาจิ กรุณา ''กรุณา''ติ วุตฺตา, **กรุณาเจโตวิมุตฺตี**ติ ปน อปฺปนาปฺปตฺตาวฯ **เมตฺตาย**ปิ เอเสว นโยฯ สุจิ-สทฺทโต ภาเว ยฺย-การํ, อิ-การสฺส จ เอ-การาเทสํ กตฺวา อยํ นิเทฺทโสติ อาห **"โสเจยฺยนฺติ สุจิภาโว"**ติฯ โหตุ ตาว สุจิภาโว โสเจยฺยํ, ตสฺส ปน เมตฺตาปุพฺพภาคตา กถนฺติ อาห **"วุตฺตมฺปิ เจต"**นฺติอาทิฯ

มุฎฺฐา สติ เอตสฺสาติ **มุฎฺฐสฺสติ,** ตสฺส ภาโว **มุฎฺฐสฺสจฺจํ,** สติปฎิปกฺข ธโมฺม, น สติยา อภาวมตฺตํ ฯ ยสฺมา ปฎิปเกฺข สติ ตสฺส วเสน สติวิคตา วิปฺปวุตฺถา นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"สติวิปฺปวาโส"**ติฯ **"อสฺสตี"**ติอาทีสุ **อ**-กาโร ปฎิปเกฺข ทฎฺฐโพฺพ, น สตฺตปฎิเสเธฯ อุทเกลาพุ วิย เยน จิตฺตํ อารมฺมเณ ปิลวนฺตา วิย ติฎฺฐติ, น โอคาหติ, สา **ปิลาปนตาฯ** เยน คหิตมฺปิ อารมฺมณํ สมฺมุสฺสติ น สรติ, สา **สมฺมุสฺสนตาฯ** ยถา วิชฺชาปฎิปกฺขา อวิชฺชา วิชฺชาย ปหาตพฺพโต, เอวํ สมฺปชญฺญปฎิปกฺขํ **อสมฺปชญฺญํ,** อวิชฺชาเยวฯ

อินฺทฺริยสํวรเภโทติ อินฺทฺริยสํวรวินาโสฯ **อปฺปฎิสงฺขา**ติ อปจฺจเวกฺขิตฺวา อโยนิโส จ อาหารปริโภเค อาทีนวานิสํเส อวีมํสิตฺวาฯ

อปฺปฎิสงฺขายาติ อิติกตฺตพฺพตาสุ อปฺปจฺจเวกฺขณาย นามํฯ อญฺญาณํ อปฺปฎิสงฺขาตนิมิตฺตํ ฯ **อกมฺปนญาณ**นฺติ ตาย อนภิภวนียํ ญาณํ, ตตฺถ ตตฺถ ปจฺจเวกฺขณาญาณเญฺจว ปจฺจเวกฺขณาย มุทฺธภูตํ โลกุตฺตรญาณญฺจฯ นิปฺปริยายโต มคฺคภาวนา **ภาวนา** นาม, ยา จ ตทตฺถา, ตทุภยญฺจ ภาเวนฺตเสฺสว อิจฺฉิตพฺพํ, น ภาวิตภาวนสฺสาติ วุตฺตํ **"ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนํ พล"**นฺติฯ เตนาห **"ยา กุสลานํ ธมฺมานํ อาเสวนา ภาวนา พหุลีกมฺม"**นฺติฯ

กามํ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาโวปิ พลโฎฺฐ เอว, ปฎิปเกฺขหิ ปน อกมฺปนียตา สาติสยํ พลโฎฺฐติ วุตฺตํ **"อสฺสติยา อกมฺปนวเสนา"**ติฯ ปจฺจนีกธมฺมสมนโต **สมโถ สมาธิฯ** อนิจฺจาทินา วิวิเธนากาเรน ทสฺสนโต **วิปสฺสนา ปญฺญา ฯ ตํ อาการํ คเหตฺวา**ติ สมาธานาการํ คเหตฺวาฯ เยนากาเรน ปุเพฺพ อลีนํ อนุทฺธตํ มชฺฌิมํ ภาวนาวีถิปฎิปนฺนํ หุตฺวา จิตฺตํ สมาหิตํ โหติ, ตํ อาการํ คเหตฺวา สลฺลเกฺขตฺวาฯ **นิมิตฺตวเสนา**ติ การณวเสนฯ **"เอเสว นโย"**ติ อิมิ

นา ปคฺคโหว ตํ อาการํ คเหตฺวา ปุน ปวเตฺตตพฺพสฺส ปคฺคาหสฺส นิมิตฺตวเสน ปคฺคาหนิมิตฺตนฺติ อิมมตฺถํ อติทิสติ, ตสฺสโตฺถ สมเถ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ **ปคฺคาโห วีริยํ** โกสชฺชปกฺขโต จิตฺตสฺส ปติตุํ อทตฺวา ปคฺคณฺหนโตฯ **อวิเกฺขโป เอกคฺคตา** วิเกฺขปสฺส อุทฺธจฺจสฺส ปฏิปกฺขภาวโตฯ ปฏิสงฺขานกิจฺจนิพฺพตฺติภาวโต โลกุตฺตรธมฺมานํ ปฏิสงฺขานพลภาโว, ตถา ปุเพฺพ ปวตฺตาการสลฺลกฺขณวเสน สมถปคฺคาหานํ อุปริ ปวตฺติสพฺภาวโต สมถนิมิตฺตทุกสฺสปิ มิสฺสกตา วุตฺตาฯ

ยถาสมาทินฺนสฺส สีลสฺส เภทกโร **วีติกฺกโมฯ** สีลวินาสโก **อสํวโรฯ สมฺมาทิฏฺฐิวินาสิกา**ติ ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิ (ม. นิ. ๑.๔๔๑; ๒.๙๔; วิภ. ๗๙๓) นยปฺปวตฺตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา ทูสิกาฯ

สีลสฺส สมฺปาทนํ นาม สพฺพภาคโต ตสฺส อนูนตาปาทนนฺติ อาห **‘‘สมฺปาทนโต ปริปูรณโต’’**ติฯ ปาริปูรโตฺถ หิ สมฺปทา-สโทฺทติฯ **มานสิกสีลํ** นาม สีลวิโสธนวเสน อภิชฺฌาทิปฺปหานํฯ **ทิฏฺฐิปาริปูริภูตํ ญาณ**นฺติ อตฺถิกทิฏฺฐิอาทิสมฺมาทิฏฺฐิยา ปาริปูริภาเวน ปวตฺตํ ญาณํฯ

วิสุทฺธิํ ปาเปตุํ สมตฺถนฺติ จิตฺตวิสุทฺธิอาทิอุปริวิสุทฺธิยา ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถํฯ สุวิสุทฺธเมว หิ สีลํ ตสฺสา ปทฏฺฐานํ โหตีติฯ **วิสุทฺธิํ ปาเปตุํ สมตฺถํ ทสฺสน**นฺติ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิํ, ปรมตฺถวิสุทฺธินิพฺพานญฺจ ปาเปตุํ อุปเนตุํ สมตฺถํ กมฺมสฺสกตาญาณาทิสมฺมาทสฺสนํ ฯ เตนาห **‘‘อภิธเมฺม’’**ติอาทิฯ เอตฺถ จ ‘‘อิทํ อกุสลํ กมฺมํ โน สกํ, อิทํ ปน กมฺมํ สก’’นฺติ เอวํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ กมฺมสฺสกตาชานนญาณํ **กมฺมสฺสกตาญาณํฯ** เตนาห **‘‘เอตฺถ จา’’**ติ อาทิฯ **‘‘ปเรน กตมฺปี’’**ติ อิทํ นิทสฺสนวเสน วุตฺตํ ยถา ปเรน กตํ, เอวํ อตฺตนา กตมฺปิ สกกมฺมํ นาม น โหตีติฯ อตฺตนา วา อุสฺสาหิเตน ปเรน กตํปีติ เอวํ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยญฺหิ ตํ ปรสฺส อุสฺสาหนวเสน กตํ, ตมฺปิ สกกมฺมํ นาม โหตีติ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ **อตฺถภญฺชนโต**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิสพฺพอตฺถวินาสนโตฯ **อตฺถชนนโต**ติ อิธโลกตฺถปรโลกตฺถปรมตฺถานํ อุปฺปาทนโตฯ อารพฺภกาเล ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ติ ปวตฺตมฺปิ **วจีสจฺจญฺจ** ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌนฺตํ **วิปสฺสนาญาณํ อนุโลเมติ** ตเตฺถว ปฏิวิชฺฌนโตฯ **ปรมตฺถสจฺจญฺจ** นิพฺพานํ **น วิโลเมติ** น วิโรเธติ เอกเนฺตเนว สมฺปาปนโตฯ

ญาณทสฺสนนฺติ ญาณภูตํ ทสฺสนํ, เตน มคฺคํ วทติฯ **ตํสมฺปยุตฺตเมว วีริย**นฺติ ปฐมมคฺคสมฺปยุตฺตํ วีริยมาหฯ สพฺพาปิ มคฺคปญฺญา ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเยวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อยเมว จ นโย อภิธมฺมปาฬิยา (ธ. ส. ๕๕๐) สเมตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อภิธเมฺม ปนา’’**ติ อาทิํ อโวจฯ

ยสฺมา สํเวโค นาม สโหตฺตปฺปญาณํ, ตสฺมา สํเวควตฺถุํ ภยโต ภายิตพฺพโต ทสฺสนวเสน ปวตฺตญาณํ ฯ เตนาห **‘‘ชาติภย’’**นฺติอาทิฯ ภายนฺติ เอตสฺมาติ **ภยํ,** ชาติ เอว ภยํ **ชาติภยํฯ สํเวชนีย**นฺติ สํวิชฺชิตพฺพํ ภายิตพฺพํ อุตฺตาสิตพฺพํฯ **ฐาน**นฺติ การณํ, วตฺถูติ อโตฺถ ฯ **สํเวคชาตสฺสา**ติ อุปฺปนฺนสํเวคสฺสฯ **อุปายปธาน**นฺติ อุปาเยน ปวเตฺตตพฺพํ วีริยํฯ

กุสลานํ ธมฺมานนฺติ สีลาทีนํ อนวชฺชธมฺมานํฯ **ภาวนายา**ติ อุปฺปาทเนน วฑฺฒเนน จฯ **อสนฺตุฏฺฐสฺสา**ติ ‘‘อลํ เอตฺตาวตา, กถํ เอตฺตาวตา’’ติ สโงฺกจาปตฺติวเสน น สนฺตุฏฺฐสฺสฯ **ภิโยฺยกมฺยตา**ติ ภิโยฺย ภิโยฺย อุปฺปาทนิจฺฉาฯ **โวสาน**นฺติ สโงฺกจํ อสมตฺถนฺติฯ ตุสฺสนํ ตุฏฺฐิ **สนฺตุฏฺฐิ,** นตฺถิ เอตสฺส สนฺตุฏฺฐีติ **อสนฺตุฏฺฐิ,** ตสฺส ภาโว **อสนฺตุฏฺฐิตาฯ** วีริยปฺปวาเห วตฺ

ตมาเน อนฺตรา เอว ปฏิคมนํ นิวตฺตนํ **ปฏิวานํ,** ตํ ตสฺส อตฺถีติ **ปฏิวานี,** น ปฏิวานี **อปฺปฏิวานี,** ตสฺส ภาโว **อปฺปฏิวานิตาฯ สกฺกจฺจกิริยตา**ติ กุสลานํ กรเณ สกฺกจฺจกิริยตา อาทรกิริยตาฯ **สาตจฺจกิริยตา**ติ สตตเมว กรณํฯ **อฏฺฐิตกิริยตา**ติ อนฺตรา อฏฺฐเปตฺวา ขณฺฑํ อกตฺวา กรณํฯ **อโนลีนวุตฺติตา**ติ น ลีนปฺปวตฺติตาฯ **อนิกฺขิตฺตฉนฺทตา**ติ กุสลจฺฉนฺทสฺส อนิกฺขิปนํฯ **อนิกฺขิตฺตธุรตา**ติ กุสลกรเณ วีริยธุรสฺส อนิกฺขิปนํฯ **อาเสวนา**ติ อาทเรน เสวนาฯ **ภาวนา**ติ วฑฺฒนา พฺรูหนาฯ **พหุลีกมฺม**นฺติ ปุนปฺปุนํ กรณํฯ

ติโสฺส วิชฺชาติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ, ทิพฺพจกฺขุญาณํ อาสวกฺขยญาณนฺติ อิมา ติโสฺส วิชฺชาฯ ปฏิปกฺขวิชฺฌนเฏฺฐน ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธาทีนํ วิทิตกรณเฏฺฐน วิสิฏฺฐา มุตฺตีติ **วิมุตฺติฯ** สฺวายํ วิเสโส ปฏิปกฺขวิคมเนน, ปฏิโยคิวิคมเนน จ อิจฺฉิตโพฺพติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **“เอตฺถ จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เยน วิเสเสน สมาปตฺติโย ปจฺจนีกธเมฺมหิ สุฏฺฐุ มุตฺตา, ตโต นิราสงฺกตาย อารมฺมเณ จ อภิรตา, ตํ วิเสสํ อุปาทาย ตา อธิกํ มุจฺจนโต, อารมฺมเณ อธิมุจฺจนโต จ **อธิมุตฺติโย นามา**ติ วุตฺตํ **“จิตฺตสฺส จ อธิมุตฺตี”**ติฯ **มุตฺตตฺตา**ติ สพฺพสงฺขาเรหิ วิเสเสน นิสฺสฏตฺตา **วิมุตฺติฯ**

ขเย ญาณนฺติ สมุเจฺฉทวเสน กิเลเส เขเปตีติ **ขโย,** อริยมโคฺค, ตปฺปริยาปนฺนํ ญาณํ **ขเย ญาณํฯ ปฏิสนฺธิวเสนา**ติ กิเลสานํ ตํตํมคฺควชฺฌานํ อุปฺปนฺนมเคฺค ขนฺธสนฺตาเนน ปุน สนฺทหนวเสนฯ **อนุปฺปาทภูเต**ติ ตํตํผเลฯ **อนุปฺปาทปริโยสาเน**ติ อนุปฺปาทกโร มโคฺค **อนุปฺปาโท,** ตสฺส ปริโยสาเน, กิเลสานํ วา อนุปฺปชฺชนสงฺขาเต ปริโยสาเน, ภเงฺคติ อโตฺถติฯ

ทุกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ติกวณฺณนา

๓๐๕. ธมฺมโต อโญฺญ กตฺตา นตฺถีติ ทเสฺสตุํ กตฺตุสาธนวเสน **“ลุพฺภตีติ โลโภ”**ติ วุตฺตํฯ ลุพฺภติ เตน, ลุพฺภนมตฺตเมตนฺติ กรณภาวสาธนวเสนปิ อโตฺถ ยุชฺชเตวฯ **ทุสฺสติ มุยฺหตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อกุสลญฺจ ตํ** อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน เอกนฺตากุสลภาวโต **มูลญฺจ** อตฺตนา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนโต, น อกุสลภาวสาธนโตฯ น หิ มูลกโต อกุสลานํ อกุสลภาโว, กุสลาทีนญฺจ กุสลาทิภาโวฯ ตถา สติ โมมูหจิตฺตทฺวเย โมหสฺส อกุสลภาโว น สิยาฯ **เตส**นฺติ โลภาทีนํฯ ‘‘น ลุพฺภตีติ อโลโภ’’ติอาทินา **ปฏิปกฺขนเยนฯ**

ทุฏฺฐุ จริตานีติ ปจฺจยโต, สมฺปยุตฺตธมฺมโต, ปวตฺติอาการโต จ น สุฏฺฐุ อสมฺมา ปวตฺติตานิฯ **วิรูปานี**ติ พีภจฺฉานิ สมฺปติ, อายติญฺจ อนิฏฺฐรูปตฺตาฯ **กาเยนา**ติ กายทฺวาเรน กรณภูเตนฯ **กายโต**ติ กายทฺวารโตฯ **“สุฏฺฐุ จริตานี”**ติอาทีสุ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยสฺส สิกฺขาปทสฺส วีติกฺกเม กายสมุฏฺฐานา อาปตฺติ โหติ, ตํ **กายทฺวาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทํฯ อวีติกฺกโม กายสุจริต**นฺติ วาริตฺตสีลสฺส วเสน วทติ, จาริตฺตสีลสฺสปิ วา, ยสฺส อกรเณ อาปตฺติ โหติฯ วจีทุจฺจริตสุจริตนิทฺธารณมฺปิ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ **อุภยตฺถ ปญฺญตฺตสฺสา**ติ กายทฺวาเร, วจีทฺวาเร จ ปญฺญตฺตสฺสฯ **สิกฺขาปทสฺส วีติกฺกโมว มโนทุจฺจริตํ** มโนทฺวาเร ปญฺญตฺตสฺส สิกฺขาปทสฺส อภาวโต, ตยิทํ ทฺวารทฺวเย อกิริยสมุฏฺฐานาย อาปตฺติยา วเสน เวทิตพฺพํฯ **อวีติกฺกโม**ติ ยถาวุตฺตาย อาปตฺติยา อวีติกฺกโม **มโนสุจริตํฯ** ‘‘สพฺพสฺสาปิ สิกฺขาปทสฺส อวีติกฺกโม **มโนสุจริต’’**นฺติ เกจิฯ ตทุภยญฺหิ จาริตฺตสีลํ อุทฺทิสฺสปญฺญตฺตํ สิกฺขาปทํ, ตสฺส อวีติกฺกโม สิยา กายสุจริตํ, สิยา วจีสุจริตนฺติฯ

ปาโณ อติปาตียติ เอตายาติ **ปาณาติปาโต,** ตถาปวตฺตา เจตนา, เอวํ อทินฺนาทานาทโยปีติ อาห **“ปาณาติปาตาทโย ปน ติโสฺส เจตนา”**ติฯ **วจีทฺวาเรปิ อุปฺปนฺนา กายทุจฺจริตํ** ทฺวารนฺตเร อุปฺปนฺนสฺสาปิ กมฺมสฺส สนามาปริจฺจาคโต เยภุยฺยวุตฺติยา, ตพฺพหุลวุตฺติยา จฯ เตนาหุ **อฏฺฐกถาจริยา** –

> ‘‘ทฺวาเร จรนฺติ กมฺมานิ, น ทฺวารา ทฺวารจาริโน;
> ตสฺมา ทฺวาเรหิ กมฺมานิ, อญฺญมญฺญํ ววตฺถิตา’’ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. กามาวจรกุสลทฺวารกถา);

วจีทุจฺจริตํ กายทฺวาเรปิ วจีทฺวาเรปิ อุปฺปนฺนาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา**ติ มโนกมฺมภูตาย เจตนาย สมฺปยุตฺตธมฺมาฯ กายวจีกมฺมภูตาย ปน เจตนาย สมฺปยุตฺตา อภิชฺฌาทโย ตํ ตํ ปกฺขิกา วา โหนฺติ อโพฺพหาริกา วาติฯ **เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา มโนสุจริต**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ติวิธสฺส ทุจฺจริตสฺส อกรณวเสน ปวตฺตา **ติโสฺส เจตนาปิ วิรติโยปิ กายสุจริตํ** กายิกสฺส วีติกฺกมสฺส อกรณวเสน ปวตฺตนโต, กาเยน ปน สิกฺขาปทานํ สมาทิยเน สีลสฺส กายสุจริตภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ เอเสว นโย **วจีสุจริเต**ฯ

กามปฏิสํยุโตฺตติ เอตฺถ เทฺว กามา วตฺถุกาโม จ กิเลสกาโม จฯ ตตฺถ วตฺถุกามปเกฺข อารมฺมณกรณวเสน กาเมหิ ปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก **กามวิตโกฺก**ฯ กิเลสกามปเกฺข ปน สมฺปโยควเสน กาเมน ปฏิสํยุโตฺตติ โยเชตพฺพํฯ **“พฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต”**ติอาทีสุ สมฺปโยควเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ พฺยาปาทวตฺถุปฏิสํยุโตฺตปิ **พฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต**ติ คยฺหมาเน อุภยถาปิ โยชนา ลพฺภเตวฯ **วิหิํสาปฏิสํยุโตฺต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ วิหิํสนฺติ เอตาย สเตฺต, วิหิํสนํ วา เอสา สตฺตานนฺติ **วิหิํสา,** ตาย ปฏิสํยุโตฺต **วิหิํสาปฏิสํยุโตฺต**ติ เอวํ สทฺทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อปฺปิเย อมนาเป สงฺขาเร อารพฺภ พฺยาปาทวิตกฺกปฺปวตฺติ อฏฺฐานาฆาตวเสน ทีเปตพฺพาฯ พฺยาปาทวิตกฺกสฺส อวธิํ ทเสฺสตุํ **“ยาว วินาสนา”**ติ วุตฺตํฯ **วินาสนํ** ปน ปาณาติปาโต เอวาติฯ ‘‘สงฺขาโร’’ หิ ทุกฺขาเปตโพฺพ นาม นตฺถี’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ เย ‘‘ทุกฺขาเปตพฺพา’’ติ อิจฺฉิตา สตฺตสญฺญิตา, เตปิ อตฺถโต สงฺขารา เอวาติ? สจฺจเมตํ, เย ปน อินฺทฺริยพทฺธา สวิญฺญาณกตาย ทุกฺขํ ปฏิสํเวเทนฺติ, ตสฺมา เต วิหิํสาวิตกฺกสฺส วิสยา อิจฺฉิตา สตฺตสญฺญิตาฯ เย ปน น ทุกฺขํ ปฏิสํเวเทนฺติ วุตฺตลกฺขณาโยคโต, เต สนฺธาย ‘‘วิหิํสาวิตโกฺก สงฺขาเรสุ นุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ ยตฺถ ปน อุปฺปชฺชติ, ยถา จ อุปฺปชฺชติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อิเม สตฺตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เนกฺขมฺมํ วุจฺจติ โลภโต นิกฺขนฺตตฺตา อโลโภ, นีวรเณหิ นิกฺขนฺตตฺตาปิ ปฐมชฺฌานํ, สพฺพากุสเลหิ นิกฺขนฺตตฺตา สโพฺพ กุสโล ธโมฺม, สพฺพสงฺขเตหิ ปน นิกฺขนฺตตฺตา, นิพฺพานํฯ อุปนิสฺสยโต, สมฺปโยคโต, อารมฺมณกรณโต จ เนกฺขเมฺมน ปฏิสํยุโตฺตติ **เนกฺขมฺมปฏิสํยุโตฺต**ฯ **เนกฺขมฺมวิตโกฺก** สมฺมาสงฺกโปฺปฯ อิทานิ ตํ ภูมิวิภาเคน ทเสฺสตุํ **“โส”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อสุภปุพฺพภาเค**ติ อสุภชฺฌานสฺส ปุพฺพภาเคฯ อสุภคฺคหณเญฺจตฺถ กามวิตกฺกสฺส อุชุวิปจฺจนีกทสฺสนตฺถํ กตํฯ กามวิตกฺกปฏิปโกฺข หิ เนกฺขมฺมวิตโกฺกติฯ เอวญฺจ กตฺวา อุปริวิตกฺกทฺวยสฺส ภูมิํ ทเสฺสเนฺตน สปุพฺพภาคานิ เมตฺตากรุณาฌานาทีนิ อุทฺธฏานิฯ **อสุภชฺฌาเน**ติ อสุภารมฺมเณ ปฐมชฺฌาเนฯ อวยเว หิ สมุทายโวหารํ กตฺวา นิทฺทิสติ ยถา ‘‘รุกฺขสาขา’’ติฯ **ฌานํ ปาทกํ กตฺวา**ติ นิทสฺสนมตฺตํฯ ตํ ฌานํ สมฺมสิตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเลปิ หิ โส โลกุตฺตโรติฯ พฺยาปาทสฺส ปฏิปโกฺข, กิญฺจิปิ น พฺยาปาเทติ เอเตนาติ วา **อพฺยาปาโท,** เมตฺตา, ตาย ปฏิสํยุโตฺต **อพฺยาปาทปฏิสํยุโตฺต**ฯ **เมตฺตาฌาเน**ติ เมตฺตาภาวนาวเสน

อธิคเต ปฐมชฺฌาเนฯ **กรุณาฌาเน**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ วิหึสาย ปฏิปกฺข, น วิหึสนฺติ วา เอตาย สเตฺตติ **อวิหึสา,** กรุณาฯ

นนุ จ อโลภาโทสานํ อญฺญมญฺญาวิรหโต เตสํ วเสน อุปฺปชฺชนกานํ อิเมสํ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทีนํ อญฺญมญฺญํ อสงฺกรณโต ววตฺถานํ น โหตีติ? โนติ ทเสฺสตุํ **“ยทา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อโลโภ สีสํ โหตี**ติ อโลโภ ปธาโน โหติฯ นิยมิตปริณตสมุทาจาราทิวเสน ยทา อโลภปฺปธาโน เนกฺขมฺมครุโก จิตฺตุปฺปาโท โหติ, ตทา ลทฺธาวสโร เนกฺขมฺมวิตโกฺก ปติฏฺฐหติฯ ตํสมฺปยุตฺตสฺส ปน อโทสลกฺขณสฺส อพฺยาปาทสฺส วเสน โย ตเสฺสว อพฺยาปาทวิตกฺกภาโว สมฺภเวยฺย, สติ จ อพฺยาปาทวิตกฺกภาเว กสฺสจิปิ อวิเหฐนชาติกตาย อวิหึสาวิตกฺกภาโว จ สมฺภเวยฺย, เต **อิตเร เทฺวฯ ตทนฺวยิกา**ติ ตเสฺสว เนกฺขมฺมวิตกฺกสฺส อนุคามิโน, สรูปโต อทิสฺสนโต ‘‘ตสฺมิํ สติ โหนฺติ , อสติ น โหนฺตี’’ติ ตทนุมานเนยฺยา ภวนฺติฯ เสสทฺวเยปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘กามปฏิสํยุโตฺต สงฺกโปฺป **กามสงฺกโปฺป’’**ติ อาทินา **วิตกฺกตฺติเก** วุตฺตนเยเนว (ที. นิ. ๓.๒๘๘) **เวทิตโพฺพ** อตฺถโต อภินฺนตฺตาฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปุน เทสนา กตาติ? ตถา เทสนาย พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน เทสนามตฺตเมเวตํฯ

กามวิตกฺกาทีนํ วิย อุปฺปชฺชนากาโร เวทิตโพฺพ ‘‘ตาสุ เทฺว สเตฺตสุปิ สงฺขาเรสุปิ อุปฺปชฺชนฺตี’’ติอาทินาฯ ตตฺถ การณมาห **“ตํสมฺปยุตฺตาเยว หิ เอตา”**ติฯ **ตเถวา**ติ ยถา เนกฺขมฺมวิตกฺกาทีนํ **“อสุภปุพฺพภาเค กามาวจโร โหตี”**ติอาทินา กามาวจราทิภาโว วุโตฺต, ตเถว **ตาสมฺปิ** เนกฺขมฺมสญฺญาทีนมฺปิ **กามาวจราทิภาโว เวทิตโพฺพฯ**

กามปฏิสํยุโตฺตติ สมฺปโยควเสน กาเมน ปฏิสํยุโตฺตฯ ตกฺกนวเสน **ตโกฺกฯ** วิเสสโต ตกฺกนวเสน **วิตโกฺกฯ** สงฺกปฺปนปริกปฺปนวเสน **สงฺกโปฺปฯ** อเญฺญสุปิ กามปฏิสํยุเตฺตสุ ธเมฺมสุ วิชฺชมาเนสุ วิตเกฺก เอว กาโมปปโท ธาตุ-สโทฺท นิรุโฬฺห เวทิตโพฺพ วิตกฺกสฺส กามสงฺกปฺปปฺปวตฺติยา สาติสยตฺตาฯ เอส นโย **พฺยาปาทธาตุ**อาทีสุฯ **สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา กามธาตู** หีนชฺฌาสเยหิ กามิตพฺพธาตุภาวโต กิเลสกามสฺส อารมฺมณสภาวตฺตาติ อโตฺถฯ **วิเหเฐตี**ติ วิพาธติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ยถาวุเตฺต กามธาตุตฺติเกฯ สพฺพากุสลสงฺคาหิกาย กามธาตุยา อิตรา **เทฺว** สงฺคเหตฺวา กถนํ **สพฺพสงฺคาหิกา กถาฯ** ติโสฺส ธาตุโย อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต กถา **อสมฺภินฺนาฯ อิตรา เทฺว คหิตาว โหนฺตี**ติ อิตรา เทฺว ธาตุโย คหิตา เอว โหนฺติ สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา กามธาตู’’ติ วุตฺตตฺตา สามญฺญโชตนาย สวิสยสฺส อติพฺยาปเนนฯ **ตโต**ติ อิตรธาตุทฺวยสงฺคาหิกาย กามธาตุยาฯ **นีหริตฺวา**ติ นิทฺธาเรตฺวาฯ **ทเสฺสตี**ติ เอวํ ภควา ทเสฺสตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **พฺยาปาทธาตุํ...เป.... กเถสิฯ** กสฺมา? ปเคว อปวาทา อภินิวิสนฺติ, ตโต ปรํ อุสฺสโคฺค ปวตฺตติ, ฐเปตฺวา วา อปวาทวิสยํ ตํ ปริหรโนฺตว อุสฺสโคฺค ปวตฺตตีติ, ญาโย เหส โลเก นิรุโฬฺหติฯ

เทฺว กถาติ ‘‘สพฺพสงฺคาหิกา, อสมฺภินฺนา จา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕) อนนฺตรตฺติเก วุตฺตา เทฺว กถาฯ ตตฺถ **วุตฺตนเยน** อาเนตฺวา กถนวเสน **เวทิตพฺพาฯ** ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตอโตฺถ อิธาปิ อาหริตฺวา เวทิตโพฺพ ‘‘เนกฺขมฺมธาตุยา คหิตาย อิตรา เทฺว คหิตาว โหนฺตี’’ติอาทินาฯ

สุญฺญตเฏฺฐนาติ อตฺตสุญฺญตายฯ กามภโว กาโม อุตฺตรปทโลเปน สุญฺญตเฏฺฐน ธาตุ จาติ **กามธาตุฯ พฺรหฺมโลก**นฺติ ปฐมชฺฌานภูมิสญฺญิตํ พฺรหฺมโลกํฯ **ธาตุยา อาคตฏฺฐานมฺหี**ติ ‘‘กามธาตุ รูปธาตู’’ติอาทินา ธาตุคฺคหเณ กเตฯ **ภเวน ปริจฺฉินฺทิตพฺพา**ติ ‘‘กามภโว

รูปภโว''ติอาทินา ภววเสน ตทโตฺถ ปริจฺฉินฺทิตโพฺพ, น ยาย กายจิ ธาตุยา วเสนฯ ยทเคฺคน จ ธาตุยา อาคตฏฺฐาเน ภเวน ปริเจฺฉโท กาตโพฺพ, ตทเคฺคน ภวสฺส อาคตฏฺฐาเน ธาตุยา ปริเจฺฉโท กาตโพฺพ ภววเสน ธาตุยา ปริจฺฉิชฺชนโตฯ นิรุชฺฌติ กิเลสวฏฺฏเมตฺถาติ **นิโรโธ,** สา เอว สุญฺญตเฏฺฐน **ธาตูติ นิโรธธาตุ,** นิพฺพานํฯ นิรุเทฺธ จ กิเลสวเฏฺฏ กมฺมวิปากวฏฺฏา นิรุทฺธา เอว โหนฺติฯ

หีนธาตุตฺติโก **อภิธเมฺม** (ธ. ส. ติกมาติกา ๑๔) หีนตฺติเกน ปริจฺฉินฺทิตโพฺพติ วุตฺตํ **"หีนา ธาตูติ ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา"**ติฯ เต หิ ลามกเฏฺฐน **หีนธาตุฯ** หีนปณีตานํ มเชฺฌ ภวาติ **มชฺฌิมธาตุ,** อวเสสา เตภูมกธมฺมาฯ อุตฺตมเฏฺฐน อตปฺปกเฏฺฐน จ **ปณีต ธาตุ,** นวโลกุตฺตรธมฺมาฯ

ปญฺจกามคุณา วิสยภูตา เอตสฺส สนฺตีติ **ปญฺจกามคุณิโก,** กามราโคฯ **รูปารูปภเวสู**ติ รูปารูปูปปตฺติภเวสุ ยถาธิคเตสุฯ อนธิคเตสุ ปน โส ปตฺถนา นาม น โหตีติ ***ภววเสน ปตฺถนา***ติ อิมินาว คหิโตฯ **ฌานนิกนฺตี**ติ รูปารูปชฺฌาเนสุ นิกนฺติฯ ***ภววเสน ปตฺถนา***ติ ภเวสุ ปตฺถนาติฯ เอวํ จตูหิปิ ปเทหิ ยถากฺกมํ มหคฺคตูปปตฺติภววิสยา, มหคฺคตกมฺมภววิสยา, ภวทิฏฺฐิสหคตา, ภวปตฺถนาภูตา จ ตณฺหา ***"ภวตณฺหา"***ติ วุตฺตาฯ วิภวทิฏฺฐิ **วิภโว** อุตฺตรปทโลเปน, วิภวสหคตา ตณฺหา **วิภวตณฺหาฯ** รูปาทิปญฺจวตฺถุ กามวิสยา พลวราคภูตา ตณฺหา **กามตณฺหา**ติ ปฐมนโย, ''สเพฺพปิ เตภูมกธมฺมา กามนียเฏฺฐน กามา''ติ (มหานิ. ๑) วจนโต เต อารพฺภ ปวตฺตา ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตา สพฺพาปิ ตณฺหา **กามตณฺหา**ติ ทุติยนโยติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

อภิธเมฺม ปนาติ **ปน**-สโทฺท วิเสสตฺถโชตโน, เตน ปญฺจกามคุณิกราคโต อโญฺญปิ กามาวจรธมฺมวิสโย โลโภ **อภิธเมฺม** (วิภ. ๙๑๕) ''กามตณฺหา''ติ อาคโตติ อิมํ วิเสสํ โชเตติฯ ติกนฺตรมฺปิ สมานํ ตณฺหํเยว นิสฺสาย ปวตฺติตเทสนานนฺตรตาย ตํ ''วาโร''ติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ **"อิมินา วาเรนา"**ติ วุตฺตํฯ **อิมินา วาเรนา**ติ อิมินา ปริยาเยนาติ อโตฺถฯ **รชนียเฏฺฐนา**ติ กามนียเฏฺฐนฯ **ปริยาทิยิตฺวา**ติ ปริคฺคเหตฺวาฯ **ตโต**ติ กามตณฺหายฯ **นีหริตฺวา**ติ นิทฺธาเรตฺวาฯ **อิตรา เทฺว ตณฺหา**ติ รูปตณฺหํ, อรูปตณฺหญฺจ **ทเสฺสติฯ** เอเตน ''กามตณฺหา''ติ สาธารณวจนเมตํ สพฺพสฺสปิ โลภสฺส, ตสฺส ปน ''รูปตณฺหา อรูปตณฺหา''ติ วิเสสวจนํ ยถา กามคุณิกราโค รูปราโค อรูปราโคติ ทเสฺสติฯ **นิโรธตณฺหา**ติ ภวนิโรเธ ภวสมุเจฺฉเท ตณฺหาฯ ยสฺมา หิ อุเจฺฉททิฏฺฐิ มนุสฺสตฺตภาเว, กามาวจรเทวตฺตภาเว, รูปาวจรอรูปาวจรตฺตภาเว ฐิตสฺส อตฺตโน สมฺมา สมุเจฺฉโท โหตีติ ภวนิโรธํ อารพฺภ ปวตฺตติ, ตสฺมา ตํสหคตาปิ ตณฺหา ตเมว อารพฺภ ปวตฺตตีติฯ

วฏฺฏสฺมินฺติ ติวิเธปิ วเฏฺฏฯ ยถา เต หิ นิสฺสริตุํ อปฺปทานวเสน กมฺมวิปากวเฏฺฏ ตํสมงฺคิสตฺตํ เตสํ ปราปรุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาเวน **สํโยเชนฺติ,** เอวํ กิเลสวเฏฺฏปีติฯ **สตี**ติ ปรมตฺถโต วิชฺชมาเนฯ **รูปาทิเภเท**ติ รูปเวทนาทิวิภาเคฯ **กาเย**ติ ขนฺธสมูเหฯ **วิชฺชมานา**ติ สตี ปรมตฺถโต อุปลพฺภมานาฯ ทิฏฺฐิยา ปริกปฺปิโต หิ อตฺตาทิ ปรมตฺถโต นตฺถิ, ทิฏฺฐิ ปน อยํ อเตฺถวาติฯ **วิจินโนฺต**ติ ธมฺมสภาวํ วีมํสโนฺตฯ **กิจฺฉตี**ติ กิลมติฯ **ปรามสตี**ติ ปรโต อามสติฯ ''สีเลน สุทฺธิ, วเตน สุทฺธี''ติ คณฺหโนฺต หิ วิสุทฺธิมคฺคํ อติกฺกมิตฺวา ตสฺส ปรโต อามสติ นามฯ **วีสติวตฺถุกา ทิฏฺฐี**ติ รูปาทิ-ธเมฺม, ปเจฺจกํ เต วา นิสฺสิตํ, เตสํ วา นิสฺสยภูตํ, สามิภูตํ วา กตฺวา ปริกปฺปนวเสน ปวตฺติยา วีสติวตฺถุกา อตฺตทิฏฺฐิ วีสติฯ **วิมตี**ติ ธเมฺมสุ สมฺมา, มิจฺฉา

วา มนนาภาวโต สํสยิตเฏฺฐน อมติ, อปฺปฏิปชฺชนนฺติ อโตฺถฯ **วิปริยาสคฺคาโห**ติ อสุทฺธิมเคฺค ‘‘สุทฺธิมโคฺค’’ติ วิปรีตคฺคาโหฯ

จิรปาริวาสิยเฏฺฐนาติ จิรปริวุตฺถตาย ปุราณภาเวนฯ **อาสวนเฏฺฐนา**ติ สนฺทนเฏฺฐน, ปวตฺตนเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **สวตี**ติ ปวตฺตติฯ อวธิอโตฺถ **อา**-กาโร, **อวธิ** จ มริยาทาภิวิธิเภทโต ทุวิโธฯ ตตฺถ **มริยาโท** กิริยํ พหิ กตฺวา ปวตฺตติ ยถา ‘‘อา ปาฏลิปุตฺตา วุโฏฺฐ เทโว’’ติฯ **อภิวิธิ** กิริยํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติ ยถา ‘‘อา ภวคฺคา ภควโต ยโส ปวโตฺต’’ติฯ อภิวิธิอโตฺถ อยํ อา-กาโร เวทิตโพฺพฯ

กตฺถจิ เทฺว อาสวา อาคตาติ วินยปาฬิํ (ปารา. ๓๙) สนฺธายาหฯ ตตฺถ หิ ‘‘ทิฎฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย, สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตายา’’ติ (ปารา. ๓๙) ทฺวิธา อาสวา อาคตาติฯ **กตฺถจี**ติ ติกนิปาเต อาสวสุเตฺต, (อิติวุ. ๕๖; สํ. นิ. ๕.๑๖๓) อเญฺญสุ จ สฬายตนสุตฺตาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๓๒๑)ฯ สฬายตนสุเตฺตสุปิ หิ ‘‘ตโยเม อาวุโส อาสวา กามาสโว ภวาสโว อวิชฺชาสโว’’ติ ตโย เอว อาคตาติฯ นิรยํ คเมนฺตีติ **นิรยคามินียาฯ** ยสฺมา อิธ สาสวํ กุสลากุสลํ กมฺมํ อาสวปริยาเยน เทสิตํ, ตสฺมา ปญฺจคติสํวตฺตนียภาเวน อาสวา อาคตาฯ **อิมสฺมิํ สงฺคีติสุเตฺต ตโย** อาคตาติฯ เอตฺถ ยสฺมา อเญฺญสุ จ อา ภวคฺคํ อา โคตฺรภุํ ปวตฺตเนฺตสุ มานาทีสุ วิชฺชมาเนสุ อตฺตตฺตนิยาทิคฺคาหวเสน, อภิพฺยาปนมทกรณวเสน อาสวสทิสตา จ เอเตสํเยว, น อเญฺญสํ, ตสฺมา เอเตสฺวว อาสว-สโทฺท นิรุโฬฺห ทฎฺฐโพฺพฯ น เจตฺถ ‘‘ทิฎฺฐาสโว นาคโต’’ติ จิเนฺตตพฺพํ ภวตณฺหาย, ภวทิฎฺฐิยาปิ ภวาสวคฺคหเณเนว คหิตตฺตาฯ **กามาสโว นาม** กามนเฏฺฐน, อาสวนเฏฺฐน จฯ **วุตฺตาเยว อตฺถโต นินฺนานากรณโต**ฯ

กาเม เอสติ คเวสติ เอตายาติ **กาเมสนา,** กามานํ อภิปตฺถนาวเสน, ปริเยฎฺฐิวเสน, ปริภุญฺชนวเสน วา ปวตฺตราโคฯ **ภเวสนา** ปน ภวปตฺถนา, ภวาภิรติภวโชฺฌสานวเสน ปวตฺตราโค ฯ **ทิฎฺฐิคติกสมฺมตสฺสา**ติ อญฺญติตฺถิเยหิ ปริกปฺปิตสฺส, สมฺภาวิตสฺส จฯ **พฺรหฺมจริยสฺสา**ติ ตโปปกฺกมสฺสฯ **ตเทกฎฺฐ**นฺติ ตาหิ ราคทิฎฺฐีหิ สหเชกฎฺฐํฯ **กมฺม**นฺติ อกุสลกมฺมํฯ ตมฺปิ หิ กามาทิเก นิพฺพตฺตนาธิฎฺฐานาทิวเสน ปวตฺตํ ‘‘เอสตี’’ติ วุจฺจติฯ **อนฺตคฺคาหิกา ทิฎฺฐี**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํฯ ยา กาจิ ปน มิจฺฉาทิฎฺฐิ ตโปปกฺกมเหตุกา **พฺรหฺมจริเยสนา** เอวฯ

อาการสณฺฐานนฺติ วิสิฎฺฐาการาวฎฺฐานํ **กถํวิธ**นฺติ หิ เกน ปกาเรน สณฺฐิตํ, สมวฎฺฐิตนฺติ อโตฺถฯ สทฺทตฺถโต ปน วิทหนํ วิสิฎฺฐากาเรน อวฎฺฐานํ **วิธา,** วิธียติ วิสทิสากาเรน ฐปียตีติ **วิธา,** โกฎฺฐาโสฯ วิทหนโต หีนาทิวเสน วิวิเธนากาเรน ทหนโต อุปธารณโต **วิธา,** มาโนวฯ **เสยฺยสทิสหีนานํ วเสนา**ติ เสยฺยสทิสหีนภาวานํ ยาถาวา’ ยาถาวภูตานํ วเสนฯ **ตโย มานา วุตฺตา** เสยฺยเสฺสว อุปฺปชฺชนกาฯ เอส นโย สทิสหีเนสุปิฯ เตนาห **“อยญฺหิ มาโน”**ติ อาทิฯ อิทานิ ยถาอุทฺทิเฎฺฐ นววิเธปิ มาเน วตฺถุวิภาเคน ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ราชูนเญฺจว ปพฺพชิตานญฺจ อุปฺปชฺชติ** กสฺมา? เต วิเสสโต อตฺตานํ เสยฺยโต ทหนฺตีติฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสนฺต **“ราชา หี”**ติอาทิมาหฯ **โก มยา สทิโส อตฺถี**ติ **โก**-สโทฺท ปฏิเกฺขปโตฺถ, อโญฺญ สทิโส นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **เอเตสํเยวา**ติ ราชูนํ, ปพฺพชิตานญฺจฯ **อุปฺปชฺชติ** เสฎฺฐวตฺถุกตฺตา ตสฺสฯ ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มาเนปิ เอเสว นโยฯ

“โก มยา สทิโส อโญฺญ ราชปุริโส อตฺถี”ติ วา “มยฺหํ อเญฺญหิ สทฺธิํ กิํ นานากรณ”นฺติ วา “อมโจฺจ ติ นามาเมว...เป.... นามาห”นฺติ วาติ สทิสสฺส เสยฺยมานาทีนํ ติณฺณํ ปวตฺติอาการทสฺสนํฯ

ทาสาทีนนฺติ **อาทิ**-สทฺเทน ภติก กมฺมกราทีนํ ปราธีนวุตฺติกานํ คหณํ ฯ **อาทิ**-สทฺเทน วา คหิเต เอว ''ปุกฺกุสจณฺฑาลาทโยปี''ติ สยเมว ทเสฺสติฯ นนุ จ มาโน นามายํ สํปคฺคห รโส, โส กถํ โอมาเน สมฺภวตีติ? โสปิ อวกรณมุเขน วิธานวตฺถุนา ปคฺคณฺหนวเสเนว ปวตฺตตีติ นายํ วิโรโธฯ เตเนวาห ''กึ ทาโส นาม อหนฺติ เอเต มาเน กโรตี''ติฯ ตถา หิสฺส ยาถาวมานตา วุตฺตาฯ

ยาถาวมานา ภวนิกนฺติ วิย, อตฺตทิฏฺฐิ วิย จ น มหาสาวชฺชา, ตสฺมา เต น อปายคมนียาฯ ยถาภูตวตฺถุกตาย หิ เต ยาถาวมานาฯ **"อรหตฺตมคฺควชฺฌา"**ติ จ ตสฺส อนวเสสปฺปหายิตาย วุตฺตํฯ ทุติยตติยมคฺคหิ จ เต ยถากฺกมํ ปหียนฺติ, เย โอฬาริกตรา, โอฬาริกตมา จฯ มาโน หิ ''อหํ อสฺมี''ติ ปวตฺติยา อุปริมคฺคสฺ สมฺมาทิฏฺฐิยา อุชุวิปจฺจนีโก หุตฺวา ปหียติฯ **อยาถาวมานา นาม** อยถาภูตวตฺถุกตาย, เตเนว เต มหาสาวชฺชภาเวน **ปฐมมคฺควชฺฌา** วุตฺตาฯ

อตติ สตตํ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **อทฺธา,** กาโลติ อาห **"ตโย อทฺธาติ ตโย กาลา"**ติฯ **สุตฺตนฺตปริยาเยนา**ติ ภทฺเทกรตฺตสุตฺตาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๘๓) อาคตนเยนฯ ตตฺถ หิ ''โย จาวุโส มโน, เย จ ธมฺมา, อุภยเมตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ, ตสฺมึ เจ ปจฺจุปฺปเนฺน ฉนฺทราคปฏิพทฺธํ โหติ วิญฺญาณํ, ฉนฺทราคปฏิพทฺธตฺตา วิญฺญาณสฺส ตทภินนฺทติ, ตทภินนฺทโนฺต ปจฺจุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ สํหีรตี''ติ (ม. นิ. ๓.๒๘๔) อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนํ สนฺธาย เอวํ วุตฺตํฯ เตนาห **"ปฏิสนฺธิโต ปุเพฺพ"**ติอาทิฯ **ตทนฺตร**นฺติ เตสํ จุติปฏิสนฺธีนํ เวมชฺฌํ **ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา,** โย ปุพฺพนฺตาปรนฺตานํ เวมชฺฌตาย ''ปุพฺพนฺตาปรเนฺต กงฺขติ, (ธ. ส. ๑๑๒๓) ปุพฺพนฺตาปรเนฺต อญฺญาณ''นฺติ (ธ. ส. ๑๐๖๗, ๑๑๐๖, ๑๑๒๘) เอวมาทีสุ ''ปุพฺพนฺตาปรโนฺต''ติ จ วุจฺจติฯ ภงฺค ธโมฺม อตีตํเสน สงฺคหิโตติ อาห **"ภงฺคโต อุทฺธํ อตีโต อทฺธา นามา"**ติฯ ตถา อนุปฺปโนฺน ธโมฺม อนาคตํเสน สงฺคหิโตติ อาห **"อุปฺปาทโต ปุเพฺพ อนาคโต อทฺธา นามา"**ติฯ **ขณตฺตเย**ติ อุปฺปาโท, ฐิติ, ภโงฺคติ ตีสุ ขเณสุฯ ยทา หิ ธโมฺม เหตุปจฺจยสฺส สมวาเย อุปฺปชฺชติ, ยทา จ เวติ, อิติ ทฺวีสุปิ ขเณสุ ฐิติกฺขเณ วิย ปจฺจุปฺปโนฺนติฯ ธมฺมานญฺหิ ปากภาวูปาธิกํ ปตฺตพฺพํ **อุทโย,** วิทฺธํสภาวูปาธิกํ **วโย,** ตทุภยเวมชฺฌํ **ฐิติฯ** ยทิ เอวํ อทฺธา นามายํ ธโมฺม เอว อาปโนฺนติ? น ธโมฺม, ธมฺมสฺส ปน อวตฺถาเภโท, ตญฺจ อุปาทาย โลเก กาลสมญฺญาติ ทเสฺสตุํ **"อตีตาทิเภโท จ นาม อย"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ โลเกฯ **เตเนว โวหาเรนา**ติ ตํ ตํ อวตฺถาวิเสสํ อุปาทาย ธโมฺม ''อตีโต อนาคโต ปจฺจุปฺปโนฺน''ติ เยน โวหาเรน โวหรียติ, ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย หิ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ กาโล ตเสฺสว ธมฺมสฺส ปวตฺติอวตฺถาวิเสสํ อุปาทาย เตเนว โวหาเรน ''อตีโต อทฺธา''ติอาทินา วุโตฺตฯ

อนฺต-สโทฺท โลเก ปริโยสาเน, โกฏิยํ นิรุโฬฺหติ ตทตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"อโนฺตเยว อโนฺต"**ติ อาห, โกฏิ อโนฺตติ อโตฺถฯ **ปรภาโค**ติ ปาริมโนฺตฯ อมติ คจฺฉติ ภวปฺปพโนฺธ นิฏฺฐานํ เอตฺถาติ **อโนฺต,** โกฏิฯ อมนํ นิฏฺฐานคมนนฺติ **อโนฺต,** โอสานํฯ โส ปน ''เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา''ติ (ม. นิ. ๓.๓๙๓; สํ. นิ. ๒.๕๑) วุตฺตตฺตา ทุกฺขณฺณวสฺส ปาริมโนฺตติ อาห **"ปรภาโค"**ติฯ อมฺมติ ปริภุยฺยติ หีฬียตีติ **อโนฺต,** ลามโกฯ อมฺมติ ภาคโส ญายตีติ **อโนฺต,** อํโสติ อาห **"โกฏฺฐาโส อโนฺต"**ติฯ สโนฺต ปรมตฺถโต วิชฺชมาโน กาโย ธมฺมสมูโหติ **สกฺกาโย,** ขนฺธา, เต ปน อริยสจฺจภูตา อิธาธิเปฺปตาติ วุตฺตํ **"ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา"**ติฯ **ปุริมตณฺหา**ติ เยสํ นิพฺพตฺติกา, ตนฺนิพฺพตฺติโต ปเคว สิทฺธา ตณฺหาฯ **อปฺปวตฺติภูต**นฺติ นปฺปวตฺตติ ตทุภยํ เอตฺถาติ เตสํ อปฺปวตฺติฏฺฐานภูตํฯ ยทิ ''สกฺกาโย อโนฺต''ติอาทินา อญฺญมญฺญํ วิภตฺติตาย

ทุกฺขสจฺจาทโย คหิตา, อถ กสฺมา มโคฺค น คหิโตติ อาห **“มโคฺค ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อุปายตฺตา**ติ อุปายภาวโต, สมฺปาปกเหตุภาวโตติ อโตฺถฯ

ยทิ ปน เหตุมนฺตคฺคหเณเนว เหตุ คหิโต โหติ, นนุ เอวํ สกฺกายคฺคหเณเนว ตสฺส เหตุภูโต สกฺกายสมุทโย คหิโต โหตีติ? ตสฺส คหเณ สงฺขตทุโก วิย, สปฺปจฺจยทุโก วิย จ ทุโกวายํ อาปชฺชติ, น ติโกฯ ยถา ปน สกฺกายํ คเหตฺวา สกฺกายสมุทโยปิ คหิโต, เอวํ สกฺกายนิโรธํ คเหตฺวา สกฺกายนิโรธุปาโย คเยฺหยฺย, เอวํ สติ จตุโกฺก อยํ อาปเชฺชยฺย, น ติโก, ตสฺมา เหตุมนฺตคฺคหเณน เหตุคฺคหณํ น จิเนฺตตพฺพํฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย ยุโตฺต สิยา – อิธ สกฺกายสกฺกายสมุทยา อนาทิกาลิกา, อสติ มคฺคภาวนายํ ปจฺจยานุปรเมน อปริยนฺตา จ, นิพฺพานํ ปน อปฺปจฺจยตฺตา อตฺตโน นิจฺจตาย เอว สพฺพทาภาวีติ อนาทิกาลิโก, อปริโยนฺต จฯ อิติ อิมานิ ตีณิ สจฺจานิ มหาเถโร อิมาย สภาคตาย ‘‘ตโย อนฺตา’’ติ ติกํ กตฺวา ทเสฺสติ ฯ อริยมโคฺค ปน กทาจิ กรหจิ ลพฺภมาโน น ตถาติ ตสฺส อติวิย ทุลฺลภปาตุภาวตํ ทีเปตุํ ติกโต พหิกโตติ อยเมตฺถ อตฺตโนมติฯ

ทุกฺขตาติ ทุกฺขภาโว, ทุกฺขํเยว วา ยถา เทโว เอว เทวตาฯ ทุกฺข-สโทฺท จายํ อทุกฺขสภาเวสุปิ สุขุเปกฺขาสุ กญฺจิ อนิฏฺฐตาวิเสสํ อุปาทาย ปวตฺตตีติ ตโต นิวเตฺตโนฺต สภาวทุกฺขวาจินา เอเกน ทุกฺข-สเทฺทน วิเสเสตฺวา **“ทุกฺขทุกฺขตา”**ติ อาหฯ ภวติ หิ เอกนฺตโต ตํสภาเวปิ อเตฺถ อญฺญสฺส ธมฺมสฺส เยน เกนจิ สทิสตาเลเสน พฺยภิจาราสงฺกาติ วิเสสิตพฺพตา ยถา ‘‘รูปรูปํ ติลเตล’’นฺติ (วิภ. อฏฺฐ. ปกิณฺณกถา) จฯ **สงฺขารภาเวนา**ติ สงฺขตภาเวนฯ ปจฺจเยหิ สงฺขรียนฺตีติ **สงฺขารา,** อทุกฺขมสุขเวทนาฯ สงฺขริยมานตฺตา เอว หิ อสารกตาย ปริทุพฺพลภาเวน ภงฺคภงฺคาภิมุขกฺขเณสุ วิย อตฺตลาภกฺขเณปิ วิพาธปฺปตฺตา เอว หุตฺวา สงฺขารา ปวตฺตนฺตีติ อาห **“สงฺขตตฺตา อุปฺปาทชราภงฺคปีฬิตา”**ติฯ **ตสฺมา**ติ ยถาวุตฺตการณโตฯ **อญฺญทุกฺขสภาววิรหโต**ติ ทุกฺขทุกฺขตาวิปริณามทุกฺขตาสงฺขาตสฺส อญฺญสฺส ทุกฺขสภาวสฺส อภาวโตฯ **วิปริณาเม**ติ ปริณาเม, วิคเมติ อโตฺถฯ เตนาห **ปปญฺจสูทนิยํ** ‘‘วิปริณามทุกฺขาติ นตฺถิภาโว ทุกฺข’’นฺติฯ อปริญฺญาตวตฺถุกานญฺหิ สุขเวทนุปรโม ทุกฺขโต อุปฏฺฐาติ, สฺวายมโตฺถ ปิยวิปฺปโยเคน ทีเปตโพฺพฯ เตนาห **“สุขสฺส หี”**ติอาทิฯ ปุเพฺพ วุตฺตนโย ปเทสนิสฺสิโต เวทนาวิเสสมตฺตวิสยตฺตาติ อนวเสสโต สงฺขารทุกฺขตํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติ ทุติยนโย วุโตฺตฯ นนุ จ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา’’ติ (ธ. ป. ๒๗๘) วจนโต สุขทุกฺขเวทนานมฺปิ สงฺขารทุกฺขตา อาปนฺนาติ ? สจฺจเมตํ, สา ปน สามญฺญโชตนาอปวาทภูเตน อิตรทุกฺขตาวจเนน นิวตฺตียตีติ นายํ วิโรโธฯ เตเนวาห **“ฐเปตฺวา ทุกฺขเวทนํ สุขเวทนญฺจา”**ติฯ

มิจฺฉาสภาโวติ ‘‘หิตสุขาวโห เม ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ อาสีสิโตปิ ตถา อภาวโต, อสุภาทีสุเยว ‘‘สุภ’’นฺติอาทิวิปรีตปฺปวตฺติโต จ มิจฺฉาสภาโว, มุสาสภาโวติ อโตฺถฯ มาตุฆาตกาทีสุ ปวตฺตมานาปิ หิ หิตสุขํ อิจฺฉนฺตาว ปวตฺตนฺตีติ เต ธมฺมา ‘‘หิตสุขาวหา เม ภวิสฺสนฺตี’’ติ อาสีสิตา โหนฺติฯ ตถา อสุภาสุขานิจฺจานเตฺตสุ สุภาทิวิปริยาสทฬฺหตาย อานนฺตริยกมฺมนิยตมิจฺฉาทิฏฺฐีสุ ปวตฺติ โหตีติ เต ธมฺมา อสุภาทีสุ สุภาทิวิปรีตปฺปวตฺติกา โหนฺติฯ วิปากทาเน สติ ขนฺธเภทานนฺตรเมว วิปากทานโต **นิยโต,** มิจฺฉโตฺต จ โส นิยโต จาติ **มิจฺฉตฺตนิยโต**ฯ อเนเกสุ อานนฺตริเยสุ กเตสุ ยํ ตตฺถ พลวํ, ตํ วิปจฺจติ, น อิตรานีติ เอกนฺตวิปากชนกตาย นิยตตา น สกฺกา วตฺตุนฺติ **“วิปากทาเน สตี”**ติ วุตฺตํฯ **ขนฺธเภทานนฺตร**นฺติ จุติอนนฺตรนฺติ อโตฺถฯ จุติ หิ มรณนิเทฺทเส ‘‘ขนฺธานํ เภโท’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๙๐; ม. นิ. ๑.๑๒๓; ๓.๓๗๓; วิภ. ๑๙๓) วุตฺตา, เอเตน วจเนน สติ ผลทาเน จุติอนนฺตโร เอว เอเตสํ ผลกาโล, น อโญฺญติ ผลกาลนิยเมน นิยตตา วุตฺตา โหติ, น ผลทานนิยเมนาติ นิยตผลกาลานํ อเญฺญสมฺปิ อุปปชฺช

เวทนียานํ, ทิฏฺฐธมฺมเวทนียานมฺปิ นิยตตา อาปชฺชติ, ตสฺมา วิปากธมฺมธมฺมานํ ปจฺจยนฺตรวิกลตาทีหิ อวิปจฺจมานานมฺปิ อตฺตโน สภาเวน วิปากธมฺมตา วิย พลวตา อานนฺตริเยน วิปาเก ทิเนฺน อวิปจฺจมานานมฺปิ อานนฺตริยานํ ผลทาเน นิยตสภาวา, อานนฺตริยสภาวา จ ปวตฺตีติ อตฺตโน สภาเวน ผลทานนิยเมเนว นิยตตา, อานนฺตริยตา จ เวทิตพฺพาฯ อวสฺสญฺจ นิยตสภาวา, อานนฺตริยสภาวา จ เตสํ ปวตฺตีติ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพเมตํ อญฺญสฺส พลวโต อานนฺตริยสฺส อภาเว จุติอนนฺตรํ เอกเนฺตน ผลทานโตฯ

นนุ เอวํ อเญฺญสมฺปิ อุปปชฺชเวทนียานํ อญฺญสฺมิํ วิปากทายเก อสติ จุติอนนฺตรเมว เอกเนฺตน ผลทานโต อานนฺตริยสภาวา, นิยตสภาวา จ ปวตฺติ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ อสมานชาติเกน เจโตปณิธิวเสน, อุปฆาตเกน จ นิวเตฺตตพฺพวิปากตฺตา อนนฺตเรกนฺตผลทายกตฺตาภาวา, น ปน อานนฺตริยานํ ปฐมชฺฌานาทีนํ ทุติยชฺฌานาทีนิ วิย อสมานชาติกํ ผลนิวตฺตกํ อตฺถิ สพฺพานนฺตริยานํ อวีจิผลตฺตา, น จ เหฏฺฐูปปตฺติํ อิจฺฉโต สีลวโต เจโตปณิธิ วิย อุปรูปปตฺติชนกกมฺมพลํ อานนฺตริยพลํ นิวเตฺตตุํ สมตฺถํ เจโตปณิธิ อตฺถิ อนิจฺฉนฺตเสฺสว อวีจิปาตนโต, น จ อานนฺตริยุปฆาตกํ กิญฺจิ กมฺมํ อตฺถิฯ ตสฺมา เตสํเยว อนนฺตเรกนฺตวิปากชนกสภาวา ปวตฺตีติฯ อเนกานิ จ อานนฺตริยานิ กตานิ เอกเนฺต วิปาเก นิยตตฺตา อุปรตาวิปจฺจนสภาวาสงฺกตฺตา นิจฺฉิตานิ สภาวโต นิยตาเนวฯ จุติอนนฺตรํ ปน ผลํ **อนนฺตรํ** นาม, ตสฺมิํ อนนฺตเร นิยุตฺตานิ, ตนฺนิพฺพตฺตเนน อนนฺตรกรณสีลานิ อนนฺตรปโยชนานิ จาติ สภาวโต **อานนฺตริยาเนว** จ โหนฺติฯ เตสุ ปน สมานสภาเวสุ เอเกน วิปาเก ทิเนฺน อิตรานิ อตฺตนา กาตพฺพกิจฺจสฺส เตเนว กตตฺตา น ทุติยํ ตติยญฺจ ปฏิสนฺธิํ กโรนฺติ, น สมตฺถตาวิฆาตตฺตาติ นตฺถิ เตสํ นิยตานนฺตริยตานิวตฺตีติฯ น หิ สมานสภาวํ สมานสภาวสฺส สมตฺถตํ วิหนตีติฯ เอกสฺส ปน อญฺญานิปิ อุปตฺถมฺภกานิ โหนฺตีติ ทฏฺฐพฺพานีติฯ **สมฺมาสภาเว**ติ สจฺจสภาเวฯ นิยโต เอกนฺติโก อนนฺตรเมว ผลทาเนนาติ **สมฺมตฺตนิยมโตฯ น นิยโต**ติ อุภยถาปิ น นิยโตฯ **อวเสสานํ ธมฺมาน**นฺติ กิเลสานนฺตริยกมฺมนิยฺยานิกธเมฺมหิ อเญฺญสํ ธมฺมานํฯ

ตมนฺธกาโรติ ตโม อนฺธกาโรติ ปทวิภาโคฯ **อวิชฺชา ตโม นาม** อารมฺมณสฺส ฉาทนเฏฺฐนฯ เตเนวาห ‘‘ตโม วิหโต, อาโลโก อุปฺปโนฺน (ม. นิ. ๑.๓๘๕; ปารา. ๑๒), ตโมกฺขโนฺธ ปทาลิโต’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๖๔) จ อาทิฯ **อวิชฺชาสีเสน วิจิกิจฺฉา วุตฺตา** มหตา สโมฺมเหน สพฺพกาลํ อวิยุชฺชนโตฯ **อาคมฺมา**ติ ปตฺวาฯ **กงฺขตี**ติ ‘‘อโหสิํ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) กงฺขํ อุปฺปาเทติ สํสยํ อาปชฺชติฯ **อธิมุจฺจิตุํ น สโกฺกตี**ติ ปสาทาธิโมกฺขวเสน อธิมุจฺจิตุํ น สโกฺกติฯ เตนาห **‘‘น สมฺปสีทตี’’**ติฯ ยาวตฺตกญฺหิ ยสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ วิจิกิจฺฉา น วิคจฺฉติ, ตาว ตตฺถ สทฺธาธิโมโกฺข อนวสโรวฯ น เกวลํ สทฺธาธิโมโกฺข, นิจฺฉยาธิโมโกฺขปิ ตตฺถ น ปติฏฺฐหติ เอวฯ

น รกฺขิตพฺพานีติ ‘‘อิมานิ มยา รกฺขิตพฺพานี’’ติ เอวํ กตฺถจิ รกฺขากิจฺจํ นตฺถิ ปรโต รกฺขิตพฺพเสฺสว อภาวโตฯ **สติยา เอว รกฺขิตานีติ** มุฏฺฐสฺสจฺจสฺส โพธิมูเล เอว สวาสนํ สมุจฺฉินฺนตฺตา สติยา รกฺขิตพฺพานิ นาม สพฺพทาปิ รกฺขิตานิ เอวฯ **นตฺถิ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริต**นฺติ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริตํ นาม นเตฺถว, ยโต สุปริสุโทฺธ กายสมาจาโร ภควโตฯ **โน อปริสุทฺธา,** ปริสุทฺธา เอว อปริสุทฺธิเหตูนํ กิเลสานํ ปหีนตฺตาฯ ตถาปิ วินเย อปกตญฺญุตาวเสน สิยา เตสํ อปาริสุทฺธิเลโส, น ภควโตติ ทเสฺสตุํ **‘‘น ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิหารการํ** อาปตฺตินฺติ เอกวจนวเสน ‘‘อาปตฺติโย’’ติ เอตฺถ อาปตฺติ-สทฺทํ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ อภิเธยฺยานุรูปญฺหิ ลิงฺควจนานิ โหนฺติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **‘‘มโนทฺวาเร’’**ติ อิทํ ตสฺสา อาปตฺติยา อกิริยสมุฏฺฐานตาย วุตฺตํฯ น หิ มโนทฺวาเร ปญฺญตฺตา อาปตฺติ อตฺถีติฯ **สอุปารมฺภว**

เสนาติ สวตฺตพฺพตาวเสน, น ปน ทุจฺจริตลกฺขณาปตฺติวเสน, ยโต นํ ภควา ปฏิกฺขิปติฯ ยถา อายสฺมโต มหากปฺปินสฺสาปิ ‘‘คเจฺฉยฺยํ วาหํ อุโปสถํ, น วา คเจฺฉยฺยํฯ คเจฺฉยฺยํ วาหํ สงฺฆกมฺมํ, น วา คเจฺฉยฺย’’นฺติ (มหาว. ๑๓๗) ปริวิตกฺกิตํฯ **มโนทุจฺจริต**นฺติ มโนทฺวาริกํ อปฺปสตฺถํ จริตํฯ สตฺถารา อปฺปสตฺถตาย หิ ตํ ทุจฺจริตํ นาม ชาตํ, น สภาวโตฯ

ยสฺมา มหาการุณิโก ภควา สเทวกสฺส โลกสฺส หิตสุขาย เอว ปฏิปชฺชมาโน อจฺจนฺตวิเวกชฺฌาสยตาย ตพฺพิธุรํ ธมฺมเสนาปติโน จิตฺตุปฺปาทํ ปฏิกฺขิปโนฺต ‘‘น โข เต…เป.… อุปฺปาเทตพฺพ’’นฺติ อโวจ, ตสฺมา โส เถรสฺส จิตฺตุปฺปาโท ภควโต น ปาสํโสติ กตฺวา **มโนทุจฺจริตํ** นาม ชาโต, ตสฺส จ ปฏิเกฺขโป อุปารโมฺภติ อาห **‘‘ตสฺมิํ มโนทุจฺจริเต อุปารมฺภํ อาโรเปโนฺต**’’ติฯ **ภควโต ปน เอตฺตกมฺปิ นตฺถิ,** ยโต ปวารณาสุเตฺต ‘‘หนฺท ทานิ, ภิกฺขเว, ปวาเรมิ โว, น จ เม กิญฺจิ ครหถ กายิกํ วา วาจสิกํ วา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๑๕) วุโตฺต ภิกฺขุสโงฺฆ ‘‘น โข มยํ ภเนฺต ภควโต กิญฺจิ ครหาม กายิกํ วา วาจสิกํ วา’’ติ สตฺถุ ปริสุทฺธกายสมาจาราทิกํ สิรสา สมฺปฏิจฺฉิฯ อยญฺหิ โลกนาถสฺส ทุจฺจริตาภาโว โพธิสตฺตภูมิยมฺปิ จริยาจิรานุคโต อโหสิ, ปเคว พุทฺธภูมิยนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อนจฺฉริยเญฺจต**’’นฺติอาทิมาหฯ

พุทฺธานํเยว ธมฺมา คุณา, น อเญฺญสนฺติ **พุทฺธธมฺมาฯ** ตถา หิ เต พุทฺธานํ อาเวณิกธมฺมาติ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ **‘‘นตฺถิ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริต**’’นฺติอาทินา กายวจีมโนทุจฺจริตาภาววจนํ ยถาธิการํ กายกมฺมาทีนํ ญาณานุปริวตฺติตาย ลทฺธคุณกิตฺตนํ, น อาเวณิกธมฺมนฺตรทสฺสนํฯ สพฺพสฺมิญฺหิ กายกมฺมาทิเก ญาณานุปริวตฺตินิ กุโต กายทุจฺจริตาทีนํ สมฺภโวฯ **‘‘พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตญาณ**’’นฺติอาทินา วุตฺตานิ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต วิสุํเยว ตีณิ ญาณานิ จตุโยนิปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณานิ วิยา’’ติ วทนฺติฯ เอกํเยว หุตฺวา ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณํ นาม สพฺพญฺญุตญฺญาณเมวฯ **นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานี**ติ สเตฺตสุ หิตฉนฺทสฺส หานิ นตฺถิฯ **นตฺถิ วีริยสฺส หานี**ติ เขมปวิเวกวิตกฺกานุคตสฺส วีริยสฺส หานิ นตฺถิฯ **‘‘นตฺถิ ทวา**ติ ขิฑฺฑาธิปฺปาเยน กิริยา นตฺถิฯ **นตฺถิ รวา**ติ สหสา กิริยา นตฺถี’’ติ วทนฺติ, สหสา ปน กิริยา **ทวา** ‘‘อญฺญํ กริสฺสามี’’ติ อญฺญกรณํ **รวาฯ ขลิต**นฺติ วิรชฺฌนํ ญาเณน อปฺผุฏํฯ **สหสา**ติ เวคายิตตฺตํ ตุริตกิริยาฯ **อพฺยาวโฏ มโน**ติ นิรตฺถโก จิตฺตสมุทาจาโรฯ **อกุสลจิตฺต**นฺติ อญฺญาณุเปกฺขมาห, อยญฺจ ทีฆภาณกานํ ปาโฐ อากุโล วิยฯ อยํ ปน ปาโฐ อนากุโล –

> อตีตํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตญาณํ, อนาคตํเส, ปจฺจุปฺปนฺนํเสฯ อิเมหิ ตีหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺติ, สพฺพํ วจีกมฺมํ, สพฺพํ มโนกมฺมํฯ อิเมหิ ฉหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ, นตฺถิ ธมฺมเทสนาย, นตฺถิ วีริยสฺส, นตฺถิ สมาธิสฺส , นตฺถิ ปญฺญาย, นตฺถิ วิมุตฺติยาฯ อิเมหิ ทฺวาทสหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต นตฺถิ ทวา, นตฺถิ รวา, นตฺถิ อปฺผุฏํ, นตฺถิ เวคายิตตฺตํ, นตฺถิ อพฺยาวฏมโน, นตฺถิ อปฺปฏิสงฺขานุเปกฺขาติฯ

ตตฺถ **อปฺปฏิสงฺขานุเปกฺขา**ติ อญฺญาณุเปกฺขาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ เอตฺถ จ ตถาคตสฺส อาชีวปาริสุทฺธิํ กายวจีมโนสมาจารปาริสุทฺธิยาว สงฺคเหตฺวา สมาจารตฺตยวเสน มหาเถเรน ติโก เทสิโตฯ

กิญฺจนาติ กิญฺจิกฺขาฯ อิเม ปน ราคาทโย ปลิพุนฺธนเฏฺฐน กิญฺจนา วิยาติ **กิญฺจนาฯ** เตนาห **‘‘กิญฺจนาติ ปลิโพธา**’’ติฯ

อนุทหนเฎฐนาติ อนุ อนุ ทหนเฎฐนฯ ราคาทโย อรูปธมฺมา อิตฺตรกฺขณา กถํ อนุทหนฺตีติ อาสงฺกํ นิวเตฺตตุํ **“ตตฺถ วตฺถูนี”**ติ วุตฺตํ, ทฎฺฐพฺพานีติ วจนเสโสฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ราคาทีนํ อนุทหนเฎฐฯ **วตฺถูนี**ติ สาสเน, โลเก จ ปากฎตฺตา ปจฺจกฺขภูตานิ การณานิฯ **ราโค อุปฺปนฺโน** ติขิณกโร หุตฺวาฯ ตสฺมา ตํสมุฎฺฐานา เตโชธาตุ อติวิย ติขิณภาเวน สทฺธิํ อตฺตนา สหชาตธเมฺมหิ หทยปฺปเทสํ ฌาเปสิ ยถา ตํ พาหิรา เตโชธาตุ สนิสฺสยํฯ เตน สา ภิกฺขุนี สุปโตวิย พฺยาธิ ฌายิตฺวา มตาฯ เตนาห **“เตเนว ฌายิตฺวา กาลมกาสี”**ติฯ โทสสฺส นิสฺสยานํ ทหนตา ปากฎา เอวาติ อิตรํ ทเสฺสตุํ **“โมหวเสน หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อติวตฺติตฺวา**ติ อติกฺกมิตฺวาฯ

กามํ อาหุเนยฺยคฺคิอาทโย ตโย อคฺคี พฺราหฺมเณหิ อิจฺฉิตา สนฺติ, เต ปน เตหิ อิจฺฉิตมตฺตา, น สตฺตานํ ตาทิสา อตฺถสาธกาฯ เย ปน สตฺตานํ อตฺถสาธกา, เต ทเสฺสตุํ **“อาหุนํ วุจฺจตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อาทเรน หุนนํ ปูชนํ **อาหุนนฺ**ติ สกฺกาโร ‘‘อาหุน’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ **อาหุนํ อรหนฺติฯ** เตนาห ภควา ‘‘อาหุเนยฺยาติ ภิกฺขเว มาตาปิตูนเมตํ อธิวจน’’นฺติ (อิติวุ. ๑๐๖)ฯ ยทเคฺคน จ เต ปุตฺตานํ พหุการตาย อาหุเนยฺยาติ เตสุ สมฺมาปฎิปตฺติ เนสํ หิตสุขาวหา, ตทเคฺคน เตสุ มิจฺฉาปฎิปตฺติ อหิตทุกฺขาวหาติ อาห **“เตสุ…เป…. นิพฺพตฺตนฺตี”**ติฯ **สฺวายมโตฺถ**ติ โย มาตาปิตูนํ อตฺตโน อุปริ วิปฺปฎิปนฺนานํ ปุตฺตานํ อนุทหนสฺส ปจฺจยภาเวน อนุทหนโฎฺฐ, โส อยมโตฺถฯ **มิตฺตวินฺทกวตฺถุนา**ติ มิตฺตวินฺทกสฺส นาม มาตริ วิปฺปฎิปนฺนสฺส ปุริสสฺส ตาย เอว วิปฺปฎิปตฺติยา จิรตรํ กาลํ อาปายิกทุกฺขานุภวนทีปเนน วตฺถุนา เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ ตมตฺถํ กสฺสปสฺส ภควโต กาเล ปวตฺตํ วิภาเวตุํ **“มิตฺตวินฺทโก หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ธนโลเภน,** น ธมฺมจฺฉเนฺทนาติ อธิปฺปาโยฯ **อกุโตภยํ** เกนจิ อนุฎฺฐาปนียตายฯ **นิวาเรสิ** สมุทฺทปยาตา นาม พหวนฺตรายาติ อธิปฺปาเยนฯ **อนฺตรํ กตฺวา**ติ อติกฺกมนวเสน ทฺวินฺนํ ปาทานํ อนฺตเร กตฺวาฯ

นาวา อฎฺฐาสิ ตสฺส ปาปกมฺมพเลน วาตสฺส อวายนโตฯ เอกทิวสํ รกฺขิตอุโปสถกมฺมานุภาเวน **สมฺปตฺติํ อนุภวโนฺตฯ** ยถา ปุริมาหิ ปรโต มา อคมาสีติ วุโตฺต, เอวํ อปราปราหิปีติ อาห **“ตาหิ ‘ปรโต ปรโต มา อคมาสี’ติ วุจฺจมาโน”**ติฯ **ขุรจกฺกธรนฺ**ติ ขุรธารูปมจกฺกธรํ **เอกํ** ปุริสํฯ **อุปฎฺฐาสิ** ปาปกมฺมสฺส พเลนฯ

จตุพฺภีติ จตูหิ อจฺฉราสทิสีหิ วิมานเปตีหิ, สมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวาติ วจนเสโสฯ **อฎฺฐชฺฌคมา**ติ รูปาทิกามคุเณหิ ตโต วิสิฎฺฐตรา อฎฺฐ วิมานเปติโย อธิคจฺฉิฯ **อตฺริจฺฉนฺ**ติ อตฺริจฺฉาสงฺขาเตน อติโลเภน สมนฺนาคตตฺตา อตฺร อตฺร กามคุเณ อิจฺฉโนฺตฯ **จกฺกนฺ**ติ ขุรจกฺกํฯ **อาสโท**ติ อนตฺถาวหภาเวน อาสาเทติฯ

โสติ เคหสามิโก ภตฺตาฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ อนุทหนสฺส ปจฺจยตายฯ

อติจารินีติ สามิกํ อติกฺกมิตฺวา จารินี มิจฺฉาจารินีฯ **รตฺติํ ทุกฺขนฺ**ติ อตฺตโน ปาปกมฺมานุภาวสมุปฎฺฐิเตน สุนเขน ขาทิตพฺพตาทุกฺขํฯ **วเญฺจตฺวา**ติ ตํ อชานาเปตฺวาว การณฎฺฐานคมนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ปฎิปฎฺฐนฺตี**ติ ปฎิปฎฺฐา กตฺวาฯ อนุรวทสฺสนเญฺหตํฯ มุฎฺฐิโยโค กิรายํ ตสฺส สุนขนฺตรธานสฺส, ยทิทํ เขฬปิณฺฑํ ภูมิยํ นิฎฺฐุภิตฺวา ปาเทน ฆํสนํฯ เตน วุตฺตํ **“โส ตถา อกาสิฯ สุนขา อนฺตรธายิํสู”**ติฯ

ทกฺขิณาติ จตฺตาโร ปจฺจยา ทิยฺยมานา ทกฺขนฺติ เอเตหิ หิตสุขานีติฯ ตํ ทกฺขิณํ อรหตีติ **ทกฺขิเณยฺโย,** ภิกฺขุสโงฺฆฯ **เรวตีวตฺถุ** วิมานวตฺถุเปตวตฺถูสุ (วิ. ว. ๘๖๑ อาทโย) เตสํ อฎฺฐกถายญฺจ (วิ. ว. ๙๗๗-๙๘๐; เป. ว. อฎฺฐ. ๗๑๔-๗๓๖) อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ

''ติวิเธน รูปสงฺคโห''ติ เอตฺถ นนุ สงฺคโห เอกวิโธว, โส กสฺมา ''จตุพฺพิโธ''ติ วุโตฺตติ? ''สงฺคโห''ติ อตฺถํ อวตฺวา อนิทฺธาริตตฺถสฺส สทฺทเสฺสว วุตฺตตฺตาฯ ''ติวิเธน รูปสงฺคโห''ติอาทีสุ (ธ. ส. รูปกณฺฑ-ติเก) ปเทสุ สงฺคห-สโทฺท ตาว อตฺตโน อตฺถวเสน จตุพฺพิโธติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ อโตฺถปิ วา อนิทฺธาริตวิเสโส สามเญฺญน คเหตพฺพตํ ปโตฺต ''ติวิเธน รูปสงฺคโห''ติอาทีสุ (ธ. ส. รูปกณฺฑ-ติเก) ''สงฺคโห''ติ วุโตฺตติ น โกจิ โทโสฯ นิทฺธาริเต หิ วิเสเส ตสฺส เอกวิธตา สิยา, น ตโต ปุเพฺพติฯ **''ชาติสงฺคโห''**ติ วุเตฺตปิ ชาติ-สทฺทสฺส สาเปกฺขสทฺทตฺตา อตฺตโน ชาติยา สงฺคโหติ อยมโตฺถ วิญฺญายเตว สมฺพนฺธารหสฺส อญฺญสฺส อวุตฺตตฺตา ยถา ''มาตาปิตุ อุปฎฺฐาน''นฺติ (ขุ. ปา. ๕.๖; สุ. นิ. ๒๖๕)ฯ อฎฺฐกถายํ ปน ยถาธิเปฺปตมตฺถํ อปริปุณฺณํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **''ชาติสงฺคโห''** อิเจฺจว วุตฺตํฯ สมานชาติกานํ สงฺคโห, สมานชาติยา วา สงฺคโห สชาติสงฺคโหฯ สญฺชายติ เอตฺถาติ **สญฺชาติ,** สญฺชาติยา สงฺคโห **สญฺชาติสงฺคโห,** สญฺชาติเทเสน สงฺคโหติ อโตฺถฯ กิริยาย เอวรูปาย สงฺคโห **กิริยาสงฺคโหฯ รูปกฺขนฺธคณน**นฺติ ''รูปกฺขโนฺธ''ติ คณนํ สงฺขฺยํ **คจฺฉติ** รุปฺปนสภาวตฺตาฯ **ตีหิ โกฎฺฐาเสหิ รูปคณนา**ติ วกฺขมาเนหิ ตีหิ ภาเคหิ รูปสฺส สงฺคโห, คเณตพฺพตาติ อโตฺถฯ

รูปายตนํ นิปสฺสติ ปจฺจกฺขโต วิชานาตีติ **นิทสฺสนํ** , จกฺขุวิญฺญาณํ, นิทสฺสตีติ วา **นิทสฺสนํ,** ทฎฺฐพฺพภาโว, จกฺขุวิญฺญาณสฺส โคจรภาโว, ตสฺส จ รูปายตนโต อนญฺญเตฺตปิ อเญฺญหิ ธเมฺมหิ รูปายตนํ วิเสเสตุํ อญฺญํ วิย กตฺวา **''สห นิทสฺสเนนาติ สนิทสฺสน''**นฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ธมฺมสภาวสามเญฺญน หิ เอกีภูเตสุ ธเมฺมสุ โย นานตฺตกโร สภาโว, โส อโญฺญ วิย กตฺวา อุปจริตุํ ยุโตฺตฯ เอวญฺหิ อตฺถวิเสสาวโพโธ โหตีติฯ **จกฺขุปฎิหนนสมตฺถโต**ติ จกฺขุโน ฆฎฺฎนสมตฺถตายฯ ฆฎฺฎนํ วิย จ **ฆฎฺฎนํ** ทฎฺฐพฺพํฯ ทุติเยน อตฺถวิกเปฺปน ทฎฺฐพฺพภาวสงฺขาตํ นาสฺส นิทสฺสนนฺติ อนิทสฺสนนฺติ โยชนาฯ เอตฺถ จ ทสนฺนํ อายตนานํ ยถารหํ สยํ, นิสฺสยวเสน จ สมฺปตฺตานํ, อสมฺปตฺตานญฺจ ปฎิมุขภาโว อญฺญมญฺญปตนํ **ปฎิหนนํ,** เยน พฺยาปาราทิวิการปจฺจยนฺตรสนฺนิธาเน จกฺขาทีนํ วิสเยสุ วิการุปฺปตฺติฯ ตตฺถ **พฺยาปาโร** จกฺขาทีนํ สวิสเยสุ อาวิจฺฉนฺนํ, รูปาทีนํ อิฎฺฐานิฎฺฐตา, ตตฺถ จ จิตฺตสฺส อาภุชนนฺติ อิเม อาทิสทฺทสงฺคหิตาฯ เตหิ วิการปฺปตฺติยา ปจฺจยนฺตรพฺยาปารโต อญฺญนฺติ กตฺวา อนุคฺคหูปฆาโต **วิกาโรฯ** อุปนิสฺสโย ปน อปฺปธานสฺส ปจฺจโย อิธ คหิโตฯ การณการณมฺปิ การณเมวาติ คยฺหมาเน สิยา ตสฺสาปิ สงฺคโหติฯ **วุตฺตปฺปการ**นฺติ ''จกฺขุวิญฺญาณสงฺขาต''นฺติ วุตฺตปฺปการํฯ **นาสฺส ปฎิโฆ**ติ เอตฺถาปิ ''วุตฺตปฺปการ''นฺติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **อวเสสํ** โสฬสวิธํ **สุขุมรูปํฯ**

สงฺขโรนฺตีติ สมฺปิเณฺฑนฺติฯ เจตนา หิ อายูหนรสตาย ยถา สมฺปยุตฺตธเมฺม ยถาสกํ กิเจฺจสุ สํวิทหนฺตี วิย อภิสนฺทหนฺตี วตฺตมานา เตเนว กิจฺจวิเสเสน เต สมฺปิเณฺฑนฺตี วิย โหติ, เอวํ อตฺตโน วิปากธเมฺมปิ ปจฺจยสมวาเย สงฺขโรนฺตี สมฺปิเณฺฑนฺตี วิย โหติฯ เตนาห **''สหชาต...เป.... ราสี กโรนฺตี''**ติฯ **อภิสงฺขโรตี**ติ อภิวิสิฎฺฐํ กตฺวา สงฺขโรติฯ ปุญฺญาภิสงฺขาโร หิ อตฺตโน ผลํ อิตรสฺส ผลโต อติวิย วิสิฎฺฐํ ภินฺนํ กตฺวา สงฺขโรติ ปจฺจยโต, สภาวโต, ปวตฺติอาการโต จ สยํ อิตเรหิ วิสิฎฺฐสภาวตฺตาฯ เอส นโย อิตเรหิปิฯ ปุชฺชภวผลนิพฺพตฺตนโต, อตฺตโน สนฺตานสฺส ปุนนโต จ **ปุโญฺญฯ**

มหาจิตฺตเจตนานนฺติ อสเงฺขฺยยฺยายุนิปฺผาทนาทิมหานุภาวตาย มหาจิเตฺตสุ ปวตฺตเจตนานํฯ **อเฏฺฐว เจตนา โหนฺติ,** ยา กามาวจรา กุสลาฯ ‘‘เตรสปี’’ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ‘‘นวา’’ติ วตฺตพฺพํฯ น หิ ภาวนา ญาณรหิตา ยุตฺตาติ อนุโยคํ สนฺธายาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ **กสิณปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสา**ติ กสิเณสุ ฌานปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสฯ ‘‘ปถวี ปถวี’’ติอาทิ ภาวนา หิ กสิณปริกมฺมํฯ ตสฺส หิ ปริกมฺมสฺส สุปคุณภาวโต อนุยุตฺตสฺส ตตฺถ อาทรากรเณน สิยา ญาณรหิตจิตฺตํฯ ฌานปจฺจเวกฺขณายปิ เอเสว นโยฯ เกจิ มณฺฑลกรณมฺปิ ภาวนํ ภชาเปนฺติฯ

ทานวเสน ปวตฺตจิตฺตเจตสิกธมฺมา **ทานํ,** ตตฺถ พฺยาปารภูตา อายูหนเจตนา ทานํ อารพฺภ, ทานญฺจ อธิกิจฺจ อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตาฯ เอวํ อิตเรสุปิฯ **อยํ สเงฺขปเทสนา**ติ อยํ ปุญฺญาภิสงฺขาเร สเงฺขปโต อตฺถเทสนา, อตฺถวณฺณนาติ อโตฺถฯ

โสมนสฺสจิเตฺตนาติ อนุโมทนาปวตฺติทสฺสนมตฺตเมตํ ทฏฺฐพฺพํฯ อุเปกฺขาสหคเตนาปิ หิ อนุสฺสรติ เอวาติฯ กามํ นิจฺจสีลํ, อุโปสถสีลํ, นิยมสีลมฺปิ สีลเมว, ปริปุณฺณํ ปน สพฺพงฺคสมฺปนฺนํ สีลํ ทเสฺสตุํ **“สีลปูรณตฺถายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ นยทสฺสนํ วา เอตํ, ตสฺมา ‘‘นิจฺจสีลํ, อุโปสถสีลํ, นิยมสีลํ สมาทิยิสฺสามี’’ติ วิหารํ คจฺฉนฺตสฺส, สมาทิยิตฺวา สมาทินฺนสีเล จ ตสฺมิํ, ‘‘สาธุ สุฏฺฐู’’ติ อาวชฺชนฺตสฺส, ตํ สีลํ โสเธนฺตสฺส จ ปวตฺตา เจตนา สีลมยาติ เอวเมตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ปุเพฺพ สมถวเสน ภาวนานโย คหิโตติ อิทานิ สมฺมสนนเยน ตํ ทเสฺสตุํ **“ปฏิสมฺภิทายํ วุเตฺตนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนิจฺจโต**ติ อนิจฺจภาวโตฯ **ทุกฺขโต, อนตฺตโต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺถ เย ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา นามรูปภาเวน ปริคฺคหิตา, เต ยสฺมา ทฺวารารมฺมเณหิ สทฺธิํ ทฺวารปฺปวตฺตธมฺมวเสน วิภาคํ ลภนฺติ, ตสฺมา ทฺวารฉกฺกาทิวเสน ฉ ฉกฺกา คหิตาฯ ยสฺมา ปน ลกฺขเณสุ อนตฺตลกฺขณํ ทุพฺพิภาวํ, ตสฺมา ตสฺส วิภาวนาย ฉ ธาตุโย คหิตาฯ ตโต เยสุ กสิเณสุ อิโต พาหิรกานํ อตฺตาภินิเวโส, ตานิ อิเมสํ ฌานานํ อารมฺมณภาเวน อุปฏฺฐานาการมตฺตานิ, อิมานิ ปน ตานิ ฌานานีติ ทสฺสนตฺถํ ทส กสิณานิ คหิตานิฯ ตโต ทุกฺขานุปสฺสนาย ปริวารภาเวน ปฏิกฺกูลาการวเสน ทฺวตฺติํส โกฏฺฐาสา คหิตาฯ ปุเพฺพ ขนฺธวเสน สเงฺขปโต อิเม ธมฺมา คหิตา, อิทานิ นาติสเงฺขปวิตฺถารนเยน จ มนสิ กาตพฺพาติ ทสฺสนตฺถํ ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย จ คหิตาฯ เตสุ อิเม ธมฺมา สติปิ สุญฺญานิรีหอพฺยาปารภาเวธมฺมสภาวโต อาธิปจฺจภาเวน ปวตฺตนฺตีติ อนตฺตภาววิภาวนตฺถํ อินฺทฺริยานิ คหิตานิฯ เอวํ อเนกเภทภินฺนาปิ อิเม ธมฺมา ภูมิตฺตยปริยาปนฺนตาย ติวิธาว โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ ติโสฺส ธาตุโย คหิตาฯ เอตฺตาวตา นิมิตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปวตฺตํ ทเสฺสตุํ กามภวาทโย นว ภวา คหิตาฯ เอตฺตเก อภิเญฺญยฺยวิเสเส ปวตฺตมนสิการโกสเลฺลน สณฺหสุขุเมสุ นิพฺพตฺติตมหคฺคตธเมฺมสุ มนสิกาโร ปวเตฺตตโพฺพติ ทสฺสนตฺถํ ฌานอปฺปมญฺญารูปานิ คหิตานิฯ ตตฺถ ฌานานิ นามวุตฺตาวเสสารมฺมณานิ รูปาวจรชฺฌานานิฯ ปุน ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนวิภาคโต อิเม ธมฺมา วิภชฺช มนสิกาตพฺพาติ ทสฺสนตฺถํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคานิ คหิตานิฯ ปจฺจยาการมนสิกาโร หิ สุเขน, สุฏฺฐุตรญฺจ ลกฺขณตฺตยํ วิภาเวติ, ตสฺมา โส ปจฺฉโต คหิโตฯ เอวํ เอเต สมฺมสนียภาเวน คหิตา ขนฺธาทิวเสน โกฏฺฐาสโต ปญฺจวีสติวิธา, ปเภทโต ปน อตีตาทิเภทํ อนามสิตฺวา คยฺหมานา ทฺวีหิ อูนานิ เทฺวสตานิ โหนฺติฯ อิทํ ตาเวตฺถ ปาฬิววตฺถานํ, อตฺถวิจารํ ปน อิจฺฉเนฺตหิ ปรมตฺถมญฺชูสายํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

น ปุโญฺญติ **อปุโญฺญฯ** ตสฺส ปุญฺญ-สเทฺท วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สนฺตานสฺส อิญฺชนเหตูนํ นีวรณาทีนํ สุวิกฺขมฺภนโต รูปตณฺหาสงฺขาตสฺส อิญฺชิตสฺส อภาวโต **อนิญฺชํ,** อนิญฺชเมว **“อาเนญฺช”**นฺติ วุตฺตํฯ ตถา หิ รูปารมฺมณํ รูปนิมิตฺตารมฺมณํ สพฺพมฺปิ จตุตฺถชฺฌานํ นิปฺปริยาเยน ‘‘อาเนญฺช’’นฺติ วุจฺจติฯ

จตฺตาโร มคฺคฏฺฐา, เหฏฺฐิมา ตโย ผลฏฺฐาติ เอวํ **สตฺตวิโธฯ ติโสฺส สิกฺขา**ติ อธิสีลาทิกา ติโสฺส สิกฺขาฯ ตาสุ ชาโตติ วา **เสโกฺข,** อริยปุคฺคโล หิ อริยาย ชาติยา ชายมาโน สิกฺขาสุ ชายติ, น โยนิยํฯ สิกฺขนสีโลติ วา **เสโกฺขฯ** ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย วา กถาย เสกฺขสฺส อยนฺติ อญฺญาสาธารณมคฺคผลตฺตยธมฺมา เสกฺขปริยาเยน วุตฺตาฯ **อเสโกฺข**ติ จ ยตฺถ เสกฺขภาวาสงฺกา อตฺถิ, ตตฺถายํ ปฏิเสโธติ โลกิยนิพฺพาเนสุ อเสกฺขภาวนาปตฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ สีลสมาธิปญฺญาสงฺขาตา หิ สิกฺขา อตฺตโน ปฏิปกฺขกิเลเสหิวิปฺปมุตฺตา ปริสุทฺธา อุปกฺกิเลสานํ อารมฺมณภาวมฺปิ อนุปคมนโต เอตา ‘‘สิกฺขา’’ติ วตฺตุํ ยุตฺตา อฏฺฐสุปิ มคฺคผเลสุ วิชฺชนฺติ, ตสฺมา จตุมคฺคเหฏฺฐิมผลตฺตยสมงฺคิโน วิย อรหตฺตผลสมงฺคีปิ ตาสุ สิกฺขาสุ ชาโตติ จ ตํสมงฺคิโน อรหโต อิตเรสํ วิย เสกฺขเตฺต สติ เสกฺขสฺส อยนฺติ จ สิกฺขา สีลํ เอตสฺสาติ จ ‘‘เสโกฺข’’ติ วตฺตโพฺพ สิยาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **อเสโกฺข**ติ ยถาวุตฺตเสกฺขภาวปฏิเสโธ กโตฯ อรหตฺตผเล หิ ปวตฺตมานา สิกฺขา ปรินิฏฺฐิตสิกฺขากิจฺจตฺตา น สิกฺขากิจฺจํ กโรนฺติ, เกวลํ สิกฺขาผลภาเวเนว ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา น ตา สิกฺขาวจนํ อรหนฺติ, นาปิ ตํสมงฺคี เสกฺขวจนํ, น จ ‘‘สิกฺขนสีโล, สิกฺขาสุ ชาโต’’ติ จ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ เหฏฺฐิมผเลสุ ปน สิกฺขา สกทาคามิมคฺควิปสฺสนาทีนํ อุปนิสฺสยภาวโต สิกฺขากิจฺจํ กโรนฺตีติ สิกฺขาวจนํ อรหนฺติ, ตํสมงฺคิโน จ เสกฺขวจนํ, ‘‘สิกฺขนสีลา, สิกฺขาสุ ชาตา’’ติ จ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ

‘‘สิกฺขตีติ เสโกฺข’’ติ จ อปริโยสิตสิโกฺข ทสฺสิโตติฯ อนนฺตรเมว ‘‘ขีณาสโว’’ติ อาทึ วตฺวา ‘‘น สิกฺขตีติ อเสโกฺข’’ติ วุตฺตตฺตา ปริโยสิตสิโกฺข ทสฺสิโต, น สิกฺขารหิโต ตสฺส ตติยปุคฺคลภาเวน คหิตตฺตาฯ วุทฺธิปฺปตฺตสิโกฺข วา อเสโกฺขติ เอตสฺมึ อเตฺถ เสกฺขธเมฺมสุ เอว ฐิตสฺส กสฺสจิ อริยสฺส อเสกฺขภาวาปตฺตีติ อรหตฺตมคฺคธมฺมา วุทฺธิปฺปตฺตา, ยถาวุเตฺตหิ จ อเตฺถหิ เสโกฺขติ กตฺวา ตํสมงฺคิโน อคฺคมคฺคฏฺฐสฺส อเสกฺขภาโว อาปโนฺนติ? น ตํสทิเสสุ ตโพฺพหารโตฯ อรหตฺตมคฺคโต หิ นินฺนานากรณํ อรหตฺตผลํ ฐเปตฺวา ปริญฺญาทิกิจฺจกรณํ, วิปากภาวญฺจ, ตสฺมา เต เอว เสกฺขธมฺมา ‘‘อคฺคผลธมฺมภาวํ อาปนฺนา’’ติ สกฺกา วตฺตุํ, กุสลสุขโต จ วิปากสุขํ สนฺตตรตาย ปณีตตรนฺติ, วุทฺธิปฺปตฺตา จ เต ธมฺมา โหนฺตีติ ตํสมงฺคี ‘‘อเสโกฺข’’ติ วุจฺจตีติฯ

ชาติมหลฺลโกติ ชาติยา วุฑฺฒตโร อทฺธคโต วโยอนุปฺปโตฺตฯ โส หิ รตฺตญฺญุตาย เยภุเยฺยน ชาติธมฺมกุลธมฺมปเทสุ ถาวริยปฺปตฺติยา **ชาติเถโร นามฯ เถรกรณา ธมฺมา**ติ สาสเน ถิรภาวกรา คุณา ปฏิปกฺขนิมฺมทนกาฯ **เถโร**ติ วกฺขมาเนสุ ธเมฺมสุ ถิรภาวปฺปโตฺตฯ **สีลวา**ติ ปาสํเสน สาติสเยน สีเลน สมนฺนาคโต, สีลสมฺปโนฺนติ อโตฺถ, เอเตน ทุสฺสีลฺยสงฺขาตสฺส พาลฺยสฺส อภาวมาหฯ สุตฺตเคยฺยาทิ พหุ สุตํ เอเตนาติ **พหุสฺสุโต,** เอเตนาสฺส สุตวิรหสงฺขาตสฺส พาลฺยสฺส อภาวํ, ปฏิสงฺขานพเลน จ ปติฏฺฐิตภาวํ วทติฯ **“จตุนฺนํ ฌานานํ ลาภี”**ติ อิมินา นีวรณาทิสงฺขาตสฺส พาลฺยสฺส อภาวํ, ภาวนาพเลน จ ปติฏฺฐิตภาวํ กเถติฯ **“อาสวานํ ขยา”**ติอาทินา อวิชฺชาสงฺขาตสฺส พาลฺยสฺส สพฺพโส อภาวํ, ขีณาสวเตฺถรภาเวน ปติฏฺฐิตภาวญฺจสฺส ทเสฺสติฯ น เจตฺถ สมุทาเย วากฺยปริสมาปนํ, อถ โข ปเจฺจกํ วากฺยปริสมาปนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เอวํ วุเตฺตสุ ธเมฺมสู”**ติอาทิมาหฯ **เถรนามโก วา** ‘‘เถโร’’ติ เอวํ นามโก วาฯ

อนุคฺคหวเสน, ปูชาวเสน วา อตฺตโน สนฺตกํ ปรสฺส ทียติ เอเตนาติ **ทานํ,** ปริจฺจาคเจตนาฯ ทานเมว **ทานมยํฯ** ปทปูรณมตฺตํ มย-สโทฺทฯ ปุญฺญญฺจ ตํ ยถาวุเตฺตนเตฺถน กิริยา จ กมฺมภาวโตติ **ปุญฺญกิริยาฯ** ปเรสํ ปิยมนาปตาเสวนียตาทีนํ **อานิสํสานํฯ ปุเพฺพ…เป…. วเสเนวา**ติ สงฺขารตฺติเก (ที. นิ. ๓.๓๐๕; ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕) วุตฺตทานมยสีลมยภาวนามยเจตนาวเสเนวฯ อิมานิ เวทิตพฺพานีติ สมฺพโนฺธฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ปุญฺญกิริยวตฺถูสุฯ **กาเยน กโรนฺตสฺสา**ติ อตฺตโน กาเยน ปริจฺจาคปโยคํ ปวเตฺตนฺตสฺสฯ **ตทตฺถ**นฺติ ทานตฺถํฯ ''อิมํ เทยฺยธมฺมํ เทหี''ติ **วาจํ นิจฺฉาเรนฺตสฺสฯ ทานปารมึ อาวเชฺชตฺวา วา**ติ ยถา เกวลํ ''อนฺนทานาทีนิ เทมี''ติ ทานกาเล ตํ ทานมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติ, เอวํ ''อิมํ ทานมยํ สมฺมาสโมฺพธิยา ปจฺจโย โหตู''ติ ทานปารมึ อาวเชฺชตฺวา **ทานกาเลปิ** ทานสีเสเนว ปวตฺติตตฺตาฯ **วตฺตสีเส ฐตฺวา**ติ ''เอตํ ทานํ นาม มยฺหํ กุลวํโส กุลตนฺติ กุลปเวณี กุลจาริตฺต''นฺติ จาริตฺตสีเล ฐตฺวา **ททโต จาริตฺตสีลมยํฯ** ยถา เทยฺยธมฺมปริจฺจาควเสน ปวตฺตมานาปิ ทานเจตนาวตฺตสีเส ฐตฺวา ททโต สีลมยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติ ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส, อปรภาคเจตนาย จ ตถา ปวตฺตตฺตา, เอวํ เทยฺยธเมฺม **ขยโต, วยโต สมฺมสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ททโต ภาวนามยํ ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหติ** ปุพฺพภาคเจตนาย, เทยฺยธเมฺม อปรภาคเจตนาย จ ตถา ปวตฺตตฺตาฯ

อปจีติเจตนา **อปจิติสหคตํ** อปจียติ เอตายาติ ยถา นนฺทีราโค เอว นนฺทีราคสหคตา, ยถาวุตฺตาย วา อปจิติยา สหคตํ สหปวตฺตนฺติ **อปจิติสหคตํ** ฯ อปจายนวเสน ปวตฺตํ **ปุญฺญกิริยวตฺถุฯ** วยสา คุเณหิ จ วุฑฺฒตรานํ วตฺตปฏิปตฺตีสุ พฺยาวโฏ โหติ ยาย เจตนาย, สา **เวยฺยาวจฺจํ,** เวยฺยาวจฺจเมว **เวยฺยาวจฺจสหคตํฯ** เวยฺยาวจฺจสงฺขาตาย วา วตฺตปฏิปตฺติยา สมุฏฺฐาปนวเสเนว สหคตํ ปวตฺตนฺติ **เวยฺยาวจฺจสหคตํ,** ตถาปวตฺตํ ปุญฺญกิริยวตฺถุฯ อตฺตโน สนฺตาเน ปตฺตํ ปุญฺญํ อนุปฺปทียติ เอเตนาติ **ปตฺตานุปฺปทานํฯ** ตถา ปเรน อนุปฺปทินฺนตาย ปตฺตํ อพฺภนุโมทติ เอเตนาติ **ปตฺตพฺภนุโมทนํฯ** อนนุปฺปทินฺนํ ปน เกวลํ อพฺภนุโมทียติ เอเตนาติ **อพฺภนุโมทนํฯ** ธมฺมํ เทเสติ เอตายาติ **เทสนา,** เทสนาว **เทสนามยํฯ** สุณาติ เอเตนาติ **สวนํ,** สวนเมว **สวนมยํฯ** ทิฏฺฐิยา ญาณสฺส อุชุคมนํ **ทิฏฺฐิชุคตํฯ** สพฺพตฺถ ''ปุญฺญกิริยวตฺถู''ติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา นปุํสกลิงฺคตาฯ

ปูชาวเสน สามีจิกิริยา อปจายนํ **อปจิติฯ** วยสา คุเณหิ จ เชฏฺฐานํ คิลานานญฺจ ตํตํกิจฺจกรณํ **เวยฺยาวจฺจํฯ** อยเมเตสํ วิเสโสติ อาห **''ตตฺถา''**ติอาทิฯ **จตฺตาโร ปจฺจเย ทตฺวา สพฺพสตฺตาน**นฺติ จ เอกเทสโต อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโส, ยํ กิญฺจิ เทยฺยธมฺมํ ทตฺวา, ปุญฺญํ วา กตฺวา ''กติปยานํ, เอกเสฺสว วา ปตฺติ โหตู''ติ ปริณามนมฺปิ ปตฺตานุปฺปทานเมวฯ ตํ น มหปฺผลํ ตณฺหาย ปรามฏฺฐตฺตาฯ ปเรสํ เทเสติ หิตผรเณน มุทุจิเตฺตนาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **เอว**นฺติ เอวํ อิมํ ธมฺมํ สุตฺวา พหุสฺสุโต หุตฺวา ปเร ธมฺมเทสนาย อนุคฺคณฺหิสฺสามีติ **หิตผรเณน มุทุจิเตฺตน ธมฺมํ สุณาติฯ** เอวญฺหิสฺส สวนํ อตฺตโน, ปเรสญฺจ สมฺมาปฏิปตฺติยา ปจฺจยภาวโต มหปฺผลํ ภวิสฺสตีติฯ **สเพฺพส**นฺติ สเพฺพสมฺปิ ทสนฺนํ ปุญฺญกิริยวตฺถูนํฯ **นิยมลกฺขณ**นฺติ มหปฺผลภาวสฺส นิยามกสภาวํ ฯ **ทิฏฺฐิยา อุชุภาเวเนวา**ติ ''อตฺถิ, นตฺถี''ติ อนฺตทฺวยสฺส ทุรสมุสฺสาริตตาย ''อตฺถิ ทินฺน''นฺติอาทิ (ม. นิ. ๒.๙๔; ๓.๑๓๖; วิภ. ๗๙๓) นยปฺปวตฺตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา อุชุกเมว ปวตฺติยาฯ ทานาทีสุ หิ ยํ กิญฺจิ อิมาย เอว สมฺมาทิฏฺฐิยา ปริโสธิตํ มหาชุติกํ มหาวิปฺผารํ ภวติฯ

ปุริมเหว ตีหีติ ปาฬิยํ อาคเตเหว ตีหิฯ **สีลมเย** ปุญฺญกิริยวตฺถุมฺหิ **สงฺคหํ คจฺฉนฺติ** จาริตฺตสีลภาวโตฯ **ทานมเย** สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ทานสภาวตฺตา, ทานวิสยตฺตา จฯ กามํ เทสนาธมฺมทานสภาวโต ทานมเย สงฺคหํ คจฺฉตีติ วตฺตุํ ยุตฺตา, กุสลธมฺมาเสวนภาวโต ปน วิมุตฺ

ตายตนสีเส ฐตฺวา ปวตฺติตา วิย สวเนน สทฺธึ **ภาวนามเย** สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ วุตฺตํฯ ‘‘ทิฏฺฐิชุคตํ ภาวนามเย’’ติ เกจิฯ **ทิฏฺฐิชุคเต** เอว จ อตฺตนา กตสฺส ปุญฺญสฺส อนุสฺสรณํ, ตสฺส จ ปเรสํ อตฺถาย ปริณามนํ, คุณปสํสา, อเญฺญหิ กริยมานาย ปุญฺญกิริยาย, สมฺมาปฏิปตฺติยา จ อนุโมทนํ สรณคมนนฺติ เอวํ อาทโย ปุญฺญวิเสสา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ทิฏฺฐิชุกมฺมวเสเนว เตสํ อิชฺฌนโตฯ

ปรสฺส ปฏิปตฺติยา โสธนโตฺถ อนุโยโค **โจทนา,** สา ยานิ นิสฺสาย ปวตฺตติ, ตานิ **โจทนาวตฺถูนิ** ทิฏฺฐสฺสุตปริสงฺกิตานิฯ เตนาห **‘‘โจทนาการณานี’’**ติฯ **ทิเฏฺฐนา**ติ จ เหตุมฺหิ กรณวจนํ , ทิเฏฺฐน เหตุนาติ อโตฺถฯ กึ ปน ตํ ทิฏฺฐนฺติ อาห **‘‘วีติกฺกม’’**นฺติ ฯ **ทิสฺวา**ติ จ ทสฺสนเหตูติ อยเมตฺถ อโตฺถ ยถา ‘‘ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา’’ติฯ **‘‘สุเตนา’’**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปรสฺสา**ติ ปรโต, **ปรสฺส** วา วจนํ **สุตฺวาฯ ทิฏฺฐปริสงฺกิเตนา**ติ ทิฏฺฐานุคเตน ปริสงฺกิเตน, ตถา ปริสงฺกิเตน วา วีติกฺกเมนฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **โจเทติ** วตฺถุสนฺทสฺสเนน วา สํวาสปฺปฏิเกฺขเปน วา สามีจิปฺปฏิเกฺขเปน วาฯ อิมสฺมึ ปน อเตฺถ วิตฺถาริยมาเน อติปฺปปโญฺจ โหตีติ อาห **‘‘อยเมตฺถ สเงฺขโป’’**ติฯ วิตฺถารํ ปน อิจฺฉนฺตานํ ตสฺส อธิคมุปายํ ทเสฺสโนฺต **‘‘วิตฺถาโร ปน…เป…. เวทิตโพฺพ’’**ติ อาหฯ

กามูปปตฺติโยติ กาเมหิ อุปปนฺนตา, สมนฺนาคตตาติ อโตฺถฯ สมนฺนาคโม จ เตสํ ปฏิเสวนํ, สมธิคโม จาติ อาห ‘‘**กามูปเสวนา กามปฏิลาภา วา**’’ติฯ **ปจฺจุปฏฺฐิตกามา**ติ ทุติยตติยราสีนํ วิย สยํ, ปเรหิ จ อนิมฺมิตาฯ อุฏฺฐานกมฺมผลูปชีวิภาวโต ปน ตทุภยวเสน ปจฺจุปฏฺฐิตา กามา เอเตสนฺติ **ปจฺจุปฏฺฐิตกามาฯ** เต ปน เตสํ เยภุเยฺยน นิพทฺธานิ โหนฺตีติ **‘‘นิพทฺธกามา’’**ติ วุตฺตํฯ **จตุเทวโลกวาสิโน**ติ จาตุมหาราชิกโต ปฏฺฐาย ยาว ตุสิตา เทวาฯ **วินิปาติกา**ติ อาปายิกาฯ ปรนิมฺมิตา กามา เอเตสนฺติ **ปรนิมฺมิตกามาฯ**

ปกติเสวนวเสนาติ อนุมานโต ชานนํ วทติ, น ปจฺจกฺขโตฯ **วสํ วเตฺตนฺตี**ติ ยถารุจิ ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺติฯ **‘‘เมถุนํ ปฏิเสวนฺตี’’**ติ อิทํ ปน เกจิวาทปฏิเสธนตฺถํ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘เกจิ ปนา’’**ติอาทิฯ เต ‘‘ยามานํ อญฺญมญฺญํ **อาลิงฺคิตมเตฺตน** , ตุสิตานํ หตฺถามสนมเตฺตน, นิมฺมานรตีนํ **หสิตมเตฺตน,** ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํ **โอโลกิตมเตฺตน กามกิจฺจํ อิชฺฌตี’’ติ วทนฺติฯ** ‘‘อิตเรสํ ทฺวินฺนํ ทฺวยํทฺวยสมาปตฺติยา วา’’ติ วทนฺติ ตาทิสสฺส กาเมสุ วิรชฺชนสฺส เตสุ อภาวโต, กามานญฺจ อุตฺตรุตฺตริ ปณีตปณีตตรปณีตตมภาวโตฯ เกวลํ ปน นิสฺสนฺทาภาโว เตสํ วตฺตโพฺพฯ **กามกิจฺจ**นฺติ ตงฺขณิกปริฬาหูปสมาวหํ ผสฺสสุขํฯ **กามา**ติ กามูปโภคาฯ **ปากติกา เอวา**ติ เหฏฺฐิเมหิ เอกสทิสา เอวฯ **เอกสงฺขาต**นฺติ เอกรูปํ สมานรูปนฺติ, สมญฺญาตํ สมานภาวนฺติ วา อโตฺถฯ

สุขปฏิลาภาติ สุขสมธิคมาฯ **เหฏฺฐา**ติ ปฐมชฺฌานภูมิโต เหฏฺฐา มนุเสฺสสุ, เทเวสุ วาฯ **ปฐมชฺฌานสุข**นฺติ กุสลปฐมชฺฌานํฯ ภูมิวเสนปิ เหฏฺฐุปริภาโว ลพฺภเตว พฺรหฺมกายิเกสุ, พฺรหฺมปุโรหิเตสุ วา กุสลชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา พฺรหฺมปุโรหิเตสุ, มหาพฺรเหฺมสุ วา วิปากสุขานุภวนสฺส ลพฺภนโตฯ เอตฺถ จ ทุติยตติยชฺฌานภูมิวเสน ทุติยตติยสุขูปปตฺตีนํ วุจฺจมานตฺตา ปฐมชฺฌานภูมิวเสเนว ปฐมชฺฌานสุขูปปตฺติ วุตฺตาฯ **ตินฺตา**ติ เตมิตา, ฌานสุเขน เจว ฌานสมุฏฺฐานปณีตรูปผุฏฺฐกาเยน จ ปณีตา วิตฺตาติ อโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘สมนฺตโต ตินฺตา’’**ติอาทิฯ ยสฺมา กุสลสุขโต วิปากสุขํ สนฺตตรตาย ปณีตตรํ พหุลญฺจ ปวตฺตติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อิทมฺปิ วิปากชฺฌานสุขํ เอว สนฺธาย วุตฺต’’**นฺติฯ **เตส**นฺติ อาภสฺสรานํฯ สปฺปีติกสฺส สุขสฺส อติวิย อุฬารภาวโต เตน อโชฺฌตฺถตจิตฺตานํ ***ภวโลโภ*** **มหา อุปฺปชฺชติฯ สนฺตเม**

วาติ วิตกฺกวิจารสโงฺขภปีติอุพฺพิลาวิวิคเมน อติวิย อุปสนฺตํเยวฯ ตถา สนฺตภาเวเนว หิ ตํ อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปธานภาวํ นีตตาย ‘‘ปณีต’’นฺติ วุจฺจติฯ เตนาห **“ปณีตเมวา”**ติฯ อตปฺป เกน สุขปารมิปฺปเตฺตน สุเขน สํยุตฺตาย ตุสาย ปีติยา อิตา ปวตฺตาติ **ตุสิตาฯ** ยสฺมา เต ตโต อุตฺตริ สุขสฺส อภาวโต เอว น ปเตฺถนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตโต...เป.... สนฺตุฎฺฐา หุตฺวา”**ติฯ **ตติยชฺฌานสุข**นฺติ ตติยชฺฌานวิปากสุขํฯ

สตฺต อริยปญฺญาติ อฎฺฐมกโต ปฎฺฐาย สตฺตนฺนํ อริยานํ เตสํ เตสํ อาเวณิกปญฺญาฯ ฐเปตฺวา โลกุตฺตรํ ปญฺญํ **อวเสสา ปญฺญา** นามฯ สพฺพาปิ เตภูมิกา ปญฺญา ‘‘เสกฺขา’’ติปิ น วตฺตพฺพา, ‘‘อเสกฺขา’’ติปิ น วตฺตพฺพาติ **เนวเสกฺขานาเสกฺขา,** ปุถุชฺชนปญฺญาฯ

โยควิหิเตสูติ ปญฺญาวิหิเตสุ ปญฺญาปริณามิเตสุ อุปายปญฺญาย สมฺปาทิเตสุฯ **กมฺมายตเนสู**ติ เอตฺถ กมฺมเมว **กมฺมายตนํ,** กมฺมญฺจ ตํ อายตนญฺจ อาชีวาทีนนฺติ วา **กมฺมายตนํฯ** เอส นโย **สิปฺปายตเนสุ**ปิฯ ตตฺถ จ ทุวิธํ กมฺมํ หีนญฺจ วฑฺฒกิกมฺมาทิ, อุกฺกฎฺฐญฺจ กสิวาณิชฺชาทิฯ สิปฺปมฺปิ ทุวิธํ หีนญฺจ นฬการสิปฺปาทิ, อุกฺกฎฺฐญฺจ มุทฺทคณนาทิฯ วิชฺชาว **วิชฺชาฎฺฐานํ,** ตํ ธมฺมิกเมว นาคมณฺฑลปริตฺตผุธมนกมนฺตสทิสํ เวทิตพฺพํฯ ตานิ ปเนตานิ เอกเจฺจ ปณฺฑิตา โพธิสตฺตสทิสา มนุสฺสานํ ผาสุวิหารํ อากงฺขนฺตา เนว อเญฺญหิ กริยมานานิ ปสฺสนฺติ, น วา กตานิ อุคฺคณฺหนฺติฯ น กโรนฺตานํ สุณนฺติ, อถ โข อตฺตโน ธมฺมตาย จินฺตาย กโรนฺติฯ ปญฺญวเนฺตหิ อตฺตโน ธมฺมตาย จินฺตาย กตานิปิ อเญฺญหิ อุคฺคณฺหิตฺวา กโรเนฺตหิ กตสทิสาเนว โหนฺติฯ **กมฺมสฺสกต**นฺติ ‘‘อิทํ กมฺมํ สตฺตานํ สกํ, อิทํ โน สก’’นฺติ เอวํ ชานนญาณํฯ **สจฺจานุโลมิก**นฺติ วิปสฺสนาญาณํฯ ตญฺหิ สจฺจปฎิเวธสฺส อนุโลมนโต ‘‘สจฺจานุโลมิก’’นฺติ วุจฺจติฯ อิทานิสฺส ปวตฺตนาการํ ทเสฺสตุํ **“รูปํ อนิจฺจนฺติ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วา**-สเทฺทน อนิยมเตฺถน ทุกฺขานตฺตลกฺขณานิปิ คหิตาเนวาติ ทฎฺฐพฺพํ นานนฺตริยกภาวโตฯ ยญฺหิ อนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขํฯ ยํ ทุกฺขํ, ตทนตฺตาติ [(สิชฺฌนโต) อธิกปาโฐ วิย ทิสฺสติ]ฯ **ยํ เอวรูป**นฺติ ยํ เอวํ เหฎฺฐา นิทฺทิฎฺฐสภาวํฯ **“อนุโลมิกํ ขนฺติ”**นฺติอาทีนิ ปญฺญาเววจนานิ ฯ สา หิ เหฎฺฐา วุตฺตานํ กมฺมายตนาทีนํ ปญฺจนฺนํ การณานํ อปจฺจนีกทสฺสเนน อนุโลมนโต, ตถา สตฺตานํ หิตจริยาย มคฺคสจฺจสฺส, ปรมตฺถสจฺจสฺส จ นิพฺพานสฺส อวิโลมนโต อนุโลเมตีติ จ **อนุโลมิกาฯ** สพฺพานิปิ เอตานิ การณานิ ขมติ สหติ ทฎฺฐุํ สโกฺกตีติ **ขนฺติฯ** ปสฺสตีติ **ทิฎฺฐิฯ** โรเจตีติ **รุจิฯ** มุนาตีติ **มุติฯ** เปกฺขตีติ **เปกฺขาฯ** เต จ กมฺมายตนาทโย ธมฺมา นิชฺฌายมานา เอตาย นิชฺฌานํ ขมนฺตีติ **ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติฯ ปรโต อสุตฺวา ปฎิลภตี**ติ อญฺญสฺส อุปเทสวจนํ อสุตฺวา สยเมว จิเนฺตโนฺต ปฎิลภติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ จินฺตามยา ปญฺญา นาม วุจฺจติฯ สา ปเนสา อภิญฺญาตานํ โพธิสตฺตานเมว อุปฺปชฺชติฯ ตตฺถาปิ สจฺจานุโลมิกญาณํ ทฺวินฺนเมว โพธิสตฺตานํ อนฺติมภวิกานํ, เสสปญฺญา สเพฺพสมฺปิ ปูริตปารมีนํ มหาปญฺญานํ อุปฺปชฺชติฯ

ปรโต สุตฺวา ปฎิลภตีติ กมฺมายตนาทีนิ ปเรน กริยมานานิ, ปเรน กตานิ วา ทิสฺวาปิ ปรสฺส กถยมานสฺส วจนํ สุตฺวาปิ อาจริยสนฺติเก อุคฺคเหตฺวาปิ ปฎิลทฺธา สพฺพา ปรโต สุตฺวา ปฎิลทฺธนามาติ เวทิตพฺพาฯ **สมาปนฺนสฺสา**ติ สมาปตฺติสมงฺคิสฺส, นิทสฺสนมตฺตเมตํฯ วิปสฺสนามคฺคปญฺญา หิ อิธ ‘‘ภาวนาปญฺญา’’ติ วิเสสโต อิจฺฉิตาติฯ

อาวุธํ นาม ปฎิปกฺขวิมถนตฺถํ อิจฺฉิตพฺพํ, ราคาทิสทิโส จ ปฎิปโกฺข นตฺถิ, ตสฺส จ วิมถนํ พุทฺธวจนเมวาติ ‘‘สุตเมว อาวุธ’’นฺติ วตฺวา **“ตํ อตฺถโต เตปิฎกํ พุทฺธวจน”**นฺติ อาหฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิวรโนฺต ‘‘ตํ หี’’ติ อาทึ วตฺวา **“สุตาวุโธ”**ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๖๗) สุตฺตปเทน สมเตฺถติฯ ตตฺถ **อกุสลํ ปชหตี**ติ ตทงฺคาทิวเสน อกุสลํ ปริจฺจชติฯ **กุสลํ ภาเวตี**ติ สมถวิปสฺ

สนาทิกุสลํ ธมฺมํ อุปฺปาเทติ วเฑฺฒติ จฯ **สุทฺธํ อตฺตานํ ปริหรตี**ติ เตน อกุสลปฺปหาเนน, ตาย จ กุสลภาวนาย ราคาทิสํกิเลสโต วิสุทฺธํ อตฺตภาวํ ปวเตฺตติฯ

วิเวกฏฺฐกายานนฺติ คณสงฺคณิกํ วเชฺชตฺวา ตโต อปกฑฺฒิตกายานํฯ สฺวายํ กายวิเวโกน เกวลํ เอกากีภาโว, อถ โข ปฐมชฺฌานาทิ เนกฺขมฺมโยคโตติ อาห **''เนกฺขมฺมาภิรตาน''**นฺติฯ **จิตฺตวิเวโก**ติ กิเลสสงฺคณิกํ ปหาย ตโต จิตฺตสฺส วิวิตฺตตาฯ สา ปน ฌานวิโมกฺขาทีนํ วเสน โหตีติ อาห **''ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตาน''**นฺติฯ **อุปธิวิเวโก**ติ นิพฺพานํฯ ตทธิคเมน หิ ปุคฺคลสฺส นิรุปธิตาฯ เตนาห **''นิรุปธีนํ ปุคฺคลาน''**นฺติ, วิสงฺขารคตานํ อธิคตนิพฺพานานํ, ผลสมาปตฺติสมงฺคีนญฺจาติ อโตฺถฯ สุตมฺปิ อวสฺสยเฏฺฐเนว อาวุธํ วุตฺตนฺติ อาห **''อยมฺปี''**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ''ตญฺหิ นิสฺสายา''ติฯ กามเญฺจตฺถ สุตปวิเวกาปิ ปญฺญาวเสเนว ยถาธิเปฺปตอาวุธตฺตสาธกา , ปญฺญา ปน สุเตน, เอกจฺจปวิเวเกน วา วินาปิ อิธาธิเปฺปตอาวุธตฺตสาธนีติ ตโต ปญฺญา สามตฺถิยทสฺสนตฺถํ วิสุํ อาวุธภาเวน วุตฺตาฯ เตนาห **''ยสฺสสา อตฺถิ, โส น กุโตจี''**ติอาทิฯ

นาญฺญาตํ อวิทิตํ ธมฺมนฺติ อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ น อญฺญาตํ อวิทิตํ อมตธมฺมํ, จตุสจฺจธมฺมเมว วา **ชานิสฺสามีติ ปฏิปนฺนสฺส** อิมินา ปุพฺพาโภเคน **อุปฺปนฺนํ อินฺทฺริยํ**ฯ ยํ ปาฬิยํ สงฺคหวาเร ''นว อินฺทฺริยานิ โหนฺตี''ติ วุตฺตํ, ตํ ปุพฺพาโภคสิทฺธํ ปวตฺติอาการวิเสสํ ทีเปตุํ วุตฺตํ, อตฺถโต ปน มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ เอว สาติ อาห **''โสตาปตฺติมคฺคญาณเสฺสตํ อธิวจน''**นฺติฯ **อญฺญินฺทฺริย**นฺติ อาชานนกอินฺทฺริยํ, ปฐมมเคฺคน ญาตมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา เตสํเยว เตน มเคฺคน ญาตานํ จตุสจฺจธมฺมานํ ชานนกอินฺทฺริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **''อญฺญาภูตํ อาชานนภูตํ อินฺทฺริย''**นฺติฯ อาชานาตีติ **อโญฺญ,** อญฺญสฺส ภูตํ, อาชานนวเสน วา ภูตนฺติ **อญฺญภูตํฯ อญฺญาตาวีสู**ติ ชานิตพฺพํ จตุอริยสจฺจํ อาชานิตฺวา ฐิเตสุฯ เตนาห **''ชานนกิจฺจปริโยสานปฺปเตฺตสู''**ติ, ปริญฺญาทิเภทสฺส ชานนกิจฺจสฺส ปรินิฏฺฐานปฺปเตฺตสุฯ

มํสจกฺขุ จกฺขุปสาโทติ มํสจกฺขุ นาม จตโสฺส ธาตุโย, วโณฺณ, คโนฺธ, รโส, โอชา, สมฺภโว, สณฺฐานํ, ชีวิตํ, ภาโว, กายปฺปสาโท, จกฺขุปสาโทติ เอวํ จุทฺทสสมฺภาโร มํสปิโณฺฑฯ

กสิณาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ตตฺถ รูปทสฺสนโต **''ทิพฺพจกฺขุ อาโลกนิสฺสิตํ ญาณ''**นฺติ วุตฺตํฯ ทิพฺพจกฺขุปญฺญาวินิมุตฺตา เอว โลกิยปญฺญา **ปญฺญาจกฺขู**ติ อยมโตฺถ อวุตฺตสิโทฺธ ทิพฺพจกฺขุสฺส วิสุํ คหิตตฺตาติ วุตฺตํ **''ปญฺญาจกฺขุ โลกิยโลกุตฺตรปญฺญา''**ติฯ

อธิกํ วิสิฏฺฐํ สีลนฺติ **อธิสีลํฯ สิกฺขิตพฺพโต**ติ อาเสวิตพฺพโตฯ **อธิสีลํ** นาม อนวเสสกายิกวาจสิกสํวรภาวโต, มคฺคสีลสฺส ปทฏฺฐานภาวโต จฯ **อธิจิตฺตํ** มคฺคสมาธิสฺส อธิฏฺฐานภาวโตฯ **อธิปญฺญา** มคฺคปญฺญาย อธิฏฺฐานภาวโตฯ อิทานิ เนสํ อธิสีลาทิภาวํ การเณน ปฏิปาเทตุํ **''อนุปฺปเนฺนนปิ หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนุปฺปเนฺน**ติ อปฺปวเตฺตฯ **อธิสีลเมว** นิพฺพานาธิคมสฺส ปจฺจยภาวโตฯ **สมาปนฺนา**ติ เอตฺถ ''นิพฺพานํ ปตฺถยเนฺตนา''ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

> ''กลฺยาณการี กลฺยาณํ, ปาปการี จ ปาปกํ;
> อนุโภติ ทฺวยเมฺปตํ, อนุพนฺธญฺหิ การก''นฺติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๕๖);

เอวํ อตีเต, อนาคเต จ วฏฺฏมูลกทุกฺขสลฺลกฺขณวเสน สํเวควตฺถุตาย วิมุตฺติอากงฺขาย ปจฺจยภูตา กมฺมสฺสกตาปญฺญา อธิปญฺญา’’ติ วทนฺติฯ โลกิยสีลาทีนํ อธิสีลาทิภาโว ปริยาเยนาติ นิปฺปริยายเมว ตํ ทเสฺสตุํ **“สพฺพํ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปญฺจทฺวาริกกาโยติ ปญฺจทฺวาเรสุ กาโย ผสฺสาทิธมฺมสมูโหฯ กาโย จ โส ภาวิตภาเวน ภาวนา จาติ **กายภาวนา นาม**ฯ ยสฺมา ขีณาสวานํ อคฺคมคฺคาธิคมเนน สพฺพสํกิเลสา ปหีนาติ ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย สพฺพโส อาเสวนาภาวโต นตฺถิ เตสํ ภาวินิยาปิ จกฺขุโสตวิเญฺญยฺยา ธมฺมา, ปเคว กาฬกา, ตสฺมา ปญฺจทฺวาริกกาโย สุภาวิโต เอว โหติฯ เตน วุตฺตํ **“ขีณาสวสฺส หิ…เป…. สุภาวิโต โหตี”**ติฯ **น อเณฺญสํ วิย ทุพฺพลา** ทุพฺพลภาวกรานํ กิเลสานํ สพฺพโส ปหีนตฺตาฯ

วิปสฺสนา ทสฺสนานุตฺตริยํ อนิจฺจานุปสฺสนาทิวเสน สงฺขารานํ สมฺมเทว ทสฺสนโตฯ **มโคฺค ปฏิปทานุตฺตริยํ** ตทุตฺตริปฏิปทาย อภาวโตฯ **ผลํ วิมุตฺตานุตฺตริยํ** อกุปฺปภาวโตฯ **ผลํ วา ทสฺสนานุตฺตริยํ** ทิวสมฺปิ นิพฺพานํ ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา ปวตฺตนโตฯ **นิพฺพานํ วิมุตฺตานุตฺตริยํ** สพฺพสงฺขตวินิสฺสฏตฺตาฯ ทสฺสน-สทฺทํ กมฺมสาธนํ คเหตฺวา นิพฺพานสฺส ทสฺสนานุตฺตริยตา วุตฺตาติ ทเสฺสนฺโต **“ตโต อุตฺตรญฺหิ ทฏฺฐพฺพํ นาม นตฺถี”**ติ อาหฯ นตฺถิ อิโต อุตฺตรนฺติ **อนุตฺตรํ,** อนุตฺตรเมว **อนุตฺตริย**นฺติ อาห **“อุตฺตมํ เชฏฺฐก”**นฺติฯ

เสโสติ วุตฺตาวเสโส ปญฺจกนเยน, จตุกฺกนเยน จ ติวิโธ สมาธิ, อิมินา เอว จ สมาธิตฺตยาปเทเสน สุตฺตเนฺตสุปิ ปญฺจกนโย อาคโต เอวาติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรมตฺถมญฺชูสายํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๓๘) วุตฺตเมว, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อาคจฺฉติ นามํ เอตสฺมาติ อาคมนํ, ตโต **อาคมนโตฯ สคุณโต**ติ สรสโตฯ **อารมฺมณโต**ติ อารมฺมณธมฺมโตฯ **อนตฺตโต อภินิวิสิตฺวา**ติ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนตฺตา’’ติ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวาฯ **อนตฺตโต ทิสฺวา**ติ ปฐมํ สงฺขารานํ ‘‘อนตฺตา’’ติ อนตฺตลกฺขณํ ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **อนตฺตโต วุฏฺฐาตี**ติ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาย อนตฺตาการโต ปวตฺตาย มคฺควุฏฺฐานํ ปาปุณาติฯ **อสุญฺญตตฺตการกานํ กิเลสานํ อภาวา**ติ อตฺตาภินิเวสปจฺจยานํ ทิเฏฺฐกฏฺฐานํ กิเลสานํ วิกฺขมฺภนโต วิปสฺสนา สุญฺญตา นาม อตฺตสุญฺญตาย ยาถาวโต คหณโตฯ นนุ เอวํ วิปสฺสนาย สคุณโต สุญฺญตา, น อาคมนโตติ นิปฺปริยายโต นตฺถีติ? สจฺจเมตํ นามลาเภ, น ปน นามทาเนติ นายํ โทโสฯ อถ วา สุตฺตนฺตกถา นาม ปริยายกถา, น อภิธมฺมกถา วิย นิปฺปริยายาติ ภิโยฺยปิ น โกจิ โทโสฯ

ยสฺมา สคุณโต, อารมฺมณโต จ นามลาเภ สงฺกโร โหติ เอกเสฺสว นามนฺตรลาภสมฺภวโตฯ อาคมนโต ปน นามลาเภ สงฺกโร นตฺถิ นามนฺตรลาภาภาวโต, อสมฺภวโต จ, ตสฺมา **“อปโร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิมิตฺตการกกิเลสาภาวา**ติ นิจฺจนิมิตฺตาทิคฺคาหกปจฺจยานํ กิเลสานํ วิกฺขมฺภนโตฯ กามญฺจายํ วิปสฺสนา นิจฺจนิมิตฺตาทึ อุคฺฆาเฏนฺตี ปวตฺตติ, สงฺขารนิมิตฺตสฺส ปน อวิสฺสชฺชนโต น นิปฺปริยายโต อนิมิตฺตนามํ ลภตีติฯ ปริยาเยน ปเนตํ วุตฺตํฯ ตถา หิ นิปฺปริยายเทสนตฺตา อภิธเมฺม มคฺคสฺส อนิมิตฺตนามํ อุทฺธฏํฯ สุเตฺต จ –

> ‘‘อนิมิตฺตญฺจ ภาเวหิ, มานานุสยมุชฺชห;
> ตโต มานาภิสมยา, อุปสโนฺต จริสฺสสี’’ติฯ (สุ. นิ. ๓๔๔; สํ. นิ. ๑.๒๑๒);

อนิมิตฺตปริยาโย อาคโตฯ **ปณิธิการกกิเลสาภาวา**ติ สุขปณิธิอาทิปจฺจยานํ กิเลสานํ วิกฺขมฺภนโตฯ

ราคาทีหิ สุญฺญตฺตาติ สมุจฺเฉทวเสน ปชหนโต ราคาทีหิ วิวิตฺตตฺตาฯ ราคาทโย เอว **ราคนิมิตฺตาทีนิฯ** ปุริมุปฺปนฺนา หิ ราคาทโย ปรโต อุปฺปชฺชนกราคาทีนํ การณํ โหติฯ ราคาทโย เอว ตถา ปณิธานสฺส ปจฺจยภาวโต **ราคปณิธิอาทโยฯ** นิพฺพานํ วิสงฺขารภาเวเนว สพฺพสงฺขารวินิสฺสฏตฺตา ราคาทีหิ สุญฺญํ, ราคาทินิมิตฺตปณิธิวิรหิตญฺจาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ สงฺขารุเปกฺขา สานุโลมา วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา, สา สุญฺญโต วิปสฺสนฺตี ''สุญฺญตา''ติ วุจฺจติ, ทุกฺขโต ปสฺสนฺตี ตณฺหาปณิธิโสสนโต ''อปฺปณิหิตา''ติฯ สา มคฺคาธิคมาย อาคมน ปฏิปทาฐาเน ฐตฺวา มคฺคสฺส ''สุญฺญตํ อนิมิตฺตํ อปฺปณิหิต''นฺติ นามํ เทติฯ อาคมนโต จ นาเม ลเทฺธ สคุณโต จ อารมฺมณโต จ นามํ สิทฺธเมว โหติ, น ปน สคุณารมฺมเณหิ นามลาเภ สพฺพตฺถ อาคมนโต นามํ สิทฺธํ โหตีติ ปริปุณฺณนามสิทฺธิเหตุตฺตา, ''สคุณารมฺมเณหิ สเพฺพ สมฺปิ นามตฺตยโยโค, น อาคมนโต''ติ ววตฺถานกรตฺตา จ นิปฺปริยายโต อาคมนโตว นามลาโภ ปธานํ, น อิตเรหิ, ปริยายโต ปน ติธา นามลาโภ อิจฺฉิตโพฺพติ อฏฺฐกถายํ ''ติวิธา กถา''ติอาทินา อยํ วิจาโร กโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สุจิภาโวติ กิเลสาสุจิวิคเมน สุทฺธภาโว อสํกิลิฏฺฐภาโวฯ เตนาห **''ติณฺณํ สุจริตานํ วเสน เวทิตโพฺพ''**ติฯ

มุนิโน เอตานีติ **โมเนยฺยานิฯ** เยหิ ธเมฺมหิ อุภยหิตมุนนโต **มุนิ** นาม โหติ, เต เอวํ วุตฺตาติ อาห **''มุนิภาวกรา โมเนยฺยปฏิปทา ธมฺมา''**ติฯ ตตฺถ ยสฺมา กาเยน อกตฺตพฺพสฺส อกรณํ, กตฺตพฺพสฺส จ กรณํ, ''อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา''ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ๓.๑๕๓; อ. นิ. ๖.๒๙; ๑๐.๖๐; วิภ. ๓๕๖; ขุ. ปา. ๓.๑; เนตฺติ. ๔๗) กายสงฺขาตสฺส อารมฺมณสฺส ชานนํ, กายสฺส จ สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทโต อาทีนวโต นิสฺสรณโต จ ยาถาวโต ปริชานนํ, ตถา ปริชานนวเสน ปวตฺต วิปสฺสนามคฺค, เตน จ กาเย ฉนฺทราคสฺส ปชหนํ, กายสงฺขารํ นิโรเธตฺวา ปตฺตพฺพสมาปตฺติ จาติ สเพฺพ เอเต กายมุเขน ปวตฺตา โมเนยฺยปฏิปทา ธมฺมา กายโมเนยฺยํ นามฯ ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **''ติวิธกายทุจฺจริตสฺส ปหาน''**นฺติอาทินา ปาฬิ อาคตาฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ โจปนวาจญฺจว สทฺทวาจญฺจ อารพฺภ ปวตฺตา ปญฺญา **วาจารมฺมเณ ญาณํฯ** ตสฺส วาจาย สมุทยาทิโต ปริชานนํ **วาจาปริญฺญาฯ** เอกาสีติวิธํ โลกิยจิตฺตํ อารพฺภ ปวตฺตญาณํ **มนารมฺมเณ ญาณํฯ** ตสฺส สมุทยาทิโต ปริชานนํ **มโนปริญฺญา**ติ อยเมว วิเสโสฯ

อยนฺติ อิโต สมฺปตฺติโยติ **อาโย,** กุสลานํ ธมฺมานํ อภิวุฑฺฒีติ อาห **''อาโยติ วุฑฺฒี''**ติฯ อเปนฺติ สมฺปตฺติโย เอเตนาติ **อปาโย,** กุสลานํ ธมฺมานํ หานีติ อาห **''อปาโยติ อวุฑฺฒี''**ติฯ **ตสฺส ตสฺสา**ติ อายสฺส จ อปายสฺส จฯ **การณํ อุปาโย** อุเปติ อุปคจฺฉติ เอเตน อาโย, อปาโย จาติฯ ตตฺถ ทุวิธา วุฑฺฒิ อนตฺถหานิโต, อตฺถุปฺปตฺติโต จ, ตถา อวุฑฺฒิ อตฺถหานิโต, อนตฺถุปฺปตฺติโต จฯ **เตสํ ปชานนา**ติ เตสํ อายาปายสญฺญิตานํ ยถาวุตฺตปฺปเภทานํ วุฑฺฒิอวุฑฺฒีนํ ยาถาวโต ปชานนาฯ **โกสลฺลํ** กุสลตา นิปุณตาฯ ตทุภยมฺปิ ปาฬิวเสเนว ทเสฺสตุํ **''วุตฺตเญฺหต''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อิทํ วุจฺจตี**ติ ยา อิเมสํ อกุสลธมฺมานํ อนุปฺปตฺตินิโรเธสุ, กุสลธมฺมานญฺจ อุปฺปตฺติภิโยฺยภาเวสุ ปญฺญา, อิทํ **อายโกสลฺลํ** นาม วุจฺจติฯ อิทานิ อปายโกสลฺลมฺปิ ปาฬิวเสเนว ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ กตม''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิทํ วุจฺจตี**ติ ยา อิเมสํ กุสลธมฺมานํ อนุปฺปชฺชนนิ

รุชฺฌเนสุ, อกุสลธมฺมานญฺจ อุปฺปตฺติภิโยฺยภาเวสุ ปญฺญา, อิทํ **อปายโกสลฺลํ** นาม วุจฺจตีติฯ เอตฺถาหอายโกสลฺลํ ตาว ปญฺญา โหตุ, อปายโกสลฺลํ กถํ ปญฺญา นาม ชาตาติ เอวํ มญฺญติ ‘‘อปายุปฺปาทนสมตฺถตา อปายโกสลฺลํ นามา’’ติ, ตํ ปน ตสฺส มติมตฺตํฯ ปญฺญวา เอว หิ ‘‘มยฺหํ เอวํ มนสิ กโรโต อนุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา นุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา นิรุชฺฌนฺติฯ อนุปฺปนฺนา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา วฑฺฒนฺตี’’ติ ปชานาติ, โส เอวํ ญตฺวา อนุปฺปเนฺน อกุสเล ธเมฺม น อุปฺปาเทติ, อุปฺปเนฺน ปชหติฯ อนุปฺปเนฺน กุสเล ธเมฺม อุปฺปาเทติ, อุปฺปเนฺน ภาวนาปาริปูรึ ปาเปติฯ เอวํ อปายโกสลฺลมฺปิ ปญฺญา เอวาติฯ **สพฺพาปี**ติ อายโกสลฺลปกฺขิกาปิ อปายโกสลฺลปกฺขิกาปิฯ **ตตฺรุปายา**ติ ตตฺร ตตฺร กรณีเย อุปายภูตาฯ

ตสฺส ติกิจฺฉนตฺถนฺติ อจฺจายิกสฺส กิจฺจสฺส, ภยสฺส วา ปริหรณตฺถํ **ฐานุปฺปตฺติยการณชานนวเสเนวา**ติ ฐาเน ตงฺขเณ เอว อุปฺปตฺติ เอตสฺส อตฺถีติ ฐานุปฺปตฺติกํ, ฐานโส อุปฺปชฺชนกการณํ, ตสฺส ชานนวเสเนวฯ

มชฺชนาการวเสน ปวตฺตมานาติ อตฺตโน วตฺถุโน มทนียตาย มทสฺส อาปชฺชนาการน ปวตฺตมานา อุณฺณติโยฯ **นิโรโค**ติ อโรโคฯ **มานกรณ**นฺติ มานสฺส อุปฺปาทนํฯ **โยพฺพเน ฐตฺวา**ติ โยพฺพเน ปติฏฺฐาย, โยพฺพนํ อปสฺสายาติ อโตฺถฯ สเพฺพสมฺปิ ชีวิตํ นาม มรณปภงฺคุรํ ทุกฺขานุพนฺธญฺจ, ตทุภยํ อโนโลเกตฺวา, ปพนฺธฏฺฐิติปจฺจยา สุลภตญฺจ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกมโท **ชีวิตมโท**ติ ทเสฺสตุํ **‘‘จิรํ ชีวิ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อธิปติ วุจฺจติ เชฏฺฐโก, อิสฺสโรติ อโตฺถฯ ตโต อธิปติโต อาคตํ **อาธิปเตยฺยํฯ** กึ ตํ? ปาปสฺส อกรณํฯ เตนาห **‘‘เอตฺตโกมฺหี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ สีลาทโย โลกิยา เอว ทฏฺฐพฺพา, ตสฺมา **วิมุตฺติยา**ติ โลกิยวิมุตฺติยาฯ **เชฏฺฐก**นฺติ อิสฺสรํ, ครุนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ อตฺตานํ, ธมฺมญฺจ อธิปตึ กตฺวา ปาปสฺส อกรณํ หิริยา วเสน เวทิตพฺพํฯ โลกํ อธิปตึ กตฺวา อกรณํ โอตฺตปฺปสฺส วเสนฯ

กถาวตฺถูนีติ กถาย ปวตฺติฏฺฐานานิฯ ยสฺมา เตหิ วินา กถา นปฺปวตฺตติ, ตสฺมา **‘‘กถาการณานี’’**ติ วุตฺตํฯ อทฺธาน-สทฺทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺต เอว, โส ปนตฺถโต ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตํ ฯ **ธมฺมา** เจตฺถ ขนฺธา เอว, ตพฺพินิมุตฺตา จ เตสํ คติ นตฺถีติ อาห **‘‘อตีตํ ธมฺมํ, อตีตกฺขเนฺธติ อโตฺถ’’**ติฯ อยญฺจ อทฺธา นาม ทิสาทิ วิย อตฺถโต ธมฺมปฺปวตฺตึ อุปาทาย ปญฺญตฺติมตฺตํ, น อุปาทา น ภูตธโมฺมติ ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

‘‘ตมวิชฺฌนเฏฺฐน วิทิตกรณเฏฺฐนา’’ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘ปุเพฺพนิวาสา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **ปุเพฺพนิวาส**นฺติ ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขเนฺธฯ **ตม**นฺติ โมหตมํฯ **วิชฺฌตี**ติ วิหนติ, ปชหตีติ อโตฺถฯ เตเนว จ ปฏิจฺฉาทกตมวิชฺฌเนน **ปุเพฺพนิวาสญฺจ วิทิตํ** ปากฏํ **กโรตีติ วิชฺชา**ติฯ **ต**นฺติ จุตูปปาตํฯ

อุปฺปตฺติเทววิเสสภาวาวโห วิหาโรติ กตฺวา **ทิโพฺพ วิหาโรฯ** นนุ เอวํ อญฺญมญฺญานมฺปิ ทิพฺพวิหารภาโว อาปชฺชตีติ? น ตาสํ สเตฺตสุ หิตูปสํหาราทิวเสน ปวตฺติยา สวิเสสํ นิโทฺทสเฏฺฐน, เสฏฺฐเฏฺฐน จ พฺรหฺมวิหารสมญฺญาย นิรุฬฺหภาวโตฯ สุวิสุทฺธิโต ปฏิปกฺขสมุจฺฉินฺทนวเสน อรณียโต ปตฺตพฺพโต, อริยภาวปฺปตฺติยา วา อนนฺตรํ **อริโยฯ** อริยานํ อยนฺติ วา **อริโย** วิหาโรฯ

เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

จตุกฺกวณฺณนา

๓๐๖. **ปุเพฺพ**ติ เหฏฺฐา มหาสติปฏฺฐานวณฺณนายํฯ

โย ฉโนฺทติ โย ฉนฺทิยนวเสน ฉโนฺทฯ **ฉนฺทิกตา**ติ ฉนฺทภาโว, ฉนฺทิกรณาการโร วาฯ **กตฺตุกมฺยตา**ติ กตฺตุกามตาฯ **กุสโล**ติ เฉโก โกสลฺลสมฺภูโต ฯ **ธมฺมจฺฉโนฺท**ติ สภาวจฺฉโนฺทฯ อยญฺหิ **ฉโนฺท** นาม ตณฺหาฉโนฺท, ทิฏฺฐิฉโนฺท, วีริยฉโนฺท, ธมฺมจฺฉโนฺทติ พหุวิโธฯ อิธ กตฺตุกมฺยตากุสลธมฺมจฺฉโนฺท อธิเปฺปโตฯ **ฉนฺทํ ชเนตี**ติ ตํ ฉนฺทํ อุปฺปาเทติฯ ตํ ปวเตฺตโนฺต หิ ชเนติ นามฯ **วายามํ กโรตี**ติ ปโยคํ ปรกฺกมํ กโรติฯ **วีริยํ อารภตี**ติ กายิกเจตสิกวีริยํ ปวเตฺตติฯ **จิตฺตํ อุปตฺถเมฺภตี**ติ เตเนว สหชาตวีริเยน จิตฺตํ อุกฺขิปติฯ **ปทหตี**ติ ปธานํ วีริยํ กโรติฯ ปฏิปาฏิยา ปเนตานิ ปทานิ อุปฺปาทนาเสวนาภาวนาพหุลีกมฺมสาตจฺจกิริยาหิ โยเชตพฺพานิฯ วิตฺถารํ ปริหรโนฺต “**อยเมตฺถ สเงฺขโป**”ติอาทิมาหฯ

ฉนฺทํ นิสฺสายาติ ‘‘ฉนฺทวโต เจโตสมาธิ โหติ, มยฺหํ เอวํ โหตี’’ติ เอวํ ฉนฺทํ นิสฺสาย ฉนฺทํ ธุรํ เชฏฺฐกํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา **ปวโตฺต สมาธิ ฉนฺทสมาธิ**ฯ **ปธานภูตา**ติ ปธานชาตา, ปธานภาวํ วา ปตฺตาฯ **สงฺขารา**ติ จตุกิจฺจสาธกํ สมฺมปฺปธานวีริยํ วทติฯ **เตหิ ธเมฺมหี**ติ ยถาวุตฺตสมาธิวีริเยหิ **อุเปตํ** สมฺปยุตฺตํฯ **อิทฺธิยา ปาทน**ฺติ นิปฺผตฺติปริยาเยน อิชฺฌนเฏฺฐน, อิชฺฌนฺติ เอตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ อิมินา วา ปริยาเยน ‘‘อิทฺธี’’ติ สงฺขฺยํ คตานํ อุปจารชฺฌานาทิกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตานํ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารานํ อธิฏฺฐานเฏฺฐน ปาทภูตํฯ ยสฺมา ปุริมา อิทฺธิ ปจฺฉิมาย อิทฺธิยา ปาโท ปาทกํ ปทฏฺฐานํ โหติ, ตสฺมา “**อิทฺธิภูตํ วา ปาท**”นฺติ จ วุตฺตํฯ **เสเสสฺวปี**ติ ทุติยอิทฺธิปาทาทีสุฯ กามเญฺจตฺถ **ชนวสภสุเตฺตปิ** อิทฺธิปาทวิจาโร อาคโต, โสปิ สเงฺขปโต เอวาติ อาห “**วิตฺถาโร ปน…เป…. ทีปิโต**”ติฯ

๓๐๗. **ทิฏฺฐธโมฺม** วุจฺจติ ปจฺจกฺขภูโต อตฺตภาโวติ อาห “**อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว**”ติฯ **สุขวิหารตฺถายา**ติ นิกฺกิเลสตาย นิรามิเสน สุเขน วิหรณตฺถายฯ **ผลสมาปตฺติฌานานี**ติ จตฺตาริปิ ผลสมาปตฺติฌานานิฯ **อปรภาเค**ติ อาสวกฺขยาธิคมโต อปรภาเคฯ **นิพฺพตฺติตชฺฌานานี**ติ อธิคตรูปารูปชฺฌานานิฯ

สูริยจนฺทปโชฺชตมณิอาทีนฺติ ปโชฺชตคฺคหเณน ปทีปํ วทติฯ **อาทิ**-สเทฺทน อุกฺกาวิชฺชุลตาทีนํ สงฺคโหฯ **อาโลโกติ มนสิ กโรตี**ติ สูริยจนฺทาโลกาทิํ ทิวา, รตฺติญฺจ อุปลทฺธํ ยถาลทฺธวเสเนว มนสิ กโรติ จิเตฺต ฐเปติฯ ตถาว นํ มนสิ กโรติ, ยถาสฺส สุภาวิตาโลกกสิณสฺส วิย กสิณาโลโก ยทิจฺฉกํ ยาวทิจฺฉกํฯ โส อาโลโก รตฺติยํ อุปติฏฺฐติ, เยน ตตฺถ ทิวาสญฺญํ ฐเปติ ทิวา วิย วิคตถินมิโทฺธ โหติฯ เตนาห “**ยถา ทิวา ตถา รตฺติ**”นฺติฯ **ยถา รตฺติํ อาโลโก ทิโฏฺฐ**ติ ยถา รตฺติยา จนฺทาโลกาทิอาโลโก ทิโฏฺฐ อุปลโทฺธฯ **เอวเมว ทิวา มนสิ กโรตี**ติ รตฺติํ ทิฏฺฐากาเรเนว ทิวา ตํ อาโลกํ มนสิ กโรติ จิเตฺต ฐเปติฯ **อปิหิเตนา**ติ ถินมิทฺธปิธาเนน น ปิหิเตนฯ **อนเทฺธนา**ติ อสญฺฉาทิเตนฯ **สโอภาส**นฺติ สญฺาโณภาสํฯ ถินมิทฺธวิโนทนอาโลโกปิ วา โหตุ กสิณาโลโกปิ วา ปริกมฺมาโลโกปิ วา, อุปกฺกิเลสาโลโก วิย สพฺพายํ อาโลโก ญาณสมุฏฺฐาโน วาติฯ **ญาณทสฺสนปฏิลาภตฺถายา**ติ ทิพฺพจกฺขุญาณปฏิลาภตฺถายฯ ทิพฺพจกฺขุญาณญฺหิ รูปคตสฺส ทิพฺพสฺส, อิตรสฺส จ ทสฺสนเฏฺฐน อิธ ‘‘ญาณทสฺสน’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ ‘‘อาโลกสญฺญํ มนสิ กโรตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตอาโลโก **ถินมิทฺธวิ**

โนทนอาโลโกฯ ปริกมฺมอาโลโกติ ทิพฺพจกฺขุญาณาย ปริกมฺมกรณวเสน ปวตฺติตอาโลโกฯ ตตฺถ ปุริมสฺส วเสน **“ขีณาสวสฺสา”**ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ ตสฺส หิ ถินมิทฺธํ สุปฺปหีนํ โหติ, น อเญฺญสํฯ ทุติยสฺส วเสน **“ตสฺมิํ วา อาคเตปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺมิน**ฺติ ทิพฺพจกฺขุญาเณฯ **อาคเตปี**ติ ปฏิลเทฺธปิฯ **อนาคเตปี**ติ อปฺปฏิลเทฺธปิฯ ยสฺมา ตถารูปสฺส ปาทกชฺฌานเสฺสว วเสน ปริกมฺมอาโลกสฺส สมฺภโว, ยโต ตํ ปริสุทฺธปริโยทาตตาทิคุณวิเสสุปสํหิตํ, ตสฺมา อาห **“ปาทก…เป…. ภาเวตีติ วุตฺต”**นฺติฯ

สตฺตฏฺฐานิกสฺสาติ ‘‘อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๑๔; ๒.๖๙; ม. นิ. ๑.๑๐๒) วุตฺตสฺส สตฺตฏฺฐานิกสฺสฯ สติปิ เสกฺขานํ ปริญฺญาตภาเว เอกเนฺตโต ปริญฺญาตวตฺถุกา นาม อรหเนฺต เอวาติ วุตฺตํ **“ขีณาสวสฺส วตฺถุ วิทิตํ โหตี”**ติอาทิฯ **วตฺถารมฺมณวิทิตตายา**ติ วตฺถุโน, อารมฺมณสฺส จ ยาถาวโต วิทิตภาเวนฯ ยถา หิ สปฺปปริเยสนํ จรเนฺตน ตสฺส อาสเย วิทิเต โสปิ วิทิโต เอว จ โหติ มนฺตาคทพเลน ตสฺส คหณสฺส สุกรตฺตา, เอวํ เวทนาย อาสยภูเต วตฺถุมฺหิ, อารมฺมเณ จ วิทิเต อาทิกมฺมิกสฺสปิ เวทนา วิทิตา เอว โหติ สลกฺขณโต, สามญฺญลกฺขณโต จ ตสฺสา คหณสฺส สุกรตฺตา, ปเคว ปริญฺญาตวตฺถุกสฺส ขีณาสวสฺสฯ ตสฺส หิ อุปฺปาทกฺขเณปิ ฐิติกฺขเณปิ ภงฺคกฺขเณปิ เวทนา วิทิตา ปากฏา โหนฺติฯ เตนาห **“เอวํ เวทนา อุปฺปชฺชนฺตี”**ติอาทิฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ, ยทิทํ ปาฬิยํ เวทนาสญฺญาวิตกฺกคฺคหณนฺติ ทเสฺสเนฺต **“น เกวล”**นฺติอาทิมาห , เตน อวเสสโต สพฺพธมฺมานมฺปิ อุปฺปาทาทิโต วิทิตภาวํ ทเสฺสติฯ

อิทานิ น เกวลํ ขณโต เอว, อถ โข ปจฺจยโตปิ อนิจฺจาทิโตปิ น เกวลํ ขีณาสวานํเยว วเสน, อถ โข เอกจฺจานํ เสกฺขานมฺปิ วเสน เวทนาทีนํ วิทิตภาวํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อวิชฺชาสมุทยา**ติ อวิชฺชาย อุปฺปาทา, อตฺถิภาวาติ อโตฺถฯ นิโรธวิโรธี หิ อุปฺปาโท อตฺถิภาววาจโกปิ โหตีติ ตสฺมา ปุริมภวสิทฺธาย อวิชฺชาย สติ อิมสฺมิํ ภเว เวทนาย อุปฺปาโท โหตีติ อโตฺถฯ อวิชฺชาทีหิ อตีตกาลิกาทีหิ เตสํ สหการณภูตานิ อุปฺปาทาทีนิปิ คหิตาเนวาติ เวทิตพฺพํฯ เวทนาย ปวตฺติปจฺจเยสุ ผสฺสสฺส พลวภาวโต โส เอว คหิโต **“ผสฺสสมุทยา”**ติฯ ตสฺมิํ ปน คหิเต ปวตฺติปจฺจยตาสามเญฺญน วตฺถารมฺมณาทีนิปิ คหิตาเนว โหนฺตีติ สพฺพสฺสาปิ เวทนาย อนวเสสโต ปจฺจยโต อุทยทสฺสนํ วิภาวิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **“นิพฺพตฺติลกฺขณ”**นฺติอาทินา ขณวเสน อุทยทสฺสนมาหฯ อุปฺปชฺชติ เอตสฺมาติ **อุปฺปาโท,** อุปฺปชฺชนํ **อุปฺปาโท**ติ ปจฺจยลกฺขณํ, ขณลกฺขณญฺจ อุภยํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา อาห **“เอวํ เวทนาย อุปฺปาโท วิทิโต โหตี”**ติฯ

อนิจฺจโต มนสิ กโรโตติ เวทนา นามายํ อนจฺจนฺติกตาย อาทิอนฺตวตี อุทยพฺพยปริจฺฉินฺนา ขณภงฺคุรา ตาวกาลิกา, ตสฺมา ‘‘อนิจฺจา’’ติ อนิจฺจโต มนสิ กโรโตฯ ตสฺสา ขยโต, วยโต จ **อุปฏฺฐานํ วิทิตํ** ปากฏํ **โหติฯ ทุกฺขโต มนสิ กโรโต**ติ อนิจฺจตฺตา เอว เวทนา อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตาย, ทุกฺขมตาย, ทุกฺขวตฺถุตาย จ ‘‘ทุกฺขา’’ติ มนสิ กโรโต **ภยโต** ภายิตพฺพโต ตสฺสา **อุปฏฺฐานํ วิทิตํ** ปากฏํ **โหตี**ติฯ ตถา อนิจฺจตฺตา, ทุกฺขตฺตา เอว จ เวทนา อตฺตรหิตา อสารา นิสฺสารา อวสวตฺตินี ตุจฺฉาติ เวทนํ **อนตฺตโต มนสิ กโรโต สุญฺญโต** ริตฺตโต อสามิกโต **อุปฏฺฐานํ วิทิตํ** ปากฏํ โหติฯ **“ขยโต”**ติอาทิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส นิคมนํฯ ตสฺมา เวทนํ ขยโต ภยโต สุญฺญโต ชานาตีติ อตฺถวเสน วิภตฺติปริณาโม เวทิตโพฺพฯ **อวิชฺชานิโรธา เวทนานิโรโธ**ติ อคฺคมคฺเคน อวิชฺชาย อนุปฺปาทนิโรธโต เวทนาย อนุปฺปาทนิโรโธ โหติ ปจฺจยาภาเว อภาวโตฯ เสสํ สมุทยวาเร วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ อิธ **สมาธิ**

ภาวนาติ สิขาปฺปตฺตา อริยานํ วิปสฺสนาสมาธิภาวนาฯ ตสฺสา ปาทกภูตา ฌานสมาปตฺติ เวทิตพฺพาฯ

วุตฺตนยเมว มหาปทาเน (ที. นิ. ๒.๖๒)ฯ

๓๐๘. **ปมาณํ อคฺคเหตฺวา**ติ อสุภภาวนา วิย ปเทสํ อคฺคเหตฺวาฯ เอกสฺมิมฺปิ สเตฺต ปมาณาคฺคหเณน **อนวเสสผรเณนฯ** นตฺถิ เอตาสํ คเหตพฺพํ ปมาณนฺติ หิ **อปฺปมาณา,** อปฺปมาณา เอว **อปฺปมญฺญาฯ**

อปสฺสยิตพฺพเฏฺฐน **อปเสฺสนานิ,** อิธ ภิกฺขุ ยานิ อปสฺสาย ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขิตุํ สมโตฺถ โหติ, เตสเมว อธิวจนํฯ ตานิ ปเนตานิ ปจฺจยานํ สงฺขาย เสวิตา อธิวาสนกฺขนฺติ, วชฺชนียวชฺชนํ, วิโนเทตพฺพวิโนทนญฺจฯ เตนาห ‘‘สงฺขาเยกํ อธิวาเสตี’’ติอาทิ ฯ ตตฺถ สมฺมเทว ขายติ อุปฏฺฐาติ ปฏิภาตีติ **สงฺขา,** ญาณนฺติ อาห **‘‘สงฺขายาติ ญาเณนา’’**ติฯ สงฺขาย เสวิตา นาม ยํ เสวโต อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, ตสฺส เสวนาติ อาห **‘‘เสวิตพฺพยุตฺตกเมว เสวตี’’**ติฯ **อธิวาสนา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อโนฺต ปวิสิตุ**นฺติ อพฺภนฺตเร อตฺตโน จิเตฺต ปวตฺติตุํ **น เทติฯ**

อริยวํสจตุกฺกวณฺณนา

๓๐๙. **วํส**-สโทฺท ‘‘ปิฏฺฐิวํสํ อติกฺกมิตฺวา นิสีทตี’’ติอาทีสุ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ โคปานสีนํ สนฺธานภฏฺฐาเน ฐเปตพฺพทณฺฑเก อาคโตฯ

> ‘‘วํโส วิสาโลว ยถา วิสโตฺต,
> ปุเตฺตสุ ทาเรสุ จ ยา อเปกฺขา;
> วํเส กฬีโรว อสชฺชมาโน,
> เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติอาทีสุฯ (อป. ๑.๑.๙๔);

อกณฺฑเกฯ ‘‘เภริสโทฺท มุทิงฺคสโทฺท วํสสโทฺท กํสตาฬสโทฺท’’ติอาทีสุ ตูริยวิเสเส, โย ‘‘เวณู’’ ติปิ วุจฺจติฯ ‘‘อภิเนฺนน ปิฏฺฐิวํเสน มโต หตฺถี’’ติอาทีสุ หตฺถิอาทีนํ ปิฏฺฐิเวมชฺฌ ปเทเสฯ ‘‘กุลวํสํ ฐเปสฺสามี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๒๖๗) กุลวํเสฯ ‘‘วํสานุรกฺขโก ปเวณีปาลโก’’ติอาทีสุ (วิสุทฺธิ. ๑.๔๒) คุณานุปุพฺพิยํ คุณานํ ปพนฺธปฺปวตฺติยํฯ อิธ ปน จตุปจฺจยสโนฺตสภาวนารามตาสงฺขาตคุณานํ ปพเนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ ตสฺส ปน วํสสฺส กุลนฺวยํ, คุณนฺวยญฺจ นิทสฺสนวเสน ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ขตฺติยวํโส**ติ ขตฺติยกุลนฺวโย ฯ เอเสว นโย เสสปเทสุปิฯ **สมณวํโส** ปน สมณตนฺติ สมณปเวณีฯ **มูลคนฺธาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน ยถา สารคนฺธาทีนํ สงฺคโห, เอวเมตฺถ โครสาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ทุติเยน ปน **อาทิ**-สเทฺทน กาสิกวตฺถสปฺปิมณฺฑาทีนํฯ **อริย**-สโทฺท อมิลกฺขูสุปิ มนุเสฺสสุ วตฺตติ, เยสํ ปน นิวาสนฏฺฐานํ ‘‘อริยํ อายตน’’นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘ยาวตา, อานนฺท, อริยํ อายตน’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๑๕๒; อุทา. ๗๖) โลกิยสาธุชเนสุปิ ‘‘เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายกมฺมนฺตา…เป.… เตสํ อหํ อญฺญตโร’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๕)ฯ อิธ ปน เย ‘‘อารกา กิเลเสหี’’ติอาทินา ลทฺธนิพฺพจนา ปฏิวิทฺธอริยสจฺจา, เต เอว อธิเปฺปตาติ ทเสฺสตุํ ‘‘เก ปน เต อริยา’’ติ ปุจฺฉํ กตฺวา **‘‘อริยา วุจฺจนฺตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ เย มหาปณิธานกปฺปโต ปฏฺฐาย ยาวายํ กโปฺป, เอตฺถนฺตเร อุปฺปนฺนา สมฺมาสมฺพุทฺธา, เต ตาว สรูปโต ทเสฺสตวา ตทเญฺญปิ สมฺมาสมฺพุเทฺธ, ปเจฺจกพุเทฺธ, พุทฺธสาวเก จ สงฺคเหตฺวา อนวเสสโต อริเย ทเสฺสตุํ **"อปิจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยาว สาสนํ น อนฺตรธายติ, ตาว สตฺถา ธรติ เอว นามาติ อิมเมว ภควนฺตํ, เย เจตรหิ พุทฺธสาวกา, เต จ สนฺธาย **ปจฺจุปฺปนฺน**คฺคหณํฯ ตสฺมึ ตสฺมึ วา กาเล เต เต ปจฺจุปฺปนฺนาติ เจ, **อตีตานาคต**คฺคหณํ น กตฺตพฺพํ สิยาฯ อิทานิ ยถา ภควา ''ธมฺมํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ อาทิกลฺยาณํ มเชฺฌกลฺยาณํ ปริโยสานกลฺยาณํ สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสสฺสามิ, ยทิทํ ฉฉกฺกานี''ติ ฉกฺกเทสนาย (ม. นิ. ๓.๔๒๐) อฏฺฐหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิ, เอวํ มหาอริยวํสเทสนาย อริยานํ วํสานํ ''จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, อริยวํสา อคฺคญฺญา รตฺตญฺญา วํสญฺญา โปราณา อสํกิณฺณา อสํกิณฺณปุพฺพา น สงฺกียนฺติ น สงฺกียิสฺสนฺติ อปฺปฏิกุฏฺฐา สมเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิญฺญูหี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๘) เยหิ นวหิ ปเทหิ วณฺณํ อภาสิ, ตานิ ตาว อาเนตฺวา โถมนาวเสเนว วเณฺณโนฺต **"เต โข ปเนเต"**ติอาทิมาหฯ **อคฺคาติ ชานิตพฺพา** สพฺพวํเสหิ เสฏฺฐภาวโต, เสฏฺฐภาวสาธนโต จฯ **ทีฆรตฺตํ ปวตฺตาติ ชานิตพฺพา** รตฺตญฺญูหิ, พุทฺธาทีหิ เตหิ จ ตถา อนุฏฺฐิตตฺตาฯ **วํสาติ ชานิตพฺพา** พุทฺธาทีนํ อริยานํ วํสาติ ชานิตพฺพาฯ **โปราณา**ติ ปุราตนาฯ **น อธุนุปฺปตฺติกา**ติ น อธุนาตนาฯ **อสํกิณฺณา**ติ น ขิตฺตา น ฉฑฺฑิตาฯ เตนาห **"อนปนีตา"**ติฯ **น อปนีตปุพฺพา**ติ น ฉฑฺฑิตปุพฺพา ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ ปริปูรณูปายภาวโต น ปริจตฺตปุพฺพาฯ ตโต เอว **อิทานิปิ น อปนียนฺติ, อนาคเตปิ น อปนียิสฺสนฺติฯ เย** ธมฺมสภาวสฺส วิชานเนว **วิญฺญู** สมิตปาป**สมณา** เจว พาหิตปาป**พฺราหฺมณา** จ, **เตหิ อปฺปฏิกุฏฺฐา** อปฺปฏิกฺขิตฺตาฯ เย หิ น ปฏิโกฺกสิตพฺพา, เต อนินฺทิตพฺพา อครหิตพฺพาฯ อปริจฺจชิตพฺพตาย อปฺปฏิกฺขิปิตพฺพา โหนฺตีติฯ

สนฺตุโฏฺฐติ เอตฺถ ยถาธิเปฺปตสโนฺตสเมว ทเสฺสโนฺต **"ปจฺจยสโนฺตสวเสน สนฺตุโฏฺฐ"**ติ วุตฺตํฯ ฌานวิปสฺสนาทิวเสนปิ อิธ ภิกฺขุโน สนฺตุฏฺฐตา โหตีติฯ **อิตรีตเรนา**ติ อิตเรน อิตเรนฯ อิตร-สโทฺทยํ อนิยมวจโน, ทฺวิกฺขตฺตุํ วุจฺจมาโน ยํกิญฺจิ-สเทฺทหิ สมานโตฺถ โหตีติ วุตฺตํ **"เยน เกนจี"**ติฯ สฺวายํ อนิยมวาจิตาย เอว ยถา ถูลาทีนํ อญฺญตรวจโน, เอวํ ยถาลทฺธาทีนมฺปิ อญฺญตรวจโนติ ตตฺถ ทุติยปกฺขเสฺสว อิธ อิจฺฉิตภาวํ ทเสฺสโนฺต **"อถ โข"**ติอาทิมาห ฯ นนุ จ ยถาลทฺธาทโยปิ ถูลาทโย เอว? สจฺจเมตํ, ตถาปิ อตฺถิ วิเสโสฯ โย หิ ยถาลเทฺธสุ ถูลาทีสุ สโนฺตโส, โส **ยถาลาภสโนฺตโส** เอว, น อิตโรฯ น หิ โส ปจฺจยมตฺตสนฺนิสฺสโย อิจฺฉิโต, อถ โข อตฺตโน กายพลสารุปฺปภาวสนฺนิสฺสโยปิฯ ถูลทุกาทโย จ ตโยปิ จีวเร ลพฺภนฺติฯ มชฺฌิโม จตุปจฺจยสาธารโณ, ปจฺฉิโม ปน จีวเร, เสนาสเน จ ลพฺภตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **"อิเม ตโย สโนฺตเส"**ติ อิทํ สพฺพสงฺคาหิกวเสน วุตฺตํฯ เย หิ ปรโต คิลานปจฺจยํ ปิณฺฑปาเต เอว ปกฺขิปิตฺวา จีวเร วีสติ, ปิณฺฑปาเต ปนฺนรส, เสนาสเน ปนฺนรสาติ สมปณฺณาสสโนฺตสา วุจฺจนฺติ, เต สเพฺพปิ ยถารหํ อิเมสุ เอว ตีสุ สโนฺตเสสุ สงฺคหํ สโมสรณํ คจฺฉนฺตีติฯ

จีวรํ ชานิตพฺพนฺติ ''อิทํ นาม จีวรํ กปฺปิย''นฺติ ชาติโต จีวรํ ชานิตพฺพํฯ **จีวรเกฺขตฺต**นฺติ จีวรสฺส อุปฺปตฺติเกฺขตฺตํฯ **ปํสุกูล**นฺติ ปํสุกูลจีวรํ, ปํสุกูลลกฺขณปฺปตฺตํ จีวรํ **ชานิตพฺพ**นฺติ อโตฺถฯ **จีวรสโนฺตโส**ติ จีวเร ลพฺภมาโน สโพฺพ สโนฺตโส **ชานิตโพฺพฯ จีวรปฏิสํยุตฺตานิ ธุตงฺคานิ ชานิตพฺพานิ,** ยานิ โตสโนฺต จีวรสโนฺตเสน สมฺมเทว สนฺตุโฏฺฐ โหตีติฯ โขมกปฺปาสิกโกเสยฺยกมฺพลสาณภงฺคานิ **โขมาทีนิฯ** ตตฺถ **โขมํ** นาม โขมสุเตฺตหิ วายิตํ โขมปฏจีวรํ, ตถา เสสานิปิฯ **สาณ**นฺติ สาณวากสุเตฺตหิ กตจีวรํฯ **ภงฺค**นฺติ ปน โขมสุตฺตาทีนิ สพฺพานิ เอกจฺจานิ โวมิเสฺสตฺวา กตจีวรํฯ ''ภงฺคมฺปิ วากมยเมวา''ติ เกจิฯ **ฉา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ

ยทิ เอวํ อิโต อญฺญา วตฺถชาติ นตฺถีติ? โน นตฺถิ, สา ปน เอเตสํ อนุโลมาติ ทเสฺสตุํ **“ทุกูลาทีนี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาทิ**-สทฺเทน ปฏฺฏุณฺณํ, โสมารปฏฺฏํ, จีนปฏฺฏํ , อิทฺธิชํ, เทวทินฺนนฺติ เอเตสํ สงฺคโหฯ ตตฺถ **ทุกูลํ** สาณสฺส อนุโลมํ วากมยตฺตาฯ ปฏฺฏุณฺณเทเส สญฺชาตวตฺถํ **ปฏฺฏุณฺณํฯ** ‘‘ปฏฺฏุณฺณํ โกเสยฺยวิเสโส’’ติ หิ อมรโกเส วุตฺตํฯ โสมารเทเส, จีนเทเส จ ชาตวตฺถานิ **โสมารจีนปฏฺฏานิฯ ปฏฺฏุณฺณา**ทีนิ ตีณิ โกเสยฺยสฺส อนุโลมานิ ปาณเกหิ กตสุตฺตมยตฺตาฯ **อิทฺธิชํ** เอหิภิกฺขูนํ ปุญฺญิทฺธิยา นิพฺพตฺตํ จีวรํ, ตํ โขมาทีนํ อญฺญตรํ โหตีติ เตสเมว อนุโลมญฺจฯ เทวตาหิ ทินฺนํ จีวรํ **เทวทินฺนํ,** ตํ กปฺปรุกฺเข นิพฺพตฺตํ ชาลินิยา เทวกญฺญาย อนุรุทฺธตฺเถรสฺส ทินฺนวตฺถสทิสํ, ตมฺปิ โขมาทีนํเยว อนุโลมํ โหติ เตสุ อญฺญตรภาวโตฯ **อิมานี**ติ อโนฺตคธาวธารณวจนํ, อิมานิ เอวาติ อโตฺถฯ พุทฺธาทีนํ ปริโภคโยคฺยตาย **กปฺปิยจีวรานิฯ**

อิทานิ อวธารเณน นิวตฺติตานิ เอกเทเสน ทเสฺสตุํ **“กุสจีร”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กุสติเณหิ, อเญฺญหิ วา ตาทิเสหิ ติเณหิ กตจีวรํ **กุสจีรํฯ** โปตกีวากาทีหิ วาเกหิ กตจีวรํ **วากจีรํฯ** จตุโกฺกเณหิ, ติโกเณหิ วา ผลเกหิ กตจีวรํ **ผลกจีรํฯ** มนุสฺสานํ เกเสหิ กตกมฺพลํ **เกสกมฺพลํฯ** จามรีวาลอสฺสวาลาทีหิ กตํ **วาลกมฺพลํฯ** มกจิตนฺตูหิ วายิโต **โปตฺถโกฯ จมฺม**นฺติ มิคจมฺมาทิ ยํ กิญฺจิ จมฺมํฯ อุลูกปเกฺขหิ คเนฺถตฺวา กตจีวรํ **อุลูกปกฺขํฯ** ภุชตจาทิมยํ **รุกฺขทุสฺสํ,** ติรีฏกนฺติ อโตฺถฯ สุขุมตราหิ ลตาวาเกหิ วายิตํ **ลตาทุสฺสํฯ** เอรกวาเกหิ กตํ **เอรกทุสฺสํฯ** ตถา **กทลิทุสฺสํฯ** สุขุเมหิ เวฬุวิลีเวหิ กตํ **เวฬุทุสฺสํฯ อาทิ**-สทฺเทน วกฺกลาทีนํ สงฺคโหฯ **อกปฺปิยจีวรานิ** ติตฺถิยทฺธชภาวโตฯ

อฏฺฐนฺนญฺจ มาติกานํ วเสนาติ ‘‘สีมาย เทติ, กติกาย เทตี’’ติอาทินา (มหาว. ๓๗๙) อาคตานํ อฏฺฐนฺนํ จีวรุปฺปตฺติมาติกานํ วเสนฯ จีวรานํ ปฏิลาภเกฺขตฺตทสฺสนตฺถญฺหิ ภควตา ‘‘อฏฺฐิมา, ภิกฺขเว, มาติกา’’ติอาทินา มาติกา ฐปิตาฯ **มาติกา**ติ หิ มาตโร จีวรุปฺปตฺติชนิกาติฯ **โสสานิก**นฺติ สุสาเน ปติตกํฯ **ปาปณิก**นฺติ อาปณทฺวาเร ปติตกํฯ **รถิย**นฺติ ปุญฺญตฺถิเกหิ วาตปานนฺตเรน รถิกาย ฉฑฺฑิตโจฬกํฯ **สงฺการกูฏก**นฺติ สงฺการฏฺฐาเน ฉฑฺฑิตโจฬกํฯ **สินานก**นฺติ นฺหานโจฬํ, ยํ ภูตเวเชฺชหิ สีสํ นฺหาเปตฺวา ‘‘กาฬกณฺณีโจฬก’’นฺติ ฉเฑฺฑตฺวา คจฺฉนฺติฯ **ติตฺถก**นฺติ ติตฺถโจฬกํ สินานติเตฺถ ฉฑฺฑิตปิโลติกาฯ **อคฺคิทฑฺฒ**นฺติ อคฺคินา ทฑฺฒปฺปเทสํฯ ตญฺหิ มนุสฺสา ฉเฑฺฑนฺติฯ **โคขายิตกา**ทีนิ ปากฏาเนวฯ ตานิปิ หิ มนุสฺสา ฉเฑฺฑนฺติฯ

ธชํ อุสฺสาเปตฺวาติ นาวํ อาโรหเนฺตหิ วา ยุทฺธํ ปวิสเนฺตหิ วา ธชยฏฺฐิํ อุสฺสาเปตฺวา ตตฺถ พทฺธํ ปารุตจีวรํ, เตหิ ฉฑฺฑิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

สาทกภิกฺขุนาติ คหปติจีวรสฺส สาทิยนภิกฺขุนาฯ **เอกมาสมตฺต**นฺติ จีวรมาสสญฺญิตํ เอกมาสมตฺตํฯ **วิตเกฺกตุํ วฏฺฏติ,** น ตโต ปรนฺติ อธิปฺปาโยฯ สพฺพสฺสาปิ หิ ตณฺหานิคฺคหตฺถาย สาสเน ปฏิปตฺตีติฯ **ปํสุกูลิโก อทฺธมาเสเนว กโรตี**ติ อปรปฏิพทฺธตฺตา ปฏิลาภสฺสฯ อิตรสฺส ปน ปรปฏิพทฺธตฺตา มาสมตฺตํ อนุญฺญาตํฯ **อิติ มาสทฺธ...เป.... วิตกฺกสโนฺตโส** วิตกฺกนสฺส ปริมิตกาลิกตฺตาฯ

มหาเถรํ ตตฺถ อตฺตโน สหายํ อิจฺฉโนฺตปิ ครุคารเวน คามทฺวารํ **“ภเนฺต คมิสฺสามิ”** อิเจฺจวมาหฯ มหาเถโรปิสฺส อชฺฌาสยํ ญตฺวา **“อหํ ปาวุโส คมิสฺสามี”**ติ อาหฯ ‘‘อิมสฺส ภิกฺขุโน วิตกฺกสฺส อวสโร มา โหตู’’ติ **ปญฺหํ ปุจฺฉมาโน คามํ ปาวิสิฯ อุจฺจารปลิพุโทฺธ**ติ อุจฺจา

เรน ปีฬิโตฯ ตทา ภควโต ทุกฺกรกิริยานุสฺสรณมุเขน ตถาคเต อุปฺปนฺนปีติโสมนสฺสเวคสฺส พลวภาเวน กิเลสานํ วิกฺขมฺภิตตฺตา **ตสฺมึเยว...เป.... ตีณิ ผลานิ ปโตฺตฯ**

‘‘กตฺถ ลภิสฺสามี’’ติ จินฺตนาปิ ลาภาสาปุพฺพิกาติ ตถา **‘‘อจิเนฺตตฺวา’’**ติ วุตฺตํ, ‘‘สุนฺทรํ ลภิสฺสามิ, มนาปํ ลภิสฺสามี’’ติ เอวมาทิจินฺตนาย กา นาม กถาฯ กถํ ปน วตฺตพฺพนฺติ อาห **‘‘กมฺมฏฺฐานสีเสเนว คมน’’**นฺติ, เตน จีวรํ ปฏิจฺจ กิญฺจิปิ น จิเนฺตตพฺพํ เอวาติ ทเสฺสติฯ

อเปสโล อปฺปติรูปายปิ ปริเยสนาย ปจฺจโย ภเวยฺยาติ **‘‘เปสลํ ภิกฺขุํ คเหตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ

อาหริยมานนฺติ สุสานาทีสุ ปติตกํ วตฺถํ ‘‘อิเม ภิกฺขู ปํสุกูลปริเยสนํ จรนฺตี’’ติ ญตฺวา เกนจิ ปุริเสน ตโต อานียมานํฯ

เอวํ ลทฺธํ คณฺหนฺตสฺสาปีติ เอวํ ปฏิลาภสโนฺตสํ อโกเปตฺวาว ลทฺธํ คณฺหนฺตสฺสาปิฯ **อตฺตโน ปโหนกมเตฺตเนวา**ติ ยถาลทฺธานํ ปํสุกูลวตฺถานํ เอกปฏฺฏทุปฏฺฏานํ อตฺถาย อตฺตโน ปโหนกปมาเณเนว, อวธารเณน อุปริปจฺจาสํ นิวเตฺตติฯ

คาเม ภิกฺขาย อาหิณฺฑเนฺตน สปทานจารินา วิย ทฺวารปฏิปาฏิยา จรณํ **โลลุปฺปวิวชฺชนํ** นาม จีวรโลลุปฺปสฺส ทูรสมุสฺสาริตตฺตาฯ

ยาเปตุนฺติ อตฺตภาวํ ปวเตฺตตุํฯ

โธวนุปเคนาติ โธวนโยเคฺคนฯ

ปณฺณานีติ อมฺพชมฺพาทิปณฺณานิฯ

อโกเปตฺวาติ สโนฺตสํ อโกเปตฺวา ฯ **ปโหนกนีหาเรเนวาติ** อนฺตรวาสกาทีสุ ยํ กาตุกาโม, ตสฺส ปโหนกนิยาเมเนว ยถาลทฺธํ ถูลสุขุมาทึ คเหตฺวา **กรณํฯ**

ติมณฺฑลปฏิจฺฉาทนมตฺตเสฺสวาติ ‘‘นิวาสนํ เจ นาภิมณฺฑลํ; ชาณุมณฺฑลํ, อิตรํ เจ คลวาฏมณฺฑลํ, ชาณุมณฺฑล’’นฺติ เอวํ ติมณฺฑลปฏิจฺฉาทนมตฺตเสฺสว **กรณํ;** ตํ ปน อตฺถโต ติณฺณํ จีวรานํ เหฏฺฐิมเนฺตน วุตฺตปริมาณเมว โหติฯ

อวิจาเรตฺวาติ น วิจาเรตฺวาฯ

กุสิพนฺธนกาเลติ มณฺฑลานิ โยเชตฺวา สิพฺพนกาเลฯ **สตฺตวาเร**ติ สตฺตสิพฺพนวาเรฯ

กปฺปพินฺทุอปเทเสน กสฺสจิ วิการสฺส อกรณํ **กปฺปสโนฺตโสฯ**

สีตปฏิฆาตาทิ อตฺถาปตฺติโต สิชฺฌตีติ มุขฺยเมว จีวรปริโภเค ปโยชนํ ทเสฺสตุํ **‘‘หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนมตฺตวเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ เตนาห ภควา ‘‘ยาวเทว หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนตฺถ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๖๘; มหานิ. ๑๖๒)ฯ

วฏฺฏตี , น ตาวตา สโนฺตโส กุปฺปติ สมฺภารานํ, ทกฺขิเณยฺยานญฺจ อลาภโตฯ

สารณียธมฺมํ ฐตฺวาติ สีลวนฺเตหิ ภิกฺขูหิ สาธารณโต ปริโภเค ฐตฺวาฯ

“อิตี”ติอาทินา ปฐมสฺส อริยวํสสฺส ปํสุกูลิกงฺคเตจีวริกงฺคานํ, เตสญฺจ ตสฺส ปจฺจยตํ ทเสฺสนฺต อิติ อิเม ธมฺมา อญฺญมญฺญสฺส สมุฎฺฐาปกา, อุปตฺถมฺภกา จาติ ทีเปติฯ เอส นโย อิโต ปรโตปิฯ

‘‘สนฺตุฏฺฐ โหติ วณฺณวาที’’ติ เอตฺถ จตุโกฺกฏฺฐิกํ สมฺภวติ, ตตฺถ จตุโตฺถเยว ปโกฺข สตฺถารา วณฺณิโต โถมิโตติ มหาเถเรน ตถา เทสนา กตาฯ **เอโก สนฺตุโฎฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณํ น กเถติ** เสยฺยถาปิ เถโร นาลโก (สุตฺตนิปาเต นาลกสุเตฺต วิตฺถาโร) **เอโก น สนฺตุโฎฺฐ โหติ, สโนฺตสสฺส วณฺณวาที** เสยฺยถาปิ อุปนโนฺท สกฺยปุโตฺต (ปารา. ๕๑๕, ๕๒๗, ๕๓๒, ๕๓๗ วากฺยขเนฺธสุ วิตฺถาโร)ฯ **เอโก เนว สนฺตุโฎฺฐ โหติ, น สโนฺตสสฺส วณฺณํ กเถติฯ** เสยฺยถาปิ เถโร ลาฬุทายี (เถรคา. อฎฺฐ. ๒.อุทายิเตฺถรคาถาวณฺณนา) **เอโก สนฺตุโฎฺฐ เจว โหติ, สโนฺตสสฺส จ วณฺณวาที** เสยฺยถาปิ เถโร มหากสฺสโปฯ

อเนสนนฺติ อยุตฺตํ เอสนํฯ เตนาห **“อปฺปติรูป”**นฺติ, สาสเน ฐิตานํ น ปติรูปํ อสารุปฺปํ อโยคฺยํฯ **โกหญฺญํ กโรโนฺต**ติ จีวรุปฺปาทนิมิตฺตํ ปเรสํ กุหนํ วิมฺหาปนํ กโรโนฺตฯ **อุตฺตสตี**ติ ตณฺหาสนฺตาเสน อุปรูปริ ตสติฯ **ปริตสตีติ** ปริโต ตสติฯ ยถา สเพฺพ กายวจีปโยคา ตทตฺถาเอว ชายนฺติ, เอวํ สพฺพภาเคหิ ตสติฯ **คธิตํ** วุจฺจติ คโทฺธ, โส เจตฺถ อภิชฺฌาลกฺขโณ อธิเปฺปโตฯ คธิตํ เอตสฺส นตฺถีติ **อคธิโต**ติ อาห **“อคธิโต…เป…. โลภคิโทฺธ”**ติฯ **มุจฺฉ**นฺติ ตณฺหาวเสน มุยฺหนํ, ตสฺส วา สมุสฺสยํ อธิคตํฯ **อนาปโนฺน** อนุปคโตฯ **อโนตฺถโต**ติ อนโชฺฌตฺถโตฯ **อปริโยนโทฺธ**ติ ตณฺหาฉทเนน อจฺฉาทิโตฯ **อาทีนวํ ปสฺสมาโน**ติ ทิฎฺฐธมฺมิกํ, สมฺปรายิกญฺจ โทสํ ปสฺสโนฺตฯ คธิตปริโภคโต นิสฺสรติ เอเตนาติ **นิสฺสรณํ,** อิทมตฺถิกตา, ตํ ปชานาตีติ **นิสฺสรณปโญฺญ**ฯ เตนาห **“ยาวเทว…เป…. ปชานโนฺต”**ติฯ

เนวตฺตานุกฺกํเสตีติ อตฺตานํ เนว อุกฺกํเสติ น อุกฺขิปติ น อุกฺกฎฺฐโต ทหติฯ **“อห”**นฺติ อาทิ อุกฺกํสนาการทสฺสนํฯ **น วเมฺภตี**ติ น หีฬยติ นิหีนโต น ทหติฯ **ตสฺมึ จีวรสโนฺตเส**ติ ตสฺมึ ยถาวุเตฺต วีสติวิเธ จีวรสโนฺตเส ฯ กามเญฺจตฺถ วุตฺตปฺปการสโนฺตสคฺคหเณน จีวรเหตุ อเนสนาปชฺชนาทิปิ คหิตเมว ตสฺมึ สติ ตสฺส ภาวโต, อสติ จ อภาวโต, วณฺณวาทิตานตฺตุกฺกํสนา ปรวมฺภนานิ ปน คหิตานิ น โหนฺตีติ **“วณฺณวาทิตาทีสุ วา”**ติ วิกโปฺป วุโตฺตฯ เอตฺถ จ **“ทโกฺข”**ติอาทิ เยสํ ธมฺมานํ วเสนสฺส ยถาวุตฺตสโนฺตสาทิ อิชฺฌติ, ตํ ทสฺสนํฯ ตตฺถ **“ทโกฺข”**ติ อิมินา เตสํ สมุฎฺฐาปนปญฺญํ ทเสฺสติ, **“อนลโส”**ติ อิมินา ปคฺคณฺหนวีริยํ, **“สมฺปชาโน”**ติ อิมินา ปาฎิหาริยปญฺญํ **“ปฎิสฺสโต”**ติ อิมินา ตตฺถ อสโมฺมสวุตฺตึ ทเสฺสติฯ

ปิณฺฑปาโต ชานิตโพฺพติ ปเภทโต ปิณฺฑปาโต ชานิตโพฺพฯ **ปิณฺฑปาตเกฺขตฺต**นฺติ ปิณฺฑปาตสฺส อุปฺปตฺติฎฺฐานํฯ **ปิณฺฑปาตสโนฺตโส ชานิตโพฺพ**ติ ปิณฺฑปาเต สโนฺตโส ปเภทโต ชานิตโพฺพฯ อิธ เภสชฺชมฺปิ ปิณฺฑปาตคติกเมวฯ อาหริตพฺพโต หิ สปฺปิอาทีนมฺปิ คหณํ กตํฯ

ปิณฺฑปาตเกฺขตฺตํ ปิณฺฑปาตสฺส อุปฺปตฺติฎฺฐานํฯ เขตฺตํ วิย **เขตฺตํฯ** อุปฺปชฺชติ เอตฺถ, เอเตนาติ จ **อุปฺปตฺติฎฺฐานํฯ** สงฺฆโต วา หิ ภิกฺขุโน ปิณฺฑปาโต อุปฺปชฺชติ อุเทฺทสาทิวเสน วาฯ ตตฺถ สกลสฺส สงฺฆสฺส ทาตพฺพํ ภตฺตํ **สงฺฆภตฺตํฯ** กติปเย ภิกฺขู อุทฺทิสิตฺวา อุเทฺทเสน ทาตพฺพํ ภตฺตํ **อุเทฺทสภตฺตํฯ** นิมเนฺตตฺวา ทาตพฺพํ ภตฺตํ **นิมนฺตนํฯ** สลากทานวเสน ทาตพฺพํ ภตฺตํ **สลากภตฺตํ** ฯ เอกสฺมึ ปเกฺข เอกทิวสํ ทาตพฺพํ ภตฺตํ **ปกฺขิกํฯ** อุโปสเถ

ทาตพฺพํ ภตฺตํ **อุโปสถิกํฯ** ปาฏิปททิวเส ทาตพฺพํ ภตฺตํ **ปาฏิปทิกํฯ** อาคนฺตุกานํ ทาตพฺพํ ภตฺตํ **อาคนฺตุกภตฺตํฯ** ธุรเคเห เอว ฐเปตฺวา ทาตพฺพํ ภตฺตํ **ธุรภตฺตํฯ** กุฏึ อุทฺทิสฺส ทาตพฺพํ ภตฺตํ **กุฏิภตฺตํฯ** คามวาสีอาทีหิ วาเรน ทาตพฺพํ ภตฺตํ **วารภตฺตํฯ** วิหารํ อุทฺทิสฺส ทาตพฺพํ ภตฺตํ **วิหารภตฺตํฯ** เสสานิ ปากฏาเนวฯ

วิตกฺกิต ‘‘กตฺถ นุ โข อหํ อชฺช ปิณฺฑาย จริสฺสามี’’ติฯ ‘‘กตฺถ ปิณฺฑาย จริสฺสามา’’ติ เถเรน วุตฺเต ‘‘อสุกคาเม ภเนฺต’’ติ กามเมตํ ปฏิวจนทานํ , เยน ปน จิตฺเตน ‘‘จิเนฺตตฺวา’’ติ วุตฺตํ, ตํ สนฺธายาห **‘‘เอตฺตกํ จิเนฺตตฺวา’’**ติฯ **ตโต ปฏฺฐายา**ติ วิตกฺกมาฬเก ฐตฺวา วิตกฺกิตกาลโต ปฏฺฐายฯ **‘‘ตโต ปรํ วิตเกฺกเนฺต อริยวํสา จุโต โหตี’’**ติ อิทํ ติณฺณมฺปิ อริยวํสิกานํ วเสน คเหตพฺพํ, น เอกจาริกเสฺสวฯ สโพฺพปิ หิ อริยวํสิโก เอกวารเมว วิตเกฺกตุํ ลภติ, น ตโต ปรํฯ **ปริพาหิโร**ติ อริยวํสิกภาวโต พหิภูโตฯ สฺวายํ วิตกฺกสเนฺตโส กมฺมฏฺฐานมนสิกาเรน น กุปฺปติ, วิสุชฺฌติ จฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ เตเนวาห **‘‘กมฺมฏฺฐานสีเสน คนฺตพฺพ’’**นฺติฯ

คเหตพฺพเมวาติ อฏฺฐานปฺปยุโตฺต **เอว**-สโทฺทฯ ยาปนมตฺตเมว คเหตพฺพนฺติ โยเชตพฺพํฯ

เอตฺถาติ เอตสฺมึ ปิณฺฑปาตปฏิคฺคหเณฯ **อปฺป**นฺติ อตฺตโน ยาปนปมาณโตปิ อปฺปํฯ **คเหตพฺพํ** ทายกสฺส จิตฺตาราธนตฺถํฯ **ปมาเณเนวา**ติ อตฺตโน ยาปนปฺปมาเณเนว อปฺปํ **คเหตพฺพํฯ** ‘‘ปมาเณน คเหตพฺพ’’นฺติ เอตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปฏิคฺคหณสฺมิญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มเกฺขตี**ติ วิทฺธํเสติ อปเนติฯ **วินิปาเตตี**ติ วินาเสติ อฏฺฐานวินิโยเคนฯ **สาสน**นฺติ สตฺถุ สาสนํ อนุสิฏฺฐึฯ **น กโรติ** นปฺปฏิปชฺชติฯ

สปทานจาริโน วิย ทฺวารปฏิปาฏิยา จรณํ โลลุปฺปวิวชฺชนสเนฺตโสติ อาห **‘‘ทฺวารปฏิปาฏิยา คนฺตพฺพ’’**นฺติฯ

หราเปตฺวาติ อธิกํ อปเนตฺวาฯ

อาหารเคธโต นิสฺสรติ เอเตนาติ **นิสฺสรณํฯ** ชิฆจฺฉาย ปฏิวิโนทนตฺถํ กถา, กายสฺสฐิติอาทิปโยชนํ ปน อตฺถาปตฺติโต อาคตํ เอวาติ อาห **‘‘ชิฆจฺฉาย...เป.... สเนฺตโส นามา’’**ติฯ

นิทหิตฺวา น ปริภุญฺชิตพฺพํ ตทหุปีติ อธิปฺปาโยฯ อิตรตฺถา ปน สิกฺขาปเทเนว วาริตํฯ **สารณียธเมฺม ฐิเตนา**ติ สีลวเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สาธารณโภคิภาเว ฐิเตนฯ

เสนาสเนนาติ สยเนน, อาสเนน จฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ มญฺจาทิเก, วิหาราทิเก จ เสติ, ตํ **เสนํฯ** ยตฺถ ยตฺถ ปีฐาทิเก อาสติ, ตํ **อาสนํฯ** ตทุภยํ เอกโต กตฺวา ‘‘เสนาสน’’นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘มโญฺจ’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **มโญฺจ** มสารกาทิ, ตถา **ปีฐํฯ** มญฺจภิสิ, ปีฐภิสีติ ทุวิธา ***ภิสิฯ*** **วิหาโร** ปาการปริจฺฉิโนฺน สกโล อาวาโสฯ ‘‘ทีฆมุขปาสาโท’’ติ เกจิฯ **อฑฺฒโยโค**ติ ทีฆปาสาโทฯ ‘‘เอกปสฺสจฺฉทนกเสนาสน’’นฺติ เกจิฯ **ปาสาโท**ติ จตุรสฺสปาสาโทฯ ‘‘อายตจตุรสฺสปาสาโท’’ติ เกจิฯ **หมฺมิยํ** มุณฺฑจฺฉทนปาสาโทฯ **คุหา**ติ เกวลา ปพฺพตคุหาฯ **เลณํ** ทฺวารพนฺธํฯ **อโฏฺฏ** พหลภิตฺติกํ เคหํ, ยสฺส โคปานสิโย อคฺคเหตฺวา อิฏฺฐกาหิ เอว ฉทนํ โหติฯ

‘‘อฏฺฐาลกาการเรน กริยตี’’ติปิ วทนฺติฯ **มาโฬ** เอกกูฏสงฺคหิโต อเนกโกโณ ปติสฺสยวิเสโส ‘‘วฏฺฏาการเรน กตเสนาสน’’นฺติ เกจิฯ

ปิณฺฑปาเต วุตฺตนเยเนวาติ ‘‘สาทโก ภิกฺขุ ‘อชฺช กตฺถ วสิสฺสามี’ติ วิตกฺกตี’’ติอาทินา ยถารหํ ปิณฺฑปาเต วุตฺตนเยน **เวทิตพฺพา,** ‘‘ตโต ปรํ วิตกฺกโนฺต อริยวํสา จุโต โหติ ปริพาหิโร’’ติ, ‘‘เสนาสนํ คเวสเนฺตนาปิ’กุหึ ลภิสฺสามี’ติ อจิเนฺตตฺวา กมฺมฏฺฐานสีเสเนว คนฺตพฺพ’’นฺติ จ เอวมาทิ สพฺพํ ปุริมนเยเนวฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ปจฺจยสโนฺตสํ ทเสฺสเนฺตน มหาเถเรน คิลานปจฺจยสโนฺตโส น คหิโตติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘คิลานปจฺจโย ปน ปิณฺฑปาเต เอว ปวิโฏฺฐ’’**ติ อาห, อาหริตพฺพตาสามเญฺญนาติ อธิปฺปาโยฯ ยทิ เอวํ ตตฺถ ปิณฺฑปาเต วิย วิตกฺกสโนฺตสาทโยปิ ปนฺนรส สโนฺตสา อิจฺฉิตพฺพาติ? โนติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิฯ นนุ เจตฺถ ทฺวาทเสว ธุตงฺคานิ วินิโยคํ คตานิ, เอกํ ปน เนสชฺชิกงฺคํ น กตฺถจิ วินิยุตฺตนฺติ อาห **‘‘เนสชฺชิกงฺคํ ภาวนารามอริยวํสํ ภชตี’’**ติฯ อยญฺจ อโตฺถ อฏฺฐกถารุโฬฺห เอวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘วุตฺตมฺปิ เจต’’**นฺติอาทิมาหฯ

‘‘ปถวึ ปตฺถรมาโน วิยา’’ติอาทิ อริยวํสเทสนาย สุทุกฺกรภาวทสฺสนํ มหาวิสยตายตสฺสา เทสนายฯ ยสฺมา นยสหสฺสปฏิมณฺฑิตา โหติ อริยมคฺคาธิคมาย วิตฺถารโต ปวตฺติยมานา เทสนา ยถา ตํ จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ, อยญฺจ ภาวนารามอริยวํสกถา อริยมคฺคาธิคมาย วิตฺถารโต ปวตฺติยมานา เอวํ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘สหสฺสนยปฺปฏิมณฺฑิตํ...เป.... เทสนํ อารภี’’**ติฯ ปฏิปกฺขวิธมนโต อภิมุขภาเวน รมณํ **อารมณํ อาราโม**ติ อาห **‘‘อภิรตีติ อโตฺถ’’**ติฯ พฺยธิกรณานมฺปิ ปทานํ วเสน ภวติ พาหิรตฺถสมาโส ยถา ‘‘อุรสิโลโม, กเณฺฐกาโฬ’ติ อาห **‘‘ปหาเน อาราโม อสฺสาติ ปหานาราโม’’**ติฯ อารมิตพฺพเฏฺฐน วา **อาราโม,** ปหานํ อาราโม อสฺสาติ **ปหานาราโม**ติ เอวเมตฺถ สมาสโยชนา เวทิตพฺพาฯ **‘‘ปชหโนฺต รมตี’’**ติ เอเตน ปหานารามสทฺทานํ กตฺตุสาธนตํ, กมฺมธารยสมาสญฺจ ทเสฺสติฯ ‘‘ภาเวโนฺต รมตี’’ติ วุตฺตตฺตา **ภาวนาราโม**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

กามํ ‘‘เนสชฺชิกงฺคํ ภาวนารามอริยวํสํ ภชตี’’ติ วุตฺตํ ภาวนานุโยคสฺส อนุจฺฉวิกตฺตา, เนสชฺชิกงฺควเสน ปน เนสชฺชิกสฺส ภิกฺขุโน เอกจฺจาหิ อาปตฺตีหิ อนาปตฺติภาโวติ ตมฺปิ สงฺคณฺหโนฺต ‘‘เตรสนฺนํ ธุตงฺคาน’’นฺติ วตฺวา ‘‘วินยํ ปตฺวา ครุเก ฐาตพฺพ’’นฺติ อิจฺฉิตตฺตา สเลฺลขสฺส อปริจฺจชนวเสน ปฏิปตฺติ นาม วินเย ฐิตเสฺสวาติ อาห **‘‘เตรสนฺนํ...เป.... กถิตํ โหตี’’**ติฯ กามํ สุตฺตาภิธมฺมปิฏเกสุปิ (ที. นิ. ๑.๗.๑๙๔; วิภ. ๕๐๘) ตตฺถ ตตฺถ สีลกถา อาคตา เอว, เยหิ ปน คุเณหิ สีลสฺส โวทานํ โหติ, เตสุ กถิเตสุ ยถา สีลกถาพาหุลฺลํ วินยปิฏกํ กถิตํ โหติ, เอวํ ภาวนากถาพาหุลฺลํ สุตฺตนฺตปิฏกํ, อภิธมฺมปิฏกญฺจ จตุเตฺถน อริยวํเสน กถิตเมว โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ภาวนาราเมน อวเสสํ ปิฏกทฺวยํ กถิตํ โหตี’’**ติฯ ‘‘โส เนกฺขมฺมํ ภาเวโนฺต รมตี’’ติ เนกฺขมฺมปทํ อาทึ กตฺวา ตตฺถ เทสนาย ปวตฺตตฺตา, สเพฺพสมฺปิ วา สมถวิปสฺสนามคฺคธมฺมานํ ยถาสกํปฏิปกฺขโต นิกฺขมเนน เนกฺขมฺมสญฺญิตานํ ตตฺถ อาคตตฺตา โส ปาโฬฺฐ **‘‘เนกฺขมฺมปาฬี’’**ติ วุจฺจตีติ อาห **‘‘เนกฺขมฺมปาฬิยา กเถตโพฺพ’’**ติฯ เตนาห อฏฺฐกถายํ ‘‘สเพฺพปิ กุสลา ธมฺมา เนกฺขมฺมนฺติ ปวุจฺจเร’’ติ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๑๐๙)ฯ **ทสุตฺตรสุตฺตนฺต ปริยาเยนา**ติ ทสุตฺตรสุตฺตนฺตธเมฺมน, ทสุตฺตรสุตฺตเนฺต (ที. นิ. ๓.๓๕๐) อาคตนเยนาติ วา อโตฺถฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

โสติ ชาคริยํ อนุยุตฺโต ภิกฺขุฯ **เนกฺขมฺมนฺ**ติ กาเมหิ นิกฺขนฺตภาวโต เนกฺขมฺมสญฺญิตํ ปฐมชฺฌานูปจารํฯ ''โส อภิชฺฌํ โลเก ปหายา''ติอาทินา (วิภ. ๕๐๘, ๕๓๘) อาคตา ปฐมชฺฌานสฺส ปุพฺพภาคภาวนาติ อิธาธิเปฺปตา , ตสฺมา **''อพฺยาปาท''**นฺติอาทีสุปิ เอวเมว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **พฺรหฺมชาลฏีกายํ** วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ สอุปายาสานญฺหิ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ, อฏฺฐารสนฺนํ มหาวิปสฺสนานํ, จตุนฺนํ อริยมคฺคานญฺจ วเสเนตฺถ เทสนา ปวตฺตาติฯ

''เอกํ ธมฺมํ ภาเวโนฺต รมติ, เอกํ ธมฺมํ ปชหโนฺต รมตี''ติ จ น อิทํ ทสุตฺตรสุเตฺต อาคตนิยาเมน วุตฺตํ, ตตฺถ ปน ''เอโก ธโมฺม ภาเวตโพฺพ, เอโก ธโมฺม ปหาตโพฺพ''ติ (ที. นิ. ๓.๓๕๑) จ เทสนา อาคตาฯ เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา อตฺถโต เภโท นตฺถิ, ตสฺมา ปฏิสมฺภิทามเคฺค เนกฺขมฺมปาฬิยํ (ปฏิ. ม. ๑.๒๔, ๓.๔๑) อาคตนีหาเรเนว ''เอกํ ธมฺมํ ภาเวโนฺต รมติ, เอกํ ธมฺมํ ปชหโนฺต รมตี''ติ วุตฺตํฯ เอส นโย เสสวาเรสุปิฯ ยสฺมา จายํ อริยวํสเทสนา นาม สตฺถุ ปญฺญตฺตาว สตฺถารา หิ เทสิตํ เทสนํ อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ สาริปุตฺตเตฺถโร สงฺคายนวเสน อิธาเนสิ , ตสฺมา มหาอริยวํสสุเตฺต สตฺถุเทสนานีหาเรน นิคมนํ ทเสฺสโนฺต **''เอวํ โข, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ภาวนาราโม โหตี''**ติ อาหฯ เอเสว นโย อิโต ปเรสุ **สติปฏฺฐานปริยายอภิธมฺมนิเทฺทสปริยาเยสุปิ**ฯ กามเญฺจตฺถ กายานุปสฺสนาวเสเนว สงฺขิปิตฺวา โยชนา กตา, เอกวีสติยา ปน ฐานานํ วเสน วิตฺถารโต โยชนา เวทิตพฺพาฯ **''อนิจฺจโต''** (วิสุทฺธิ. ฏี. ๒.๖๙๘) ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาสุ** วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

๓๑๐. สํวราทีนํ สาธนวเสน ปทหติ เอตฺถ, เอเตหีติ จ **ปธานานิฯ อุตฺตมวีริยานี**ติ เสฏฺฐวีริยานิ วิสิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส สาธนโตฯ **สํวรนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริย**นฺติ ยถา อภิชฺฌาทโย น อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ สติยา อุปฏฺฐาปเน จกฺขาทีนํ ปิทหเน อนลสสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ **ปชหนฺตสฺสา**ติ วิโนเทนฺตสฺสฯ **อุปฺปนฺนวีริย**นฺติ ตเสฺสว ปชหนสฺส สาธนวเสน ปวตฺตวีริยํฯ **ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริย**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สมาธินิมิตฺต**นฺติ สมาธิ เอวฯ ปุริมุปฺปนฺนสมาธิ หิ ปรโต อุปฺปชฺชนกสมาธิปวิเวกสฺส การณํ โหตีติ ''สมาธินิมิตฺต''นฺติ วุตฺตํฯ

อุปธิวิเวกตฺตาติ ขนฺธูปธิอาทิอุปธีหิ วิวิตฺตตฺตา วินิสฺสฏตฺตาฯ **ตํ อาคมฺมา**ติ ตํ นิพฺพานํ มเคฺคน อธิคมเหตุฯ ราคาทโย วิรชฺชนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา **วิราโคฯ** เอวํ **นิโรโธปิ** ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา อิธ โพชฺฌงฺคา มิสฺสกวเสน อิจฺฉิตา, ตสฺมา **''อารมฺมณวเสน อธิคนฺตพฺพวเสน วา''**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อธิคนฺตพฺพวเสนา**ติ ตํนินฺนตาวเสนฯ **โวสฺสคฺคปริณามิ**นฺติ โวสฺสชฺชนวเสน ปริณามิตํ ปริจฺจชนวเสน เจว ปกฺขนฺทนวเสน จ ปริณมนสีลํฯ เตนาห **''เทฺว โวสฺสคฺคา''**ติอาทิฯ **ขนฺธานํ ปริจฺจชนํ** นาม ตปฺปฏิพทฺธกิเลสปฺปหานวเสนาติ เยนากาเรน วิปสฺสนา กิเลเส ปชหติ, เตเนวากาเรน ตํนิมิตฺตเก, ขเนฺธ จ ''ปชหตี''ติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ อาห **''วิปสฺสนา...เป.... ปริจฺจชตี''**ติฯ ยสฺมา วิปสฺสนา วุฏฺฐานคามินิภาวํ ปาปุณนฺตี นินฺนโปณปพฺภารภาเวน เอกํสโต นิพฺพานํ ''ปกฺขนฺทตี''ติ วตฺตพฺพตํ ลภติ, มโคฺค จ สมุเจฺฉทวเสน กิเลเส, ขเนฺธ จ ปริจฺจชติ, ตสฺมา ยถากฺกมํ วิปสฺสนามคฺคานํ วเสน ปกฺขนฺทนปริจฺจาคโวสฺสคฺคาปิ เวทิตพฺพาฯ **โวสฺสคฺคตฺถายา**ติ ปริจฺจาคโวสฺสคฺคตฺถาย เจว ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคตฺถาย จฯ **ปริณมตี**ติ ปริปจฺจติฯ ตํ **ปริณมนํ** วุฏฺฐานคามินิภาวปฺปตฺติยา เจว อริยมคฺคภาวปฺปตฺติยา จ อิจฺฉิตนฺติ อาห **''วิปสฺสนาภาวเญฺจว มคฺคภาวญฺจ ปาปุณาตี''**ติฯ **เสสปเทสู**ติ ''ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตี''ติอาทีสุ เสสสโมฺพชฺฌงฺคโกฏฺฐาเสสุฯ

ภทฺทกนฺติ อภทฺทกานํ นีวรณาทิปาปธมฺมานํ วิกฺขมฺภเนน ราควิธมเนน เอกนฺตหิตตฺตา, ทุลฺลภตฺตา จ ภทฺทกํ สุนฺทรํฯ น หิ อญฺญํ สมาธินิมิตฺตํ เอวํทุลฺลภํ, ราคสฺส จ อุชุวิปจฺจนีกภูตํ อตฺถิฯ **อนุรกฺขตี**ติ เอตฺถ **อนุรกฺขนา** นาม อธิคตสมาธิโต ยถา น ปริหานิ โหติ, เอวํ ปฏิปตฺติ, สา ปน ตปฺปฏิปกฺขวิธมเนนาติ อาห **“สมาธี”**ติอาทิฯ **อฏฺฐิกสญฺญาทิกา**ติ อฏฺฐิกชฺฌานาทิกาฯ สญฺญาสีเสน หิ ฌานํ วทติฯ

เอกปฏิเวธวเสน จตุสจฺจธมฺเม ญาณนฺติ จตูสุ อริยสเจฺจสุ เอกาภิสมยวเสน ปวตฺตญาณํ, มคฺคญาณนฺติ อโตฺถฯ จตุสจฺจโนฺตคธตฺตา **จตุสจฺจพฺภนฺตเร นิโรธธมฺเม** นิพฺพาเน **ญาณํ,** เตน ผลญาณํ วทติฯ ยสฺมา มคฺคานนฺตรสฺส ผลสฺส มคฺคานุคุณา ปวตฺติ, ยโต ตํ สมุทยปกฺขิเยสุ ธเมฺมสุ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานวเสน ปวตฺตติ, ตสฺมา นิโรธสเจฺจปิ โย มคฺคสฺส สจฺฉิกิริยาภิสมโย, ตทนุคุณา ปวตฺตีติ ผลญาณเสฺสว ธเมฺม ญาณตา วุตฺตา, น ยสฺส กสฺสจิ นิพฺพานารมฺมณสฺส ญาณสฺส ฯ เตน วุตฺตํ **“ยถาหา”**ติอาทิฯ เอตฺถ จ มคฺคปญฺญา ตาว จตุสจฺจธมฺมสฺส ปฏิวิชฺฌนโต ธเมฺมญาณํ นาม โหตุ, ผลปญฺญา ปน กถนฺติ โจทนา โสธิตา โหติ นิโรธธมฺมํ อารพฺภ ปวตฺตนโตฯ ทุวิธาปิ หิ ปญฺญา อปรปฺปจฺจยตาย อตฺตปจฺจกฺขโต อริยสจฺจธเมฺม กิจฺจโต จ อารมฺมณโต จ ปวตฺตตฺตา ‘‘ธเมฺมญาณ’’นฺติ เวทิตพฺพาฯ อริยสเจฺจสุ หิ อยํ ธมฺม-สโทฺท เตสํ อวิปรีตสภาวตฺตา, สงฺขตปฺปวโร วา อริยมโคฺค, ตสฺส จ ผลธโมฺมฯ ตตฺถ ปญฺญา ตํสหคตา ธเมฺมญาณํฯ

อนฺวเยญาณนฺติ อนุคมนญาณํฯ **ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา**ติ จตฺตาริ สจฺจานิ มคฺคญาเณน ปจฺจกฺขโต ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **ยถา อิทานี**ติ ยถา เอตรหิ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจํ, **เอวํ อตีเตปิ อนาคเตปิ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจเมวา**ติ จ สริกฺขเฏฺฐน วุตฺตํฯ เอส นโย **สมุทยสเจฺจ, มคฺคสเจฺจ จฯ อยเมวา**ติ อวธารเณฯ นิโรธสเจฺจ ปน สริกฺขโฏฺฐ นตฺถิ ตสฺส นิจฺจตฺตา, เอกสภาวตฺตา จฯ **เอวํ ตสฺส ญาณสฺส อนุคติยํ ญาณ**นฺติ ตสฺส ธเมฺมญาณสฺส ‘‘เอวํ อตีเตปี’’ติอาทินา อนุคติยํ อนุคมเน อนฺวเย ญาณํฯ อิทํ อนฺวเย ญาณนฺติ โยชนาฯ **“เตนาหา”**ติอาทินา ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา วิภาเวติฯ **โส**ติ ธมฺมญาณํ ปตฺวา ฐิโต ภิกฺขุฯ **อิมินา ธเมฺมนา**ติ ธมฺมโคจรตฺตา โคจรโวหาเรน ‘‘ธโมฺม’’ติ วุเตฺตนมคฺคญาเณน, อุปโยคเตฺถ วา กรณวจนํ, **อิมินา ธเมฺมน ญาเตนา**ติ อิมํ จตุสจฺจธมฺมํ ญาเณน ชานิตฺวา ฐิเตน มคฺคญาเณนาติ อโตฺถฯ **ทิเฏฺฐนา**ติ ทสฺสเนน สจฺจธมฺมํ ปสฺสิตฺวา ฐิเตนฯ **ปเตฺตนา**ติ สจฺจานํ ปตฺวา ฐิเตนฯ **วิทิเตนา**ติ สจฺจานิ วิทิตฺวา ฐิเตนฯ **ปริโยคาเฬฺหนา**ติ จตุสจฺจธมฺมํ ปริโยคาเหตฺวา ฐิเตนาติ เอวํ ตาเวตฺถ อภิธมฺมฏฺฐกถายํ (วิภ. อฏฺฐ. ๗๙๖) อโตฺถ วุโตฺตฯ ทุวิธมฺปิ ปน มคฺคผลญาณํ ธเมฺมญาณํฯ ปจฺจเวกฺขณาย จ มูลํ, การณญฺจ นยนยนสฺสาติ ทุวิเธนาปิ เตน ธเมฺมนาติ น น ยุชฺชติฯ ตถา จตุสจฺจธมฺมสฺส ญาตตฺตา, มคฺคผลสงฺขาตสฺส วา ธมฺมสฺส สจฺจปฏิเวธสมฺปโยคํ คตตฺตา นยนยนํ โหตีติ เตน อิมินา ธเมฺมน ญาณวิสยภาเวน, ญาณสมฺปโยเคน วา ญาเตนาติ จ อโตฺถ น น ยุชฺชตีติฯ **อตีตานาคเต นยํ เนตี**ติ อตีเต, อนาคเต จ นยํ เนติ หรติ เปเสติฯ อิทํ ปน น มคฺคญาณสฺส กิจฺจํ, ปจฺจเวกฺขณญาณกิจฺจํ, สตฺถารา ปน มคฺคญาณํ อตีตานาคเต นยนยนสทิสํ กตํ มคฺคมูลกตฺตาฯ ภาวิตมคฺคสฺส หิ ปจฺจเวกฺขณา นาม โหติฯ นยิทํ อญฺญํ ญาณุปฺปาทนํ นยนยนํ, ญาณเสฺสว ปน ปวตฺติวิเสโสติฯ

ปเรสํ เจตโส ปริโต อยนํ ปริจฺฉินฺทนํ ปริโย, ตสฺมึ **ปริเยฯ** เตนาห **“ปเรสํ จิตฺตปริเจฺฉเท”**ติฯ **อวเสสํ สมฺมุติมฺหิญาณํ นาม** ‘‘ญาณ’’นฺติ สมฺมตตฺตาฯ วจนตฺถโต ปน สมฺมุติมฺหิ ญาณนฺติ **สมฺมุติมฺหิญาณํฯ** ธเมฺมญาณาทีนํ วิย หิ สาติสยสฺส ปฏิเวธกิจฺจสฺส อภาวา วิสโยภาสนสงฺขาตชานนสามเญฺญน ‘‘ญาณ’’นฺติ สมฺมเตสุ อโนฺตคธนฺติ อโตฺถฯ สมฺมุติวเสน วา

ปวตฺตํ **สมฺมุติมฺหิญาณํ** สมฺมุติทฺวาเรน อตฺถสฺส คหณโตฯ **อวเสสํ** วา อิตรญาณตฺตยวิสภาคํ ญาณํ ตพฺพิสภาคสามญฺเญน สมฺมุติมฺหิญาณมฺหิ ปวิฏฺฐตฺตา **สมฺมุติมฺหิญาณํ นาม** โหตีติฯ

กามํ โสตาปตฺติมคฺคญาณาทีนิ ทุกฺขญาณาทีนิเยว, อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ปเนวมาห **“อรหตฺตํ ปาเปตฺวา”**ติฯ วฏฺฏโต นิคฺคจฺฉติ เอเตนาติ **นิคฺคมนํ,** จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํฯ ปุริมานิ **เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ** ปวตฺติปวตฺติเหตุภาวโตฯ อิตรานิ ปน **เทฺว วิวฏฺฏํ** นิวตฺตินิวตฺติเหตุภาวโตฯ **อภินิเวโส**ติ วิปสฺสนาภินิเวโส **โหติ** โลกิยสฺส ญาณสฺส วิสภาคูปคมนโตฯ **โน วิวฏฺเฏ**ติ วิวฏฺเฏ อภินิเวโส โน โหติ อวิสยภาวโตฯ **ปริยตฺตี**ติ กมฺมฏฺฐานตนฺติฯ **อุคฺคเหตฺวา**ติ วาจุคฺคตํ กตฺวาฯ **อุคฺคเหตฺวา**ติ วา ปาฬิโต, อตฺถโต จ ยถารหํ สวนธารณปริปุจฺฉนมนสานุเปกฺขนาทิวเสน จิเตฺตน อุทฺธํ อุทฺธํ คณฺหิตฺวาฯ **กมฺมํ กโรตี**ติ นามรูปปริคฺคหาทิกฺกเมน โยคกมฺมํ กโรติฯ

ยทิ ปุริเมสุ ทฺวีสุ เอว วิปสฺสนาภินิเวโส, เตสุ เอว อุคฺคหาทิ, กถมิทํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ ชาตนฺติ อาห **“ทฺวีสู”**ติอาทิฯ กามํ ปจฺฉิมานิปิ เทฺว สจฺจานิ อภิเญฺญยฺยานิ, ปริเญฺญยฺยตา ปน ตตฺถ นตฺถีติ น วิปสฺสนาพฺยาปาโรฯ เกวลํ ปน อนุสฺสวมเตฺต ฐตฺวา อจฺจนฺตปณีตภาวโต **อิฏฺฐํ,** อาตปฺปกนิรามิสปีติสญฺชนนโต **กนฺตํ,** อุปรูปริ อภิรุจิชนเนน มนสฺส วฑฺฒนโต **มนาป**นฺติ มนสิการํ ปวเตฺตติฯ เตนาห **“นิโรธสจฺจํ นามา”**ติอาทิฯ **ทฺวีสุ สเจฺจสู**ติ ทฺวีสุ สเจฺจสุ วิสยภูเตสุ , ตานิ จ อุทฺทิสฺส อสโมฺมหปฏิเวธวเสน ปวตฺตมาโน หิ มโคฺค เต อุทฺทิสฺส ปวโตฺต นาม โหตีติฯ **ตีณิ** ทุกฺขสมุทยมคฺคสจฺจานิฯ **กิจฺจวเสนา**ติ อสมฺมุยฺหนวเสนฯ **เอก**นฺติ นิโรธสจฺจํฯ **อารมฺมณวเสนา**ติ อารมฺมณกรณวเสนปิ อสมฺมุยฺหนกิจฺจวเสนปิ ตตฺถ ปฏิเวโธ ลพฺภเตวฯ **เทฺว สจฺจานี**ติ ทุกฺขสมุทยสจฺจานิฯ **ทุทฺทสตฺตา**ติ ทฏฺฐุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ โอฬาริกา หิ ทุกฺขสมุทยา, ติรจฺฉานคตานมฺปิ ทุกฺขํ, อาหาราทีสุ จ อภิลาโส ปากโฏฯ ปีฬนาทิอายูหนาทิวเสนปิ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, อิทํ อสฺส การณ’’นฺติ ยาถาวโต ญาเณน โอคาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ตานิ **คมฺภีรานิฯ เทฺว**ติ นิโรธมคฺคสจฺจานิฯ ตานิ สณฺหสุขุมภาวโต สภาเวเนว คมฺภีรตาย ยาถาวโต ญาเณน ทุโรคาหตฺตา **“ทุทฺทสานี”**ติฯ

โสตาปตฺติยงฺคาทิจตุกฺกวณฺณนา

๓๑๑. **โสโต** นาม อริยโสโต ปุริมปทโลเปน, ตสฺส อาทิโต สพฺพปฐมํ ปชฺชนํ **โสตาปตฺติ,** ปฐมมคฺคปฏิลาโภฯ ตสฺส องฺคานิ อธิคมูปายภูตานิ การณานิ **โสตาปตฺติยงฺคานิฯ** เตนาห **“โสตา…เป…. อโตฺถ”**ติฯ สนฺตกายกมฺมาทิตาย สนฺตธมฺมสมนฺนาคมโต, สนฺตธมฺมปเวทนโต จ สโนฺต ปุริสาติ **สปฺปุริสาฯ** ตตฺถ เยสํ วเสน จตุสจฺจสมฺปฏิเวธาวหํ สทฺธมฺมสฺสวนํ ลพฺภติ, เต เอว ทเสฺสโนฺต **“พุทฺธาทีนํ สปฺปุริสาน”**นฺติ อาห ฯ สโนฺต สตํ วา ธโมฺมติ **สทฺธโมฺมฯ** โส หิ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายทุเกฺข, สํสารทุเกฺข จ อปตเนฺต ธาเรตีติ เอวมาทิ คุณาติสยโยควเสน **สโนฺต** สํวิชฺชมาโน, ปสโตฺถ, สุนฺทโร วา ธโมฺม, สตํ วา อริยานํ ธโมฺม, เตสํ วา ตพฺภาวสาธโก ธโมฺมติ **สทฺธโมฺม,** ‘‘อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปุณาตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๕.๗๓) วุตฺตา ปริยตฺติฯ สา ปน มหาวิสยตาย น สพฺพา สพฺพสฺส วิเสสาวหาติ ตสฺส ตสฺส อนุจฺฉวิกเมว ทเสฺสโนฺต อาห **“สปฺปายสฺส เตปิฏกธมฺมสฺส สวน”**นฺติฯ **โยนิโสมนสิกาโร** เหฏฺฐา วุโตฺต เอวฯ **ปุพฺพภาคปฏิปตฺติยา**ติ วิปสฺสนานุโยคสฺสฯ

อเวจฺจปฺปสาเทนาติ สจฺจสมฺปฏิเวธวเสน พุทฺธาทีนํ คุเณ ญตฺวา อุปฺปนฺนปฺปสาเทน, โส ปน ปสาโท เทวาทีสุ เกนจิปิ อกมฺปิยตาย นิจฺจโลติ อาห **“อจลปฺปสาเทนา”**ติฯ **เอตฺ**

ถาติ เอตสฺมึ จตุกฺกตฺตเย อาหารจตุกฺเกฯ **ลูขปณีตวตฺถุวเสนา**ติ โอทนกุมฺมาสาทิกสฺส ลูขสฺส เจว ปณีตสฺส จ วตฺถุโน วเสนฯ สา ปนายํ อาหารสฺส โอฬาริกสุขุมตา ‘‘กุมฺภิลานํ อาหารํ อุปาทาย โมรานํ อาหาโร สุขุโม’’ติอาทินา (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๑) อฏฺฐกถายํ วิตฺถารโต อาคตา เอวฯ

อารมฺมณฎฺฐิติวเสนาติ อารมฺมณสงฺขาตสฺส ปวตฺติปจฺจยฏฺฐานสฺส วเสนฯ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ **ฐิติ,** อารมฺมณเมว ฐิติ **อารมฺมณฎฺฐิติฯ** เตเนวาห ‘‘รูปารมฺมณ’’นฺติอาทิฯ **อารมฺมณโตฺถ** เจตฺถ อุปตฺถมฺภนโตฺถ เวทิตโพฺพ, น วิสยลกฺขโณวฯ อุปตฺถมฺภนภูตํ รูปํ อุเปตีติ รูปูปายํฯ เตนาห **‘‘รูปํ อุปคตํ หุตฺวา’’**ติอาทิฯ **รูปกฺขนฺธํ นิสฺสาย ติฏฺฐติ** เตน วินา อปฺปวตฺตนโตฯ **ตนฺ**ติ รูปกฺขนฺธํ นิสฺสาย ฐานปฺปวตฺตนํฯ **เอต**นฺติ ‘‘รูปูปาย’’นฺติ เอตํ วจนํฯ รูปกฺขโนฺธ โคจโร ปวตฺติฏฺฐานํ ปจฺจโย เอตสฺสาติ **รูปกฺขนฺธโคจรํ** รูปํ สหการีการณภาเวน ปติฏฺฐา เอตสฺสาติ **รูปปฺปติฏฺฐํฯ** อิติ ตีหิ ปเทหิ อภิสงฺขารวิญฺญาณํ ปติ รูปกฺขนฺธสฺส สหการีการณภาโวเยเวตฺถ วุโตฺตฯ อุปสิตฺตํ วิย **อุปสิตฺตํ,** ยถา พฺยญฺชเนหิ อุปสิตฺตํ สิเนหิตํ โอทนํ รุจิตํ, ปริณามโยคฺยญฺจ, เอวํ นนฺทิยา อุปสิตฺตํ สิเนหิตํ กมฺมวิญฺญาณํ อภิรุจิตํ หุตฺวา วิปากโยคฺยํ โหตีติฯ **อิตร**นฺติ โทสสหคตาทิอกุสลํ, กุสลญฺจ **อุปนิสฺสยโกฏิยา** อุปสิตฺตํ หุตฺวาติ โยชนาฯ **เอวํ ปวตฺตมาน**นฺติ เอวํ รูปูปายนฺติ เทสนาภาเวน ปวตฺตมานํฯ วิปากธมฺมตาย **วุฑฺฒึ…เป…. อาปชฺชติฯ** ตตฺถาปิ นิปฺปริยายผลนิพฺพตฺตนวเสน **วุฑฺฒึ,** ปริยายผลนิพฺพตฺตนวเสน **วิรุฬฺหึ,** นิสฺสนฺทผลนิพฺพตฺตนวเสน **เวปุลฺลํฯ** ทิฏฺฐธมฺมเวทนียผลนิพฺพตฺตเนน วา **วุฑฺฒึ,** อุปปชฺชเวทนียผลนิพฺพตฺตนวเสน **วิรุฬฺหึ,** อปราปริยายผลนิพฺพตฺตนวเสน **เวปุลฺลํ อาปชฺชตี**ติ โยชนาฯ เอกนฺตโต เวทนุปายาทิวเสน ปตฺติ นาม อรูปภเว เยวาติ อาห **‘‘อิเมหิ ปนา’’**ติอาทิฯ เอวญฺจ กตฺวา ปาฬิยํ กตํ **วา**-สทฺทคฺคหณญฺจ สมตฺถิตํ โหติฯ ‘‘รูปูปาย’’นฺติ อาทินา ยถา อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺส อุปนิสฺสยภูตา รูปาทโย คยฺหนฺติ, เอวํ เตน นิพฺพเตฺตตพฺพาปิ เต คยฺหนฺตีติ อธิปฺปาเยน **‘‘จตุกฺกวเสน…เป…. น วุตฺต’’**นฺติ อาหฯ วิปาโกปิ หิ ธโมฺม วิปากธมฺมวิญฺญาณํ อุปคตํ นาม โหติ ตถา นนฺทิยา อุปสิตฺตตฺตาฯ เตนาห ‘‘นนฺทูปเสจน’’นฺติฯ **วิตฺถาริตาเนว** สิงฺคาลสุเตฺตฯ

ภวติ เอเตน อาโรคฺยนฺติ **ภโว,** คิลานปจฺจโยฯ ปริวุโทฺธ ภโว **อภโวฯ** วุทฺธิอโตฺถ หิ อยํ อกาโร ยถา ‘‘สํวราสํวโร, (ปารา. ปฐมมหาสงฺคีติกถา; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา; ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา) ผลาผลํ’’ติ จ ฯ **เตลมธุผาณิตาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สปฺปินวนีตานํ คหณํ, เตลาทีนํ คหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํฯ สพฺพสฺสาปิ คิลานปจฺจยสฺส สงฺคโหทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา **ภวาภโว**ติ ขุทฺทโก เจว มหโนฺต จ อุปฺปตฺติภโว เวทิตโพฺพฯ เอวญฺจ สติ ‘‘อิเมสํ ปนา’’ติอาทิวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ ภวูปปตฺติปหานโตฺถ หิ วิเสสโต จตุตฺถอริยวํโสฯ **ตณฺหุปฺปาทาน**นฺติ ตณฺหุปฺปตฺตีนํ, จีวราทิเหตุ อุปฺปชฺชนกตณฺหานนฺติ อโตฺถฯ **ปธานกรณกาเล**ติ ภาวนานุโยคกฺขเณฯ **สีตาทีนิ น ขมตี**ติ ภาวนาย ปุพฺพภาคกาลํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ขมตี**ติ สหติ อภิภวติฯ **วิตกฺกสมน**นฺติ นิทสฺสนมตฺตํฯ สเพฺพสมฺปิ กิเลสานํ สมนวเสน ปวตฺตา ปฏิปทาฯ

สมาธิฌานาทิเภโท ธโมฺม ปชฺชติ ปฏิปชฺชียติ เอเตนาติ **ธมฺมปทํฯ** อนภิชฺฌาว ธมฺมปทํ **อนภิชฺฌาธมฺมปทํฯ** อยํ ตาว อโลภปเกฺข นโย, อิตรปเกฺข ปน อนภิชฺฌาปธาโน ธมฺมโกฏฺฐาโส **อนภิชฺฌาธมฺมปทํฯ อโกโป**ติ อโทโส, เมตฺตาติ อโตฺถฯ **สุปฺปฏฺฐิตสตี**ติ กายาทีสุ สมฺมเทว อุปฏฺฐิตา สติฯ **สติสีเสนา**ติ สติปธานมุเขนฯ สมาธิปธานตฺตา ฌานานํ **‘‘สมาปตฺติ วา’’**ติ วุตฺตํฯ กามํ สวิญฺญาณกอสุเภปิ ฌานภาวนา อโลภปฺปธานา โหติ กาย

สฺส ชิคุจฺฉเนน, ปฏิกฺกูลาการคฺคหณวเสน จ ปวตฺตนโต, สตฺตวิธอุคฺคหโกสลฺลาทิวเสน ปนสฺสา ปวตฺติ สติปธานาติ ตติยธมฺมปเทเนว นํ สงฺคณฺหิตุกาโม **“ทส อสุภวเสน วา”**ติ อาหฯ หิตูปสํหาราทิวเสน ปวตฺตนโต พฺรหฺมวิหารภาวนา พฺยาปาทวิโรธินี อพฺยาปาทปฺปธานาติ อาห **“จตุพฺรหฺม...เป.... ธมฺมปท”**นฺติฯ ตตฺถ อธิคตานิ ฌานาทีนีติ โยชนาฯ คมนาทิโต อาหารสฺส ปฏิกฺกูลภาวสลฺลกฺขณํ สญฺญาย ถิรภาเวเนว โหติ ตสฺสา ถิรสญฺญาปทฏฺฐานตฺตาติ อาหาเร ปฏิกฺกูลสญฺญาปิ ตติยธมฺมปเท เอว สงฺคหํ คตาฯ อารุปฺปสมาธิอภิญฺญานํ อธิฏฺฐานภาวโต กสิณภาวนา, สตฺตวิธโพชฺฌงฺควิชฺชาวิมุตฺติปาริปูริเหตุโต อานาปาเนสุ ปฐมอานาปานภาวนา วิเสสโต สมาธิปธานาติ สา จตุตฺถธมฺมปเทน สงฺคหิตาฯ จตุธาตุววตฺถานวเสน อธิคตานิปิ เอเตฺถว สงฺคเหตพฺพานิ สิยุํ, ปญฺญาปธานตาย ปน น สงฺคหิตานิฯ

ธมฺมสมาทาเนสุ ปฐมํ อเจลกปฏิปทา เอตรหิ จ ทุกฺขภาวโต, อนาคเตปิ อปายทุกฺขวฏฺฏทุกฺขาวหโตฯ **อเจลกปฏิปทา**ติ จ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ ฉนฺนปริพฺพาชกานมฺปิ อุภยทุกฺขาวหปฏิปตฺติทสฺสนโตฯ **ทุติยํ...เป.... พฺรหฺมจริยจรณํ** เอตรหิ สติปิ ทุเกฺข อายตึ สุขาวหตฺตาฯ **กาเมสุ ปาตพฺยตา** ยถากามํ กามปริโภโคฯ **อลภมานสฺสาปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน โกปน วาโท ลภมานสฺสาติ ทเสฺสติฯ

ทุสฺสีลฺยาทิปาปธมฺมานํ ขมฺภนํ ปฏิพนฺธนํ **ขนฺธโฏฺฐ,** โส ปน สีลาทิ เอวาติ อาห **“คุณโฏฺฐ ขนฺธโฏฺฐ”**ติฯ คุณวิสยตาย **ขนฺธ**-สทฺทสฺส คุณตฺถตา เวทิตพฺพาฯ **วิมุตฺติกฺขโนฺธ**ติ ปฏิปกฺขโต สุฏฺฐุ วิมุตฺตา คุณธมฺมา อธิเปฺปตา, น อวิมุตฺตา, นาปิ วิมุจฺจมานาติ เตหิ สห เทสนํ อารุฬฺหา สีลกฺขนฺธาทโยปิ ตโยติ อาห **“ผลสีลํ อธิเปฺปตํ, จตูสุปิ ฐาเนสุ ผลเมว วุตฺต”**นฺติ จฯ เอเตเนว เจตฺถ **วิมุตฺติกฺขโนฺธ**ติ ผลปริยาปนฺนา สมฺมาสงฺกปฺปวายามสติโย อธิเปฺปตาติ เวทิตพฺพํฯ

อุปตฺถมฺภนเฏฺฐน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ตตฺถ ถิรภาเวน ปวตฺตนโต, เอเตเนว อหิริกอโนตฺตปฺปานมฺปิ สวิสเย พลเฏฺฐ สิโทฺธ เวทิตโพฺพฯ น หิ เตสํ ปฏิปเกฺขหิ อกมฺปิยเฏฺฐ เอกนฺติโกฯ หิโรตฺตปฺปานญฺหิ อกมฺปิยเฏฺฐ สาติสโย กุสลธมฺมานํ มหาพลภาวโต, อกุสลานญฺจ ทุพฺพลภาวโตฯ เตนาห ภควา ‘‘อพลา นํ พลียนฺติ, มทฺทเนฺต นํ ปริสฺสยา’’ติ (สุ. นิ. ๗๗๖; มหานิ. ๕; เนตฺติ. ปฏินิเทฺทสวาเร ๕) โพธิปกฺขิยธมฺมวเสนายํ เทสนาติ **“สมถวิปสฺสนามคฺควเสนา”**ติ วุตฺตํฯ

อธีติ อุปสคฺคมตฺตํ, น ‘‘อธิจิตฺต’’นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๘๕) วิย อธิการาทิอตฺถํฯ กรณาธิกรณภาวสาธนวเสน อธิฏฺฐาน-สทฺทสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“เตน วา”**ติอาทิมาหฯ **เตน** อธิฏฺฐาเนน **ติฏฺฐนฺติ** อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยํ คุณาธิกา ปุริสา, เต เอว **ตตฺถ** อธิฏฺฐาเน **ติฏฺฐนฺติ** สมฺมาปตฺติยา, **ฐานเมว** อธิฏฺฐานเมว สมฺมาปฏิปตฺติยนฺติ โยชนาฯ **ปฐเมน** อธิฏฺฐาเนนฯ **อคฺคผลปญฺญา**ติ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทโสยํฯ **กิเลสูปสโม**ติ กิเลสานํ อจฺจนฺตวูปสโม ฯ ปฐเมน นเยน อธิฏฺฐานานิ เอกเทสโตว คหิตานิ, น นิปฺปเทสโตติ นิปฺปเทสโตว ตานิ ทเสฺสตุํ **“ปฐเมน จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **“อาทึ กตฺวา”**ติ เอเตน ฌานาภิญฺญาปญฺญเญฺจว มคฺคปญฺญญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **วจีสจฺจํ อาทึ กตฺวา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน วิรติสจฺจํ สงฺคณฺหาติฯ ตติเยน **อาทิ**-สเทฺทน กิเลสานํ วีติกฺกมปริจฺจาคํ, ปริยุฏฺฐานปริจฺจาคํ, เหฏฺฐิมมเคฺคหิ อนุสยปริจฺจาคญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **“วิกฺขมฺภิเต กิเลเส”**ติ เอเตน สมาปตฺตีหิ กิเลสานํ วิกฺขมฺภนวเสน วูปสมํ วตฺวา **อาทิ**-สเทฺทน เหฏฺฐิมมเคฺคหิ กาตพฺพํ เตสํ สมุเจฺฉทวเสน วูปสมํ สงฺคณฺหาติฯ **อรหตฺตผลปญฺญา กถิตา** อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสโตว, อญฺญถา วจีสจฺจาทีนมฺปิ คหณํ สิยาฯ นิพฺพานญฺจ

อสโมฺมสธมฺมตาย อุตฺตมเฏฺฐน **สจฺจํ,** สพฺพสํกิเลสปริจฺจาคนิมิตฺตตาย **จาโค,** สพฺพสงฺขารูปสมภาวโต **อุปสโม**ติ จ วิเสสโต วตฺตพฺพตํ อรหตีติ เถรสฺส อธิปฺปาโยฯ ปกฏฺฐชานนผลตาย **ปญฺญา,** อนวเสสโต กิเลสานญฺจชเนฺต จ วูปสเนฺต จ อุปฺปนฺนตฺตา **จาโค, อุปสโม**ติ จ วิเสสโต อคฺคผลญาณํ วุจฺจตีติ เถโร อาห **“เสเสหิ อรหตฺตผลปญฺญา กถิตา”**ติฯ

ปญฺหพฺยากรณาทิจตุกฺกวณฺณนา

๓๑๒. **กาฬก**นฺติ มลีนํ, จิตฺตสฺส อปภสฺสรภาวกรณนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปเนตฺถ กมฺมปถปฺปตฺตเมว อธิเปฺปตนฺติ อาห **“ทสอกุสลกมฺมปถกมฺม”**นฺติฯ กณฺหาภิชาติเหตุโต วา **กณฺหํ**ฯ เตนาห ‘‘กณฺหวิปาก’’นฺติฯ อปายูปตฺติ, มนุเสฺสสุ จ โทภคฺคิยํ **กณฺหวิปาโก**ฯ อยํ ตสฺส ตมภาโว วุโตฺตฯ **นิพฺพตฺตนโต**ติ นิพฺพตฺตาปนโตฯ **ปณฺฑร**นฺติ โอทาตํ, จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวกรณนฺติ อโตฺถฯ สุกฺกาภิชาติเหตุโต วา **สุกฺกํ**ฯ เตนาห ‘‘สุกฺกวิปาก’’นฺติฯ สคฺคูปปตฺติ, มนุเสฺสสุ โสภคฺคิยญฺจ **สุกฺกวิปาโก**ฯ อยํ ตสฺส โชติภาโว วุโตฺตฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ปน **“สเคฺค นิพฺพตฺตนโต”**ติ วุตฺตํ, นิพฺพตฺตาปนโตติ อโตฺถฯ **มิสฺสกกมฺม**นฺติ กาเลน กณฺหํ, กาเลน สุกฺกนฺติ เอวํ มิสฺสกวเสน กตกมฺมํฯ **“สุขทุกฺขวิปาก”**นฺติ วตฺวา ตตฺถ สุขทุกฺขานํ ปวตฺติอาการํ ทเสฺสตุํ **“มิสฺสกกมฺมญฺหิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ กมฺมสฺส กณฺหสุกฺกสมญฺญา กณฺหสุกฺกาภิชาติเหตุตายาติ อปจยคามิตาย ตทุภยวิทฺธํสกสฺส กมฺมกฺขยกรกมฺมสฺส อิธ สุกฺกปริยาโยปิ น อิจฺฉิโตติ อาห **“อุภย…เป…. อยเมตฺถ อโตฺถ”**ติฯ ตตฺถ **อุภยวิปากสฺสา**ติ ยถาธิคตสฺส อุภยวิปากสฺสฯ สมฺปตฺติภวปริยาปนฺโน หิ วิปาโก อิธ ‘‘สุกฺกวิปาโก’’ติ อธิเปฺปโต, น อจฺจนฺตปริสุทฺโธ อริยผลวิปาโกฯ

ปุเพฺพนิวาโส สตฺตานํ จุตูปปาโต จ **ปจฺจกฺขกรเณน สจฺฉิกาตพฺพา;** อิตเร **ปฏิลาเภน** อสโมฺมหปฏิเวธวเสน **ปจฺจกฺขกรเณน** จ **สจฺฉิกาตพฺพา**ฯ นนุ จ ปจฺจเวกฺขณาเปตฺถ ปจฺจกฺขโต ปวตฺตตีติ? สจฺจํ ปจฺจกฺขโต ปวตฺตติ สรูปทสฺสนโต, น ปน ปจฺจกฺขกรณวเสน ปวตฺตติ ปจฺจกฺขการีนํ ปิฏฺฐิวตฺตนโตฯ เตนาห **“กาเยนา”**ติอาทิฯ

โอหนนฺตีติ เหฏฺฐา กตฺวา หนนฺติ คเมนฺติฯ ตถาภูตา จ อโธ สีเทนฺติ นามาติ อาห **“โอสีทาเปนฺตี”**ติฯ กามนเฏฺฐน กาโม จ โส ยถาวุเตฺตนเฏฺฐน โอโฆ จาติ, กาเมสุ โอโฆติ วา **กาโมโฆ**ฯ ภโวโฆ นาม ภวราโคติ ทเสฺสตุํ **“รูปารูปภเวสู”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปฐโม อุปปตฺติภเวสุ ราโค, ทุติโย กมฺมภเวสุ, ตติโย ภวทิฏฺฐิสหคโตฯ ยถา รญฺชนเฏฺฐน ราโค, เอวํ โอหนเฏฺฐน ‘‘โอโฆ’’ติ วุโตฺตฯ

โยเชนฺตีติ กมฺมํ วิปาเกน, ภวาทึ ภวนฺตราทีหิ ทุเกฺข สเตฺต โยเชนฺติ ฆเฏฺฏนฺตีติ **โยคา**ฯ **โอฆา วิย เวทิตพฺพา** อตฺถโต กามโยคาทิภาวโตฯ

วิสํโยเชนฺตีติ ปฏิปนฺนํ ปุคฺคลํ กามโยคาทิโต วิโยเชนฺติฯ สํกิเลสกรณํ โยชนํ **โยโค,** คนฺถิกรณํ (คนฺถกรณํ ธ. ส. มูลฏี. ๒๐-๒๕), สงฺขลิกจกฺกลิกานํ วิย ปฏิพทฺธตากรณํ วา คนฺถนํ คโนฺถ, อยํ เอเตสํ วิเสโสฯ **ปลิพุนฺธตี**ติ นิสฺสริตุํ อปฺปทานวเสน น มุเญฺจติ วิพนฺธติฯ **อิทเมวา**ติ อตฺตโน ยถาอุปฏฺฐิตํ สสฺสตวาทาทิกํ วทติฯ **สจฺจ**นฺติ ภูตํฯ

ภุสํ , ทฬฺหญฺจ อารมฺมณํ อาทียติ เอเตหีติ **อุปาทานานิ**ฯ ยํ ปน เตสํ ตถาคหณํ, ตมฺปิ อตฺถโต อาทานเมวาติ อาห **“อุปาทานานีติ อาทานคฺคหณานี”**ติฯ **คหณเฏฺฐนา**ติ กามนวเสน ทฬฺหํ คหณเฏฺฐนฯ ปุน **คหณเฏฺฐนา**ติ มิจฺฉาภินิวิสนวเสน ทฬฺหํ คหณเฏฺฐนฯ **อิมิ**

นาติ อิมินา สีลวตาทินาฯ **สุทฺธี**ติ สํสารสุทฺธิฯ **เอเตนา**ติ เอเตน ทิฏฺฐิคาเหนฯ “**อตฺตา**”ติ ปญฺญาเปโนฺต **วทติ เจว** อภินิเวสนวเสน **อุปาทิยติ จ**ฯ

ยวนฺติ ตาหิ สตฺตา อมิสฺสิตาปิ สมานชาติตาย มิสฺสิตา วิย โหนฺตีติ **โยนิโย,** ตา ปน อตฺถโต อณฺฑาทิอุปฺปตฺติฏฺฐานวิสิฏฺฐา ขนฺธานํ ภาคโส ปวตฺติวิเสสาติ อาห “**โยนิโยติ โกฏฺฐาสา**”ติฯ **สยนสฺมิ**นฺติ ปุปฺผสนฺถราทิสยนสฺมึฯ ตตฺถ วา เต สยิตา ชายนฺตีติ **สยน**คฺ คหณํฯ ตยิทํ มนุสฺสานํ, ภุมฺมเทวานญฺจ วเสน คเหตพฺพํฯ ปูติมจฺฉาทีสุ กิมโย นิพฺพตฺตนฺติฯ **อุปปติตา วิยาติ** อุปปชฺชวเสน ปติตา วิยฯ พาหิรปจฺจยนิรเปกฺขตาย วา อุปปตเน สาธุการิโน **โอปปาติโน,** เต เอว อิธ “**โอปปาติกา**”ติ วุตฺตาฯ **เทวมนุสฺสสู**ติ เอตฺถ เย เทเว สนฺธาย เทวคฺคหณํ, เต ทเสฺสโนฺต “**ภุมฺมเทเวสู**”ติ อาหฯ

อตฺตโน สติสโมฺมเสน อาหารปฺปโยเคน มรณโต “**ปฐโม ขิฑฺฑาปโทสิกวเสนา**”ติ วุตฺตํฯ อตฺตโน ปรสฺส จ มโนปโทสวเสน มรณโต “**ตติโย มโนปโทสิกวเสนา**”ติ วุตฺตํฯ **เนว อตฺตสเญฺจตนาย มรนฺติ, น ปรสเญฺจตนาย** เกวลํ ปุญฺญกฺขเยเนว มรณโต, ตสฺมา **จตุโตฺถ…เป…. เวทิตโพฺพ**ฯ

ทกฺขิณาวิสุทฺธาทิจตุกฺกวณฺณนา

๓๑๓. ทานสงฺขาตา **ทกฺขิณา,** น เทยฺยธมฺมสงฺขาตาฯ **วิสุชฺฌนา** มหาชุติกตา, สา ปน มหาผลตาย เวทิตพฺพาติ อาห “**มหปฺผลา โหนฺตี**”ติฯ

อนริยานนฺติ อสาธูนํฯ เต ปน นิหีนาจารา โหนฺตีติ อาห “**ลามกาน**”นฺติฯ **โวหารา**ติ ส โพฺพหารา อภิลาปา วา, อตฺถโต ตถาปวตฺตา เจตนาฯ เตนาห “**เอตฺถ จา**”ติอาทิฯ

อตฺตนฺตปาทิจตุกฺกวณฺณนา

๓๑๔. เตสุ **อเจลโก**ติ นิทสฺสนมตฺตํ ฉนฺนปริพฺพาชกานมฺปิ อตฺตกิลมถํ อนุยุตฺตานํ ลพฺภนโตฯ

น สีลาทิสมฺปโนฺนติ สีลาทีหิ คุเณหิ อปริปุโณฺณฯ

ตโมติ อปฺปกาสภาเวน ตโมภูโตฯ เตนาห “**อนฺธการภูโต**”ติ, อนฺธการํ วิย ภูโต ชาโต อปฺปกาสภาเวน, อนฺธการตฺตํ วา ปโตฺตติ อโตฺถฯ **ตมเมวา**ติ วุตฺตลกฺขณํ ตมเมวฯ **ปรํ** ปรโต **อยนํ คติ** นิฏฺฐาติ อโตฺถฯ “**นีเจ…เป…. นิพฺพตฺติตฺวา**”ติ เอเตน ตสฺส ตมภาวํ ทเสฺสติ, “**ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปริปูเรตี**”ติ เอเตน ตมปรายนภาวํ อปฺปกาสภาวาปตฺติโตฯ **ตถาวิโธ หุตฺวา**ติ นีเจ…เป…. นิพฺพเตฺตตฺวาฯ “**ตีณิ สุจริตานิ ปริปูเรตี**”ติ เอเตน ตสฺส โชติปรายนภาวํ ทเสฺสติ ปกาสภาวาปตฺติโตฯ อิตรทฺวเย วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ม-กาโร ปทสนฺธิมตฺตํ ‘‘อญฺญมญฺญ’’นฺติอาทีสุ (สุ. นิ. ๖๐๕) วิยฯ **จตูหิ วาเตหี**ติ จตูหิ ทิสาหิ อุฏฺฐิตวาเตหิฯ **ปรปฺปวาเทหี**ติ ปเรสํ ทิฏฺฐิคติกานํ วาเทหิฯ ‘‘อกมฺปิโย’’ติ วตฺวา ตตฺถ การณมาห “**อจลสทฺธายา**”ติ, มเคฺคนาคตสทฺธายฯ **ปตนฺภูตตฺตา**ติ เอตฺถ ทฺวีหิ การเณหิ ปตนฺภาโว เวทิตโพฺพ อธิจฺจุปฺปตฺติยา, ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จฯ สกทาคามิสฺส หิ วฏฺฏานุสาริมหาชนสฺส วิย กิเลสา อภิณฺหํ น อุปฺปชฺชนฺติ, กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปชฺชมานา จ วฏฺฏานุสาริมหาชนสฺส วิย มทฺทนฺตา อภิภวนฺตา น อุปฺปชฺชนฺติ, ทฺวีหิ ปน มเคฺคหิ ปหีนตฺ

ตา มนฺทา มนฺทา ตนุกาการา อุปฺปชฺชนฺติฯ อิติ กิเลสานํ ปตนุภาเวน คุณโสภาย คุณโสรเจฺจน **สกทาคามี สมณปทุโม นาม**ฯ **ราคโทสานํ อภาวา**ติ คุณวิกาสวิพนฺธานํ สพฺพโส ราคโทสานํ อภาเวนฯ **ขิปฺปเมว ปุปฺผิสฺสตี**ติ อคฺคมคฺควิกสเนน นจิรเสฺสว อนวเสสคุณโสภาปาริปูริยา ปุปฺผิสฺสติฯ ตสฺมา **อนาคามี สมณปุณฺฑรีโก นาม**ฯ **"ปุณฺฑรีก"**นฺติ หิ รตฺตกมลํ วุจฺจติฯ ตํ กิร ลหุํ ปุปฺผิสฺสติฯ **'ปทุม'**นฺติ เสตกมลํ, ตํ จิเรน ปุปฺผิสฺสตี''ติ วทนฺติฯ **คนฺถการกิเลสาน**นฺติ จิตฺตสฺส พทฺธภาวกรานํ อุทฺธมฺภาคิยกิเลสานํ สพฺพโส **อภาวา สมณสุขุมาโล นาม** สมณภาเวน ปรมสุขุมาลภาวปฺปตฺติโตฯ

จตุกฺกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ ปฐมภาณวารวณฺณนาฯ

ปญฺจกวณฺณนา

๓๑๕. สเจฺจสุ วิย อริยสจฺจานิ ขเนฺธสุ อุปาทานกฺขนฺธา อโนฺตคธาติ ขเนฺธสุ โลกิยโลกุตฺตรวเสน วิภาคํ ทเสฺสตฺวา อิตเรสุ ตทภาวโต **"อุปาทานกฺขนฺธา โลกิยา วา"**ติ อาหฯ

คนฺตพฺพาติ อุปปชฺชิตพฺพาฯ ยถา หิ กมฺมภโว ปรมตฺถโต อสติปิ การเก ปจฺจยสามคฺคิยา สิโทฺธ ''ตํสมงฺคินา สนฺตานลกฺขเณน สเตฺตน กโต''ติ โวหรียติ, เอวํ อุปปตฺติภวลกฺขณา คติโย ปรมตฺถโต อสติปิ คมเก ตํตํกมฺมวเสน เยหิ ตานิ กมฺมานิ ''กตานี''ติ วุจฺจนฺติ, เตหิ ''คนฺตพฺพา''ติ โวหรียนฺติฯ ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตํ พฺรูหโนฺต เอว อุปฺปชฺชตีติ **อโย,** สุขํฯ นตฺถิ เอตฺถ อโยติ **นิรโย**ฯ ตโต เอว อสฺสาเทตพฺพเมตฺถ นตฺถีติ **"นิรสฺสาโท"**ติ อาหฯ อวีจิอาทิโอกาเสปิ นิรยสโทฺท นิรุโฬฺหติ อาห **"สโหกาเสน ขนฺธา กถิตา"**ติฯ สูริยวิมานาทิโอกาสวิเสเสปิ โลเก เทว-สโทฺท นิรุโฬฺหติ อาห **"จตุเตฺถ โอกาโสปี"**ติฯ

อาวาเสติ วิสเย ภุมฺมํฯ **เปโต วา อชคโร วา หุตฺวา นิพฺพตฺตติ** ลคฺคจิตฺตตาย, หีนชฺฌาสยตาย จฯ เตหิ เตหิ การเณหิ อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา **ยถา อเญฺญ น ลภนฺติ, เอวํ กโรติ** อตฺตโน วิสมนิสฺสิตตาย, พลวนิสฺสิตตาย จฯ วณฺณมจฺฉริเยน อตฺตโน เอว วณฺณํ วเณฺณติ, ปเรสํ วโณฺณ ''กึ วโณฺณ เอโส''ติ ตํ ตํ โทสํ วทติฯ ปฏิเวธธโมฺม อริยานํเยว โหติ, เต จ ตํ น มจฺฉรายนฺติ มจฺฉริยสฺส สพฺพโส ปหีนตฺตาติ ตสฺส อสมฺภโว เอวาติ อาห **"ปริยตฺติธเมฺม"**ติ อาทิฯ ''อยํ อิมํ ธมฺมํ อุคฺคเหตฺวา อญฺญถา อตฺถํ วิปริวเตฺตตฺวา นเสฺสสฺสตี''ติ **ธมฺมานุคฺคเหน น เทติ**ฯ ''อยํ อิมํ ธมฺมํ อุคฺคเหตฺวา อุทฺธโต อุนฺนโฬ อวูปสนฺตจิโตฺต อปฺปุญฺญํ ปสวิสฺสตี''ติ **ปุคฺคลานุคฺคเหน น เทติ**ฯ **น ตํ** อทานํ **มจฺฉริยํ** มจฺฉริยลกฺขณเสฺสว อภาวโตฯ

จิตฺตํ นิวาเรนฺตีติ ฌานาทิวเสน อุปฺปชฺชนกํ กุสลจิตฺตํ นิเสเธนฺติ ตถาสฺส อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติฯ **นีวรณปฺปโตฺต**ติ นีวรณาวโตฺถฯ **"อรหตฺตมคฺควชฺฌ"**ติ เอเตน ภวราคานุสยสฺสปิ นีวรณภาวํ อนุชานาติ, ตํ วิจาเรตพฺพํฯ กิเมตฺถ วิจาเรตพฺพํ? ''อารุเปฺป กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฏิจฺจ ถินมิทฺธนีวรณ''นฺติ (ปฏฺฐา. ๓.นีวรณโคจฺฉเก ๘) อาทิวจนโต น ยิทํ ''ปริยาเยน วุตฺต''นฺติ สกฺกา วตฺตุํ, สเพฺพสมฺปิ เตภูมกธมฺมานํ กามนียเฏฺฐน กามภาวโต ภวราคสฺสปิ กามจฺฉนฺทภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ ตสฺมา ''กามจฺฉโนฺท นีวรณปฺปโตฺต''ติ ภวราคานุสยมาหฯ โส หิ อรหตฺตมคฺควชฺฌฯ ''ยา ตสฺมึ สมเย จิตฺตสฺส อกลฺยตา''ติ (ธ. ส. ๑๑๖๒) อาทิวจนโต **ถินํ จิตฺตเคลญฺญํ**ฯ ตถา ''ยา ตสฺมึ สมเย เวทนากฺขนฺธสฺสา''ติ (ธ. ส. ๔๔) อาทิวจนโต **มิทฺธํ ขนฺธตฺตยเคลญฺญํ**ฯ เอตฺถ จ จิตฺตเคลเญฺญน จิตฺตเสฺสว อกลฺยตา,

ขนฺธตฺตยเคลเญฺญน ปน รูปกายสฺสปิ ถินมิทฺธสฺส นิทฺทาเหตุตฺตาฯ **ตถา อุทฺธจฺจ**นฺติ อุทฺธจฺจสฺส อรหตฺตมคฺควชฺฌตํ อุปสํหรติ ตถา-สเทฺทน , น อุภยตํฯ น หิ ตสฺส ตาทิสี อุภยตา อตฺถิฯ ยํ ปน เกจิ วทนฺติ ‘‘ปุถุชฺชนสนฺตานวุตฺติ เสกฺขสนฺตานวุตฺตี’’ติ, ตํ อิธ อนุปโยคิ เสกฺขสนฺตานวุตฺติโน เอว เจตฺถ อธิเปฺปตตฺตาฯ

เตหีติ สํโยชเนหิฯ ‘‘โอรมฺภาคิยานิ อุทฺธมฺภาคิยานี’’ติ วิเสสํ อนามสิตฺวา ‘‘สํโยชนานี’’ติ สาธารณโต ปทุทฺธาโร อิทานิ วุจฺจมานจตุกฺกานุจฺฉวิกตาวเสน, กสฺสจิปิ กิเลสสฺส อวิกฺขมฺภิตตฺตา กถญฺจิปิ อวินิปาเตยฺยตามุโตฺต กามภโว อชฺฌตฺตคฺคหณสฺส วิเสสปจฺจยตฺตา อิเมสํ สตฺตานํ อพฺภนฺตรเฏฺฐน **อโนฺต** นามฯ รูปารูปภโว ตพฺพิปริยายโต **พหิ** นามฯ ตถา หิ ยสฺส โอรมฺภาคิยานิ สํโยชนานิ อปฺปหีนานิ, โส อชฺฌตฺตสํโยชโน วุโตฺต, ยสฺส ตานิ ปหีนานิ, โส พหิทฺธาสํโยชโน, ตสฺมา อโนฺต อสมุจฺฉินฺนพนฺธนตาย, พหิ จ ปวตฺตมานภวงฺคสนฺตานตาย **อโนฺตพทฺธา พหิสยิตา นาม**ฯ นิรนฺตรปฺปวตฺตภวงฺคสนฺตานวเสน หิ สยิตโวหาโรฯ กามํ เนสํ พหิพนฺธนมฺปิ อสมุจฺฉินฺนํ, อโนฺตพนฺธนสฺส ปน ถูลตาย เอวํ วุตฺตํ ฯ เตนาห **‘‘เตสญฺหิ กามภเว พนฺธน’’**นฺติฯ อิมินา นเยน เสสทฺวเยปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อสมุจฺฉิเนฺนสุ จ โอรมฺภาคิยสํโยชนิเยสุ ลทฺธปฺปจฺจเยสุ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนานิ อคณนูปคานิ โหนฺตีติฯ อริยานํเยว วเสเนตฺถ จตุกฺกสฺส อุทฺธฏตฺตา ลพฺภมานานาปิ ปุถุชฺชนา น อุทฺธฏาฯ

สิกฺขาโกฏฺฐาโสติ สิกฺขิตพฺพภาโคฯ ปชฺชติ สิกฺขา เอเตนาติ **สิกฺขาปทํ,** สิกฺขาย อธิคมุปาโยติฯ **อาคตาเยว,** ตสฺมา ตตฺถ อาคตนเยเนว เวทิตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

อภพฺพฏฺฐานาทิปญฺจกวณฺณนา

๓๑๖. **เทสนาสีสเมวา**ติ เทสนาปเทโส เอว, ตสฺมา **โสตาปนฺนาทโยปิ อภพฺพา**ฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ตถา เทสนาติ อาห **‘‘ปุถุชฺชนขีณาสวาน’’**นฺติอาทิฯ

ญาติพฺยสเน เยสํ ญาตีนํ วินาโส, เตสํ หิตสุขํ วิทฺธํเสติ, ตสฺมา **พฺยสตีติ พฺยสนํ**ฯ โภคพฺยสเนปิ เอเสว นโยฯ โรคพฺยสนาทีสุ ปน ‘‘ยสฺส โรโค’’ติอาทินา โยเชตพฺพํฯ **เนว อกุสลานิ** อสํกิลิฏฺฐสภาวตฺตาฯ **น ติลกฺขณาหตานิ** อภาวธมฺมตฺตาฯ อิตรํ ปน วุตฺตวิปริยายโต **อกุสลํ, ติลกฺขณาหตญฺจ**ฯ

คุเณหิ สมิทฺธภาวา **สมฺปทา**ฯ

วตฺถุสนฺทสฺสนาติ ยสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ ตสฺส อาปตฺติ, ตสฺส สรูปโต ทสฺสนาฯ **อาปตฺติสนฺทสฺสนา**ติ ยํ อาปตฺติํ โส อาปโนฺน, ตสฺสา ทสฺสนาฯ **สํวาสปฏิเกฺขโป**ติ อุโปสถปวารณาทิสํวาสสฺส ปฏิกฺขิปนํ อกรณํฯ **สามีจิปฏิเกฺขโป** อภิวาทนาทิสามีจิกิริยาย อกรณํฯ **โจทยมาเนนา**ติ โจเทเนฺตนฯ **จุทิตกสฺส กาโล**ติ จุทิตกสฺส ปุคฺคลสฺส โจเทตพฺพกาโลฯ **ปุคฺคล**นฺติ โจเทตพฺพํ ปุคฺคลํฯ **อุปปริกฺขิตฺวา**ติ ‘‘อยํ จุทิตกลกฺขเณ ติฏฺฐติ, น ติฏฺฐตี’’ติ วีมํสิตฺวาฯ **อยสํ อาโรเปติ** ‘‘อิเม มํ อภูเตน อพฺภาจิกฺขนฺตา อนยพฺยสนํ อาปาเทนฺตี’’ติ ภิกฺขูนํ อยสํ อุปฺปาเทติฯ

ปธานิยงฺคปญฺจกวณฺณนา

๓๑๗. ปทหตีติ **ปทหโน;** ภาวนํ อนุยุโตฺต โยคี, ตสฺส ภาโว ภาวนานุโยโค **ปทหนภาโว**ฯ ปธานํ อสฺส อตฺถีติ ปธานิโก, ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา **‘‘ปธานิโย’’**ติ วุตฺตํฯ ‘‘อภินีหาร

โต ปฏฺฐาย อาคตตฺตา’’ติ วุตฺตตฺตา ปเจฺจกโพธิสตฺตสาวกโพธิสตฺตานมฺปิ ปณิธานโต ปภุติ อาคตา สทฺธา อาคมนสทฺธา เอว, อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ปน **“สพฺพญฺญุโพธิสตฺตาน”**นฺติ วุตฺตํฯ อธิคมโต สมุทาคตตฺตา อคฺคมคฺคผลสมฺปยุตฺตาปิ **อธิคมนสทฺธา นาม,** ยา โสตาปนฺนสฺส องฺคภาเวน วุตฺตาฯ **อจลภาเวนา**ติ ปฏิปเกฺขน อนภิภวนียตฺตา นิจฺจลภาเวนฯ **โอกปฺปน**นฺติ โอกฺกนฺติตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา อธิมุจฺจนํฯ **ปสาทุปฺปตฺติ** ปสาทนีเย วตฺถุสฺมิํ ปสีทนเมวฯ **สุปฺปฏิวิทฺธ**นฺติ สุฏฺฐุ ปฏิวิทฺธํ, ยถา เตน ปฏิเวเธน สพฺพญฺญุตญฺญาณํ หตฺถคตํ อโหสิ, ตถา ปฏิวิทฺธํฯ ยสฺส พุทฺธสุพุทฺธตาย สทฺธา อจลา อสมฺปเวธี, ตสฺส ธมฺมสุธมฺมตาย, สงฺฆสุปฺปฏิปนฺนตาย จ สทฺธา น ตถาติ อฏฺฐานเมตํ อนวกาโสฯ เตนาห ภควา ‘‘โย, ภิกฺขเว, พุเทฺธ ปสโนฺน, ธเมฺม โส ปสโนฺน, สเงฺฆ โส ปสโนฺน’’ติอาทิฯ **ปธานวีริยํ อิชฺฌติ** ‘‘อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามี’’ติ สกฺกจฺจํ ปทหนโตฯ

อปฺป-สโทฺท อภาวโตฺถ ‘‘อปฺป-สทฺทสฺส…เป.… โข ปนา’’ติอาทีสุ วิยาติ อาห **“อโรโค”**ติฯ **สมเวปากินิยา**ติ ยถาภุตฺตํ อาหารํ สมากาเรเนว ปจฺจนสีลายฯ ทพฺพํ กตฺวา ปจฺจนฺตี หิ คหณี โฆรภาเวน ปิตฺตวิการาทิวเสน โรคํ ชเนติ, สิถิลํ กตฺวา ปจฺจนฺตี มนฺทภาเวน วาตวิการาทิวเสนฯ เตนาห **“นาติสีตาย นาจฺจุณฺหายา”**ติฯ คหณีเตชสฺส มนฺทติกฺขตาวเสน สตฺตานํ ยถากฺกมํ สีตุณฺหสหคตาติ อาห **“อติสีตคหณิโก”**ติอาทิฯ ยาถาวโต อจฺจยเทสนา อตฺตโน อาวิกรณํ นามาติ อาห **“ยถาภูตํ อตฺตโน อคุณํ ปกาเสตา”**ติฯ **อุทยตฺถคามินิยา**ติ สงฺขารานํ อุทยํ, วยญฺจ ปฏิวิชฺฌนฺติยาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“อุทยญฺจา”**ติอาทิฯ **ปริสุทฺธายา**ติ นิรุปกฺกิเลสายฯ **นิพฺพิชฺฌิตุํ สมตฺถายา**ติ ตทงฺควเสน อวเสสํ ปชหิตุํ สมตฺถายฯ **ตสฺส ตสฺส ทุกฺขสฺส ขยคามินิยา**ติ ยํ ทุกฺขํ อิมสฺมิํ ญาเณ อนธิคเต ปวตฺตารหํ, อธิคเต น ปวตฺตติ, ตํ สนฺธาย วทติฯ ตถา เหส โยคาวจโร ‘‘จูฬโสตาปโนฺน’’ติ วุจฺจติฯ

สุทฺธาวาสาทิปญฺจกวณฺณนา

๓๑๘. **“สุทฺธา อาวสิํสู”**ติอาทินา อทฺธตฺตเยปิ เตสํ สุทฺธาวาสปริยาโย อพฺยภิจารีติ ทเสฺสติฯ **กิเลสมลรหิตา**ติ นามกายปริสุทฺธิํ วทโนฺต เอว รูปกายปริสุทฺธิมฺปิ อตฺถโต ทเสฺสติฯ เตนาห **“อนาคามิขีณาสวา”**ติฯ

อายุโน มชฺฌนฺติ อวิหาทีสุ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปโนฺน, ตตฺถ ตตฺถ อายุโน มชฺฌํ **อนติกฺกมิตฺวาฯ อนฺตรา วา**ติ ตสฺส อนฺตราว โอรเมวฯ **มชฺฌํ อุปหจฺจา**ติ อายุโน มชฺฌํ อติจฺจฯ เตนาห **“อติกฺกมิตฺวา”**ติฯ **อปฺปโยเคนา**ติ อนุสฺสหเนนฯ **อกิลมโนฺต**ติ อกิลโนฺตฯ **สุเขนา**ติ อกิเจฺฉนฯ อุทฺธํ วาหิภาเวน อุทฺธํ อสฺส ตณฺหาโสตํ, วฏฺฏโสตญฺจาติ **อุทฺธํโสโต;** อุทฺธํ วา คนฺตฺวา ปฏิลภิตพฺพโต อุทฺธํ อสฺส มคฺคโสตนฺติ **อุทฺธํโสโตฯ อกนิฏฺฐํ คจฺฉตีติ อกนิฏฺฐคามีฯ โสเธตฺวา**ติ ตตฺถ ตตฺถ อุปฺปชฺชโนฺต เต เต เทวโลเก โสเธโนฺต วิย โหตีติ วุตฺตํ **“จตฺตาโร เทวโลเก โสเธตฺวา”**ติฯ ตตฺถ ตตฺถ วา อุปฺปชฺชิตฺวา ปุน อนุปฺปชฺชนารหภาเวเนว ตโตปิ คจฺฉโนฺต เทวูปปตฺติภวสญฺญิเต อตฺตโน ขนฺธโลเก ภวราคมลํ วิโสเธตฺวา วิกฺขเมฺภตฺวาฯ อยญฺหิ อวิเหสุ กปฺปสหสฺสํ วสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา อตปฺปํ คจฺฉติ, ตตฺถาปิ เทฺว กปฺปสหสฺสานิ วสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา สุทสฺสํ คจฺฉติ, ตตฺถาปิ จตฺตาริกปฺปสหสฺสานิ วสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา สุทสฺสิํ คจฺฉติ, ตตฺถาปิ อฏฺฐกปฺปสหสฺสานิ วสโนฺต อรหตฺตํ ปตฺตุํ อสกฺกุณิตฺวา อกนิฏฺฐํ คจฺฉติ, ตตฺถ วสโนฺต อคฺคมคฺคํ อธิคจฺฉติฯ

เจโตขิลปญฺจกวณฺณนา

๓๑๙. **เจโตขิลา** นาม อตฺถโต วิจิกิจฺฉา โกโธ จ, เต ปน ยสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส ขรภาโว กกฺขฬภาโว หุตฺวา อุปติฏฺฐนฺติ, ปเคว อตฺตนา สมฺปยุตฺตจิตฺตสฺสาติ อาห **“จิตฺตสฺส ถทฺธภาโว”**ติฯ ยถา ลกฺขณปาริปูริยา คหิตาย สพฺพา สตฺถุรูปกายสิรี คหิตาว นาม โหติ, เอวํ สพฺพญฺญุตาย สพฺพา ธมฺมกายสิรี’’ คหิตา เอว นาม โหตีติ ตทุภยวตฺถุกเมว กงฺขํ ทเสฺสโนฺต **“สรีเร กงฺขมาโน”**ติอาทิมาหฯ อาตปติ กิเลเสติ **อาตปฺปํ** , สมฺมาวายาโมติ อาห **“อาตปฺปายาติ วีริยกรณตฺถายา”**ติฯ **ปุนปฺปุนํ โยคายา**ติ ภาวนํ ปุนปฺปุนํ ยุญฺชนายฯ **สตตกิริยายา**ติ ภาวนาย นิรนฺตรปฺปโยคายฯ ‘‘ปฏิเวธธมฺม กงฺขมาโน’’ติ เอตฺถ กถํ โลกุตฺตรธมฺม กงฺขา ปวตฺตตีติ? น อารมฺมณกรณวเสน, อนุสฺสวาการปริวิตกฺกลทฺธ ปริกปฺปิตรูเป กงฺขา ปวตฺตตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“วิปสฺสนา...เป.... วทนฺติ, ตํ อตฺถิ นุ โข นตฺถีติ กงฺขตี”**ติฯ **สิกฺขา**ติ เจตฺถ ปุพฺพภาคสิกฺขา เวทิตพฺพาฯ ‘‘กามเญฺจตฺถ วิเสสุปฺปตฺติยา มหาสาวชฺชตาย เจว สํวาสนิมิตฺตฆฏฺฏนาเหตุ อภิณฺหุปฺปตฺติกตาย จ ‘สพฺรหฺมจารีสู’ติ โกปสฺส วิสโย วิเสเสตฺวา วุโตฺต, ตโต อญฺญตฺถาปิ ปน โกโป ‘น เจโตขิโล’ติ น สกฺกา วิญฺญาตุ’’นฺติ เกจิฯ ยทิ เอวํ วิจิกิจฺฉายปิ อยํ นโย อาปชฺชติ, ตสฺมา ยถารุตวเสเนว คเหตพฺพํฯ

เจตโสวินิพนฺธาทิปญฺจกวณฺณนา

๓๒๐. ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน กุสลจิตฺตํ วินิพนฺธนฺตีติ **เจตโสวินิพนฺธาฯ** ตํ ปน วินิพนฺธนฺตา มุฏฺฐิคาหํ คณฺหนฺตี วิย โหนฺตีติ อาห **“จิตฺตํ พนฺธิตฺวา”**ติอาทิฯ กามคิโทฺธ ปุคฺคโล วตฺถุกาเม วิย กิเลสกาเมปิ อสฺสาเทติ อภินนฺทตีติ วุตฺตํ **“วตฺถุกาเมปิ กิเลสกาเมปี”**ติฯ **อตฺตโน กาเย**ติ อตฺตโน กรชกาเย, อตฺตภาเว วาฯ **พหิทฺธารูเป**ติ ปเรสํ กาเย, อนินฺทฺริยพทฺธรูเป จฯ อุทรํ อวทิหติ อุปจิโนติ ปริปูเรตีติ **อุทราวเทหกํฯ เสยฺยสุข**นฺติ เสยฺยาย สยนวเสน อุปฺปชฺชนกสุขํฯ **สํปริวตฺตก**นฺติ สํปริวเตฺตตฺวาฯ **ปณิธายา**ติ ตณฺหาวเสน ปณิทหิตฺวาฯ อิติ ปญฺจวิโธปิ โลภวิเสโส เอว เจโตวินิพโนฺธ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ

โลกิยาเนว กถิตานิ รูปินฺทฺริยานํเยว กถิตตฺตาฯ **ปฐมทุติยจตุตฺถานิ โลกิยานิ** ปริตฺตภูมกตฺตาฯ **ตติยปญฺจมานิ** กามรูปคฺคภูมิกตฺตา, กามรูปารูปคฺคภูมิกตฺตา จฯ **โลกิยโลกุตฺตรานิ** กถิตานีติ อาเนตฺวา โยชนาฯ ‘‘สมถวิปสฺสนามคฺคผลวเสนา’’ติ วตฺตพฺพํฯ **“สมถวิปสฺสนามคฺควเสนา”**ติ วุตฺตํฯ

นิสฺสรณิยปญฺจกวณฺณนา

๓๒๑. นิสฺสรนฺตีติ **นิสฺสรณียา**ติ วตฺตเพฺพ รสฺสํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ กตฺตริ เหส อนีย-สโทฺท ยถา ‘‘นิยฺยานิกา’’ติฯ เตนาห **“นิสฺสฏา”**ติฯ กุโต ปน นิสฺสฏาติ? ยถาสกํ ปฏิปกฺขโตฯ นิชฺชีวเฏฺฐน **ธาตุโย**ติ อาห **“อตฺตสุญฺญสภาวา”**ติฯ อตฺถโต ปน ธมฺมธาตุมโนวิญฺญาณธาตุวิเสสาฯ ตาทิสสฺส ภิกฺขุโน กิเลสวเสน กาเมสุ มนสิกาโร นาม นตฺถีติ อาห **“วีมํสนตฺถ”**นฺติฯ ‘‘เนกฺขมฺมนิสฺสิตํ อิทานิ เม จิตฺตํ, กึ นุ โข กามวิตโกฺกปิ อุปฺปชฺชตี’’ติ วีมํสนตฺสฺสาติ อโตฺถฯ **ปกฺขนฺทนํ** นาม อนุปฺปเวโส, โส ปน ตตฺถ นตฺถีติ อาห **“น ปวิสตี”**ติฯ **ปสาทํ** นาม อภิรุจิสนฺติฏฺฐานํ , วิมุจฺจนํ อธิมุจฺจนนฺติ ตํ สพฺพํ ปกฺขิปโนฺต วทติ **“ปสาทํ นาปชฺชตี”**ติอาทิฯ เอวํภูตํ ปนสฺส จิตฺตํ ตตฺถ กถํ ติฏฺฐตีติ อาห **“ยถา ปนา”**ติอาทิฯ **ตนฺ**ติ ปฐมชฺฌานํฯ **อสฺสา**ติ ภิกฺขุโนฯ **จิตฺตํ ปกฺขนฺทตี**ติ ปริกมฺมจิเตฺตน สทฺธึ ฌานจิตฺตํ เอกฏฺฐวเสน เอกชฺฌํ คเหตฺวา วทติฯ **โคจเร คตตฺตา**ติ อตฺตโน อารมฺมเณ เอว ปวตฺตตฺตาฯ **อหานภาคิยตฺตา**ติ ฐิติภาคิยตฺตา, วิเสสภาคิยตฺตา วาฯ **สุฏฺฐุ วิมุตฺต**นฺติ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา สมฺมเทว วิมุตฺตํฯ จิตฺตสฺส กายสฺส จ หนนโต **วิฆาโต,** ทุกฺขํฯ ปริทหนโต **ปริฬาโห,** กามทรโถฯ

น เวทยติ อนุปฺปชฺชนฺโตฯ นิสฺสรนฺติ ตโตติ **นิสฺสรณํฯ** เก นิสฺสรนฺติ? กามาฯ เอวญฺจ กตฺวา **กามาน**นฺติ กตฺตริ สามิวจนํ สุฏฺฐุ ยุชฺชติฯ ยทเคฺคน กามา ตโต ‘‘นิสฺสฏา’’ติ วุจฺจนฺติ, ตทเคฺคน ฌานมฺปิ กามโต ‘‘นิสฺสฏ’’นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ วุตฺตํ **“กาเมหิ นิสฺสฏตฺตา”**ติฯ เอวํ วิกฺขมฺภนวเสน กามนิสฺสรณํ วตฺวา อิทานิ สมุเจฺฉทวเสน อจฺจนฺตโตว นิสฺสรณํ ทเสฺสตุํ **“โย ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เสสปเทสูติ เสสโกฏฺฐาเสสุฯ อยํ ปน วิเสโสติ วิเสสํ วทเนฺตน ‘‘ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา’’ติอาทิโก อวิเสโสติ วตฺวา ทุติยตติยวาเรสุ สพฺพโส อนามโฏฺฐ, จตุตฺถวาเร ปน อยมฺปิ วิเสโสติ ทเสฺสตุํ **“อจฺจนฺตนิสฺสรเณ เจตฺถ อรหตฺตผลํ โยเชตพฺพ”**นฺติ วุตฺตํฯ

ยสฺมา อรูปชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา อคฺคมคฺคํ อธิคนฺตฺวา อรหเตฺต ฐิตสฺส จิตฺตํ สพฺพโส รูเปหิ นิสฺสฏํ นาม โหติฯ ตสฺส หิ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐาย วีมํสนฺตสฺส รูปาภิมุขํ จิตฺตํ เปเสนฺตสฺส อิทมกฺขาตนฺติ สมถยานิกานํ วเสน เหฏฺฐา จตุตาโร วารา กถิตา, อิทํ ปน สุกฺขวิปสฺสกสฺส วเสนาติ อาห **“สุทฺธสงฺขาเร”**ติอาทิฯ **ปุน สกฺกาโย นตฺถีติ อุปฺปนฺน**นฺติ อิทานิ เม สกฺกาย ปฺปพโนฺธ นตฺถีติ วีมํสนฺตสฺส อุปฺปนฺนํฯ

วิมุตฺตายตนปญฺจกวณฺณนา

๓๒๒. วิมุตฺติยา วฏฺฏทุกฺขโต วิมุจฺจนสฺส อายตนานิ การณานิ **วิมุตฺตายตนานี**ติ อาห **“วิมุจฺจนการณานี”**ติฯ **ปาฬิอตฺถํ ชานนฺตสฺสา**ติ ‘‘อิธ สีลํ อาคตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา’’ติอาทินา ตํ ตํ ปาฬิอตฺถํ ยาถาวโต ชานนฺตสฺสฯ **ปาฬึ ชานนฺตสฺสา**ติ ตทตฺถโชตนํ ปาฬึ ยาถาวโต อุปธาเรนฺตสฺสฯ **ตรุณปีตี**ติ สญฺชาตมตฺตา มุทุกา ปีติ ชายติฯ กถํ ชายติ? ยถาเทสิตธมฺมํ อุปธาเรนฺตสฺส ตทนุจฺฉวิกเมว อตฺตโน กายวจีมโนสมาจารํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺส โสมนสฺสปฺปตฺตสฺส ปโมทลกฺขณํ ปาโมชฺชํ ชายติฯ **ตุฏฺฐาการภูตา พลวปีตี**ติ ปุริมุปฺปนฺนาย ปีติยา วเสน ลทฺธาเสวนตฺตา อติวิย ตุฏฺฐาการภูตา กายจิตฺตทรถปสฺสมฺภนสมตฺถาย ปสฺสทฺธิยา ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถา พลปฺปตฺตา ปีติ ชายติฯ ยสฺมา นามกาเย ปสฺสเทฺธ รูปกาโยปิ ปสฺสโทฺธ เอว โหติ, ตสฺมา **“นามกาโย ปฏิปสฺสมฺภติ”** อิเจฺจว วุตฺตํฯ **สุขํ ปฏิลภตี**ติ วกฺขมานสฺส จิตฺตสมาธานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํ สมตฺถํ เจตสิกํ นิรามิสํ สุขํ ปฏิลภติ วินฺทติฯ ‘‘สมาธิยตี’’ติ เอตฺถ น โย โกจิ สมาธิ อธิเปฺปโต, อถ โข อนุตฺตรสมาธีติ ทเสฺสโนฺต **“อรหตฺต ผลสมาธินา สมาธิยตี”**ติ อาหฯ **“อยญฺหี”**ติอาทิ ตสฺสา เทสนาย ตาทิสสฺส ปุคฺคลสฺส ยถาวุตฺตสมาธิปฏิลาภสฺส การณภาววิภาวนํฯ ตสฺส วิมุตฺตายตนภาโวฯ **โอสกฺกิตุ**นฺติ นยิตุํฯ **สมาธิเยว สมาธินิมิตฺต**นฺติ กมฺมฏฺฐานปาฬิอารุโฬฺห สมาธิเยว ปรโต อุปฺปชฺชนกภาวนาสมาธิสฺส การณภาวโต สมาธินิมิตฺตํฯ เตนาห **“อาจริยสนฺติเก”**ติอาทิฯ

วิมุตฺติ วุจฺจติ อรหตฺตํ สพฺพโส กิเลเสหิ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺตีติ กตฺวาฯ **ปริปาเจนฺตี**ติ สาเธนฺติ นิปฺผาเทนฺติฯ **อนิจฺจานุปสฺสนาญาเณ** นิสฺสยปจฺจยภูเต **อุปฺปนฺนสญฺญา,** เตน ญาเณน สหคตาติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๓๗, ๓๐๖) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ปญฺจกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ฉกฺกวณฺณนา

๓๒๓. อตฺตานํ อธิ **อชฺฌตฺตา, อธิ**-สโทฺท สมาสวิสเย อธิการตฺถํ, ปวตฺติอตฺถญฺจ ค เหตฺวา ปวตฺตตีติ อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตา **อชฺฌตฺตา;** อชฺฌเตฺตสุ ภวานิ **อชฺฌตฺติกานี**ติ นิยกชฺฌเตฺตสุปิ อพฺภนฺตรานิ จกฺขาทีนิ วุจฺจนฺติ, ตานิ ปน เยน อชฺฌตฺตภาเวน ''อชฺฌตฺติกานี''ติ วุจฺจนฺติ, ตมตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสนฺโต **''อชฺฌตฺติกานี''**ติ อาหฯ สทฺทตฺถโต ปน อชฺฌตฺตชฺฌตฺตานิเยว **อชฺฌตฺตชฺฌตฺติกานิ** ยถา ''เวนยิโก''ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๖; อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘) ทฏฺฐพฺพํฯ **ตโต อชฺฌตฺตโต**ติ ตโต อชฺฌตฺตชฺฌตฺตโต, ยานิ อชฺฌตฺติกานิ วุตฺตานิฯ อชฺฌตฺติกานญฺหิ ปฏิโยคีนิ พาหิรานิ อชฺฌตฺตธมฺมานํ วิย พหิทฺธาธมฺมาฯ ''อชฺฌตฺติกานี''ติ หิ สปรสนฺตานิกานิ จกฺขาทีนิ วุจฺจนฺติ, ตถา รูปาทีนิ ''พาหิรานี''ติฯ อชฺฌตฺตานิ ปน สสนฺตานิกา เอว จกฺขุรูปาทโย, ตโต อเญฺญว พหิทฺธาติฯ ''วิญฺญาณสมูหา''ติ เอตฺถ ยทิปิ เตสํ วิญฺญาณานํ สโมธานํ นตฺถิ ภินฺนกาลิกตฺตา, จิเตฺตน ปน เอกชฺฌํ อภิสํยูหนวเสน สมูหตา วุตฺตา ยถา ''เวทนากฺขโนฺธ''ติฯ **จกฺขุปสาทนิสฺสิต**นฺติ จกฺขุปสาทํ นิสฺสาย ปจฺจยํ ลภิตฺวา อุปฺปนฺนํ กุสลากุสลวิปากวิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณตาสาม เญฺญน เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺตํฯ **จกฺขุสนฺนิสฺสิโต สมฺผโสฺส,** น จกฺขุทฺวาริโกฯ **อิเม ทส สมฺผเสฺส**ติ อิเม ปสาทวตฺถุเก ทส วิปากสมฺผเสฺส **ฐเปตฺวาฯ เอเตเนว นเยนา**ติ เอเตน ผเสฺส วุเตฺตเนว นเยนฯ ตณฺหาฉเกฺก ตณฺหํ อารพฺภ ปวตฺตาปิ ตณฺหา **ธมฺมตณฺหา**ติ เวทิตพฺพาฯ

อปฺปฏิสฺสโยติ อปฺปฏิสฺสโว, ว-การสฺส ย-การํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ ครุนา กิสฺมิญฺจิ วุเตฺต คารววเสน ปฏิสฺสวนํ **ปฏิสฺสโว,** ปฏิสฺสวภูตํ, ตํสภาคญฺจ ยํ กิญฺจิ คารวํ, นตฺถิ เอตสฺมึ ปฏิสฺส โวติ **อปฺปฏิสฺสโว,** คารวรหิโตฯ เตนาห **''อนีจวุตฺตี''**ติฯ ยถา เจติยํ อุทฺทิสฺส กตํ สตฺถุ กตสทิสํ, เอวํ เจติยสฺส ปุรโต กตํ สตฺถุ ปุรโต กตสทิสํ เอวาติ อาห **''ปรินิพฺพุเต ปนา''**ติ อาทิฯ **สกฺกจฺจํ น คจฺฉตี**ติ อาทรํ คารวํ อุปฺปาเทตฺวา น อุปสงฺกมติฯ ยถา สิกฺขาย เอกเทเส โกปิเต, อคารเว จ กเต สพฺพา สิกฺขา กุปฺปติ, สพฺพตฺถ จ อคารวํ กตํ นาม โหติ สมุทายโต สํวรสมาทานํ อวยวโต เภโทติฯ เอวํ **เอกภิกฺขุสฺมิํปิ...เป.... อคารโว กโตว โหติฯ** อนาทริ ยมเตฺตนปิ สิกฺขาย อปริปูริเยวาติ อาห **''อปูรยมาโนว สิกฺขาย อคารโว นามา''**ติฯ **อปฺปมาทลกฺขณํ** สมฺมาปฏิปตฺติฯ **ทุวิธ**นฺติ ธมฺมามิสวเสน ทุวิธํฯ

โสมนสฺสูปวิจาราติ โสมนสฺสสหคตา วิจารา อธิเปฺปตา, อุปสโทฺท จ นิปาตมตฺตนฺติ อาห **''โสมนสฺสสมฺปยุตฺตา วิจารา''**ติฯ ตถา หิสฺส อภิธเมฺม (ธ. ส. ๘) ''จาโร วิจาโร…เป. … อุปวิจาโร''ติ นิเทฺทโส ปวโตฺตฯ **โสมนสฺสการณภูต**นฺติ สภาวโต, สงฺกปฺปโตปิ โสม นสฺสสฺส อุปฺปตฺติยา ปจฺจยภูตํฯ กามํ ปริตฺตภูมกา วิตกฺกวิจารา อญฺญมญฺญมวิโยคิโน , กิริยา เภทโต ปน ปฐมาภินิปาตตาย วิตกฺกสฺส พฺยาปาโร สาติสโยฯ ตโต ปรํ วิจารสฺสาติ ตํ สนฺธาย ''วิตเกฺกตฺวา''ติ ปุพฺพกาลกิริยาวเสน วตฺวา **''วิจาเรน ปริจฺฉินฺทตี''**ติ วุตฺตํฯ ลทฺธ ปุพฺพาเสวนสฺส วิจารสฺส พฺยาปาโร ปญฺญา วิย โหติฯ ตถา หิ ''วิจาโร วิจิกิจฺฉาย ปฏิป โกฺข''ติ เปฏเก วุตฺตํฯ **''ทิฏฺฐิสามญฺญคโต''**ติ เอตฺถ ยาย ทิฏฺฐิยา ปุคฺคโล ทิฏฺฐิสามญฺญํ คโต วุโตฺต, สา ปฐมมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ โกสมฺพกสุเตฺต อธิเปฺปโตติ อาห **''โกสมฺพกสุเตฺต ปฐมมโคฺค กถิโต''**ติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สุเตฺตฯ จตูสุปิ มเคฺคสุ สมฺมาทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิคฺคหเณน คหิตาติ อาห **''จตฺตาโรปิ มคฺคา กถิตา''**ติฯ

วิวาทมูลฉกฺกวณฺณนา

๓๒๕. **โกธโน**ติ กุชฺฌนสีโลฯ ยสฺมา โส อปฺปหีนโกธตาย วิคตโกธโน นาม น โหติ, ตสฺมา **''โกเธน สมนฺนาคโต''**ติ อาหฯ อุปนาโห เอตสฺส อตฺถิ, อุปนยฺหนสีโลติ วา **อุปนา**

หีฯ วิวาโท นาม อุปฺปชฺชมาโน เยภุเยฺยน ปฐมํ ทฺวินฺนํ วเสน อุปฺปชฺชตีติ วุตฺตํ **“ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ วิวาโท”**ติฯ โส ปน ยถา พหูนํ อนตฺถาวโห โหติ, ตํ นิทสฺสนมุเขน ทเสฺสนฺโต **“กถ”**นฺติ อาทิมาหฯ **อพฺภนฺตรปริสายา**ติ ปริสพฺภนฺตเรฯ

ปรคุณมกฺขนาย ปวโตฺตปิ อตฺตโน การกํ คูเถน ปหรนฺตํ คูโถ วิย ปฐมตรํ มเกฺขตีติ **มโกฺข,** โส เอตสฺส อตฺถีติ **มกฺขีฯ** ปลาสตีติ ปลาโส, ปรสฺส คุเณ ฑํสิตฺวา วิย อปเนตีติ อโตฺถ, โส เอตสฺส อตฺถีติ **ปลาสีฯ** ปลาสี ปุคฺคโล หิ ทุติยสฺส ธุรํ น เทติ, สมํ ปสาเรตฺวา ติฏฺฐติฯ เตนาห **“ยุคคฺคาหลกฺขเณน ปลาเสน สมนฺนาคโต”**ติฯ **“อิสฺสุกี”**ติอาทีนํ ปทานมโตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญโยฺยวฯ กมฺมปถปฺปตฺตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา วเสนตฺถ มิจฺฉาทิฏฺฐิ เวทิตพฺพาติ อาห **“นตฺถิกวาที อเหตุกวาที อกิริยวาที”**ติฯ

นิสฺสรณิยฉกฺกวณฺณนา

๓๒๖. **หาเปตฺวา**ติ กุสลจิตฺตํ ปริหาเปตฺวา ปวตฺติตุเมว อปฺปทานวเสนฯ **อภูตํ พฺยากรณํ พฺยากโรติ** ‘‘เมตฺตา หิ โข เม เจโตวิมุตฺติ ภาวิตา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๖.๑๓) อตฺตนิ อวิชฺชมานํ คุณพฺยาหารํ พฺยาหรติฯ เจโตวิมุตฺติ-สทฺทํ อเปกฺขิตฺวา **“นิสฺสฎา”**ติ วุตฺตํฯ **ปุน พฺยาปาโท นตฺถี**ติ อิทานิ มม พฺยาปาโท นาม นตฺถิ สพฺพโส นตฺถีติ ญตฺวาฯ

‘‘อนิมิตฺตา’’ติ วตฺวา เยสํ นิมิตฺตานํ อภาเวน อรหตฺตผลสมาปตฺติยา อนิมิตฺตตา, ตํ ทเสฺสตุํ **“สา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ราคสฺส นิมิตฺตํ, ราโค เอว วา นิมิตฺตนฺติ **ราคนิมิตฺตํฯ อาทิ**-สเทฺทน โทสนิมิตฺตาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ รูปเวทนาทิสงฺขารนิมิตฺตํ **รูปนิมิตฺตาทิฯ** เตสเญฺญว นิจฺจาทิวเสน อุปฏฺฐานํ **นิจฺจนิมิตฺตาทิฯ** ตยิทํ นิมิตฺตํ ยสฺมา สเพฺพน สพฺพํ อรหตฺตผเล นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สา หิ…เป…. อนิมิตฺตาติ วุตฺตา”**ติฯ **นิมิตฺตํ อนุสรตี**ติ ตํ นิมิตฺตํ อนุคจฺฉติ อารพฺภ ปวตฺตติฯ

อสฺมิมาโนติ ‘‘อสฺมี’’ติ ปวโตฺต อตฺตวิสโย มาโนฯ **อยํ นาม อหํ อสฺมี**ติ รูปลกฺขโณ, เวทนาทีสุ วา อญฺญตรลกฺขโณ อยํ นาม อตฺตา อหํ อสฺมิฯ ‘‘อสฺมี’’ติ มาโน สมุคฺฆาฏียติ เอเตนาติ **อสฺมิมานสมุคฺฆาโต,** อรหตฺตมโคฺคฯ **ปุน อสฺมิมาโน นตฺถี**ติ ตสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนํ กิเตฺตโนฺต สมุคฺฆาตตฺตเมว วิภาเวติฯ

อนุตฺตริยาทิฉกฺกวณฺณนา

๓๒๗. นตฺถิ เอเตสํ อุตฺตรานิ วิสิฏฺฐานีติ **อนุตฺตรานิ,** อนุตฺตรานิ เอว **อนุตฺตริยานิ** ยถา อนนฺตเมว อานนฺตริยนฺติ อาห **“อนุตฺตริยานีติ อนุตฺตรานี”**ติฯ **ทสฺสนานุตฺตริยํ นาม** อนุตฺตรผลวิเสสาวหตฺตาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สตฺตวิธอริยธนลาโภ**ติ สตฺตวิธสทฺธาทิโลกุตฺตรธนลาโภฯ **สิกฺขตฺตยปูรณ**นฺติ อธิสีลสิกฺขาทีนํ ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ ปริปูรณํฯ ตตฺถ ปริปูรณํ นิปฺปริยายโต อเสกฺขานํ วเสน เวทิตพฺพํฯ กลฺยาณปุถุชฺชนโต ปฏฺฐาย หิ สตฺต เสกฺขา ติสฺส สิกฺขา ปูเรนฺติ นาม, อรหา ปน ปริปุณฺณสิโกฺขติฯ อิติ อิมานิ อนุตฺตริยานิ โลกิยโลกุตฺตรานิ กถิตานิฯ

อนุสฺสติโย เอว ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกาทิหิตสุขานํ การณภาวโต ฐานานีติ **อนุสฺสติฏฺฐานานิฯ เอวํ อนุสฺสรโต**ติ ยถา พุทฺธานุสฺสติ วิเสสาธิคมสฺส ฐานํ โหติ, เอวํ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๕๗, ๒๕๕) พุทฺธคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสฯ **อุปจารกมฺมฏฺฐาน**นฺติ

ปจฺจกฺขโต อุปจารชฺฌานาวหํ กมฺมฏฺฐานํ, ปรมฺปราย ปน ยาว อรหตฺตา โลกิยโลกุตฺตรวิเสสาวหํฯ

สตตวิหารฉกฺกวณฺณนา

๓๒๘. นิจฺจวิหาราติ สพฺพทา ปวตฺตนกวิหาราฯ ฐเปตฺวา หิ สมาปตฺติเวลํ, ภวงฺคเวลญฺจ ขีณาสวา อิมินาว ฉฬงฺคุเปกฺขาวิหาเรน สพฺพกาลํ วิหรนฺติฯ **จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา**ติ นิสฺสยโวหาเรน วุตฺตํฯ สสมฺภารกถา เหสา ยถา ''ธนุนา วิชฺฌตี''ติฯ ตสฺมา นิสฺสยสีเสน นิสฺสิตสฺส คหณํ ทฏฺฐพฺพนฺติ อาห **''จกฺขุวิญฺญาเณน ทิสฺวา''**ติฯ **อิฏฺเฐ อรชฺชโนฺต**ติ อิฏฺเฐ อารมฺมเณ ราคํ อนุปฺปาเทโนฺต มเคฺคน สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **เนว สุมโน โหติ** เคหสิตเปมวเสนปิฯ **น ทุมฺมโน** ปสาทญฺญถตฺตวเสนปิฯ **อสมเปกฺขเน**ติ อิฏฺเฐปิ อนิเฏฺฐปิ มชฺฌเตฺตปิ อารมฺมเณ น สมํ น สมฺมา อโยนิโส คหเณฯ โย อขีณาสวานํ โมโห อุปฺปชฺชติ, ตํ **อนุปฺปาเทโนฺต** มเคฺคเนว ตสฺส สมุคฺฆาฏิตตฺตาฯ ญาณุเปกฺขาวเสเนว **อุเปกฺขโก วิหรติ มชฺฌโตฺตฯ** อยญฺจสฺส ปฏิปตฺติเวปุลฺลปฺปตฺติยา , ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา วาติ อาห **''สติยา''**ติอาทิฯ **ฉฬงฺคุเปกฺขา**ติ ฉสุ ทฺวาเรสุ ปวตฺตา สติสมฺปชญฺญสฺส วเสน ฉาวยวา อุเปกฺขาฯ **ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ ลพฺภนฺติ** เตหิ วินา สมฺปชานตาย อสมฺภวโตฯ **มหาจิตฺตานี**ติ อฏฺฐปิ มหากิริยจิตฺตานิ **ลพฺภนฺติฯ สตตวิหารา**ติ ญาณุปฺปตฺติปจฺจยรหิตกาเลปิ ปวตฺติเภทนโตฯ **ทส จิตฺตานี**ติ อฏฺฐ มหากิริยจิตฺตานิ หสิตุปฺปาทโวฏฺฐพฺพนจิเตฺตหิ สทฺธึ ทส จิตฺตานิ **ลพฺภนฺติฯ** อรชฺชนาทุสฺสนวเสน ปวตฺติ เตสมฺปิ สาธารณาติฯ''อุเปกฺขโก วิหรตี''ติ วจนโต ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน อาคตานํ อิเมสํ สตตวิหารานํ ''โสมนสฺสํ กถํ ลพฺภตี''ติ โจเทตฺวา **''อาเสวนโต ลพฺภตี''**ติ สยเมว ปริหรตีติฯ กิญฺจาปิ ขีณาสโว อิฏฺฐานิเฏฺฐปิ อารมฺมเณ มชฺฌเตฺต วิย พหุลํ อุเปกฺขโก วิหรติ อตฺตโน ปริสุทฺธปกติภาวาวิชหนโต, กทาจิ ปน ตถา เจโตภิสงฺขาราภาเว ยํ ตํ สภาวโต อิฏฺฐํ อารมฺมณํ, ตตฺถ ยาถาวสภาวคฺคหณวเสนปิ อรหโต จิตฺตํ โสมนสฺสสหคตํ หุตฺวา ปวตฺตเตว, ตญฺจ โข ปุพฺพาเสวนวเสนฯ เตนาห ''อาเสวนโต ลพฺภตี''ติฯ

อภิชาติฉกฺกวณฺณนา

๓๒๙. ''อภิชาติโย''ติ เอตฺถ **อภิ**-สโทฺท อุปสคฺคมตฺตํ, น อตฺถวิเสสโชตโกติ อาห **''ชาติโย''**ติฯ **อภิชายตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ชายตี**ติ จ อโนฺตคธเหตุอตฺถปทํ, อุปฺปาเทตีติ อโตฺถฯ ชาติยา, ตํนิพฺพตฺตกกมฺมานญฺจ กณฺหสุกฺกปริยายตาย ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ ปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน กิเลสานํ นิพฺพาปนโต **นิพฺพานํ สเจ กณฺหํ ภเวยฺย** ยถา ตํ ทสวิธํ ทุสฺสีลฺยกมฺมํฯ **สเจ สุกฺกํ** ภเวยฺย ยถา ตํ ทานสีลาทิกุสลกมฺมํฯ **ทฺวินฺนมฺปิ** กณฺหสุกฺกวิปากานํฯ **อรหตฺตํ อธิเปฺปตํ** ''อภิชายตี''ติ วจนโตฯ ตํ กิเลสนิพฺพานเนฺต ชาตตฺตา **นิพฺพานํ** ยถา ราคาทีนํ ขยเนฺต ชาตตฺตา ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโยติฯ

นิเพฺพธภาคิยฉกฺกวณฺณนา

นิเพฺพโธ วุจฺจติ นิพฺพานํ มคฺคญาเณน นิพฺพิชฺฌิตพฺพเฏฺฐน, ปฏิวิชฺฌิตพฺพเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **นิโรธานุปสฺสนาญาเณ**ติ นิโรธานุปสฺสนาญาเณ นิสฺสยปจฺจยภูเต อุปฺปนฺนา **สญฺญา,** เตน สหคตาติ อโตฺถฯ

ฉกฺกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตกวณฺณนา

๓๓๐. **สมฺปตฺติปฏิลาภเฏฺฐนา**ติ สีลสมฺปตฺติอาทีนํ สมฺมาสโมฺพธิปริโยสานานํ สมฺปตฺตีนํ ปฏิลาภาปนเฏฺฐน, สมฺปตฺตีนํ วา ปฏิลาโภ **สมฺปตฺติปฏิลาโภ,** ตสฺส การณํ สมฺปตฺติปฏิลาภโฏฺฐ, เตน **สมฺปตฺติปฏิลาภเฏฺฐนฯ** เตเนวาห ‘‘สมฺปตฺตีนํ ปฏิลาภการณโต’’ติฯ **สทฺธาว** อุภยหิตตฺถิเกหิ ธนายิตพฺพเฏฺฐน ธนํ **สทฺธาธนํฯ เอตฺถา**ติ เอเตสุ ธเนสุฯ **สพฺพเสฏฺฐํ** สเพฺพสํ ปฏิลาภการณภาวโต, เตสญฺจ สํกิเลสวิโสธเนน มหาชุติกมหาวิปฺผารภาวาปาทนโตฯ เตนาห **‘‘ปญฺญาย หี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปญฺญาย ฐตฺวา**ติ กมฺมสฺสกตาปญฺญาย ปติฏฺฐาย **สุจริตาทีนิ ปูเรตฺวา สคฺคูปคา โหนฺติฯ** ตตฺถ เจว ปารมิตา ปญฺญาย จ ฐตฺวา **สาวกปารมิญาณาทีนิ ปฏิวิชฺฌนฺติฯ**

สมาธึ ปริกฺขโรนฺติ อภิสงฺขโรนฺตีติ **สมาธิปริกฺขารา,** สมาธิสฺส สมฺภารภูตา สมฺมาทิฏฺฐิอาทโยฯ อิธ ปน สหการีการณภูตา อธิเปฺปตาติ อาห **‘‘สมาธิปริวารา’’**ติฯ

อสตํ อสาธูนํ **ธมฺมา** เตสํ อสาธุภาวสาธนโตฯ **อสนฺตา**ติ อสุนฺทรา คารยฺหาฯ เตนาห **‘‘ลามกา’’**ติฯ ‘‘วิปสฺสกเสฺสว กถิตา’’ติ วตฺวา ตสฺส วิปสฺสนานิพฺพตฺตึ ทเสฺสตุํ **‘‘เตสุปี’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ จตุนฺนมฺปิ หิ สจฺจานํ วิเสเสน ทสฺสนโต มคฺคปญฺญา สาติสยํ ‘‘วิปสฺสนา’’ติ วตฺตพฺพา, ตํสมงฺคี จ อริโย วิปสฺสนโกติฯ

สปฺปุริสานํ ธมฺมาติ สปฺปุริสานํเยว ธมฺมา, น อสปฺปุริสานํฯ ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา เอว หิ ธมฺมญฺญุอาทิภาโว , น ปาฬิธมฺมปฐนาทิมเตฺตนฯ **ภาสิตสฺสา**ติ สุตฺตเคยฺยาทิภาสิตสฺส เจว ตทญฺญสฺส จ อตฺถตฺถปรตฺถโพธกสฺส ปทสฺสฯ อตฺถกุสลตาวเสน **อตฺถํ ชานาตีติ อตฺถญฺญู ฯ อตฺตานํ ชานาตี**ติ ยาถาวโต อตฺตโน ปมาณชานนวเสน อตฺตานํ ชานาติฯ ปฏิคฺคหณปริโภคมตฺตญฺญุตาหิ เอว ปริเยสนวิสฺสชฺชนมตฺตญฺญุตาปิ โพธิตา โหนฺตีติ **‘‘ปฏิคฺคหณปริโภเคสุ’’** อิเจฺจว วุตฺตํฯ เอวญฺหิ ตา อนวชฺชา โหนฺตีติฯ **โยคสฺส อธิคมายา**ติ ภาวนาย อนุยุญฺชนสฺสฯ **อติสมฺพาธ**นฺติ อติขุทฺทกํ อติกฺขปญฺญสฺส ตาวตา กาเลน ตีเรตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตาฯ **อฏฺฐวิธํ ปริส**นฺติ ขตฺติยปริสาทิกํ อฏฺฐวิธํ ปริสํฯ ภิกฺขุปริสาทิกํ จตุพฺพิธํ ขตฺติยปริสาทิกํ มนุสฺสปริสํเยว ปุน จตุพฺพิธํ คเหตฺวา อฏฺฐวิธํ วทนฺติ อปเรฯ ‘‘อิมํ เม เสวนฺตสฺส อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, ตสฺมา เสวิตโพฺพ, วิปริยายโต ตทโญฺญ อเสวิตโพฺพ’’ติ เอวํ **เสวิตพฺพาเสวิตพฺพํ ปุคฺคลํ ชานาตีติ ปุคฺคลญฺญูฯ** เอวํ เตสํ ปุคฺคลานมฺปิ โพธนํ อุกฺกฏฺฐํ, นิหีนํ วา **ชานาติ** นามฯ

๓๓๑. **‘‘นิทฺทสวตฺถูนี’’**ติฯ ‘‘อาทิ-สทฺทโลเปนายํ นิเทฺทโส’’ติ อาห **‘‘นิทฺทสาทิวตฺถูนี’’**ติฯ นตฺถิ ทานิ อิมสฺส ทสาติ นิทฺทโสฯ **ปโญฺห**ติ ญาตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถฯ **ปุน ทสวโสฺส น โหตี**ติ เตสํ มติมตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘โส กิรา’’**ติ กิรสทฺทคฺคหณํฯ ‘‘นิทฺทโส’’ติ เจตํ เทสนามตฺตํ, ตสฺส นิพฺพีสาทิภาวสฺส วิย นินฺนวาทิภาวสฺส จ อิจฺฉิตตฺตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘น เกวลญฺจา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **คาเม วิจรโนฺต**ติ คาเม ปิณฺฑาย วิจรโนฺตฯ

น อิทํ ติตฺถิยานํ อธิวจนํ เตสุ ตนฺนิมิตฺตสฺส อภาวาฯ สาสเนปิ เสกฺขสฺสาปิ น อิทํ อธิวจนํ, กิมงฺคํ ปน ปุถุชฺชนสฺสฯ ยสฺส ปเนตํ อธิวจนํ, เยน จ การเณน, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ขีณาสวเสฺสต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อปฺปฏิสนฺธิกภาโว หิสฺส ปจฺจกฺขโต การณํฯ ปรมฺปราย อิตรานิ, ยานิ ปาฬิยํ อาคตานิฯ

สิกฺขาย สมฺมเทว อาทานํ **สิกฺขาสมาทานํ,** ตํ ปนสฺสา ปาริปูริยา เวทิตพฺพนฺติ อาห **“สิกฺขตฺตยปูรเณ”**ติฯ สิกฺขาย วา สมฺมเทว อาทิโต ปฏฺฐาย รกฺขณํ **สิกฺขาสมาทานํ,** ตญฺจ อตฺถโต ปูรเณ ปริจฺฉินฺนํ อรกฺขเณ สเพฺพน สพฺพํ อภาวโต, รกฺขเณ จ ปริปูรณโตฯ **พหลจฺฉ โนฺท**ติ ทฬฺหจฺฉโนฺทฯ **อายตินฺ**ติ อนนฺตรานาคตทิวสาทิกาโล อธิเปฺปโต , น อนาคตภโวติ อาห **“อนาคเต ปุนทิวสาทีสุปิ”**ติฯ สิกฺขํ ปริปูเรนฺตสฺส ตตฺถ นิวิฏฺฐอตฺถิตา **อวิคตเปมตา,** เตภูมกธมฺมานํ อนิจฺจาทิวเสน สมฺมเทว นิชฺฌานํ **ธมฺมนิสามนา**ติ อาห **“วิปสฺสนาเยตํ อธิวจน”**นฺติฯ **ตณฺหาวินยเน**ติ วิราคานุปสฺสนาทิวิปสฺสนาญาณานุภาวสิเทฺธ ตณฺหาวิกฺขมฺภเนฯ **เอกีภาเว**ติ คณสงฺคณิกากิเลสสงฺคณิกาวิคมสิเทฺธ วิเวกภาเวฯ **วีริยารเมฺภ**ติ สมฺมปฺปธานวีริยสฺส ปคฺคณฺหเน, ตํ ปน สพฺพโส วีริยสฺส ปริพฺรูหนํ โหตีติ อาห **“กายิกเจตสิกสฺส วีริยสฺส ปูรเณ”**ติฯ **สติยเญฺจว เนปกฺกภาเว จา**ติ สโตการิตาย เจว สมฺปชานการิตาย จฯ สติสมฺปชญฺญพเลเนว วีริยารโมฺภ อิชฺฌติฯ **ทิฏฺฐิปฏิเวเธ**ติ สมฺมาทิฏฺฐิยา ปฏิวิชฺฌเนฯ เตนาห **“มคฺคทสฺสเน”**ติฯ สจฺจสมฺปฏิเวเธ หิ อิชฺฌมาเน มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ สิทฺธา เอว โหติฯ

อสุภานุปสฺสนาญาเณติ ทสวิธสฺส, เอกาทสวิธสฺสาปิ วา อสุภสฺส อนุปสฺสนาวเสน ปวตฺตญาเณฯ อิทญฺหิ ทุกฺขานุปสฺสนาย ปริจยญาณํฯ **อาทีนวานุปสฺสนาญาเณ**ติ สงฺขารานํ อนิจฺจทุกฺขวิปริณามตาสํสูจิตสฺส อาทีนวสฺส อนุปสฺสนาวเสน ปวตฺตญาเณฯ **อปฺปหีนเฏฺฐนา**ติ มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนภาเวนฯ **อนุเสนฺตี**ติ สนฺตาเน อนุ อนุ สยนฺติฯ การณลาเภ หิ สติ อุปฺปนฺนารหา กิเลสา สนฺตาเน อนุ อนุ สยิตา วิย โหนฺติ, ตสฺมา เต ตทวตฺถา ‘‘อนุสยา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ถามคโต**ติ ถามปฺปโตฺตฯ **ถามคมนญฺจ** อเญฺญหิ อสาธารโณ กามราคาทีนเมว อาเวณิโก สภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา หิ วุตฺตํ อภิธเมฺม ‘‘ถามคตานุสยํ ปชหตี’’ติฯ กามราโค เอว อนุสโย **กามราคานุสโยฯ** เย ปน ‘‘กามราคสฺส อนุสโย กามราคานุสโย’’ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ น หิ กามราควินิมุโตฺต กามราคานุสโย นาม โกจิ อตฺถิฯ ยทิ ‘‘ตสฺส พีช’’นฺติ วเทยฺยุํ, ตมฺปิ ตพฺพินิมุตฺตํ ปรมตฺถโต น อุปลพฺภเตวาติฯ เอเสว นโย เสเสสุปิฯ

อธิกรณสมถสุตฺตวณฺณนา

อธิกรียนฺติ เอตฺถาติ **อธิกรณานิฯ** เก อธิกรียนฺติ? สมถาฯ กถํ อธิกรียนฺตีติ? สมนวเสน, ตสฺมา เต เตสํ สมนวเสน ปวตฺตนฺตีติ อาห **“อธิกรณานิ สเมนฺตี”**ติอาทิฯ **อุปฺปนฺนานํ อุปฺปนฺนานนฺ**ติ อุฏฺฐิตานํ อุฏฺฐิตานํฯ **สมถตฺถนฺ**ติ สมนตฺถํฯ

“อฏฺฐารสหิ วตฺถูหี”ติ ลกฺขณวจนเมตํ ยถา ‘‘ยทิ เม พฺยาธี ทาเหยฺยุํ ทาตพฺพมิท โมสธ’’นฺติ, ตสฺมา เตสุ อญฺญตรญฺญตเรน วิวทนฺตา ‘‘อฏฺฐารสหิ วตฺถูหิ วิวทนฺตี’’ติ วุจฺจนฺติฯ **อุปวทนา**ติ อโกฺกโสฯ **โจทนา**ติ อนุโยโคฯ

อธิกรณสฺส สมฺมุขาว วินยนโต **สมฺมุขาวินโย** ฯ สนฺนิปติตปริสาย ธมฺมวาทีนํ เยภุยฺยตาย เยภุยฺยสิกกมฺมสฺส กรณํ **เยภุยฺยสิกาฯ อยนฺ**ติ อยํ ยถาวุตฺตา จตุพฺพิธา สมฺมุขตา **สมฺมุขาวินโย นามฯ**

สงฺฆสามคฺคิวเสน สมฺมุขีภาโว, น ยถา ตถา การกปุคฺคลานํ สมฺมุขาตาฯ **ภูตตา**ติ ตจฺฉตาฯ สจฺจปริยาโย หิ อิธ **ธมฺม**-สโทฺท ‘‘ธมฺมวาที’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๙, ๑๙๔) วิยฯ วิเนติ เอเตนาติ **วินโย,** ตสฺส ตสฺส อธิกรณสฺส วูปสมนาย ภควตา วุตฺตวิธิ, ตสฺส วินยสฺส สมฺมุขตา **วินยสมฺมุขตาฯ** เตนาห **“ยถา ตํ…เป…. สมฺมุขตา”**ติฯ **เยนา**ติ เยน ปุคฺคเลนฯ วิ

วาทวตฺถุสงฺขาเต อเตฺถ ปจฺจตฺถิกา **อตฺถปจฺจตฺถิกาฯ สงฺฆสมฺมุขตา ปริหายติ** สมฺมต ปุคฺคเลเหว วูปสมนโตฯ

นนฺติ วิวาทาธิกรณํฯ ‘‘น ฉนฺทาคตึ คจฺฉตี’’ติอาทินา วุตฺตํ **ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํฯ คุฬฺหกา**ทีสุ อลชฺชุสฺสนฺนาย ปริสาย คุฬฺหโก สลากคฺคาโห กาตโพฺพ ลชฺชุสฺสนฺนาย วิวฏโก, พาลุสฺสนฺนาย สกณฺณชปฺปโกฯ ยสฺสา กิริยาย ธมฺมวาทิโน พหุตรา, สา **เยภุยฺยสิกา**ติ อาห **‘‘ธมฺมวาทีนํ เยภุยฺยตายา’’**ติอาทิฯ

‘‘จตูหิ สมเถหิ สมฺมตี’’ติ อิทํ สพฺพสงฺคาหิกวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ ปน ทฺวีหิ ทฺวีหิ เอว วูปสมนํ ทฎฺฐพฺพํฯ **เอวํ วินิจฺฉิต**นฺติ สเจ อาปตฺติ นตฺถิ, อุโภ ขมาเปตฺวา, อถ อตฺถิ, อาปตฺตึ ทเสฺสตฺวา โรปนวเสน วินิจฺฉิตํฯ ปฎิกมฺมํ ปน อาปตฺตาธิกรณสมเถ ปรโต อาคมิสฺสติฯ

น สมณสารุปฺปํ **อสฺสามณกํ,** สมเณหิ อกตฺตพฺพํ, ตสฺมึฯ **อชฺฌาจาเร** วีติกฺกเม สติฯ

ปฎิจรโตติ ปฎิจฺฉาเทนฺตสฺสฯ ปาปุสฺสนฺนตาย **ปาปิโย,** ปุคฺคโล, ตสฺส กตฺตพฺพกมฺมํ **ตสฺส ปาปิยสิกํฯ สมฺมุขาวินเยเนว วูปสโม นตฺถิ** ปฎิญฺญาย ตถารูปาย, ขนฺติยา วา วินา อวูปสมนโตฯ

เอตฺถาติ อาปตฺติเทสนายฯ ปฎิญฺญาเต อาปนฺนภาวาทิเก กรณํ กิริยา ‘‘อายตึ สํวเรยฺยาสี’’ติ, ปริวาสทานาทิวเสน จ ปวตฺตํ วจีกมฺมํ **ปฎิญฺญาตกรณํฯ**

ยถานุรูปนฺติ ‘‘ทฺวีหิ สมเถหิ จตูหิ ตีหิ เอเกนา’’ติ เอวํ วุตฺตนเยน ยถานุรูปํฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมึ สุตฺเต, อิมสฺมึ วา สมถวิจาเรฯ **วินิจฺฉยนโย**ติ วินิจฺฉเย นยมตฺตํฯ เตนาห **‘‘วิตฺถาโรปนา’’**ติอาทิฯ **สมนฺตปาสาทิกายํ** วินยฎฺฐกถาย (จูฬว. อฎฺฐ. ๑๘๔-๑๘๗) **วุโตฺต,** ตสฺมา วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ

สตฺตกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิฎฺฐิตา จ ทุติยภาณวารวณฺณนาฯ

อฎฺฐกวณฺณนา

๓๓๓. **อยาถาวา**ติ น ยาถาวาฯ อนิยฺยานิกตาย **มิจฺฉาสภาวาฯ** วิปรีตวุตฺติกตาย **ยาถาวาฯ** นิยฺยานิกตาย **สมฺมาสภาวา** อวิปรีตวุตฺติกาฯ

๓๓๔. กุจฺฉิตํ สีทตีติ **กุสีโต** ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน ปุคฺคโล ‘‘กุสีโต’’ติ วุจฺจติ, โส กุสีตภาโว อิธ **กุสีต**-สเทฺทน วุโตฺตฯ วินาปิ หิ ภาวโชตนํ สทฺทํ ภาวโตฺถ วิญฺญายติ ยถา ‘‘ปฎสฺส สุกฺก’’นฺติ, ตสฺมา กุสีตภาววตฺถูนีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘โกสชฺชการณานีติ อโตฺถ’’**ติฯ **กมฺมํ** นาม สมณสารุปฺปํ อีทิสนฺติ อาห **‘‘จีวรวิจารณาที’’**ติฯ **วีริย**นฺติ ปธานวีริยํ, ตํ ปน จงฺกมนวเสน กรเณ ‘‘กายิก’’นฺติปิ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ อาห **‘‘ทุวิธมฺปิ’’**ติฯ **ปตฺติยา**ติ ปาปุณนตฺถํฯ **โอสีทน**นฺติ ภาวนานุโยเค สโงฺกโจฯ มาเสหิ อาจิตํ นิจิตํ วิยาติ **มาสาจิตํ,** ตํ **มเญฺญฯ** ยสฺมา มาสา ตินฺตาวิเสเสน ครุกา โหนฺติ, ตสฺมา **‘‘ยถา ตินฺตมาโส’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **วุฎฺฐิโต โหติ** คิลานภาวาติ อธิปฺปาโยฯ

๓๓๕. **เตสนฺ**ติ อารมฺภวตฺถูนํฯ **อิมินาว นเยนา**ติ อิมินา กุสีตวตฺถูสุ วุเตฺตเนว นเยนฯ ‘‘ทุวิธมฺปิ วีริยํ อารภตี’’ติอาทินา, **‘‘อิทํ ปฐมนฺ**ติ อิทํ หนฺทาหํ วีริยํ อารภามีติ เอวํ ภาวนาย อปฺภุสฺสหนํ ปฐมํ อารมฺภวตฺถู’’ติอาทินา จ **อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ** ยถา ตถา ปฐมํ ปวตฺตํ อปฺภุสฺสหนญฺหิ อุปริ วีริยารมฺภสฺส การณํ โหติฯ อนุรูปปจฺจเวกฺขณาสหิตานิ หิ อปฺภุสฺสหนานิ, ตมฺมูลกานิ วา ปจฺจเวกฺขณานิ อฎฺฐ อารมฺภวตฺถูนิ เวทิตพฺพานิฯ

๓๓๖. **อาสชฺชา**ติ ยสฺส เทติ, ตสฺส อาโมทนเหตุ เตน สมาคมนิมิตฺตํฯ เตนาห **‘‘เอตฺถ อาสาทนํ ทานการณํ นามา’’**ติฯ ***ภยา***ติ ภยเหตุฯ นนุ ภยํ นาม ลทฺธุกามตา ราคาทโย วิย เจตนาย อวิสุทฺธิกรํ, ตํ กสฺมา อิธ คหิตนฺติ? น อิทํ ตาทิสํ โจรภยาทึ สนฺธาย วุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อทาสิ เม**ติ ยํ ปุเพฺพ กตํ อุปการํ จิเนฺตตฺวา ทียติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ทสฺสติ เม**ติ ปจฺจุปการาสีสาย ยํ ทียติ, ตํ สนฺธาย วทติฯ **สาหุ ทานนฺ**ติ ‘‘ทานํ นาเมตํ ปณฺฑิตปญฺญตฺต’’นฺติ สาธุสมาจาเร ฐตฺวา เทติฯ **อลงฺการตฺถนฺ**ติ อุปโสภนตฺถํฯ **ปริวารตฺถนฺ**ติ ปริกฺขารตฺถํฯ ทานญฺหิ ทตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ปาโมชฺชปีติโสมนสฺสาทโย อุปฺปชฺชนฺติ, โลภโทสอิสฺสามเจฺฉราทโย วิทูรี ภวนฺติฯ อิทานิ ทานํ อนุกูลธมฺมปริพฺรูหเนน, ปจฺจนีกธมฺมวิทูรีภาวกรเณน จ ภาวนาจิตฺตสฺส อุปโสภนาย จ ปริกฺขาราย จ โหตีติ ‘‘อลงฺการตฺถํ, ปริวารตฺถญฺจ เทตี’’ติ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘ทานญฺหิ จิตฺตํ มุทุกํ กโรตี’’**ติอาทิฯ **มุทุจิโตฺต โหติ** ลทฺธา ทายเก ‘‘อิมินา มยฺหํ สงฺคโห กโต’’ติ, ทาตาปิ ลทฺธริฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อุภินฺนมฺปิ จิตฺตํ มุทุกํ กโรตี’’**ติฯ

อทนฺตทมนนฺติ อทนฺตา อนสฺสวาปิสฺส ทาเนน ทนฺตา อสฺสวา โหนฺติ วเส วตฺตนฺติฯ **อทานํ ทนฺตทูสกนฺ**ติ อทานํ ปน ปุเพฺพ ทนฺตานํ อสฺสวานมฺปิ วิฆาตุปฺปาทเนน จิตฺตํ ทูเสติฯ **อุนฺนมนฺ**ติ ทายกา, ปิยํวทา จ ปเรสํ ครุจิตฺตีการฎฺฐานตาย ฯ **นมนฺ**ติ ปฎิคฺคาหกา **ทาเนน, ปิยวาจาย** ลทฺธสงฺคหา สงฺคาหกานํฯ

จิตฺตาลงฺการทานเมว อุตฺตมํ อนุปกฺกิลิฎฺฐตาย, สุปริสุทฺธตาย, คุณวิเสสปจฺจยตาย จฯ

๓๓๗. **ทานปจฺจยา**ติ ทานการณา, ทานมยปุญฺญสฺส กตตฺตา อุปจิตตฺตาติ อโตฺถฯ **อุปปตฺติโย**ติ มนุเสฺสสุ, เทเวสุ จ นิพฺพตฺติโยฯ **ฐเปตี**ติ เอกวารเมว อนุปฺปชฺชิตฺวา ยถา อุปรูปริ เตเนวากาเรน ปวตฺตติ, เอวํ ฐเปติฯ ตเทว จส **อธิฎฺฐานนฺ**ติ อาห **‘‘ตเสฺสว เววจน’’**นฺติฯ **วเฑฺฒตี**ติ พฺรูเหติ, น หาเปติฯ **วิมุตฺตนฺ**ติ อธิมุตฺตํ, นินฺนํ โปณํ ปพฺภารนฺติ อโตฺถฯ **วิมุตฺตนฺ**ติ วา วิสิฎฺฐํฯ นิปฺปริยายโต **อุตฺตริ** นาม ปณีตํ มเชฺฌมปิ หีนมชฺฌิมวิภาคสฺส ลพฺภนโตติ วุตฺตํ **‘‘อุตฺตริ อภาวิตนฺติ ตโต อุปริ มคฺคผลตฺถาย อภาวิต’’**นฺติฯ **สํวตฺตติ** ตถา ปณิหิตํ ทานมยจิตฺตํฯ ยํ ปน ปาฬิยํ ‘‘ตญฺจ โข’’ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ ตทุรูปปตฺติยา วิพนฺธการทุสฺสีลฺยาภาวทสฺสนปรํ ทฎฺฐพฺพํ, น ทานมยสฺส ปุญฺญสฺส เกวลสฺส ตํสํวตฺตนตาทสฺสนปรนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

สมุจฺฉินฺนราคสฺสาติ สมุจฺฉินฺนกามราคสฺสฯ ตสฺส หิ สิยา พฺรหฺมโลเก อุปปตฺติ, น สมุจฺฉินฺนภวราคสฺสฯ **วีตราค**คฺคหเณน เจตฺถ กาเมสุ วีตราคตา อธิเปฺปตา, ยาย พฺรหฺมโลกูปปตฺติ สิยาฯ เตนาห **‘‘ทานมเตฺตเนวา’’**ติอาทิฯ ยทิ เอวํ ทานํ ตตฺถ กึ อตฺถิยนฺติ อาห **‘‘ทานํ ปนา’’**ติอาทิฯ **ทาเนน มุทุจิโตฺต**ติ พทฺธาฆาเต เวรีปุคฺคเลปิ อตฺตโน ทานสมฺปฎิจฺฉเนน มุทุภูตจิโตฺตฯ

ปริสีทติ ปริโต อิโต จิโต จ สมาคจฺฉตีติ **ปริสา,** สมูโหฯ

โลกสฺส ธมฺมาติ สตฺตโลกสฺส อวสฺสมฺภาวี ธมฺมาฯ เตนาห **"เอเตหิ มุโตฺต นาม นตฺถี"**ติอาทิฯ ยสฺมา เต โลกธมฺมา อปราปรํ กทาจิ โลกํ อนุปตนฺติ, กทาจิ เต โลโก, ตสฺมา ตเณฺจตฺถ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต "อฎฺฐิเม"ติ สุตฺตปทํ (อ. นิ. ๘.๖) อาหริฯ ฆาสจฺฉาทนาทีนํ ลทฺธิ **ลาโภ,** ตานิ เอว วา ลทฺธพฺพโต **ลาโภฯ** ตทภาโว **อลาโภฯ ลาภ**คฺคหเณน เจตฺถ ตพฺพิสโย อนุโรโธ คหิโต, **อลาภ**คฺคหเณน วิโรโธฯ ยสฺมา โลหิเต สติ ตทุปฆาตวเสน ปุโพฺพ วิย อนุโรเธ สติ วิโรโธ ลทฺธาวสโร เอว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"ลาเภ อาคเต อลาโภ อาคโต เอวา"**ติฯ เอส นโย ยสาทีสุปิฯ

อฎฺฐกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นวกวณฺณนา

๓๔๐. วสติ ตตฺถ ผลํ ตนฺนิมิตฺตกตาย ปวตฺตตีติ **วตฺถุ,** การณนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ เตนาห **"อาฆาตวตฺถูนีติ อาฆาตการณานี"**ติฯ โกโป นามายํ ยสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ อุปฺปชฺชติ, น ตตฺถ เอกวารเมว อุปฺปชฺชติ, อถ โข ปุนปิ อุปฺปชฺชเตวาติ วุตฺตํ **"พนฺธตี"**ติฯ อถ วา โย ปจฺจยวิเสเสน อุปฺปชฺชมาโน อาฆาโต สวิสเย พโทฺธ วิย น วิคจฺฉติ, ปุนปิ อุปฺปเชฺชเยฺยว, ตํ สนฺธายาห **"อาฆาตํ พนฺธตี"**ติฯ ตํ ปนสฺส ปจฺจยวเสน นิพฺพตฺตนํ อุปฺปาทนเมวาติ วุตฺตํ **"กโรติ อุปฺปาเทตี"**ติฯ

ตํ กุเตตฺถ ลพฺภาติ เอตฺถ **ตนฺ**ติ กิริยาปรามสนํ, ปทชฺฌาหาเรน จ อโตฺถ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **"ตํ อนตฺถจรณํ มา อโหสี"**ติอาทิมาหฯ **เกน การเณน ลทฺธพฺพํ** นิรตฺถกภาวโตฯ กมฺมสฺสกา หิ สตฺตา, เต กสฺส รุจิยา ทุกฺขิตา, สุขิตา วา ภวนฺติ, ตสฺมา เกวลํ ตสฺมิํ มยฺหํ กุชฺฌนมตฺตํ เอวาติ อธิปฺปาโยฯ **อถ วา ตํ โกปกรณเมตฺถ ปุคฺคเล กุโต ลพฺภา** ปรมตฺถโต กุชฺฌิตพฺพสฺส, กุชฺฌนกสฺส จ อภาวโตฯ สงฺขารมตฺตเณฺหตํ, ยทิทํ ขนฺธปญฺจกํฯ ยํ "สโตฺต"ติ วุจฺจติ, เต สงฺขารา อิตฺตรกาลา ขณิกา, กสฺส โก กุชฺฌตีติ อโตฺถฯ **ลาภา นาม เก สิยุํ** อญฺญตฺร อนุปฺปตฺติโตฯ

๓๔๑. สตฺตา อาวสนฺติ เอเตสูติ **สตฺตาวาสาฯ** นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญี อาทิเภทา สตฺตนิกายาฯ ยสฺมา เต เต สตฺตนิกายา ตปฺปริยาปนฺนานํ สตฺตานํ ตาย เอว ตปฺปริยาปนฺนตาย อาธาโร วิย วตฺตพฺพตํ อรหนฺติ สมุทายาธารตาย อวยวสฺส ยถา "รุเกฺข สาขา"ติ , ตสฺมา **"สตฺตานํ อาวาสา, วสนฎฺฐานานีติ อโตฺถ"**ติ วุตฺตํฯ **สุทฺธาวาสาปิ สตฺตาวาโสว** "น โส, ภิกฺขเว, สตฺตาวาโส สุลภรูโป, โย มยา อนาวุตฺถปุโพฺพ อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อญฺญตฺร สุทฺธาวาเสหิ เทเวหี"ติ วจนโตฯ ยทิ เอวํ กสฺมา อิธ น คหิตาติ ตตฺถ การณมาห **"อสพฺพกาลิกตฺตา"**ติอาทิฯ เวหปฺผโล ปน จตุตฺถํเยว สตฺตาวาสํ ภชตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๓๔๒. **โอปสมิโก**ติ วฎฺฎทุกฺขสฺส อุปสมาวโห, ตํ ปน วฎฺฎทุกฺขํ กิเลเสสุ อุปสเนฺตสุ อุปสมติ, น อญฺญถา, ตสฺมา **"กิเลสูปสมกโร"**ติ วุตฺตํฯ ตกฺกรํ สโมฺพธํ คเมตีติ **สโมฺพธคามีฯ**

ยสฺมิํ เทวนิกาเย ธมฺมเทสนา น วิญฺชติ สวนเสฺสว อภาวโต, โส ปาฬิยํ "ทีฆายุโก เทวนิกาโย"ติ อธิเปฺปโตติ อาห **"อสญฺญภวํ วา อรูปภวํ วา"**ติฯ

๓๔๓. อนุปุพฺพโต วิหริตพฺพาติ **อนุปุพฺพวิหารา**ฯ **อนุปฏิปาฏิยา**ติ อนุกฺกเมนฯ **สมาปชฺชิตพฺพวิหารา**ติ สมาปชฺชิตฺวา สมงฺคิโน หุตฺวา วิหริตพฺพวิหาราฯ

๓๔๔. **อนุปุพฺพนิโรธา**ติ อนุปุเพฺพน อนุกฺกเมน ปวเตฺตตพฺพนิโรธาฯ เตนาห **"อนุปฏิปาฏิยา นิโรธา"**ติฯ

นวกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทสกวณฺณนา

๓๔๕. เยหิ สีลาทีหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ ธมฺมสรณตาย ธเมฺมเนว นาถติ อีสติ อภิภวตีติ **นาโถ**ติ วุจฺจติ, เต ตสฺส นาถภาวกรา ธมฺมา **"นาถกรณา"**ติ วุตฺตาติ อาห **"สนาถา...เป. ... ปติฏฺฐากรา ธมฺมา"**ติฯ ตตฺถ **อตฺตโน ปติฏฺฐากรา**ติ ยสฺส นาถภาวกรา, ตสฺส อตฺตโน ปติฏฺฐาวิธายิโนฯ อปฺปติโฏฺฐ อนาโถ, สปฺปติโฏฺฐ สนาโถติ ปติฏฺฐโตฺถ นาถโตฺถฯ

กลฺยาณคุณโยคโต **กลฺยาณา**ติ ทเสฺสโนฺต **"สีลาทิคุณสมฺปนฺนา"**ติ อาหฯ มิชฺชน ลกฺขณา มิตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ **มิโตฺต,** โส วุตฺตนเยน กลฺยาโณ อสฺส อตฺถีติ ตสฺส อตฺถิตาม ตฺตํ กลฺยาณมิตฺตปเทน วุตฺตํฯ อสฺส เตน สพฺพกาลํ อวิชหิตวาโสติ ตํ ทเสฺสตุํ "กลฺยาณสหาโย"ติ วุตฺตนฺติ อาห **"เตวสฺสา"**ติอาทิฯ **เตวสฺสา**ติ เต เอว กลฺยาณมิตฺตา อสฺส ภิกฺขุโนฯ **สห อยนโต**ติ สห วตฺตนโตฯ อสโมธาเน **จิเตฺตน,** สโมธาเน ปน **จิเตฺตน เจว กาเยน จ สมฺปวโงฺก**ฯ

สุขํ วโจ เอตสฺมิํ อนุกูลคาหิมฺหิ อาทรคารววติ ปุคฺคเลติ **สุวโจ**ฯ เตนาห **"สุเขน วตฺตโพฺพ"**ติอาทิฯ **ขโม**ติ ขนฺตา, ตเมวสฺส ขมภาวํ ทเสฺสตุํ **"คาเฬฺหนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วามโต**ติ มิจฺฉา, อโยนิโส วา **คณฺหาติ**ฯ **ปฏิปฺผรตี**ติ ปฏาณิกภาเวน ติฏฺฐติฯ **ปทกฺขิณํ คณฺหาตี**ติ สมฺมา โยนิโส วา คณฺหาติฯ

อุจฺจาวจานีติ วิปุลขุทฺทกานิฯ **ตตฺรุปคมนียา**ติ ตตฺร ตตฺร มหเนฺต, ขุทฺทเก จ กเมฺม สาธนวเสน อุปาเยน อุปคจฺฉนฺติยา, ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส นิปฺผาทเนน สมตฺถายาติ อโตฺถฯ **ตตฺรุปายายา**ติ วา ตตฺร ตตฺร กเมฺม สาเธตเพฺพ อุปายภูตายฯ

ธเมฺม อสฺส กาโมติ ธมฺมกาโมติ พฺยธิกรณานํปิ พาหิรโตฺถ สมาโส โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ กาเมตพฺพโต วา ปิยายิตพฺพโต **กาโม,** ธโมฺม; ธโมฺม กาโม อสฺสาติ **ธมฺมกาโม**ฯ **ธโมฺม**ติ ปริยตฺติธโมฺม อธิเปฺปโตติ อาห **"เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ ปิยายตีติ อโตฺถ"**ติฯ สมุทาหรณํ กถนํ **สมุทาหาโร,** ปิโย สมุทาหาโร เอตสฺสาติ **ปิยสมุทาหาโร**ฯ **สยญฺจา**ติ เอตฺถ **จ**-สเทฺทน "สกฺกจฺจ"นฺติ ปทํ อนุกฑฺฒติ, เตน สยญฺจ สกฺกจฺจํ เทเสตุกาโม โหตีติ โยชนาฯ **อภิธโมฺม สตฺตปฺปกรณานิ** อธิโก อภิวิสิโฏฺฐ จ ปริยตฺติธโมฺมติ กตฺวาฯ **วินโย อุภโตวิภงฺคา** วินยนโต กายวาจานํฯ **อภิวินโย ขนฺธกปริวารา** วิเสสโต อาภิสมาจาริกธมฺมกิตฺตนโตฯ อาภิสมาจาริกธมฺมปาริปูริวเสเนว หิ อาทิพฺรหฺมจริยกธมฺมปาริปูรีฯ **ธโมฺม เอว** ปิฏกทฺวยสฺสาปิ ปริยตฺติธมฺมภาวโตฯ **มคฺคผลานิ อภิธโมฺม** นิพฺพานธมฺมสฺส อภิมุโขติ กตฺวาฯ **กิเลสวูปสมการณํ** ปุพฺพภาคิยา ติโสฺส สิกฺขา สเงฺขปโต วิวฏฺฏนิสฺสิโต สมโถ วิปสฺสนา จฯ **พหุลปาโมโชฺช**ติ พลวปาโมโชฺชฯ

การณเตุถติ นิมิตฺตเตุฯ กุสลธมฺมนิมิตฺตํ หิสฺส วีริยารโมฺภฯ เตนาห **“เตสํ อธิคมตฺถายา”**ติฯ **กุสเลสุ ธเมฺมสูติ** วา นิปฺผาเทตเพฺพ ภุมฺมํ ยถา ‘‘เจตโส อวูปสเม อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐาน’’นฺติฯ

๓๔๖. **สกลเฏฺฐนา**ติ นิเสฺสสเฏฺฐน, อนวเสสผรณวเสน เจตฺถ สกลโฏฺฐ เวทิตโพฺพ, อสุภนิมิตฺตาทีสุ วิย เอกเทเส อฏฺฐตฺวา อนวเสสโต คเหตพฺพเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **ตทารมฺมณานํ ธมฺมาน**นฺติ ตํ กสิณํ อารพฺภ ปวตฺตนกธมฺมานํฯ **เขตฺตเฏฺฐนา**ติ อุปฺปตฺติฏฺฐานเฏฺฐนฯ **อธิฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ ปวตฺติฏฺฐานภาเวนฯ ยถา เขตฺตํ สสฺสานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ วฑฺฒิฏฺฐานญฺจ , เอวเมตํ ฌานํ ตํสมฺปยุตฺตานํ ธมฺมานนฺติ, โยคิโน วา สุขวิเสสานํ การณภาเวนฯ **“ปริจฺฉินฺทิตฺวา”** ติ อิทํ **อุทฺธํ อโธ**ติ เอตฺถาปิ โยเชตพฺพํฯ ปริจฺฉินฺทิตฺวา เอว หิ สพฺพตฺถ กสิณํ วเฑฺฒตพฺพํฯ **เตน เตน วา การเณนา**ติ เตน เตน อุปริอาทีสุ กสิณวฑฺฒนการเณนฯ ยถา กินฺติ อาห **“อาโลกมิว รูปทสฺสนกาโม”**ติฯ ยถา ทิพฺพจกฺขุนา อุทฺธํ เจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม, อุทฺธํ อาโลกํ ปสาเรติ, อโธ เจ อโธ, สมนฺตโต เจ รูปํ ทฏฺฐุกาโม สมนฺตโต อาโลกํ ปสาเรติ; เอวมยํ กสิณนฺติ อโตฺถฯ

เอกสฺสาติ ปถวีกสิณาทีสุ เอเกกสฺสฯ **อญฺญภาวานุปคมนตฺถ**นฺติ อญฺญกสิณภาวานุปคมนทีปนตฺถํ, อญฺญสฺส วา กสิณภาวานุปคมนทีปนตฺถํ, น หิ อเญฺญน ปสาริตกสิณํ ตโต อเญฺญน ปสาริตกสิณภาวํ อุปคจฺฉติ, เอวมฺปิ เนสํ อญฺญกสิณสเมฺภทาภาโว เวทิตโพฺพฯ **น อญฺญํ** ปถวีอาทิฯ น หิ อุทเก ฐิตฏฺฐาเน สสมฺภารปถวี อตฺถิฯ **อโญฺญ กสิณสเมฺภโท**ติ อาโปกสิณาทินา สงฺกโรฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ เสสกสิเณสุฯ เอกเทเส อฏฺฐตฺวา อนวเสสผรณํ ปมาณสฺส อคฺคหณโต **อปฺปมาณํ**ฯ เตเนว หิ เนสํ กสิณสมญฺญาฯ ตถา จาห **“ตญฺหี”**ติอาทิฯ **เจตสา ผรโนฺต**ติ ภาวนาจิเตฺตน อารมฺมณํ กโรโนฺตฯ ภาวนาจิตฺตญฺหิ กสิณํ ปริตฺตํ วา วิปุลํ วา สกลเมว มนสิ กโรติ, น เอกเทสํฯ

กสิณุคฺฆาฏิมากาเส ปวตฺตวิญฺญาณํ ผรณอปฺปมาณวเสน **“วิญฺญาณกสิณ”**นฺติ วุตฺตํฯ ตถา หิ ตํ ‘‘วิญฺญาณญฺจ’’นฺติ วุจฺจติฯ **กสิณวเสนา**ติ ยถาอุคฺฆาฏิตกสิณวเสนฯ **กสิณุคฺฆาฏิมากาเส อุทฺธํอโธติริยตา เวทิตพฺพาฯ** ยตฺตกญฺหิ ฐานํ กสิณํ ปสาริตํ, ตตฺตกํ อากาสภาวนาวเสน อากาโส โหตีติ; เอวํ ยตฺตกํ ฐานํ อากาสํ หุตฺวา อุปฏฺฐิตํ, ตตฺตกํ สกลเมว ผริตฺวา วิญฺญาณสฺส ปวตฺตนโต อาคมนวเสน วิญฺญาณกสิเณปิ อุทฺธํอโธติริยตา วุตฺตาติ อาห ‘‘กสิณุคฺฆาฏิํ อากาสวเสน ตตฺถ ปวตฺตวิญฺญาเณ อุทฺธํอโธติริยตา เวทิตพฺพา’’ติฯ

อกุสลกมฺมปถทสกวณฺณนา

๓๔๗. **ปถภูตตฺตา**ติ เตสํ ปวตฺตนุปายตฺตา มคฺคภูตตฺตาฯ **เมถุนสมาจาเรสู**ติ สทารสโนฺตสปรทารคมนวเสน ทฺวิเธสุ เมถุนสมาจาเรสุฯ เตปิ หิ กาเมตพฺพโต กามา นามฯ **เมถุนวตฺถูสู**ติ เมถุนสฺส วตฺถูสุ เตสุ สเตฺตสุฯ **มิจฺฉาจาโร**ติ คารยฺหาจาโรฯ **คารยฺหตา** จสฺส เอกนฺตนิหีนตาย เอวาติ อาห **“เอกนฺตนินฺทิโต ลามกาจาโร”**ติฯ **อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยนา**ติ อสทฺธมฺมเสวนาธิปฺปาเยนฯ

สโคเตฺตหิ รกฺขิตา **โคตฺตรกฺขิตาฯ** สหธมฺมิเกหิ รกฺขิตา **ธมฺมรกฺขิตาฯ** สสฺสามิกา **สารกฺขาฯ** ยสฺสา คมเน รญฺญา ทโณฺฑ ฐปิโต, สา **สปริทณฺฑาฯ** ภริยาภาวตฺถํ ธเนน กีตา **ธนกฺกีตาฯ** ฉเนฺทน วสนฺตี **ฉนฺทวาสินีฯ** โภคตฺถํ วสนฺตี **โภควาสินีฯ** ปฏตฺถํ วสนฺตี **ปฏวาสินีฯ** อุทกปตฺตํ อามสิตฺวา คหิตา **โอทปตฺตกินีฯ** จุมฺพฏํ อปเนตฺวา คหิตา **โอภตจุมฺพฏาฯ**

กรมรานีตา **ธชาหฎาฯ** ตงฺขณิกา **มุหุตฺติกาฯ** อภิภวิตฺวา วีติกฺกเม มิจฺฉาจาโร มหาสาวโชฺช, น ตถา ทฺวินฺนํ สมานจฺฉนฺทตายฯ ‘‘อภิภวิตฺวา วีติกฺกมเน สติปิ มเคคนมคฺคปฏิปตฺติอธิวาสเน ปุริมุปฺปนฺนเสวนาภิสนฺธิปโยคาภาวโต มิจฺฉาจาโร น โหติ อภิภุยฺยมานสฺสา’’ติ วทนฺติฯ เสวนจิเตฺต สติ ปโยคาภาโว อปฺปมาณํ เยภุเยฺยน อิตฺถิยา เสวนปโยคสฺส อภาวโตฯ ตสฺมิํ อสติ ปุเรตรํ เสวนจิตฺตสฺส อุปฺปฎฺฐาปเนปิ ตสฺสา มิจฺฉาจาโร น สิยา, ตถา ปุริสสฺสปิ เสวนปโยคาภาเวติฯ ตสฺมา อตฺตโน รุจิยา ปวตฺติตสฺส วเสน ตโย พลกฺกาเรน ปวตฺติตสฺส วเสน ตโยติ สเพฺพปิ อคฺคหิตคฺคหเณน **“จตฺตาโร สมฺภารา”**ติ วุตฺตํฯ

อุปสคฺควเสน อตฺถวิเสสวาจิโน ธาตุสทฺทาติ **“อภิชฺฌายตี”**ติ ปทสฺส **“ปรภณฺฑาภิมุขี”**ติอาทินา อโตฺถ วุโตฺตฯ ตตฺถ **ตนฺนินฺนตายา**ติ ตสฺมิํ ปรภเณฺฑ ลุพฺภนวเสน นินฺนตายาติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ **อภิ**ปุโพฺพ วา **ฌา**-สโทฺท ลุพฺภเน นิรุโฬฺห ทฎฺฐโพฺพฯ อุปสคฺควเสน อตฺถวิเสสวาจิโน เอว ธาตุสทฺทาฯ อทินฺนาทานสฺส อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา **พฺรหฺมชาลวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฎฺฐ. จูฬสีลวณฺณนา) วุตฺตาติ อาห **“อทินฺนาทานํ วิย อปฺปสาวชฺชา, มหาสาวชฺชา จา”**ติฯ ตสฺมา ‘‘ยสฺส ภณฺฑํ อภิชฺฌายติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชตา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชตา’’ติอาทินา อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชวิภาโค เวทิตโพฺพฯ **อตฺตโน ปริณามนํ** จิเตฺตเนวาติ เวทิตพฺพํฯ

หิตสุขํ พฺยาปาทยตีติ โย นํ อุปฺปาเทติ, ตสฺส ยํ ปติ จิตฺตํ อุปฺปาเทติ, ตสฺส ตสฺส สติ สมวาเย หิตสุขํ วินาเสติฯ ผรุสวาจาย อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา พฺรหฺมชาลวณฺณนายํ วิภาวิตาติ อาห **“ผรุสวาจา วิยา”**ติอาทิฯ ตสฺมา ‘‘ยํ ปติ จิตฺตํ พฺยาปาเทติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวโชฺช, มหาคุณตาย มหาสาวโชฺช’’ติอาทินา ตทุภยวิภาโค เวทิตโพฺพฯ **“อโหวตา”**ติ อิมินา ปรสฺส อจฺจนฺตาย วินาสจินฺตนํ ทีเปติฯ เอวญฺหิ สฺส ทารุณปฺปวตฺติยา กมฺมปถปฺปวตฺติฯ

ยถาภุจฺจคหณาภาเวนาติ ยาถาวคหณสฺส อภาเวน อนิจฺจาทิสภาวสฺส นิจฺจาทิโต คหเณนฯ **มิจฺฉา ปสฺสตี**ติ วิตถํ ปสฺสติฯ **“สมฺผปฺปลาโป วิยา”**ติ อิมินา อาเสวนสฺส มนฺทตาย อปฺปสาวชฺชตํ, มหนฺตตาย มหาสาวชฺชตํ ทเสฺสติฯ **คหิตาการวิปรีตตา**ติ มิจฺฉาทิฎฺฐิยา คหิตาการวิปรีตภาโวฯ **วตฺถุโน**ติ ตสฺส อยถาภูตสภาวมาหฯ **ตถาภาเวนา**ติ คหิตาการเนว วิปรีตาการเนวฯ **ตสฺส** ทิฎฺฐิคติกสฺส, **ตสฺส** วา วตฺถุโน **อุปฎฺฐานํ,** ‘‘เอวเมตํ น อิโต อญฺญถา’’ติฯ

ธมฺมโตติ สภาวโตฯ **โกฎฺฐาสโต**ติ ผสฺสปญฺจมกาทีสุ จิตฺตงฺคโกฎฺฐาเสสุ เย โกฎฺฐาสา โหนฺติ, ตโตติ อโตฺถฯ

เจตนาธมฺมาติ เจตนาสภาวาฯ

‘‘ปฎิปาฎิยา สตฺตา’’ติ เอตฺถ นนุ เจตนา อภิธเมฺม กมฺมปเถสุ น วุตฺตาติ ปฏิปาฏิยา สตฺตนฺนํ กมฺมปถภาโว น ยุโตฺตติ? น, อวจนสฺส อญฺญเหตุกตฺตาฯ น หิ ตตฺถ เจตนาย อกมฺมปถปฺปตฺตตฺตา (ธ. ส. มูลฎี. อกุสลกมฺมปถกถาวณฺณนา) กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ, กทาจิ ปน กมฺมปโถ โหติ, น สพฺพทาติ กมฺมปถภาวสฺส อนิยตตฺตา อวจนํฯ ยทา ปน กมฺมปโถ โหติ, ตทา กมฺมปถราสิสงฺคโห น นิวาริโตฯ

เอตฺถาห – ยทิ เจตนาย สพฺพทา กมฺมปถภาวาภาวโต อนิยโต กมฺมปถภาโวติ กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ, นนุ อภิชฺฌาทีนมฺปิ กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตานํ อตฺถิตาย อนิยโต กมฺมปถภาโวติ เตสมฺปิ กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ กมฺมปถตาตํสภาคตา หิ เตสํ ตตฺถ วุตฺตตฺตาฯ ยทิ เอวํ เจตนาปิ ตตฺถ วตฺตพฺพา สิยาติ? สจฺจเมตํ, สา ปน ปาณาติปาตาทิกาวาติ ปากโฏ ตสฺสา กมฺมปถภาโวติ น วุตฺตํ สิยาฯ เจตนาย หิ ''เจตนาหํ, ภิกฺขเว, กมฺมํ วทามิ (อ. นิ. ๖.๖๓; กถา. ๕๓๙), ติวิธา, ภิกฺขเว, กายสเญฺจตนา อกุสลํ กายกมฺม''นฺติ (กถา. ๕๓๙) วจนโต กมฺมภาโว ปากโฏ; กมฺมํเยว จ สุคติทุคฺคตีนํ, ตทุปฺปชฺชนสุขทุกฺขานญฺจ ปถภาเวน ปวตฺตํ ''กมฺมปโถ''ติ วุจฺจตีติ ปากโฏ ตสฺสา กมฺมปถภาโวฯ อภิชฺฌาทีนํ ปน เจตนาสมีหนภาเวน สุจริตทุจฺจริตภาโว, เจตนาชนิตภาเวน [เจตนาชนิตตํพนฺธติภาเวน (ธ. ส. อนุฏี. อกุสลกมฺมปถาวณฺณนา)] สุคติทุคฺคติตทุปฺปชฺชนสุขทุกฺขานํ ปถภาโว จาติ น ตถา ปากโฏ กมฺมปถภาโวติ เต เอว เตน สภาเวน ทเสฺสตุํ อภิธเมฺม เจตนา กมฺมปถภาเว น วุตฺตา, อตถาชาติยตฺตา วา เจตนา เตหิ สทฺธึ น วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **มูลํ ปตฺวา**ติ มูลเทสนํ ปตฺวา, มูลสภาเวสุ ธเมฺมสุ เทสิยมาเนสูติ อโตฺถฯ

''อทินฺนาทานํ สตฺตารมฺมณ''นฺติ อิทํ ''ปญฺจสิกฺขาปทา ปริตฺตารมฺมณา เอวา''ติ อิมาย ปญฺหปุจฺฉกปาฬิยา (วิภ. ๗๑๕) วิรุชฺฌติฯ ยญฺหิ ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยสฺส อารมฺมณํ , ตเทว ตํเวรมณิยา อารมฺมณํฯ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุโต เอว หิ วิรตีติฯ **สตฺตารมฺมณ**นฺติ วา สตฺตสงฺขาตสงฺขารารมฺมณํ, ตเมว อุปาทาย วุตฺตนฺติ น โกจิ วิโรโธฯ ตถา หิ วุตฺตํ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** ''ยานิ สิกฺขาปทานิ เอตฺถ 'สตฺตารมฺมณานี'ติ วุตฺตานิ, ตานิ ยสฺมา สโตฺตติ สงฺขํ คเต สงฺขาเรเยว อารมฺมณํ กโรนฺตี''ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๗๑๔) เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ วิสภาควตฺถุโน ''อิตฺถี ปุริโส''ติ คเหตพฺพโต **''สตฺตารมฺมโณ''ติ เอเกฯ** ''เอโก ทิโฏฺฐ, เทฺว สุตา''ติอาทินา สมฺผปฺปลาเปน **ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสนฯ ตถา อภิชฺฌา**ติ เอตฺถ **ตถา**-สโทฺท ''ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสนา'' ติทมฺปิ อุปสํหรติ, น สตฺตสงฺขารารมฺมณตเมว ทสฺสนาทิวเสน อภิชฺฌายนโตฯ ''นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา''ติ (ที. นิ. ๑.๑๗๑) ปวตฺตมานาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ เตภูมกธมฺมวิสยา เอวาติ อธิปฺปาเยนสฺสา สงฺขารารมฺมณตา วุตฺตาฯ กถํ ปน มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สเพฺพ เตภูมกธมฺมา อารมฺมณํ โหตีติ? สาธารณโตฯ ''นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก''ติ (ที. นิ. ๑.๑๗๑; ม. นิ. ๒.๙๔) ปวตฺตมานาย อตฺถโต รูปารูปาวจรธมฺมาปิ คหิตา เอว โหนฺตีติฯ

สุขพหุลตาย ราชาโน หสมานาปิ ''ฆาเตถา''ติ วทนฺติ , หาโส ปน เนสํ อตฺตวูปสมาทิอญฺญวิสโยติ อาห **''สนฺนิฏฺฐาปก...เป.... โหตี''**ติฯ **มชฺฌตฺตเวทโน น โหติ,** สุขเวทโนว เอตฺถ สมฺภวตีติฯ มุสาวาโท โลภสมุฏฺฐาโน สุขเวทโน วา สิยา มชฺฌตฺตเวทโน วา, โทสสมุฏฺฐาโน ทุกฺขเวทโน วาติ **มุสาวาโท ติเวทโนฯ** อิมินา นเยน เสเสสุปิ ยถารหํ เวทนาเภโท เวทิตโพฺพฯ

โทสโมหวเสน ทฺวิมูลโกติ สมฺปยุตฺตมูลเมว สนฺธาย วุตฺตํฯ ตสฺส หิ มูลเฏฺฐน อุปการกภาโวฯ นิทานมูเล ปน คยฺหมาเน ''โลภโมหวเสนปี''ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ อามิสกิญฺชกฺขเหตุปิ ปาณํ หนนฺติฯ เตเนวาห – ''โลโภ นิทานํ กมฺมานํ สมุทยายา''ติอาทิ (อ. นิ. ๓.๓๔)ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

กุสลกมฺมปถทสกวณฺณนา

ปาณาติปาตา ...เป.... เวทิตพฺพานิ โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกวเสเนตฺถ กุสลกมฺมปถานํ เทสิตตฺตาฯ เวรเหตุตาย เวรสญฺญิตํ ปาณาติปาตาทิปาปธมฺมํ มณติ ‘‘มยิ อิธ ฐิตาย กถํ อาคจฺฉสี’’ติ ตชฺชนฺตี วิย นีหรตีติ **เวรมณี,** วิรมติ เอตายาติ วา ‘‘วิรมณี’’ติ วตฺตพฺเพ นิรุตฺตินเยน **‘‘เวรมณี’’**ติ วุตฺตํฯ สมาทานวเสน อุปฺปนฺนา วิรติ **สมาทานวิรติฯ** อสมาทินฺนสีลสฺส สมฺปตฺตโต ยถาอุปฏฺฐิตวีติกฺกมิตพฺพวตฺถุโต วิรติ **สมฺปตฺตวิรติฯ** กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทนวเสน ปวตฺตา มคฺคสมฺปยุตฺตา วิรติ **สมุเจฺฉทวิรติฯ** กามเญฺจตฺถ ปาฬิยํ วิรติเยว อาคตา, **สิกฺขาปทวิภเงฺค** (วิภ. ๗๐๓) ปน เจตนาปิ อาหริตฺวา ทสฺสิตาติ ตทุภยมฺปิ คณฺหนฺโต **‘‘เจตนาปิ วตฺตนฺติ วิรติโยปี’’**ติ อาหฯ **อนภิชฺฌา หิ มูลํ ปตฺวา**ติ กมฺมปถโกฏฺฐาเส ‘‘อนภิชฺฌา’’ติ วุตฺตธมฺโม มูลโต **อโลโภ กุสลมูลํ โหตี**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

ทุสฺสีลฺยารมฺมณา ตทารมฺมณชีวิตินฺทฺริยาทิอารมฺมณา กถํ ทุสฺสีลฺยานิ ปชหนฺตีติ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปชหนฺตีติ เวทิตพฺพา** ปาณาติปาตาทีหิ วิรมณวเสเนว ปวตฺตนโตฯ อถ ตทารมฺมณภาเว, น โส ตานิ ปชหติฯ น หิ ตเทว อารพฺภ ตํ ปชหิตุํ สกฺกา ตโต อวินิสฺสฏภาวโตฯ

อนภิชฺฌา...เป.... วิรมนฺตสฺสาติ อภิชฺฌํ ปชหนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ น หิ มโนทุจฺจริตโต วิรติ อตฺถิ อนภิชฺฌาทีเหว ตปฺปหานสิทฺธิโตฯ

อริยวาสทสกวณฺณนา

๓๔๘. อริยานเมว วาสาติ **อริยวาสา** อนริยานํ ตาทิสานํ อสมฺภวโตฯ **อริยา**ติ เจตฺถ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ขีณาสวา คหิตา, เต จ ยสฺมา เตหิ สพฺพกาลํ อวิรหิตวาสา เอว, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อริยา เอว วสึสุ วสนฺติ วสิสฺสนฺตี’’**ติฯ ตตฺถ **วสึสู**ติ นิสฺสาย วสึสุฯ ปญฺจงฺควิปฺปหีนตฺตาทโย หิ อริยานํ อปสฺสยาฯ เตสุ ปญฺจงฺควิปฺปหานปเจฺจกสจฺจปโนทนเอสนาสมวยวิสฺสชฺชนานิ ‘‘สงฺขาเยกํ ปฏิเสวติ, อธิวาเสติ, ปริวเชฺชติ, วิโนเทตี’’ติ วุเตฺตสุ อปเสฺสเนสุ วิโนทนญฺจ มคฺคกิจฺจาเนว, อิตเร มเคฺคเนว สมิชฺฌนฺติฯ

ญาณาทโยติ ญาณเญฺจว ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา จฯ เตนาห **‘‘ญาณนฺติ วุเตฺต’’**ติอาทิฯ ตตฺถ วตฺตพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

อารกฺขกิจฺจํ สาเธติ สติเวปุลฺลปฺปตฺตตฺตาฯ **‘‘จรโต’’**ติอาทินา นิจฺจสมาทานํ ทเสฺสติ, ตํ วิเกฺขปาภาเวน ทฏฺฐพฺพํฯ

ปพฺพชฺชุปคตาติ ยํ กิญฺจิ ปพฺพชฺชํ อุปคตา, น สมิตปาปาฯ **โภวาทิโน**ติ ชาติมตฺตพฺราหฺมเณ วทติฯ **ปาเฏกฺกสจฺจานี**ติ เตหิ เตหิ ทิฏฺฐิคติเกหิ ปาฏิเยกฺกํ คหิตานิ ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๘๗, ๒๐๓, ๔๒๗; ๓.๒๗; อุทา. ๕๕; เนตฺติ. ๕๙) อภินิวิฏฺฐานิ ทิฏฺฐิสจฺจาทีนิฯ ทิฏฺฐิคตานิปิ หิ ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๘๗, ๒๐๒, ๔๒๗; ๓.๒๗, ๒๙; เนตฺติ. ๕๙) คหณํ อุปาทาย ‘‘สจฺจานี’’ติ โวหรียนฺติฯ เตนาห **‘‘อิทเมวา’’**ติอาทิฯ **นีหฏานี**ติ อตฺตโน สนฺตานโต นีหริตานิ อปนีตานิฯ **คหิตคฺคหณสฺสา**ติ อริยมคฺคาธิคมโต ปุเพฺพ คหิตสฺส ทิฏฺฐิคาหสฺสฯ **วิสฺสฏฺฐภาวเววจนานี**ติ อริยมเคฺคน สพฺพโส ปริจฺจาคภาวสฺส อธิวจนานิฯ

นตฺถิ เอตาสํ วโย เวกลฺยนฺติ **อวยา**ติ อาห **“อนูนา”**ติ, อนวเสสาติ อโตฺถฯ **เอสนา**ติ เหฏฺฐา วุตฺตกาเมสนาทโยฯ

มคฺคสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ กถิตา ราคาทีนํ ปหีนภาวทีปนโตฯ

ปจฺจเวกฺขณาย ผลํ กถิตนฺติ ปจฺจเวกฺขณมุเขน อริยผลํ กถิตํฯ อธิคเต หิ อคฺคผเล สพฺพโส ราคาทีนํ อนุปฺปาทธมฺมตํ ปชานาติ, ตญฺจ ปชานนํ ปจฺจเวกฺขณญาณนฺติฯ

อเสกฺขธมฺมทสกวณฺณนา

ผลญฺจ เต สมฺปยุตฺตธมฺมา จาติ **ผลสมฺปยุตฺตธมฺมา,** อริยผลสภาวา สมฺปยุตฺตา ธมฺมา ติ อโตฺถฯ **ผลสมฺปยุตฺตธมฺมา**ติ ผลธมฺมา เจว ตํสมฺปยุตฺตธมฺมา จาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ทฺวีสุปิ ฐาเนสุ ปญฺญาว กถิตา** สมฺมา ทสฺสนเฏฺฐน **สมฺมาทิฎฺฐิ,** สมฺมา ชานนเฏฺฐน **สมฺมาญาณ**นฺติ จฯ อตฺถิ หิ ทสฺสนชานนานํ สวิสเย ปวตฺติอาการวิเสโส, สฺวายํ เหฏฺฐา ทสฺสิโต เอวฯ **ผลสมาปตฺติธมฺมา**ติ ผลสมาปตฺติยํ ธมฺมา, ผลสมาปตฺติสหคตธมฺมา ติ อโตฺถฯ อริยผลสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ หิ สพฺพโส ปฏิปกฺขโต วิมุตฺตตํ อุปาทาย ‘‘วิมุตฺตี’’ติ วตฺตพฺพตํ ลภนฺติฯ เกนจิ ปน ยถา อเสกฺขา ผลปญฺญา ทสฺสนกิจฺจํ อุปาทาย ‘‘สมฺมาทิฎฺฐี’’ติ วุตฺตา, ชานนกิจฺจํ อุปาทาย ‘‘สมฺมาญาณ’’นฺติปิ วุตฺตา เอว; เอวํ อริยผลสมาธิ สมาทานฏฺฐํ อุปาทาย ‘‘สมฺมาสมาธี’’ติ วุโตฺต, วิมุจฺจนฏฺฐํ อุปาทาย ‘‘สมฺมาวิมุตฺตี’’ ติปิ วุโตฺตฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘อนาสวํ เจโตวิมุตฺติ’’นฺติ ทุติยวิมุตฺติคฺคหณญฺจ สมตฺถิตํ โหตีติฯ

ทสกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปญฺหสโมธานวณฺณนา

สโมธาเนตพฺพาติ สมาหริตพฺพาฯ

๓๔๙. **โอกปฺปนา**ติ พลวสทฺธาฯ อายติํ ภิกฺขูนํ อวิวาทเหตุภูตํ ตตฺถ ตตฺถ ภควตา เทสิตานํ อตฺถานํ สงฺคายนํ **สงฺคีติ,** ตสฺส จ การณํ อยํ สุตฺตเทสนา ตถา ปวตฺตตฺตาติ วุตฺตํ **“สงฺคีติปริยายนฺติ สามคฺคิยา การณ”**นฺติฯ **สมนฺโญฺญ สตฺถา อโหสิ** ‘‘ปฏิภาตุ ตํ, สาริปุตฺต, ภิกฺขูนํ ธมฺมิํ กถา’’ติ อุสฺสาเหตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา สุณโนฺต, สา ปเนตฺถ ภควโต สมนุญฺญตา ‘‘สาธุ, สาธู’’ติ อนุโมทเนน ปากฏา ชาตาติ วุตฺตํ **“อนุโมทเนน สมนฺโญฺญ อโหสี”**ติฯ **ชินภาสิโต นาม ชาโต,** น สาวกภาสิโตฯ ยถา หิ ราชยุตฺตเกหิ ลิขิตปณฺณํ ยาว ราชมุทฺทิกาย น ลญฺชิตํ โหติ, น ตาว ‘‘ราชปณฺณ’’นฺติ สงฺขฺยํ คจฺฉติ, ลญฺชิตมตฺตํ ปน ราชปณฺณํ นาม โหติฯ เอวเมว ‘‘สาธุ, สาธุ สาริปุตฺตา’’ติอาทิ อนุโมทนวจนสํสูจิตาย สมนุญฺญาสงฺขาตาย ชินวจนมุทฺทาย ลญฺชิตตฺตา อยํ สุตฺตโนฺต ชินภาสิโต นาม ชาโต อาหจฺจวจโนฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

สงฺคีติสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

๑๑. ทสุตฺตรสุตฺตวณฺณนา

๓๕๐. **อาวุโส ภิกฺขเวติ สาวกานํ อาลปน**นฺติ สาวกานํ อามนฺตนวเสน อาลปนสมุทาจาโร, น เกวลํ ''ภิกฺขเว''ติ, โส ปน พุทฺธานํ อาลปนํฯ เตนาห **"พุทฺธา หี"**ติอาทิฯ สตฺถุสมุทาจารวเสน อสมุทาจาโร เอเวตฺถ สตฺถุ อุจฺจฎฺฐาเน ฐปนํฯ สมฺปติ อาคตตฺตา กตฺถจิ น นิพโทฺธ วาโส เอเตสนฺติ **อนิพทฺธวาสา,** อเนฺตวาสิกาฯ กมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา สปฺปายเสนาสนํ คเวสนฺตา ยํ กิญฺจิ ทิสํ คจฺฉนฺตีติ **ทิสาคมนียาฯ** อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **"พุทฺธกาเล"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อสุภกมฺมฎฺฐานนฺติ เอกาทสวิธํ อสุภกมฺมฎฺฐานํฯ ตตฺถาปิ ปุคฺคลเวมตฺตตํ ญตฺวา ตทนุรูปํ ตทนุรูปเมว เทติฯ โมหจริตสฺสปิ กามํ อานาปานสฺสติกมฺมฎฺฐานํ สปฺปายํ, กมฺมฎฺฐานภาวนาย ปน ภาชนภูตํ กาตุํ สโมฺมหวิคมาย ปฐมํ อุเทฺทสปริปุจฺฉาธมฺมสฺสวนธมฺมสากจฺฉาสุ นิโยเชตโพฺพติ วุตฺตํ **"โมหจริตสฺส...เป.... อาจิกฺขตี"**ติฯ สทฺธาจริตสฺส วิเสสโต ปุริมา ฉ อนุสฺสติโย สปฺปายา, ตาสํ ปน อนุยุญฺชเน อยํ ปุพฺพภาคปฎิปตฺตีติ ทเสฺสตุํ **"ปสาทนียสุตฺตเนฺต"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ญาณจริตสฺสา**ติ พุทฺธิจริตสฺส, ตสฺส ปน มรณสฺสติ, อุปสมานุสฺสติ, จตุธาตุววตฺถานํ, อาหาเรปฎิกูลสญฺญา วิเสสโต สปฺปายา, เตสํ ปน อุปการธมฺมทสฺสนตฺถํ **"อนิจฺจตาทิ...เป.... กเถตี"**ติ วุตฺตํฯ **ตเตฺถวา**ติ สตฺถุ สนฺติเก เอวฯ **เตมาสิกํ ปฎิปท**นฺติ ตีหิ มาเสหิ สนฺนิฎฺฐาเปตพฺพํ ปฎิปทํฯ

อิเม ภิกฺขูติ อิมิสฺสา ธมฺมเทสนาย ภาชนภูตา ภิกฺขูฯ **"เอวํ อาคนฺตฺวา คจฺฉเนฺต ปน ภิกฺขู"**ติ อิทํ ''พุทฺธกาเล''ติอาทินา ตทุเทฺทสิกวเสน วุตฺตภิกฺขู สนฺธาย วุตฺตํ, น ''อิเม ภิกฺขู''ติ อนนฺตรํ วุตฺตภิกฺขูฯ เตนาห **"เปเสตี"**ติฯ **อปโลเกถา**ติ อาปุจฺฉถฯ **"ปณฺฑิตา"**ติอาทิ เสวนภชเนสุ การณวจนํฯ **"โสตาปตฺติผเล วิเนตี"**ติอาทิ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํฯ อายสฺมา หิ ธมฺมเสนาปติ ภิกฺขู เยภุเยฺยน โสตาปตฺติผลํ ปาเปตฺวา วิสฺสเชฺชติ ''เอวเมเต นิยตา สโมฺพธิปรายณา''ติฯ อายสฺมา ปน มหาโมคฺคลฺลาโน ''สพฺพาปิ ภวูปปตฺติ ชิคุจฺฉิตพฺพาววา''ติ ภิกฺขู เยภุเยฺยน อุตฺตมตฺถํเยว ปาเปติฯ

สาวเกหิ วิเนตุํ สกฺกุเณยฺยา สาวกเวเนยฺยา นาม น สาวเกเหว วิเนตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต อาห **"สาวกเวเนยฺยา นามา"**ติอาทิฯ **ทสธา มาติกํ ฐเปตฺวา**ติ เอกกโต ปฎฺฐาย ยาว ทสกา ทสธา ทสธา มาติกํ ฐเปตฺวา **วิภโตฺตติ ทสุตฺตโรฯ ทสุตฺตโร คโตติปิ ทสุตฺตโรติ** เอกฺกโต ปฎฺฐาย ยาว ทสกา ทสหิ อุตฺตโร อธิโก หุตฺวา คโต ปวโตฺตติปิ ทสุตฺตโรฯ **เอเกกสฺมิํ ปเพฺพ**ติ เอกกโต ปฎฺฐาย ยาว ทสกา ทสสุ ปเพฺพสุ เอเกกสฺมิํ ปเพฺพฯ **ทส ทส ปญฺหา**ติ ''กตโม ธโมฺม พหุกาโร อปฺปมาโท กุสเลสุ ธเมฺมสู''ติอาทินา ทส ทส ปญฺหาฯ **วิเสสิตา**ติ วิสฺสชฺชิตาฯ **ทสุตฺตรํ ปวกฺขามี**ติ เทสิยมานํ เทสนํ นามกิตฺตนมุเขน ปฎิชานาติ วณฺณภณนตฺถํฯ **ปวกฺขามี**ติ ปกาเรหิ วกฺขามิฯ ตถา เหตฺถ ปญฺญาสาธิกานํ ปญฺจนฺนํ ปญฺหสตานํ วเสน เทสนา ปวตฺตาฯ **ธมฺม**นฺติ อิธ **ธมฺม**-สโทฺท ปริยตฺติปริยาโย ''อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ปริยาปุณาตี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๗๓) วิยฯ สุตฺตลกฺขโณ จายํ **ธโมฺม**ติ อาห **"ธมฺมนฺติ สุตฺต"**นฺติฯ สฺวายํ ธโมฺม ยถานุสิฎฺฐํ ปฎิปชฺชมานสฺส นิพฺพานาวโหฯ ตโต เอว วฎฺฎทุกฺขสมุเจฺฉทาย โหติ, ส จายมสฺส อานุภาโว สเพฺพสํ ขนฺธานํ ปโมจนุปายภาวโตติ ทเสฺสโนฺต ''นิพฺพานปฺปตฺติยา''ติอาทิมาหฯ เตน วุตฺตํ **"นิพฺพานปฺปตฺติยา"**ติอาทิฯ

อุจฺจํ กโรนฺตติ อุทคฺคํ อุฬารํ ปณีตํ กตฺวา ทเสฺสนฺต, ปคฺคณฺหนฺตติ อโตฺถฯ **เปมํ ชเนนฺต**ติ ภตฺตึ อุปฺปาเทนฺตฯ อิทญฺจ เทสนาย ปคฺคณฺหนํ พุทฺธานมฺปิ อาจิณฺณํ เอวาติ ทเสฺสนฺต **“เอกายโน”**ติอาทิมาหฯ

เอกธมฺมวณฺณนา

๓๕๑. (ก) **การ**-สโทฺท อุป-สเทฺทน วินาปิ อุปการตฺถํ วทติ, ‘‘พหุการา, ภิกฺขเว, มาตาปิตโร ปุตฺตาน’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๒.๓๔) วิยาติ อาห **“พหุกาโรติ พหูปกาโร”**ติฯ

(ข) วฑฺฒเน วุเตฺต นานนฺตริยตาย อุปฺปาทนํ วุตฺตเมว โหตีติ **“ภาเวตโพฺพติ วเฑฺฒตโพฺพ”**ติ วุโตฺตฯ อุปฺปาทนปุพฺพิกา หิ วฑฺฒนาติฯ นนุ จ **“เอโก ธโมฺม อุปฺปาเทตโพฺพ”**ติ อุปฺปาทนํ เปตฺถ วิสุํ คหิตํ เอวาติ? อญฺญวิสยตฺตา ตสฺส นายํ วิโรโธฯ ตถา หิ **“เอโก ธโมฺม ปริเญฺญโยฺย”**ติ ตีหิปิ ปริญฺญาหิ ปริเญฺญยฺยตํ วตฺวาปิ **“เอโก ธโมฺม ปหาตโพฺพ”**ติ ปหาตพฺพตา วุตฺตาฯ

(ค) **ตีหิ ปริญฺญาหี**ติ ญาตตีรณปหานปริญฺญาหิฯ

(ฆ) **ปหานานุปสฺสนายา**ติ ปชหนวเสน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ มิสฺสกวเสน เจตํ อนุปสฺสนาคหณํ ทฎฺฐพฺพํฯ

(ง) สีลสมฺปทาทีนํ ปริหานาวโห **ปริหานาย สํวตฺตนโกฯ**

(จ) ฌานาทิวิเสสํ คเมตีติ **วิเสสคามีฯ**

(ฉ) **ทุปฺปจฺจกฺขกโร**ติ อนุปจิตญาณสมฺภาเรหิ ปจฺจกฺขํ กาตุํ อสกฺกุเณโยฺยฯ

(ฌ) **อภิชานิตโพฺพ**ติ อภิมุขํ ญาเณน ชานิตโพฺพฯ

สพฺพตฺถ มาติกาสูติ ทุกาทิวเสน วุตฺตาสุ สพฺพาสุ มาติกาสุฯ เอตฺถ จ อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ เต ภิกฺขู ภาวนาย นิโยเชตฺวา อุตฺตมเตฺถ ปติฎฺฐาเปตุกาโม ปฐมํ ตาว ภาวนาย อุปการธมฺมํ อุเทฺทสวเสน ทเสฺสนฺต ‘‘เอโก ธโมฺม พหุกาโร’’ติ วตฺวา เตน อุปการเกน อุปกตฺตพฺพํ ทเสฺสนฺต ‘‘เอโก ธโมฺม ภาเวตโพฺพ’’ติ อาหฯ อยญฺจ ภาวนา วิปสฺสนาวเสน อิจฺฉิตาติ อาห ‘‘เอโก ธโมฺม ปริเญฺญโยฺย’’ติฯ ปริญฺญา จ นาม ยาวเทว ปหาตพฺพปชหนตฺถาติ อาห ‘‘เอโก ธโมฺม ปหาตโพฺพ’’ติฯ ปชหเนฺตน จ หานภาคิยํ นีหริตฺวา วิเสสภาคิเย อวฎฺฐาตพฺพนฺติ อาห ‘‘เอโก ธโมฺม หานภาคิโย, เอโก ธโมฺม วิเสสภาคิโย’’ติฯ วิเสสภาคิเย อวฎฺฐานญฺจ ทุปฺปฎิวิชฺฌเนน, ทุปฺปฎิวิชฺฌปฎิวิชฺฌนเญฺจ อิชฺฌติ, นิปฺผาเทตพฺพนิปฺผาทนํ สิทฺธเมว โหตีติ อาห ‘‘เอโก ธโมฺม ทุปฺปฎิวิโชฺฌ, เอโก ธโมฺม อุปฺปาเทตโพฺพ’’ติฯ ตยิทํ ทฺวยํ อภิเญฺญยฺยาทิชานเนน โหตีติ อาห ‘‘เอโก ธโมฺม อภิเญฺญโยฺย’’ติฯ อภิเญฺญยฺยเญฺจ อภิญฺญาตํ, สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกตเมว โหตีติฯ เอตฺตาวตา จ นิฎฺฐิตกิโจฺจว โหติ, นาสฺส อุตฺตริ กิญฺจิ กรณียนฺติ เอวํ ตาว มหาเถโร เอกกวเสน เตสํ ภิกฺขูนํ ปฎิปตฺติวิธึ อุทฺทิสนฺต อิมานิ ทส ปทานิ อิมินา อนุกฺกเมน อุทฺทิสิฯ

(ก) เอวํ อนิยมโต อุทฺทิฎฺฐธเมฺม สรูปโต นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ ‘‘กตโม เอโก ธโมฺม’’ติอาทินา เทสนํ อารภิฯ เตน วุตฺตํ **“อิติ อายสฺมา สาริปุโตฺต”**ติอาทิฯ เอส นโย ทุกาทีสุฯ

เวฬุกาโรติ เวโนฯ โส หิ เวฬุวิกาเรหิ กิลญฺชาทิกรเณน ‘‘เวฬุกาโร’’ติ วุโตฺตฯ อโนฺต, พหิ จ สพฺพคตคณฺฐึ นีหรเณน **นิคฺคณฺฐึ กตฺวาฯ เอเกกโกฏฺฐาเส**ติ เอกกาทีสุ ทสสุ โกฏฺฐาเสสุ เอเกกสฺมึ โกฏฺฐาเสฯ

สพฺพตฺถกํ อุปการกนฺติ สพฺพตฺถกเมว สมฺมา ปฏิปตฺติยา อุปการวนฺตํฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘อยญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิปสฺสนาคพฺภํ คณฺหาปเน**ติ ยถา อุปริ วิปสฺสนา ปริปจฺจติ ติกฺขา วิสทา หุตฺวา มเคฺคน ฆเฏติ, เอวํ ปุพฺพภาควิปสฺสนาวฑฺฒเนฯ **อตฺถปฏิสมฺภิทาทีสู**ติ อตฺถปฏิสมฺภิทาทีสุ นิปฺผาเทตเพฺพสุ, เตสํ สมฺภารสมฺภรณนฺติ อโตฺถฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **ฐานาฏฺฐาเนสู**ติ ฐาเน, อฏฺฐาเน จ ชานิตเพฺพฯ **มหาวิหารสมาปตฺติย**นฺติ มหติยํ ฌานาทิวิหารสมาปตฺติยํฯ **วิปสฺสนาญาณาทีสูติ อาทิ**-สเทฺทน มโนมยิทฺธิ อาทิกานิ สงฺคณฺหาติฯ **อฏฺฐสุ วิชฺชาสูติ อมฺพฏฺฐสุเตฺต** (ที. นิ. ๑.๒๗๙) อาคตนยาสุ อฏฺฐสุ วิชฺชาสุฯ

เตเนว ภควา โถเมตีติ โยชนาฯ **น**นฺติ อปฺปมาทํฯ

ถามสมฺปเนฺนนาติ ญาณพลสมนฺนาคเตนฯ **ทีเปตฺวา**ติ ‘‘เอวมฺปิ อปฺปมาโท กุสลานํ ธมฺมานํ สมฺปาทเน พหุปกาโร’’ติ ปกาเสตฺวาฯ ยํ กิญฺจิ อนวชฺชปกฺขิกมตฺถํ อปฺปมาเท ปกฺขิปิตฺวา กเถตุํ ยุตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ยํ กิญฺจี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

(ข) **กายคตาสตี**ติ รสฺสํ อกตฺวา นิเทฺทโส, นิเทฺทเสน วา เอตํ สมาสปทํ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อฏฺฐิกานิ ปุญฺชกิตานิ เตโรวสฺสิกานิ…เป…. ปูตีนิ จุณฺณกชาตานี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๗๙) เอวํ ปวตฺตมนสิกาโร **‘‘จุณฺณิกมนสิกาโร’’**ติ วทนฺติฯ อปเร ปน ภณนฺติ ‘‘จุณฺณิกอิริยาปเถสุ ปวตฺตมนสิกาโร’’ติฯ **เอตฺถ อุปฺปนฺนสติยา**ติ เอตสฺมึ ยถาวุเตฺต เอกูนตึสวิเธ ฐาเน อุปฺปนฺนาย สติยาฯ **สุขสมฺปยุตฺตา**ติ นิปฺปริยายโต สุขสมฺปยุตฺตา, ปริยายโต ปน จตุตฺถชฺฌาเน อุเปกฺขาปิ ‘‘สุข’’นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภติ สนฺตสภาวตฺตาฯ

(ค) ปจฺจยภูโต อารมฺมณาทิวิสโยปิ อารมฺมณภาเวน วโณ วิย อาสเว ปคฺฆรติ, โส สมฺปโยคสมฺภวาภาเวปิ สห อาสเวหีติ **สาสโวฯ** ตถา อุปาทานานํ หิโตติ **อุปาทานิโยฯ** อิตรถา ปน ปจฺจยภาเวน วิธิ ปฏิเกฺขโปฯ

(ฆ) **อสฺมีติ มาโน**ติ ‘‘อสฺมี’’ติ ปวโตฺต มาโนฯ

(จ) **วิปริยาเยนา**ติ ‘‘อนิเจฺจ อนิจฺจ’’นฺติอาทินา นเยน ปวโตฺต ปถมนสิกาโรฯ

(ฉ) **อิธ ปน วิปสฺสนานนฺตโร มโคฺค ‘‘อานนฺตริโก เจโตสมาธี’’ติ อธิเปฺปโตฯ** กสฺมา? **วิปสฺสนาย อนนฺตรตฺตา, อตฺตโน วา** ปวตฺติยา **อนนฺตรํ ผลทายกตฺตาฯ** สเทฺทตฺถโต ปน อนนฺตรํ ผลํ **อนนฺตรํ,** ตสฺมึ อนนฺตเร นิยุตฺตา, ตํ วา อรหติ, อนนฺตรปโยชโนติ วา **อานนฺตริโกฯ**

(ช) **ผล**นฺติ ผลปญฺญาฯ **ปจฺจเวกฺขณปญฺญา อธิเปฺปตา** อกุปฺปารมฺมณตายฯ

(ฌ) อตฺตโน ผลํ อาหรตีติ **อาหาโร,** ปจฺจโยติ อาห **‘‘อาหารฏฺฐิติกาติ ปจฺจยฏฺฐิติกา’’**ติฯ **อยํ เอโก ธโมฺม**ติ อยํ ปจฺจยสงฺขาโต เอโก ธโมฺมติ ปจฺจยตาสมเญฺญน เอกํ กตฺวา วทติฯ **ญาตปริญฺญาย อภิญฺญายา**ติ ญาตปริญฺญาสงฺขาตาย อภิญฺญายฯ

(ญ) **อกุปฺปา เจโตวิมุตฺตีติ อรหตฺตผลวิมุตฺติ** อกุปฺปภาเวน อุกฺกํสคตตฺตาฯ อญฺญถา สพฺพาปิ ผลสมาปตฺติโย อกุปฺปา เอว ปฎิปเกฺขหิ อโกปนียตฺตาฯ

อภิญฺญายาติ ‘‘อภิเญฺญโยฺย’’ติ เอตฺถ ลทฺธอภิญฺญายฯ **ปริญฺญายา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปหาตพฺพสจฺฉิกาตเพฺพหี**ติ ปหาตพฺพสจฺฉิกาตพฺพปเทหิฯ **ปหานปริญฺญาว** กถิตา ปหานสจฺฉิกิริยานํ เอกาวารตาย ปริญฺญาย สเหว อิชฺฌนโตฯ **สจฺฉิกาตโพฺพติ** วิเสสโต **ผลํ กถิตํฯ เอกสฺมิํเยว** สตฺตเม เอว **ปเท ลพฺภติฯ ผลํ ปน อเนเกสุปิ ปเทสุ ลพฺภติ** ปฐมฎฺฐมนวมทสเมสุ ลพฺภนโตฯ ยสฺมา ตํ นิปฺปริยายโต ทสเม เอว ลพฺภติ, อิตเรสุ ปริยายโต ตสฺมา **“ลพฺภติ เอวา”**ติ สาสงฺกํ วทติฯ

สภาวโต วิชฺชมานาติ เยน พหุการาทิสภาเวน เทสิตา, เตน สภาเวน ปรมตฺถโต อุปลพฺภมานา ฯ **ยาถาวา**ติ อวิปรีตาฯ **ตถาสภาวา**ติ ตํสภาวาฯ **น ตถา น โหนฺตี**ติ อวิตถตฺตา ตถาว โหนฺติฯ ตโต เอว **วุตฺตปฺปการโต อญฺญถา น** โหนฺตีติ ปญฺจหิปิ ปเทหิ เตสํ ธมฺมานํ ยถาภูตเมว วทติฯ **สมฺมา**ติ ญาเยนฯ ยํ ปน ญาตํ, ตํ เหตุยุตฺตํ การณยุตฺตเมว โหตีติ อาห **‘‘เหตุนา การเณนา’’**ติฯ **โอกปฺปนํ ชเนสี**ติ ชินวจนภาเวน อภิปฺปสาทํ อุปฺปาเทสิฯ

เอกธมฺมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

เทฺวธมฺมวณฺณนา

๓๕๒. (ก) ‘‘สพฺพตฺถา’’ ติ อิทํ ‘‘สีลปูรณาทีสู’’ติ เอเตน สทฺธิํ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **“สีลปูรณาทีสุ สพฺพตฺถ อปฺปมาโท วิย อุปการกา”**ติ เอเตน สติสมฺปชญฺญานมฺปิ อปฺปมาทสฺส วิย สพฺพตฺถ อุปการกตา ปกาสิตา โหติ อตฺถโต นาติวิลกฺขณตฺตา ตโต เตสํฯ สติอวิปฺปวาโส หิ อปฺปมาโท, โส จ อตฺถโต สพฺพตฺถ อวิชหิตา สติ เอว, สา จ โข ญาณสมฺปยุตฺตา เอว ทฎฺฐพฺพา, อิตราย ตถารูปสมตฺถตาภาวโตฯ

(ข) เตสํ ปญฺจสตมตฺตานํ ภิกฺขูนํ ปุพฺพภาคปฎิปตฺติวเสน เทสิตตฺตา **ปุพฺพภาคา กถิตาฯ**

(ฉ) **อโยนิโสมนสิกาโร** สํกิเลสสฺส มูลการณภาเวน ปวโตฺต **เหตุ,** ปริพฺรูหนภาเวน ปวโตฺต **ปจฺจโยฯ โยนิโสมนสิกาเร**ปิ เอเสว นโยฯ ยถา จ สตฺตานํ สํกิเลสาย, วิสุทฺธิยา จ ปจฺจยภูตา อโยนิโสมนสิกาโร, โยนิโสมนสิกาโรติ ‘‘อิเม เทฺว ธมฺมา ทุปฺปฎิวิชฺฌา’’ติ เอตฺถ นีหริตฺวา วุตฺตา, เอวํ อิเมหิ ธมฺมา นีหริตฺวา วตฺตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตถา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อสุภชฺฌานาทโย จตฺตาโร **วิสํโยคา** นาม กามโยคาทิปฎิปกฺขภาวโต ฯ **‘‘เอวํ ปเภทา’’**ติ อิมินา ‘‘อวิชฺชาภาคิโน ธมฺมา, วิชฺชาภาคิโน ธมฺมา, กณฺหา ธมฺมา, สุกฺกา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๐๑, ๑๐๔) เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ

(ฌ) ปจฺจเยหิ สเมจฺจ สมฺภุยฺย กตตฺตา ปญฺจกฺขนฺธา **สงฺขตา ธาตุฯ** เกนจิ อนภิสงฺขตตฺตา นิพฺพานํ **อสงฺขตา ธาตุฯ**

(ญ) ติโสฺส วิชฺชา วิชฺชนเฎฺฐน, วิทิตกรณเฎฺฐน จ **วิชฺชาฯ วิมุตฺตีติ อรหตฺตผลํ** ปฎิปกฺขโต สพฺพโส วิมุตฺตตฺตาฯ

อภิญฺญาทีนีติ อภิญฺญาปญฺญาทีนิฯ **เอกกสทิสาเนว** ปุริมวาเร วิย วิภชฺช กเถตพฺพ โตฯ **มโคฺค กถิโต**ติ เอตฺถ ‘‘มโคฺคว กถิโต’’ติ เอวมตฺถํ อคฺคเหตฺวา ‘‘มโคฺค กถิโตวา’’ติ เอวมโตฺถ คเหตโพฺพ ‘‘อนุปฺปาเท ญาณ’’นฺติ อิมินา ผลสฺส คหิตตฺตาฯ **สจฺฉิกาตพฺพปเท ผลํ กถิต**นฺติ เอตฺถาปิ ‘‘ผลเมว กถิต’’นฺติ อคฺคเหตฺวา ‘‘ผลํ กถิตเมวา’’ติ อโตฺถ คเหตโพฺพ วิชฺชาคฺคหเณน ตทญฺญสฺส สงฺคหิตตฺตาฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิ เอวรูเปสุ ฐาเนสุฯ

เทฺวธมฺมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ตโยธมฺมวณฺณนา

๓๕๓. (ฉ) **โส**ติ อนาคามิมโคฺคฯ **สพฺพโส กามานํ นิสฺสรณํ** สมุเจฺฉทวเสน ปชหน โตฯ **อารุเปฺป อรหตฺตมโคฺค** นาม อรูปชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปโนฺน อคฺคมโคฺคฯ **ปุน อุปฺปตฺตินิวารณโต**ติ รูปานํ อุปฺปตฺติยา สพฺพโส นิวารณโตฯ นิรุชฺฌนฺติ สงฺขารา เอเตนาติ **นิโรโธ,** อคฺคมโคฺคฯ เตน หิ กิเลสวเฎฺฎ นิโรธิเต อิตรมฺปิ วฎฺฎทฺวยํ นิโรธิตเมว โหติฯ ตสฺส ปน นิโรธสฺส ปริโยสานตฺตา อคฺคผลํ ‘‘นิโรโธ’’ติ วตฺตพฺพตํ ลพฺภตีติ อาห **‘‘อรหตฺตผลํ นิโรโธติ อธิเปฺปต’’**นฺติฯ **‘‘อรหตฺตผเลน หิ นิพฺพาเน ทิเฎฺฐ’’** ติ อิทํ อรหตฺตมเคฺคน นิพฺพา นทสฺสนสฺสาย นิพฺพตฺตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘อรหตฺตสงฺขาตนิโรธสฺส ปจฺจยตฺตา’’ ติ อิทมฺปิ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ

(ช) **อตีตํ สารมฺมณ**นฺติ อตีตโกฎฺฐาสารมฺมณํ ญาณํ, อตีตา ขนฺธายตนธาตุโย อารพฺภ ปวตฺตนกญาณนฺติ อโตฺถฯ ‘‘มโคฺค กถิโตวา’’ติ อวธารณํ ทฎฺฐพฺพํ, ตถา ‘‘สจฺฉิกาตเพฺพ ผลํ กถิตเมวา’’ติฯ

(ญ) **อาสวานํ ขเย ญาณ**นฺติ จ อาสวานํ ขยเนฺต ญาณนฺติ อธิปฺปาโย, อญฺญถา มโคฺค กถิโต สิยาฯ

ตโยธมฺมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

จตุธมฺมวณฺณนา

๓๕๔. (ก) ทารุมยํ จกฺกํ **ทารุจกฺกํ,** ตถา **รตนจกฺกํฯ** อาณเฎฺฐน ธโมฺม เอว **ธมฺมจกฺกํฯ** อิริยาปถานํ อปราปรปฺปวตฺติโต **อิริยาปถจกฺกํ,** ตถา **สมฺปตฺติจกฺกํ** เวทิตพฺพํฯ

อนุจฺฉวิเก เทเสติ ปุญฺญกิริยาย, สมฺมาปฎิปตฺติยา อนุรูปเทเสฯ **เสวนํ** กาเลน กาลํ อุป สงฺกมนํฯ **ภชนํ** ภตฺติวเสน ปยิรุปาสนํฯ **อตฺตโน สมฺมา ฐปน**นฺติ อตฺตโน จิตฺตสนฺตานสฺส โยนิโส ฐปนํ สทฺธาทีสุ นิเวสนนฺติ อาห **‘‘สเจ’’**ติอาทิฯ **อิทเมเวตฺถ ปมาณ**นฺติ อิทเมว ปุเพฺพกตปุญฺญตาสงฺขาตํ สมฺปตฺติจกฺกเมตฺถ เอเตสุ สมฺปตฺติจเกฺกสุ ปมาณภูตํ อิตเรสํ การณภาวโตฯ เตนาห **‘‘เยน หี’’**ติอาทิฯ **โส เอว จ** กตปุโญฺญ **ปุคฺคโล** อตฺตานํ **สมฺมา ฐเปติ** อกตปุญฺญสฺส ตทภาวโตฯ **ปฐโม โลกิโยว,** ตตฺถาปิ กามาวจโรวฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ ทสุตฺตรสุเตฺตฯ **ปุพฺพภาเค โลกิยาวา**ติ มคฺคสฺส ปุพฺพภาเค ปวตฺตนกา โลกิยา เอวฯ ตตฺถ การณํ วุตฺตเมวฯ

(จ) กามโยควิสํโยโค อนาคามิมโคฺค, ทิฎฺฐิโยควิสํโยโค โสตาปตฺติมโคฺค, อิตเร เทฺว อรหตฺตมโคฺคติ เอวํ **อนาคามิมคฺคาทิวเสน เวทิตพฺพาฯ**

(ฉ) **ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภินฺ**ติ ยวายํ อปฺปคุณสฺส ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภี, ตํฯ **กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺตี**ติ ตโต วุฏฺฐิตํ อารมฺมณวเสน กามสหคตา หุตฺวา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ โจเทนฺติ ตุเทนฺติฯ ตสฺส กามานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน โส ปฐมชฺฌานสมาธิ หายติ ปริหายติ, ตสฺมา **"หานภาคิโย สมาธี"**ติ วุตฺโตฯ **ตทนุธมฺมตา**ติ ตทนุรูปสภาโวฯ **"สติ สนฺติฏฺฐตี"**ติ อิทํ มิจฺฉาสตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยสฺส หิ ปฐมชฺฌานานุรูปสภาวา ปฐมชฺฌานํ สนฺตโต ปณีตโต ทิสฺวา อสฺสาทยมานา อเปกฺขมานา อภินนฺทมานา นิกนฺติ โหติ, ตสฺส นิกนฺติวเสน โส ปฐมชฺฌานสมาธิ เนว หายติ, น วฑฺฒติ, ฐิติโกฏฺฐาสิโก โหติ, เตน วุตฺตํ **"ฐิติภาคิโย สมาธี"**ติฯ

อวิตกฺกสหคตาติ อวิตกฺกํ ทุติยชฺฌานํ สนฺตโต ปณีตโต มนสิ กโรโต อารมฺมณวเสน อวิตกฺกสหคตา **สญฺญามนสิการาฯ สมุทาจรนฺตี**ติ ปคุณปฐมชฺฌานโต วุฏฺฐิตํ ทุติยชฺฌานาธิคมตฺถาย โจเทนฺติ ตุเทนฺติ, ตสฺส อุปริ ทุติยชฺฌานุปกฺขนฺทานํ สญฺญามนสิการานํ วเสน โส ปฐมชฺฌานสมาธิ วิเสสภูตสฺส ทุติยชฺฌานสฺส อุปฺปตฺติปทฏฺฐานตาย **"วิเสสภาคิโย สมาธี"**ติ วุตฺโตฯ **นิพฺพิทาสหคตา**ติ ตเมว ปฐมชฺฌานลาภึ ฌานโต วุฏฺฐิตํ นิพฺพิทาสงฺขาเตน วิปสฺสนาญาเณน สหคตาฯ วิปสฺสนาญาณญฺหิ ฌานเงฺคสุ ปเภเทน อุปฏฺฐหเนฺตสุ นิพฺพินฺทติ อุกฺกณฺฐติ, ตสฺมา **"นิพฺพิทา"**ติ วุจฺจติฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ นิพฺพานสจฺฉิกรณตฺถาย โจเทนฺติ ตุเทนฺติฯ **วิราคูปสญฺหิโต**ติ วิราคสงฺขาเตน นิพฺพาเนน อุปสญฺหิโตฯ วิปสฺสนาญาณญฺหิ ''สกฺกา อิมินา มเคฺคน วิราคํ นิพฺพานํ สจฺฉิกาตุ''นฺติ ปวตฺติโต **"วิราคูปสญฺหิต"**นฺติ วุจฺจติ, ตํสมฺปยุตฺตา สญฺญามนสิการาปิ วิราคูปสญฺหิตา เอว นามฯ ตสฺส เตสํ สญฺญามนสิการานํ วเสน โส ปฐมชฺฌานสมาธิ อริยมคฺคปฏิเวธสฺส ปทฏฺฐานตาย **"นิเพฺพธภาคิโย สมาธี"**ติ วุตฺโตฯ **สพฺพสมาปตฺติโย**ติ ทุติยชฺฌานาทิกา สพฺพา สมาปตฺติโยฯ **อโตฺถ เวทิตโพฺพ**ติ หานภาคิยาทิอโตฺถ ตาว วิตฺถาเรตฺวา เวทิตโพฺพฯ

มโคฺค กถิโต จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ อุทฺธฏตฺตาฯ **ผลํ** กถิตํ สรูเปเนวฯ

จตุธมฺมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจธมฺมวณฺณนา

๓๕๕. (ข) **"ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธี"**ติ สมาธิองฺคภาเวน ปญฺญา อุทฺทิฏฺฐาติ ปีติผรณตาทิวจเนน หิ ตเมว วิภชติฯ เตนาห **"ปีตึ ผรมานา อุปฺปชฺชตี"**ติอาทิฯ''โส อิมเมว กายํ วิเวกเชน ปีติสุเขน อภิสเนฺทตี''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๒๗) นเยน ปีติยา, สุขสฺส จ ผรณํ เวทิตพฺพํฯ สราควิราคตาทิวิภาคทสฺสนวเสน **ปเรสํ เจโต ผรมานาฯ อาโลกผรเณ**ติ กสิณาโลกสฺส ผรเณ สติ เตเนว อาโลเกน ผริตปฺปเทเสฯ ตสฺส สมาธิสฺส รูปทสฺสนปจฺจยตฺตา **ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํฯ**

ปีติผรณตา สุขผรณตาติ อารมฺมเณ ฐตฺวา จตุตฺถชฺฌานสฺส อุปฺปาทนโต ตา **"ปาทา วิยา"**ติ วุตฺตาฯ **เจโตผรณตา อาโลกผรณตา**ติ ตํตํกิจฺจสาธนโต ตา **"หตฺถา วิยา"**ติ วุตฺตาฯ **อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ** สมาธานสฺส สรีรภาวโต **"มชฺฌิมกาโย วิยา"**ติ วุตฺตํฯ **ปจฺจเวกฺขณนิมิตฺตํ** อุตฺตมงฺคภาวโต **"สีสํ วิยา"**ติ วุตฺตํฯ

(ช) สพฺพโส กิเลสทุกฺขทรถปริฬาหานํ วิคตตฺตา โลกิยสมาธิสฺส สาติสยเมตฺถ สุขนฺติ วุตฺตํ **"อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ สุขตฺตา ปจฺจุปฺปนฺนสุโข"**ติฯ ปุริมสฺส ปุริมสฺส วเสน ปจฺฉิมํ

ปจฺฉิมํ ลทฺธาเสวนตาย สนฺตตรปณีตตรภาวปฺปตฺติ โหตีติ อาห **“ปุริโม ปุริโม…เป…. สุขวิปาโก**”ติฯ

กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิยาติ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภเนน ลทฺธตฺตาฯ **กิเลสปฏิปฺปสฺสทฺธิภาว**นฺติ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนภาวํฯ **ลทฺธตฺตา** ปตฺตตฺตา ตพฺภาวํ อุปคตตฺตาฯ โลกิยสมาธิสฺส ปจฺจนีกานิ นีวรณปฐมชฺฌานนิกนฺติอาทีนิ นิคฺคเหตพฺพานิ, อเญฺญ กิเลสา วาเรตพฺพา, อิมสฺส ปน อรหตฺตสมาธิสฺส ปฏิปฺปสฺสทฺธสพฺพกิเลสตฺตา น นิคฺคเหตพฺพํ, วาเรตพฺพญฺจ อตฺถีติ มคฺคานนฺตรํ สมาปตฺติกฺขเณ จ อปฺปโยเคน อธิคตตฺตา, ฐปิตตฺตา จ อปริหานวเสน วา ฐปิตตฺตา **นสงฺขารนิคฺคยฺหวาริวาวโฏฯ “สติเวปุลฺลปฺปตฺตตฺตา**”ติ เอเตน อปฺปวตฺตมานายปิ สติยา สติพหุลตาย **สโต เอว** นามาติ ทเสฺสติ, **“ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสนา**”ติ เอเตน ปริจฺฉินฺทนสติยา **สโต**ติ ทเสฺสติฯ **เสเสสุ** ญาณเงฺคสุฯ **ปญฺจญาณิโก**ติ เอตฺถ วุตฺตสมาธิมุเขน ปญฺจ ญาณาเนว อุทฺทิฎฺฐานิ, นิทฺทิฎฺฐานิ จฯ

มโคฺค กถิโต อินฺทฺริยสีเสน สมฺมาวายามาทีนํ กถิตตฺตาฯ **ผลํ** กถิตํ อเสกฺขานํ สีลกฺขนฺธาทีนํ กถิตตฺตาฯ

ปญฺจธมฺมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ฉธมฺมวณฺณนา

๓๕๖. มโคฺค กถิโตติ เอตฺถ วตฺตพฺพํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ

สตฺตธมฺมวณฺณนา

๓๕๗. (ญ) **เหตุนา**ติ อาทิอนฺตวนฺตโต, อนจฺจนฺติกโต, ตาวกาลิกโต, นิจฺจปฏิเกฺขปโตติ เอวํ อาทินา เหตุนาฯ **นเยนา**ติ ‘‘ยถา อิเม สงฺขารา เอตรหิ, เอวํ อตีเต, อนาคเต จ อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมา’’ติ อตีตานาคเตสุ นยนนเยนฯ กามํ ขีณาสวสฺส สเพฺพสํ สงฺขารานํ อนิจฺจตาทิ สุทิฎฺฐา สุปฺปฏิวิทฺธา, ตํ ปน อสโมฺมหนวเสน กิจฺจโต, วิปสฺสนาย ปน อารมฺมณกรณวเสนาติ ทเสฺสนฺโต อาห **“วิปสฺสนาญาเณน สุทิฎฺฐา โหนฺตี**”ติฯ กิเลสวเสน อุปฺปชฺชมาโน ปริฬาโห วตฺถุกามสนฺนิสฺสโย, วตฺถุกามาวสฺสโย จาติ วุตฺตํ **“เทฺวปิ สปริฬาหเฎฺฐน องฺคารกาสุ วิยา**”ติฯ **นินฺนเสฺสวา**ติ [นินฺนสฺส (อฎฺฐกถายํ)] นินฺนภาวเสฺสวฯ **อโนฺต** วุจฺจติ ลามกเฎฺฐน ตณฺหาฯ พฺยนฺตํ วิคตนฺตํ ภูตนฺติ **พฺยนฺตีภูต**นฺติ อาห **“นิรติภูตํ,** [นิยติภูตํ (อฎฺฐกถายํ) วิคตนฺติภูตํ (?)] **นิตฺตณฺหนฺติ อโตฺถ**”ติฯ **อิธ** สตฺตเกฯ **ภาเวตพฺพปเท มโคฺค กถิโต** โพชฺฌงฺคานํ วุตฺตตฺตาฯ

ปฐมภาณวารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อฎฺฐธมฺมวณฺณนา

๓๕๘. (ก) **อาทิพฺรหฺมจริยิกายา**ติ อาทิพฺรหฺมจริยา เอว อาทิพฺรหฺมจริยิกา ยถา ‘‘วินโย เอว เวนยิโก’’ติ, ตสฺสา อาทิพฺรหฺมจริยิกายฯ กา ปน สาติ อาห **“ปญฺญายา**”ติฯ **สิกฺขตฺตยสงฺคหสฺสา**ติ อธิสีลสิกฺขาทิสิกฺขตฺตยสงฺคหสฺสฯ อุปจารชฺฌานสหคตา ตรุณสมถปญฺญาว อุทยพฺพยานุปสฺสนาวเสน ปวตฺตา **ตรุณวิปสฺสนาปญฺญา** [ตรุณสมถวิปสฺสนาปญฺญา (อฎฺฐกถายํ)]ฯ **อาทิภูตายา**ติ ปฐมาวยวภูตาย, เทสนาวเสน เจตํ วุตฺตํฯ อุปฺปตฺ

ติกาเล ปน นตฺถิ มคฺคธมฺมานํ อาทิมชฺฌปริโยสานตา เอกจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตฺตา เอกชฺฌํเยว อุปฺปชฺชนโตฯ **เปม**นฺติ ทฬฺหภตฺตึ, ตํ ปน วลฺลภวเสน ปวตฺตมานํ เคหสิตสทิสํ โหตีติ **“เคหสิตเปม”**นฺติ วุตฺตํฯ ครุกรณวเสน ปวตฺติยา ครุ จิตฺตํ เอตสฺสาติ **ครุจิตฺโต,** ตสฺส ภาโว **ครุจิตฺตภาโว,** ครุมฺหิ ครุกาโรฯ ‘‘กิเลสา น อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ วตฺวา ตตฺถ การณมาห **“โอวาทานุสาสนิํ ลภตี”**ติฯ ครูนญฺหิ สนฺติเก โอวาทานุสาสนิํ ลภิตฺวา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชนฺตสฺส กิเลสา น อุปฺปชฺชนฺติฯ เตนาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ

(ฉ) **เปตา**ติ เปตมหิทฺธิกาฯ **อสุราน**นฺติ เทวาสุรานํฯ เปตาสุรา ปน เปตา เอวาติ เตสํ เปเตหิ สงฺคโห อวุตฺตสิโทฺธวฯ **อาวาหนํ คจฺฉนฺตี**ติ สโมฺภคสํสคฺคมุเขน เปเตเหว อสุรานํ สงฺคหเณ การณํ ทเสฺสติฯ

(ช) **อปฺปิจฺฉสฺสา**ติ นิอิจฺฉสฺสฯ อภาวโตฺถ เหตฺถ อปฺป-สโทฺท ‘‘อปฺปฑํสมกสวาตาตปา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑๐.๑๑) วิยฯ ปจฺจเยสุ อปฺปิโจฺฉ **ปจฺจยอปฺปิโจฺฉ,** จีวราทิปจฺจเยสุ อิจฺฉารหิโตฯ **อธิคมอปฺปิโจฺฉ**ติ ฌานาทิอธิคมวิภาวเน อิจฺฉารหิโตฯ **ปริยตฺติอปฺปิโจฺฉ**ติ ปริยตฺติยํ พาหุสจฺจวิภาวเน อิจฺฉารหิโตฯ **ธุตงฺคอปฺปิโจฺฉ**ติ ธุตเงฺคสุ อปฺปิโจฺฉ ธุตงฺควิภาเวน อิจฺฉารหิโตฯ **สนฺตคุณนิคูหเนนา**ติ อตฺตนิ สํวิชฺชมานานํ ฌานาทิคุณานเญฺจว พาหุสจฺจคุณสฺส จ ธุตงฺคคุณสฺส จ นิคูหเนน ฉาทเนนฯ **สมฺปชฺชตี**ติ นิปฺปชฺชติ สิชฺฌติฯ **โน มหิจฺฉสฺสา**ติ มหติยา อิจฺฉาย สมนฺนาคตสฺส, อิจฺฉํ วา มหนฺตสฺส โน สมฺปชฺชติ อนุธมฺมสฺสาปิ อนิจฺฉนโตฯ

ปวิวิตฺตสฺสาติ ปกาเรหิ วิวิตฺตสฺสฯ เตนาห **“กายจิตฺตอุปธิวิเวเกหิ วิวิตฺตสฺสา”**ติฯ **“อฏฺฐอารมฺภวตฺถุวเสนา”**ติ เอเตน ภาวนาภิโยควเสน เอกีภาโวว อิธ ‘‘กายวิเวโก’’ติ อธิเปฺปโต, น คณสงฺคณิกาภาวมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **กมฺมน**ฺติ โยคกมฺมํฯ

สเตฺตหิ กิเลเสหิ จ สงฺคณนํ สโมธานํ **สงฺคณิกา,** สา อารมิตพฺพเฏฺฐน อาราโม เอตสฺสาติ **สงฺคณิการาโม,** ตสฺสฯ เตนาห **“คณสงฺคณิกาย เจวา”**ติอาทิฯ **อารทฺธวีริยสฺสา**ติ ปคฺคหิตวีริยสฺส, ตญฺจ โข อุปธิวิเวเก นินฺนตาวเสน ‘‘อยํ ธโมฺม’’ติ วจนโตฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตํเยว หิ สมาธานํ อิธาธิเปฺปตํ, ตถา ปญฺญาปิฯ กมฺมสฺสกตาปญฺญาย หิ ปติฏฺฐิโต กมฺมวเสน ‘‘ภเวสุ นานปฺปกาโร อนโตฺถ’’ติ ชานโนฺต กมฺมกฺขยกรญาณํ อภิปเตฺถติ, ตทตฺถญฺจ อุสฺสาหํ กโรติฯ มานาทโย สตฺตสนฺตานํ สํสาเร ปปเญฺจนฺติ วิตฺถาเรนฺตีติ **ปปญฺจา**ติ อาห **“นิปฺปปญฺจสฺสาติ วิคตมานตณฺหาทิฏฺฐิปปญฺจสฺสา”**ติฯ

มโคฺค กถิโต สรูเปเนวฯ

นวธมฺมวณฺณนา

๓๕๙. (ข) **วิสุทฺธิ**นฺติ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิํ, อจฺจนฺตวิสุทฺธิเมว วาฯ **จตุปาริสุทฺธิสีล**นฺติ ปาติโมกฺขสํวราทินิรุปกฺกิลิฏฺฐตาย จตุพฺพิธปริสุทฺธิวนฺตํ สีลํฯ **ปาริสุทฺธิปธานิยงฺค**นฺติ ปุคฺคลสฺส ปริสุทฺธิยา ปธานภูตํ องฺคํฯ เตนาห **“ปริสุทฺธภาวสฺส ปธานงฺค”**นฺติฯ สมถสฺส วิสุทฺธิภาโว โวทานํ ปคุณภาเวน ปริจฺฉินฺนนฺติ อาห **“อฏฺฐ ปคุณสมาปตฺติโย”**ติฯ วิคตุปกฺกิเลสญฺหิ ‘‘ปคุณ’’นฺติ วตฺตพฺพตํ ลพฺภติ, น สอุปกฺกิเลสํ หานภาคิยาทิภาวปฺปตฺติโตฯ สตฺตทิฏฺฐิมลวิสุทฺธิโต นามรูปปริเจฺฉโท **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิฯ** ปจฺจยปริคฺคโห อทฺธตฺตยกงฺขามลวิธมนโต **กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิฯ** ยสฺมา **นามรูปํ** นาม สปฺปจฺจยเมว, ตสฺมา ตํ ปริคฺคณฺหเนฺตน

อตฺถโต ตสฺส สปฺปจฺจยตาปิ ปริคฺคหิตา เอว โหตีติ วุตฺตํ **“ทิฏฺฐิวิสุทฺธีติ สปฺปจฺจยํ นามรูปทสฺสน”**นฺติฯ ยสฺมา ปน นามรูปสฺส ปจฺจยํ ปริคฺคณฺหเนฺตน ตีสุ อทฺธาสุ กงฺขามลวิตรณปจฺจยาการาวโพธวเสเนว โหติ, ตสฺมา **“ปจฺจยาการญาณ”**นฺติอาทิ วุตฺตํ ยถา กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ ‘‘ธมฺมฏฺฐิติญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ **มคฺคามคฺค ญาณ**นฺติ มคฺคามคฺค ววตฺถเปตฺวา ฐิตญาณํฯ **ญาณ**นฺติ อิธ ตรุณวิปสฺสนา กถิตา เตสํ ภิกฺขูนํ อชฺฌาสยวเสน ‘‘ญาณทสฺสนวิสุทฺธี’’ติ วุฏฺฐานคามินิยา วิปสฺสนาย วุจฺจมานตฺตาฯ ยทิ ‘‘ญาณทสฺสนวิสุทฺธี’’ติ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา อธิเปฺปตา, ‘‘ปญฺญา’’ติ จ อรหตฺตผลปญฺญา, มโคฺค ปน กถนฺติ ? มโคฺค พหุการปเท วิราคคฺคหเณน คหิโตฯ วกฺขติ หิ ‘‘อิธ พหุการปเท มโคฺค กถิโต’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๕๙)ฯ

(ฉ) **จกฺขาทิธาตุนานตฺต**นฺติ จกฺขาทิรูปาทิจกฺขุวิญฺญาณาทิธาตูนํ เวมตฺตตํ นิสฺสายฯ **จกฺขุสมฺผสฺสาทินานตฺต**นฺติ จกฺขุสมฺผสฺสโสตสมฺผสฺสฆานสมฺผสฺสาทิสมฺผสฺสวิภาคํฯ **สญฺญานานตฺต**นฺติ เอตฺถ รูปสญฺญาทิสญฺญานานตฺตมฺปิ ลพฺภเตว, ตํ ปน กามสญฺญาทิคฺคหเณเนว คยฺหติฯ **กามสญฺญาทีติ อาทิ**-สเทฺทน พฺยาปาทสญฺญาทีนํ คหณํฯ สญฺญานิทานตฺตา ปปญฺจสงฺขานํ ‘‘สญฺญานานตฺตํ ปฏิจฺจ สงฺกปฺปนานตฺต’’นฺติ วุตฺตํ, ‘‘ยํ สงฺกเปฺปติ, ตํ ปปเญฺจตี’’ติ วจนโต ‘‘สงฺกปฺปนานตฺตํ ปฏิจฺจ ฉนฺทนานตฺต’’นฺติ วุตฺตํฯ **ฉนฺทนานตฺต**นฺติ จ ตณฺหาฉนฺทสฺส นานตฺตํฯ **รูปปริฬาโห**ติ รูปวิสโย รูปาภิปตฺถนาวเสน ปวโตฺต กิเลสปริฬาโหฯ **สทฺทปริฬาโห**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ กิเลโส หิ อุปฺปชฺชมาโน อปฺปเตฺตปิ อารมฺมเณ ปโตฺต วิย ปริฬาโหว อุปฺปชฺชติฯ ตถาภูตสฺส ปน กิเลสฉนฺทสฺส วเสน รูปาทิปริเยสนา โหตีติ อาห **“ปริฬาหนานตฺตตาย รูปปริเยสนาทินานตฺตํ อุปฺปชฺชตี”**ติฯ ตถา ปริเยสนฺตสฺส สเจ ตํ รูปาทิ ลเพฺภยฺย, ตํ สนฺธายาห **“ปริเยสนาทินานตฺตตาย รูปปฏิลาภาทินานตฺตํ อุปฺปชฺชตี”**ติฯ

(ช) **มรณานุปสฺสนาญาเณ**ติ มรณสฺส อนุปสฺสนาวเสน ปวตฺตญาเณ, มรณานุสฺสติสหคตปญฺญายาติ อโตฺถฯ **อาหารํ ปริคฺคณฺหนฺตสฺสา**ติ คมนาทิวเสน อาหารํ ปฏิกฺกูลโต ปริคฺคณฺหนฺตสฺสฯ **อุกฺกณฺฐนฺตสฺสา**ติ นิพฺพินฺทนฺตสฺส กตฺถจิปิ อสชฺชนฺตสฺสฯ

ทสธมฺมวณฺณนา

๓๖๐. (ฌ) **นิชฺชรการณานี**ติ ปชหนการณานิฯ อิมสฺมิํ **อภิญฺญา**ปเท มโคฺค กถียตีติ กตฺวา **“อยํ เหฏฺฐา..เป.... ปุน คหิตา”**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อิธ อภิญฺญาปเท มโคฺค กถิโต’’ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๖๐) กิญฺจาปิ นิชฺชิณฺณา มิจฺฉาทิฏฺฐีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ยถา มิจฺฉาทิฏฺฐิ วิปสฺสนาย นิชฺชิณฺณาปิ น สมุจฺฉินฺนาติ สมุเจฺฉทปฺปหานทสฺสนตฺถํ ปุน คหิตา, เอวํ มิจฺฉาสงฺกปฺปาทโยปิ วิปสฺสนาย ปหีนาปิ อสมุจฺฉินฺนตาย อิธ ปุน คหิตาติ อยมโตฺถ ‘‘มิจฺฉาสงฺกโปฺป’’ติอาทีสุ สพฺพปเทสุ วตฺตโพฺพติ ทเสฺสติ **“เอวํ สพฺพปเทสุ นโย เนตโพฺพ”**ติ อิมินาฯ

เอตฺถ จาติ ‘‘สมฺมาวิมุตฺติปจฺจยา จ อเนเก กุสลา ธมฺมา ภาวนาปาริปูริํ คจฺฉนฺตี’’ติ เอตสฺมิํ ปาฬิปเทฯ เอตฺถ จ สมุเจฺฉทวเสน, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน จ ปฏิปกฺขธมฺมา สมฺมเทว วิมุจฺจนํ **สมฺมาวิมุตฺติ,** ตปฺปจฺจยา จ มคฺคผเลสุ อฏฺฐ อินฺทฺริยานิ ภาวนาปาริปูริํ อุปคจฺฉนฺตีติ มคฺคสมฺปยุตฺตานิปิ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิ อุทฺธฏานิฯ มคฺควเสน หิ ผเลสุ ภาวนา ปาริปูริ นามาติฯ **อภินนฺทนเฏฺฐนา**ติ อติวิย สิเนหนเฏฺฐนิทณฺหิฯ โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุกฺกํสคตสาตสภาวํ

สมฺปยุตฺตธมฺม สิเนหนฺตํ เตเมนฺตํ วิย ปวตฺตติฯ **ปวตฺตสนฺตติอาธิปเตยฺยฏฺฐนา**ติ วิปาก สนฺตานสฺส ชีวเน อธิปติภาเวนฯ **“เอว”**นฺติอาทิ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส นิคมนํฯ

อเทฺธน สห ฉฏฺฐานิ ปญฺหสตานิ, ปญฺญาสาธิกานิ สห ปญฺหสตานีติ อโตฺถฯ

เอตฺถ จ อายสฺมา ธมฺมเสนาปติ ‘‘ทสสุ นาถกรณธเมฺมสุ ปติฏฺฐาย ทสกสิณายตนานิ ภาเวโนฺต ทสอายตนมุเขน ปริญฺญํ ปฏฺฐเปตฺวา ปริเญฺญยฺยธเมฺม ปริชานโนฺต ทสมิจฺฉเตฺต, ทสอกุสลกมฺมปเถ จ ปหาย ทสกุสลกมฺมปเถสุ จ อวฏฺฐิโต ทสสุ อริยาวาเสสุ อาวสิตุกาโม ทสสญฺญา อุปฺปาเทโนฺต ทสนิชฺชรวตฺถูนิ อภิญฺญาย ทสอเสกฺขธเมฺม อธิคจฺฉตี’’ติ เตสํ ภิกฺขูนํ โอวาทํ มตฺถกํ ปาเปโนฺต เทสนํ นิฏฺฐเปสิฯ ปโมทวเสน ปฏิคฺคณฺหนํ **อภินนฺทน**นฺติ อาห **“สาธุ สาธูติ อภินนฺทนฺตา สิรสา สมฺปฏิจฺฉิํสู”**ติฯ **ตาย อตฺตมนตายา**ติ ตาย ยถาเทสิต เทสนาคตาย ปหฏฺฐจิตฺตตาย, ตตฺถ ยถาลทฺธอตฺถเวทธมฺมเวทหีติ อโตฺถฯ **อิมเมว สุตฺตํ อาวชฺชมานา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺต ตตฺถ ตตฺถ อาคเต อภิเญฺญยฺยาทิเภเท ธเมฺม อภิชานนาทิวเสน สมนฺนาหรนฺตาฯ **สห ปฏิสมฺภิทาหิ...เป.... ปติฏฺฐหิํสู**ติ อตฺตโน อุปนิสฺสยสมฺปนฺน ตาย, เถรสฺส จ เทสนานุภาเวน ยถารทฺธํ วิปสฺสนํ อุสฺสุเกฺกตฺวา ปฏิสมฺภิทาปริวาราย อภิญฺญาย สณฺฐหิํสูติฯ

สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย

ทสุตฺตรสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

นิฏฺฐิตา จ ปาถิกวคฺคฏฺฐกถาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

ปาถิกวคฺคฏีกา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนกถาวณฺณนา

เถรานํ มหากสฺสปาทีนํ วํโส ปเวณี อนฺวโย เอตสฺสาติ **เถรวํสนฺวโย,** เตน; จตุมหานิกาเยสุ เถริเยนาติ อโตฺถฯ

ทสพลสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส คุณคณานํ ปริทีปนโต **ทสพลคุณคณปริทีปนสฺสฯ** อยญฺหิ อาคโม พฺรหฺมชาลาทีสุ, มหาปทานาทีสุ, สมฺปสาทนียาทีสุ จ ตตฺถ ตตฺถ วิเสสโต พุทฺธคุณานํ ปกาสนวเสน ปวโตฺตติฯ ตถา หิ วุตฺตํ อาทิโต ‘‘สทฺธาวหคุณสฺสา’’ติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา)ฯ

มหาฏฺฐกถาย สารนฺติ ทีฆนิกายมหาอฏฺฐกถายํ อตฺถสารํฯ

เอกูนสฏฺฐิมโตฺตติ โถกํ อูนภาวโต **มตฺต**-สทฺทคฺคหณํฯ

มูลกฏฺฐกถาสารนฺติ ปุเพฺพ วุตฺตํ ทีฆนิกายมหาอฏฺฐกถาสารเมว ปุน นิคมนวเสน วทติฯ อถ วา **มูลกฏฺฐกถาสาร**นฺติ โปราณฏฺฐกถาสุ อตฺถสารํ, เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘ทีฆนิกายมหาอฏฺฐกถายํ อตฺถสารํ อาทาย อิมํ สุมงฺคลวิลาสินิํ กโรโนฺต เสสมหานิกายานมฺปิ มูลกฏฺฐกถาสุ อิธ วินิโยคกฺขมํ อตฺถสารํ อาทายเยว อกาสิ’’นฺติฯ

“มหาวิหารวาสีน”นฺติ [มหาวิหาเร นิวาสินํ (อฏฺฐกถายํ)] จ อิทํ ปุริมปจฺฉิมปเทหิ สทฺธึ สมฺพนฺธิตพฺพํ ‘‘มหาวิหารวาสีนํ สมยํ ปกาสยนฺตี, มหาวิหารวาสีนํ มูลกฏฺฐกถาสารํ อาทายา’’ติ จฯ **เตน** ปุเญฺญนฯ **โหตุ สโพฺพ สุขี โลโก**ติ กามาวจราทิวิภาโค สโพฺพปิ สตฺตโลโก ยถารหํ โพธิตฺตยาธิคมนวเสน สมฺปเตฺตน นิพฺพานสุเขน สุขิโต โหตูติ สเทวกสฺส โลกสฺส อจฺจนฺตสุขาธิคมาย อตฺตโน ปุญฺญํ ปริณาเมติฯ

ปริมาณโต สาธิกฏฺฐวีสสหสฺสนวุติภาณวารา นิฏฺฐิตาติฯ ปริมาณโต สาธิกฏฺฐวีสสหสฺสมตฺตคเนฺถน ทีฆนิกายฏีกา รจิตาจริยธมฺมปาเลนฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐาทิโจเรหิ , สีลาทิธนสญฺจยํ;
รกฺขณตฺถาย สกฺกจฺจํ, มญฺชูสํ วิย การิตนฺติฯ (เอตฺถนฺตเร ปาโฐ ปจฺฉา ลิขิโต)

นิฏฺฐิตา สุมงฺคลวิลาสินิยา ทีฆนิกายฏฺฐกถาย ลีนตฺถปฺปกาสนาฯ

ทีฆนิกายฏีกา นิฏฺฐิตาฯ